

[Erdélyi Magyar Adatbank]

AZ ERDÉLYI TUDOMÁNYOS INTÉZET

ÉVKÖNYVE

1940—41

GRÓF
TELEKI PÁL
TUDOMÁNYOS
INTÉZET
1941

KOLOZSVÁR

1942

MINERVA IRODALMI ÉS NYOMDAI MŰINTÉZET R. T.

*Erdélyi Tudományos Intézet.
Kolozsvár IV., Erzsébet-út 21.*

Gróf Mailáth Gusztáv Károly püspök a román szenátusban

Mailáth püspök képe mint a jó lelkipásztor eszménye marad meg az utókor emlékezetében. Nevének tisztelete nem egyházmegyéjének területére korlátozódik, hanem ennek határait messze átlépve, országos, sőt európai viszonylatban is számottevő. Sajátos egyéni varázsa, lebilincselő beszéde, híveiért, főleg az ifjúságért hevülő szíve, lelki és nemzeti erősítést nyújtó ténykedése őt nagy társadalom- és nemzetnevelővé avatták. Gyulafehérvári rezidenciája a vallási, erkölcsi, nemzeti ébrentartásnak olyan kisugárzási helyévé lett, amely négy évtizeden át, mint a betlehemi csillag irányított. A püspöknek misszionáriusi teljesítményre emlékeztető körülménye, a közügyekben történt jövése-menése, az összetartásnak, felhangolásnak, cselekvő készségben tartásnak állandó erőforrásaivá magasztosultak.

Mindíg lelkeket keresett és a lelkeknek élt. A lélekkeresés azonban a nemzetfenntartás, nemzetvédelem oly hathatós forrásaiból táplálkozott, hogy Mailáth püspök a történelemnek is kimagasló egyéniségévé válik. Történelmi időkben élt és történelmi alakká lett. Személye a vallási megalázkodásnak, de egyben a magyar erősségnek kifejezője.

Szereplése történelmi, bár a politikától mindig idegenkedett. Távol tartotta magát attól, hogy a napi politika mérgező hullámai elsodorják és hatalmukban tartsák. Mindamellettt felemelte szavát, ha a politika lelki értékeket veszélyeztetett, vagy sovínizmustól befolyásolva igazságtalansággal fenyegetett.

Véleményének kifejezésére meg volt az alkalmas hely. Mint megyéspüspök ugyanis, miként előzőleg a legfőbb törvényhozó testületnek: a magyar főrendi háznak, ugyanúgy utóbb a román szenátusnak volt tagja és mint ilyen, ennek ülésein felszólalhatott. Törvényes jogával élve, csakugyan többször felállott, hogy igazságot kereső hangja erősebbé legyen, és hogy a felelős

tényezőket felvilágosítsa, meggyőzze, vallása vagy nemzete érdekeit, sérelmeit előttük ismertesse. Parlamenti szereplése ilyen módon külön szempont az ő élete megítélésében és adalék nemzete történelmében.

Gyakorlata eszerint még a magyar uralom idejéből megvolt. Két éves püspök volt ugyanis mindössze, amikor 1899-ben a főrendiházban már felszólalt. Ott éppen választójogi törvénytervezetet tárgyaltak, amely egyéb elgondolások mellett a papság választójogára is kihatott.

Parlamenti szereplései annál inkább jelentékenyek voltak, mivel azoknak rendszerint visszhangja támadt az Erdélyi Római Katolikus Státus évi közgyűlésén.

Az erdélyi katolikus püspöki egyházmegye ugyanis, miként a reformátusoké s unitáriusoké, századokra visszanyúló önkormányzattal dicsekedhetett. Benne sok a hitvallásos iskola, az egyházmegye gazdasági és iskolái ügyei intézésében a világi elem nagy beleszólást nyer.

A püspök jövő hivatásának mintegy előjelévé vált a felszólalás, amelyben a román betörés idején hontalanná lett erdélyiek részére a főrendiház segítségét kérte (1916 szept. 22.).

Nemcsak azért szólal fel, — mondotta —, hogy az elszéledt nyáj itt a törvényhozás termében is hallja főpásztor szavát és abból vigaszt merítsen, azért is beszél, hogy a felszólalást meghallják a küzdő székely katonák is, akiknek bajához még az övéikért való aggodás is járult, hogy így ne veszítsék el bizalmukat. Felszólalt, hogy a menekülőknek ne csak adományokat adjanak, ő most szívüket kéri az embereknek, ne tekintsék nyűgnek a menekülő családokat, hanem nézzék őket övéiknek; a gyermektelen anyákhoz fordul, fogadják gyermekükül a sok mezítláb futó, fázó gyermeket.

Kérte, hogy a politikai pártoskodások látszatát is kerülve, legyenek egyes Erdély visszaszerzésében. A menekült tanítók kapják meg járandóságaikat, a diákok meg a tanulás eszközeit. A gyermekhalandóság korlátoztassék, a menekülők lehetőség szerint község szerint csoportosíttassanak, hogy könnyebb legyen részükre a számkivetés és könnyebb legyen a lelki kezelésük. Erősítette, hogy felszólalása nemcsak híveire, hanem másokra is egyaránt vonatkozik. Isten most sújt bennünket, — mondotta —, de tartsunk bűnbánatot és újból felel.¹

¹ Közművelődés 1915. szeptember 30. sz. Gyulafehérvár.

A hősi küzdelem, amelyet az ország önvédelmében kifejtett, végül is nemzeti szerencsétlenséggel végződött. Az ország a forradalom megrázkódtatásain, ellenséges megszállásokon keresztül a megalázottság és feldarabolás keserves állapotába jutott. Az államfordulat következtében Erdély és vele együtt Mailáth Romániába került. A változás az erdélyi magyar vallásokat kisebbségi sorsba helyezte, híveik szervezetét, összefogását, azoknak az államhatalom előtt való képviselőletét illetőleg jelentőségük viszont emelkedett. A román állam ugyanis vallási, iskolai ügyekben inkább a vallási alakulatokat vette figyelembe, mint a politikai szervezeteket. A valláson keresztül nyújtott lehetőséget erkölcsi, iskolai nevelésre, népművelő tevékenységre. Innét a felelősségteljes állás, amelyet Mailáth is betöltött.

A püspök közjogi szereplésének megindítója ünnepélyes hűségeskü tétele lett. Az eskütételre az Avarescu-kormány vallásügyi minisztere, GOGA OCTAVIAN, szólította fel a püspököt és vele egyidejűleg a többi erdélyi kisebbségi egyházfőket, hogy az egyházfők eskütételének szorgalmazásával az ország lelkiegységét előmozdítsa.

Az eskütétel 1921 március 19-én a bukaresti királyi palota tróntermében folyt le. A püspök ekkor francia nyelvű beszédében annak a meggyőződésének adott kifejezést, hogy az uralkodó a vallás szabad gyakorlatát és az oktatás teljes szabadságát meg fogja védeni, hathatós támogatást fog nyújtani, hogy a hitvallások az istentisztelet fényét kifejthessék, keresztény tanintézeteket fenntarthatassák.

Az eskütétel megnyitotta Mailáth előtt a szenátus ajtaját ahol, a még érvényben lévő magyar törvények szerint, elfoglalta tehát az őt megillető helyét. Első megjelenésekor, 1921 június 14-én, az erdélyi származású Dr. MIHALI TIVADAR elnök meleg szavakkal üdvözölte őt, kiemelve, hogy az egyházfők jelenléte a szenátusban annak jele, hogy készek Nagyrománia rendezettségéért dolgozni. Mailáthot az üdvözlés váratlanul érte és így francia nyelvű rögtönzött válaszában mondott köszönetet a fogadtatásért, kijelentvén, hogy a legjobb szándékokkal eltelve kíván résztvenni a törvényhozás munkájában. Szavait a szenátorok megtapsolták.²

Az egyházfők eddig is, azután is mindent megtettek, hogy

² Erdélyi Tudósító 1921. július 1. sz. Keleti Ujság 1921. június 15. sz. Kolozsvár.

híveik érdekeit megvédjék. Törekvéseikben a párizsi külön egyezmény 9—11. cikkelyeit vették irányadóknak. Ezek szerint a faji, vallási, nyelvi kisebbségek saját költségükön vallási, szociális intézményeket, iskolákat, nevelő intézeteket létesíthetnek, igazgathatnak, felügyelhetik azokat, azokban vallásukat, nyelvüket szabadon gyakorolhatják. Azt kellett azonban tapasztalniuk, hogy a biztosított jogok ellenére sok történik, amelyek a vallások önkormányzatát sértik, az iskolák belső életét meg egészen megváltoztatják. Az 1923. és 1925. év különösen sok átalakítást hozott, mindkét év Angelescu közoktatásügyi minisztersége idejében. Középiskolai és Népiskolai rendelete ellen a vallási kisebbségek (kat., ref., unit.) sok panasztevésre kényszerültek.

Ilyenek voltak az állapotok, amikor Mailáth püspök parlamenti szereplése megkezdődött Bukarestben. Ekkorra, az impériumváltozás első éveinek megrázkódtatásai után már bizonyos helyzetkép állott elő, amely a többségi románság és a kisebbségi magyarság egymáshoz való viszonyának arculatát mutatta. Egyfelől a rendelkezők, másfelől a védekezők elvei tisztázódtak. Ez elvek egy vallás keretén belül is megnyilatkoztak.

Igy a földreformmal a közintézmények fenntartásának alapjai (vallási, tanulmányi, ösztöndíj) elszegényültek, államsegély híján a tanulók magas iskoladíjakat kényszerültek fizetni, az internátusokban az ingyenes helyek megszűntek. Az egyházmegyei autonómia mellőzése miatt az iskolák belső életének irányítása annyira az állam kezébe ment át, hogy a tulajdonosok részére a fenntartás nehéz gondján kívül alig maradt valami jog. Az iskolák fenntartásának nehézségét a tanulók felvételét korlátozó intézkedések, továbbá a tanulóknak e miatt megcsappant létszáma még fokozták. A politikai községek terhére nagy tömegben felállított állami népiskolák a hitvallásos iskolákat sok helyen elsorvasztották, vagy azokat megszüntették. Ehhez járultak a hatósági előírásra eszközölt tömeges iskolabezárások. 1922. óta az állami népiskolákban az ókirályság területéről tömegesen jöttek tanítók, akik a magyar tanulók nyelvét nem értették. Különösen Székelyföldre, főleg Csík megyébe jöttek, amely Székelyföld a magyarsággal összefüggő tömböt alkot. Most keletkezett sajátos román elmélet alapján ugyanis, amely szerint a székelység elmagyarosodott románság lenne, erős romanizálás kezdődött. ANGELESCU miniszter utóbb (1925-ben) Mailáth püspök előtt jelentette ki, hogy „tíz év múlva Csíkban és a Székelyföldön nem lesz többé magyar nyelven tanító, mert neki kötelessége a

60 ezer elmagyarosodott románt visszahódítani“.³ A magyarság elszegényítése, a közállásoktól távortartása, kulturális leszorítása, nemzeti erejének gyengítése folyamatban volt. A püspök eskütétele idején mutatkozó kedvező légkör megállapítása így tehát egy szebb jövőbe vetett remény hangulatából fakadt.

A püspök szenátusi beszédei, az üdvözlésekor mondott válaszával együtt hat beszéd, négy kérdés körébe vágnak. Második és harmadik beszédében az irredentizmus vádja ellen védekezett, a negyedik a Katolikus Státus helyzetének magyarázatát tartalmazza, az ötödik beszédben a katolikusokat ért sérelmeket hozott fel, az utolsó, hatodik beszédben meg az 1925-ben alkotott Magánoktatási Törvényhez, annak javaslatbahozatalakor szólott hozzá. Közben a szenátus szakosztályi ülésein is tevékenykedett, ahol személyes érintkezéssel próbált hatni.

A személyes érintkezést általában kereste. Időt, fáradságot nem kímélt hogy a köznek segítségére lehessen. Gyakori utazások, járások-kelések, várakozások nem riasztották vissza attól, hogy a miniszterekkel szót ne váltson. Megnyerő modora, egyszerűségének méltánylása miatt megjelenései a miniszterekben nem ébresztettek kellemetlen hatást. Önmaga, amikor a nehéz, kellemetlen ügyek elintézése után Bukarestből püspöki székhelyére visszautazott, meglepő jókedvet mutatott. Ilyen alkalmakkor azt szokta mondani, úgy érzi magát, mint a diák, aki vakációra megy haza. S hogy még jobban beleélje magát a diák hangulatba, a vonaton egyszer-egyszer szivarra gyújtott, holott nem dohányzott.⁴

A irredentizmus vádja gyanakvásból táplálkozott, amelyet egyes román vezető férfiak állandóan fenntartottak és szítottak. De az ezeréves magyar mult emlékei nem tűnhettek el nyomtalanul, máról-hónapra nem alakulhatott új gondolkozás! A nemzeti sajátságok és a vallási tiszteletnyilvánítások a nép lelkében gyökereztek, a magyarság régi műemlékekhez, viseletformákhoz szokott hozzá. Ébren tartotta eszményeit, amelyek nem lázadási szándékot, hanem ezeréves hazája elvesztése után számára vigasztalást, békés továbbélést jelentettek. A vádat-emelők, lelki

³ Mailáth püspök sajátkezű írása. 256—1925. státusi levéltári szám alatt. Kolozsvár. Ez idők viszonyaira l. Biró Vencel: *Székhelyi gr. Mailáth G. Károly*. Kolozsvár, 1940. A kolozsvári róm. kat. gimn. a román uralom éveiben. 1941.

⁴ Monitorul Oficial. *Desbaterile adunării naționale constituante a senatului*. București, 1923. március 17. 35. sz.

beállítottságuknak megfelelően, egyes eseteket általánosítottak és magyar intézmények gyengítésére kiéleztek. A vallási és a közoktatási minisztériumok ilyen túlzók befolyása alatt állottak. Velök szemben a higgadtabb megfontolást, a külpolitikai és egyházpolitikai szélesebb látókörűséget az egész időszakon át a miniszterelnökség és főleg a külügyminisztérium képviselték és az erőszakos cselekedetektől a vallás és közoktatásügyi minisztériumot többször visszatartották.

Az irrendentizmus vitáját a szenátus 1923 március 7-i ülésén BIANU VAZUL, e testület egyik vezérszónoka vezette be. A közoktatásügyi miniszterhez kérdést intézett afelől, van-e tudomása arról, milyen nagy arányú irrendentizmus folyik az erdélyi katolikus iskolákban. Ezek a szinte forradalmi izgatások a román állam kisebbségeinek túlzott szabadságát mutatják. Az erdélyi magyar intézmények szinte minden felügyeletől mentesen, teljesen szabadon működnek, illetőleg művelik az irrendentizmust. Olyan mozgalmat tartanak fenn, amelyeket a hatóságoknak jobban tekintetbe kellene venniök. Az izgatások főfészke Kolozsvár és az államellenes cselekedetek irányításában első helyen a katolikus egyház áll. A kolozsvári Szent Mihály templom egyik főablakán a magyar címernek képe most is változatlan ott áll, és az árpádházi szentek tiszteletét az összes katolikus iskolákban különös mértékben ápolják. Szent István napjának ünneplése (augusztus 20.) tulajdonképpen nyilvános politikai tüntetés, az országnak becsmérése, mert nyilvánosan, predikációkban fenntarthatják a hívők lelkében a magyar irrendentizmus gondolatát és gyűlöletet táplálhatnak a román állam ellen. A katolikus templomokban a magyar állam virágzásáért és feltámadásáért könyörögnek. Mindezekben pedig legnagyobb részt Mailáth gyulafehérvári püspök a hibás, aki ámbár esküt tett a román állam hűségére, igen élénk sovíniszta mozgalmat tart fenn. HIRSCHLER JÓZSEF kolozsvári esperes fősegítője e ténykedésben. A vezetése alatt álló Marianum intézet (katolikus lányiskola) növendékei magyaros jellegű egyenruhát és Bocskay-sapkát viselnek.⁴

Az egyes esetektől eltekintve, amelyeket a szónok felhozott és amelyeket, ha vádaskodni akart, a megfelelő minisztériumban megemlíthetett volna, az általánosítások meglepők. A katolikus iskolákat irrendentizmussal vádolni, a román állam kisebbségeinek túlzott szabadságáról és az erdélyi magyar intézmények állami felügyeletnélküliségéről beszélni, magyar szentek tiszteletébe mellékgondolatot bevinni, indokolatlan és helyt nem álló követ-

keztetések. Az az állítás meg, hogy a katolikus templomokban a magyar állam virágzásáért és feltámadásáért könyörögnek, a magyarság részéről az észszerűtlenségnek akkora fokát tételezi föl, hogy a szónok állítása komolyan nem is vehető.

Az interpellációra Mailáth már a következő nap, március 8-án felelt. Utalt arra, hogy Bianu olyan interpellációt olvasott fel, amely nagy részben a kolozsvári Infrățirea („Testvériség“) február 28-i cikkét tartalmazza. E lap felelőssé tette őt a katolikus iskolák irredentizmusáért. Állításának bizonyítására a magyaros sapkát, a magyar szentek tiszteletét, az irredentizmus szellemének terjesztését hozta fel.

Általában a román sajtó akár mint előzmény, akár mint következmény a parlamenti étellel állandó kapcsolatban állott. Az időnként jelentkező támadóknak anyagot adott, vagy az elhangzott támadó beszédek helyeslő megjegyzésekkel kísérte. Ilyen módon a magyarság kárára kellemetlen légkört terjesztett. Kiélezett beszédek, cikkek összehangolása a tervszerű fellépés szándékából eredtek. Taktikai beosztás azok részéről, akik a vallás- és közoktatásügyi minisztériumokat befolyásoló háttérből időnként tervszerűen harcoltak. A védekezés a lehetőség szerint szóhozjutó magyar sajtó, a parlamenti magyar tagok és a magyar hitvallások nehéz feladatának maradt. Most tehát Mailáth állott az élen.

A püspök elismerte, hogy a magyaros, a Bocskay-nak nevezett sapkát bevezette, miután a közoktatásügyi minisztertől egyenesapka bevezetésére előzőleg engedélyt kért. A sapka ugyanis erdélyi eredetű, így közelebbálló és előállítása, egyszerűségénél fogva, a családok anyagi erejének megfelel. Bocskay, erdélyi fejedelem, egyébként szerette a románokat és irántok mutatott különös figyelme jeléül püspöküket kegyekkel halmozta el. A haláluk után szentté avatott magyar királyok: Szent István és Szent László, az egyetemes katolikus egyház szentjei, akiket az egész világ katolikus közössége tisztel. Erdély nekik köszönheti a keresztény vallás áldásait, a pogányság sötétsége és barbarizmusa után. Ezeknek a szenteknek a képeit arra a helyre helyezték, ahol most is található, mielőtt még Hirschler prelátus megszületett volna. A legsúlyosabb és legkomolyabb vád, — mondotta tovább a püspök —, hogy az iskolákban irredentizmust terjesztenek, veszélyeztetve ezáltal a román állam biztonságát, és hogy ennek a propagandának gyújtogatója maga a püspök. Kijelenti, hogy a szegény és szelid erdélyi nép, amelynek ő lelkiatyja, nem

kedveli az irredentizmust. Irredentizmusról akkor lehet beszélni, ha lázító terveket szőnek az állam rendje és létezése ellen. Azonban biztosíthatja hallgatóit, — hangoztatta —, hogy ha azok között ilyen összeesküvéseket észlelné, akik reá vannak bízva, ő volna az első, aki megbüntetésüket kérné. Nem azért, mintha azt hinné, hogy az állam biztonságát ilyenmű összeesküvések veszélyeztetnék, hanem azért, mert nem akarja, hogy a politika mérgezett hullámai megfertőzzék a gyermekek ártatlan lelkét, zsenge koruktól arra oktatta őket, hogy gyűlöljék polgártársaikat. Ezért az irredentizmus alaptalan vádját erélyesen visszautasítja.

A beszédet vita követte. POLICRAT szenátor ugyanis nyomban erélyes szavakkal támogatta Bianu vádjait és kért elégtételt a román nép számára, amelyet, felfogása szerint, legszentebb érzéseiben sértettek meg. Reményét fejezte ki, hogy a kormány megfelelő intézkedéseket tesz arra vonatkozólag, hogy Nagyrománia szenátusában nem kell többé Bianu felszólalásához hasonló beszédnek elhangzania. A jelenlévő CONSTANTINESCU földművelésügyi miniszter, nyomban ígérte, hogy az illetékes minisztereknek beszámol a hallottakról, és ezeket az ügyeket a helyzet komolyságának megfelelő vizsgálat alá fogják venni.⁵

Bianu szenátor sem engedte elaludni a kérdést. Két ülésen is felszólalt, a püspök válaszát bírálta és újabb, egyre szélesebb körre kiterjesztett és általánosított vádakot emelt. Így a március 9-i ülésen kijelentette, hogy őt nem elégítette ki a püspök beszéde, mert nem elég részletesen válaszolt, inkább csak általánosságban érintette a szóbanforgó kérdéseket. A püspöknek a Bocskay uralmára vonatkozó szavait csak a magyar tankönyvek tanítják ilyen formában, a balázsfalvi román iskolában a román történelemkönyvek az erdélyi fejedelmek uralmát, mint a szenvedések és a megpróbáltatások hosszú láncolatát mutatják be. Szerinte a hitvallásos iskolák magyar szellemű tanítását sem cáfolta meg világosan és kellőképpen válaszában a püspök.⁶

Majd a szenátus 1923 május 1-i ülésén ismételtén szóvátette előzetesen elhangzott vádjait. Ugyanis, — mint mondotta —, az illetékes miniszterektől ezekre vonatkozólag ez ideig nem kapott kilégítő választ. Két hónap telt el interpellációja óta, de a helyzet semmit sem változott. Az irredentizmus a kolozsvári katolikus intézményekben zavartalanul tovább virágzik. A katolikus intéz-

⁵ Uo. 1923. március 18, 36. sz.

⁶ Uo. 1923. március 22, 37. sz.

ményeknek, illetőleg a kolozsvári templomoknak az árpádházi szentek iránt mutatott tisztelete nem egyeztethető össze a román állam érdekeivel. Sérelmesnek tartja, hogy a katolikus iskolákban, különösképpen a Marianumban, — melyet Mailáth Románia leglojalisabb intézményének jellemzett —, irredenta tartalmú tankönyveket használnak, és abban titkos tanárképző intézetet állítottak fel. Ez intézetben nyolc különböző fajta iskola működik, melyek közül csak háromnak van állami megerősítése, nyilvánossági joga. A kolozsvári piaristák Kalazantinum nevű tanárképző intézetének is hasonló jellege van, t. i. ez is állami elismerés nélkül áll fenn. Beszéde végén indítvánnyal fordult a szenátushoz: közösen járjanak közben a vallási és a közoktatásügyi minisztereknél, hogy vizsgálják meg az itt előadottakat és sürgősen adjanak ki szigorú rendeleteket. A hitvallásos iskolák felforgató működését szüntessék meg. Rendeljék el Szent István koronájának és Magyarország címerének eltávolítását valamennyi erdélyi magyar templomból. A katolikus egyházi szövegekből hagyják ki mindazokat a részeket, amelyeket szabadon lehet használni Magyarország területén, de nem engedhetők meg a román államban. Kobozzák el az összes irredenta tartalmú vallásos- és imakönyveket, iskolai kézikönyveket és térképeket és vezessék be mindenhová az állami iskolák tanmenetét. Tegyük kötelezővé az összes iskolákban a román nyelv, történelem és földrajz iránti tiszteletet, amelyek ma a magyar tanárok legcinikusabb lebecsülésének tárgyai. Végül zárják be mindazokat a hitvallásos iskolákat, amelyek titokban, nyilvánossági jog nélkül működnek.

A beszédet BANU KONSTANTIN kultuszminiszter is hallotta. Ő a mérsékeltbb politikusok közé tartozott. 1922 július 21-én személyesen jelent meg Gyulafehérváron és tanácskozott a katolikus egyházmegyék kiküldötteivel. Bianunak adott válaszában most ígérte, hogy a vádakát kivizsgálhatja. Szerinte természetes, hogy egy-egy vallás szabadon gyakorolhassa a maga vallási kultuszát, de nem engedhető meg, hogy ez a román állam létérdekeit fenyegetse.⁷

A felszólaló szenátor újabb vádjait is változatlan gyanakvása sugalta. Hiszen az ezidőben használt tankönyveket a minisztérium engedélyezte, vagy azok megírása még csak folyamatban volt. Román történelmi térképek hiányában a minisztérium en-

⁷ Uo. 1923. június 3, 57. sz.

gedte meg, hogy az iskolák német nyelvű történelmi térképeket használjanak. A Marianum úgynevezett tanárképző intézete az akkor még meglévő magyar nyelvű polgári iskolák részére akart tanerőket képezni. Bár a jelöltek vizsgálatára az állam megbízottakat küldött, letett vizsgájuk érvényességét mindazonáltal nem ismerte el. A piarista tanárjelöltek meg az állami egyetemen végezték tanulmányaikat.

Mailáth püspök 1923 május 3-án válaszolt Bianu vádjaira. Beszédéből kitűnt, hogy híveiért való aggodásában az eltelt időt éppen nem közömbösen, talán lekicsinylő nemtörődésben töltötte, hanem az államilag kifogásolható vádak kiküszöbölésén fáradt. Eljárásáról tehát már most, a Bianu felszólalását követő beszédben beszámolhatott. Előadta, hogy eltávolította a magyar címet a kolozsvári főtemplomból, betiltotta az egykori Magyarországra vonatkozó énekeket és imádságokat, másokkal helyettesítve azokat. Folyamodott az apostoli Szentszékhez, hogy Erdélyben Szent István király napját ne augusztus 20-án ünnepeljék, amely nap Magyarországon nemzeti ünnep, hanem szeptember 2-án, amikor az egész katolikus világ ünnepli a magyarok első apostolát. Az árpádházi szentek tiszteletének eltiltása azonban, — hangsúlyozta —, nem áll hatalmában, mivel az kegyes hagyomány, mely évszázadok óta vert gyökeret. De nem is érti, — mondotta —, mennyiben veszélyeztetni ez az államot, sem azt, hogy milyen módon lehetne korlátozni a vallásszabadságot, amely szabadság dicsőségére válik a román kormánynak. A marianumi iskolák kérdésében szigorú vizsgálatot tartott, amelynek eredményéről jelentést tesz a közoktatásügyi miniszternek. Összes iskolái nyíltan működnek és nem titokban, az állam felügyelete alatt, amit bármikor okiratokkal igazolhat.

Mivel Bianut a püspök védekezése nem elégítette ki, Banu miniszter is felszólalt. Részleteket olvasott fel a püspök hozzáintézet jelentéséből, amely ugyanazt tartalmazza, mint a szenátusban elmondott beszéde. A püspök a jelentését ezekkel a szavakkal fejezte be: „Győződjék meg arról miniszter úr, hogy az én szándékom mindig az, hogy a legkomolyabb jóindulattal a békét mozdítsam elő a nemzetiségek között, hogy híveim lojalitását az állam iránt bebizonyítsam.“

A püspök újabb szenátusi beszédére BIANU VAZUL más irányú interpellációja szolgáltatott okot. E szenátor ugyanis az 1924 február 7-i ülésen ismételt az erdélyi kisebbségi iskolák kérdését vetette fel. Reményét fejezte ki, hogy újabb bizonyítékok-

kal ellátott érveire a kormány komolyabb vizsgálatot indít. A továbbiakban az Erdélyi Római Katolikus Státust támadta, bizonyítgatva róla, hogy ennek vagyoni alapja, amelyből sok katolikus intézményt tart fenn, állami eredetű. Ennek tehát a román állam tulajdonába kell átmennie. Különösképpen támadta a kolozsvári piarista vezetés alatt álló gimnáziumot, amelynek felírata (Lyceum regium) is bizonyítja állami eredetét, és ahelyett, hogy az iskola román iskolák székhelyéül szolgálna, a piarista rend szolgálatában áll. Előadási nyelve magyar, holott miniszteri rendelet szerint a szerzetes iskolák csak román nyelven taníthatnak. Kérte tehát a kolozsvári gimnázium elvételét.

Utána ANGELESCU közoktatásügyi miniszter emelkedett szólásra. Mindenben elfogadta Bianunak a véleményét, kérte román középiskolának felállítását a kolozsvári épületben. Hangsúlyozta, hogy körendeletileg megkövetelte az iskoláktól a román nyelv, történelem és földrajz tanítását. A kérdéshez LAPEDATU SÁNDOR vallásügyi miniszter is hozzászólt. Bejelentette, hogy a Státusra vonatkozó főbb adatokat és az Igazgatótanács névsorát bekérte és ezeknek alapján fogja megítélni annak a román államra nézve esetleg káros intézménynek a működését. PANGRATTI szenátor elismerését és köszönetét fejezte ki Bianu beszédéért, mert ő volt az, aki ezt a fontos és súlyos kérdést a szenátus tudomására hozta. Kérte a két illetékes minisztert, hogy az ügy kivizsgálása után a román társadalom minél szélesebb rétegeit és a külföldi közvéleményt megfelelő módon tájékoztassák. Majd LAMORU tábornok azt indítványozta, hogy az elrománosítás érdekében Erdélybe ókirályságbeli tanítókat küldjenek. Angelescu miniszter erre azt válaszolta, hogy ez az eljárás már az előző év óta folyamatban van.⁸

Az Erdélyi Római Katolikus Státus vagyoni alapját illetőleg, amelyet Bianu állami eredetűnek mondott, a helyzet az, hogy ez tisztán katolikus célvagyon és eredete a XVI. században uralkodó Báthory István erdélyi fejedelem, egyben lengyel király, alapítványára (tanulmányi és ösztöndíj-alap), Mária Terézia magyar királynő adományára (vallási alap), és több kegyes adakozó hozzájárulására vezethető vissza. A katolikus vagyon az erdélyi protestáns fejedelmek idejében az állam kezébe került, utóbb a jezsuita rend eltörlése után (1773) az erdélyi Főkormányshély (Gubernium) keretében szervezett Katolikus Bizottság (Catholica Commissio), 1867-ben meg az Erdélyi Római Katolikus Státus

⁸ Uo. 965. l. 1924. február 22, 35. sz.

közvetlen kezelésébe ment át. A Státus eredetének, helyzetének, törvényességének kimutatására több tanulmány szolgál.⁹

A Státus birtokában lévő katolikus vagyonhoz tartozik a kolozsvári róm. kat. gimnázium, amely a piaristák vezetése alatt áll. A Státus Igazgatótanácsa, mint láttuk, még az előző évben, 1923-ban, a közoktatásügyi miniszterhez küldött felterjesztésében kifejtette, hogy az egyházmegye ilyenmű iskolái nem tekinthetők szerzetes-iskoláknak. A kolozsvári gimnázium régi felírata: *Lyceum regium*, nem állami vagyonhoz tartozás bizonyítéka, amennyiben régen a királyi jelző annyit fejezett ki, hogy az iskola nyilvános és katolikus. 1851-ben maga az állami hatóság rendelte el, hogy az erdélyi katolikus intézetek, így a kolozsvári is, e jelzőt, mint amelyhez nincs joguk, nem használhatják.¹⁰

Angelescu miniszter, akinek Bianu interpellációja annyira kedvére volt, a román kultúra terjesztésére sokat tett, így a románság előtt általában nagy tekintélyt szerzett. Román intelligens középosztály megteremtése végett ugyanis sok román ifjút ingyenes nevelésben részesített, sok román iskolát szervezett. De ugyanakkor a kisebbségi magyarság leszorításával (a határok mentén román kultúrzónák létesítése, magyar iskolák tömeges megszüntetése és elvétele, magyar vidékeknek csak románul beszélő ókirályságbeli tanítókkal való elárasztása, a hitvallásos iskolák gyengítésére a községek költségén állami iskolák tömeges felállítása stb.) annak lelkében keserű emléket hagyott hátra.

Mailáth egy hónap múlva, 1924 március 11-én mondotta el válaszbeszédét. Nehéz légkörben, mivel azt Bianu, Pangratti szenátorok éles beszédei és Angelescu miniszter helyeslő szavai erősen felfűtöttek. A püspök az ő nyugodt, szelid modorában fejtette ki gondolatait.¹¹

Terjedelmes egyházmegyéjének ügyei akadályozták meg abban, — úgymond —, hogy személyesen résztvegyen az ülésen,

⁹ *Explanatio iuridico-historico documentorum de fundis dioecesis Albauliensis ritus Latini. Albae Juliae, 1937. Manuscriptum.*

Az Erdélyi Római Katolikus Státus. Kolozsvár, 1932. (Emlékirat, amelyet az Erdélyi Római Katolikus Státus Igazgatótanácsa Románia kormányához román nyelven terjesztett fel 1932 január 20-án.) Más művek: *Az Erdélyi Római Katolikus Státus fontosabb jogtörténeti okmányai.* Közli az Igazgatótanács, Kolozsvár, 1926. Továbbá: *Az erdélyi római katolicizmus multja és jelene.* Dicsőszentmárton, 1925.

¹⁰ Kifejtését l. *Az erdélyi római katolicizmus multja és jelene* c. műben. 507—508. l. Dr. Patay József cikkéből: *A piarista rend Erdélyben.*

¹¹ *Monitorul Oficial. Desbaterile adunării naționale constituante a senatului.* București. 1924. március 21, 50. sz.

amelyen az interpelláció elhangzott. Tehát az első alkalmat használja fel, midőn e tiszteletreméltó testület előtt megjelenhet, hogy a katolikus egyház ellen elhangzott vádakát megvilágítsa. Nem kétkedik abban, mondotta, hogy azzal a jóakarattal és türelemmel, amelyet eddig is érdemtelenül élvezett, meg fogják őt hallgatni a régi elvnél fogva: Ut audiatur et altera pars. A jóakarát és türelem abban nyilatkozott meg, hogy a szenátus a püspök felolvasott román beszédeit csendben meghallgatta és közbeszólásokkal nem zavarták őt. Mailáth kevesett tudott románból.

Hosszadalmas nem lesz, — ígérte meg —, mivel az erdélyi katolikus egyházmegye kilencszázéves küzdelmeinek és működésének történetét, intézményeinek, jogi alapjainak elfogulatlan megvilágítását legközelebb úgyis az érdeklődőknek kezébe fogja adhatni.¹²

Nem is akarja azért, — mondotta —, e helyről bizonyítani, hogy az egyházmegye önkormányzata nem mai eredetű, hanem évszázadokra visszamenő intézmény. Azt sem akarja bizonyítani, — folytatta —, hogy az egyházmegyei önkormányzat a mai alakjában igenis királyi jóváhagyással, törvényes alapon fejtette ki működését és kezelte az intézményei fenntartására szolgáló vagyont, nem az államhatalomnak, mint ilyennek, hanem a királynak, mint főkegyúrnak, ellenőrzése mellett. Azt sem akarja bizonyítani, hogy az erdélyi katolikusok közgyűlésén a többséget alkotó választó tagok mellett nem azért foglaltak helyet egyesek, mivel miniszterek, tisztviselők voltak, hanem azért, mert tekintélyes társadalmi állású erdélyi katolikusok voltak.¹³ Neki lesz legnagyobb öröm, ha most is a kormány tagjai között, vagy a főispánok, a polgármesterek, a bírák népes karában lesznek majd olyanok, akiket mint katolikusokat az egyházmegyei közgyűlésre meghívhat. Egyenként kimutathatná, — folytatta —, hogy mindazok a felhozott esetek, amelyekről az interpelláló Bianu szenátor és Angelescu miniszter beszéltek és sérelmeztek, nem az ő egyházmegyéje területén fordultak elő. A felhozott kifogásolt könyvek közül egyetlenegy sincs olyan, amely az ő egyházmegyéje iskoláiban használatban volna. A kolozsvári róm. kat. gimnázium, sohasem volt más, mint az erdélyi püspök főhatósága alatt

¹² Célzás *Az erdélyi katolicizmus multja és jelene című műre* műre, amely előkészületben volt.

¹³ Utalás egyes románoktól hangoztatott vádra, hogy az Erdélyi Római Katolikus Státus régi formájában csak a katolikus főtisztviselők és országgyűlési tagok gyülekezete volt.

álló római katolikus tanintézet. Hogy időről-időre jezsuiták, piaristák tanítottak benne, az nem változtatta meg az intézet püspöki jellegét.

Most csak egyet akar leszögezni, — jelentette ki — és ez az, hogy a katolikus Státusnak legkülönbözőbb eredetű és természetű vagyona katolikus célvagyon, amely felett a befolyást az államfő, mint a katolikus egyház fővédője gyakorolta. A világi katolikusok sem azért nyertek befolyást a vagyon kezelésére, hogy azt önző céljaikra kamatoztassák, hanem egyedül azért, hogy gyakorlati tanácsaikkal támadás esetén az egyháznak védelmet nyújtsanak.

„Higyjék el, szenátor urak, — hangsúlyozta a püspök —, hogy mélységes fájdalomt okoz nekem azt látni és hallani, hogy mikor iskoláink a legőszintébb szándékkal és emberfeletti munkával töreksenek a nehezebbnél-nehezebb közoktatási miniszteri rendeleteknek lelkiismeretesen eleget tenni; mikor lelkéseim távol a politika hullámaintól, az isteni Gondviselés végzésében megnyugodva, igyekeznek a békét és a kölcsönös megbecsülést hirdetni, mikor én is minden alkalmat megragadok arra, hogy széles egyházmegyémben a hívek lelkébe a király tiszteletét és az állam törvényeinek megbecsülését csepegtessem, — ugyanakkor folytonosan azt kell hallanunk, hogy működésünket nemzetellenes kampánynak minősítik, amely, — hogy a Pangratti szenátor úr rettenetes szavait idézzem —, egy ördögi ellenséges irányzatnak igazi rendszeres szervezete, amely a román állam és a román nép biztonsága ellen tör. Bălan szebeni metropolita urat pedig, aki egy közbeszólásával megjegyezte, hogy a Lapedatu miniszter úrnak beküldött státusi jegyzőkönyvekbe nem vettük be a súlyosabb dolgokat, — legyen szabad testvéri szeretettel biztosítanom, hogy az én elnökletem alatt tartott gyűléseken sohasem engednék meg olyan dolgokat tárgyalni, melyek hűségeskümmel ellenkeznek és a román állam biztonságát veszélyeztetnék.“

Ezekután, — fejezte be beszédét a püspök —, engedjék meg, hogy csodálkozásának adjon kifejezést a miatt, hogyan lehet a római katolikus egyházban és annak intézményeiben a fennálló rend ellenségeit látni. Ne engedjék, hogy elfogultságból, tájékozatlanságból, vagy rosszul alkalmazott honszeretetből, — de mindenestre alaptalanul és fájoan, — támadják azt az egyházat, amely nem fegyvert, hanem kultúrát adott a népek kezébe és nem ölni, nem gyűlölni, irigykedni, nem a hatalmasokat ingerelni és nem egymásnak fájdalmat okozni, hanem szeretni, türve és

szenvedve is szeretni, mindent megérteni, mindenkinek megbocsátani és mindíg csak szeretni tanította az ő fiait.

A püspök mérséklő és felvilágosító beszédének mindenesetre része volt abban, hogy a katolikus vagyon — egyben magyar vagyon — ellen tervezett fellépés ez idő szerint abbanmaradt. Az ellenérvekre történt utalás, a püspök tekintélye, viselkedése hozzájárult ahhoz, hogy egyesek vagyonszerző mohósága ki nem elégülhetett. E háttérben állók mesterségesen táplálták a tüzet, amely a szenátusban a Katolikus Státus ellen oly hevesen fel lángolt.

A kedvező hangulatot mutatta, hogy a szenátus ez év, 1924 november 13-i ülésén Mailáth az elszenvedett sérelmekről beszélhetett. Beszéde elején sajnálattal állapította meg, hogy a trónbeszéd nem tett említést az ország állampolgárainak millióiról, akiknek más anyanyelvük van, mint a népesség többségének, akik a király iránt tökéletes lojalitás, a közös haza iránt való szeretet és a törvények tisztelete tekintetében semmivel sem állanak alacsonyabban amazoknál az állampolgároknál. A kisebbségiek mélyen megvannak győződve arról, hogy a Felség egyformán szereti összes alattvalóit és azt kívánja, hogy a kisebbségek is ugyanolyan igazságos bánásmódban részesüljenek, miután ugyanazokat a terheket is viselik, mint Nagyrománia összes állampolgárai. Katolikus híveinek panaszait adja elő azzal a céllal, — folytatta —, hogy a kormány megismerje, azokat megszüntesse, amennyiben a katolikus egyház igen komoly vallási és kulturális érdekeiről van szó.

A sérelmeket pontokba foglalva adja elő. Ezek szerint a katolikus egyház sérelmesnek tartja, hogy az agrártörvény a katolikus intézményeket létalapjától fosztotta meg és cserében még eddig nem kárpótolta őket; hogy egyes közigazgatási hatóságok jogtalanul eltiltották az egyházi kulturadó beszédését, hogy az állam, noha a katolikus egyház javait örökölte, terheit már nem hajlandó viselni; hogy nem tartják tiszteletben a nemzetközi garanciákat, amelyek a nem román anyanyelvű állampolgároknak anyanyelvük szabad használatát biztosítják az iskolákban és a közéletben. Sérelmesnek tartják továbbá, hogy az állam a hitvallásos iskolákat tömegesen bezáratta. A katolikusoknak tehát sok káruk van, — fejezte be a püspök panaszainak összefoglalását. Hiszi és reméli azonban, hogy a kormány értékelve a katolikus egyháznak az ország összes állampolgárai

közös érdekében kifejtett kulturális missziójának fontosságát, az intézményei fenntartásához szükséges segítséget meg fogja adni.

„Nem szívesen hoztam elő ezeket a panaszokat, — mondotta a püspök —, s ha ezek csak az én személyemet érintették volna, bizonyos, hogy nem jöttem volna ide. Azonban millió állampolgárnak a szenvedéséről van szó és ezeknek a szenvedéseknek nevében kötelességem kimutatni, hogy nem tesznek jó szolgálatot ennek az országnak azok, akik elnyomással akarnak uralkodni, kényszerrel és erőszakkal akarnak hódítani.“ Az államnak tiszteletben kell tartania az Istentől kapott szent jogokat, — mondta tovább —, mint pl. az iskola szabadságát, amely a gyermekeket neveli és tanítja.¹⁴

A püspök bizakodásának kifejezője ez év (1924) november 20-án az Erdélyi Római Katolikus Státus évi közgyűlésén mondott beszéde is, amelyben a szenátusi beszédének hatására utalt. Amikor, — jelentette be —, a szenátus gyűlésén nagyjában elmondotta, ami a katolikusoknak fáj, jól esett tapasztalnia, hogy felszólalása kellő méltánylásra talált. A vezető emberek részéről ugyanis megértést tapasztalt. Így BRATIANU JONEL miniszterelnök és LAPEDATU kultuszminiszter részéről az adott esetekkel kapcsolatban. A közoktatásügyi miniszter, ANGELESCU is kijelentette, hogy új törvényjavaslattal a katolikus iskolák sorsa, további működése szilárd alapokon fog nyugodni. Ugyanígy kedvezően nyilatkozott a belügyminisztérium vezetésével megbízott államtitkár is. DUCA külügyminiszter beszédét kell még kiemelnie, — mondotta —, amellyel a szenátusban a katolikusokat ért bántó támadás alkalmával a Szentatyát a részrehajlás- és a katolikus papságot az irredentizmus igaztalan vádjával szemben védelmébe vette és erélyesen visszautasította az ország belső békéjét veszélyeztető és Románia hírnevét rontó igaztalan támadásokat.¹⁵

Igy következett el az 1925. év, mintegy állomáshely Angelescu miniszter iskolai újításainak menetében. Középiskolai és Népiskolai Rendelete óta két esztendő telt el, telve a végrehajtásuk közben szerzett tapasztalatokkal és újítások bevezetésére irányuló elgondolásokkal. A miniszter elérkezettnek látta az időt arra, hogy a kisebbségi iskolák életét most már törvénnyel sza-

¹⁴ Monitorul Oficial. *Desbaterile adunării naționale constituante a senatului* 1924. november 25, 93—94 l.

¹⁵ Az Erdélyi Római Katolikus Státus 1924. november 20. rendes közgyűlésének Jegyzőkönyve.

bályozza és állandósítsa. Erre célzott a Mailáth püspökkel folytatott fentebb említett beszédében is.

A képviselőház és a szenátus elé terjesztendő javaslat előmunkálatai már előbb megkezdődtek. A négy katolikus egyházmegye püspökeinek (gyulafehérvári, nagyvárad, szatmári, temesvári) képviselőivel a miniszter még 1924 november 26-án, pár nappal Mailáth püspök státuszgyűlési beszéde után, megbeszélést tartott, ahol a törvényjavaslat elgondolásait ismertette. Mivel azonban magát a törvényjavaslatot a miniszter nem mutatta be, az egyházmegyék képviselői arról tiszta képet nem nyerhettek. Ez alkalommal tehát csak arra szorítkozhattak, hogy főbb kívánásaikat beadványban összegezzék.

Az erdélyi katolikus egyházmegye kívánásai, — egyben az összes magyar iskolafenntartó hitvallások kívánásai is —, valamivel későbből fennmaradt összeállításban, főbb vonásaikban, a következők voltak: Bármely vallású tanuló bármely iskolába járhat. Magántanuló bármely iskolába felvehető. Az egyháznak jogában áll nyilvános iskolákat felállítani és fenntartani. Bármely hívők, ha iskolát tartanak fenn, az állami iskolaadó alól felmentést kapnak. Az iskola nyelve a hívők anyanyelve. A tanítás az anyanyelven történik, de az állam nyelvét mindenütt tanítják. A hitvallásos óvodák nyelve magyar. Az iskola közvetlen vezetését az illető fenntartó hitvallás gyakorolja. Ugyan ő állapítja meg az iskolai rendtartást és a fegyelmi szabályzatot. A hitvallásos iskola igazgatósága iskolaügyben közvetlenül egyházi Főhatóságával érintkezik. Az állam az iskolafenntartó egyházi hatóság útján levelez ennek iskoláival. Az iskola tanterve az állami, de vallási vonatkozású dolgokkal bővítve. A vizsgálatok nyelve az iskola tanítási nyelve, ide értve a baccalaureátusi és a felvételi vizsga tárgyait is, a román nyelv kivételével. Az iskolák államsegélyben részesülnek.¹⁶

A lényeges elvi kívánalmak tehát: a hitvallásos iskolák közvetlen adminisztratív, fegyelmi és pedagógiai vezetése, igazgatása, kormányzása; a magyar tannyelv teljes érvényesítése, a román nyelvtanításnak a román nyelvre történő korlátozásával; államsegély biztosítása.¹⁷

Olyan kívánások, amelyek az érvényben lévő egyházme-

¹⁶ Dr. Balázs András, *Adatok az erdélyi kisebbségek iskolavédelmi küzdelmeihez 1919–1929*. 131—133. I. Kolozsvár.

¹⁷ Uo. 190. I.

gyei önkormányzatból következtek. A kivánságok szerint magyar anyanyelvű tanuló magyar iskolába járhat. A hívőre nem hárul olyan teher, hogy saját népiskolája segélyezése mellett állami iskola fenntartását is vállalja.

Már a törvénytervezet címe: Magánoktatási Törvény, riadalmat keltett. Ugy tűnt fel ugyanis, hogy csak az állami iskolák lesznek nyilvános jellegűek, a többszázados és nyilvánossági joggal bíró hitvallásos iskolák meg a magániskolák közé szállnak alá, amilyenek a magyar időkben nyilvánossági joggal nem rendelkeztek. A törvényjavaslat most a kettő között nem tett különbséget. Az aggodalmat okozott, hogy a miniszter a javaslatot úgy terjesztette a parlament elé, hogy azt a hitvallások nem ismerték és meg nem vitathatták.

A Római Katolikus Státus Igazgatótanácsa erre, 1925 február 2-i keltezéssel, az uralkodóhoz felterjesztést intézett, amelyben a javaslat napirendről való levételét kérte. A felterjesztés utalt arra, hogy 1924-ben, amikor Angelescu miniszter a magánoktatási törvénytervezetet az egyházaknak tudomására hozta, az megdöbbenést okozott. Akkor remélték, hogy a miniszter azt újabb tanulmány tárgyává teszi. Miután azonban a miniszter a javaslatot a parlamentnek már benyújtotta, most az utolsó pillanatban a Felsőházhoz fordulnak, kérve, hogy a miniszter a javaslatot vegye le napirendről. E javaslat ugyanis az önkormányzat jogait nem veszi figyelembe. Erőszakos románosítás esete forog fenn, a tanításban csak az anyanyelv a fontos és így az egyoldalú képzést ad. A Státus ugyanily tartalmú iratot nyújtott át az egyes minisztereknek is.¹⁸

Mailáth püspök, akinek az előzetes tárgyalás alapján a törvényjavaslat címéről és általános elveiről a szenátus elé terjesztés előtt tudomása volt, anélkül azonban, hogy a miniszter sajtóságos elzárkózása miatt a tervezet szövegét kézhez kaphatta volna, a szenátus 1925 március 18-i ülésén szólott hozzá a javaslathoz. Beszédében a kérdést olyan oldalról fogta meg, amilyen az a cím után látszott. A hitvallásos iskolák létét látta veszélyben, amely iskolákhoz pedig őt egész életében ragaszkodás, bizalom, hivatásukba vetett erős meggyőződés fűzte.

Kérte tehát a szenátust, hogy a folyamatban lévő törvényjavaslatot ne alkalmazzák a hitvallásos iskolákra. Új szakaszt

¹⁸ Másolatát l. 288—1925. státusi igazgatótanácsi szám alatt. Kolozsvár.

vezessenek be a javaslat pontjai közé, amely kijelenti, hogy a hitvallásos iskolák továbbra is működhetnek, nyilvánossági joggal rendelkeznek. Ez összhangban van az állam méltányos kívánalmaival, viszont az u. n. Magánoktatási Törvény nem fogja szabatosan, méltányos módon meghatározni a hitvallásos iskolák és a román állam viszonyát. E vidékek legrégebb iskoláit a katolikus egyház alapította, — hangsúlyozta — és a változó idők változó kormányai sohasem gondoltak arra, hogy megvonják hatalmas segítségüket a hitvallásos iskoláktól, amelyek az erkölcsök javítását, a lelkek lecsendesítését és a családi élet alapjainak megszilárdulását segítették elő. Azoknak a férfiaknak jelentékeny része is, akik a csatlakozott országokban Nagyrománia létesítésén dolgoztak, tanulmányaikat a katolikus iskolákban végezték és bizonyosságot tudnak tenni ez intézetek szelleméről. Az állam egyik legvégzetesebb hibája lenne, — állította a püspök —, ha az isteni jogon és emberi törvényeken nyugvó egyházi intézményt meggyöngíteni, vagy éppen megsemmisíteni akarná. Egyébként, — fejezte be beszédét —, az egyházmegye igazgatótanácsának gyűlése véleményét és szempontjait kérvényben szögezte le, amelyet a szenátus elé terjeszt, kérvén annak a tagjait, hogy méltányos jóindulattal vegyék azt tekintetbe. Egyben bejelentette, hogy a református püspökséggel ez ügyben hozott közös határozatukat annak megbizottja most szintén elő fogja terjeszteni.¹⁹

A püspök joggal hivatkozott a hitvallásos iskolák történeti szerepére, mivel Erdély ifjúságát, még az állami intézetek létesítése után is, nagyrészt a hitvallásos iskolák nevelték fel. A történeti vallások (katolikus, református, unitárius) százados intézetei, a román uralom éve alatt állami anyagi támogatás nélkül is, a hagyományaikhoz híven nevelték a magyar ifjúságot. A román időben magyar tannyelvű állami középiskola nem létezett, egy gimnáziumnak volt csak magyar tagozata. Érthető tehát az aggodalom, amellyel a magyarok most a Magánoktatási Törvény elé néztek. Úgy látszott, hogy a magyar kultúra évszázados várai tekintenek lebontás elé. A hitvallásos intézetek oktatási céljain ugyanis messze túlmennek azok a magasabb szempontok, amelyeket a vallás állít fel. Az erkölcsök javítása, a lelkek lecsendesítése, a családi élet alapjainak megszilárdítása a

¹⁹ Monitorul Oficial. *Desbaterile adunării naționale constituante a senatului*. 1925. július 11. sz. 2003. 1.

teljesítmények, amelyeket a püspök szenátusi beszéde szerint, a hitvallásos iskoláknak meg kell oldaniok. E szempontok hatásos kifejezést nyernek a szavakban, amelyeket az Erdélyi Római Katolikus Státus ugyanez ügyben összehívott rendkívüli közgyűlése megnyitásakor a püspök hangoztatott:

„Megvallom, mélyen tisztelt Státusgyűlés, — emeli ki —, hogy nem tartottam soha szerencsétlenségnek, ha gyermekeinknek az életre nem adhatunk gazdagságot s előkelő pozíciókat a társadalmi és politikai élet terén, de az mindig boldog megnyugvásomra szolgált, ha szilárd, erkölcsi alapot tudtunk nekik az élet nehéz, küzdelmes útjaira kísérőül adni, melyet más intézetekben úgy, mint hitvallásos iskoláinkban, meg nem kaphatnak. E szokatlan közgyűlésnek egyetlen célja az, hogy lássa a kormány, miszerint nem egyedül a püspök az, akinek a közoktatásügyi miniszter úr törvényjavaslatával szemben oly nagy aggodalmi vannak, hanem ezeket az aggodalmakat osztják vele pap testvérei, éppúgy, mint nagyterjedelmű egyházmegyéjének minden rendű és rangú hívei is, és vele együtt mindent megkísérelnek, hogy hitvallásos iskoláink zavartalan működését biztosítva, módosításainkat a kormány elfogadja és olyan javaslatot terjeszt a törvényhozás elé, amely a kisebbségek lelkét megnyugtató és megvigasztalni képes legyen.²⁰ A főpásztor aggodalmát a Státus közgyűlése teljes mértékben osztotta, határozati javaslatot fogadott el, amelyben a törvénytervezetet bírálva, azt több pontban hátrányosnak találta.

A magyar kisebbség lelkét az az aggodalom is epesztette, hogy iskoláink, nyilvánossági joguk megszűnése esetén elnéptelenednének, a kettős költség és az ismeretlen tanárok előtt kötelező vizsgálatok miatt.

Valószínűleg a parlamenti felszólalásoknak s a benyújtott beadványoknak volt az eredménye, hogy ANGELESCU miniszter a magyar hitvallások vezetőit 1925 április 29-re Bukarestbe megbeszélésre hívta össze. A most bemutatott törvénytervezet olyan szelleműnek tűnt fel, amilyennek az az 1924 november 26-i társnyertek időt a tervezet tanulmányozására, mire MAILÁTH püspök és NAGY KÁROLY református püspök az értekezésről kivonultak. és NAGY KÁROLY református püspök az értekezésről kivonultak. A megbeszélésekből így nem lett semmi. Ekkor Angelescu miniszter minden újabb tárgyalás mellőzésével, a szenátussal a sürgős-

²⁰ Az Erdélyi Római Katolikus Státus 1925. május 14-i rendkívüli közgyűlésének jegyzőkönyve.

séget kimondotta, a javaslatot négy napi tárgyalás után (május 15—19) eredeti formájában megszavaztatta.²¹

A kisebbségi egyházak eszerint, az erőviszonyoknak megfelelően, a törvényhozás termében a hatalom embereivel szemben csatát vesztek. Rendszer nyert itt szentesítést, e rendszer legfőbb képviselője meg: Angelescu miniszter igazolást, a további cselekvésre biztatást. Fedőlap csapódott le, hogy a magyar hitvallások annyi önfeláldozással járó igyekezetét sírba temesse.

Mailáth püspöknek szenátusi beszéde, e magas testületben egyben utoló beszéde, e szerint hiábavalónak látszott. A jó kilátások között megindult és több éven át tartó parlamenti szereplése eképpen elkedvetlenedést okozható csalódással végződött.

Hogy a lehangoltság nem állott be, az a püspök állandó tevékenykedést eredményező adottságából következett. Nem volt a napnak órája, amelyen közügy intézésére rá ne ért volna. Benne a magánember teljesen elveszett, hogy a közérdek munkása és irányítója előtérbe kerüljön, idővesztés, fáradtság, várakozások, kellemetlenkedések előtte nem számítottak.

Egyik jellemző eset: A közoktatásügyi minisztériumban egy igazgató, akinél a püspök egyik nagytekintélyű státusi igazgatótanácsossal jelent meg, egy alkalommal órák számra várakoztatta őt meg. A püspök az épület udvarára menve, ott sétálgatott és imádkozott. És amikor a türelmétvesztett igazgatótanácsos végre is távozást ajánlott, ő tovább is az ottmaradás mellett maradt abban a gondolatban, hogy ezzel az ifjúságnak, amelynek érdekében jöttek, segítenek.²²

Ilyen gondolkozás magaslatán a sikertelenségek, a jobb végzés reményében, cselekvő készségét még fokozták. Így történt aztán, hogy a törvénytervezet tárgyalásának utolsó előtti napján az említett rendkívüli státuszgyűlést összehívta. Alkalmat adott tehát arra, hogy egyházmegyéje is megnyilatkozhassék.

A Magánoktatási Törvény tárgyalása a szenátusi szavazással azonban még nem ért véget, hátra volt annak képviselőházi (camara) tárgyalása. Ez időt akarták tehát a kisebbségi vallások (katolikus, református, unitárius) felhasználni és 1925. év szeptember 15-én Genfben a Nemzetek Szövetsége Tanácsához fordultak panasszal, miután előzőleg, május 6-án, előzetes beadványban már a Tanács védelmét kérték. E kiélezett helyzetben a mér-

²¹ Dr. Balázs András, i. m. 23—24. l.

²² Dr. Gyárfás Elemér: Mailáth püspök Bukarestben. Erdélyi Tudósító 1927. március 27. sz.

sékeltebb felfogású Duca külügyminiszter keresett megoldást és nyújtott pártfogást. Közvetítésére Angelescu miniszter a kisebbségi vallások képviselőivel november 3—6-án tanácskozásra ült össze. Habár a létrejött megállapodások, kölcsönös elégedetlenedéstől elősegítve, nem kerültek be a törvénybe,²³ mindamelllett a miniszter a képviselőház elé került szövegben néhány kedvező módosítást tett.

E módosítások kieszközlésében Mailáth püspöknek jelentékeny része volt. GYÁRFÁS ELEMÉR igazgatótanácsossal együtt Angelescu miniszterrel történt tárgyalása eredményét december 3-án jegyzékbe vették. E jegyzék az enyhítéseket pontokba foglalva tartalmazta. Ezeknek a törvénybefoglalása végett Mailáth a Felsőházhoz és több miniszterhez beadványt intézett.²⁴

Az enyhítő módosításokhoz tartozott: Az elvi jelentőségű intézkedéseket a minisztérium és annak szervei közölni fogják az illető iskolákkal, úgy fenntartóik útján, mint közvetlenül is (6 §). E cikk értelmében tehát a minisztérium részéről az iskolafenntartók is figyelembe részesülnek. Az elismert szerzetesrendek és kongregációk vezetése alatt álló iskolák előadási nyelve ugyan a román nyelv (37 §), de a miniszter a képviselőházi tárgyaláson olyan kijelentést tett, hogy az egyházi főhatóság által fenntartott iskolák, ha azokat szerzetesek vezetik is, vallási iskoláknak számítanak.²⁵ Vagyis a jelleg megállapításánál a tulajdonjog irányadó. E cikk értelmében a szerzetesiskola a tanulókat anyanyelvükön oktathatta, mivel az előadás nyelvét az iskolafenntartó határozza meg (34 §). Különös jelentőségű törvénycikk, hogy a minisztérium olyan hitvallásos iskoláknak, amelyek az állami tantervet betartják és amelyek a jelen törvényben meghatározott működési feltételeknek eleget tesznek, külön nyilvánossági jogú magániskolai jelleget ad (62 §). Ezzel a hitvallásos iskolák működése lehetővé vált, mire nagy kő esett le az iskolafenntartók szívéből.

A törvény nagyon erős állami felügyelet szabályait tartalmazza (X. fejezet), amelyekről a genfi népszövetségi nemzetközi bizottság is megállapította, hogy „a törvény a közhatóságoknak igen szigorú ellenőrzési jogát foglalja magában.”²⁶ Továbbá a törvény szerint az ilyen magániskolákba nem vehetők fel csak olyan

²³ Dr. Balázs András, i. m. 25—30, 181—187, 189—190. l.

²⁴ 1925. december 10. státusi igazgatótanács ülésből. 2778—1925. ikt. számú iratra írva. Egyházmegyei Tanács (Státus) levéltára.

²⁵ Dr. Balázs András, i. m. 194. l.

²⁶ Uo. 204. l.

növendékek, akiknek anyanyelve azonos az iskola előadási nyelvével (35 §). Így magyar iskolákba nem járhattak németek, örmények, bár ez utóbbiak, századokkal előbb történt beköltözésük után, magyaroknak vallották magukat.²⁷

A magyarokra nézve nehéz helyzetet teremtett, hogy e törvénycikk alapján kezdődött meg a nagymérvű névelemzés, amely szerint az állami hatóság sok nem magyar nevű tanulót, bár azok magyaroknak vallották magukat, kitiltott a magyar iskolákból. Az állami közegek részéről túlságba vitt ellenőrzés és a névelemzés a hitvallásos iskoláknak állandóan nagy gondot okozott.

Mailáth püspök szenátusi tagsága a római Szentszék és a román állam között 1929-ben létrejött konkordátummal szűnt meg, de szereplése 1925 után már véget ért. Ennek oka az, hogy a politikai Magyar Párt jelentős csoportjának a parlamentbe ez időben történt bevonulásával a hitvallások helytállásának szükségessége feszültségéből engedett. Addig a hitvallások (katolikus, református, unitárius) egyházközi értekezletei határoztak a követhető magatartás tekintetében. „Hogy az impériumváltozáskor reánk szakadt elcsüggedés teljesen meg nem fojtott, hogy ismét kiderülhettek az arcok és bizakodóan mertek a jövőbe nézni, az elévülhetetlen érdeme azoknak a nagy Főpásztoroknak, akik e nehéz esztendőben az erdélyi magyarság háromfelé szakadt nyáját kormányozták és nem lehet e korszakról beszélni anélkül, hogy e történelmi szerepükről méltó megemlékezés ne történjék.”²⁸

E vezetők előtt, koránál és egyéniségénél fogva, Mailáth püspök szava mindig különös súllyal esett a latba. A parlamentben történt felszólalásaiban is van közös elvi összefogásból származó kifejtés. Szavainak jelentősége ilyen módon emelkedett és hatása szélesebb körre kiterjedt. Valóban az ő viselkedése példaadó és megnyugtató volt a bajok türelmes elviselésében és tettebuzdítás volt a cselekvésekben. Az ő szelidsége, örökös munkálkodása, legfőképpen emberszeretete iránta bizalmat és tiszteletet ébresztettek. Egyéniségével a más felfogásukat is lefegyverezte. E tulajdonságai eredményezték, hogy kívánságait az állami hivatalos tényezők figyelembe vették és közülök több lényegest teljesítettek.

Bíró Vencel

²⁷ Magánoktatási Törvény szövegét 1. *Lege asupra Invățământului Particular*. București, 1925.

²⁸ Dr. Gyárfás Elemér munkájából: *Az első kísérlet. Az Averescupaltum előzményei, megkötésének indokai, szövege, módosításai, következménye és felborulása*. Az első fejezetből vett részlet. Külön lenyomat a Magyar Kisebbség 1937. 2—3. számából. Lugos.

Vércsoportvizsgálatok kalotaszegi községekben.

Az Erdélyi Tudományos Intézet egyik célja az Erdélyben élő népek, népcsoportok mennél több szempontból való vizsgálata, megismerése és múltjuknak a feltárása. Ezzel kapcsolatban szóba kerül az itt élő népcsoportok egymásra való hatása, de felvilágosítást adnak ezek a vizsgálatok arról is, hogy az egyes népcsoportok mennyire őrizték meg eredeti faji sajátosságait, miben azonosak az ország más területén élő népcsoportokkal s miben térnek el azoktól. Ezek a kutatási célok indítottak arra, hogy az idegen megszállás alól felszabadult Erdély különböző helyein az itt élő különböző nemzetiségű népcsoportokon fajbiológiai szempontból vércsoportvizsgálatokat végezzünk, hogy ezáltal is adatokat szolgáltatassunk az itt élő népcsoportok megismeréséhez.

Tudjuk, hogy a vércsoportvizsgálatok fajbiológiai jelentőségét manapság nagyon különbözően értékelik. Vannak, akik egy-egy „vérindex“ alapján azonos eredetűnek tartanak egyes népcsoportokat akkor is, ha egyéb embertani, néprajzi, történelmi stb. adatok annak ellene szólnak. Vannak viszont akik, mivel egy-egy index azonos lehet egészen bizonyosan különböző eredetű népcsoportoknál is, azt gondolják, hogy a vércsoportvizsgálatok eredményei ezekben a kérdésekben nem lehetnek bizonyítóak. Az előbbiekre, az utóbbiak túlkevése értékelik a vércsoportvizsgálatok eredményeit. A legkülönbözőbb helyeken, népeken (a környező államokban is) végzett tömeges vércsoportvizsgálatok eredményeiből tudjuk, hogy vércsoportvizsgálat alapján egy-egy emberről nem lehet megmondani, hogy az magyar, német, vagy román nemzetiségű-e, de másrészt kétségtelen, hogy egy-egy nagyobb közösség vizsgálatánál kapott eredmény jellemző lehet a közösség faji összetételére s esetleg eredetére is. Tudjuk, hogy az ember faji sajátosságai csak az örökletes, gének által átörökített sajátosságok. Már pedig egy másik szerológiai tulajdonság mellett, éppen valamelyik vércsoportoz való tartozás az embernek az a jellege, amelyre semmiféle környezeti hatás sincs befolyással, hanem az

tisztán a szülőktől örökölt tényezők eredménye. Így érdekes probléma már az is, hogy azok az örökletes tényezők, — szakkifejezéssel: gének, — amelyek ezeket a szerológiai sajátságokat átörökítik, hogyan terjedtek el a földön. Ha azután a vércsoportvizsgálatok alapján egy-egy népcsoporttal kapcsolatban eredetre, rokonságra stb. is következtetni akarunk, úgy tudatában kell lennünk annak, hogy egy-egy értékből, indexből stb. mire következtethetünk. Természetes, hogy az utóbbi szempontból különösen bizonyítóak a vércsoportvizsgálatnál kapott adatok, ha azok az egyéb erre vonatkozó (embertani, néprajzi, történelmi, stb.) adatokkal összhangban állanak. De hasznosak lehetnek olyan esetekben is, ha az egyéb adatok nem eléggé határozottak. Az utóbbi esetben ugyanis a vércsoportvizsgálati eredmények alátámasztják, vagy cáfolhatják a szembenálló véleményeket

Vizsgálati anyag. Mi a vércsoportvizsgálatokra az ú. n. falufelvétel módszerét választottuk. Ismeretes, hogy a faj biológiai szempontból végzett vércsoportvizsgálatokra leginkább a falusi népesség alkalmas, amelyben található olyan családok, melyeknek tagjai évszázadokon keresztül ugyanabban a községben születnek, laknak és hálnak meg. Így leginkább a falusi lakosságban kereshetjük tömegesen az ősök utódait. Ezenkívül a falusi lakosság, még ha együtt él is idegen nemzetiségű, esetleg idegen rasszú elemekkel, távolról sem keveredik olyan mértékben mint a városi lakosság. Nem beszélve a könnyebben hozzáférhető és vizsgálható kórházi anyagról, amely semmiképpen sem adhat megbízható, hű képet egy-egy vidék faji összetételéről, még a katonákon végzett vizsgálatokkal szemben is vannak előnyei a faluvizsgálatnak, amennyiben a katonaságon végzett vizsgálatnál csak a férfiak s azok közül is csak meghatározott korúak kerülnek vizsgálatra. Így bizonyos kiválogatódás még itt is lehetséges, ha nem egészen különlegesen nagy számú vizsgálatról van szó. Ezekkel szemben a faluvizsgálatnál mindkét nembeli s a legkülönbözőbb korú egyéneket vizsgáljuk.

Jelen közleményünkben azoknak a vizsgálatoknak az eredményeit ismertetjük, melyeket Damos, Jákótelke, Jegenye, Kalotaszentkirály, Keteds, Körösfő, Magyarbikal, Magyarókereke és Zentelke kalotaszegi községekben végeztünk. Az egyes községekben a helybeli lelkészek, jegyzők, tanítók, községi bírák, leventeoktatók stb. megértő támogatásával, — akiknek ezért hálás köszönetet mondunk itt is, — sikerült elérni, hogy egy-egy község lakosságának mintegy 70—80—90 százalékát megvizsgáltuk. A vizsgálatból csak az egy éven aluli gyermekek és azok maradtak ki, akik katonasági,

vagy egyéb elfoglaltság miatt a községből távol voltak. Így nyugodtan állíthatjuk, hogy vizsgálataink valóban jellemző adatokat szolgáltatnak az illető községek népességének vércsoportmeghatározó szerológiai sajátságairól.

Települési viszonyok. A vizsgált községek települési viszonyaira vonatkozólag írásbeli bizonyítékok vannak (pápai tizedlajstrom stb. I. Csánki, Balázs, Szabó T. A.), hogy ezek a községek a XII.—XV. században már magyar települések voltak. Bár van adat (Csánki) arra vonatkozólag is, hogy ezek közül egymásik községben már a XV. században egy-egy oláh jobbágy is élt s ma, — amint látni fogjuk, — a legtöbb vizsgált községben élnek román nemzetiségű egyének is, de nagyon valószínű, hogy olyan nagyarányú keveredés nem történt a múltban sem, mint ahogy jelenleg sem keveredik ez a nép, hogy ez befolyásolná az őseiktől örökölt vérgénállomány összetételét. JANKÓ JÁNOS 1892-ben kiadott „Kalotaszeg magyar népe“ című munkájában erről a kérdéstről a következőket írja: „A kalotaszegi magyarban erős a faji öntudat. Hagyományaihoz való szívós ragaszkodással távol tart magától minden idegen befolyást s bár nemzetiségi politikát nem üz s az oláhval békésen megfér, de annak a jelenben előrenyomulását meg nem engedi. Vérbeli keveredésről pedig szó sincs.“ Hogy a kalotaszegi magyarok mennyire nem keverednek a románokkal, azt bizonyítja az is, hogy a fent említett községekben mintegy 1357 tiszta magyar család mellett csak 8 olyan családot találtunk, melyben az egyik házaspár magyar, a másik román nemzetiségű volt. Márpedig, ha a román megszállás idején csak ilyen arányban keveredtek a magyar és román nemzetiségű egyének, akkor nagyon valószínű, hogy régebben még ennyire sem. A települési viszonyokkal kapcsolatban nem hagyható egészen figyelmen kívül az a monda sem, amely szerint II. Rákóczi György ezen a vidéken tárokat telepített le, akik az itt élő magyar lakossággal összeházasodtak és teljesen megmagyarosodtak. Bár tudunkkal erre vonatkozó kétségtelen hitelességű írásos bizonyíték nincs, bizonyos okokból még sem tarthatjuk kizártnak. JANKÓ szerint: „itt-ott felmerül a székely rokonság eszméje is és kétségtelen, hogy a néprajzban sok jellem van, mely emellett szól. Ilyen pl. a kaláka.“

Vizsgálati eredmények. Vizsgálatainknál az ú. n. tárgylemez-módszert alkalmaztuk. A vizsgálatoknál használt savót mi magunk állítottuk elő egészséges egyénektől vett vérből. A savó agglutinin tartalmát használat előtt a szokásos módon ellenőriztük.

A vizsgálati eredmények kiszámításánál külön vettük a vizsgált községekben élő magyar és román nemzetiségűek adatait.

Ezekon kívül találtunk még az egyes községekben zsidókat és cigányokat is. Utóbbiak adatait sem a magyarokéhoz, sem a románokéhoz nem számítottuk, olyan számban pedig nem fordultak elő, hogy az ő adataik külön kiértékelésre elegendőek lennének.

I. sz. táblázatunk mutatja a vizsgált kalotaszegi községek magyar lakosságának vércsoportok szerinti megoszlását részint községenként, részint középértékben. Kétféle középértéket számítottunk. Az egyikbe bevettük a Jegenye lakosságáról származó adatokat is, a másik középérték számításánál a jegenyei adatokat az alább részletezendő okokból mellőztük.

A táblázatban „n” alatt látjuk a vizsgáltak számát, „vércsoport” alatt pedig, hogy a vizsgált községben hány egyént találtunk 0, A, B, ill. AB csoportba tartozónak. „%” alatt tüntettük fel

„A+AB”

az egyes csoportok százalékos előfordulását. — — — alatt talál-

B+AB

ható a Hirszföld-féle biokémiai fajtaindex. A következő oszlopok „p, q, r” alatti értékei mutatják a vércsoportokhoz való tartozást átörökítő gének, örökletes tényezők előfordulási arányát az ú. n. dekados-módszer szerint számítva. Az utóbbi értékeket a vércsoportok százalékos előfordulásából számítottuk ki a következő (Bernstein-féle) képletek alapján: $r = \sqrt{0}$; $p = \frac{1}{2} (10 - \frac{r}{\sqrt{0+A}} + \sqrt{0+A} - \sqrt{0+B})$; $q = \frac{1}{2} (10 - r + \sqrt{0+B} - \sqrt{0+A})$. Ezek után $p+q+r$ alatt találjuk ezen értékek összegét. Helyes számítás esetén az alábbi érték dekados számítással 10, százalékos számítással pedig 100.

A táblázatban nézzük először is azt, hogy az egyes községekben vizsgálhattunk-e annyi magyart, hogy ha valamelyik községben kapott érték a többitől eltér, annak alapján a község lakosságának a többitől eltérő összetételére következtethessünk. Sajnos, arra vonatkozó szabályt még nem állítottak fel, hogy ennek kimutatására hány személyen történt vizsgálat elegendő. Vannak, kiknek véleménye szerint homogén anyag, tehát egy község népességének vizsgálatánál 250 személyen történt vizsgálat erre már elegendő, mások szerint azonban, még a községvizsgálatnál is csak 500-on felüli vizsgálat esetén lehet erről szó. Ezek szerint az ilyen önálló kiértékelésre nem elegendő az anyag Damoson, Jákótelkén, Magyarókeréken és kétséges Ketesden.

Ha a táblázatban közölt adatokat végig nézzük, azt látjuk, hogy a vércsoportok eloszlásában az egyes községekben kisebb-nagyobb eltérések mutatkoznak. Az 0 csoportbeliek aránya a legalacsonyabb 12.25% Jegenyén és a legmagasabb 22.18% Kalota-

I. sz. táblázat.**Kalotaszegi községek magyar lakosságának vércsoportok szerinti megoszlása.**

Község	n.	Vércsoport				%					$\frac{A+AB}{B+AB}$	p	q	r	p+q+r
		0	A	B	AB	0	A	B	AB	Összesen					
Damos	194	39	87	47	21	20,10	44,85	24,23	10,82	100,00	1,6	3,4589	2,0578	4,4833	10,0000
Jákótelke	179	28	73	51	27	15,64	40,78	28,49	15,08	100,00	1,3	3,4572	2,5881	3,9547	10,0000
Jegenye	555	68	208	141	138	12,25	37,48	25,41	24,86	100,00	1,2	3,7083	2,7917	3,5000	10,0000
Kalotaszkirály	735	163	337	172	63	22,18	45,85	23,40	8,57	100,00	1,7	3,3942	1,8962	4,7096	10,0000
Ketesd	379	78	185	85	31	20,58	48,81	22,43	8,18	100,00	1,9	3,6177	1,8458	4,5365	10,0000
Körösőfő	830	135	436	174	85	16,27	52,53	20,96	10,24	100,00	2,0	4,0781	1,8883	4,0336	10,0000
Magyarbikal	825	166	341	228	90	20,12	41,33	27,64	10,91	100,00	1,3	3,2213	2,2932	4,4855	10,0000
Magyarókereke	163	34	60	52	17	20,86	36,81	31,90	10,43	100,00	1,1	3,6248	1,8079	4,5673	10,0000
Zentelke	558	99	279	130	50	17,74	50,00	23,30	8,96	100,00	1,8	3,8094	1,9787	4,2119	10,0000
Összes	4.418	810	2006	1080	522	18,33	45,40	24,45	11,82	100,00	1,6	3,5805	2,1381	4,2814	10,0000
Összes Jegenye nélkül	3,863	742	1798	939	384	19,21	46,54	24,31	9,94	100,00	1,6	3,5599	2,0583	4,3818	10,0000

szentkirályon. Leginkább különbözik a többi községben talált értéktől és az átlagértéktől a Jegenyén talált érték. A többi község között lényeges eltérések nincsenek. Hasonló eltérések vannak az A csoportbeliek százalékos előfordulásában is. A B csoportbeliek százalékában községenként aránylag csak kisebb eltérések vannak, kivéve Bikalt, ahol az átlag 24—25%-os B csoportú egyén helyett 31.90%-ot találtunk. Az AB csoportbelieknél az átlagtól különösen eltér Jegenye a nyagon magas 24.86%-ával.

A százalékos előfordulási adatok alapján a már ismertett képlet szerint kiszámítottuk a Hirszfeld-féle biokémiai fajtaindexet is. Az utóbbival kapcsolatban itt kívánunk rámutatni arra, hogy milyen jelentőséget tulajdoníthatunk ennek az indexnek, amely a vércsoportkutatás terén már sok vitára, nézeteltérésre adott alkalmat HIRSZFELD és felesége az 1914—1918. évi világháború idején Szalonikiben, az ott lévő antant hadsereg tagjain és hadifoglyokon végzett vizsgálataik kapcsán állapították meg, hogy mind a négy vércsoport előfordul a legkülönbözőbb rasszú népeknél, de különböző arányban. Megállapításaik szerint a nyugat-európai népekre jellemző az A csoportbeliek magas s a B csoportbeliek alacsony százaléka. Kelet felé, amint csökken az A csoportbeliek aránya, úgy nő a B csoportbelié. Utóbbi vércsoport különösen gyakori az Ázsiában élő népcsoportokban. Ők ebből az eredményből arra gondoltak, hogy az A és B csoportbeliek aránya az, ami egy-egy népcsoportnak jellemző faji sajátysága lehet. Ezután VERZÁR és WESZECZKI azt találták, hogy a Debrecen környékén élő cigányok biokémiai fajtaindexé azonos az indusokéval, akiktől a cigányokat származtatják s a Budapest környéki sváb falvak lakosságának indexe pedig nagyon közel áll a Heidelberg környéki népesség indexéhez, ahonnan a Budapest környéki svábok ősei a XVIII. század elején vándoroltak ezekbe a községekbe. Az utóbbi vizsgálat alapján úgy látszott, hogy a Hirszfeld-féle indexszel be lehet bizonyítani a népek egymáshoz való tartozását, egymásból való származását stb., mert ez az index az azonos származású népeknél még századok utáni különélés esetén is azonos lehet, természetesen abban az esetben, ha a különváltan élő népcsoportok más népcsoportokkal jelentős mértékben nem keveredtek. Az ezután megindult vizsgálatokból azonban kiderült, hogy ez az index egészen különböző fajtájú népeknél is egyenlő lehet és hogy a Hirszfeld-féle index már csak azért sem lehet egy-egy nép itt szóban lévő szerológiai adottságainak hű kifejezője, mert azt csak az A és B csoportbeliek aránya határozza meg, tekintet nélkül arra, hogy az 0 csoportbeliek milyen arányban fordulnak elő. Ezzel megdőlt a Hirszfeld-

féle index kizárólagos bizonyító ereje. Hogy mégis még ma is minden olyan közleményben, amely a vércsoportoknak különböző helyeken, különböző népekben való eloszlását tárgyalja, ezt az indexet megtaláljuk, ez részint szokásra, részint pedig arra vezethető vissza, hogy ez ugyan, ha nem is dönt kizárólagosan a fajrokonság, eredet stb. szempontjaiból, de jó bepillantást enged az A és B csoportbeliek előfordulási arányába. Ez pedig adott esetben bizonyos rasszok keveredésének mértékéről adhat felvilágosítást.

Az általunk talált Hirszfeld-féle index meglehetősen alacsony Magyarókereke, Jákótelke, Jegenye és Magyarbikal községekben. Ez arra vall, hogy ezekben a községekben a B csoportbeliek viszonyítva az A csoportbeliekhez, magasabb százalékban fordul elő, mint a többi községben.

Vizsgáljuk ezek után, hogyan oszlanak meg az egyes községek lakosságában azok az átörökítő tényezők, gének, amelyek az egyes vércsoportokhoz való tartozást örökítik át. BERNSTEIN vizsgálataiból tudjuk, hogy azoknak a szerológiai sajátságoknak az átörökítésében, melyek alapján az embereket az előbb említett csoportokba oszthatjuk, 3 génpár vesz részt. Éspedig r gén örökíti át a 0, A gén az A, és B gén a B csoporthoz való tartozást. Ezen gének közül r lappangó (recesszív), A és B pedig uralkodó (domináns) gének. Így 0 csoportú lesz az az egyén, aki mindkét szülőjétől egy-egy r gént örökölt, azaz rr génekkel rendelkezik. Ezzel szemben A csoportú lehet az, aki vagy AA vagy Ar géneket kapott szüleitől. Az utóbbi érvényes a B csoportbeliekre is. Tehát a B csoportbeliek vagy BB, vagy Br géneket örökölték. Az AB csoportbeliek azok lesznek, akikbe A és B gének kerültek a szaporítósejtben. A szervezetnek egy érdekes berendezkedettsége gondoskodik arról, hogy 1—1 szülőjétől 1—1 ilyen gént kap minden ember és 1—1 utódjának a két génje közül csak 1—1-et ad tovább. Amint már említettük, a Bernsteintől származó képletek alapján a százalékos elosztásból kiszámíthatjuk, hogy az előbb említett gének milyen arányban fordulnak elő egy-egy vizsgált népességben. Az r értéke mutatja az r gén, p értéke az A gén és q értéke a B gén előfordulási arányát. Tekintettel arra, hogy fajisajátság csak örökletes, génikus eredetű sajátság lehet s nem maguk a sajátságok, hanem a gének azok, amik nemzedékről-nemzedékre átöröklődnek és fejlesztik ki a faji sajátságokat, ezért manapság a legtöbb kutató azt gondolja, hogy a fajiság szempontjából a vércsoportok százalékos eloszlásánál jellemzőbb kifejezője lehet egy-egy népességnek az, hogy ezek a gének milyen arányban találhatók a vizsgált népességben. A százalékos

eloszlás pedig nem ad közvetlen bepillantást a gének arányába, mert pl. úgy az AA, mint az Ar génekkel rendelkező egyének az A csoportba tartoznak, noha az egyik génjük nem azonos. Így van ez a B csoportbelieknél is. Ez a körülmény teszi indokolttá a p, q, r értékek kiszámítását.

Ha a vizsgált kalotaszegi községek népességében ezeknek a géneknek az arányát kifejező számokat nézzük, akkor a következőket mondhatjuk: az r értékben az átlagtól leginkább eltér Jegenyé, értéke, amely csak 3.5000 a 5.2814 átlaggal szemben, q értéknél megint azt látjuk, hogy Jegenyé válik ki különösen a magasabb értékével (sok a B csoportbeli). A p értékek szintén ingadoznak, de különösebb kiugrást egyik község értéke sem mutat.

Tekintettel arra a különállásra, amit az egyes jegenyei értékek mutatnak, indokoltnak látszik statisztikailag ellenőrizni, hogy a többi községben vizsgáltak adataiból számított középérték (l. összes, Jegenyé nélkül) és a jegenyei népességre kapott érték között van-e valóságos különbség. A középhibaszámításokhoz célszerű a p, q, r ú. n. dekádus értékeket százalékokba áttenni, amit elérünk, ha a tizedes pontokat egy-egy hellyel jobbra visszük. Ebben az esetben r értéke a többi községben Jegenyé nélkül $43.82 \pm 0.80\%$, Jegenyén pedig $35.00 \pm 2.02\%$. A két érték közötti különbség 8.32 ± 2.17 . A különbség (8.82) 4.06-szor nagyobb mint annak a közepes hibája (2.17), így valóságos különbségnek tekintendő. Ugyanilyen eljárás szerint q-ra a következő adatokat kapjuk: q középértékben (Jegenyé nélkül) $20.58 \pm 2.06\%$, a Jegenyén talált érték pedig $27.92 \pm 1.90\%$. A két érték közötti különbség 7.34 ± 2.01 . Az utóbbi különbség (7.34) tehát 3.65-szor nagyobb, mint annak közepes hibája (2.01). Így ez is valóságos különbségnek tekintendő. Nincs azonban statisztikailag biztos különbség a többi község és Jegenyé között a p értékben.

Az elmondottak szerint tehát Jegenyé népességében más az előfordulási aránya az r és a B gének, mint a többi község népességében. Ennek a különbségnek, ami a jegenyieket a többi község lakosaitól elválasztja, főképpen kétféle oka, magyarázata jöhet szóba. Az egyik magyarázat lehetne, hogy ha a honfoglalás idején a többi község népességével azonos összetételű nép telepedett is meg Jegenyén, azóta vagy Jegenyére, vagy a többi községbe történt olyan nagy arányú más összetételű népességnek a betelepítése, hogy annak következtében Jegenyé népességének összetétele a többiekhez viszonyítva megváltozott. Ezzel kapcsolatban megemlíthetjük KÓS KÁROLY „Kalotaszeg“ c. könyvéből a következőket: „a kalotaszegi magyarság a terület közepe

táján fekvő és teljességében katolikus Jegenye kivételével református vallású. Itt kell megjegyeznünk, hogy a szintiszta katolikus Bács és Jegenye magyarsága nem csak vallásában, de faji eredetében és belső megjelenésében, nyelvjárásában és karakterében sem egyezik a kálvinista kalotaszegi magyarsággal. Szinte bizonyos, hogy későbben és más vidékről ide telepedett magyar nép. Jegenye magyarságát a kalotaszegi hagyomány szerint tényleg a Katolikus Státus a marosmenti Radnót vidékéről, ottani birtokairól telepítette át Kalotaszegre a fejedelemség megszűnte utáni katolikus restauráció idején visszacapott Egeres-jegenyei földbirtokára.“ Lehet, hogy tényleg történt ilyen telepítés és ennek is része van abban, hogy Jegenye lakosságában a vércsoportokhoz való tartozást átörökítő gének összetétele más, mint a többi község vizsgált népességében, de ez a következő okoknál fogva mégsem valószínű. Az ország eddig vizsgált területein olyan magas AB százalékot még nem írtak le, mint amilyent mi Jegenyén találtunk. Így nem sok a valószínűsége, hogyha telepítettek is ide Radnótból magyar népet, az olyan összetételű lett volna ebből a szempontból, amilyet eddig Magyarországon másutt nem ismerünk. Így valószínűbb, hogy Jegenye különállása a többi vizsgált községtől annak a nagyfokú beltenyészetnek a következménye, ami évszázadokon keresztül kifejlődött a református községektől körülvett Jegenyén. A jegenyei beltenyészetre jellemző, hogy az itt megvizsgált 189 család között csak egy van olyan, hogy az apa és anya másutt születtek, s csak 8 olyan család, hogy az apa és 4 olyan, hogy az anya nem jegenyei születésű. Az anyakönyvek adatai szerint hasonló volt a helyzet a multban is. Az irodalomban* ismeretes arra vonatkozólag már több adat, hogy a nagyfokú beltenyészet a vércsoportok megoszlásában eltolódást hozhat létre. Ennek az eltolódásnak a biológiai háttere azonban még nem ismeretes.

Jegenyén kívül a többi községben talált értékek között nem látunk említésreméltó nagy különbségeket. Ha vannak is kisebb-nagyobb különbségek, azok jórészt a hibahatárokon belül esnek, mivel ezek elég nagyok a kisebb községeknél, melyekben aránylag kevesebb egyént vizsgálhattunk. Így megengedhetőnek tartjuk, hogy Jegenye kivételével a többi községben talált értékeket összevonjuk és azokból a már említett középértéket számítsuk.

* Ld. Steffan, *Handbuch der Blutgruppenkunde*. München, 1932. 451. oldal.

Román nemzetiségűek adatai. Az egyes községekben megállapítottuk a román nemzetiségűek vércsoportjait is. Egy-egy községben olyan kevés a román nemzetiségű egyén, hogy azok adataiból külön-külön egy-egy községre kiszámítani a p, q, r értékeket nem tartottuk érdemesnek, hanem csak a különböző községekben vizsgált román nemzetiségű egyének adatainak összevonása alapján kapott eredményekből számítottuk ki ezeket, amint azt a II. sz. táblázatunkban láthatjuk.

Ebben a táblázatban azt látjuk, hogy a román nemzetiségűek Hirszfeld-féle indexe magasabb, mint a magyarok átlagos indexe. Ez azt mutatja, hogy a románokban az A tulajdonság előfordulása gyakoribb, mint a magyarokban. Lényegesebb eltérést láttunk a kalotaszegi magyarok és románok adatai közt, ha nem a Hirszfeld-féle indexet, hanem az 0 csoportbeliek százalékat és ennek megfelelően az r értékeket nézzük. Utóbbiak sokkal magasabbak a románoknál, mint a magyaroknál. A különbségek olyan nagyok, hogy külön statisztikai bizonyításra nem is szorulnak. Az különben általában is jellemző a románságra, hogy náluk az 0 csoportbeliek aránya magasabb, mint a magyaroknál.

A magyar és román lakosságban különösen az 0 csoportbeliek százalékában, ill. az r értékben talált nagy különbség is bizonyítja, hogy a kalotaszegi magyarság nem igen keveredett, vagy legalábbis nem olyan mértékben az itt élő románsággal, hogy a keveredés a két népcsoportban a vércsoportokat átörökítő gének összetételét egymáshoz közel hozta volna.

A kalotaszegi magyarság adatainak összehasonlítása magyarországi más adatokkal. Annak vizsgálatára, hogy a kalotaszegi magyarokon talált értékek hogyan egyeznek meg az ország más területén élő magyar népesség adataival, III. sz. táblázatunk szolgál, melyben a mi adataink mellett az ország más területein végzett nagyobb arányú vércsoportvizsgálatok eredményeit tüntettük fel.

A táblázatban azt láthatjuk, hogy az ország különböző területein a Hirszfeld-féle index, tehát az A és B csoportbeliek aránya, 1.09 (Jeney, Szeged) és 2.91 (Méhely, Dudar) közt váltakozik. A mi értékeink ezek közé esnek akkor is, ha az egyes községekre külön-külön s akkor is, ha az összevont értékekből számított indexet vesszük figyelembe. Ez azt mutatja, hogy az A és B csoportbeliek aránya a Kalotaszegben is megfelel annak az aránynak, amit más kutatók az ország más területén kaptak. Jelentős különbséget látunk azonban az 0 csoportbeliek százalékos előfordulásában és ennek megfelelően az r értékben. Az ország egyéb területein talált

II. sz. táblázat.

Kalotaszegi községek román lakosságának vércsoportok szerinti megoszlása.

Község	n	Vércsoport			%						$\frac{A+AB}{B+AB}$	p	q	r	p+q+r
		0	A	B	AB	0	A	B	A B	Összesen					
Damos	98	44	36	14	44,90	36,73	14,29	4,08	100,00	2,2	—	—	—	—	
Jákótelke	52	16	27	8	30,77	51,92	15,39	1,92	100,00	3,1	—	—	—	—	
Kalotaszkirály	170	78	55	27	45,88	32,35	15,88	5,88	99,99	1,8	—	—	—	—	
Körösőfő	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Magyarókerke	347	105	136	83	30,26	39,19	23,92	6,63	100,00	1,5	—	—	—	—	
Zentelke	56	22	20	10	39,29	35,71	17,86	7,14	100,00	1,7	—	—	—	—	
Összes	724	266	274	142	36,74	37,85	19,61	5,80	100,00	1,7	2,2518	1,6868	6,0614	10,0000	

III. sz. táblázat.
Vércsoportmegoszlások Magyarország különböző részein.

Vizsgáló neve s a vizsgálat helye	Vizsgáltak száma	0 %	A %	B %	AB %	Bernstein-féle gének %-ban			<u>A+AB</u>
						r	p	q	B+AB
Verzár és Weszeczky (Debrecen)	1.500	31,1	38,0	18,8	12,2	55,7	28,4	16,0	1,62
Csörsz (Tépe)	1.748	26,4	37,9	26,5	9,0	51,4	28,0	20,6	1,32
Neuber (Debrecen)	1.481	30,5	41,6	18,3	9,6	55,1	30,1	14,9	1,83
Jeney (Hajdu vármegye)	853	25,8	45,7	21,0	7,5	50,8	32,7	16,5	1,86
Méhely (Noszvaj)	627	31,1	43,0	18,2	7,7	55,8	29,8	13,9	1,96
Jeney (Szeged)	1.172	22,3	31,7	27,4	18,7	47,2	27,9	24,9	1,09
Rosztóczy (Dél-Magyarország)	1.885	27,4	40,9	19,1	12,6	52,3	31,7	17,3	1,98
Kühbacher (Szeged)	2.250	31,9	45,0	18,4	4,7	56,5	29,1	12,4	2,15
Méhely (Dudar)	473	26,0	52,9	12,6	8,5	51,0	37,8	11,2	2,91
Több szerző* pesti vizsgálatainak középértéke	18.319	32,1	42,4	17,5	8,0	56,7	29,6	13,7	1,97
Csík és Kállay (Kalotaszeg Jegenye nélkül)	3.863	19,2	46,5	24,3	9,9	43,8	35,6	20,6	1,64
Csík és Kállay (Jegenye)	555	12,2	37,5	25,4	24,9	35,0	37,1	27,9	1,24

* Lénárt és Lajta, Holló és Lénárt, Zih, Molnár, Weszeczki, Kiss Gy., Forró és Gajzágó.

r érték ugyanis egy kivétellel (Csörsz, Tépe) 50—60% között változik. A mi értékünk (43.82) ennek jelentősen alatta marad. Az A és B csoportbeliek százalékos előfordulása és ennek megfelelően a p és q értéke pedig az ország más területein alacsonyabb, mint amit a kalotaszegi magyarokon találtunk. Az AB csoportbeliek aránya az ország más területén is kb. ugyanaz, mint a kalotaszegi magyarok közt. Jegenye a maga túl magas AB százalékaival kiugrik az országos összehasonlításnál is. Ez pedig, amint már említettük, azt bizonyítja, hogy ez nem annyira a más vidékről történt telepítés, hanem inkább a jegenyei nagyfokú beltenyészet következménye.

Eredményeinkkel kapcsolatban említésreméltónak találjuk RÂMNEANȚU és DAVID román kutatók által a Székelyföldön végzett vizsgálatok eredményeit is. Szerintük ugyanis az általuk vizsgált 24 székelyföldi községben az r értéke 39.47 (Lövéte) és 60.48 (Hidvég-Hăghig) közt ingadozik. A vizsgált községek közül 12-ben az r értéke 50.00%-on alul marad, a többi községek nagyrésztében pedig 50—55% közt ingadozik. A p értéke az általuk vizsgált székelyföldi községekben 32.24—46.09% közt, a q értéke 3.58 és 22.14% közt változik. Ezek szerint a kalotaszegi r érték közel áll a RÂMNEANȚU-ék székelyföldi értékeihez, míg a p és a j értékek azoktól is különböznek. Ennek részletesebb tárgyalására, magyarázatára majd egy későbbi közleményben térünk ki, melyben a Székelyföldön folyamatban lévő saját vizsgálataink eredményeiről számolunk be.

Tekintettel arra a mondára, hogy a Kalotaszeg egyes községeiben tatárokat telepítettek le, érdekesnek gondoltuk adatainknak a tatárokra vonatkozó adatokkal való összehasonlítását. A tatárokra vonatkozólag a rendelkezésünkre álló irodalomban a IV. számú táblázatban közölt adatokat találtuk.

Feltűnő az a nagy hasonlóság, ami a p, q, r értékekben a kalotaszegi magyarok és a krimi tatárok adatai közt található. Ezek az értékek ugyanis a kalotaszegi magyaroknál p 35.60%, q 20.58%, r pedig 43.82%. A krimi tatároknál p 32.00%; q 20.00%; r 45.50%. Ezek az adatok felhívják a figyelmet arra, hogy érdemes volna ezekben a községekben részletes embertani vizsgálatokat végezni, amelyek aztán esetleg megállapíthatnák, hogy a nagy hasonlóság ezekben az értékekben a kalotaszegi magyarok és a krimi tatárok között, tényleg a tatárokkal való keveredés eredménye-e, vagy véletlen. Természetesen nem gondolunk arra, hogy a kalotaszegi magyarok mind tatárivadékok, de a beveze-

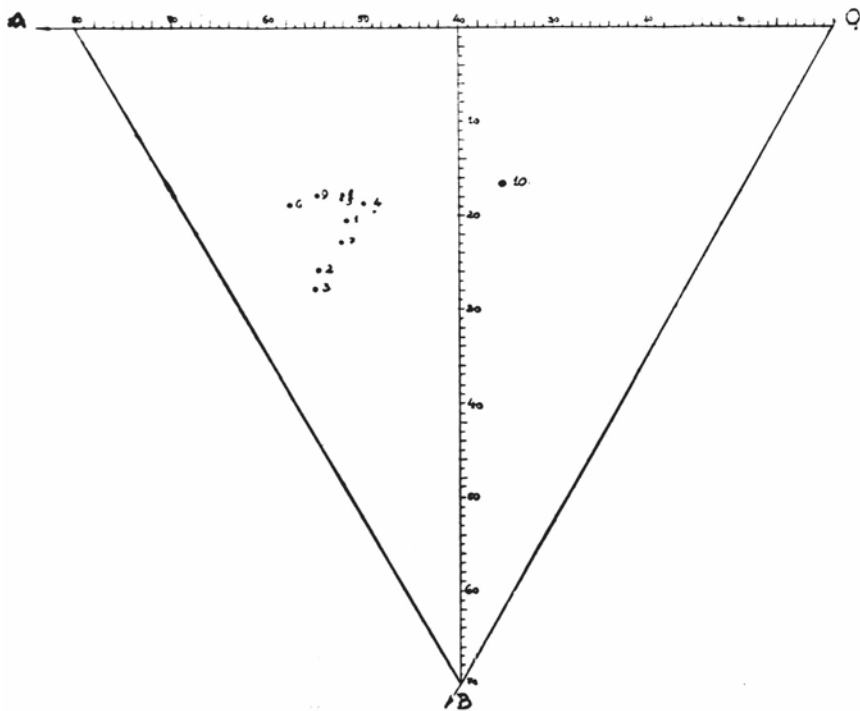
IV. sz. táblázat.
Tatárokon végzett vércsoportvizsgálatok eredményei.

Vizsgáló	Vizsgált nép és lakhelye	n	Vércsoport %-ban				$\frac{A+AB}{B+AB}$	p	q	r	p+q+r
			0	A	B	AB					
Besedin	tatár Krim	1.631	20,7	43,3	25,3	10,7	1,5	32,00	20,00	45,5	97,5
Wagner	tatár Ufa	200	32,7	33,7	28,6	5,5	1,13	21,7	18,8	57,2	97,7
Schwarz és Niemzewiczkája	tatár Kasan	500	27,8	30,0	28,8	13,4	1,03	24,8	24,0	52,7	101,5

tésben említett telepítés lehetőségét ezen adatok valószínűvé teszik.

Összehasonítás a Streng-féle vérgenographiai háromszög alapján. STRENG azt az ismert geometriai tételt alkalmazta a vércsoportvizsgálatok eredményeinek kiértékelésére, hogy egy egyenlőoldalú háromszög bármelyik pontjából húzunk merőlegeseket a háromszög oldalaira, a különböző pontokból húzott merőlegesnek a hosszúsága változhatik ugyan, de a három merőleges összege mindig egyenlő. Az arra kidolgozott eljárások alapján kikereshetjük az egyenlőoldalú háromszögben azt a pontot, amelyből az oldalakra húzott merőlegesek hosszúságai a p, q, r értékek arányának felelnek meg. Ez a pont a vizsgált nép helye az u. n. „vérgenographiai“ háromszögben. Az ilyen eljárás szerint az egyenlőoldalú háromszögben természetesen azok a népcsoportok kerülnek egymás mellé, amelyekben a vércsoportokhoz való tartozást átörökítő gének egyenlő, vagy legalább is hasonló módon vannak eloszolva. Előnye ennek az eljárásnak a többivel szemben, hogy az említett pont helyének

I. ábra.

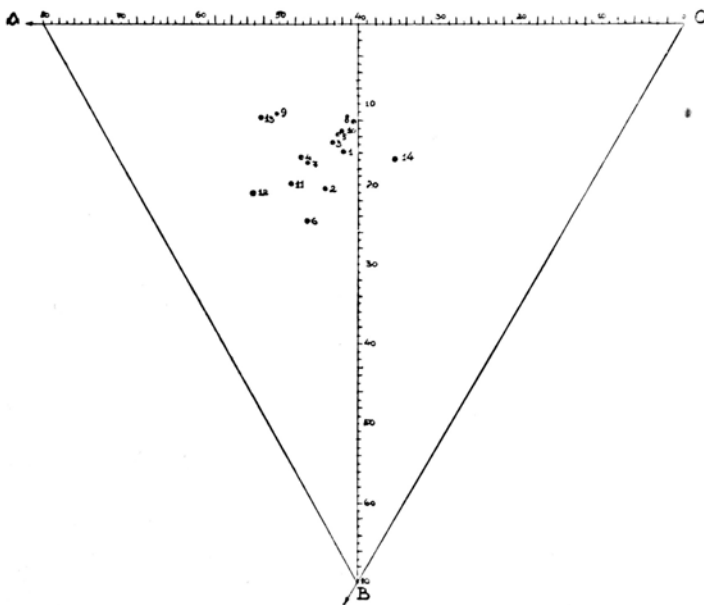

1. Domos; 2. Jakótelke; 3. Jegenyé; 4. Kalotaszentkirály; 5. Ketesd; 6. Körösfő; 7. Magyarbikal; 8. Magyarókeréke; 9. Zentelke; 10. Kalotaszegi románok.

meghatározására mind a 3 érték (p, q, r) befolyással bír, így ez tényleg felvilágosítást ad egy-egy vizsgált populáció „vérgén“ összetételéről. I. sz. ábránk tünteti fel az általunk vizsgált községek helyét a vérgenographiai háromszögben.

Ebben az ábrában azt látjuk, hogy a többi községtől kissé távolabb esik Jákótelke, de különösen Jegenyé. Mivel Jákótelkén csak 225 személyt vizsgálhattunk, így abból, hogy Jákótelke helye kissé távolabb esik a többi községek helyétől, határozott következtetéseket nem vonhatunk le, de Jegenyére vonatkozólag ez a kiértékelés is megerősíti a már előbb részletesen tárgyaltakat és pedig azt, hogy Jegenyé lakosságában a vércsoportokat átörökítő gének más arányban vannak meg, mint a többi vizsgált község népességében.

II. ábra.

1. Verzár és Weszeczki (Debrecen); 2. Csörsz (Tépe); 3. Neuber (Debrecen); 4. Jeney (Hajdu vm.); 5. Méhely (Noszvaj); 6. Jeney (Szeged); 7. Rosztóczy* (Dél-Magyarország); 8. Kühbacher (Szeged); 9. Méhely (Dudar); 10. Több szerző budapesti vizsgálatának középértéke; 11. Besedin (Krimi tatárok); 12. Csík-Kállay (Kalotaszegi magyarok); 13. Râmneanțu (Székelyek); 14. Csík-Kállay (Kalotaszegi románok)

II. sz. ábránkban a kalotaszegi magyar (12 pont) és román (14 pont) nép helyét láthatjuk magyarországi más populációk és a krimi tatárok helye mellett feltüntetve. Amint az ábrában láthatjuk, a kalotaszegi magyarok helye kissé távolabb esik az ország más területén vizsgált községek, városok lakosságának helyétől, amit főképen az okoz, hogy mi jóval kevesebb 0 csoportbelieket kaptunk, mint a többi vizsgálók az ország más területén. Az A és B csoportbeliek arányát mutató vonalban azonban

nincs lényeges eltérés a kalotaszegi magyarok és az ország más területén lakó magyarok többségének helye között. A kalotaszegi magyarok legközelebb esnek a Jeney által vizsgált Szeged környéki magyarokhoz és a krimi tatárokhoz. Talán felesleges is arra külön rámutatni, hogy mennyire távol esnek ezen ábrázolás szerint is a kalotaszegi románok az itteni magyaroktól.

Típusok előfordulása Kalotaszegen. A vércsoportvizsgálatok mellett a 18 éven felüliekről igyekeztünk megállapítani azt is, hogy azok melyik rassz bélyegeit viselik magukon. Ennek megállapításánál figyelembe vettük a test magasságát, a koponya hosszúságát, az arc szélességét, a haj és szem színét, továbbá az orr alakját, nagyságát. Ezen megállapításnál azon módszer szerint jártunk el, melyet a Deutsche Gesellschaft für Blutgruppenforschung ajánl arra az esetre, ha a vércsoportvizsgálatokkal egyidejűleg részletes embertani mérések nem történnek. Jól tudjuk, hogy ezek a megállapítások és feljegyzések, amelyek nem méréseken alapulnak, nem egyenértékűek a rendszeres embertani mérésekkel és azokat nem is akarják helyettesíteni, de embertani kutató véleménye szerint már ezek is bepillantást nyújtanak abba, hogy milyen rassz összetételű populáción történt a vizsgálat.*

V. számú táblázatunk mutatja részletesen, hogy az előbb említett „gyors diagnózis“ szerint az egyes községekben a lakosság hogyan oszlik meg a fajiség szempontjából. (Ketesden ilyen megállapítást az ebben gyakorolt egyén távolléte miatt nem eszközöhlhattunk.)

A tiszta rasszok közé csak azokat soroltuk, akiken az összes előbb említett faji jellegeket azonos rasszra jellemzőnek találtuk. A többiekét még akkor is, ha több tulajdonságuk alapján egy rassz csoportba lehetett volna is sorolni, de egyik-másik tulajdonságaik más rasszra emlékeztettek, mind a kevert fajták közé számítottuk.

Amint a táblázatból láthatjuk, az összes községekben a keletbalti (ugoros) és a turanid (törökös) rasszok fordulnak elő a legmagasabb 23.6, illetőleg 20.7%-ban. Tiszta mongoloid típusot találtunk mintegy 2.7%-ban, alpesit 5.4%-ban, északi típusot 1.1%-ban, dinárit 0.5%-ban, mediterránt pedig 0.4%-ban. A legmagasabb a kevert típusok százaléka, ami 45.9. Ezzel kapcsolatban megjegyezzük, hogy ezeknek legnagyobb része keletbalti és turanid, vagy ezen típusoknak más típusokkal

* L. P. Steffan, i. k. 387—94.

V. sz. táblázat.

A vizsgált községek magyar lakosságának rassz-megoszlása.

Község	Keletbalti				Turánid				Mongoloid				Alpesi				Északi				Dinári				Mediterrán				Kevert típusuak				Összesen	
	absolut				absolut				absolut				absolut				absolut				absolut				absolut				Sz.	%				
	♂	♀	+ ♂	%	♂	♀	+ ♂	%	♂	♀	+ ♂	%	♂	♀	+ ♂	%	♂	♀	+ ♂	%	♂	♀	+ ♂	%	♂	♀	+ ♂	%						
Damos	11	24	35	22.4	14	11	25	16.0					3	7	10	6.4					1	1	2	10.6					50	35	85	54.5	156	99.99
Jákótelke	14	26	40	33.3	7	13	20	16.7	1	10	8																37	22	59	49.2	120	100.00		
Jegenye	20	25	45	38	47	39	86	26.5	7	26	33	0.2	3	9	12	3.7	1			10.3				1	1			72	75	147	45.2	325	100.00	
Kalotaszentkirály	32	50	82	99.9	32	39	71	17.2	1	2	3	0.7	1	8	30	11.6	8	12	20	4.8	1	3	4	0.9		2	2	0.5	96	87	183	44.4	413	100.00
Körösfő	62	76	138	30.0	58	60	118	25.6	1	2	3	0.6	6	10	16	3.6	1			10.2	2	1	3	0.6	1	1	2	0.4	98	82	180	39.0	461	100.00
Magyarbikal	36	46	82	16.9	61	68	129	26.6	1	16	17	3.5	1	4	5	1.0											114	138	252	52.0	485	100.00		
Magyarókereke	12	12	24	2.2	13	17	30	27.9					1	1	0.9	1			0.9								24	28	52	48.1	108	100.00		
Zentelke	56	66	122	36.0	6	14	20	5.7	1	10	3	11	27	38	11.1	3	1	4	1.0	1	2	3	0.8	2	3	5	1.4	76	74	150	43.7	343	100.00	
Összesen:	243	325	568	23.6	238	261	499	10.7	10	48	58	2.7	42	88	130	5.4	14	13	27	1.1	4	7	11	0.5	3	7	10	0.4	567	541	1108	45.9	2411	100.00

való keveréke. Valószínű, hogy a részletes embertani mérés az általunk kevert típusuaknak vettek egy részéről megállapíthatná, hogy azok inkább a kelet-balti, vagy inkább a turanid típusba sorolandók-e, s így a kevert típusuak aránya csökkenne. Másrészt azonban eredményünk megfelel annak, amit az örökléstan ismeretek alapján várhatunk is. Tudjuk ugyanis, hogy keverékszülők esetén az utódok közt mindig magasabb százalékból találunk újra keverékeket, mint az esetleg kihasadt eredeti tiszta típusok százaléka. Ha figyelembe vesszük azt, hogy Kalotaszegen az ősi települők és azóta beköltözötték legnagyobb része a keletbalti és a turanid típushoz tartozott s ezek egymással összeházasodtak, keveredtek, ezeknek utódai közt is olyanokat várhatunk, akik azokat a jellegeket, melyek ezekre a rasszokra jellemzőek, keverten viselik magukon. Ennek a kérdésnek a megítélésénél ugyanis nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy az egyes rassz jellegeket átörökítő gének ugyan bizonyos korrelációban, de egymástól függetlenül is öröklődnek át, így jöhetnek létre olyan egyének, kiknek egyes tulajdonságai az egyik rasszra, más tulajdonságai pedig a másik rasszra emlékeztetnek. Hogy a természetes szelekció révén kialakulhat-e aztán és mennyi idő alatt egy egységes típus ilyen keveredés esetén, annak tárgyalása messze vezetne és vizsgálati célkitűzéseink tárgykörén kívül esik.

Ezekután vizsgálat tárgyává tettük, hogy a tiszta keletbalti és turanid típusoknál a vércsoportmegoszlás más-e, mint az egész népességben. Erre vonatkozó adatainkat VI. számú táblázatunk mutatja.

Ezen táblázatból azt láthatjuk, hogy a keletbalti és turanid típusúak vércsoporteloszlásában lényeges különbség nincs s a p, q, r értékeik csaknem teljesen azonosak. Nem találunk nagyobb különbséget akkor sem, ha ezeket az általános népességre vonatkozó értékekkel hasonlítjuk össze. Ez az eredmény csak megerősíti azt, amit az előbb a fajiséggel kapcsolatban mondtunk, hogy ez a két típus tisztán, vagy egymásközi keveredésben teljesen meghatározza a kalotaszegi magyar nép jellegét.

A többi rasszokból nem találtunk a vizsgált községekben olyan nagyszámú egyént, hogy azokra vonatkozólag a vércsoportmegoszlás és fajiség összefüggése közötti viszonyt kereshetnénk. A vizsgált román nemzetiségűek legnagyobb része alpesi, kisebb részük dinári, keletbalti, mediterrán, északi típusu, vagy

VI. sz. táblázat.**Vércsoportmegoszlás a keletbalti és turanid típusu vizsgált kalotaszegi magyaroknál.**

Fajta	Vizsgáltak száma	Vércsoport				$\frac{A+AB}{B+AB}$	%					p	q	r	Összesen
		0	A	B	AB		0	A	B	AB	Összesen				
Keletbalti	568	105	254	147	62	1.5	18.49	44.72	25.88	10.91	100,00	3.4935	2.2052	4.3012	9.999
Turanid	499	92	209	127	71	1.4	18.44	41.88	25.45	14.23	[100,00	3.4227	2.2832	4.2941	10.000

ezeknek keverékéhez tartozik. Annak megfelelően, hogy a tiszta típusiak között a legtöbb az alpesi, a keverék típusuaknál is dominál ennek a típusnak a megjelenése.

ÖSSZEFOGLALÁS.

Kalotaszeg 9 községében végzett vércsoportvizsgálataink eredményeit a következőkben foglalhatjuk össze:

1. A magyar lakosság Hirszteld-féle biokémiai fajta-indexe 1.1—2.0 között váltakozik, középértékben 1.6, ami megfelel Magyarország egyéb területein talált értékeknek.

2. Az egyes vércsoportokhoz való tartozást átörökítő gének arányát feltüntető p, q, r értékek a következők: p 32.21—40.78, középértékben 35.60%; q 18.08—25.88, középértékben 20.58%; r 39.55—47.00, középértékben 43.82%.

3. A többi községben talált átlagértékektől eltérnek a Jegenyén talált értékek, ami esetleges települési viszonyoknak a következménye, vagy pedig inkább annak, hogy Jegenye, mint református községektől körülvett katolikus község, évszázadok óta szoros beltenyészetet üz.

4. A p, q, r értékek némileg eltérnek az ország más területén talált értékektől. Feltűnő azonban az a nagy hasonlóság, ami a krimi tatárokról és a kalotaszegi magyarokról származó ezen értékekben mutatkozik.

5. Megfigyeléseink szerint a kalotaszegi magyarság főképen keletbalti és turanid rassz elemekből tevődik össze. Ezeknek tiszta, vagy kevert típusa alkotja a magyar lakosság zömét.

6. A román nemzetiségűek úgy szerológiai, mint egyéb faji sajátságaikban különböznek a magyaroktól.

*Csik Lajos
Kállay Ernő**

(M. kir. Ferenc József-Tudományegyetem
Fajbiológiai és Örökléstan Intézete).

* A vizsgálatokban segítségünkre voltak: Major László, Csomor László, Kompó István és Vargha István orvostanhallgatók.

IRODALOM.

1. Balázs É., *Kolozs megye kialakulása. Település és népiségtörténeti értekezések.* 3. sz. Budapest, 1939.
2. Bernstein F., *Über die Erblichkeit der Blutgruppen:* Z. f. ind. Abstammungslehre Bd. 54. 1930. 400—26; u. o. Bd. 55. 1930. 266; u. o. Bd. 56. 1930. 233-73; u. o. Bd. 57. 1931. 113—138; u. o. Bd. 59. 1931. 420.
3. Csánki D., *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában.* V. köt. Budapest, 1913.
4. Hirszfeld L., *Konstitutionsserologie und Blutgruppenforschung.* Berlin, 1928.
5. Jankó J., *Kalotaszeg magyar népe.* Budapest, 1892.
6. Jeney A., *Rassenbiologische Untersuchungen in Ungarn:* Dtsch. Med. Wschr. 1923. 546—47.
7. Kós. K., Kalotaszeg. Kolozsvár.
8. Méhely L., *Vér és faj.* Budapest, 1940.
9. Molnár V., *Egyetemi hallgatók vércsoportvizsgálata a budapesti tudományegyetemen:* Magyar Orvosi Archivum. 1941. XLII. 3. sz. (Több magyar szerzőt ezen munka alapján idéztünk).
10. Râmneanțu P. și P. David, *Cercetări asupra originii etnice a populației din Sud-Estul Transilvaniei pe baza compoziției serologice a sângelui:* Buletinul Eugenic Biopolitic. 1935. 1—2—3. sz.
- 11 Szabó T. A., *Kalotaszeg helynevei.* I. Kolozsvár, 1942.
- 12 Steffan P., *Handbuch der Blutgruppenkunde.* München, 1932. (összefoglaló irodalommal).
13. Verzár F. u. Weszeczki O., *Rassenbiologische Untersuchungen mittels Isohämagglutininen:* Biochem. Z. Bd. 126. 33—39. 1921.

A kolozsvári fazekasság műszókincse.

Bevezetés.¹

Kolozsvár egyik legrégebbi s valaha szépen virágzó iparága volt a fazekasság. Már a XV. század végén, a XVI. század elején jelentős lehetett a kolozsvári fazekasok száma; mutatja ezt 1520-ból ránkmaradt, s ma is a Fazekas-Társaság tulajdonában lévő szabadsalomlevelük. Az 1570-es évektől kezdődőleg szinten a Fazekas-Társaság birtokában vannak a magyar nyelvű jegyzőkönyvek, számadások, a lüktető céhéletnek s a kolozsvári fazekasság tősgyökeres magyar voltának megannyi beszédes bizonyága.

A fazekasság jellegzetesen kisipar volt, s az maradt napjainkig is. Mint egy 1890-ből való országos összeírásból kitűnik, az akkor összeírt 4904 mester közül 3107 segéd nélkül dolgozott, 1206 mester egy, 403 két, 170 pedig 3—5 segéddel dolgozott. Mindössze 18-nál találunk ötnél több segédet, tíz fölé pedig csak egynél emelkedett a segédek száma.² A helyzet ma ebből a szempontból még rosszabb. Kolozsvárt ma mindössze egy mester dolgozik segéddel. Inas már évek óta nincs, de megfogyatkozott az önálló mesterek száma is. A valaha oly virágzó fazekas-céhnek, illetve utódjának a Kályhás-és Fazekastársaságnak ma már csak hat önálló fazekasmester tagja van, s közülük is eredetileg csak négy kolozsvári, kettő tordai menekült.

A kolozsvári fazekasok általában csak a legegyszerűbb „paraszt” edényeket, háztartási cikkeket készítenek. Éppen ezen a téren nagy versenytársa a cserépedénynek a gyárilag készített, olcsóbb, sokszor mutatósabb, nem annyira törekeny bádgedény. Bár a falusi gazdasszonyok nagy része még ragaszkodik a megszokott cserépedényhez, különösen a főző- és káposztásfazekához abban a hiszemben, hogy ezekben ízletesebbre fő az étel; s különösen nyári időszakban a vizeskorsók még ma is nagy kelendőségnek örven-

¹ Az *ö* és *ü* hangok félhosszuságát *l*, *r*, *j* előtt nyomdatechnikai okokból *ő*, *ű*-vel, az *a* hangét *à*-val jelölöm.

² Matlekovits Sándor, *Magyarország közgazdasági és közművelődési állapota ezeréves fennállásakor*. Bp., 1897. II, 259.

denek, mindamellet a fazekasság ma már csak sovány kenyeret nyújt. Legnagyobb részük csak kézi erővel dolgozik, a munka túlságosan lassú. Ehhez járul még az, hogy a fazekasmunka meglehetősen egészségtelen is. Az agyagból, mázból elpárolgó mérges gőzök évek hosszú során át ártalmas befolyással vannak az egészségre, sőt megtámadják a szervezetet is. Ezekre az okokra vezethető vissza, hogy a fazekasság, különösen pedig a kolozsvári fazekasság ma a pusztulás legszélén áll.

A fazekasság kisipari jellege, s az a tény, hogy a technika haladása a kolozsvári fazekasok között még ma is igen kevésbé érezteti hatását, — a kolozsvári fazekasok legnagyobb része ma is ugyanazokkal az eszközökkel dolgozik, az agyag kidolgozásában ugyanazt a munkamódot követi, mint évtizedekkel ezelőtt — ez adta azt a gondolatot, hogy részletesebben foglalkozzam velük. Célom elsősorban nyelvészeti: a kolozsvári fazekasság szókincsének összegyűjtése. Ezt a szókincszet azonban nem pusztán szótárszerű felsorolásban adom, hanem az újabb népnyelvi gyűjtés monográfikus irányának megfelelően munkamenet-leírással együtt. Bár kitűzött célom értelmében a leíró néprajzi rész csak másodrendű fontosságú, igyekeztem a használt eszközöket, a munkamenet egyes részleteit a legaprólékosabban megfigyelni és leírni.

A szókincsben az iparág és munkamód régi volta ellenére sem találunk különösebb érdekességet, de mindenesetre teljesen magyar. Ez pedig önmagában véve is nagy érték. Mindössze néhány idegen szóval találkozunk; ezek túlnyomó többsége német eredetű, mint például *filc* ~ n. filz; *kaolin* ~ n. kaolin; *katung* ~ n. gattung; *kobáld* ~ n. kobalt; *mufli* ~ n. muffel; *pemzli* ~ n. pinsel; *platt* ~ n. platte; *samott* ~ n. schamotte; *grádlí*, *kaszli*. Találunk egy rumén eredetűt is: *pománás csupòr* ~ r. pomană. Érdekes régieségnek tűnhetnék fel az agyag finomítására használt kalapácsszerű eszköz *verő* neve, de ez véleményem szerint nem ómagyarkorbéli maradvány, hanem újabbkori -ő képzős deverbális származéka a *ver* igének, s nevét ez az eszköz onnan kapta, hogy az agyag verésére, finomítására használták.

Hangtani, különösen pedig alaktani szempontból már sokkal több érdekességet találunk. Különösen érdekes, és behatóbb vizsgálatot érdemelne az *-ódik*, *-ődik* visszaható képző szenvedő értelemben való igen gyakori használata.

Kitűzött célomból következik azonban, hogy nem pusztán az érdekes, színes szavakat gyűjtöttem, hanem lehetőleg minden, a fazekassággal, a fazekasmunkával kapcsolatos szót felvettem gyűj-

teményembe, mert egy fogalomkör szókincsének megközelítő pontossággal való összegyűjtése is csak így valósítható meg.

Itt mondok köszönetet elsősorban DR. SZABÓ T. ATTILA egyetemi tanár úrnak dolgozatom összeállításához nyújtott hasznos tanácsaiért, továbbá BRÜLL EMÁNUEL kolozsvári református kollégiumi tanár úrnak, aki szíves közbenjárásával különösen gyűjtőmunkám kezdetbeli nehézségeinek eltávolításában volt segítségemre. Itt fejezem ki hálás köszönetemet BRÉDA FERENC, BRÉDA ÁRPÁD és ÜVEGES ENDRE fazekasmester uraknak, kiktől anyagom túlnyomó nagy részét gyűjtöttem; ők minden alkalommal a legnagyobb készséggel segítettek felvilágosításaikkal, magyarázataikkal gyűjtőmunkámban. Köszönöm továbbá BLÁZSI ISTVÁN kályhászmester úrnak, a Kályhás- és Fazekastársaság jelenlegi elnökének azt a megértő támogatást, mellyel munkámat kísérte, és minden tőle telhető módon megkönnyíteni igyekezett.³

A műhely.

A kolozsvári fazekas munkáját ma külön erre a célra berendezett helyiségben, a *műhøjben* végzi. Itt, a műhely egyik részében van elhelyezve a fazekasmunkához szükséges néhány egyszerű gép, az *agyagőrlő*, a *mázőrlőkő*, a *mázőrlődob* és a *festékőrlő*. Azoknál a fazekasoknál, akiknél a gépeket villany hajtja, ide van felszerelve a motör is. Itt találjuk — többnyire a műhely közepén — a kemencét. de csak az újabbfajta kemencét, amelyhez már mindig kémény is van építve, mert a régi típusú katlanokat még ma is a műhelytől elválasztott, külön erre a célra épített *katlanszinben* helyezik el.

A műhely másik fele az agyag feldolgozásának a tulajdonképeni helye. Berendezése nagyon egyszerű. Az ablakok mellett, a műhely földjébe be van ásva egy asztalszerű állvány, a *korongasztal*, ehhez van szerelve a fazekasok legfontosabb eszköze a *korong* (3—4. kép). Az asztalon minden korong mellett ott találjuk a fazekasok néhány egyszerű, gyakran használt eszközét, melyekkel használatuk közben, a munkamenet tárgyalásakor fogunk megismerkedni. Minden korong mellett ott látjuk a *bakot*, a fazekasok székszerűen összetákoltt ülökéjét. Szemben ezzel, a fal mellett, egy másik asztal is van, itt teszik alkalmassá az agyagot a korongozásra, itt *gyúrják meg* utoljára a feldolgozás előtt. A falak mellett

³ Anyagomat a fent említett fazekasoktól 1942. februártól júliusig gyűjtöttem.

körben *álványok*, *pócok*, a műhely földjébe leásott, 2—3 méter magas farudak; ezeken helyezik el keresztben a *pózddeckákat*, ahol az edény szárad akkor, ha kinn az udvaron erre az idő nem alkalmas.

Régebben nagyon kevés fazekasnak volt külön műhelye. A konyha vagy lakószoba volt az agyag feldolgozásának színhelye is. Ott párolgott az agyag, máz, festék a szobában, ott száradt az edény is; ez bizony káros hatással volt az egészségre. Észrevették ezt maguk a fazekasok is, s ma ez a helyzet már megváltozott.

Az agyag; az agyag fajtái.

A fazekasnak legfontosabb, mondhatnám egyetlen anyaga az *agyag*. Ebből készíti az *árut*, azért nagyon fontos számára, hogy jó agyaghoz jusson, mert a nem megfelelő összetételű agyag nem alkalmas a megmunkálásra. Van olyan agyag, amelyik nem *tapad*, *szétmegy*, nem nyúlik eléggé, túlságosan *rest*, nem lehet formálni. A másikat formálni lehet ugyan, de nem lehet ragasztani, *nem bírja meg a fület*; csak olyan edényt lehet készíteni belőle, amelyik egy darabból készül, például tányért, virágcserepet, cserépaljat, mert nem *ája*, *ha hozzátevődik*. A harmadik agyaggal kitűnően lehet dolgozni, *ragad* is megfelelően, de az viszont a *tüzet nem ája*, égetéskor mind hasat szét, menyen *ē*, ezért nagy gond a fazekasnak a jó agyag beszerzése. Nem lehet az agyag *sovány*, azaz nem lehet benne túlsok a *porond*, a *homok*, mert nagyon nehéz vele dolgozni; de nem lehet túlságosan kövér sem, mert az ilyen agyag nem *tűzálló* nagyobb hőnek kitett edényeket, lábasokat, fazekakat nem lehet készíteni belőle, sőt már égetéskor nagyon sokszor *élpattan*. Éppen ezért, mivel olyan összetételű agyagot, amely minden szempontból megfelelő volna, lehetetlen találni, a kibányászott agyagot *vegyíteni* kell.

Ma a kolozsvári fazekasok agyagszükségletük nagy részét a Hójából a Kányafőről, illetőleg a Téglagyárból szerzik be. A Téglagyár agyagja jobb, megfelelőbb, de pénzbe kerül, viszont a kányafői agyag kevésbé finom, de ingyen van, mert e terület a Fazekas-Társaság tulajdona; így ma a feldolgozott agyag nagy része a Kányafőről kerül ki.

Bár ma csak a *kányafői* és *téglagyári agyagot* használják, régebben sokkal nagyobb volt a választék. Még két-három évtizeddel ezelőtt is négyfajta agyagot használtak a kolozsvári fazekasok:

a *kajántóji agyagot*, a *fekete agyagot*, a *vörös agyagot* és a *feleki* vagy *érdéji agyagot*. A négy közül önmagában azonban egyiket sem dolgozták fel. A kajántói agyag főhibája az volt, hogy *nem bírta a vizet*. Ha a kész *edényre* csak néhány csepp esett, az *vákta ketté, hasat meg* az edény, ez pedig a folyton vizes kézzel dolgozó fazekasnál szinte elkerülhetetlen, így sok volt a veszteség, sok fáradtság ment kárba. Az erdélyi agyag, amit a szomszédos Feleken bányásztak, túlságosan *zsíros, kövér* volt, kevés volt benne a homok; könnyű volt vele dolgozni, de a tűzben könnyen hasadt. A fekete agyag, amely színéről kapta elnevezését, nem bírta a hőt s a mellett nagyon kellemetlen szaga is volt. Vele való munka közben a műhely ajtaját folyton nyitva kellett tartani. E mellett a benne felhalmozódott káros vegyi anyagok miatt — mint azt később orvosi vizsgálat is bizonyította — egészségtelen is volt, s azóta nem is használják. A vörös agyagból, mert igen nagy volt a homoktartalma, *nem lehetet semit sem csinálni, asz szétment*.

Ezért a négyfajta agyagot vegyítették, mégpedig a kajántóit a fekete agyaggal, a felekit a vörös agyaggal. A vegyítés aránya a következő volt: 2 kosár kajántói agyag + 3 kosár fekete agyag, illetőleg 2 kosár vörös agyag + 1 kosár feleki agyag. Az előbbi keverékből főleg vizeskantákat, parasztkorsókat, tányérokat, tálat készítették, egyszóval inkább olyan edényeket, melyek kevésbé, vagy egyáltalán nem voltak tűznek kitéve, az utóbbiból pedig főzőedényeket, elsősorban fazekakat, mivel nagyobb homoktartalma miatt a tüzet jobban bírta.

Mínthogy ma csak egyfajta agyagot használnak, s ez meglehetősen *kövér, síma*, azt az agyagot, amiből olyan edények készülnek, amelyek nagyobb hőnek vannak kitéve, *soványítani* kell, *homokkal, poronddal* kell *összevegyíteni*. Így az agyag nem nyúlik annyira, nehezebb vele dolgozni, *rest* lesz, de tűzállóbb. A homoknál, poronddal sokkal fontosabb soványító anyag azonban a *samott*. Az égetés közben elhasadt, eltört edényeket, amelyik *èlhánta a fülit* a katlanban, nem dobják el, hanem *samottórlőgépen* megőrlik, s az így kapott homokszerű agyagot az agyaghoz keverik.

Az agyag beszerzése, finomítása.

Mivel egy fazekasnak nagy az évi agyagszükséglete, lehetőleg állandó beszerzési helyének kell lennie. Ha a fazekas eddig előtte ismeretlen agyagot akar felhasználni, előzőleg megvizsgálja, kipróbálja, könnyen feldogozható-e, bírja-e a tüzet és

a vizet. Ha igen, *ásóval*, *lapáttal*, *csákánnyal* lehetőleg saját maguk ássák ki, ugyanis már a kiásással megkezdődik az agyagnak az edénykészítésre való alkalmassá tétele, az agyag finomítása. Az idegen földréteget letisztítják. Ha valami ér, vagy más réteg van az agyagban, azt lapáttal kiássák, de természetesen bármennyire vigyáznak is, nem tudják elkerülni azt, hogy idegen anyagok, egy-egy darab kő, gyökér- és földdarabok ne kerüljenek az agyag közé. Ezeket kézzel kiválogatják, s az így némileg megtisztított agyagot szekéren hazaszállítják a műhelybe.

Néha meg szoktak vizsgáztatni abból a szempontból is, hogy nem tartalmaz-e valami káros vegyi anyagot, aminek az elpárolgása a fazekas szervezetét megtámadhatná. Az edény szempontjából ez kevésbé fontos, mert étetéskor az úgyis kiégne. Néha ez a vizsgálat komoly eredményeket is hoz, mint például a kolozsvári fekete agyag esetében is, amit azóta nem is használnak.

A felverés.

A további finomítás és a feldolgozás már a műhelyben folyik. Ha az agyag száraz, vízzel *meglocsólják*, s ekkor *vegyítik* a *síma* agyaghoz a szükséges homokmennyiséget is. A meglocsolt agyagnak egyik része *kemény* volt, a másik *lágý* a porondot, homokot is össze kellett *vegyíteni* vele, az esetleg benn lévő *göcsöket*, kisebb agyagdarabokat össze kellett törni, ezért az agyagot *félverték*. A *félveréshez* a *verőt*, a körülbelül 60 cm hosszú nyéllal ellátott 20X10X10 cm-es méretű fakalapácsot (65. kép) használták. A felverés a következő módon történt: egy kisebb csomó, 15—20 kilogrammnyi agyagot feltettek a *verődéckára*, egy vastagabb, legyalult deszkadarabra, s a verővel ledöngölték egyikét ujjnyi szélességűre. A következő agyagcsomót ugyanígy végigdöngölték, majd rátették az előzőre, s most már a kettőt döngölték le, majd ugyanígy a harmadik, negyedik, ötödik, stb. réteget egész addig, míg az agyagot körülbelül 60—70 cm magasra *fél* nem *verték*.

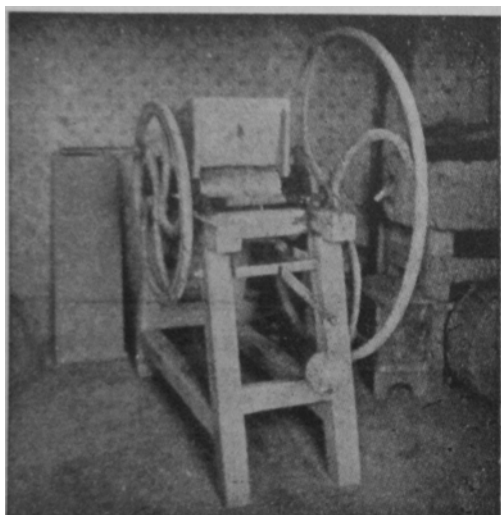
A szelés.

Ezután két oldalról nekiállanak a felvert agyagnak, s a *szelővel*, egy félhold alakúra meggörbített, s két végén fafogantyúval ellátott, élesre köszörült vaslemezzel (60. kép) felülről kezdve papírfinomosságú forgácsokat *szeltek le a tönkről*. Az *agyagszelést*

mindig felülről kezdték, s körbe mentek a tönkön egészen addig, míg *leszelődött egészen az ājáig*. Ezzel nemcsak az agyag vegyült, hanem ez egyúttal finomítási eljárás is volt, ugyanis a szelő levágta finom szeletekben az agyagot, és így minden kis kőtörmelék, fűszálat, fadarabot, vagy kemény göcsöt könnyen észrevettek és kidobhattak.

Az agyagórlés.

Ma már az agyagnak ezt az elsőfokú keverését majdnem minden fazekasnál gép, az *agyagórlógép* végzi. Az agyagórlógép már gyárban készül, s akár kézi erővel, akár villamos árammal lehet hajtani. Egészen egyszerű gépezet. Lendítő kereke, a *sűjkerék* közös tengelyre van szerelve a futó *kerékkel*,

1. kép. Agyagórlógép.

melyen a *szíju fut*. Ahol az agyagórlést kézi erővel végzik, ott a futókerék helyén egy hajtókarral ellátott kereket találunk (1. kép). Ez a tengely fogaskerék áttétel segítségével forgathat két *vashengert*, melyeknek egymástól való távolsága szabályozható. A hengerek felett van a *garad*, s az egész gép maga körülbelül 80 cm magas lábakon áll.

A fazekas egy darab agyagot beledob a működésbe hozott gép garatjába. A két henger azáltal, hogy egymás felé forog, azt átgyúrja. A hengerek egymástól való távolsága az agyag milyenségétől függ, de nedves agyag *órlésekor* nem több 4—5 mm-nél, s *száraz agyag* esetében sem haladja meg az 1 centimétert. Az első

órlés után a hengerek közötti rést összeszűkítik körülbelül egy miliméternyire, sőt ha a gép kissé kopott annyira, hogy a hengerek széle teljesen összeér, s csak a középső részek kopása miatt keletkezett résen *órlóthet* az agyag.

Mielőtt a második órléshez hozzáfognának, még előzőleg áznia kell az agyagnak, hogy minél jobban vegyítődjék, ezért újból meglocsolják. A most már meglehetősen *lág*y agyag természetesen mind a hengerekre ragadna, ezért mindkét hengert egy-egy *kés* tisztítja. A kés a hengerrel azonos hosszúságú acéllemez. Két rövidebb oldalán középütt egy-egy kis kiugró tengelye van, s ezek segítségével a gép két lábán elhelyezett kis fűlekbe lehet őket beilleszteni. Ennek a lemeznek az az oldala, amelyik a henger felé esik, tehát a tulajdonképpeni kés ki van köszörülve, a szemközti oldalon pedig egy kis, felfelé görbülő vaskampó van. Erre egy négy-öt kilós vasgömböt (*súj*) szoktak akasztani. Így a kés kiköszörült része a hengerhez lapul, s a kés az élével szembe forgó hengerről az agyagot lektorja.

A tapatás.

A másodszer is *megőrölt* agyagot a fazekas *félcsomóz*za, 15—20 kilós, gömbalakú *csomóagyag*okat *tönkagyag*okat készít belőle. A *csomózással* azonban még mindig nincs vége az agyag előkészítésének. Ezután következik még egyik legnehezebb eljárás, a legtöbb fáradságot, fizikai munkát igénylő *finomítás*, az agyagnak lábbal való meggyúrása, megtaposása, a *tapatás* (2. kép). A műhelynek azt a részét, ahol a taposás történik, egész tisztára elseprik. Nem szabad még a legkisebb cserépdarabnak sem ott maradnia. A tapatást ugyanis — ha van — a *segéd* mezitláb végzi, s az éles cserépdarabok lábán veszélyes, és könnyen fertőző sebeket ejthetnek.

A tapatás menete a következő: a *tapatódeckára*, a körülbelül 160 cm hosszú, s 20—30 cm széles deszkára rátesznek egy tönköt. A tapatódeszka többnyire bükkfából készül. Nemzedékről-nemzedékre öröklődik, s egyik kolozsvári fazekasmesteré már több, mint hetven éves. Ennyi idő alatt *nagyon sok árut tapattak rájta*, s így érthető, ha teljesen símára van kopva, s azon a végén, ahol fel szokták emelni, különösen erősen kopott. A tönköt a tapatódeszka körülbelül a kétharmad részére teszik; azért ide, hogy a tapatás végével a meglehetősen súlyos *karikát* könnyebb legyen majd felemelni. Aki a tapatást végzi, rááll a tönk közepére, majd jobb

lábával körben a tönk széléről vékony rétegben tapatja le az agyagot. Mikor az első tönköt széttaposta, a széttaposott agyag közepére odacsapja a másodikat, még pedig mindig ügyelve arra, hogy ha a tönkök esetleg különböző keménységűek, akkor *kemény* után *lágý*, s *lágý* után *kemény* következzenek. Így megtapítja egymás

2. kép. A tapatás.

után valamennyi tönköt, s elkészül a malomkő alakú és nagyságú *agyakkarika*. Ezután egy elhasznált *salló*val a karika oldalát kissé körül vágja, s a levágott részt, ami azonban többnyire nem szokott még egy tönknyi sem lenni, szintén hozzátapítja a karikához. Ha a *tapató* jól végezte dolgát, az agyagkarika alakja teljesen szabályos kör. Egy ilyen karika súlya a megtaposott agyag mennyisége szerint nagyon különböző; a kisebbfajta karikáé is meg szokott azonban 150—200 kiló lenni, s többnyire *ropog a dëcka*, mikor fel-emelik. Első tapatás után ugyanis a tapatódeszka segítségével fel-állítják az agyagkarikát. Ekkor látszik meg, hogy a deszka mindkét szélére egyenletesen taposta-e, nem *tapatta-e fëre*, mert ha igen, akkor a karika arra az oldalra húz, amelyikre több *tapatódott*.

Utána azonnal megtapítják másodszer is. A *meccó*vel, a különböző (20—50 cm) hosszúságú, két végén fogantyúval ellátott acéldróttal (52. kép) körülbelül ugyanakkora tönköt vágnak ki az agyagkarikából, mint amekkorákat csomózáskor készítettek, s ezeket most az előbbihez hasonló módon újra megtapítják. Vigyázni kell azonban arra, hogy a tönköket a karikából az egyes rétegekre merőlegesen vágják ki, hogy az agyag ez alkalommal is minél jobban vegyüljön.

A tapatás akkor, ha az agyag közepes keménységű, s mindenütt egyforma kemény, nem nagyon nehéz munka. Akkor azonban, ha az agyag túlságosan kemény, vagy lágy, nagyon megerőltető. Különösen irtóznak a lágy agyag tapatásától, mert *úgy ragad belé az embèr, min kicsiny ruca a pocsojába*. Ilyenkor bele is izzad a tapató munkába, erősen liheg, mire bevégi, ezért sok fazekas a kevésbé kényes munkához, például virágcserpekhez nem is tapatja meg az agyagot, mert ezeket az egyszerűbb edényeket ilyen kevésbé finom agyagból is el lehet készíteni.

Többnyire csak kétszer szokták tapatni az agyagot, de ha szükséges, háromszor is. Hogy mikor elég a tapatás, azt csak gyakorlatból tudja megmondani valaki, mert *ha jól meg van tapatva érzik rájta*. Az első tapatás alkalmával még *dúrva* agyag tapatás közben *meglágyul, ojam vizes lessz*, durrog a tapató sarka alatt, *ojan lessz, mind a tészta*.

A tapatásnak szintén kettős célja van: az agyag vegyítése és finomítása. Az egyes tönköket a széttaposással egyúttal tisztítják is a még mindig visszamaradt, különböző, nem oda való elemektől. Tapatás közben a talp egy-egy tönk minden részével érintkezésbe jut, s *az ember úja minden kizs göcsöt megérez benne*.

A gyúrás.

Tapatás után még mindig nincs olyan állapotban az agyag, hogy edény készülhetne belőle. Hátra van még a legfontosabb és legmegbízhatóbb vegyítési és finomítási eljárás, a kézzel való megmunkálás, a *gyúrás*. A *meccővel* körülbelül félakkora tönköket vágnak ki, mint csomózáskor. Ezeket téglalakúra megnyújtják. Tenyérrel vékony rétegekben gyúrnak le erről a tönkről az agyagot. Egy réteg legyúrása után a körülbelül négy ujjnyi széles, legyúrt részt egyik tenyérrel végigsimítják, a másik kéz öt ujját pedig a simítás irányával ellentétes irányban végighúzzák benne, majd az ujjak felszántotta barázdát a másik tenyérrel ismét lesimítják. Így szinte lehetetlen, hogy a legkisebb göcs is elkerülje a fazekasok érzékeny ujját.

Így rétegről rétegre végiggyúrnak többször az agyagot; valóság tehát és nem tréfa a fazekasoknak az a mondása, hogy az agyagot jobban meg kell gyúrni, mint a rétestésztát. Alapos gyúrás után tenyérrel hengeralakúra sodornak egy-egy tönköt, és *fél-szabják*, a készítendő edény nagyságának megfelelő darabot *sza-*

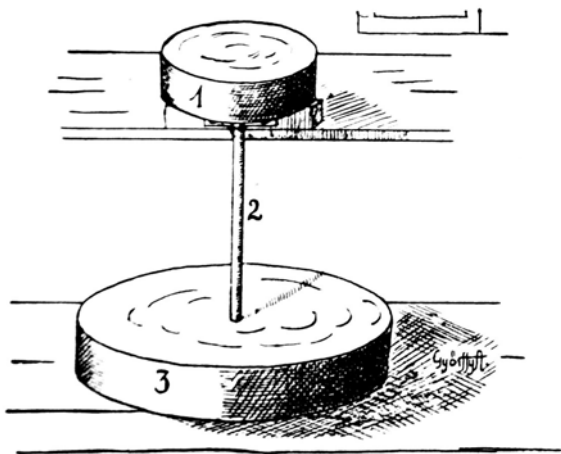
kisztanak belőle, *rögöket* csinálnak. Az edény mellé mindjárt oda szabják a *filet* is, ahol erre szükség van, s mikor egy tönköt felszabtak kezdődhet a munka, az edény készítése.

Az iszapolás.

A nagyon finom, rendelésre készített munkákhoz szükséges agyagot nem így készítik elő, hanem megiszapölják. Az agyagot bő vízben *megásztatják*, s abban hosszabb ideig állni hagyják, majd mikor az agyag teljesen feloldódott, felkavarják. Leülepedés közben a súlyosabb ködarabok, homok, göcsök, az edény fenekére ülepednek le, a finomabb agyag pedig ezek fölé, s így minden idegen anyagtól mentes, teljesen síma agyaghoz jutnak.

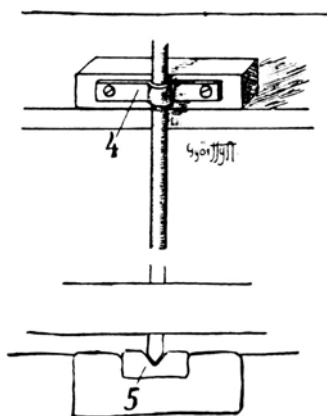
A korong.

Az agyagot megtapatták, meggyúrták, felszabták, következhetik most már az edény készítése. A felszabott agyag feldolgozása a *korongon* (3—4. kép) történik. A korong egyúttal a fazekas legfontosabb szerszáma is. A korong a *korongasztálhoz* van erősítve. A körülbelül 100—120 cm hosszú, függőleges vastengelyre, a *koronktengéjre* szerelve találunk két fakorongot, alul egy nagyobb, melynek átmérője körülbelül 80—90 cm, szélessége 8—10 cm, s felül egy kisebbet. Az előbbi a *korongāj* vagy *korongāja*, az utóbbi a *koronktányér*. A korongtányér a szerint, hogy milyen

3. kép.

A korong. Részei: 1. *koronktányér* ~ *koronktánygyér*, 2. *koronktengőj*, 3. *korongāj* ~ *korongāja*, 4. *korongnyak*, 5. *pérséj*.

4. kép.

edényt készítenek, változik. Különösen hatalmas, nagy lábasok, fazekak készítésénél használják a 40—45 cm átmérőjű korongot; a közönséges korongnak, melyen a legtöbb edény készül, nem igen több az átmérője 30 centiméternél. A korongtengely alul hegyes, s a *perséjben* forog. A persely többnyire 3—4 centiméteres élű acélkocka, szilárdan belerögzítve a műhely talajába, s felső lapján a tengely vége számára kis bemélyedés van. Az acélperselyek helyét újabban mindinkább a kőperselyek foglalják el. A tengely felső része, ahová a korongot erősítik, csavarmenetes. A tengelyt közvetlenül a tányér alatt a *nyak* szorítja a korongasztalhoz. A korongtányér keményfából készül, de ennek ellenére a sok használat miatt *megvásik, kivájódik, árok lesz rajta*. Ha már annyira egyenetlenné vált a tányér, hogy dolgozni sem lehet rajta, akkor *legyalulódik*. Fontos ugyanis, hogy a korongtányér felülete síma legyen, különben nem lesz egyenletes a rajta készült áru feneké sem. A többszöri gyalulással természetesen erősen megvásik a korongtányér, de megszokott, s valósággal a szívéhez nőtt eszközt ekkor sem dobja el a fazekas, hanem valami puhafa korongot tesz alája, s ebbe szerelteti azt a csavart, amellyel a tengelyre erősíti. Fontos, hogy a korongtányér teljesen merőlegesen álljon a tengelyre, vagyis, hogy forgás közben vízszintes síkban forogjon, különben lehetetlen rajta a munka. Nem kevésbé fontos azonban a *korongája* sem. Tulajdonképpen az a szerepe, mint gépeken a lendítőkeréknek, magát az egész korongot könnyű vele forgásba hozni, könnyű aránylag egyenletes forgásban tartani, s így könnyebb a korongon az egyenletes munka is. Éppen ezért fontos az is, hogy a korongalj szintén úgy legyen felszerelve, hogy forgása egyenletes legyen.

Az agyag feldolgozása.

A korongolás megkezdésekor a fazekas olyan magas székre, illetőleg többnyire maga ácsolta *bakra* ül, hogy munka közben ne kelljen erősen meghajolnia, mert a napokon keresztül erősen hajlított derékkal, görnyedt állapotban végzett munka a mellett, hogy nagyon egészségtelen, mert a tüdő nem tud kellőképpen működni, fárasztó is. Kifeszített ballábát a *lábító*ra, a korongasztalhoz erre a célra szegzett deszkára teszi, s ez által biztosítja az ülő test szilárd helyzetét, jobb lábával pedig *rugja* a korongot, s ezzel a korongtányért egyenletes forgásba hozza. Kolozsváron jobb lábbal mindig előre *rúgják*, Tordán — mint egyik kolozsvári mestertől hallottam — hátrafelé; Hódmező-

vásárhelyen — Kiss Lajos állítása szerint — a kálomisták előre, a pápisták hátra,⁴ a Székelyföldön pedig — egyik kolozsvári mester szerint — lőülésben ülve a bakon mindkét lábbal; jobb lábbal előre, ballal pedig hátra. Mindez azonban kizárólag csak szokás kérdése, s magára a munkára nézve semmi jelentősége nincsen. A korongot takarékosági szempontból mindig mezítláb rúgják. A sok rugás következtében természetesen a korongalj, a szélétől körülbelül egy arasznyira, erősen kikopik, s így pár évi használat után az eredetileg talán mérnöki pontossággal beállított korong forgása sem lesz teljesen egyszintű, s így a korongot, annak kopását, ebből eredő esetleges hibáit ismernie kell annak, aki dolgozni akar rajta. Ez tehát egyik oka annak, hogy ha egy műhelyben esetleg többen dolgoznak, mindenki csak a maga korongján tud dolgozni, amely természetesen mindig a „legjobb“, s más korongjához csak a legritkább esetben ülnek le.

A korongozásnál a jobb láb van különösen nagy munkának kitéve, s a fazekasok egybehangzó vallomása alapján mégis nem annyira a munkát végző jobb láb, mint inkább a mozdulatlan, feszes tartásban levő balláb áll el.

Bár a fazekasnak aránylag nagyon kevés eszköze van, mégis állandóan a korong közelében kell lenniök a következőknek: a *focsostálnak* vagy a *focsoslábasnak*, annak az edénynek, amelyben a *focsot* tartja. Munka közben az edényről leváló agyagot ugyanis ebbe a vízzel telt edénybe dobja, ebbe mossa a kezét is, s így keletkezik a legfinomabb iszapolt agyag, a *focs*. Nem hiányozhatik keze ügyéből a *vizestál* vagy *vizeslábas* sem, mert az agyaggal többnyire csak nedves kézzel lehet dolgozni. Ott vannak a *fakések*, az egyenlőszárú háromszöghöz hasonló vékony deszkadarabkák; ezeknek rövidebb oldala kissé ferdén élesre le van vágva, s közepén lyuk van a mutatóujj számára (32., 33. kép). A fakések különböző nagyságúak, ami természetes is, mert pl. a néhány centiméter magas, játékszernek készült, s a félméteres virágcserepeket, fazekakat nem is lehetne ugyanazzal az eszközzel elkészíteni. Mindegyik fakést keményfából, többnyire bükk- vagy gyertyánfából készítik, ez ugyanis kevésbé kopik mint a puhafa, s a fa erezte nem látszik meg az edényen.

Különbözik kissé ezektől a fakésektől a *tányérfakés* (63. kép). Ennek a rövid, s egyik hosszú oldala alkotta sarka le van kerekítve, mert ezzel *gömböjítik* a tányér és tál *hasát*.

⁴ NéprÉrt. XVI-1915, 51.

Ha néhány rugással eléggé sebes forgásba hozta a fazekas a korongot, s ahhoz most ült le dolgozni, úgyhogy a korongtányér teteje *száraz*, akkor körülbelül olyan nagyságú területen, mint amelyen *dógozni* szándékozik, *befocsolja* vagyis foccsal vékonyan bekeni, hogy a rög biztosabban odaragadjon. Ezután kezébe véve a pogácsa alakú rögöt, rácsapja a korongtányér közepére.

5. kép. Felhúzás.

Sohasem teszi vagy nyomja (ez a sebesen forgó korongtányéron kissé bajos is volna), hanem mindig úgy csapja. Magától értetődik, hogy pontosan a közepére kell csapnia a rögöt, különben nem lehet vele dolgozni. Gyakorlott fazekasnál azonban ez nem is kérdés, hajszal pontossággal csapódik a rög mindig a közepre. Ha néha véletlenül mégis kissé pontatlanul esnék, helyre nyomja. A rög tetejét lesimítja, kezét belemártja a vízestálba, majd kivéve egy marék focsot a focsostálból, a rögöt teljesen bekeni vele. Ezután két markával összeszorítva, *félhúzza*, azaz összeszorítva az agyagot hengeralakúra megnyújtja (5. kép), majd utána azonnal *lenyomja*, eredeti alakját adva vissza a rögnek. A *félhúzás* és *lenyomás* többnyire folytatólagosan történik, s célja részint az, hogy semmi *levegő*, *szél* ne maradjon benne, illetőleg, hogy a még beleszorult levegőt *kinyomják* belőle. Ha ugyanis levegő marad az agyagban az edény elkészítése után is, s azt a fazekas égetés előtt nem veszi észre, az égetés közben *kipukkan*, s az edény ott *jukas* marad. Ha az edény elkészítése után azonnal észreveszi az agyagban a levegőt, akkor még könnyen lehet segíteni rajta. Mikor kissé *mekszikkad*, a fazekas az edény *falát kujukasztja*, s újra betömi.

Mikor így előkészítette az agyagot, akkor kezdődik az edény alakjának tulajdonképpeni formálása. Először is a rögöt *kifúrja*, jobb hüvelykujja nyomásával a forgó rög közepébe tetszés sze-

6. kép.

Második felhúzás vagy csöbe húzás.

rinti nagyságú lyukat csinál. Ekkor adja meg tulajdonképpen a *fenéknek* is a kellő nagyságot. Ezek után ismét *felhúzza* az agyagot, helyesebben most már az edény falát, *csöbe húzza az edényt* (6. kép). Csakhogy míg az első felhúzás pusztá kézzel ment végbe, a második már többnyire *késsel* történik. Kívül a késsel, belül bal keze mutatóujjával kissé szorítva húzza fel az agyagot.

A második felhúzáskor az edény falát a szerint, hogy mi készül belőle, vagy függőlegesen húzza fel, vagy pedig úgy, hogy az kissé kifelé öblösödjék.

A fazekas nemcsak úgy találomra, ahogy éppen eszébe jut, készíti az árut, hanem meghatározott, már minden mesternél kialakult, a szokás szentesítette sorrend szerint. Sőt nemcsak, hogy egyfajta edényeket csinál egyszerre, hanem egymás után ugyanabból a fajtából is az egyforma nagyságúakat készíti el. Következik ez már abból is, hogy az agyag felszabásakor egy-egy meggyúrt tönköt többnyire egyforma rögökre szabnak fel. Bréda Ferenc és Árpád fazekasmesterek például általában a következő sorrend szerint készítik edényeiket: először *tánygyérok*at készítenek, azután *tálakat*. *Kanták*, *csuprok*, *röstölök*, *fazakak*, *lábasok* ezután a sorrend, s utoljára maradnak a *fedők*. Ez természete-

tesen csak a vásári, saját árujuknak a sorrendje, mert e mellett dolgoznak rendelésre is.

Mikor már megtörtént az edény falának a felhúzása, a szerint, hogy milyen edény készül belőle, más-más munka következik. Legegyszerűbb a *virákcserép* (66—67. kép) készítése. A *fál* felhúzása után a *csipőbőrrel* (27. kép), azzal a finom bőrdarabbal, melyet többnyire a focostálban tartanak, *kihajtják az ajakát*, vagyis a *cserép* felső karimájánál az agyagot kissé kiszélesítik. A kihajtott ajakot egyúttal a csipőbőrrel *lesimítják*, a *fenék* közepére a mutatóujjal *jukat* fúrnak, a *meccővel levágják* a korongról, s a *száritólécre* (58. kép) teszik.

Ugyanígy készül a *lábás* (45. kép) is, csak természetesen lyukat nem fúrnak a fenekére. Hátra van azonban itt még egy nagyon fontos mozzanat, a *fül* elkészítése és felrakása. Virágcserépek közül csak az egészen nagy méretűekre tesznek füleket.

A fül anyagát már az edény kiszabásakor külön kiszabják. Mikor a lábás elkészült, a fület kézzel kisodorják, a helyére illesztik, s hozzásimítják az edény falához. Ilyenkor még könnyű rátenni a fület, könnyen ragad az agyag, s jobban is tart, mert ha akkor teszik rá, amikor már maga az edény megszáradt, *nem bírja a fület*, nem tapad eléggé hozzá, égetés közben letörik, *élhánnya a fülit*, vagy közben, ha megfogják leesik, s kárba veszett az egész munka.

Kissé bonyolultabb már a *tál* (61. kép) és a *tányér* (62. kép) készítése. A kettő menete egyébként teljesen azonos, s a kettő között inkább csak nagyságban, mint alakban van lényeges különbség.

A második felhúzás után szintén kihajtják a tányérnak is az ajakát a *csipőbőrrel*. Ezután *kigömböjítik a hasát* vagy *ódalát*, s ezzel csinálják meg tulajdonképpen a *tusát* is. A has kigömbölyítésére a tányérfakést használják, sok esetben azonban ez is a begömbített mutatóujjal történik. A has kigömbölyítése után a csipőbőrrel lesimítják az ajakát, s a tányér is levágható a korongról.

Többnyire a tányérra is szoktak fület tenni, mégpedig a tusa és az oldala hajlásához; a vevők ugyanis erősen ragaszkodnak hozzá. Ez a fül azonban egészen kicsi; csupán arra szolgál, hogy madzgot fűzhessenek rajta keresztül és fel tudják akasztani.

A csuprok és fazekak készítése már kissé nehezebb. Először itt is merőlegesen húzza fel a fazekas a falat, s csak azután fog hozzá a *begyeléshez*, az oldalak kidomborításához. Bal keze uj-

jainak a hegyével *begyege*li az edényt, kívülről pedig fakéssel alakítja (7. kép). A csuprok, fazekak széles hasa fölötti részt, ahol az edény öble már szűkülni kezd, *váll*nak nevezik. Az e fölötti ismét kissé kiterébélyesedő rész az edény *szája*. A kettő között még egy-két *rámát*, az edényen körbefutó, kissé kiemelkedő,

7. kép. Begyegeles.

abroncsszerű részt is találunk. Felrakják rájuk a *file*ket; ha kisebb az edény, egyet, ha nagyobb, kettőt, s végül elkészítik a *fenékszeget*; a fenéktől néhány mm-nyire egy kis bevágást készítenek. Ennek főképpen az a célja, hogy *öntéskor* legyen hol megfogni az edényt.

Legnehezebb a kanta és vizeskorsó készítése. Az eddig felsorolt edények — nem számítva a fület — egy darab agyagból készültek. A *kantának* (43. kép) azonban maga a teste is már három darabból készül. Egy darab a *hasa* vagy *ódala* és a *váll*a; a másik a *nyaka*, a harmadik a *szája*. A három rész összeillesztése meglehetősen nehéz, sokszor *összerogyik* az edény. A kanta szűk nyakán nem lehet kézzel benyúlni, s így nehéz gömbölyíteni. Ilyenkor használják a *kampót* vagy *gamót*, azt a kis botot, melynek egyik végén egy kis csomó van (41. kép). Ennek használatkor azonban erősen kell vigyázni arra, hogy hozzá ne ütődjék erősebben belülről a falhoz, mert azonnal *levágja*. A kantánál a *fil* elkészítése is bajosabb, mint más edényeknél. Ez ugyanis belül lyukas, s a vizet ezen, s a *csicsen* keresztül isszák a kantából. A fül lyukas részének elkészítése a következőképpen történik: a megsodort fület a *jukasztóval* vagy *juggalóval*, a 15—20 centi-

méter hosszú, vékony, hegyes fapálcikával (48. kép) körülbelül a felétől kezdődőleg keresztül fúrják. Egy kis lyukat fúrnak a kanta falára is, s ide ráillesztik a fület. Külön formálják meg a *csicset* vagy *szipókát*, s ennek végét, hogy az ivó ajkát meg ne sértse, gondosan lesimítják.

A szűknyakú *vizeskørsókba* (68. kép) e mellett még 3—4 agyaggolyót, *zörgőt* is tesznek. A mellett, hogy a vásárló földműves közönség ezt megkívánja, azért is, mert a teljesen szűknyakú korsót kimosni nem lehet, s ezek a golyók némileg tisztítják a korsó belsejét is. Hogy égetéskor hozzá ne égjenek a korsó fenekéhez, *hamuval* vonják be az agyaggolyókat, s úgy égetik ki. A *hamuzsgojó* már nem tapad. Felül a korsó nyakába pedig *szitát* tesznek.

Az edények külsejét a fakéssel könnyű símává tenni, belsejéhez azonban késsel nem lehet hozzáférni, de azért ezt is le kell simítani. Belül a simítást vagy puszta kézzel, vagy pedig valami posztódarabbal, a *filccel*, *simítóval* végzik (38. kép).

Ezektől eltérő módszerrel készül a *fedő* (34—35. kép), s a fazekasok szerint a legnehezebb készíteni. A fedőknek nem szabják ki előre az agyagot, mint a többi edénynek, hanem egy tönköt felhúznak, s kezdve felülről, addig *húzzák ki* belőle a fedőket, amíg csak tart. Különösen nehéz a fedő *gombját* megcsinálni úgy, hogy az egész arányos legyen.

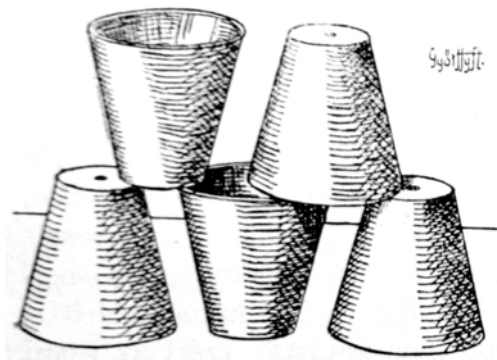
A korongon természetesen csak kerekalakú edényt lehet készíteni, készülnek azonban a fazekasműhelyben — különösen rendelésre — más alakú edények is, mint például az ellipszis alakú *pecsenyesütő* (53. kép) és *tepsi* (64. kép). Az e fajta edények úgy készülnek, hogy elkészíti a fazekas a kérdéses edényt a korongon kerekalakúra. Levágja, de úgy, hogy a fenekét is levágja róla. Ezután megadja az edény falának alakját, majd hozzáragasztja a külön készített feneket.

A nagyobb fajta edényt a korongról való levágás után nem lehet puszta kézzel levenni, mert a puha agyag összelapulna, hanem *lapickával* (46. kép), két vékony, széles deszkadarabbal emelik le. Az edényt két oldalt kissé felemelik, a lapickát aládugják, s így emelik le a korongról.

Az agyagot elsősorban a kezével formálja a fazekas. Leginkább balkezének a mutatóujját, s jobb keze hüvelyk és mutatóujját veszi igénybe. A korongon többnyire forgó agyagon dolgozik, s ha hosszabb ideig bajlódik erősen *porondos* agyaggal, az kezét sokszor úgy kidörzsöli, hogy vérzik.

A szárítás.

Igy feldolgozták az agyagot, elkészült a megfelelő edénymennyiség. Mielőtt azonban hozzá lehetne fogni a festéshez, zománcozáshoz, az edénynek kissé *meg* kell *szikkadnia*, *meg* kell *száradnia*, mert az ilyen frissen készült edényhez nem lehet hozzányúlni, hajlik. Ezért az elkészült edényeket *száritólécekre*, lécekből összerótt kis aljakra (58. kép) teszik, s ezeket felteszik a műhelyben erre a célra már előre felszerelt *pócokra*; a nagyobb edényeket pedig egyenesen ezekre a polcokra keresztbe tett *pózdéckákra* teszik. A műhelyben, még ha meleg is van, nem *szárad*

8. kép. Száradó virágcserépek.

9. kép. Szárítás az udvaron.

elég gyorsan az edény, e mellett sok az egészségtelen elpárolgás, ezért nyáron ki szokták rakni a száradó edényt a tornácra, vagy egyszerűen az udvarra (8—9. kép). Ilyenkor azonban vigyázni kell, nehogy véletlenül egy záport fogjanak ki, mert az tönkreveri az egész edényt.

A napon való szárítással nagyon óvatosnak kell lenni. Nemcsak egy zápor teheti tönkre hetek munkáját, hanem maga a nap is sok kárt okozhat. A még nedves edényt a nap *magához szíja*, az edény *élvincsül*, *mekkàjszül*, *élmegy a nap után*. Ezért, mihelyt egyik oldala *szürkülni* kezd, azonnal megfordítják.

A napra kitett edény természetesen felülről szárad. Mikor körülbelül a közepéig megszáradt, felfordítják, különben a feneke kettéhasad, vagy egyszerűen leválik.

Az egyforma nagyságú tálakat, tányérokat úgy szárítják, hogy kettőt szembefordítva egymásra tesznek. Így száradás közben nem *kàjszül meg*, mert egyik a másikat nem engedi.

A festés.

Mielőtt égetésre kerülne a sor, az edényt még *festeni* is kell. Nem egyformán festenek azonban mindenfajta edényt. Különböző tényezőket kell itt tekintetbe venni. Elsősorban magát az edény anyagát, de azután nem utolsó sorban a közönségnek azt az óhaját is, hogy az *áru* minél *olcsóbb* legyen.

Ha megszáradtak, bizonyos edényeket azonnal lehet égetni, mert nem kerül rájuk semmiféle festék, semmiféle máz. Csak *agyakszinüre* égetik többnyire a *vizeskørsókat* és a *virágcserepfajtákat*. A *vizeskørsó mázolatlan jó, csak felül rá lesz csepegtetve, hoty cifráb legyen, hogy ne legyen az a parasz színe, merasz csúnya*. A virágcserep szintén *nem mázas, csak tiszta paraszt*. Az előbbit elsősorban azért nem mázolják, mert a víz, átszivárogva az agyag pórusain, kívül elpárolog, s az edény belsejét hidegen tartja, az utóbbit pedig főképpen azért nem, mert így sokkal olcsóbb.

Azt az edényt, amelyet festeni akarnak, *festés* előtt még *fehéríteni* kell. Mikor megszáradt annyira, hogy kézbevéve nem hajlik, *megöntik* a *fehérfestékkal*. A fehérítéshez az úgynevezett *fehérföldet* vagy *fehéragyagot* használják. A *fehéragyagot megőrölik*, az így kapott port vízben feloldják, s így jutnak a *fehérfestékhez*. Jó *fehérföld* Kolozsváron nem kapható, ezért az itteni fazekasok idegenből kénytelenek beszerezni. Mivel így olcsóbb, közösen szerzik be. Régebben Tordáról kapták, ma azonban, minthogy ez a rész Romániában rekedt, Csík megyéből, Csík-szentsimonról, illetőleg a biharmegyei Révről kell hozatni. A Kolozsváron található *fehérföld* nagyon sovány, s így öntésre nem nagyon alkalmas. De nemcsak a kolozsvári, hanem a többi, ma használt *fehérföld* sem versenyezhet a tordaival. Az az égetés után *tejfehérszínű* lett, mindenféle színt könnyen és szépen ki lehetett rajta hozni. A ma használt *fehérföld* *sárgásszinüre ég*, s a *festés* különböző *színeit* nem adja úgy ki.

A fehérítés tulajdonképpen még nem *festés*, *esz csak éggyalapszin, ére ráöntődik valami zománc, és a színeket kiaggya*. Erre az alapfestésre azért van szükség, mert *ha magára öntyük a színeket, nem aggya ki a színeket, ezér kell az alapja fehér legyen, azon lehet mindenféle színt kihozni*.

Mikor a fehérítés, s maga az edény is teljesen megszáradt, következik a *festés*, illetőleg a *zománcozás* azoknál az edényeknél,

melyeket egyszer égetnek. Azokat az edényeket, amelyeket kétszer égetnek, fehérítés után kiégetik, s festésre, illetőleg zománcozásra ezeknél csak ezek után kerül sor.

Ma, kevés kivételt nem számítva, a mázfestéket használják, vagyis a festést és zománcozást ma többnyire egyszerre végzik oly módon, hogy a festéket a mázba keverik bele, s az így kapott színes mázzal *öntik meg* az edényt.

10. kép. Festés.

Régebben háromféle festéket használtak: a *főtfestéket*, a *mászfestéket*, és a *mászfeletti festéket*. A földfestéket a fehéragyagba keverték, a vele megöntött edényt *kizsengélték*; csak ezután *mázolták*, s *égették* utána *mázára*. A mázfestéket a mázba keverik. A fehérítés megszáradása után az edényt ezzel a színes mázzal megöntik, s azután égetik. A mázfeletti festék használata a következő volt: a fehérített edényt zsengélték, utána mázzal megöntötték, s alacsonyabb hőfokon újra kiégették, de csak annyira, hogy a máz kissé megolvadjon; erre a félig *eredetlen* edényre jött a mázfeletti festék, majd az edényt — most már magas hőfokon — újra kiégették; vagyis a mázfestékekkel festett edényt egyszer, a földfestékekkel festettet kétszer, a mázfeletti festékekkel festettet pedig háromszor égették.

A három közül a legkényesebb volt a mázfeletti festék. Ezt többnyire díszítésre használták, s a máz, ha kissé kövér volt, égetés közben, mikor felolvadt, összefutott, a díszek elmosódtak. Éppen ezért, mivel fáradságot, idővesztéséget, sőt a többszöri

égetés következtében még nagy költségtöbbletet is jelentett a mázfeletti festék használata, ma a mindennapi, eladásra szánt edényeken nem találkozunk vele. A földfestéket is csak azok a fazekasok használják, akik kerekkatlanban égetve, nem tudnak olyan magas hőfokot előállítani, hogy az edény zsengelés nélkül, egyszeri égetésre kiégjen.

Festésre ma leginkább *sárga, zöld, barna, fekete* színt használnak, ritkábban *rózsaszínt* és *kéket*. E két utóbbit még ma is az alapszínbe keverik.

A kolozsvári fazekasok a közönséges *pijaci árut* csak egyszínűre festik, nem díszítik; díszítést csak a Tordáról menekült fazekasoknál találunk. Anyagbeszerzési nehézségek miatt ma erre a célra is csak zöld, barna, fekete és vörös színt használnak; ezeket maguk vegyítik.

A festést többnyire nők végzik (10. kép). A durvább vonalakat a tehénszarvból készített *szaruvál* (59. kép) írják, a finomabb díszítést pedig kereskedésben vásárolt *ecsettel* (28. kép) végzik.

Az őrlés.

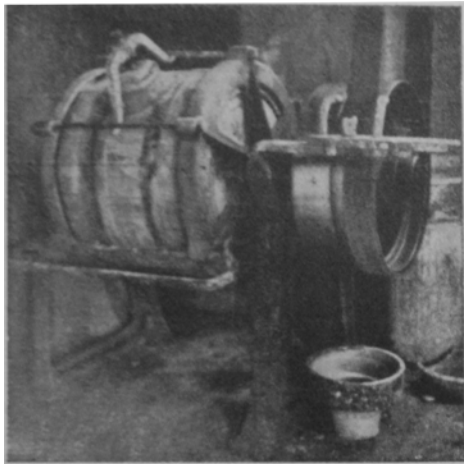
Szintén idegenből, mégpedig Nagybányáról kapja a kolozsvári fazekas a *mázat* is. Az innen kapott anyag meglehetősen durva, szemcsés por, s ezt használat előtt még *megőrölik*. Ugyancsak meg kell *őrölni* használat előtt a fehéragyagot is.

A máz és festék őrlését régebben a *mázörلőkövel* (12. kép) végezték. Az egész szerkezet tulajdonképpen két malomkőből áll, egy kisebbből és egy nagyobbból. A nagyobb kő, az alsó, két-három ujjnyira ki van vájva, úgyhogy köröskörül egy kis kávája van, a közepében pedig erősen beékelve egy vasrudat találunk. Ezen forog a kisebb felső kő, melynek közepén körülbelül egy arasznyi széles lyuk van. Ennek közepébe be van illesztve egy erős vaslemez, közepén egy kis lyukkal, s ebben forog az alsó kőből kiálló tengely. A mázörلőkö fölött kifúrják a műhely gerendáját; ugyancsak egy kis lyukat fúrnak a felső mázörلőkö felületére is, közel a széléhez. A két lyukba egy vékony farudat erősítenek, s ezzel forgatják a mázörلőkövet.

A középre öntik kis merőkanalakkal a vízben megáztatott mázat, s ez a felső kő alsó részén található két-három csatornán keresztül folyik a kő alá, ahol azután megőrلődik, s az alsó kövön található kis nyíláson folyik ki a nyílás alá tett tálba. A két kő

egymástól való távolságát az alsó kőbe illesztett tengely segítségével lehet szabályozni.

A két kő az őrlés következtében, természetesen erősen kopik, síma lesz, s őrlésre kevésbé alkalmas. Ha a felső kő már erősen megkopott, *megvágják*, éles kalapáccsal berovátkolják, érdekessé teszik.

11. kép. Őrlődob.

12. kép. Mázörllőkő.

A mázörllésnek ez a fajtája igen lassú. Nagy emberi erőt, sok időt kíván, *belekerült egy nabba, míg megöröltek tisz kilót*, ezért az őrlést ma már leginkább az *örllődob* (11. kép) végzi. Ez különböző nagyságú, tengelyre szerelt fahordó, melyet dinamóval lehet forgatni. A hordóban 10—20 dekás kavicsok vannak, számuk a hordó nagysága szerint változik. Bréda Ferenc fazekasmester szerint az ő 50 centiméter hosszú, és 60 centiméter átmérőjű őrlődobjában 400—500 ilyen kő van. Beleöntik a megtört fehéranyagot vagy a mázt a dobba, megfelelő mennyiségű vizet öntenek hozzá, még pedig 15 kiló fehéragyaghoz körülbelül 3—4 liter víz szükséges, 10 kiló mázhoz körülbelül 4—5 liter. Ügyelni kell azonban arra, hogy ez a keverék ne legyen se túlságosan híg, se sűrű. mert nem lehet megörölni. Ha színes alapszint vagy színes mázt akarnak készíteni, beleöntik az őrlődobba a festéket is. Ezenkívül mind a mázhoz, mind a festékhez kevernek *homokot*, *porondot* vagy *kvarcot*, illetőleg *békasót*. A homokot Papfalváról szerzik be, a kvarcot a háború előtt Németországból kapták, ma azonban ma már nem szállítják, a békasót pedig, mely legtöbbet

használnak, maguk készítik elő. A köveket tűzbe rakják, mikor már jól áttüzesedett, vízbe dobják. A vízben darabokra szétört követ *mozsárban* egész apróra *mektörik*, kimossák egész addig, míg a víz fehér lesz, majd megőrlik. A festéket különösen fontos így soványítani, mert ha *kövér*, *lepattoz*ik. Ugyanígy jár a fazekas azonban akkor is, ha a festék kelleténél *soványabb*, ezért a vegyítéssel nagyon kell vigyázni.

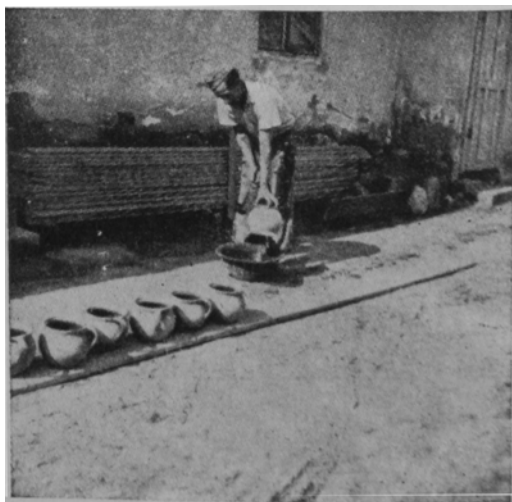
Benn van most már az őrlődobban minden kellék, következhetik az őrlés. Ennek menete a következő: a *dugót* erősen benyomják, sőt agyaggal is leszorítják, betapasztják, *hogy ne fójom mellette ki*, s megindítják a *motort*. Forgás közben az egymásra eső kövek a festéket *finomra* összetörik. Ha már úgy gondolja a *mestèr*, hogy *megőrlődött*, próbát tesz. Megállítja a motort, az őrlött anyagból pár cseppnyit a hüvelyk és mutatóujja között szét-dörzsöl. Ha még *dúrva*, akkor nem őrlődött még meg eléggé, s őröli tovább.

Ha kisebb mennyiségű, 1—2 kiló anyagot akar csak őrölni, nem a nagy őrlődobot, hanem a *festékőrlőt* használja. Ez az őrlődobbal azonos szerkezetű készülék, csak a köbtartalma jóval kisebb, s maga a dob nem fából, hanem porcellánból van.

Az őrlődobnál ügyelni kell arra, hogy túlságosan sebesen ne forogjon, mert akkor a kövek a centrifugális erő következtében nem esnek egymásra, hanem odatapadva a dob falához, azzal együtt forognak, s így nem őrlik a festéket.

Az öntés.

A megőrlött mázt, illetőleg festéket *szitán* (36—37. kép) mekszűrik, hogy néhány esetleg őrletlen maradt szemcse ne keveredjék közé. Azután beleöntik a mázt a *mázlótálba*, egy nagy cseréptálba (50. kép) s következhetik a *mázolás* vagy *öntés*. Az öntést (13. kép) végző fazekas kezébe veszi a *mázlókalánt* a különböző nagyságú bádogganalat (49. kép) s balkezevel megfogja lehetőleg a fenékszege körül az edényt. Hirtelen öntéssel ráönti

13. kép. Öntés.

a festéket, *megönti* az edényt, közben azonban balkezevel forgatja is, úgyhogy köröskörül, mindenhol éri a festék. Ugyanezt megcsinálja vele belül is, majd mikor nagyjából lecsepegett róla a festék, felállítja fenékkal, a polcokon keresztbe rakott polcdeszkákra száradni. Közben minden öntés előtt fel is kavarja a színes mázt, mert *akárhogy meg van őrölve, leülepedik*.

A máz.

A máz színezését, mint már említettem, maguk végzik. Sőt sokan magát a színező festéket is maguk állítják elő. A különböző színes mázakat a következő vegyületekből készítik: a *zöldmáz* készítésekor a gyárilag előállított mázba *részhamut* kevernek; a *sárgamáz*ba *vashamut*, a *barnamáz*ba *barnakőpört* vagy más néven *feketekőpört*, a kékbe *kobald* vagy *lazúr* festéket, a rózsaszínbe *pinket*. A szerint, hogy sötétebb vagy világosabb festéket akarnak-e készíteni, változik a mázhoz adandó festékanyag mennyisége és vegyítési aránya, de közepes erősségű szín esetében az összetétel körülbelül a következő: 1 kg máz + 30 dkg békasó + 5 dkg festék. A barna és fekete festék között szintén csak a mázhoz adandó barnakőpor mennyiségében rejlik a különbség.

A festékek közül a barnakőport, lazurt, kobaldot és pinket veszik, a rézhamut és vashamut pedig maguk készítik égetés közben a következőképpen: egy réz- illetve vaslemezt vízzel befröcskölnek, valamelyik égetendő edénybe beteszik, majd égetés után hajlítgatással lepattintgatják róla az oxidot. Mozsárban megtörik, majd miután szitán *átszítalódik*, az őrlődobba kerül.

Színesre, különösen kantáknál, csuproknál, csak a külső részét mázolják, a belső részét többnyire csak fehérre, mert a szín úgyis csak kívül mutató, ezért *bejűl csak átláccó mázzal lez bevomva, bejűl fehér lesz, mikor kiék, kívül meg zöd*. Tálaknak, tányéroknek a külső része marad teljesen agyagszínű, s csak a belsejét mázolják, mert így olcsóbb. A tálakat, tányérokat néha *preckelni* is szokták, mégpedig leginkább *zöd*, néha *barna* illetve *kék* színnel. A *preckelés* menete a következő: a tál vagy tányér *fehérmázzal*, színtelen, átlátszó mázzal *leöntődik*; az elhasznált seprüből készült *rázót* (57. kép) *belekavarják*, belemártják a színesmázba; a tál felett ütögetve, az *preckelődik*, s így az edényen az illető szín kissé foltos lesz.

Az olyan edényeket, amelyekben főznek, tehát amelyeket ecet, só érhet, nem öntik meg belül fehér földdel, sem színesen nem

festik, mert a só vagy az ecet a fehéragyagot és festéket felmarja, magát a tiszta zománcot azonban nem.

Mínthogy a gyárilag előállított máz meglehetősen drága, igyekeznek a fazekasok azt valami saját készítésű anyaggal pótolni. Ezt a pótanyagot néhány fazekas üvegcserepekből állítja elő. Erre a célra többnyire ablaküveget használnak, de még jobban kedvelik a vastag szódásüveget. Égetéskor, mielőtt a tüzelőlyuk száját befalaznák, beteszik az üvegcserepeket a tűzszekrénybe. Az ott megolvad, s mikor újból megszilárdul apró, kavicszerű darabokká merevedik meg. Ezt mozsárban megtörik; régebben famozsarat használtak erre a célra, ma azonban többnyire rézmozsarat találunk. Majd finom szövésű szitán átszitálják, s így vegyítik a még öröletlen mázhoz. Nem lehet azonban korlátlan mennyiségben használni az üveget, mert nagyon kövér lesz a máz, nem bírja az erős tüzet, *lepattog*. Az a máz, amelyben sok üveg van, a füst iránt is sokkal érzékenyebb és könnyen elhomályosul. Ezért itt is erősen kell vigyázni a vegyítésre.

Természetesen a leggyakorlottabb fazekassal is megtörténik, hogy több mázat készít, mint amennyi arra az egy alkalomra szükséges. Használat után a maradékot nem önti el, de a körülbelül két hét múlva következő mázolásig nem is várhat vele, nem tarthatja a mázlótálban, ugyanis a *mász, ha sokat ál, kisoványodik, a színt veszti*, de ez persze csak a feloldott mázra áll, mert ha *szárazom van megőrölve, álhat évekig, nem soványodik ki*. Ezért a fazekas a következő mázörlekor az előzőleg megmaradt anyagot újból megőröli, még pedig úgy, hogy az egyszer már feloldott, folyékony mázat önti a megörlendő szilárd mázra víz helyett, s addig is, míg erre sor kerülhet, hatalmas, 15—20 literes fazekakban tartja. Minden színű máz számára más-más fazeka van. Ezek majdnem kivétel nélkül, — mint annyi más eszköze is a fazekasoknak — több évtizedesek már, s a második-harmadik elődtől örökölték őket.

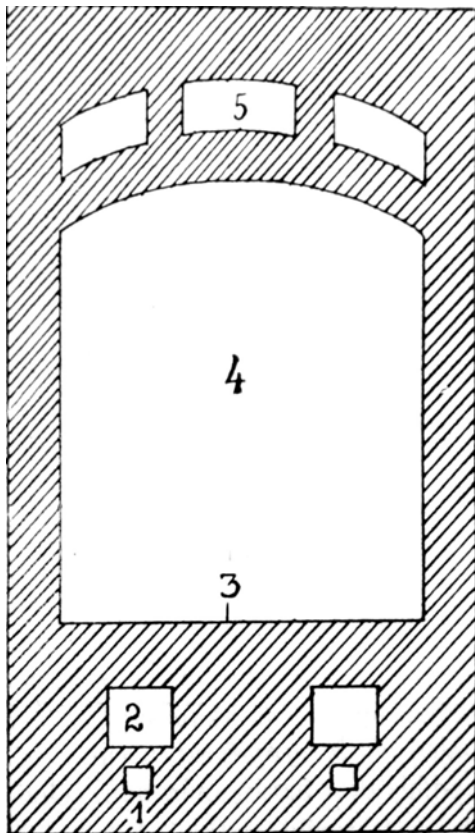
A legtöbb fazekasnak az agyagkeverésre, s a színes mázak, festékek készítésére megvan a maga módszere; megállapította azt az arányt, amelyet hosszas gyakorlat után a legjobbnak tart. Ezért pontos mértéket a legújabb időkig nem igen szoktak használni. A föld vegyítésére használt mértékegység a *kosár* volt, ugyancsak úrmértéket használtak a máz és festék keverésére is. Kiki maga alkotott többnyire *cserép*ből ilyen *mértéket*. Ma azonban már mindinkább kezdenek áttérni a súlymértékre; ez, minthogy szilárd anyag méréséről van szó, sokkal megbízhatóbb is.

Az égetés.

A mázolás befejezése után hátra van még az edény elkészítése szempontjából egyik legfontosabb művelet, az *égetés*. Erre azonban mázolás után csak körülbelül egy nappal kerülhet sor, a megöntött edénynek addig száradnia kell. *Égetni* a *katlanban*

vagy *kemencében* szoktak. Ma Kolozsváron kétféle kemencét ismernek: a téglalapalapú kemencét, vagy mint ÖRLEY JÁNOS nevezi a *visszacsapó lángú kemencét*,⁵ és a csonkakúp alakú, felül nyitott szájú katlant. A kettő közül — mint alább látni fogjuk — az utóbbi sokkal célszerűbb.

A katlanok nagysága természetesen mesterenként változó, de arányaiban körülbelül mégis állandó. A téglalapalapú kemence magában a műhelyben, többnyire a műhely közepén van elhelyezve. Leginkább kőművessel építetik ezt a körülbelül 3 méter hosszú 2.5 méter magas és 1.5 méter széles katlant, de a téglát maguk készítik hozzá. A katlannak az a belső része, ahol az égetés történik természetesen jóval kisebb, körülbelül 2 méter hosszú, 130 centiméter magas és 120 centiméter széles, s maga a katlan körülbelül csak másfél méterre emelkedik ki a műhelyben, s a belső rész feneké, a *grádli* olyan magasan van, mint a műhely alja. Ez alatt, már a műhely földjébe beépítve van 2—3 *tüzelőszekrény*, kb. 30X25 centiméter nagyságú üreg, majd végig a *grádli* alatt, a belső rész alja alatt, egy-egy folyton keskenyedő *füstcsatorna*, s mindegyik füstcsatorna alatt egy-egy *hamujuk* (14. kép).

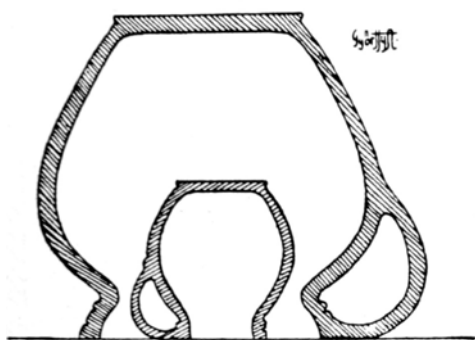
14. kép.

A visszacsapólángú kemence keresztmetszete. Részei: 1. *hamujuk*, 2. *tüzelőszáj*, 3. *grádli*, 4. *katlanszáj*, 5. *füstcsatorna*.

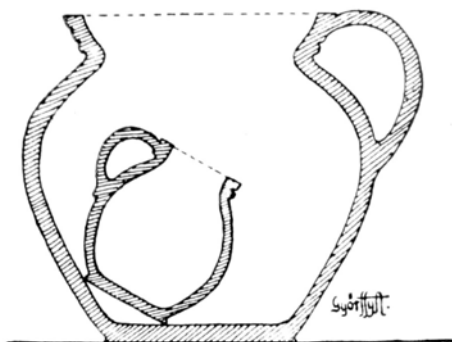
⁵ Örley János, *Útmutató fazekasok és kályhások részére*. Bp., 1903. 97.

A katlan egyik végén van a *kémény*, a kéménnyel szemben levő oldalon pedig a *katlanszája*, ahol az égetendő edényt a katlanba rakják.

Az edény berakása is bizonyos szempontok szerint történik. Vannak edények, amelyeknek a kiégetéséhez nagyobb hőség kell, a másikéhoz kisebb. Egyik szín kényesebb a lángra, a másik kevésbé, azért lehetőleg e szerint kell elhelyezni az edényeket. A sárga és zöld, barna és fekete festék egyaránt jól bírja a tüzet, a kék és rózsaszín kevésbé, azért ezeket inkább a száj körül helyezik el, ahol a hőség aránylag mégis kisebb.

15. kép.

16. kép.

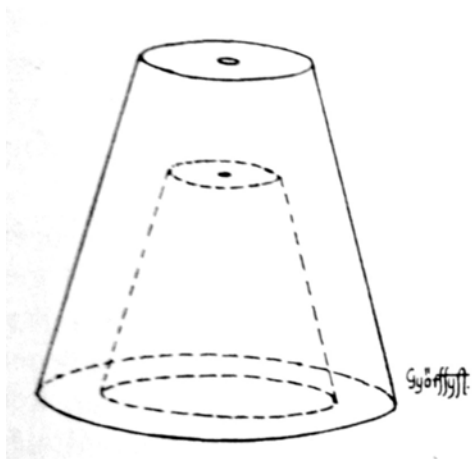
Fazekak, csuprok elhelyezése a kemencében.

A *berakáskor* arra is ügyelni kell, hogy az edény már eléggé meg legyen szikkadva, különben könnyen megtörténik, hogy az alsó *sőr megnyomul*, a ránehezülő súly miatt *mekkàjszül*; az ilyen edényeket aztán már nem lehet használni.

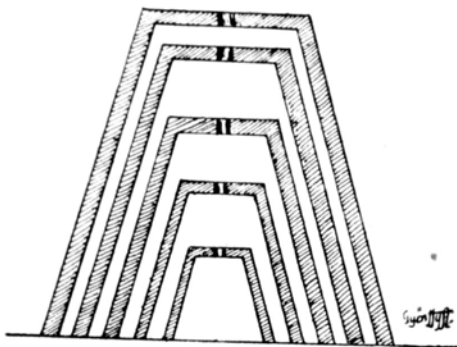
A téglalapalapú kemencében egymás fölé és egymás mellé, sorokba rakják az edényt. Az egymás fölé rakott sorokat *plattok*-kal (55. kép) választják el egymástól. A plattokat szintén maguk készítik. A gyúrás közben talált *göcsöket* megáztatják, s az így nyert agyagból körülbelül egy ujjnyi vastagságú, 3—4 ujjnyi széles, s egy arasz hosszúságú cserepeket készítenek; ezeket égetéskor szintén *kiégetik*.

A sorokat úgy rakják egymás mellé hogy az egyik sort teljesen felrakják, s csak azután fognak hozzá a másikhoz. Hogy a helyet minél jobban kihasználják, azokat az edényeket, amelyek egyformán bírják a tüzet, minden válogatás nélkül, úgy amint a hely legcélszerűbb kihasználása engedi, rakják. Mivel a fa drága, lehetőleg takarékoskodni kell vele, azért a kisebb edényeket, melyek-

nek az átégéséhez nincs nagy tűzre szükségük, belerakják a nagyobb edényekbe, elsősorban fazekakba azért, hogy *ne égjen a nagy üressen, hogy mentül töb mehessen, mert vizeskanta, váza ugyis direkt őmaga kél hogy égjen*. Mivel azonban a fazék belül is mázas, s így a fenekéhez könnyen hozzáragadhatna a betett edény, vigyázni kell arra, hogy minél kisebb felületen érintkezzenek. Így az edényt nem a fenékre helyezik, hanem fenékszegére állítva ajakával a fazék felső falához döntik (16. kép).

17. kép.

18. kép.

Katung szerint a kemencébe rakott virégcserepek.

A virégcserepeket pedig *katung* szerint rakják el a katlanban, vagyis a hasonló alakú, de különböző nagyságú cserepeket szájjal lefelé fordítva rakják úgy, hogy legalul van a legkisebb, s egymás után következnek a többiek nagyság szerint (17—18. kép).

Különösebben csak a mázolt edényekkel kell vigyázni, mert csak a mázas ragadhat össze égetés közben, a festett vagy *paraszt* edények nem. Ezért azokat a gyermekjátékszereknek készített csuprokat, virégcserepeket, perselyeket, melyek legfeljebb csak fehérítve vannak, egy hatalmas, más célra többnyire már használhatatlan fazékba beletéve együtt égetik.

Bizonyos esetekben, különösen *rendelésre* készült finomabb dísz tárgyak, kisebbfajta virágvázákat égetésekor erősen kell vigyázni. A kék vagy rózsaszín festék különösen kényes, mert erős hő hatására fehérré vagy halvány krémszínűvé válik. Ezért, hogy a *lang* ne érhesse, a kérdéses edényt egy *vasállásu fazékba* teszik, egy másikkal meg leborítják. Még gyakrabban külön erre a célra *samottból* készített *muflikba*, *kaszlikba*, négyzetes égetőtégelyekbe

rakják a kényes edényt (44. kép). Így egyáltalán *nem járja a lang*. Igyekeznek minél sűrűbben megrakni a katlant, hogy ne *fusson a lang*, mert *mentől tömöttebb, annál jobb*.

A berakáskor arra is kell vigyázni, hogy a megöntött edény porosan ne kerüljön a katlanba, mert a por beleég a zománcba, elveszi a fényét, nem lesz fényes, s az ilyen edény a vásárló közönség előtt mindjárt kevésbé értékes.

Egy alkalommal többnyire annyi edényt készítenek, hogy lehetőleg egy katlannyi legyen, de ha nem *tér be*, az sem nagy baj, mert *eláll* a következő égetésig.

Ha a berakás megtörtént, a katlanszájat befalazzák, *betapasztódik téglával és hamuvál*, de természetesen úgy, hogy égetés végeztével megint könnyen ki lehessen bontani, ezért felül néhány ujnyira csak hamuból készült sárral tapasztják be.

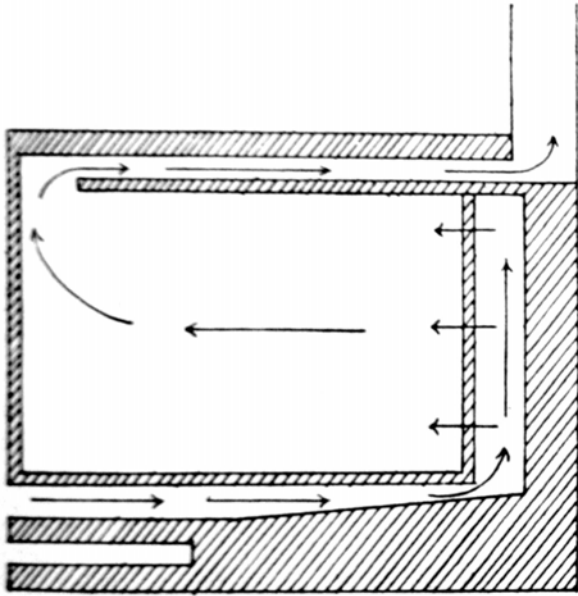
A katlanszáj befalazása után kezdik *melegíteni* a kemencét. Ügyelni kell arra, hogy a telt kemence csak lassan, fokenként melegedjék át, ezért körülbelül *négy óra hosszát kél melegíteni étykéd darap fákkál*. Ha ugyanis *az edény hirtelen kapja a meleget, szétpattan, ha hirtelen tüzelődik, elpállik*, vagyis egyszerűen kettéválik. A még nem eléggé száraz edényt láng pedig egyáltalán nem érheti, mert *azonnál hasad el az edény*. Körülbelül négy óra alatt a berakott áru *átszárad*, a kemence felmelegszik s ekkor a *melegítő fáról áttérnek a tüzelő fára*. Ezzel minél nagyobb hőfokot igyekeznek előállítani, hogy a *máz megolvadjon*. A tüzelőfával is körülbelül 4 órán keresztül tüzelnek. A máz felolvad, *fő az edény*, mondja ilyenkor a fazekas, s valóban a máz rotyogását is lehet hallani. A fazekas füle ebből a hangból is megmondja, hogy mikor lehet a tüzelő fáról áttérni a *langaló fára*.

A langaló fa elsősorban tisztít, főképpen a lerakódó *koromtól*. Ekkor az edény *kitakarodik a füsttől, mēr lekhamarább a füst fogja mek, csupa korom*. Langalófával körülbelül három óráig kell égetni.

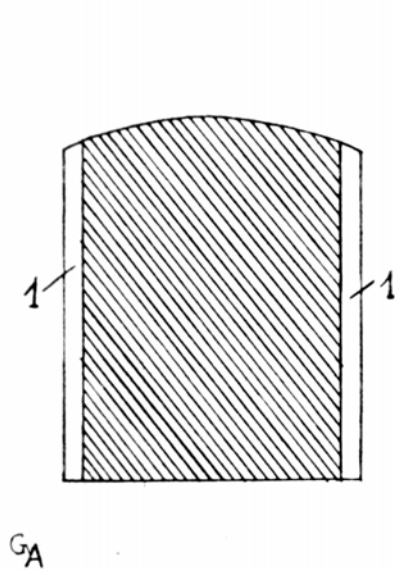
A háromfajta fa között nemcsak névben van különbség, hanem egyéb szempontból is. A melegítőfa és tüzelőfa keményfa, a langalófa puhafa. A melegítőfa lehetőleg hasítatlan gömbfa, a tüzelőfa durván fel van hasogatva, a langalófa pedig egészen vékony szilánkokra van felaprózva.

A visszacsapó lángú kemence a meleget a lehető leggazdaságosabban használja ki. A meleg útja ugyanis a következő: a tűzszekrényen és a füstcsatornán végigmenve az égetőkatlan és a kémény közötti kis kamrába ér. Innen a két oldalt függőlegesen talál-

ható résen (L. a 20. képet) áramlik be a meleg az edénnyel telt katlanba. Azon végighúzódva a katlanszáj fölött levő résen kimehet, majd az edények fölött még egyszer végighúzódva jut ki a kéményen keresztül a szabadba (19. kép). Így nemcsak, hogy a leggazdaságosabban használódik ki a meleg, de a füstcsatornán végighúzódva melegíti az edényt alulról, az eltávozó meleg felülről az edények között végigszűrődő meleggel együtt, s így az egyenletes égés sokkal inkább biztosítva van; bár a katlan így is alulról kezd melegedni, az alsó és felső rétegek felmelegedése között nincs nagyobb különbség.

19. kép.
A láng útja a kemencében.

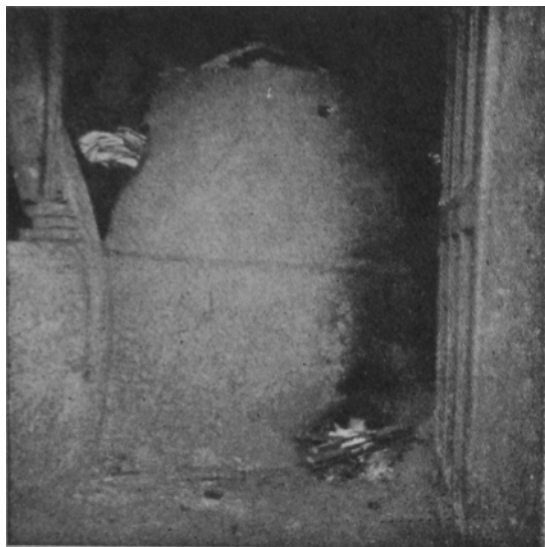

20. kép.
A kemence hátsó fala. 1. rés, melyen keresztül a láng a kemencébe jut.

A langalófával való körülbelül három órás égetés után *kiég* az edény. Ilyenkor a már a kéményen is félméterre kilobog. A *nézőjükon*, a katlan oldalába vágott lyukon keresztül vizsgálja meg a fazekas az edényt. Többnyire már a színéről megállapítja, hogy kiégett-e. *Ha nagyom fényes, kész; akkor ojam fényes, mintha tükörbe nézne az embèr.* Ekkor a tüzelést beszüntetik, a tüzelőlyuk száját *betapasztják*.

Az égetésre használt másik, az előbbinél ösibb kemencefajta a *kerekkatlan* (21. kép). Belső szerkezete — szemben a visszacsapólángú kemencével — tulajdonképpen nincs is. Alul egymással szemben van két nyílása, a két *tüzelőjü*. Általában a kétnyílású

katlant építik, három nyílást csak a különösen nagy katlanoknál találunk. A katlan aljában, körülbelül 20—25 centiméter magasságban, egy téglaszélességben találjuk a *tűzjárást*. Ennek a teteje lyukacsos, a téglák egy-egy sarka le van törve, hogy a meleg, illetve a láng jobban járhassa a katlant. Mivel azonban így túlságosan nagy volna a tűz huzatja, a láng nagyon *sebes* volna, ezt a részt apró törtcseréppel fedik be. Ez a cseréptörmelék a ránehezülő súly következtében többszöri égetés után erősen összehúzódik; ilyenkor fel kell szedni, majd újra le kell rakni.

21. kép. Kerekkatlan.

Oldalt a kerekkatlanon is megtaláljuk a *száját*, ahol az égetendő edényt berakják. Az edény berakása a kerekkatlanba kör alakú rétegekben történik. Magára a tűzjáratra, s közvetlen mellé, félig kiégett, vagy égetés közben tönkrement edényeket raknak, s azután a helyet célszerűen kihasználva, következik a többi edény.

Mikor a katlan megtelt, száját téglával és agyaggal betapasztják, tetejét cseréptörmelékkel lefedik s alágyújtanak. Apró szilánkokra hasított fával kezdik a tüzelést; először csak egy-egy darabot raknak a tűzre, s csak lassan fokozzák. Ezért, különösen az égetés kezdetén a katlant sohasem lehet magára hagyni. Mikor már teljesen átforrósodott a kemence, a láng átjárja az edényeket, sőt a katlan tetejére szórt cseréptörmelék között is kinyúlnak a kis lángnyelvecskék. Az edény átizzik. Egyszer-egyszer rövidebb időre megszüntetik a tüzelést, hogy *a katlan levegőt kapjon*. Az edények között átvonuló levegő nemcsak, hogy nem csökkenti a

katlan hőfokát, hanem még inkább emeli, az edényt még izzóbbá teszi. A katlanra ügyelő fazekas azután az izzás színéből állapítja meg, hogy mikor hagyhatja abba a tüzelést.

Égetés közben a máz is megolvad, s ennek a megolvadt máznak egy részét a *sebes* tűz *kihajtja* a cserepek fölé, ahol az mint *mázvirág* fehérszínű, porszerű alakban rakódik le.

A katlan tetejének megbontásakor már látszik, hogy nem történt-e valami hiba égetés közben. Ha ugyanis a tetején levő edény kissé *zsengés*, valószínűleg jól sikerült az égetés. Ha azonban ez a rész is szépen kiégett, félni lehet attól, hogy az alsó rétegek összeégtek, tönkrementek.

A kerekkatlanban sokkal körülményesebb az égetés, mint a visszacsapólángúban. Az edényeket nem lehet olyan könnyen elválasztani egymástól, a megolvadt máz végigcsorog rajtuk, és sokkal több összeragad közülük, mint amabban. A ragadás nyoma meglátszik, hiába kenik be *kemencefestékekkel*, a közönség az edényt ott *hibásnak*, befoldozottnak tartja, s ez értékének rovására megy.

A visszacsapólángú kemence a műhelyben van felállítva, a kerekkatlant azonban mindig erre a célra külön készített kis helyiségben, a *katlanszínben* helyezik el. Ezt többnyire a műhely végében, vagy ha van hely rá, az épületektől távolabb eső telken, kertben tákolják össze fából, esetleg vályogból, s csak nagy ritkán téglából. Teteje négyzetes gúlához hasonló, s legfelül egy nyílás található rajta, ahol a füst eltávozik. Szeles időben azonban megszorul néha a füst benne, s ilyenkor szinte lehetetlen a katlanszínben való tartózkodás. Többek között ezért is nem lehet a kerekkatlant a műhelyben elhelyezni.

A katlanszínben levő helyet igyekeznek minél gazdaságosabban kihasználni. Nedves időben, télen ugyanis sok fedett, száraz hely kell a száradó edény számára. Ezért a színben köröskörül polcokat állítanak fel, ezekre keresztben deszkákat helyeznek, s ide rakják a száradó edényt, sőt télen vagy esőben, mikor az udvaron nem lehet dolgozni, itt végzik az öntést is. A polcokon elhelyezett edényt vastagon belepí az égetés közben felszálló füst, korom. Ez azonban az edényben semmi kárt nem tesz, mert égetés közben elég róla.

Fontos, hogy tüzeléskor a szükséges hőfokot elérjék, különben nem *ered meg* az edény, a máz nem olvad fel kellőleg, pedig ha *nincs megeredve, recés lez, dűrva és nem fényes*. Ilyenkor mázzal újra *meg kell önteni*, s újra kell égetni.

Szem előtt tartandó, hogy égetéshez csak teljesen száraz fát használjanak, mert a nedves fa gőze erősen árt az edénynek, *ēlvágja a gőz* az alsó edényeket, melyeket először ér, s azután az egész sor megnyomulhat. Ezért a fát — amellettt hogy még lehetőleg nyáron, száraz időben beszerzik — *száritani* is szokták: miután az edényt kiszedték, berakják a forró katlanba, s ott hagyják a következő égetésig.

A tüzelőlyuk betapasztásakor megint nagy körültekintéssel kell eljárni. Meg kell vizsgálni, hogy a legkisebb elégetlen fadarab, *űszök* se maradjon a tüzelőszekrényben, csak tiszta parázs, mert az ekkor keletkezett füst *beleevődik* a zománcba, s *homájossá* teszi.

Ha a katlan kellőképpen lehült, *kibontják* a katlan száját, s kiszedik az edényt. A *kibontás*nak azonban nem szabad korán történnie, mert a hideg levegő miatt könnyen *ēlcsattanhat* a katlan szájánál levő edény. *Kiszedik*, lefűjják róla az esetleg rárakódott hamut. Az edény ilyenkor még mindig meglehetősen *főró*, s ezért *hűlni* lerakják a műhely földjére. Sok edény összeragadt, vagy legalább is hozzáragadt az alá, illetőleg a fölé tett plathhoz. Ez *késhegyvél mekfszítődik és szétpattan, szétválk*. Ezután az edényt *meg* kell még *pucolni*. Ha két edény összeragad, annak a helye természetesen meglátszik, *főt* marad rajta; e mellett a folt szélén levő máz nagyon *éles*, könnyen elvághatja a *vevő* kezét, vagy magáét a fazekasét is, ezért *reszelővél lesűrölják*, helyét pedig *kemencefestékekkel bekenik*, mert különben azt mondják, hogy *hibás*.

Sokszor kissé *mekhasad* az edény. Az ilyet még nem dobják el, hanem felhasználják a műhelyben, vagy a háztartásban, vagy pedig mázzal *mekfőggják* újrolag megöntik s a *máz úgy összefogja, mind a cin*. Ha azonban nagyobb a hasadás, akkor *nincsem máz, ami összeragassza*.

Lehülés közben bosszulja meg magát főképpen az, ha nem volt megfelelő a máz, ha kövér volt. Ilyenkor egymás után pattognak le kisebb-nagyobb darabok.

Az égetésnek két fajtáját különböztetik meg: a *zsengelést* és a *mázáségetést* vagy *mázára való égetést*. Ma azonban már a kettőt egyszerre szokta végezni a legtöbb fazekas olyaténképpen, hogy az edények egyik részét, a nagyobb fazekakat, lábasokat, tálakat először csak *zsengéli*, a kisebb edényeket pedig ugyanakkor *mázára égeti*. Csak zsengelni, vagy csak mázára égetni egy egész katlan edényt ma már nem szoktak. A két égetés közötti különbség abban rejlik, hogy zsengeléskor még nincs mázzal megöntve az

edény, hanem csak agyagszínűen vagy alapfestéssel égetik, s a mellett a zsengetéshez nem kell olyan magas hőfok, mint a mázárégetéshez.

A nagyobb edényeket, melyek az első égetés után *eredetlenek* vagy *zsengetések* maradnak, ma is kétszer égetik. Mivel elsősorban a katlan szája felőli első két sorban szokott zsengetés maradni az edény, azokat rakják oda, amelyeket úgyis zsengetni szándékoztak.

A kiégetett edénynek a szerint, hogy milyen az anyaga, más más a hangja. Minél *simább* az agyag, annál tisztább, magasabb, *élesebb* a hangja; minél több benne a homok, annál durvább, annál mélyebb. A vásárló közönség ezt általában nem tudva, az égetésben keresi a hang okát, s a főzőedénytől például éppen olyan csengető hangot vár, mint a vizeskantától. Ez pedig csak a fazék tűzállóságának a rovására volna lehetséges.

Az edény értékesítése.

Az edény elkészült. Kész arra, hogy rendeltetési helyére, a vevő kezébe jusson. Ez a gazdát cserélés a *vásárokon* vagy *pijacokon* szokott megtörténni. Ma a kolozsvári fazekasok vásárba már nem járnak. Néhány évtizeddel ezelőtt

22. kép. Az edény a piacon.

azonban még gyakran jártak Mocsra, Bánffyhunyadra, sőt Désre, Szamosújvárra is. Maguknak a fazekasoknak lovuk, szekerük, általában nem volt, ezért fuvarosokat fogadtak, főképpen felekieket és

bányabükkieket, Bánffyhunyadra kapusiakat. A közelbe bivallyal, a távolabbi helyekre lóval mentek. Szívesebben mentek bivalyfogattal, mert a bivaly lassabban ment, az edény kevésbé rázódott, nem tört. Délig *árultak*, délben pedig azt, ami megmaradt, eladták a kereskedőknek. A vásár mindig nagy költséggel járt, a mellett az eladás sokszor nem sikerült, így nem egyszer *hazùlról* kellett megfizetni még a fuvardíjat is, ezért ma már a vásárra járást teljesen megszüntették.

Manapság hétfőn, szerdán és csütörtökön szoktak kirakodni a fazekasok a Széchenyi-téren. Sátor nélkül, magára a puszta földre rakják le edényeiket (22. kép). Reggel 7—8 óra körül már kirakodnak, s tart a vásár körülbelül délután háromig. Ha az áruból megmarad valami, nem viszik haza, hanem ott, a piactér mellett bérelt *raktárban* helyezik el. A piactéri árulás kevesebb költséggel jár, mint a vásárolás, nem kell a fuvar fizetni, csak a körülbelül egy pengőt kitevő helypénzt, a *vámot*. A gazdasszonyok itt is felkeresik őket, vizsgálgatják nagy szakértelemmel az árut, s nincs talán egyetlen iparág sem, melynek termékeit annyira lényegtelen kifogásokkal próbálnák olcsóbbá tenni, mint a fazekasét. A legkisebb karcolás, egy mákszemnyi mázdarab lepattanása, a nem a legjobban sikerült festés, az alak legkisebb szabálytalansága ürügy arra, hogy olcsóbban kérjék. A fazekasoknál nincsenek is szabott árak, ők mindig hajlandók valamit engedni, mert tudják, hogy nem is esik jól a vásár, ha alku nélkül történik. Éppen azért a fazekas még áruja ócsárlásába is belenyugszik, pedig csak ő tudja igazán, hogy mennyi munka, türelem, fáradtság, gond kell addig, míg a sárból fazék lesz.

MŰSZÓTÁR

Rövidítések

fn.	= főnév.
hsz.	= határozószó.
isz.	= indulatszó.
L.	= lásd.
mn.	= melléknév.
n.	= német.
r.	= rumén.
tn. i.	= tárgyatlan ige.
ts. i.	= tárgyas ige.
~	= a címszó után a köznyelvi és népnyelvi alak azonosságát jelzi; szövegközben a váltakozás jele.

A **D.** jel alatt közölt adatok SZABÓ T. ATTILA: A dési fazekasok mesterműszavai (MNy. XXXIV—1938, 117—22.), a **Z.** jel alattiak pedig MÁRTON GYULA: A zilahi fazekasmesterség műszavai (MNy. XXXVI—1940, 346—9.) című közleményéből valók.

agyag ~ (-ot) fn. ,az edény készítéséhez használt föld'. *Vagynak agyagok, mejeket nem lehet a napra kitenni, mér min hasad el, nem ája a hirtelen száradást a napon. A porondos agyak kirágja az ember kezit, fojik a vér. Jól mek kél dógozni az agyagot, mik korongójuk.* — **Z.:** agyag.

agyagkarika agyakkarika fn. ,malomkő alakú és nagyságú, megtaposott agyagtömb'.

agyagórló ~ fn. L. agyagórlógép.

agyagórlógép ~ fn. ,gép, mellyel az agyagot gyúrák' [1. kép], — **Z.:** agyaggyúró.

agyagszelés agyakszelés fn. ,az agyagnak vékony rétegekbe való felszeletelése'.

agyagszelő agyakszelő fn. ,félhold alakúra meggörbített, a két végén fogantyúval ellátott kés, mellyel az agyagot szelik' [60. kép].

ajak ~ (-at, -a) fn. ,az edény kissé kihajló, felső karimája'. *Eszť ity szépen kihajtyuk, az ajakat. Mindemféle edénynek más-más förmájú az ajaka, vagyis a szája* L. a 30., 31., 39., 40., 43., 56., 61., 62., 68. képet. — **D.:** ajak.

akad ~ tn. i. ,akaszodik' *Ha nincs meggyúrva, akad a kézsbe.*

alap ~ (~ot, -ja) fn. ,fehéragyagból készült festék, mellyel először vonják be az edényt'. *Ha magára, önytyük a színeket, nem aggya ki a színeket, azért kell az alapja fehér legyen, azon lehet mindemféle színt kihozni.*

alapszín ~ fn. ,szürkés-fehér szín, melyre először festik az edényt'. *Esz csak égygy alapszín, ěre ráöntődik valami zománc, és a színeket kiaggya.*

alja āja (-át) fn. 1. ,a fazekaskorong alján levő lendítőkerék' [3.

kép]. *Az āja hājcsa, azért kél az āja nagyob legyem, mint a teteje.* 2. ,mínek az alsó része'. *Egészen leszelődött az ājáig.*

áll ~ 1. ts. i. ,túr, kibír'. *Az edént mék szárazon kél fülezeni, mér nem ája. Vagynak agyagok, mejeket nem lehet a napra kitenni, mér min hasad el, nem ája, a száradást a napon.* 2. tn. i. ,hosszabb ideig ugyanabban az állapotban van'. *Esz, ha sokat ál, kisoványodik, a színt veszti. Ha szárázom vam megórlve, álhat évekig, nem soványodik ki.*

állvány állvány fn. ,a műhelyben az edényszárítópólcok számára felállított, lécekkal összekötött négy farrúd'. *Az ősmagyar neve szárítóhøj vagy állvány.*

alul alul, alól hsz. ,unten'. *Ami most vót feजूl, az menyen alól, hogy vegyűljön össze. A nyak vastag, alul meg vékony, menyen lefele.*

apró ~ (-t, -ja) mn. ,kicsi' (rendesen olyanról, amiből sok van). *Legapróját azoknak a fazakaknak. Ezek őjan apró, kicsi főzőfazakak lesznek.*

ár ~ (~q) ,preis' fn. *Átég ěccerre is, és őrijási drága a fa, és kéccerezs dolog vóna vele, és kécceres ára a fávál.*

áru ~ (-t) fn. ,ware' *Ělsőbe zsengeľik, másoccòr mázasan égetik, annál szebb az áru. Ha pijaci árut csináltak, fèlvérték, leszèlték, mektapatták, úgy, mim most.*

áruľ árul ts. i. ,áruba bocsát, megvételre kínál'. *Most a pijacon hétfőn, szèrdám mek csütörtökön árulunk. Déllig árultak, délbe elat-ták a kereskedőknek.*

ásó ~ fn. ,spaten'.

átég ~ tn. i. ,áttüzesedve megszárad' (agyagedény). *Átég ěccerre is, és őrijási drága, a fa, és kéccerezs dolog vóna vele, és kécceres ára a fávál.*

átlátszó *átláccó* mn. 1. ‚durchsichtig‘. 2. ‚színtelen‘ (máz). *Belül is csak átláccó mázzal lez bevomva, kívül ëty kizs bàrna mázzal.*

baj *bàj* fn. ‚munka, fáradtság‘. *Fehériteni, szàritani, mázòlni, megin szàritani, rakni, hogy ne tőrjöm, mennyi bàj vam velle! Ez ëgy darap sár, de mennyi bàj vam velle!*

bak ~ fn. ‚egyszerű, házilag összetákolt szék, melyen a fazekas ül munka közben‘.

barna *bàrna* mn. ‚braun‘. *Inkáp csak ëre festünk, meg bàrnára, más nem igën. Belül is csak átláccó mázzal lez bevomva, kívül ëty kizs bàrna mázzal.*

barnakő *bàrnakő* fn. ‚pyrolusit‘ (a barna és fekete zománc festéke készül belőle).

barnakőpor *bàrnakőpør* fn. ‚örölt barnakő‘.

barnamáz *bàrnamáz* fn. barnakőporral megfestett máz‘.

barnazománc *bàrnazománc* fn. ‚barnakőporral megfestett máz‘.

befocsol *befocsòl* ts. i. ‚foccsal beken‘. *Ha az embër nem fòcsója be, mind ragad a készhez.*

begyegel *begyegël* tn. i. ‚a balkéz ujjjaival belülről domboritja az edény falát‘. *Mikør begyegël, lác-cik az ujjabegye heje.*

begyegelés ~ fn. ‚az edény falának a balkéz ujjjaival belülről való domboritása‘. *Újbegyegël húzza fel, az a begyegelés.* [7. kép]. — **Z.:** *begyegelés.*

békasó ~ fn. ‚kvarckavics‘. *Ré-gente békasónak monták, ma mek kvàrc vaty kova.*

beken ~ ts. i. ‚festékkal bemázol‘. *Ha nem kennyüg be, aszonygyák hibás.*

beleégődik ~ tn. i. ‚beleég, az égéssel beleolvad‘. *Beleégődik a por is, és ëveszti a fënyvit.*

átszítalódik ~ tn. i. ‚durchgesiebt werden‘. *Vam mozsár, aszt (t. i. a festéket) mektörök, s a kicsi szítánn átszítalódik.*

B.

beleesik ~ tn. i. ‚hineinfallen‘. *Az embèrnek kicsuszik a kezéből, esig bele és török.*

beleevődik ~ tn. i. ‚beleveszi magát‘. *Ha ëty kis üszök marad benn, a füst mim beleevődik a mázba.*

belefolyik *belefojik* tn. i. ‚einfließen‘. *Csinálnak ëgy gödröt, az agyagot megásztatják, és abba fojig bele.*

belekavar *belekavàr* ts. i. ‚kavarrással belevegyit‘. *Belekerült ëgy nabba, míg megöröltek tisz kilót.*

belemártódik ~ tn. i. ‚eingetaucht werden‘. *Amikor ëty kicsit meg van szikkadva, öntődik, a kicsi belemártódik.*

belenyúl ~ tn. i. ‚eingreifen‘. *Nem lehet kézzel belenyúlni, mër rájta van a száj, nyak, minden!*

beleragad ~ tn. i. ‚beletapad‘. *Úgy ragad belé az embër, mint kicsiny ruca a pocsojába.*

beleráz ~ ts. i. ‚rázással beleszór‘. *Úgy marad, ahogy belerázzuk a zománcot.*

belerázódik ~ tn. i. ‚rázással beleszóródik‘. *Megöntyük fejrrel és csag belerázódik a zód.*

beletér ~ tn. i. ‚belefër‘. *A nyak ojan szük, hogy az új nem tér bele, sem a kéz.*

belül *belül, bejül* hsz. ‚a belső részén‘. *Ha ëccerre önytyük bejül is, kívül is, min levágja. Avval öntöm bejül, evvel kívül, mer ez zód lessz, a pejiglem fehér.*

bemázol *bemázòl* ts. i. ‚mázzal befest‘. *A füle meg a csicse lez bemázòlva, ennyi az egész.*

bemegy ~ tn. i. ‚befër‘. *Itten három sör bemenyen, itten hátul az megég.*

benn ~ hsz. ,belül, vminek a belsejében'. *Vótak hējek, ahòl bem vót a konyhába, régebbem szimbe vót, régebben a fedelit kinyitották, fèlment a lang a cserepek között.*

bennmarad bemmarad tn. i. ,darinbleiben'. *Ha ëty kis üszök marad benn, a füst mim beleevődik a mázba.*

berak ~ ts. i. ,egyenként betesz' (edényt a katlanba). *Mikòr kiszetem vót az edénd, beraktam, hoty szárággyon. Ebbe a naty katlamba berakjuk. és ki lehet égetni.*

berakás ~ fn. ,az edénynek a katlanba való egyenkénti betevése'.

beszikkad ~ tn. i. ,megszárad'. *Tennap kellet vóna festeni, de nem vöd beszikkadva.*

betapasztódik ~ tn. i. ,betömötik' (hamuval kevert agyaggal a katlan szája). *Ha beraktuk, a szája betapasztódik agyaggal.*

betér ~ tn. i. ,befér'. *Nem tér be mind, igen sok van.*

betesz ~ ts. i. ,behelyez'. *Van ami mázás és nem ered megf akkòr még ëccèr betesszük, és annál szebb.*

bevon ~ ts. i. ,vékonyan befest'. *Belül is csak átláccó mázzal lez bevomva, kívül ëty kizs bàrna mázzal.*

bezománcozódik ~ tn. i. ,email-

liert werden'. *Mos készittyük előre, mozs zománcozódig be.*

bír ~ ts. i. ,áll, tőr'. *A kajántóji agyag nem bírta a vizet, em meg bírja.*

23. kép. Bokálykancsó.

bokálykancsó bokájkancsó fn. ,hosszúnyakú cserépkorsó'. *Vagynak ittem bokájkancsók, azokat is nehéz csinálni [23. kép].*

C.

cifra ~ (-ább) mn. ,túlságosan díszes, tarka'. *Vizeskørsó, az mázolatlan jó, csak felül rá lesz csepegtetve, hoty cifráb legyen.*

ciklin ~ fn. ,vékony acéllemez' (mellyel az égetés közben össze- ragadt edényeket szétválasztják). [24—25. kép].

24. kép. Ciklin.

25. kép. Ciklin.

csákány ~ fn. ,reute‘.

csattog ~ tn. i. ,többször csattan‘. *Addik tapatódik, míg ojam puha lesz, mind a tézta, hocs csattog az embèr sàrka.*

csecs *cšecs*, **csics** fn. ,a kanta vagy korsó fülén levő kis szopóka, melyen keresztül a vizet kiszívják a kantából‘. *A füle meg a csicse lez bemázólva, ennyi az egész.* L. a 43. és 68. képet. — **D.:** *csics*

csempés ~ mn. ,mázás‘. *Mászfestékkel csak csempés árura festenek, mikòr már ki van égve.*

csepegtet *csepektet* ts. i. ,cseppekkel behint‘. *Vizeskorsó, az mázolatlan jó, csak felül rá lesz csepegtetve, hoty cifráb legyen.*

cserép ~ (*cserepet*, *cserепek*) fn. 1. virágcserep‘ [66—67. kép]. 2. ,scherbe‘. *Vótak hëjek, ahol bem vót a konyhába, régebben szimbe vót, régebben a fedelét kinyitották, fëlment a lang a cserepek között.*

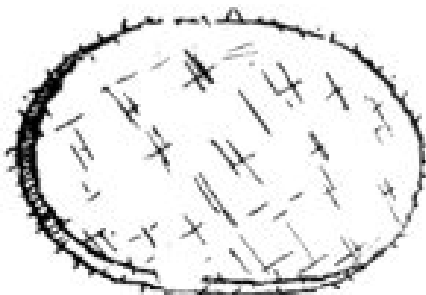
26. kép. Cserépalj.

cserépalj *cserépāj* fn. ,a virágcserepek alatt használt kis tányér‘. *Evvel a lapickával vevődik le a lábq, meg a cserépāj* [26. kép].

csinál ~, *csinyál* ts. i. ,készít‘. *Vót ëty fazakam, amit a mütòr törték össze, asz még apám csinátq, legén korába. A vörösagyagból nem lehetet semit sem csinálni, asz szétment, az ërdéji agyag meg mind*

ëlhasatt. Abból csinyát ëty fòrmát, akkor osztám menyen.

csinálódik ~ tn. i. ,készül‘. *A csipőbórrèl csinálódik, meg a kö-römmèl.*

27. kép. Csipőbőr.

csipőbőr *csipőbőr* fn. ,kis bőrdarab, mellyel a fazekas lesimitja az edény ajakát‘. [27. kép]. *A csipőbórrèl csinálódik, meg a kö-römmèl. Az ajakat a csipőbórrèl mekcsipjük és kihajtyuk.* — **D.:** *csipőbőr.* **Z.:** *csipőbőr.*

csomóagyag ~ fn. ,15—20 kilós, megőrölt agyagdarab‘.

csomózás ~ fn. ,a megőrölt, agyagnak 15—20 kilós darabokra való felaprózása‘.

cső ~ fn. ,az edény függőlegesen felhúzott fala‘. L. a 6. képet. *Csőbe húzzuk, szoritódik ki a levegő belölle.* — **D.:** *csőbe húzni.* **Z.:** *csőbe állítás.*

csúnya ~ mn. ,csúf, rút‘. *Hogy ne legyen az a parasz szine, mer asz csúnya.*

csupa ~ mn. ,ganz, lauter‘. *Kitakarodik a füsttől, lekhamarabb a füst fogja mek, csupa korom.*

csupor *csupòr* (*csuprot*, *csuprok*) fn. , $\frac{1}{2}$ —3 literes, hosszukás alakú cserépbögre‘. *Kicsi csupòr, nagy a füle, énekelték. Ezek is csuprok, főzőcsuprok, it más a minta.*

D.

darab ~ fn. 1. ‚stück‘. *Vót eset, amikor éged benne ezèr darab, dehát az ritka esetegbem vót.* 2. ‚darabnyi‘. *Ez ègy darap sár, de mennyi báj vam velle.* — **D.:** darab.

deszka dëcka fn. ‚brett‘. *Ropog a dëcka.*

dolgozik dolgozik, dógozik ts. i. ‚munkálkodik, munkát végez‘. *Reszelòvèl lesúrójuk, ha mekfogja a vevò, èlvágja a kezét, és mi sem tudung dolgozni velle. Èn azon nem tudog dógozni, mer ojan nehéz rugni.*

dolog ~ (dógot, dógok) fn. ‚munka, fáradság‘. *Atég èccerre is,*

és órijási drága a fa, és kéccerezs dolog vóna vele, és kécceres ára a fávál. 2. ‚tárgy‘. *Akkor ami kényezs dógok vagynak, vaty túl nagyok, min kéccer égettyük.*

drága drága (drágább) mn. ‚teuer, kostbar‘. *Ha ócsòb vóna a fa, az ember égetné mint régen, de drága. Ha zománcozva van, drágább.* — **D.:** drágá.

drót ~ fn. ‚draht‘. *A meccò drót, amivèl levágódik.*

durva dúrva mn. ‚éres‘. *A homokos agyak kidórzsòli, mér dúrva. Ha nincs megeredve, recés lez, dúrva és nem fényes.*

E—É.

ecset ~ fn. ‚pinzel‘ [28. kép].

28. kép. Ecset.

edény (edént, -ek) fn. ‚töpferware‘ *A' edént mék szárázon kël füleznì, mér nem ája. A nagyobb edényeket először kizsengéjjük, azután jön a mázolás. Mindemféle edénynek más-más formájú az ajaka, vagyis a szája.*

ég ~ tn. i. ‚áttüzesedéssel szárad‘ (agyagedény). *Vót eset, amikor éged benne ezèr darab is, dehát az ritka esetegbem vót. Hogy ne égjen a nagy üressen, hogy mentül töb mehessen.*

éget ~ ts. i. ‚áttüzesedéssel szárít‘. *Ha nem égnék mek hãrmaccòr, addig égettyük, ameddig megég. Akkor ami kényezs dógok vagynak, vaty túl nagyok, min kéccer égettyük.*

égetés ~ (-t) fn. ‚agyagedénynek áttüzesítéssel való kiszárítása‘. *A másik égetézsbe megim betesszük.*

Èlsò égetést úty hijjug zsenfélés, a másodiknál mázójjuk. — **Z.:** ígetis ~ égetés.

égetődik ~ tn. i. ‚ég‘. *Akkòr kéccer égetődik.*

égetőkatlan ~ fn. ‚az edény kiégetésére szolgáló kemence‘.

égetőkemence ~ fn. ‚az edény kiégetésére szolgáló kemence‘.

29. kép.

Egyenesoldalú vagy vasállású fazék.

egyenesoldalú fazék egyenes-
oldalú fazék fn. ‚agyagfazék, melynek oldalfala nem öblösödik ki‘ [29. kép]

éjjeli ~ fn. ‚nachtgeschirr‘.

elad ~ ts. i. ‚verkaufen‘. *Déllig árultak, délbe elatták a kereskedőknek.*

eláll ~ tn. i. 1. ‚kifárad‘. *A tapasztásba gyorsan eláll az ember.* 2. ‚romlatlanul megmarad‘. *Ha nincs megőrölve, sokáig eláll.*

elcsattan elcsattan tn. i. ‚szét-hasad‘. *Ha túl forón szedődik ki, elcsattan.*

éles mn. 1. ‚scharf‘. *Ojan éles, hogy vágja el az ember úját.* 2. ‚magas, csengő, tiszta‘ (hang). *Amejgiben nincsem porond, az élesebben szól.*

elhány elhány ts. i. ‚elvet‘ (nem tapad). *Élhánnya a fülét, ha meg van szikkadva.*

elhasad elhasad tn. i. ‚sich spalten‘. *Vagynak agyagok, mejeket nem lehet a napra kitenni, mēr min hasad el, nem ája a száradást a napon. A vörösgyagból nem lehet semit sem csinálni, asz szétment, az érdéji agyag meg mind elhasatt.*

elkel ekél tn. i. ‚verkauft werden‘. *Nem festünk, ekél az így is, még a val is töccsük az időt.*

elmegy elmegy, emegyen, emenyen tn. i. 1. ‚eltörik‘. *Kicsit jobbam mekfogódik, menyen ē.* 2. ‚elferdül‘. *A nap észija magához, elmegy a nap után, mekkájszül.*

elpállik elpállik tn. i. ‚a gőz miatt meghasad, eltörik‘. *Ha hirtelen tüzelődik, elpállik. — Z.: elpárlík*

elpattan elpattan tn. i. ‚pattanva széthasad‘.

elszív elszi ts. i. ‚szívással magához vonz‘. *Mikør szürkülni kezd, mek kēl földítani, mer a nap észija magához, elmegy a nap után, mekkájszül.*

eltörik eltörik tn. i. ‚zerbrochen werden‘. *Van rá eset, hogy megnyomul, vagy elhasad, meksörbül vagy eltörik.*

elvág elvág ts. i. 1. ‚el metsz‘. *Reszelővél lesúrójuk, ha mekfogja a vevő, elvágja a kezét, és mi sem tudung dolgozni velle.* 2. ‚kettéhasít, széttör‘. *Élvákta a gőz.*

30. kép. Ételes röstölő

elválaszt elválaszt ts. i. ‚elkülönít‘. *Azok válasszák el, hogy ne ragaggyom mind egybe össze. Plattal válasszuk el, hogy ne ragaggyon össze.*

elváltozik elváltozik tn. i. ‚sich verändern‘. *Ha füst éri, a máznak a színe elváltozik, homájos lessz.*

elveszt elveszt, éveszt ts. i. ‚verlieren‘. *Beleégődik a por is, és éveszti a fénnyit.*

31. kép. Ételes röstölő.

elvincsül elvincsül tn. i. ‚elferdül‘ (a még nedves agyagedény). *Ezek nem vincsülnek el a száradáskør*

vagy nem kâjszûlnak meg, éggvik a másikat nem engedi. Nyáron által a hêv melektûl êlvincsûl.

erdélyi agyag *êrdéji agyag* fn. ,a jelenleg: rumén megszállás alatt lévô Feleken bányászott, ma már nem használt agyagfajta'. *A vörösgyagból nem lehetet semit sem csinálni, asz szétment, az êrdéji agyag meg mind êlhasatt.*

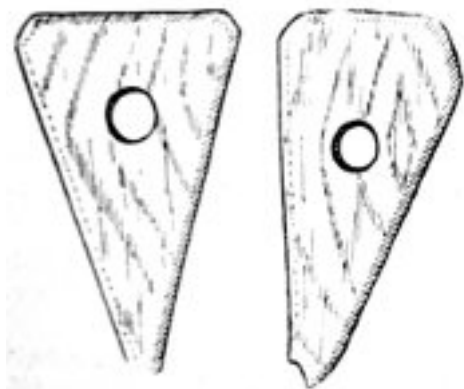
êrdes ~ mn. ,recés'. *A sovány agyag nagyon êrdes és pôrlík.*

eredetlen ~ mn. ,nem eléggé kiégett'. *Ha megered, élék fényes, ha eredetlen, nem fényes.*

êteles röstölô ~ fn. ,nagyhasú, szélesszájú cserépfazék' [30—31. kép]. Részei: 1. *ajak*, 2. *fûl*, 3. *száj*, 4. *râma*, 5. *ódâl* ~ *váll*, 6. *has*, 7. *fenékszeg*.

F.

fa ~ fn. ,holz'. *Âtégg êccerre is, és ôrijâsi drága a fa, és kéccerezs dolog vóna vele, és kécceres ára, a fâvâl.*

32—33. kép. Fakés.

fakés ~ fn. ,háromszögalakú falemez, mellyel az edényt formálják' (gyertyánfâból vagy bûkkfâból készítik). [32—33. kép]. 1. *fenékszegvágó*. — **D.:** *fakés*, **Z.:** *fakés*.

fal *fâl* fn. ,az edény oldala'. *Sok kézzel húzza fel a falád, de mi kés-sel szokjuk.*

famoszâr ~ fn. ,fâból készült mozsâr. Régem famoszârak vôtak, ez a törôje.

fazék *fazak* (-at, -ak, -a) fn. ,topf'. *Vôt êty fazakam, amit a mût-kôr törtek össze, asz még apâm csinâtq legén korâba.*

fazekasmûhely *fazekasmûhêj*, *fazakasmûhêj* fn. ,töpferwerkstatt'. *Ijjem fazekasmûhêjt még nem tec-cet lâtni.*

fazekasság *fazakasság* (-ot) fn. ,töpferhandwerk'. *Az ôlte meg eszt a fazakassâgot, az ôlcsó plêedény.*

fedél ~ (fedelet, fedele). fn. ,dach, tetô'. *Vôtak hêjek, ahòl bem vôt a konyhâba, régebben szimbe vôt, régebben a fedelét kinyitották, fêlment a lang a cserepek között.*

34. kép. Fedő.

fedő ~ (-t) fn. ,az edények befödésére szolgáló cseréplap'. *A fedôt szaruvâl megírjuk vagy mekfessük* [34—35. kép]. Részei: 1 *fûl* ~ *gomb*.

35. kép. Fedő.

fehér ~, *fejér* mn. ‚weiss‘. *Avval öntöm bejül, evvel kívül, mer ez zöd lessz, a pejiglem fehér. Megöntyük fejjérel, és csag belerázódik a zöd.*

fehéragyag ~ fn. ‚fehészínü föld, melyből a fehér alapfestéket készítik‘. *Kaolinnak mongyuk a finomap fehéragyagot. Mikör kesz szikkadni, a fehéragyag mekszürkül.*

fehérföld *fehérföd* fn. ‚fehészínü föld, melyből a fehér alapfestéket készítik‘. — **D.**, **Z.:** *fejérföd.*

fehérhomok ~ fn. ‚Papfalváról (Kolozs m.) beszerzett, fehérszínü homok, melyet a mázba kevernek‘.

fehérit *fehérit* ts. i. ‚fehéragyagból készült festékkal befest‘. *Fehériteni, száritani, mázolni, megin száritani, rakni, hogy ne törjöm, mennyi báj vam velle!*

fehérités *fehérités* fn. ‚fehéragyagból készült festékkal való bevonás‘. *Mikör a fehérités mekszárat, lehet mázolni.*

fehérmáz ~ fn. ‚színtelen máz‘.

feketeagyag ~ fn. ‚feketeszínü, ma már nem használt agyagfajta‘.

feketeköpor *feketeköpör* fn. ‚barnaköpor‘.

felcsomóz *felcsomóz* ts. i. ‚15—20 kilós csomókba felapróz‘ (megörölt agyagot). *Kissep tönkögbe felcsomózzuk, hoty könnyeb legyem feldölgözni.*

feldolgoz *feldölgöz, feldögoz*, munkára felhasznál‘, ts. i. *Észt visszadobjuk a másik agyagba, akkör megázik és újra fél lehed dölgözni. Kissep tönkögbe felcsomózzuk, hoty könnyeb legyem feldölgözni.*

feleki agyag ~ fn. ‚Feleken bányászott, ma már nem használt agyagfajta‘.

felfeszít *felfeszit* ts. i. ‚feszítéssel szétválaszt‘ (égetés közben összeragadt edényeket). *Az embér felfeszíti és éggy égés sör jöm fél.*

felhúz *félhúz* ts. i. 1. ‚agyagdarábot a korongon hengeralakúra nyújt‘ [5. kép]. *Úty félhúzom és lenyomom, s akkör kijöm belölle a szél.* 2. ‚elkészíti az edény falát‘ [6. kép]. *Sok kézzel húzza fel a falád, de mi késsél szokjuk.*

felhúzás *félhúzás* fn. 1. ‚agyagtönk megnyújtása a korongon‘ [5. kép]. 2. ‚az edény falának alakítása‘ [6. kép]. — **Z.:** *felhúzás.*

feljön *féljön* tn. i. ‚heraufkommen‘. *Az embér felfeszíti és éggy égés sör jöm fél.*

felmegy *félmegy* tn. i. 1. ‚felszáll‘ (füst, láng). *Vótak hējek, ahöl bem vót a konyhába, régebben szimbe vót, régebben a fedelét kinyitották, félment a lang a cserepek között.* 2. ‚sich belaufen‘. *Egészem fölmegyén úgy négy-öt literig.*

felpakol *félpakol* tn. i. ‚felrakodik‘. *Félpakoltunk éty-két lovasz szekérre, Bámfihunadra, Tördára, bivájál.*

felpattan *félpattan* tn. i. ‚pattanva lejön, (máz, festék az edényről). *A fehér belül félpattan.*

felszab *félshab* ts. i. ‚feldarabol‘. *Észtet úgy meggyúrjuk, akkör félshabjuk, csinálunk ojan kicsi röögököt. Meggyúrjuk és szabjuk fél.*

felül *felül, fejül* hsz. ‚oben‘. *Ami most vót fejül, az menyen alól, hogy vegyüljön össze. Vizeskørsó, az mázolatlan jó, csak felül rá lesz csepegtetve, hoty cifráb legyén.*

felver *félvèr* ts. i. ‚verővel vékony agyagrétegeket kb. 70—80 cm magasságig egymásra döngöl‘. *Félvèrni, leszèlni, mektapatni, sog báj vót vele! Ha pijaci árut csináltak, félvèrték, leszèlték, mektapatták, úgy mim most.*

felverés *félverés* fn. ‚agyagrétegeknek verővel kb. 70—80 cm magasságig való egymásra döngölése‘.

fenék ~ *feneket, feneke*) fn. ‚boden eines gefässes‘. *Nem tapad*

hozzája, ha nincsen jól megőrölve, mind leülepedik a tálnak a fenekére. A fenékit mek két pucólm.

fenékszeg ~ fn. ,az edény fenekére körül körbefutó kis karima'. A késnek van ojan hegye, odaszorriccsuk, avál csinájjuk a fenékszeget. L. a 30., 31., 39., 40., 43., 56., 61. ábrát. — **D.:** fenékszeg.

fenékszegvágó ~ fn. ,a fakések egyik kihegyezett sarka'. L. a 32., 33., 63. képet.

fény ~ (-nye) fn. ,schein, glanz'. Beleégődik a por is, és éveszti a fényit.

fényes ~ mn. ,glänzend'. Ha megered, élék fényes, ha eredetlen, nem fényes. Ha nagyom fényes, kész; akkor ojam fényes, mintha tükörbe nézne az embér.

fest ~ ts. i. ,festéssel bevon'. Nem festünk, ekél az így is, még aval is töccsük az időt. Tennap kellett vóna festeni, de nem vód beszikkadva.

festék ~ (-et) fn. ,farbe'. Festékkél csak félszikkattan lehet önteneni. zománcál, mikor egészen száraz. Szitávál szűrjük meg a mázát mek festéket.

festékesfazék ~ fn. ,nagy cserépfazék, melyben a festéket tartják'.

36—37. kép. Festékszűrő.

festékörlő ~ fn. ,a festék örlésére szolgáló, henger alakú kis porcellánedény'.

festékszűrő ~ fn. ,kialakú sűrűszövetű szita, a festék finomítására' [36—37. kép].

festés ~ fn. ,festéssel való bevonás'. Péntekre ezek mekszikkadnak annyira, hogy jöhet rájuk a festés. [10. kép]. — **Z.:** festis ~ festés.

festőecset ~ fn. ,pinsel; kisebb fajta ecset' [28. kép]. — **Z.:** festőpemzli.

38. kép. Filc, vagy simító

filc *filc* fn. ,posztódarab'. L. simító [38. kép]. Bejülről simitódik a filcél.

finom *finom* mn. ,fein'. Kaolinak monygyuk a finomap fehéragyagot. Az agyagot megiszapóják, az a lekfinomabb.

fizet ~ ts. i. ,zahlen'. Azér fizetünk ott a raktárt.

focs ~ (-ot) fn. ,nagyon vizes,

föld *föld, föld* fn. ,ende' (anyag).

finom agyag^é. *A focsot, meg ami az edényről lejön, ebbe a tálba tartjuk.* — **D.:** focs. **Z.:** focs.

focsoslábas focsoslábas fn. ,nagy cseréplábas, melyben a focsot tartják^é. — **D.:** focsoscserép. **Z.:** focsoscserép.

focsostál ~ fn. ,nagy cseréptál, melyben a focsot tartják^é. — **D.:** focsoscserép. **Z.:** focsoscserép.

39. kép. Főzőfazék

foglal foglal ts. i. ,betölt^é (helyet). *Foglalja a hejet.*

folt főt (-ot, -ok) fn. ,égetés közben összeragadt edényeken az összeragadás helye^é. *Marad ojam főtök, megláccik.*

folytat fõjtat ts. i. ,üz, végez^é (mesterséget). *Nem lehet mind a kettõt fõjttatni, mer égyik megeszi a másikat.*

forma fõrma (-át) fn. ,alak^é. *Mindemféle edénynek más-más fõrmájú az ajaka, vagyis a szája. Abból csinýál éty fõrmát, akkor osztám menyen.*

forró fõró mn. ,tüzes, nagyon meleg^é. *Ha túl fõrõn szedõdik ki, élcsttan. Mikõr szeggyük ki, mék sokszõr fõró, és pattog le a máz.*

fõ ~ tn. i. ,gekocht werden^é. *Fõ az edény.*

Esz csak tiszta fõi, csak meg van szárádvá.

fõldfesték fõfesték fn. festékfajta, melyet használat előtt a fehér-agyagba kevernek^é.

fõzõcsupor fõzõcsupõr fn. ,kis fõzõfazék^é. *Ezek is csuprok, fõzõcsuprok, it más a minta.*

fõzõedény ~ fn. ,kochgeschirr^é. *Esz fõzõedény, direkt ára van készítve.*

40. kép. Főzőfazék.

fõzõfazék fõzõfazak (-ak) fn. ,kochtopf^é. *Ezek ojan apró, kicsi fõzõfazakak lesznek.* [39—40. kép]. *Részei: 1. ajak, 2. fül ~ fil, 3. szája, 4. ráma, 5. ódál ~ váll, 6. has, 7. fenékszeg.* — **D.:** fõzõfazék.

fut ~ tn. i. 1. ,könnyen terjed^é (láng a katlanba berakott edények között). *Esz muszáj így lefedni, hogy ne fusson a lang; mentõl tömõttebb, annál jobb.* 2. ,laufen^é. *Ezen a kerékem fut a sziju.*

futókerék ~ fn. ,az agyagõrlõgép kisebb kereke, melynek segítségével a dinamó a gépet hajtja^é.

fül fül ~ fil (fület, fülek, füle ~ fület, filek, file) fn. ,az edény fogója^é. *Az embèr szárádsnál nem ügyèl, leszakad a file. Leszakatt a füle, mèr ha szárázom vam fülezzre, akkõr leszakad. Ha a fül lágyabb,*

a test meg van szikkadva, nem tapad. L. a 23., 29., 30., 31., 34., 39., 40., 42., 43., 45., 47., 53., 56., 61., 62., 64., 67., 68. képet. — **D.:** fül.

fülez ~ ts. i. ,edényt fogóval el lát'. *Leszakatt a füle, mér ha szárazom vam fülezeve, akkor leszakad. Az edént mék szárazon kél fülezeni, mér nem ája.*

füst ~ fn. ,rauch'. *Ha füst éri,*

a máznak a színe élváltozik, homájos lessz. Ha éty kis üszök marad benn, a füst mim beleevődik a mázba.

füstcsatorna füstcsatorna fn. ,a katlan alatt és katlan fölött végig húzódó tűzjáratok' (visszacsapó-lángú kemencében). L. a 14. képet.

füstös ~ mn. ,rauchig'. *Füstös lessz itt.*

G.

gamó ~ fn. ,bütyökben végződő rövid fadarab, mellyel a szűknyakú edények hasát gömbölyítik'. [41. kép]. — **Z.:** mankó.

41. kép. Gamó vagy kampó.

garat garad fn. ,az agyagörlőgép felett lévő tölsér, melybe a megörlendő agyagot rakják'.

gomb ~ fn. ,fedők, perselyek tején található agyaggömb'. *Ennek*

nindzs gombja, amivē mekfogjuk. L. a 35. és 54. képet. — **D.:** gomb.

göcs ~ (-öt) fn. ,kemény csomó az agyagban'. *Az ember úja minden kizs göcsöt megérez benne.*

gödör gödör (gödröt) fn. ,grube'. *Csinálnak egy gödröt, az agyagot megásztattják és abba fojig bele.*

gömbölyít gömböjít ts. i. ,gömbölyüvé tesz'. *Gömböjittjük a hasát.*

gőz ~ fn. ,dampf, dunst'. *Sokszor élvágja a gőz, megnyomul.*

grádlí ~ fn. ,a kemence alja'. L. a 14. képet. *A kemencében a grádlira rakódik az edény*

Gy.

gyár ~ fn. ,fabrik'. *A festéket úty hozattjuk a gyárból.*

gyökér ~ fn. ,wurzel'. *Vam benne mék sog gyökér (az agyagban).*

H.

hajt hajt ts. i. ,forгат'. *Az āja hājcsa. azér kél az āja nagyob legyem mint a teteje.*

hamu ~ (-t) fn. ,asche'. *Szépem mekporozzuk, a hamut lefujjuk róla, éz ződ mázzal leönytyük.*

hamulyuk hamujuk fn. ,visszacsapó-lángú kemencében az alsó füstcsatorna alatt elhúzódo kisebb nyílás a hamu számára'. L. a 14. képet.

hamusgolyó hamuzsgojó fn. ,égetés előtt a hamuban meghengergetett agyaggolyó, melyet a zörgő vizeskorsóba tesznek'.

has ~ (-a) fn. ,az edény öblös része'. *Ha félhúztam, a hasád gömböjitem ki.* L. a 30., 31., 39., 40., 43., 56., 68. képet. — **D.:** has.

használ ~ ts. i. ,brauchen'. *Csak kisseb városogba hasznáják már a szelőket.*

használódik ~ tn. i. ‚gebraucht werden‘. *Kiment a módibú már ez- előt hãrminc—negyven éve, nem használódik.*

hátul *hátul* hsz. ‚hinten‘. *Itten három sòr bemenyen, itten hátul az megég.*

hegy ~ (-e) fn. ‚spitze‘. *A kés- nek van ojan hegye, odaszoriccsuk, avàl csinájjuk a fenékszeget.*

henger *hengèr* fn. ‚az agyagörlő- gépnek az a a része, amely az agya- got összetöri‘.

hibás ~ mn. ‚nem ép‘. *Ha nem kennyük, aszonygyák, hibás.*

homályos *homájos* mn. ‚nem fê- nyes‘. *Ha füst éri, a máznak a színe èlváltozik, homájos lessz.*

homok ~ fn. ‚sand‘. *Össze vam vegyítve homokkal, hoty tãrtós le- gyen. Ha kövér, homokkal sovã- nyítottuk.*

inas ~ fn. ‚tanonc‘. *Inas már rég nincs, mos már az is mestèr.*

jár ~ 1. ts. i. ‚ér‘. *Esz járja az levegő mindenhun. 2. ‚megy‘. Mi vásárba nem járunk, csak a nyilt pijacon.*

jön ~ jő 1. ‚lesz‘. *Vizeskòrsó az mázolatlan jő, csak felül rá lesz*

homokos ~ mn. ‚sandig‘. *Ebbül ma fazék és lábás lesz, homokos. A homokos agyak kidörzsöli (az ember kezét), mër dürva.*

hozzáragad ~ tn. i. ‚kleben blei- ben‘. *Amihez rá van téve, az a platt, hozzáragad ahoz.*

hozzátapad ~ tn. i. ‚hozzáragad‘. *Nem tapat hozzája, ha nincsen jól megőrölve, mind leülededik a tálnak a fenekére.*

hozzátévődik ~ tn. i. ‚zusetzen werden‘. *Nem ája, ha hozzátévődik.*

húz ~ *huz* ts. i. 1. ‚ragaszt, ké- szít‘. *Van sok, aki a kantát mek- csinája, de nem tud rá huzni filet. 2. ‚nyújt‘ (agyagot). Csóbe húzzuk, szoritódik ki a levegő belölle.*

hül *hül* tn. i. ‚hideggé lesz‘. *Ha hirtelen akãrja az embèr, hoty hù- jöm, mind èlhasadnak.*

I.

izzad ~ tn. i. ‚schwitzen‘. *Ha nagyon gyorsan tapottya az embèr, izzad.*

J.

csepektetve, hoty cifráb legyen. 2. ‚következik‘. Utána jön a második sòr. A nagyobb edényeket elõször kizsengéjjük, azután jön a mázolás. 3. ‚kommen‘. Jönnek ijén agyagér, hoty tuthassanak szobrokat készit- teni.

K.

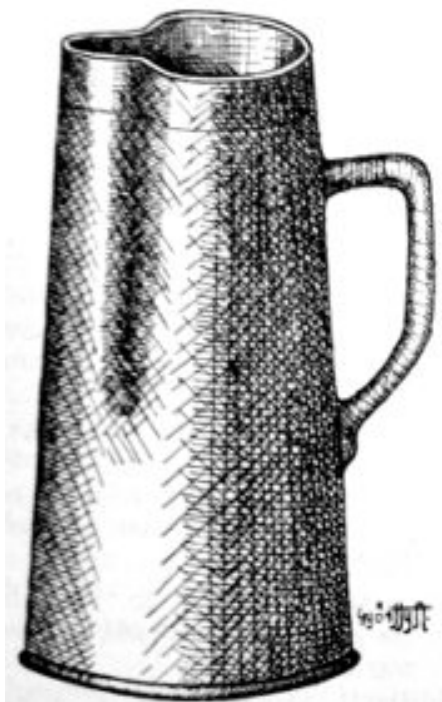
kajántói agyag *kajántóji agyag* fn. ‚Kajántón (Kolozs m.) bányã- szott, ma már nem használt agyag- fajta‘. *A kajántóji agyag nem bírta a vizet, em meg bírja.*

kampó ~ fn. ‚bütyökben végződő fadarab, mellyel a szüknyakú edé- nyek hasát gömbölyítik‘ [41. kép].

kancsó ~ fn. ‚krug‘ [42. kép].

kanta ~ (-át, -ák) fn. ‚vizes- kòrsó‘. *Van sok, aki a kantát mek- csinája, de nem tud rá huzni filet. Mikor a nyakát rátesszük, össze- rogyik a kanta. [43. kép]. Részei: 1. ajak, 2. fül ~ fil, 3. száj, 4. nyak, 5. csécs ~ csics, 6. odál ~ váll, 7. has, 8. fenékszeg. — D.: kanta.*

kantacsecs *kantacsëcs, kanta-*
csics fn. „a kanta fülén levő kis szo-
póka, melyen keresztül a vizet ki-
szívják a kantából”. L. a 43. képet.

42. kép. Kancsó

kaszli ~ fn. „samottból készült
kis tartály, melyben a kényesebb
tárgyakat égetik” [44. kép].

katlan ~ fn. „az edény égetésére
szolgáló kemence”. *Ebbe a naty*

43. kép. Kanta.

kantafül *kantafül* fn. „a kanta
fogója”. L. a 43. képet.

kányafői agyag *kányafői agyag*
fn. „a Kányafőn bányászott, ma is
használt agyagfajta”.

kaolin ~ fn. „fehérszínű agyag”.
*Kaolinnak monygyuk a finomap
fehéragyagot.*

kap ~ ts. i. „bekommen”. *Nem
szabad neki langot kapni.*

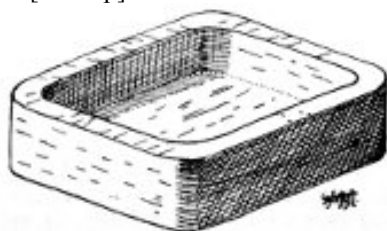
káposztásfazék *káposztásfazék*
fn. „nagy űrtartalmú cserépfazék”.

kár ~ fn. „vesztéség”. *Esz külön
meggyűjcsük, hogy ne mennyen
kárba.*

karika ~ fn. „malomkő alakú és
nagyágú, megtaposott agyagtömb”.

karikaagyag ~ fn. „malomkő
alakú és nagyágú, megtaposott
agyagtömb”. *Ez ëty karikaagyag.*

*katlamba berakjuk, és ki lehet éget-
ni. A katlannak külön szim vót
épitve* [21. kép].

44. kép. Kaszli vagy muflí.

katlanszája *katlanszája* fn. „a
katlan nyílása, melyen keresztül az
edényt a katlanba rakják”.

katlanszín *katlanszin* fn. „az ud-
varon vagy kertben fából összerótt
egyszerű épület, melyben a katlant
helyezik el”.

katung ~ fn. ‚nagyság‘. *Ēty kicsivél nagyobb, az már ěty katung.*

kel kél tn. i. ‚abgehen‘. *Attól fűk, hogyan kél.*

kemence ~ fn. ‚katlan‘. *A kemencében a grádlira rakódik az edény.*

kemencefesték ~ fn. ‚festékanyag, mellyel az edényen az összeragadás után támadt foltokat bekenik‘.

kemény ~ mn. ‚hart‘. *Ha vagnak lágyak, kemények, vegyitni kell. Hogy vegyűljön össze, ětyfőрма lágy legyem vaty kemény.*

kémény ~ fn. ‚rauchfang‘ (a katlan része). *A kéményen is lang mety ki.*

ken ~ ts. i. ‚schmieren, streichen‘. *Ha nem. kemnyűk, aszonygyák hibás.*

kényes ~ mn. ‚finom‘. *Akkor ami kényezs dógok vagnak, vaty túl nagyok, min kéccer ěgettyűk.*

kerek ~ mn. ‚köralakú‘. *Mind íty kereken tapossuk. Esz kerek, és az embèr kinyomja az ujjávál.*

kerék ~ fn. ‚rad‘. *Ezen a kerékem fut a sziju.*

kerekkatlan ~ fn. 1. kerek-kemence.

kerekkemence ~ fn. ‚csonka-kúpalakú ěgetőkatlan‘ [21. kép].

kereskedő ~ fn. ‚kaufmann‘. *Déllig árúltak, délbe elatták a kereskedőknek.*

kés ~ fn. 1. ‚az edény alakításához használt fakés‘ [32—33. kép]. *A késnek ojan hegve van, odaszoriccsuk, avál csinájjuk a fenékszeget. Sok kézzel húzza fel a falád, de mi késsél szokjuk.* 2. ‚kopott konyhakés, mellyel az edény falát megtisztítják. 3. ‚az agyagőrlőgépen található éles acéllemezzel, mely a henger-ről a rátapadt puha agyagot letisztítja‘. *Ez a kés, amejik levágja rulla.*

késhegy ~ fn. ‚messerspitze‘. *Késhegyvél mekfesztődik, és szétpattan, szétvállik.*

kész ~ mn. ‚fertig‘. *Az áru kész, a héten szeretnék ěgetni, ha nem jön közbe valami. Ha nagyom fényes, kész; akkor ojam fényes, min’ha tükörbe nézne az embèr.*

készít készít ts. i. ‚csinál‘. *Esz főzőedény, direkt ára van készítve. Jönnek ijén agyagér, hoty tuthas-sanak szobrokat készíteni.*

készül készül tn. i. ‚verfertigt werden‘. *Megmutatom, hoty készül a fil is hozzája.*

kiad ~ ts. i. ‚hűen visszatükröz‘. *Ha magára önytyűk a színeket, nem aggya ki a színeket, azér kell az alapja fehér legyen, azon lehet mindemféle szint kihozni.*

kibont ~ ts. i. ‚a befalazott katlanszájból a téglákat kiszedi‘. *Hotyha ki tudnóg bontani, hogy a pi-jacra is vigyűnk, mér mi csak eb-ből élűnk.*

kicsúszik kicsuszik tn. i. ‚kisziklik‘. *Az embèrnek kicsuszik a kezéből, esig bele és török.*

kidíszít kidiszit ts. i. ‚kifest‘ (edényt). *Fedőt szoktuk kidiszíteni vele.*

kidörzsöl kidörzsöl ts. i. ‚véresre súrol‘ (homokos agyag a fazekas kezét). *A homokos agyak kidörzsöli, mér dűrva.*

kiég ~ tn. i. ‚áttűzesedve kiszárad‘ (cserépedény). *Bejűl fehér lesz mikòr kiék, kívül meg ződ. Mikòr kiég, mék könnyeb lessz.*

kiéget ~ ts. i. ‚tűzben kiszárit‘ (cserépedényt). *Ez nem eret jól meg, vékom mázzál leöntődött és mos kiégettyűk. Ebbe a naty kat-lamba berakjuk és ki lehet ěgetni.*

kifest ~ ts. i. ‚bemalen‘. *Nem lesz kifestve, ity kél kiégetni.*

kifolyik kifojik tn. i. ‚herausfließen‘. *Agyaggal van leszoritva, hoty ne főjom mellette ki.*

kifűr ~ ts. i. ‚forgó korongon levő agyagrög közepébe hüvelyk-

ujjal lyukat csinál'. *Mikor a szelet kinyomtug belölle, kézzel kifúrjuk.*

kifut ~ tn. i. 'überlaufer'. *Ha éty kicsivél többet tet, kifutott.*

kigömbölyít *kigömböjít* ts. i. 'gömbölyüvé kiformál'. *Ha fêlhúsztam, a hasád gömböjitem ki.*

kihajt *kihajt* ts. i. 'kigömbölyít, kiszélesít' (az edény felső karimáját ajakát). *Esz t ity szépen kihajtyuk az ajakat.*

kihoz ~ ts. i. 'megvalósít, visszatükröztet'. *Ha magára önytyük a színeket, nem aggya ki a színeket, azér kell az alapja fehér legyen, azon lehet mindemféle színt kihozni.*

kijön ~ tn. i. 'herauskommen'. *Úty fêlhúszom és lenyomom, s akkór kijöm belölle a szél.*

kilyukaszt *kijukaszt* ts. i. 'lyukassá tesz'.

kimegy ~ tn. i. 'ausgehen' *Vegyül az agyag, a szél menyen ki belölle.*

kinyit ~ ts. i. 'kitár, széttár'. *Vótak hêjek, ahòl bem vót a konyhába, régebber a fedelét kinyitották, fêlment a lang a cserepek között.*

kinyom ~ 1. 'kiszorít'. *Mikor a szelet kinyomtug belölle, kézzel kifúrjuk.* 2. 'kifúr'. *Esz kerek és az ember kinyomja az ujjával.*

kipukkan ~ tn. i. 'platzen, zerplatzen'. *Ha levegő marad az agyagba, égetéskór kipukkan, és otjuk lesz rájta.*

kirág — ts. i. 'kidörzsöl'. *A porondos agyak kirágja az ember kezit, fojik a vér.*

kirakodik ~ tn. i. 'árut kirak' (piacon). *Nem lehetet kirakodni.*

kisoványodik ~ tn. i. 'sovánnyá lesz'. *Ha szárázom vam megőrölve álhat évekig, nem soványodik ki. Esz ha sokat ál, kisoványodik, a színt vesztí.*

kiszed ~ ts. i. 'egyenként kivesz'. *Kéty, és akkór szeggyük ki. Mikór*

szeggyük ki, mék sokszór fóró és pattog le a máz.

kiszedődik ~ tn. i. 'egyenként kivéttetik'. *Ha túl fóron szedődik ki, èlcsattan.*

kiszorítódik *kiszoritódik* tn. i. 'kiszorul'. *Csöbe húzzuk, szoritódik ki a levegő belölle.*

kitakarodik ~ tn. i. 'kitisztul'. *Kitakarodik a füsttől, lekhamarabb a füst fogja mek, csupa korom.*

kitesz ~ ts. i. 'hinauslegen'. *Vagynak agyagok, mejeket nem lehet a napra kitenni, mér min hasad èl, nem ája a szárázást a napon. Nyáron kitesszük a napra, ot jobban szárád, de ijenkór csag benn.*

kiüt ~ ts. i. 'ütéssel meglazítva kivesz'. *Mikór meg akárják nézni, asz kiüttik.*

kivájódik ~ tn. i. 'kikopik'. *Ha megvásik, legyalulódik, kivájódik, árok lessz rájta.*

kivesz ~ ts. i. 'kibérel'. *Mühêjt vegyen ki, az nehéz.*

kívül *kívül, kívül, küvül* hsz. 'a külső részén'. *Küvül mi nem zománcozzuk. Ha mekszárát, küvül ém még lesimitom, ha mekszikkad.*

kizsengél ~ ts. i. 'zsengésre kiéget'. *A nagyobb edényeket először kizsengéjjük, azután jön a mázolás.*

kobald *kobald* fn. 'femes elem sója, melyből a fazekasok kék festéküket nyerik'.

korom ~ fn. 'russ'. *Kitakarodik a füsttől, lekhamarabb a füst fogja mek, csupa korom.*

korong ~ fn. 'egyszerű gépezet, melyen a fazekas az edényt készíti' [3—4. kép]. Részei: 1. *koronktányér* ~ *koronktánygyér*, 2. *koronktengéj*, 3. *korongāj* ~ *korongāja*, 4. *korongnyak*, 5. *pèrséj*. — **D, Z.:** *korong.*

korongalja *korongāja* fn. 'a fazekaskorong alsó részén levő nagy átmérőjű lendítőkerék'. L. a 3. képet.

korongasztal *korongasztál* fn. ,a fazekaskorong mellé épített, körülbelül 1 méter magas állvány, melyen a fazekas munka közben eszközeit, s a felszabott rögöket tartja‘.

korongnyak ~ (-a) fn. ,a korongtengelyt a korongtányér alatt a korongasztalhoz erősítő vasgyűrű‘. L. a 4. képet.

korongol *korongòl* ts. i. ,korongon dolgozik‘. *Jól mek kël dògozni az agyagot, mik korongójuk.*

korongolás ~ , *korongozás* fn. ,az edénynek a korongon való elkészítése‘.

korongtányér *koronktányér, koronktánygyér* fn. ,30—40 cm átmérőjű fakorong, melyen a fazekas dolgozik‘. L. a 3. képet. — **D.:** *koronktánygyér.* **Z.:** *korongtánygyér.*

korongtengely *koronktengèj* fn. ,függőlegesen álló vastengely, me-

lyen a korongalj és a korongtányér forog‘. L. a 3. képet. — **Z.:** *korongtengej.*

korsó *kòrsó* fn. ,krug‘ [42. kép]. — **D.:** *korsó.*

kosár ~ fn. ,korb‘. *Csináltunk magyar világbá sokat, osztám viték Pestre kosár számrá.*

kova ~ fn. ,békasó‘. *Régen te békasónak monták, ma mek kvàrc vaty kova.*

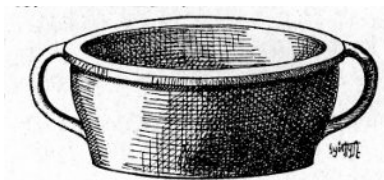
kő ~ fn. ,kavics‘. *Ötszáz darap húsz-hármindez dekás kő tóri össze a festékkèl.* 2. ,malomkő‘. *Régen te csak két kő vót, mázórlőkő, av vót a neve.*

kövér ~ mn. ,kevés homoktartalmú, könnyen munkálható‘ (agyag). *Ha kövér a máz, min lepattogzik. Kövér agyak sovány agyaggal vegyitődik.*

kvarc *kvàrc* fn. ,kemény kavicsfajta‘. *Régen te békasónak monták, ma mek kvàrc vaty kova.*

L.

lábás *lábás* fn. ,alacsony, széles cserépedény‘ [45. kép]. *Ha igen széles a lábás, a pálcával vesszük le.* — **D.:** *lábos.*

45. kép. Lábás.

lábító ~ ,a korongasztalhoz szerelt lécdarab, melyen a fazekas bal lábát tartja munka közben‘. *Mind a két láb a lábító m van, azzal tártószkodik.* — **D.:** *lábító.* **Z.:** *lábító.*

lágý ~ (-ak, -abb) fn. ,puha‘. *Hogy vegyüljön össze, ètyfòrma lágý legyem vaty kemény.* — **D.:** *lágý.*

láng *lang* (-ot) fn. ,flamme‘. *Nem szabad neki langot kapni.*

lángoló fa *langaló fa* fn. ,apróra felhasogatott puhafa‘ (a már izzó katlant fütik vele, s a nagy láng az átizzított edényről leégeti a kormot).

46. kép. Lapicka.

lap ~ fn. ,flache, platte‘. *Csak èty sòr lapjárà is, magasságára, is.*

lapát ~ fn. ,schaufel‘.

lapicka ~ fn. ,vékony deszka-darab‘ (a nagyobbfajta edényeket ezzel veszik le a korongról). *Evvel a lapickával vevődik le a lábás meg a cserépáj* [46. kép]. — **D.:** *lapacka.*

laskaszűrő ~ fn. ,tálalakú giessen‘. *Szèpem mekporozzuk, a*

agyagedény, melynek feneke és oldala át van lyuggatva [47. kép.]

47. kép. Laskaszűrő

lazúr ~ fn. ,a fazekasok egyik fajta kék festéke'. — **D.:** lazúr. **Z.:** lazur.

lefed ~ ts. i. ,letakar'. *Esz muszáj így lefedni, hogy ne fusson a lang, mentől tömöttebb, annál jobb.*

lefelé ~, *lefele* hsz. ,abwärts'. *A nyolc vastag. alül meg vékony, mennyen lefele.*

lefolyik *lefojik* tn. i. ,ablaufen'. *Ha túl vastagom vam megöntve megolvad és lefojik a másokra.*

lefúj *lefűj* ts. i. ,hinunterblasen'. *Szépem mekporozzuk, a hamut lefűjük róla, éz ződ mázzal leöntyük.*

lefut ~ tn. i. ,lefolyik'. *Fut le róla a víz, am meg zsíros agyag.*

legény ~ fn. ,segéd'. *Vót éty fazakom, amit a mútkör törtek össze, asz még apám csinátq legén korábq.*

legyalulódik ~ tn. i. ,a sok használat miatt kikopik' (korongtányér). *Ha megvásik, legyalulódik, kivájódik, árok lesz rajta.*

lekap ~ ts. i. ,levág, lemetsz'. *Vigyázni kell, oda ne ütöggék, lekapja az ódalát.*

lenyom ~ ts. i. ,a hengeralakúra megnyújtott agyagot eredeti (pogácsa) alakjára szorítja össze'. *Úty félhúsom és lenyomom, s akkor kijöm belölle a szél.*

lenyomás ~ fn. ,a hengeralakúra nyújtott agyagtöneknek eredeti (pogácsa) alakjára való visszszorítása'.

leönt ~ ts. i. ,öntve megfest; be-

hamut lefűjük róla, éz ződ mázzal leöntyük.

leöntődik ~ tn. i. ,begossen werden'. *Ez nem eret jól meg, vékom mázzal leöntődött és mos kiégettyük.*

lepattog ~ tn. i. ,abbersten, abspringen' (máz az edényről). *Mikör szeggyük ki, mék sokször fóró és pattog le a máz.*

lepattogzik ~ tn. i. ,abbersten, abspringen' (máz az edényről). *Ha kövér a máz, min lepattogzik.*

lesimít *lesimit* ts. i. ,simává tesz'. *Ha mekszárq, kívül ém még lesimítom, ha mekszikkad.*

lesúrol *lesúröl* ts. i. ,leresz, reszelővel letisztít'. *Reszelővel mind lesúrójuk, ha mekfogja a vevő, èlvágja a kezét, és mi sem tudung dölgozni velle.*

leszakad ~ tn. i. ,letörik' (fűl az edényről). *Leszakatt a fűle, mèr ha szárázom vam fűlezeve, akkor leszakad. Az embèr szárádsnál nem ügyèl, leszakad a fűle.*

leszel *leszèl* ts. i. ,szelővel lefarag' (felvert agyagot). *Ha pijaci árut csináltq, félverték, leszelték, mektapatták úgy mim most. Félvern, leszèlni, mektapadni, sog báj vót vele.*

leszelődik ~ tn. i. ,szelővel lefaragják' (felvert agyagot). *Egészen leszèldik az àljáig.*

leszorít *leszorit* ts. i. ,letapaszt'. *Agyaggal van leszoritva, hogy ne fõjom mellette ki.*

letapasztódik ~ tn. i. ,verkleben werden'. *Hamuvàl letapasztódik.*

letapat ~ ts. i. ,lábbal szétgyúr'. — **D.:** letapattya.

leülededik ~ tn. i. ,leszáll, lehiggad' (máz, festék). *Nem tapat hozzája, ha nincsen jól megörölve, mind leülededik a tálnq a fenekére. Akárhogy meg van örölve, leülededik.*

levág ~ ts. i. 1. ‚kész edényt összeomlaszt‘ (víz). *Ha éccerre öncsüg bejül is, kívül is, min levágja.* 2. ‚metszővel a korongról leszel‘. *Most levágom, s teszem rá a fület.* 3. ‚lekapar‘ (nedves anyagot a hengerről). *Ez a kés, amejik levágja rulla.*

levágódik ~ tn. i. ‚metszővel a korongról levágitik‘. *A meccő drót, amivél levágódik.*

levegő ~ fn. ‚luft‘. *Esz járja a levegő mindenhun.*

levesz ~ ts. i. ‚abnehmen, herunternehmen‘. *Ha igen széles a lábás, a pálcával vesszük le.*

levődik ~ tn. i. ‚abgenommen werden‘. *Evvel a lapickával vevődik le a lábás meg a cserépāj.*

liter *lìtèr* fn. ‚liter‘. *Egészem föl-megyén úgy négy-öt literig.*

Ly.

lyuggaló juggaló fn. ‚körülbelül arasznyi hosszúságú, egyik végén hegyes, a másikon lapos, vékony fapálca‘ [48. kép]. — **Z.:** *juggaló.*

48. kép. Lyuggaló vagy lyukasztó.

lyuk juk fn. ‚loch‘. *Ha levegő marad az agyagba, égetéskor kipukkan, és ot juk lesz rája.*

lyukas jukas mn. ‚löcherig‘.

lyukasztó jukasztó fn. ‚körülbelül arasznyi hosszúságú, egyik végén hegyes, a másikon lapos, vékony fapálca‘ [48. kép].

M.

máz ~ (~at) fn. ‚vörösszinű, gyárilag előállított, szemcsés festékanyag‘ (megőrölt állapotban vízzel feloldva és homokkal keverve rózsaszínű folyadék lesz; kiégetve vékony, fényes rétegben vonja be az edényt). *Szitával szűrjük meg a mázat mek festéket. Ez nem eret jól meg, vékom mázzal leöntődött, és mos kiégettyük.*

mázás mázas mn. ‚mázzal bevont‘. *Van ami mázas és nem ered meg, akkor még éccer betesszük, és annál szebb.* — **D.:** *mázos.*

mázáségetés mázaségetés fn. ‚az edény másodszeri égetése‘. *Az a zsengetés, második a mázaségetés.*

mázásfazék mázasfazak fn. ‚nagy cserépfazék, melyben a feloldott mázat tartják‘.

mázfeletti festék mászeletti festék fn. ‚festékfajta, mellyel a mázára égetett edényt festik‘.

mázfesték mászfesték fn., festékfajta, melyet használat előtt a mázba kevernek‘. *Mászfestékkèl csak csempés árura festenek, mikor már ki van égetve.*

mázol mázol ts. i. ‚zománccal bevont, leönt‘. *Èlső égetést úgy híjjug zsengetés, a másodiknál mázojjuk. Fehériteni, szárítani, mázolni, megin szárítani, rakni, hogy ne törjöm, mennyi báj vam velle.*

mázolás ~ fn. ‚zománccal való leöntés, bevonás‘. *A nagyobb edényeket először kizsengetjük, azután jön az égetés.*

mázolatlan ~ mn. ‚mázzal be nem vont‘. *Vizeskørsó, az mázolatlan jó, csak felül rá lesz csepektetve, hoty cifráb legyen. Ha mázolatlan, nem ragad, de így is jó.*

mázolókanál mázlókalán fn. ‚nagy bádogkanál, mellyel a zománccot öntik az edényre‘ [49. kép].

mázolótál *mázlótál* fn. ,nagy cseréptál, melyben öntés alkalmával a mázat tartják' [50. kép].

49. kép. Mázolókanál.

mázórlőkő ~ fn. ,a máz és a festék megőrlésére szolgáló malomkő'. *Régen csak két kő vót, azon őrlőték, mázórlőkő, av vót a neve* [12. kép]. — **Z.:** *mázórlő*.

mázvirág ~ fn. ,kerekatlanban való égetéskor a katlant befedő cserépek közt felszálló mázpára' (mikor lecsapódik finom, fehér, porszerű anyag lesz).

megázik ~ tn. i. ,vízben porhanyóvá lesz'. *Eszet visszadobjuk a másik agyagba, akkor megázik, és újra fél lehed dölgozni*.

megáztat *megásztat* ts. i. ,nedvessé tesz'. *Csinálnak egy gödröt, az agyagot megásztatják és abba fojig bele*.

megbír ~ ts. i. ,áll, tűr' (nem esik le az edényhez ragasztott fül). *Megbírja a fület*.

megcsepegtet *mekcsepektet* ts. i. ,cseppekkel behint'. *Inkáp csak úty parasztúl lesz mekcsepektetve*.

megcsinál *mekcsinál* ts. i. ,elkészít'. *Van sok, aki a kantát mekcsinálja, de nem tud ráhuzni filet*.

megcsíp *mekcsíp* ts. i. ,kissé megszorít' (az edény ajakát a csipőbőrrel). *Az ajakat a csipőbőrrel mekcsípjük és kihátjuk*.

megcsípődik *mekcsípődik* tn. i. ,kissé megszorítatik' (az edény ajaka a csipőbőrrel). *Felül az ajak avval csípődik meg*.

megcsorbul *mekcsorbúl* tn. i. ,letörik, csorba lesz' (az edény vala-

melyik része). *Van rá eset, hogy megnyomúl vagy elhasad, mekcsorbúl vagy eltörik*.

50. kép. Mázolótál.

megdölgoz *megdölgoz, megdögoz* ts. i. ,megmunkál, elkészít'. *Én őrlöm mek, csak a nyersanyagot kapom, amit mek kél dölgozni. Jól mek kél dögozni az anyagot, mik korongójuk*.

megég ~ tn. i. ,áttüzesedve megszárad'. *Ha nem égnek mek hár-maccor, addig égettyük, ameddig megég*.

megered ~ tn. i. ,kellőképpen kiégve fényes lesz' (zománcsal leöntött edény). *Ha nincs megeredve, recés lesz, dúrva és nem fényes. Van ami mázas, és nem ered meg, akkor még éccer betesszük, és annál szebb*.

megérez ~ ts. i. ,fühlen, wahrnehmen'. *Az ember úja minden kizsgöcsöt megérez benne*.

megesz ~ ts. i. ,tönkretesz'. *Nem lehet mind a kettőt főjtaní, mer éggük megeszi a másikat*.

megfest *mekfest* ts. i. ,färben'. *A fedőt szaruval megírjuk vagy mekfestjük*.

megfeszítődik *mekfeszítődik* tn. i. ,feszítés végett éket ver' (égetés közben összeragadt edények közé). *Késhegyvel mekfeszítődik és szét-pattan, szétválík*.

megfizet *mekfizet* ts. i. ,bezahlen'. *A szekérbért sokszor hazúlról kellett mekfizetni*.

megfog *mekfog* ts. i. l. ,össze-ragaszt, összetart'. *Zománcal fögygük mek, ha mekhasad, úgy mek-*

fogja, mind a cin. 2. ‚megfest, belep‘. *Kitakarodik a füsttől, lekhamarabb a füst fogja mek, csupa korom.* 3. ‚angreifen‘. *Reszelővél mind le-sűrőjuk, ha mekfogja a vevő, élvágja a kezét, és mi sem tudung dolgozni vele.*

megfogódik mekfogódik tn. i. ‚angegriffen werden‘. *Kicsit jobbam mekfogódik, menyen ē.*

megfold mekföld, mekfód ts. i. ‚összeragaszt‘ (edényben levő vékony hasadást mázzal). *Zománcal főgygyuk mek, ha mekhasad, úgy mekfogja, mind a cin.*

megfordít mekfördít ts. i. ‚umkehren, umwenden‘. *Mikør szürkülni kezd, mek kél fördítani, mer a nap észija magához.*

meggyúr ~ ts. i. ‚durchkneten‘. *Esztet úgy meggyúrjuk, akkør fēl-szabjuk, csinálunk ojan kicsi rögököt.*

meggyújt ~ ts. i. ‚összegyújt‘. *Eszt külöm meggyújcsük, hogy ne mennyen kárba.*

mekhasad mekhasad tn. i. ‚sich spalten‘. *Ha mekhasad, zománcal megönytyük, az összefogja.*

megír ~ ts. i. ‚befest‘ (szaruval fedőt). *A fedőt szaruval megírjuk vagy mekfessük.*

megiszapol megiszapòl ts. i. ‚agyagot finomítás végett vízben megáztat‘. *Az agyagot megiszapójuk, az a lekfinomabb.*

mekkajszul mekkajszul tn. i. ‚elferdül‘ (agyagedény száradás közben). *A napom mim mekkajszul, észija magához. Ezek nem vincsülnek el vagy nem kajszulnak meg, éggyik a másikat nem engedi.*

mekkészul mekkiszul tn. i. ‚fertig werden‘. *Most mekkiszul, hòlnap reggèlre már annyira mekszikkad, hogy lehet önteni.*

meglágyul meglágyul tn. i. ‚megpuhul, lággyá lesz‘. *Másoccør még meglágyul, ojam vizes.*

meglocsol meglöcsöl ts. i. ‚kissé megöntöz‘. *Ha száraz az agyag, mek kē löcsölni, mijelöt megörlődik.*

megmarad ~ tn. i. ‚zurückbleiben‘. *Megönytyük éz zóddél megrázzuk, úgy is marad meg, azér ojam pettyegetett.*

megmázol megmázol ts. i. ‚zománccal bevon‘. *Mim meg vam mázólva.*

megnyomul megnyomul tn. i. ‚nyomás miatt elferdül‘. *Van rá eset, hogy megnyomul vagy elhasad, mekcsörbül vagy eltörök.*

megolvad meglölvad tn. i. ‚schmelzen‘. *Ha túl vastagom van öntve, meglölvad és lefojik a másakra.*

megöl meglöl ts. i. ‚tönkre tesz‘. *Az ölte meg eszt a fazakasságot, az ölcso pléedény.*

megönt ~ ts. i. ‚zománccal bevon‘. *Megönytyük éz zóddél megrázzuk, úgy is marad meg, azér ojam pettyegetett. Megönytyük fejrrel és csag belerázódik a zód.*

megörlődik ~ tn. i. 1. ‚finom péppé gyúrodik‘ (agyag az agyagörlőgépen). *Ha száraz az agyag, mek kē löcsölni mijelöt megörlődik.* 2. ‚finom porrá összetoretik‘ (festék, máz).

megöröl megöröl ts. i. 1. ‚agyagörlőgépen finom péppé gyúr‘ (agyagot). 2. ‚finom porrá összetör‘ (festéket, mázat). *Nem tapat hozzája ha nincsen jól megörölve mind leülepedik a tálnak a fenekére. Ha szárazom vam megörölve, álhat évekig, nem soványodik ki.*

megporoz mekporoz ts. i. ‚portól megtisztít‘. *Szépem mekporozzuk, a hamut lefujjuk róla, éz zód mázzal leönytyük.*

megpucol mekpucòl ts. i. ‚megtisztít‘. *Azutám mek kél pucòlni.*

megráz ~ ts. i. ‚a színes mázba mártott rázót a mázzal bevont edény felett rázva, azt tarka színüre festi‘.

Megönytyük éz zóddél megrázzuk, úgy is marad meg, azér ojam petytyegetett.

megszárad mekszárád tn. i. ,szárazzá lesz'. *Ha mekszárát. kívül ém még lesímitom, ha mekszikkad. Esz hónap reggére má meg van száradva.*

megszikkad mekszikkad tn. i. ,kissé megszárad'. *Amikor éty kicsit meg van szikkadva, öntődik, a kicsi belemártódik. Ha a fül lágyabb, a test meg van szikkadva, nem tapad.*

megszűr mekszűr ts. i. ,szűrőn átöntve megtisztít'. *Szitával szűrjük meg a mázat mek festéket.*

megszürkül mekszürkül tn. i. ,szürkeszínűvé válik' (a fehéranyaggal megöntött edény száradás után). *Mikör kesz szikkadni, a fehéranyag mekszürkül.*

megtapat mektapat ts. i. ,megtapos, lábbal meggyúr'. *Sokszor is mek kél háromszor is néccer is tapatni. Ha pijaci árut csináltak, félvérték, leszélték, mektapatták úgy mim most.*

megtapatódik mektapatódik tn. i. ,megtapostatik'. *Órlés után kéc-cér mektapatódik.*

megtör mektör ts. i. ,apróra összezúz'. *Vam mozsár, aszt (t. i. a festéket) mektörük, s a kicsi szitánn átszitálódik.*

megvásik ~ tn. i. ,megkopik'. *Ha megvásik, legyalulódik, kivájódik, árok lesz rájta.*

megy ~ ,megyen, menyen tn. i. 1. ,kerül'. *Ami most vót fejül, az menyen alól, hogy vegyüljön össze.* 2. ,folyik' (munka). *It minden szabatkézzél megy.* 3. ,áll, szegődik' (mesterségre). *Azér már ére a mestérségre nem igem mennek.* 4. ,gehen' *Lassam ment, nem tört az edény, utójabra mentek lóval is.*

meleg ~ fn. ,hőség'. *Nyáron által a hév melektül élvincsül.*

melegít melegít ts. i. ,fűt, hevít'. *Négy-öt óra hosszat kél melegíteni éty-kéd darap fákkal.*

melegítőfa melegítőfa fn. ,vastag keményfa, mellyel égetéskor a katalanban a tüzelést kezdik'.

mérték ~ fn. ,mérőeszköz'.

mester mestèr fn. ,meister'. *Inas már rég nincs, mos már az is mestèr. Itten Kolozsvárt négy mestèr vam, meg égy özvegyasszony.*

mesterség mestérség fn. ,ipar, kézművesség'. *Azér már ére a mestérségre nem igem mennek.*

51. kép. Meszelő vagy pemzli.

meszelő ~ fn. ,nagyobbfajta ecset' [51. kép].

méteres ~ fn. ,zollstock' (összehajtható mérőléc).

metsző meccő fn. ,20—25 centiméter hosszú, két végén fogantyúval ellátott vékony acéldrót'. *A meccő vékony sárgarézdrot' [52. kép]. — D.: meccő, meccődrót. Z.: meccő.*

52. kép. Metsző.

mintá ~ fn. ,modell'. *Ezek is csuprok, főzőcsuprok, it más a mintá.*

motor motòr fn. ,dinamó'.

mozsár ~ fn. ,mörzer'. *Vam mozsár, aszt (t. i. a festéket) mektörük s a kicsi szitánn átszitálódik.*

muffli ~ fn. ,samottból készült kis tartály, melyben a kényesebb darabokat égetik' [44. kép]. *L. kaszli alatt!*

műhely műhèj, mihèj fn. ,werkstatt'. *Mühèjt vegyen ki, az nehéz.*

N.

nagy ~ (-ot, -ok, -obb) mn. ‚gross‘. *Akkor ami kényezs dógok vagynak vaty túl nagyok, min kéccer égettyük. Ami nagyobb, aszt kél csoritani, hogy vegyüljön.*

nagyság *natyság* fn. ‚grösse‘. *Mind étyfórma natyságú.*

nehéz ~ mn. ‚bajos‘. *Mühèjt ve-gyen ki, az nehéz.* 2. ‚súlyos‘. *A téglának nehéz kél, hogy legyen.*

nézőlyuk *nézőjuk* fn. ‚a vissza-csapólángú kemence oldalán levő kis lezárható nyílás, melyen keresztül az edény égését figyelik‘. *Esztet mi csináltuk, a nézőjuk.*

Ny.

nyak ~ fn. ‚korsónak és kantának a váll és száj közötti szűk része‘. L. a 68. és 43. képet. *Nem lehet kézzel belenyúlni, mér rájta van a száj, nyak, minden. A nyak ojan szűk,*

hogy az új nem tér bele, sem a kéz. — **D.:** *nyak.*

nyúlik *nyullik* tn. i. ‚sich dehnen, sich strecken‘. *Ez nagyon rest, nem nyullik annyira.*

O.

odaszorit *odaszorit* ts. i. ‚oda-nyom, hindrängen‘. *A késnek van ojan hegye, odaszoricsuk, avál csinájjuk a fenékszeget.*

odaütődik ~ tn. i. ‚anprallen, anschlagen‘. *Vigyázni kell, oda ne ütőggyék, lekapja az ódalát.*

olcsó *òlcsó* mn. ‚billig‘. *Az òlte meg eszt a fazakasságot, az òlcsó pléedény.*

oldal *ódal* fn. ‚az edény fala‘. *Vigyázni kell, oda ne ütőggyék, lekapja az ódalát.* L. a 30., 31., 39., 40., 43., 54., 56., 61., 62., 68. képet.

Ö.

önt ~ ts. i. ‚festéssel, mázzal bevon‘. *Ha èccerre öncsüg bejül is, kívül is, min levágja. Most mekkiszül, hòlnap reggèlre már annyira mekszikkad, hogy lehet önteni.*

öntés ~ fn. ‚az edénynek festéssel, mázzal való bevonása‘ [13. kép].

öntődik ~ tn. i. ‚festéssel, mázzal bevonatik‘. *Amikor éty kicsit meg van szikkadva, öntődik, a kicsi belemártódik.*

örlés ~ fn. 1. ‚mahlen‘ (zománc, festék). 2. ‚az agyagnak géppel való meggyúrása‘. *Örlés után kéccèr mektapátódik.*

örlődik ~ tn. i. ‚öröltetik‘. *Máz örlődik, zománcot örölok.*

örlődob ~ fn. ‚tengelyen forgó, gép hajtotta fahordó, melyben a mázt vagy festéket örölik‘ [11. kép]. — **Z.:** *mázörlődob.*

öröl *öröl* ts. i. 1. ‚finom porrá tör‘ (festéket). *Régente csak két kő vót, azon örölték, mázörölökő, av vót a neve.* 2. ‚géppel péppé gyúr‘ (agyagot).

összecsomóz ~ ts. i. ‚csomókra feldarabol‘ (agyagot). *Minygyár összecsomószom, osztán az öcsém tapattya.*

összefog ~ ts. i. ‚összeragaszt‘. *Ha mekhasad, zománcàl megöntyük az összefogja.*

összeragad ~ tn. i. 'összetapad'.
Plattàl válasszuk èl, hogy ne ragagyon össze.

összeragaszt ~ ts. i. 'zusammenkleben'.
Nincsem máz, ami összeragasza.

összerogyik ~ tn. i. 'a súlyya miatt összeomlik' (elkészített edény).
Mikor a nyakát rátesszük, összerogyik a kanta.

összetör összetör ts. i. 'apróra zúz, darabokra tör'.
Vót èty faza-

kam, amit a mútkör törték össze, asz még apám csinátà legén korábà. Ótszáz darap húsz-hàrminz dekàs kó tóri össze a festékkal (a mázat).

összevegyít összevegyít ts. i. 'összekever'.
Össze vam vegyítve homokkàl, hoty tàrtós legyen.

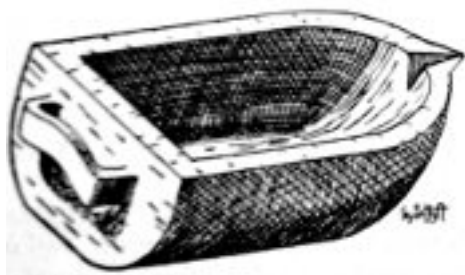
összevegyül összevegyül tn. i. 'összekeveredik'.
Hogy vegyüljön össze, ètyfòrma lágy legyem vaty kemény. Ami most vót fejl, az menyen alól, hogy vegyüljön össze.

P.

pálca *pálca* fn. 'hosszú, vékony farudacska' (a nagyobb edényeket veszik vele le a korongról).
Ha igen széles a lábàs, a pálcàvål vesszük le.

paraszt ~ mn. 1. 'mázolatlan' (agyagedény).
Nem mázàs, csak tiszta paraszt. 2. 'díztelen, csupasz'.
Hogy ne legyen az a parasz színe, mer asz csúnya. Inkáp csak úty parasztúl lesz mekcspeketve. — **D.:** *parasztkanta.*

pecsenyesütő ~ fn. 'tepsialakú cserépedény' [53. kép].

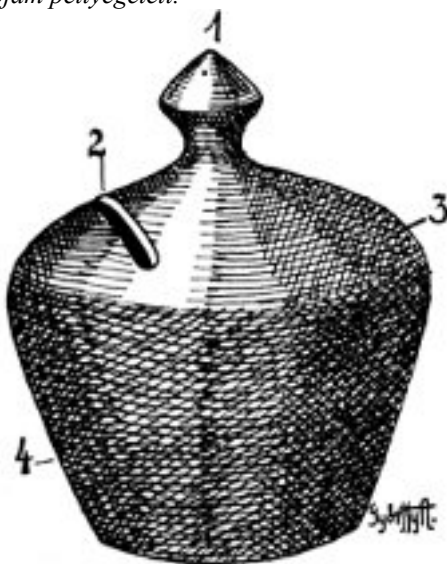

53. kép. Pecszenyesütő

pemzli ~ fn. 'pinsel; nagyobb-fajta ecset' [51. kép].

persely *persěj* fn. 1. 'geldbüchse' [54. kép]. Részei: 1. *gomb*, 2. *vágás*, 3. *váll*, 4. *ódàl*. 2. 'kis vaskocka' (a közepén levő mélyedésben forog a korongtengely). L. a 4. képet. — **D.:** *koronkpersej.*

pettyegetett ~ mn. 'pettyekkel tarkított'.
Megönytyük èz zòddèl megrázzuk, úgy is marad meg, azér ojam pettyegetett.

54. kép. Persely.

piac *pijac* fn. 'markt'.
Hotyha ki tudnóg bontani, hogy a pijacra is vigyünk, mēr mi csak ebből élünk. Mi vásárba nem járunk, csak a nyilt pijacon.

piaci *pijaci* mn. 'a piacra, eladásra készített'.
Ha pijaci árut csináltak, fèlvérték, leszèlték, mekta-patták úgy mim most.

pink ~ fn. ,a rózsaszínű festék anyaga‘.

55. kép. Platt.

platt ~ fn. ,cserélapok, melyekkel az edénysorokat választják el egymástól a visszacsapó lángú kemencében‘ [55. kép]. *Amihez rá van téve, az a platt, hozzáragad ahoz.*

pléhedény pléedény fn. ,blechgefäss‘. *Az ölte meg eszt a fazakaságot, az ölcso pléedény.*

polc pòlc, póc fn. ,gestell‘. *Ez a pòlc, ez meg a pòldzdëcka vaty szárító.*

polcdeszka pòldzdëcka fn. ,állványokra helyezett deszka, melyen az edény szárad‘. *Ez a pòlc, ez meg a pòldzdëcka vaty szárító.*

pománáscsupor pománáscsupòr fn. ,kisebbfajta agyagbögre‘ [56. kép]. Részei: 1. *ajak*, 2. *fül* ~ *fil*, 3. *száj*, 4. *rámá*, 5. *váll* ~ *ódál*, 6. *has*, 7. *fenékszeg*.

por pòr fn. ,staub‘. *Beleégődik a por is, és éveszti a fennyit.*

porlik pòrlik tn. i. ,porrá válik‘. *A sovány agyag nagyon érdes és pòrlik.*

porond ~ fn. ,sand‘. *Amejigben nincsem porond, az élesebben szól.*

porondos ~ mn. ,homokos, homokkal kevert‘. *A porondos agyak kirágja az embèr kezit, fojik a vér.*

preckel preckèl ts. i. ,fehér mázzal megöntött edényt a rázó segítségével színes mázzal beszőr‘. *Tálakat, tánygyérokot szoktunk preckèlni rázóvål.*

56. kép. Pománáscsupor.

preckelés ~ fn. ,fehérmázzal megöntött edénynek a rázó segítségével színes mázzal való beszőrása‘. *Azok mim preckelések.*

preckelődik ~ tn. i. ,fehérmázzal megöntött edény a rázó segítségével színes mázzal beszőratik‘. *A mázba belekavárjuk, és preckelődik.*

pucol pucòl ts. i. ,tisztít‘. *Nesze, esz pucòld!*

pucolás ~ pucolás fn. ,tisztítás‘. *Pucolás, mek kellet vóna mikòr félíg meg vót szikkadva, de most is ráér.*

puha ~ mn. ,weich‘. *Addik tapatódik, míg ojam puha lesz, mind a tészta, hocs csattog az embèr sárka.*

R.

rácsepegtet rácsepektet ts. i. ,cseppet szór rá‘. *Vizeskòrsó, az mázolatlan jó, csak felül rá lesz csepektetve, hoty cifráb legyen.*

ragad ~ tn. i. ,haften, kleben‘. *Ha az embèr nem focsója be, mind ragad a készhez.*

ragadás ~ fn. ,folt‘ (égetés után összeragadt edényen).

ráhúz *ráhu*z ts. i. ,ráragaszt‘ (fület az edényre). *Van sok, aki mekcsinája a kantád, de nem tud ráhuzni file*t.

rak ~ ts. i. ,legen, stellen‘. *Fehériteni, szárítani. mázolni, meginszárítani, rakni, hogy törjöm, mennyi báj vam velle*.

rakódik ~ tn. i. ,kerül valahová‘. *A kemencében a grádlira rakódik az edény*.

raktár ~ (-t, -a) fn. ,lager‘, *Raktára is van mindenkinek*.

ráma *rám*a fn. ,az edény szája és válla körüli összeszűkült részen körbefutó kis kidomborodás‘. L. a 30., 31., 39., 40., 56. képet.

ráönt ~ ts. i. ,angiessen‘. *Ezzel öntik rá a máz*at.

ráöntődik ~ tn. i. ,angegossen werden‘. *Esz csak éggy alapszín, ére ráöntődik valami zománc, és a színeket kiaggya*.

rátész ~ ts. i. ,ráhelyez‘. *Mikor a nyakát rátesszük, összerogyik a kanta*.

rázó ~ fn. ,seprűből kivágott, közepén összekötött kis cirokcsomó‘ (a fehémázzal megöntött edényt szőrzák be vele színes mázzal). [57.

kép]. *Tálatat, tánygyérokot szoktunk preckèlni rázóv*ál.

recés ~ mn. ,érides‘. *Ha nincs megeredve, recés lez, dűrva és nem fényes*.

57. kép. Rázó.

rendelés ~ fn. ,bestellung‘. *Úgy a piacra nem igen, csak rendelésre*.

rest ~ mn. ,kevessé nyúlós‘. *Ez nagyon rest, nem nyullik annyira*.

reszelő ~ fn. ,feile‘. *Reszelővèl min lesúrójuk, ha mekfogja a vevő, èlvágja a kezét, és mi sem tudung dõlgozni velle*.

rézhamu *részhamu* fn. ,rézoxid‘.

rög ~ (-ök) fn. ,egy edény készítéséhez szükséges agyagdarab‘. *Esztet úgy meggyúrjuk, akkor fèlszabjuk, csinálunk ojan kicsi rögököt*. — **D., Z.:** rög.

röstölő ~ fn. ,széleshasú agyagedény‘ [30—31. kép].

rüg rug ts. i. ,rugással hajt‘ (fazekas a korongot). *Reggètül östìg min rukhassa az embèr, nem fáj. Èn azon nem tudog dõgozni, mer ojan nehéz rugni*.

S.

samott ~ fn. ,égetett cserépből örölt lisztszerű anyag‘.

samottlap *samotlap* fn. ,samottból készült lapos cserépdarab‘.

samottégla *samottégla* fn. ,samottból készített égla‘.

sár ~ fn. ,nedves föld‘. *Ez éggy darap sár, de mennyi báj vam velle*.

sárgamáz *sárgamáz* fn. sárgaszínű festékekkel megfestett máz‘. — **Z.:** *sárgamáz*.

sárgazománc *sárgazománc* fn. ,sárgaszínű máz‘.

sarló *salló* fn. ,sichel‘.

segéd ~ fn. ,felszabadult inas‘. *Ennél az Üvegesnél dõlgozik èty segéd*.

sima ~ mn. ,kevés homoktartalmú‘. *Abban is van homok, de asz simább*. — **D.:** *sim*a agyag.

simít *simit* ts. i. ,simává tesz‘.

simító *simító* fn. ,posztódarab, mellyel az edény belső falát simítják [38. kép].

simítődik *simitódik* tn. i. ,simává tétetik‘. *Bejűrlõl simitódik a filcèl*.

sor sòr fn. ‚reihe‘. *Az embèr fèl-fesziti és èggy egès sòr jòm fèl. A két èlsò sòr zsengès.*

sovány ~ mn. ‚nagy homoktartalmú‘ (agyag). *A sovány agyag nagyon èrdes és pòrlik. Kòvèr agyak sovány agyaggal vegyitòdik.*

soványít soványit ts. i. ‚homok-

tartalmát növeli‘ (agyagnak). *Ha kòvèr, homokkàl soványittyuk.*

súly sùj fn. ‚az agyagòrlógépen található, körülbelül öt kilós vasgömb, mely a kést a hengerhez szorítja‘.

súlykerék sùjkerék fn. ‚az agyagòrlógép lendítòkereke‘.

Sz.

szab ~ ts. i. ‚rögökbe darabol‘ (meggyúrt agyagot).

száj ~ (-a) fn. ‚vminek a nyílása‘ (edény, katlan). *Nem lehet kézzèl belenyúlni, mèr ràjta van a száj, nyak, minden. Mindemféle edénynek más-más fòrmájú az ajaka, vagyis a szája. L. a 30., 31., 39., 40., 42., 43., 56., 68. képet. — D.: száj.*

szakaszt ~ ts. i. ‚rögökre feldarabol‘ (meggyúrt agyagot). *Meggyúrjuk és szakasztunk.*

szárad szárad tn. i. ‚trocken werden‘. *Mikòr kiszettem vót az edénd, beraktam (t. i. a fát) hoc szárágygyon. Nyáron kitesszük a napra, ot jobban szárad, de ijenkor csag benn.*

száradás száradás (-t) fn. ‚austrocknung‘. *Ezek nem vincsülnek el a száradáskòr vagy nem kájszúlnak meg, èggyik a másikat nem engedi. Vagynak agyagok, mejeket nem lehet a napra kitenni, mèr min hasad èl, nem ája, a száradást a napon.*

száraz száraz mn. ‚trocken‘. *Leszakatt a füle, mèr ha szárazom vam füleзве, akkòr leszakad. Festékkèl csak fèlszikattan lehet önteneni, zománcàl mikor egészen száraz.*

szárit szárit ts. i. ‚trocken machen‘. *Fehèriteni, száritani, mázòlni, megin száritani, rakni, hogy ne tòrjòm, mennyi báj vam velle!*

száritó száritó fn. ‚az állvá-

nyokra helyezett deszkák, melyeken az edény szárad‘. *Ez a pòlc, ez meg a pòldzdècka vaty száritó.*

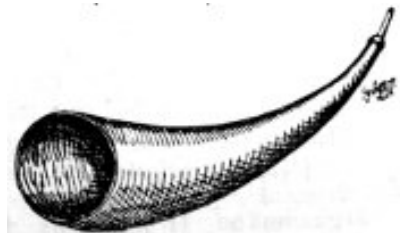
száritóhely száritóhøj fn. ‚az állványokra helyezett deszkák, melyeken az edény szárad‘. *Az ósmagyár neve száritóhøj vagy állvány.*

58. kép. Száritóléc.

száritóléc száritóléc fn. ‚négy-öt, körülbelül 60 centiméter hosszú lécből összetakolt kis állvány, melyre a korongról levágott edényeket teszik‘ [58. kép]. *Azok meg ojan száritólécek, azok a kicsik.*

szaru ~ fn. ‚tehénszarvból készített tölcészerű eszköz, mellyel a festéket a fedőre folytatják‘ [59. kép]. *A fedőt szaruvàl megirjuk vagy mekfessük. — D.: szaru. Z.: festószaru.*

59. kép. Szaru.

szék ~ fn. 1. ‚stuhl.‘ 2. ‚egyszerű, házilag összetákolt ülőke, melyen a fazekas ül munka közben‘.

szel szél ts. i. ‚szelővel farag‘ (agyagot). *Avvâl szêltük régen az agyagot.*

szél ~ (szelet) fn. ‚levegő‘. *Úty fêlhúzom és lenyomom, akkôr kijôm belôlle a szél. Mikor a szelet kinyom-
tug bellôle, kézzel kifúrjuk.*

széles ~ mn. ‚breit‘. *Ha igen széles a lábás, a pálcával vesszük le.*

szelő ~ fn. ‚félhold alakúra meg-
görbített, két végén fafogantyúval
ellátott, élesre köszörült vaslemez‘
[60. kép]. *Csak kisebb városogba
hasznájják már a szelőket. D, Z.:
szelő.*

60. kép. Szelő.

szétdobja magát széddobja ma-
gát ts. i. ‚szétrobban, szétpukkan‘.
*Szétmegy az edény, dobja szét
magát.*

széthasad ~ tn. i. ‚kettétörik‘.
Ha hirtelen izzik, széthasad.

szétmegy ~ tn. i. ‚szétrobban,
szétpukkan, széttörik. A vörös-
agyagból nem lehet semit sem csi-
nálni, asz szétment, az érdéji agyag
meg mind élhasatt.

szétpattan ~ tn. i. ‚pattanva
szétválik‘. *Késhegyvel mekfszítődik
és szétpattan, szétválik.*

szétválaszt ~ ts. i. ‚trennen‘.
Összeragad, de szét lehet választani.

szétválik ~ tn. i. ‚sich trennen‘.
*Késhegyvel mekfszítődik és szét-
pattan, szétválik.*

szíj sziju fn. ‚treibriemen‘. *Ezen
a kerékem fut a sziju.*

szikkad ~ tn. i. ‚nedvességéből
kiszárad‘. *Festékkêl csak félszik-
kattan lehet öntenî, zománcâl mikor
egészen száraz. Mikôr keszt szik-
kadni, a fehéragyag mekszürkül.*

szín szín fn. ‚az udvaron vagy
kertben fából összerótt egyszerű
épület, melyben a katlant helyezik
el‘. *Vótak hêjek, ahòl bem vót a
konyhába, régebben szimbe vót, ré-
gebben a fedelét kinyitották, fêlment
a lang a cserepek között.*

szín ~ (-t, -ek, -e) fn. ‚farbe‘
*Ha magára önytyük a színeket, nem
aggya ki a színeket, azér kell az
alapja fehér legyen, azon lehet min-
demféle színt kihozni. Esz ha sokat
ál, kisoványodik, a színt veszti.*

színes ~ mn. ‚farbig‘. *Színezs
zománcâl lesz leöntve.*

szipóka ~ fn. ‚a kanta vagy
korsó fülén levő kis kidudorodás
(csecs), melyen keresztül a vizet az
edényből kiszívják. L. a 43. és 68.
képet.

szita ~ fn. ‚sieb‘ *Szitával szűr-
jük meg a mázat mek festéket.*

szorít szorit ts. i. ‚nyom‘. *Ami
nagyobb oszt kêl szoritani, hogy
vegyüljön.*

szúr ~ ts. i. ‚stechen‘. *Mind ér-
zik, ami szúr.*

szűk ~ mn. ‚eng, schmal‘. *A
nyak ojan szűk, hogy az új nem tér
bele, sem a kéz.*

szürkül szürkül tn. i. szürke-
színű lesz‘. *Mikôr szürkülni kezd
mek kêl fôrdítani, mer a nap êszija
magához.*

szűrő szűrű fn. 1. ‚lábás forma
cserepedény főtt tészta megszűr-
sére‘. [47. kép]. *Marat ki mek hat
szűrű. 2. ‚vizeskorsók nyakába ké-
szített, kilyuggalt agyaglapocska‘,
3. ‚festékszűrő‘ [36—37. kép]*

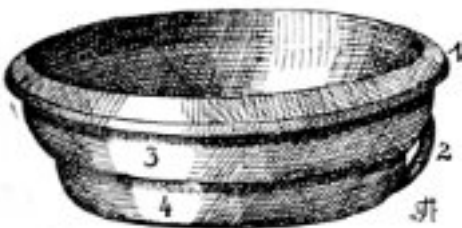
T.

tál ~ fn. ‚schüssel‘. *Nem tapat hozzája, ha nincsen jól megőrölve, mind leülededik a tálnak a fenekére. Tálakat, tánygyérokot szoktunk preckèlni a rázóvól* [61. kép]. Részei: 1. *ajak*, 2. *fül* ~ *fil*, 3. *fenékszeg*, 4. *ódál*.

61. kép. Tál.

talluszár ~ fn. ‚a szaru végébe dugott kis tollcső, melyen keresztül kifolyik a festék‘. L. 59. képet.

62. kép. Tányér.

tányér ~, *tányyer*, *tánygyér* (-t, (-ok) fn. ‚teller‘. *Tálakat, tánygyérokot szoktunk preckèlni a rázóvól*. [62. kép]. Részei: 1. *ajak*, 2. *fül* ~ *fil*, 3. *ódál*, 4. *tusa*.

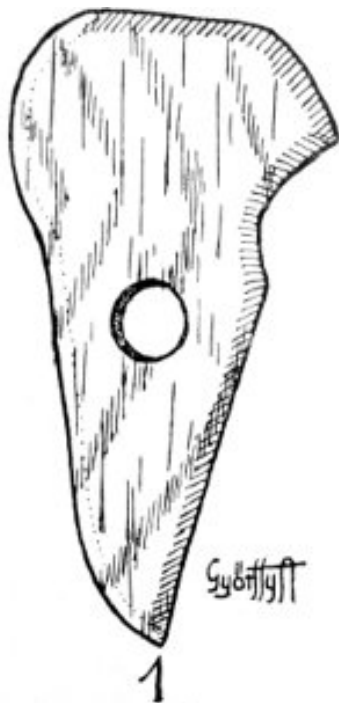
tányérfakés *tányyerfakés*, *tánygyérfakés*, fn. egyik sarkán lekerekített fakés, mellyel a tányér oldalát domborítják [63. kép]. 1. *fenékszegvágó*. — **Z.:** *tányérfakés*.

tapad ~ tn. i. ‚ragad‘. *Ha a fül lágyabb, a test meg van szikkadva, nem tapad*.

tapat ~ ts. i. ‚tapos, lábbal gyúr‘. *Sokat tapattak rájta, ha az áru megvóna. Így is, mikòr tapatom, ojam mind a tészta*.

tapatás ~ fn. ‚lábbal való gyúrás‘. *A tapatászba gyòrsan eláll az embèr*.

tapató ~ fn. ‚az agyagot lábbal gyúró személy‘.

63. kép. Tányérfakés.

tapatódeszka *tapatódècka* fn. körülbelül 2 méter hosszú bükkfadeszka, melyen az agyagot tapossák‘.

tapatódik ~ tn. i. ‚lábbal meggyúratik‘. *Addik tapatódik, míg ojam puha lesz, mind a tészta, hocs csattog az embèr sárka*.

tapos ~ ts. i. ‚lábbal gyúr‘. *Mind ity kereken tapossuk*.

tartós *tártós* mn. ‚sokáig tartó‘. *Össze vam vegyitve homokkál, hoty tártós legyen*.

tégla ~ (-ák) fn. ‚ziegel‘. *Csak rendes téglávól rakjuk*.

téglagyári agyag ~ fn. ‚a Téglagyárnál bányászott, ma is használt agyagfajta‘.

tepsi ~ fn. ,alacsonyfalú cserépedény' [64. kép].

tér ~ tn. i. ,fér'. *Hogy mentül több mennyen, mentül töp térjen.*

test ~ fn. ,az edény maga, fülek nélkül'. *Ha a fül lágyabb, a test meg van szikkadva, nem tapad.*

64. kép. Tepsi.

tető ~ fn. 1. ,dach'. 2. valaminek a felső része'. *Az āja hājcsa azér kell az āja nagyob legyem mint a teteje.*

tészta ~ fn. ,teig'. *Addik tapatódik, míg ojam puha lesz, mind a tészta, hocs csattog az embèr sārka.*

tiszta ~ mn. ,csupa'. *Nem mázas, csak tiszta paraszt. Esz csak tiszta főcs, csak meg van száradva.*

toll ~ fn. ,tollszár' (a toll alsó, üreges része, melyet a szaru végébe dugnak).

tömött ~ mn. ,sűrű'. *Esz muszāj így lefedni, hogy ne fusson a lang, mentől tömöttebb, annál jobb.*

tönk ~ (-öt, -ök) fn. ,15—20 kilós, megőrölt agyagdarab'. *Kissep tönkögbe fèlcsomózzuk, hoty könnyeb legyem fèldòlgozni.* — **D.:** rönkő.

tönkagvag ~ fn. ,15—20 kilós megőrölt agyagdarab'.

törík ~ tn. i. ,brechen'. *Fehériteni, száritani, mázólni, megin száritani, rakni, hogy ne törjöm, menynyi bāj vam velle! Lassam ment, ne mőtört az edény, utójabra mentek lóval is.*

törő ~ (-je) fn. ,stössel'. *Régem famozsarak vótak, ez a törője.*

tusa ~ fn. ,a tányérnak a has alatti vastagabb része'. L. a 62. képet.

tűz tűz (-et, -ek) fn. ,feuer'. *Ot nem égnek ojan tüzek, mint ennè.*

tűzálló tűzálló mn. ,feuerfest'.

tűzelődik ~ tn. i. ,fülik' (ke-mence). *Ha hirtelen tűzelődik, èl-pállik.*

tűzelőfa ~ fn. ,vékony kemény-fahasábok'.

tűzelőlyuk tűzelőlyuk fn. ,a tűzszekrény első része'.

tűzelőszáj ~ fn. ,a tűzelőlyuk nyílása'. L. a 14. képet.

tűzelőszekrény ~ fn. ,az égetőkatlan feneke alatt elnyúló két nagyobb üreg, melyekben égetéskor tüzelnek'.

tűzjárás tűzjárás fn. ,kerekkatlanban a katlan alján körbefutó csatorna'. — **D.:** tűzjárás.

tűzszekrény tűzszekrény fn. ,az égetőkatlan (visszacsapólagú) feneke alatt elnyúló két nagyobb üreg, melyekben égetéskor tüzelnek.

U.

ujjbegy újbegy (ujjabegye) fn. az *ujjabegye heje*.
,fingenspitze'. *Mikor begyegèl, láccik*

Ü.

üres ~ mn. ,leer'. *Hogy ne égjen a nagy üressen, hogy mentül több mehessen.*

üszök ~ fn. ,megszenesedett, füstöltgő fadarab'. *Ha èty kis üszök marad benn, a füst mim beleevődik a mázba.*

V.

vág ~ ts. i. ,hasít'. *Ha csak néhány csepp eset rá, vákta ketté.*

vágás ~ fn. ,a perselyen található nyílás, ahol a pénzt beteszik' L. az 54. képet.

váll ~ (-a) fn. ,fazekaknak, csuproknak, kantáknak a has fölötti, a nyak illetve a száj felé összeszűkülő része'. L. a 30., 31., 39., 40., 43., 56., 68. képet.

vám ~ fn. ,helypénz'.

vasállású fazék *vasállású fazék* fn. ,egyenessoldalú, a bádogedényhez hasonlóalakú fazék' [29. kép].

vásár ~ fn. ,markt'. *Mi vásárba nem járunk, csak a nyilt pijacon.*

vashamu ~ fn. ,vasoxid'.

vastag ~ mn. ,dick'. *Ha túl vastagom van öntve, megölvad és lefojik a másakra. A nyak vastag, alul meg vékony, menyen lefele.*

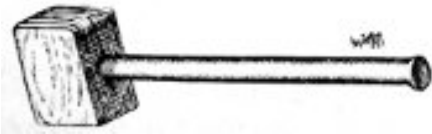
váza *váza* (-ák) fn. ,vase'. *Anná mind ijem vázák vagynak. Ezeket a vázakat először ugyizs zsenélni kell.*

vegyít *vegyit* ts. i. ,összekever'. *Esz homokkal vam vegyítve, homokos. Ha vagynak lágyak, kemények, vegyíteni kell.*

vegyítődik *vegyitődik* tn. i. ,keveredik'. *Kövéz agyak sovány agyaggál vegyítődik.*

vegyül *vegyül* tn. i. ,keveredik'. *Vegyül az agyag, a szél menyen ki belőlle. Ami nagyobb, aszt kél szoritani nagyon, hogy vegyüljön.*

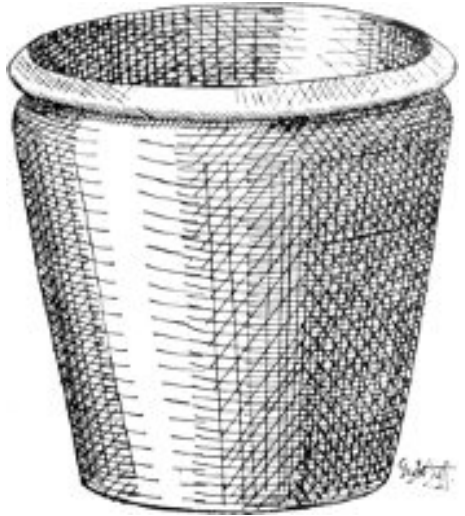
vékony ~ mn. ,dünn'. *Ez nem eret jól meg, vékom mázzal leöntődött és mos kiégettyük.*

65. kép. Verő.

verő ~ fn. ,fakalapács' (az agyag finomítására használják [65. kép]. — **Z.:** *furkó.*

verődeszka *verődëcka* fn. ,deszka-darab, melyre az agyagot verik fel'.

66. kép. Virágcserep.

vevő ~ fn. ,vásárló személy'. *Reszelővél mind lesúrójuk, ha mekfogja a vevő, élvágja a kezét, és mi sen tudung dolgozni velle.*

67. kép. Virágcserep.

virágcserep *virákcserep* fn. ,blumentopf' [66—67. kép.]

virágváza *vrágváza*. fn. ,blumen-
vase’.

visszadob ~ ts. i. ,zurückwerfen’.
*Eszt visszadobjuk a másik agyagba,
akkor megázik, és újra fél lehed
dölgözni.*

víz ~ (vizet) fn. ,wasser’.
*A kajántóji agyag nem bírta a vizet, e
meg bírja.*

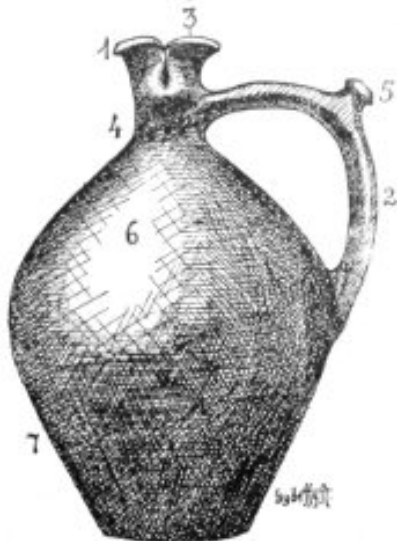
vizes ~ mn. ,nedves’.
Másoccor még melágyul, ojam vizes.

vizeskanta ~ fn. ,víz tartására
szolgáló, szűknyakú, mázas agyag-
edény’.
*Vizeskanta, váza, direkt ő
maga kél hogy égjen [43. kép]. L.
kanta.*

vizeskorsó *vizeskorsó* fn. ,víz tar-
tására szolgáló, igen szűknyakú, a
nyakában szűrővel ellátott, mázolat-
lan agyagedény’.
*Vizeskorsó, az má-
zolatlan jó, csak felül rá lesz csepek-
tetve, hoty cifráb legyen [68. kép].
Részei: 1. ajak, 2. fül ~ fil, 3. száj,
4. nyak, 5. csics ~ csëcs, 6. váll ~
óddál, 7. has. — D.: csicseskorsó.*

vizeslábás *vizeslábás* fn. ,a ko-
rongasztalon levő cseréplábás, mely-
ben a korongozáshoz szükséges vizet
tartják’.

vizestál ~ fn. ,a korongasztalon
levő cseréptál, melyben a korongo-
záshoz szükséges vizet tartják.

68. kép. Vizeskorsó.

vörösgyag ~ fn. ,vörösszínű,
nagy homoktartalmú, ma már nem
használt agyagfajta’.
*A vörösgyag-
ból nem lehet semit sem csinálni,
asz szétment, az érdéji agyag meg
mind élhasatt.*

Z.

zománc ~ (-ot) fn. ,máz’.
*Zománcal főggyuk mek, ha mekhasad,
úgy mekfogja mind a cin. Festékkél
csak félszikattan lehet önteni, zo-
máncal mikor egészen száráz.*

zománcoz ~ ts. i. ,mázzal leönt,
bevon’.
Küvül mi nem zománcozzuk.

zománcozás ~ fn. ,az edénynek
mázzal való bevonása’.

zöld *zöld* mn. ,grün’.
*Szépem mek-
porozzuk, a hamut lefujjuk róla, éz
zöld mázzal leönytyük. 2. fn. ,zöld
máz’.
Megönytyük és zóddél megráz-
zuk úgy is marad meg, azér ojam
pettyegetett.*

zöldcsupor *zöccsupor* fn. ,zöld-
színűre mázolt, kisebbfajta agyag-
bögre’.
[56. kép]. *Ezek min zöcs
csuprok.*

zöldmáz *zöldmáz* fn. ,zöldszínű
festékkal megfestett máz’.
— Z.:
zöldmáz.

zöldzománc *zöldzománc* fn. ,zöld-
színű máz’.

zörgő *zörgő* fn. ,égetés előtt ha-
muban meghengergetett agyaggolyó,
melyet a vizeskorsóba tesznek’
— D.: zörgő.

Zs.

zsengél ~ ts. i. „először éget”. Èl sodiknál mázójjuk. Az a zsengélés, sőbe zsengélik, másoccòr mázasan a második a mázaségetés. égetik, annál szebb az áru. Ezeket a **zsengés** ~ mn. „rosszul kiégett”. vázakat először ugyizs zsengélni kell. A két èlső sor, azs zsengés.

zsengélés ~ fn. „első égetés”. Èlső **zsiros** ~ mn. „kövér”. Ezek a zsiros agyagok min sima agyag.

Imre Samu

A rumén nyelv atlasz első három kötetének magyar eredetű anyaga

A napjainkban kiadás alatt álló rumén nyelv atlasz (*Atlasul Lingvistic Român I—II.* és *Atlasul Lingvistic Român Mic I—II.*) eddig megjelent, illetőleg hozzánk is eljutott kötetektől¹ vizsgálgatva, számos magyar eredetű, illetőleg magyarból kölcsönzött kifejezésre bukkantam. Az adatok elég nagy száma arra ösztönzött, hogy rendszeresen foglalkozzam a kérdéssel.² Így gyűjtöttem össze az alább felsorolt 313 kifejezést. Mindent elkövettem ugyan, hogy gyűjteményem minél teljesebb legyen, az atlasz gazdag anyaga és a térképek zsúfoltsága miatt azonban valószínűleg több adat kikerülte figyelmemet. Csak azokat a kifejezéseket írtam ki, melyeknek magyar eredetéhez, illetőleg magyarból való kölcsönzéséhez semmi kétség nem fér. A *șifoner* (sifonér), *rac* (rák), *doctor-doftor* (orvos) *măștîhoi* (mostoha) stb.-szerű szavakat éppen ezért figyel-

¹ A rumén nyelv atlasz 1938-40 közt három kötete jelent meg: a) *Atlasul Lingvistic Român. Publicat de Muzeul Limbii Române din Cluj, sub conducerea lui Sextil Pușcariu, profesor la universitatea din Cluj, membru al Academiei Române. Partea I. (ALR. I.) Vol. I.: Părțile corpului omenesc și boalele lui. De Sever Pop, conferențiar la universitatea din Cluj. Cluj, 1938. Rövidítve: ALR. I-1.*

b) *Micul Atlas Lingvistic Român ... Partea I. (ALRM. I.) Vol. I. Părțile corpului omenesc și boalele lui. De Sever Pop ... Cluj, 1938. Rövidítve: ALRM. I-1.*

c) *Atlasul Lingvistic Român Partea II. (ALR. II.) Vol. I.: A) Corpul omenesc, boale (și termeni înruditi); B) Familia, nașterea, copilăria, nunta, moartea, viața religioasă, sărbători; C) Casa, acareturile, curtea, focul, mobilierul, scule. De Emil Petrovici, profesor la universitatea din Cluj Regele Ferdinand I. Sibiu. Sibiu, Muzeul Limbii Române. Leipzig, 1940. Rövidítve: ALR. II-1.*

A kiadás állapotáról azóta semmit sem tudunk.

² Az ALR. I-1, és ALRM. I-1 magyar vonatkozású anyagával Blédy Géza is foglalkozott. (*Magyar Irodalomtörténet 1939. Emlékkönyv Kristóf György hatvanadik születésnapjára. Kolozsvár, 1939. 39—62.* Az ALRM. I-1 magyar anyagát teljes egészében, az ALR. I-1 anyagából csak mutatóban közölte néhány térkép magyar anyagát. Az egyes adatok előfordulási helyét nem jelöli. Több lényeges adat elkerülte figyelmet. Anyagát nem betűrendben, hanem a térképek sorrendjének megfelelően adja elő. Ezért dolgozatomban ezt a két kötetet is feldolgoztam.

men kívül hagytam. Mivel nyelvatlasz-adatokról van szó, az alább közölt anyagnak is természetesen elsősorban nyelvföldrajzi szempontból kellene értékesnek lennie. Ebből a szempontból azonban a rumén gyűjtőktől közzétett adatok nem egészen megbízhatóak. Gyűjteményemben előfordul egy-két régebben átvett magyar eredetű szó (ilyen pl. a *mai, beteag, tãmaduesc*), melyeknek elterjedtségét meglehetősen pontosan vázolhatjuk az atlasz adatai alapján, az esetek többségében azonban az adatok meglehetősen gyérek. Ennek oka szerintem a gyűjtők ponthálózatainak ritka volta, a tanulmányozott pontok közti igen nagy távolság. POP SEVER, a nyelvatlasz egyik gyűjtője 301 helység nyelvét tanulmányozta. Gyűjtés közben saját bevallása szerint is 30—50 km távolságra választott ki egy-egy pontot. A másik gyűjtő, PETROVICI EMIL 85 pontot tanulmányozott s minden 90—100 km-re állt meg. E nagy ugrások következtében természetesen számos népnyelvi adat kimaradt gyűjtésükből. Itt van pl. a magyarból kölcsönzött és már évszázadok óta meglehetősen elterjedt *țintirim* (templomudvar, temető) szó. A rumén gyűjtők mindössze 16 erdélyi és 1 moldvai helységből közlik. A rendelkezésemre álló jelenlegi és történeti adatok tanúsága szerint azonban e szó élettere jóval nagyobb. Közismert Erdély ruménlakta területén, Bukovinában, sőt Moldvában is egész Jászvásár (*Jași*) vidékéig. *Terhes* szavunkat (a ruménben *tãroasã* alakban él) csak három helységből közlik (*Barcãnfalváról, Borgóprundról* és *Borosjenőről*). Adataink szerint ez is általánosan használt Erdély ruménlakta területén.³ Más közismertebb magyar eredetű szóra viszont azért találunk csak egy-két adatot, mert a gyűjtők kérdőívében nem fordult elő. Az ezekre vonatkozó adatok a véletlennek köszönhetők. Ebből a szempontból tehát az itt közölt adatok kiegészítésre szorulnak. A közölt kifejezések száma mindenesetre szép eredménnyel kecsegteti a kutatót. Különösen a ház, az udvar, az építkezés stb. érdemel különös figyelmet. Az alább közölt 313 kifejezés közül 146 vonatkozik a házra, az udvarra és az építkezésre. Elég sok kölcsönszót találtam az emberi testre és ennek betegségeire vonatkozó anyagban is (emberi test részei: 34, betegségek: 20, az emberi testtel kapcsolatos más kifejezés: 38, népelet: 14, vallásos élet: 14).

³ Ezeket az adatokat dr. Tamás Lajos egyetemi ny. rendes tanár úr volt szíves rendelkezésemre bocsátani. Ezért és az anyag feldolgozására vonatkozó útbaigazításaiért e helyen is hálás köszönetet mondok. Ugyancsak itt mondok köszönetet dr. Szabó T. Attila egyetemi ny. rk. tanár úrnak és Brüll Emánuel ref. kollégiumi tanár úrnak, kik állandóan figyelemmel kísérték munkámat, s nagy segítségemre voltak a tanulmányozott pontok magyar nevének megállapításában.

A kölcsönzés módja, az ezzel kapcsolatos alaktani és hangtani változások szempontjából még több érdekes adatot talál itt az érdeklődő. Az alaktani sajátságok közül mindössze a raggal, illetőleg jellel ellátott kifejezések átvételére (pl. *şifont, torumbu*) és a magyar igéknek a rumén igerendszerbe való beiktatására hívom fel a figyelmet (*kopogtat—copocotli, makog—măcăgui, pakol—pocoli, pislákol—pişlacoli, sétál—şitji, vakol—văcăli*, de a jelentő mód jelen idő tárgyas ragozás egyes harmadik személyében, mivel valószínűleg ezt hallották a leggyokrabban, megmaradt az érintetlen magyar alak: *văcălje*). A hangtani jelenségek közül különösen a rumén köznyelvben szokatlan hangok átvétele érdemel figyelmet (pl. *a: jaɨ, gozdo, sivbaɨ, vacsem; ö:büt'öcurɨ, ó:felcõt'aş; ü:büt'öcuri, cömüveş*). A csíkmegyei *Csíkszentmihály* ruménségének nyelvében még a környező székely népnyelvre oly jellemző *á:a* ejtést is megtaláljuk [pl. *gard* (kerítés), *alvan* (állvány), *zar* (zár) stb]. Mindez fényes bizonyítéka annak, hogy a kölcsönzavakkal együtt nagyon gyakran meghonosodik egy-két az illető nyelvben szokatlan, gyakrabban hallott hang is.⁴ Itt-ott találkozunk néhány hangsúlykölcönzéssel is (pl. *badog, reformatuş*.)

Ez általános természetű megjegyzések után át is térek az anyag betűrendes közlésére. A címszó után a rumén népnyelvi alakok következnek, majd ezek után előfordulási helyük megyék szerint. A megyéket betűrendbe szedve s rövidítve jelzem,⁵ kivéve az ókirályságbelieket, melyek csak ritkán fordulnak elő s a rövidítések számát tetemesen növelték volna. Az előfordulási helyek felsorolása után az adat forrását jelzem. Közlöm a gyűjtők kérdőívének megfelelő címszavát is. Sok esetben ugyanis a nyelvi adat jelentését csakis ennek segítségével állapíthatjuk meg.

⁴ E jelenség egyébként Erdélyben nem is olyan ritka. Egyes helyeken a magyarság is átvett egy-egy jellegzetesen rumén hangot. A szolnokdobokamegyei Ördöngösfüzesen pl. a veláris illabiális *á* hangot észleltem a magyarság nyelvében. (Vö. MNy. XXXVII, 207.) Gáldi László az ilyen hangkölcönzéseket kétségbe vonta ugyan (Vö. MNy. XXXVII, 358—60.), de ezek után, el kell ismernünk, hogy igenis lehetségesek.

⁵ A következő rövidítéseket alkalmaztam: Af.—Alsófehér, A.—Arad, Bé.—Békés, BN.—Beszterce-Naszód, B.—Bihar, Br.—Brassó, Cs.—Csík, F.—Fogaras, Hsz.—Háromszék, H.—Hunyad, Kk.—Kisküküllő, K.—Kolozs, KSz.—Krassó-Szörény, M.—Máramaros, MT.—Maros-Torda, Nk.—Nagyküküllő, Szt.—Szatmár, Szeb.—Szeben, Sz.—Szilágy, SzD.—Szolnok-Doboka, TA.—Torda-Aranyos, T.—Temes, Tr.—Torontál, U.—Udvarhely.

A.

ablak fn.⁶ *oblac*:⁷ Érkenéz (B) [ALR. II—1, 122/MN.⁸ oblon—ablaktábla]; *oblac*: Borosjenő (A) [ALR. II—1, 141/273. firidă—vakablak]; *oblac -i*: Biharrósa (B), [ALR. II—1, 131/235. femeia dîretică prin casă — az asszony takarít a házban]. Vö. még *vakablakkal*. :m. *ablak*. Nyelvünkben is szláv kölcsönszó ugyan, de a ruménbe minden bizonnyal a magyar nyelvből került. Vö. EtSzt. 6.

abrosz fn. 'terítő' *aboros*: Borosjenő (A); *abros*: Csíkszentmihály (Cs) [ALR. II—1, 148/MN. boccea—terítő, pokróc]. : m. *abrosz*. Vö. EtSz. 9—10.

ács fn. *aci*: Kismajtény (Szt) [ALR. II—1, 115/222. tâmplar—asztalos]. :m. *ács*.

ágyékos mn. 'sérvéses' *ad'icoş*: Nagyléta (B) [ALR. II—1, 125. hernie—sérv és ALR. I—1, 136. vătăm—sérvéses]. *Szárm. s-yo ad'icoşet*: Piscolt (B) [ALR. I—1, 147 mă vătăm—sérvet kapok]. :m. *ágyék*.

állás fn.' az épülő ház mellé készített álló és dolgozó hely ' *alaş*: Fenes (Af), Borosjenő, Ópécska (A), Borgóprund (BN), Biharrósa, Oláhszentmiklós (B), Csernátfalva (Br.), Alsóárpás (F), Petrilla (H), Mikeszásza (Kk), Nádasszentmihály (K), Maroshévíz (MT), Barcánfalva (M), Héjjasfalva (Nk), Avasfelsőfalva, Kismajtény, Tőkésbánya (Szt), Polyán (Szeb), Oláhbaksa (Sz), Bethlen, Nagybúny (SzD), Magyarpeterd (TA) [ALR. II—1, 123/238, schelă—állás].

⁶ A címszó után rövidítve jelzem azt is, hogy az illető kölcsönszó milyen szófajhoz tartozik: fn.=főnév, ht.=határozószó, i.=ige, ind.szó=indulatszó, mn.=melléknév.

⁷ A vastagon szedett hang a hangsúlyos szótagot jelzi. Nyomda-technikai okokból a hangsúlyos *o*, *e* és *a* jelölését kénytelen voltam elhagyni.

⁸ Az atlasz megfelelő kötetét jelző rövidítés (ALR. I-1, ALR. II-1, ALRM. I-1) után a kötet lapszáma, majd az adatot tartalmazó térkép száma következik. Az ALR. I-1, és ALRM. I-1, esetében a lapszám és a térképszám ugyanaz, mivel egy lapon csak egy térkép található. Az ALR. II-1, lapszáma után gyakran MN. található a térképszám helyén. Ez azt jelenti, hogy a közölt adat a térkép szélén közölt térképezetlen anyagból való. Ugyanezt a rövidítést használja az atlasz is. (MN.=material necartografiat—térképezetlen anyag).

állvány fn. 'gestell' *alvan*: Csíkszentmihály (Cs) [ALR. II—1, 123/238. schelă—állítás].

aranyér fn. 'hemorrhoiden leidend' *qrqner*: Érkenéz (B) [ALR. II—1, 58/MN. hemoroizi—aranyér].

aranyeres mn. 'an hemorrhoiden leidend' *qrqneres*: Kismajtény (Szt) [ALR. II—1, 58/MN. hemoroizi—aranyér].

asztalos fn. 'tischler' *qstqloş*: Érkenéz, Oláhszentmiklós (B), Kovászna (Hsz); *astăluş*: Fenes (Af), Petrilla (H), Héjjasfalva (Nk); *asteluş*: Magyarpeterd (TA); *astalişu*: Nádasszentmihály(K), Barcánfalva (M), Avasfelsőfalu, Tökésbánya(Szt), Oláhbaksa (Sz), Bethlen (SzD); *staliş*: Borsa (M) [ALR. II—1, 155/222. tâmplar—asztalos].

avas mn. *auşit*: Tökésbánya (Szt) [ALR. II—1, 10/19. slănină râncedă—avas szalonna].

B.

bádog fn. *badog*: Érkenéz (B), Csíkszentmihály (Cs), Avasfelsőfalu, Kismajtény (Szt); *badoc*: Barcánfalva (M), Tökésbánya (Szt); *bad'ic*: Oláhszentmiklós (B) [ALR. II—1, 120/232. acoperiş de tablă—bádogfedél].

baj fn. *bajul cela*: Alsóapsa (M), Felsőfernezely (Szt), Tordavilma (SzD) [ALR. I—1, 19. és ALRM. I—1, 119. epilepsie—nyavalyatörés]; Mikelaka (A), Kétegyháza (B) [ALR. I—1, 143. el sufere de epilepsie—nyavalyatörésben szenved]. : m. *baj* Vö. EtSzt. 230. L. még *szívбай*.

barnás mn. *bărnaci*: Borosjenő (A), Biharrósa (B); *bărnaci*: Ópécska (A), Érkenéz, Oláhszentmiklós (B), Nádasszentmihály (K), Borsa (M), Avasfelsőfalu, Kismajtény, Tökésbánya (Szt), Oláhbaksa (Sz), Nagybúny (SzD); *bârnaci*: Aranyosfő (TA), [ALR. II—1, 3/5. oacheş—barnás].

bendő fn. *bind'eş*: Kismajtény (Szt) [ALR. II—1, 38/MN. burtă—has]; *bind'eş de ȳaie*: Nádasszentmihály (K) [ALR. II—1, 132/255. geam de beşică—hólyagból készült ablakszem].: m. *bendő*.

bér fn. *a fost bir la popa, o vică dă bir*: Oláhszentmiklós (B) [ALR. II—1, 110/MN. ce să dă preotului care umblă cu iordanul—mit adnak a papnak, amikor házszentelésre jár?]. : m. *bér*. Eredete vitatott. Az EtSzt. szerint a magyarból került a ruménbe (360—1).

beteg mn. *beteag*: Ompolykisfalud (Af), Almásegres, Felsősimánd, Háromalmás, Soborsin (A), Corneşti-Târg (Bălţi), Kovin,

Ovka (volt Szerbia), Kétegyháza (Bé), Marosborgó, Szentjózsef, Újradna (BN), Magyarcséke, Nagyléta, Nagyürögd, Piskolt, Tataros (B), Movila Ruptă, Râșcani(Botoșani), Brassó (Br.), Aluatu (Cahul) Cârlibaba (Câmpulung), Gura Roșie (Cetatea-Albă), Vasláb (Cs), Breáza, Újsinka(F), Bodzaforduló, Erősd, Kézdimártonos(Hsz), Dupapiátra, Felsőlapugy, Kosztezsd, Prevalény (H), Küküllősolyomos (Kk), Erdőfelek, Mocs, Székelyjő (K), Ferend, Kölnök, Majdán, Óborlovény, Rekettyő, Szamosréve, Zsidóvár (KSz), Borsa, Budfalva, Jód, Petrova(M), Kisszentlőrinc, Mezőrúcs (MT), Kálbor, Medgyes, Oláhivánfalva, Olthidegkút, Zoltán (Nk), Târgu-Neamț (Neamțu), Szamosdob (Szt), Bojca, Ecellő, Rehó (Szab), Alsószopor, Felsőkaznacs, Felsőszivágy, Vármező (Sz), Alparét, Csicsógyörgyfalva, Csokmány, Szamosjenő (SzD), Alsószolcsva, Felsővidra, Borrév, Bükkfalva, Kisbecskerek (TA), Bánlak, Nagykőcse (Tr); *beteag és bolnav*: Kissajó (BN); *bolnav* és *beteag* Sângerei (Bălți), Romoly (BN), Vajdahunyad (H), Oláhbükkös (Kk), Dános (Nk), Tordavilma (SzD), [ALR. I—1, 133. és ALRM. I—1, 190. bolnáv—beteg]; Măceșul de jos (Dolj). Boian (Hotin), Piuă Petrii (Jalomița), Negreni (Olt), Furcenii-Vechi (Tecuci), Zimnicea (Teleorman) [ALR. II—1, 55/MN. *beteag de picioare*—fájóslábú]; Mikeszásza (Kk) [ALR. II—1, 55/109. *zace în pat*—fekszik]; *beteag de un ochi*: Gordinești (Hotin), Mădârjac (Jași), Cuizovca, Perisecina (Orhei), Bolotești (Putna), Osica de jos (Romanai), Beștepe (Tulcea) [ALR. I—1, 67. és ALRM. I—1, 100. *chior*—félszemű]; *bet'ag*: Budfalva (M) [ALR. II—1, 143. *el sufer* de epilepsie—nyavalyatörésben szenved]; *bet'eag*: Ópécska (A), Tuzla (Cetatea-Albă), Bethlen, Nagybúny (SzD) [ALR. II—1, 54/MN. *nu-i acătării*—alkalmatlan]; *beteji bolonz*: Biharrósa (B), [ALR. II—1, 57/114. *balamuc*—elmegyógyintézet]; *bet'ag d'i gută*: Aranyosfő (TA) [ALR. II—1, 59/118. *amigdalită*—mandula gyulladás]; *bet'ag*: Valea-Lungă, Cricov (Dâmbovița), Pestișani (Gorj), Kovászna (Hsz), Nucșoara (Muscel), Saharna (Orhei), Mircești (Roman), Căușanii-Vechi (Tighina), Somova (Tulcea) [ALR. II—1, 55/MN. *beteag de picioare*—fájóslábú]; *bet'ag*: Oláhbaksa (Sz) [ALR. II—1, 55/109. *zace în pat*—fekszik]; *bet'ag*: Héjjasfalva (Nk) [ALR. II—1, 55/MN. *bolește*—betegeskedik]; *bet'ag*: Borsa (M) [ALR. II—1, 54/MN. *aiureală*—delirium]; *bet'ag de degot'*: Avasfelsőfalu (Szt); *bet'ag de potcă*: Ópécska (A), Bethlen (SzD) [ALR. II—1, 62/123. *potcă*—ígészés]; *bet'ag*: Borosjenő (A), Biharrósa, Érkenéz (B), Petrilla (H), Kismajtény, Tőkésbánya (Szt), Nagybúny (SzD) [ALR. II—1, 62/124. *lăuză*—

betegágyas]; *bet'ag*: Oláhszentmiklós (B) [ALR. II—1, 56/MN. boală de naștere—születési betegség]; *beciag* (olv. becság): Valkány(Tr.), [ALR. II—1, 55/MN. beteag de picioare—fájóslábú]; *a foz beciag g'e vārsat*: Magyarpeterd (TA) [ALR. II—1, 23/45, ciubit de vārsat—himlőhelyes]; Gilád, Kiszetó (T), Gád (Tr) [ALR. II—1, 62/124. lăuză—betegágyas]; *bit'ag*: Maroshévíz (MT) [ALR. II—1, 56/MN. se molipsește—megfertőződik]; *biciag* (olv. bicság): Csernabesenyő (KSz) [ALR. II—1, 56/MN.]; *bieciag* (olv. biecság): Gilád (T) [ALR. II—1, 54/MN. bolește—betegeskedik]. *Szärm. betegos*: Mikeszása (Kk), Héjjasfalva (Nk) [ALR. II—1, 53/105. bolnăvicios—beteges]; Ráksa (Szt) [ALR. I—1, 133 és ALRM. I—1, 190. bolnav—beteg]; *beteguos*: Csíkszentmihály (Cs) [ALR. II—1, 53/105. bolnăvicios—beteges]; *bet'egos*: Sztrimba (H), Felsőilosva, Kékesújfalú, Oláhlápos (SzD), Aranyosfő (TA) [ALR. I—1, 133. bolnav—beteg]; Borosjenő, Ópécska (A), Borgóprund (BN), Biharrósa, Érkenéz, Oláhszentmiklós (B), Alsóárpás(F), Petrilla (H), Barcánfalva (M), Kiszetó, Tökésbánya (Szt), Oláhbaksa (Sz), Bethlen (SzD), Aranyosfő (TA) [ALR. II—1, 53/105. bolnăvicios—beteges]; *bet'agos*: Mikelaka (A), Bél, Mézged, Rév (B), Gyergyóhollós (Cs), Strezakercisora (F), Alsóapsa, Bárdfalva (M), Ráksa, Szamosborhíd (Szt), Mojgrád (Sz), Maroslekence (TA) [ALR. I—1, 133. bolnav—beteg]; *becegos* (olv. becsegosz): Dobra (H), Sveti Mihajlo (volt Szerbia) [ALR. II—1, 53/105. bolnăvicios—beteges]; *beceguos*: Novákfalva (KSz), Kiszetó (T), Valkány (Tr) [ALR. II—1, 53/105. bolnăvicios—beteges]; *beciagos*: Stejvaspatak, Vecel(H), Nagyzsupán (KSz), Sistaróc(T) [ALR. I—1, 133. bolnav—beteg]; *biciguos*: Csernabesenyő (KSz) [ALR. II—1, 53/105. bolnăvicios—beteges]; *s-o betejit*: Recea (Bălți) [ALR. II—1, 55/MN. beteag de picioare—fájóslábú]; *fume.je bit'ejitã*: Maroshévíz (TA); *becejitã*: Héjjasfalva (Nk), Magyarpeterd(TA) [ALR. II—1, 62/124. lăuză—betegágyas]. : m. *beteg*.

betegség fn. *beteșig din iele*: Avasfelsőfalú (Szt) [ALR. II—1, 127. boală dintru iele—paralízis]; *beteșig*: Nádasszentmihály (K), Barcánfalva (M) [ALR. II—1, 56/MN. boală de naștere—születési betegség]; *are beteșigu cel greu*: Komorzán (Szt.) [ALR. I—1, 143. el suferă de epilepsie—nyavalyatörésben szenved]; *bet'eșig*: Érkenéz, Magyarcséke (B), Kismajtény (Szt), Nagybúny (SzD) [ALR. II—1, 56/MN. se molipsește—megfertőződik]; Bárdfalva (M), Mózsfalu (Szt) [ALR. I—1, 143. el suferă de epilepsie—nyavalyatörésben szenved]; Barcánfalva (M) [ALR. II—1, 56/MN. boală de naștere—születési betegség]; *bet'ășig*: Felsőkaznacs (Sz) [ALR.

I—1. 143.]; *beteşug*: Maroslekenca (TA) [ALR. I—1, 122. oftică-heptika]; Csíkszentmihály (Cs) [ALR. II—1, 56/MN. boală de naştere—születési betegség]; Alsóárpás (F), Bethlen (SzD) [ALR. II—1, 57/MN. boală molipsitoare—ragályos betegség]; *bet'eşug*: Aranyosfő (TA) [ALR. II—1, 56/MN.]; *ni să pare că-i de beteşugu hăl uscat*: Héjjasfalva (Nk) [ALR. II—1, 42/84. sfrijit—lefogyott, kiasszott]; *bit'eşugu*: Maroshévíz (TA) [ALR. II—1, 56/MN. se molipseşte—megfertőződik]; *beceşug* (olv. becesug): Novákfalva (KSz) [ALR. II—1, 56/MN. boală de naştere—születési betegség]; Nagyzsupán (KSz) [ALR. I—1, 143. el suferă de epilepsie—nyava-lyatörésben szenved]; *becejug* (olv. becsezsug): Sveti Mihajlo (volt Szerbia [ALR. II—1, 56/MN.]; *beciăşug* (olv. becşásug): Vajda: hunyad, Vecel(H); *beciăjug* (olv. becşászug): Sistaróc, Szenesfalu (T) [ALR. I—1, 143.]: m. *betegség*, illetőleg m. *beteg* + rumén *şug* képző.

betlehem fn. 'gyertyával kivilágított csillag, vagy a betlehemi jelenetet tartalmazó házikó, melyet karácsonykor házról-házra hordanak a betlehemesek' *betlejem*: Gád (Tr) [ALR. II—1, 111/MN. umblă cu vicleimul—jár a betlehemmel]. : m. *betlehem*.

bika fn. *pare că iej bică*: Dobra (H) [ALR. II—1, 50/MN. po-reclă pentru un om gros—a kövér ember gúnyneve]. : m. *bika*.

bokréta fn. *bocrietă dim busuioc*: Mirceşti (Roman) [ALR. II—1, 102/MN. pămătuful de busuioc (cu care se aghesmuieşte)—az a bazsalikom csokor, mellyel a szentelt vizet preckelik]. : m. *bokréta*. Az EtSzt. szerint (459) eddig csak alapszavát, a *bokrot* közölték a ruménből, mint magyar jövevényszót.

bolond mn. *bolond, bolonz*: Biharrósa, Érkenéz (B); *bolund, bolunz*: Fenes (Af), Oláhszentmiklós (B), Petrilla (H), Nádasszentmihály (K), Tökésbánya (Szt), Oláhbaksa (Sz), Aranyosfő, Magyarpeterd (TA) [ALR. II—1, 55/MN. nebun—bolond]; Illye (B), Dupapiátra, Stejvaspatak(H), Vármező (Sz), Alsószolcsva, Bor-rév (TA); *byolund*: Szamosberence(Szt) [ALR. I—1, 134. smintit—zavart, elmebeteg]; *bolund*: Melegsámos (K) [ALR. I—1, 64. uituc—feledékeny; *casa bolunzilor*: Fenes (Af), Petrilla (H), Nádasszentmihály (K), Tökésbánya (Szt), Oláhbaksa (Sz), Aranyosfő, Magyarpeterd (TA) [ALR. II—1, 57/114. balamuc—elmegyógyintézet]; *bolind*: Borosjenő, Ópécska (A), Kiszetó (T), Gád (Tr). [ALR. II—1, 55/MN. nebun—bolond]; Felsőlapugy (H), Almafa (KSz.), Bükkfalva (T) [ALR. I—1, 134. smintit—zavart]; *bolind de cap*: Soborsin (A) [ALR. I—1, 135. és ALRM. I—1, 193. ameţit—bódult]; *byolindu*: Rehó (Szab) [ALR. I—1, 119. epilepsie—nyava-lyatörés];

casa bolînzilor: Ópécska (A); *şpitala bolîndă*: Valkány (Tr) [ALR. II—1, 57/114. balamuc—bolondok háza]. *Szárm. ȝo bolîndzît*: Bükkfalva (T); *o bolunzit*: Csombord (Af), Alsószolcsva, Borrév (TA); *bolînzeşti*: Rév (B) [ALR. I—1, 119. epilepsie—nyavalya-törés].

bolt fn. *mătură d'e bold*: Barcánfalva (M) [ALR. II—1, 150/MN. mătură—seprű]: m. *bolt*.

bors fn. *bors*: Călugăra (Bacău), Recea (Bălţi), Borceag (Cahul), Boian (Cernăuţi), Topraisar (Constanţa), Trebisăuţi (Hotin), Stefăneşti (Ilfov), Cărăneşti (Jalomiţa), Mezőszabad (MT), Pipirig (Neamţu), Mărginea (Rădăuţi), Furcenii-Vechi (Tecuci), Ghimpaţi (Vlaşca) [ALR. II—1, 15/MN. ce e acru—micsoda savanyú]. — A felsorolt adatokból látható, hogy általánosan használt szó az egész dákó—rumén nyelvterületen. Feltehető ugyan az is, hogy a Kárpátonkon túli ruménség nyelvébe a törökből került, de könnyen elképzelhető e bolgár—török eredetű szó átvétele a magyarból is.

borzas mn. *borzoş*: Csombord, Ompolykisfalud (Af), Naszód (BN), Nagyléta, Piskolt, Tataros (B), Gyergyóholló, Vasláb (Cs), Magyarbénye, Oláhbükkös (Kk), Melegszaamos, Székelyjó (K), Kiszentlőrinc, Görgényhodák (MT). Oláhlápos (SzD), Borrév (TA); *buzorzoş*: Sztrimba (H), Szamosberence (Szt), Mojgrád (Sz), Szamosjenő (SzD); *buzorzoş*: Erősd (Hsz), Felsőilosva, Tordavilma (SzD) [ALR. I—1, 66. sbârlit—borzas]: m. *borzos*.

bölcső fn. *belcieu*, *belciauă*: Érkenéz(B), Nádasszentmihály (K); *bielciü*: Biharrósa; *bielci*: Oláhszentmiklós(B) [ALR. II—1, 75/MN. leagăn—bölcső].

búcsú fn. *la mănăstire la bulciu*: Tökésbánya(Szt) [ALR. II—1, 97/MN. pelerinaj la mănăstire—búcsújárás]: m. *búcsú*.

bunkó fn. *buncău*: Érkenéz(B) [ALR. II—1, 152/MN. maiu de bătut pământul—döngölő, bunkó]: m. *bunkó*.

bütyök fn. *bütöcuri*: Érkenéz(B) [ALR. II—1, 38/76. ouăle picioarelor—boka]: m. *bütyök*.

C.

cédula fn. *şidulă*: Ópécska, Tökésbánya (Sz.) [ALR. II—1, 111. reţetă medicală—orvosi recept]: m. *cédula*. Igaz ugyan, hogy a magyarba is a közlatinból került, de abból, hogy a ruménben csak Erdélyben használt SZÓ (legalább is az atlasz tanúsága szerint), biztosra vehetjük, hogy magyar kölcsönszóval van dolgunk.

cigány fn. *gomboş ȱgan*: Érkenéz (B) [ALR. II—1, 134/260. tigan de laie—kóborcigány, vándorcigány].

cínterem fn. *țințirim*: Csíkszentmihály (Cs), Héjjasfalva (Nk), Avasfelsőfalu (Szt); *țințirimu*: Oláhszentmiklós (B); *țințirim*, *țințirim*: Nádasszentmihály (K), Kismajtény (Szt), Nagybúny (SzD), Magyarpeterd (TA); *țințirim*: Borgóprund (BN); *țințirim*: Fenes (Af), Borsa (M), Maroshévíz, Mezőszabad (MT), Pipirig (Neamțu), Oláhbaksa (Sz); *sint'irim*: Barcánfalva (M); *ținț'erim*: Aranyosfő (TA).

comb fn. *țimp*: Kovin (volt Szerbia), Felsőlapugy (H), Rekettyő, Zsidóvár (KSz), Bánlak, Nagykovács (Tr) [ALR. I—1, 56. coapsă—comb].

cölöp fn. *țuleap*, *țulepi*: Biharrósa(B) [ALR. II—1, 126/MN. 1. pari, 2. stâlpi—1. karók, 2. cölöpök].

cukor fn. *țucur*: Borosjenő, Ópécska (A), Érkenéz, Oláhszentmiklós (B), Kismajtény (Szt). Kiszető (T) [ALR. II—1, 15/MN. ce este dulce—micsoda édes?].

Cs.

család ~ **cseléd** fn. *ciolad,-uri*: Kismajtény(Szt); *ciljed*, *-uri*: Biharrósa(B); *cilezi din casă cu părinți cu tăt*: Avasfelsőfalu (Szt); *șeljed,-uri*: Kiszető (T) [ALR. II—1, 68/135. familie—család]; *aj duci ciljed dă sufletu*: Biharrósa (B) [ALR. II—1, 69/137. am luat un copil de suflet—örökbefogadtam egy gyereket]: m. *család* ~ *cseléd*. Ez utóbbi *gyermek*-et jelent.

csatorna fn. *ciofîrnă*: Mezőszabad (MT); *cețărănă*: Oláhbaksa (Sz); *cețărănă*: Érkenéz (B), Kismajtény (Szt); *cefîrnă*: Ópécska (A), Nagybúny (Sz); *șefîrnă*: Dobra(H), Valkány (Tr), Gilád (T); *șefîrne*: Kiszető (T); *șecerne*: Magyarpeterd (TA); *ciț'ernă*: Tőkésbánya(Szt), Aranyosfő (T A); *ciț'jerne*: Avasfelsőfalu (Szt); *ciu-t'ernă*: Nádasszentmihály (K) [ALR. II—1, 121/233. uluc la streasină—csatorna].

cseléd fn. l. *család*.

cserép fn. *çerepuri*: Érkenéz (B); *șirepuri*: Borgóprund (BN), Maroshévíz (MT), Bethlen (SzD); *cirip*: Ópécska (A), Biharrósa, Oláhszentmiklós (B), Oláhbaksa (Sz), Aranyosfő (TA); *ciripă*: Borosjenő (A); *șirip*: Magyarpeterd (TA) [ALR. II—1, 120/231. 1. țiglă, 2. olană—1. cserép, 2. kupáscserép].

csiga fn. *cigă*, *ciji*: Borosjenő(A); *șigă*, *șij*: Maroshévíz (MT) [ALR. II—1, 151/MN. macara—csiga (eszköz); *ciga grumazulu*: Kismajtény (Szt) [ALR. II—1, 22/MN. partea dinapoi a gâtului—nyakcsigolya].

csipa fn. *cipă*: Kisszentlőrinc (MT), Piskolt (Sz) [ALR. I—1, 15. és ALRM. I—1, 24. urdori—csipa].

csipás fn. *cipaș*: Nagyléta (B) [ALR. I—1, 15. és ALRM. I—1, 24. urdori—csipa]: Tataros (B), Budfalva (M), Tordavilma(SzD) [ALR. I—1, 68. șașiu—(kancsal)].

csókás mn. *ciocuș*: Melegsamos (K), Görgényhodák (MT), Ráksa, Szamosberence (Szt), Alparét, Kékesújfalu, Szamosjenő (SzD), Alsószolcsva (TA); *cieucuș*: Mojgrád (Sz); *ciocaș*: Székelyjő (K); *șiocuș*: Erdőfelek, Mocs (K), Borrév (TA) [ALR. I—1, 68. șașiu—kancsal]: m. *csókás*: 'kékes szemű, kancsal'. Vö. CzF. V, 1036., Dicționarul Academiei Române I, II, 313. POP SZEVEÉR, Dacoromania V, 171., PUȘCARIU, Dacoromania V, 40., DRĂGANU, Dacoromania VI, 269. és BLÉDY, 60—1.

csomó fn. *ciumog*: Ráksa (Szt); *ciumog de păr*: Sztrimba (H); *ciumoc*: Szamosborhíd (Szt) [ALR. I—1, 9. smoc de păr—hajtincs]. : *csomó*. Az EtSz. szerint (1138) a ruménből eddig csak a *ciumău* alakot közölték. Vö. még BLÉDY, 59 és TREML, NyK. XLVIII, 307.

csonka mn. *săptămâna ai cioncă*: Héjjasfalva (Nk) [ALR. II—1, 110/MN. săptămână luminată—csonkahét].

csont fn. *ciont*: Kétegyháza (Bé), Romoly (BN), Bél, Illye, Magyarcséke, Mézged, Nagyléta, Nagyürögd, Piskolt (B), Erdőfelek, Melegsamos, Mocs, Székelyjő (K), Bárdfalva, Budfalva, Borsa (M), Kisszentlőrinc (MT), Felsőfernezely, Komorzán, Szamosborhíd, Szamosdob (Szt), Felsőkaznacs, Felsőszivágy, Mojgrád, Vármező (Sz), Kabalapatak, Szamosjenő (SzD); *os* és *ciont*: Sztrimba (H), Felsőilosva (SzD); *ciont* és *os*: Felsősimánd (A), Naszód (BN), Rév (B), Alsóapsa, Jód, Petrova (M), Mózesfalu, Ráksa, Szamosberence (Szt), Alsószopor (Sz), Alparét, Csicsógyörgyfalva, Csokmány, Kékesújfalu, Oláhlapos, Tordavilma (SzD) [ALR. I—1, 5. os—csont]; *ciont*: Marosborgó (BN); *ciontu gol*: Illye, Vaskohmező (B); Melegsamos (K), Petrova (M), Felsőkaznacs (Sz); *ciant'ile galj*: Rév (B); *ciontvas*: Piskolt (B); *șiont*: Felsőilosva (SzD); *șontu*: Romoly (BN) [ALR. I—1, 7. țeastă—koponya]; *ciontu dăla yobraz*: Nagyürögd (B); *ciontu fălcilor*: Illye(B); *ciontu dîn yobraz*: Rév(B); *ciant'e*: Kétegyháza (Bé); *ciontele obradzului*: Komorzán (Szt); *ciont'e*: Melegsamos (K) [ALR. I—1, umerii obrazului—járomcsont]; *ciontu d'ila gîltan*: Sztrimba(H); *ciontu gîltanului*: Petrova(M) [ALR. I—1, 37. mărul lui Adam—ádámcsutka]; *ciontu spt'inării*: Komorzán, Mózes-

falú (Szt), Kabalapaták (SzD) [ALR. I—1, 40. şira spinării—hátgerinc]; *cionţile grumazilor*: Avafelsőfalú (Szt); *ciontu t'eptului*: Tőkésbánya (Szt); *ciontu grumazului*: Borsa (M) [ALR. II—24/MN. andreaua gătului — nyakcsigolya]; *ciontul din spată — cioantele dela spate*: Oláhszentmiklós (B) [ALR. II—1, 35/MN. spate—hát]; *ciont*: Érkenéz (B), Nádasszentmihály (K), Avafelsőfalú, Kismajtény, Tőkésbánya (Szt); *cioant'e*: Barcánfalva (M), Nagybúny (SzD); *şont'e d'e yom*: Bethlen (SzD) [ALR. II—1, 45/90. oseminte—holttetem].: m. *csont*.

csontos mn. *are ciont'e mari, ciontoş*: Nádasszentmihály (K), Avafelsőfalú (Szt), Oláhbaksa (Sz), Nagybúny (SzD); *ciontoş*: Ópécska (A), Érkenéz, Oláhszentmiklós (B), Barcánfalva, Borsa (M), Kismajtény (Szt); *şontos*: Bethlen (SzD) [ALR. II—1, 45/89. osos—csontos]. : m. *csontos*. A *şontos* alak valószínűleg úgy keletkezett, hogy a magyar *csont* tőhöz a rumén *-os* képző járult.

csúfol i. *ciufuleşte pã altu*: Oláhbaksa (Sz) [ALR. II—1, 21/MN. *se strãmbă*—arcát fintorítja].: m. *csúfol*-ból képzett ige.

csukló fn. *ciuclău, ciuclauă*: Érkenéz (B) [ALR. II—1, 27/MN. *încheietura mâinii*—csukló]. : m. *csukló*.

D.

dalol i. *dăjnăleşte 'horeşte'* : Nagybúny (SzD) [ALR. II—1, 11/MN. *cântă*—énekel].

darab fn. *on drob d'e pîăr*: Naszód (BN); *on dărab de pâr*: Petrova (M) [ALR. I—1, 9. *smoc de pâr*—hajtincs]; *un dărab de lemnu*: Biharrósa (B) [ALR. II—1, 137/254. *surcea*—szálka].

derék fn. *dric, jos la dric*: Kiszetó (T) [ALR. II—1, 37/MN. *crucea şalelor*—keresztcsont].

derékalj fn. *dricală*: Ópécska (A), Gilád, Kiszetó (T), Valkány (Tr) [ALR. II—1, 137/MN. *saltea (umplută cu paie)*—szalmazsák]; *derecaje*: Mikeszásza (Kk); *dricală*: Dobra (H), Novákfalva (KSz); *dricja* Bethlen (SzD); *dricariu*: Avafelsőfalú, Kismajtény (Szt), Oláhbaksa (Sz), Nagybúny (SzD) [ALR. II—1, 138/MN. *chilotă*—dunya, derékalj].

dob fn. *dobă*: Nagyürögd, Tataros (B) [ALR. I—1, 42. *pântece*—has]; *dşobi*: Larga (Jaşi) [ALR. II—1, 110/MN. *ce obiceiuri mai aveţi la anul nou*—milyen újévi szokásokat ismer még?]; *dşoba*: Oláhszentmiklós (B) [ALR. II—1, 38/MN. *burtă*—has].

dobos mn. *dobos*: Oláhszentmiklós (B) [ALR. II—1, 32/63. *burtos*—pocakos].

dohányzik i. *duhăneștî*: Biharrósa (B) [ALR. II—1, 61/MN. orbalț—orbánc].: m. *dohány*-ból képzett ige.

domb fn. *dâmbul mic*: Avafelsőfalu (Szt) [ALR. II—1, 48/MN. ce e mic—micsoda kicsi?].: m. *domb*.

döglük i. *d'ugul'eșt'e, o d'ugulit*: Mezőszabad (MT) [ALR. II—1, 49/97. mă toľănesc—heverek, henyélek].: m. *dögöl*-ből képzett ige.

drót fn. *teje dă drot*: Borosjenő (A); *cărlig de drodu*: Alsóárpás (F) [ALR. II—1, 121/MN. ce fel de încuietoare de lemn aveți—milyen fazáruk van?]; *gard dă drot*: Borosjenő (A), Borgóprund (BN), Mezőszabad (MT), Héjjasfalva (Nk), Bethlen, Nagybúny (SzD); *drogt*: Érkenéz (B), Avafelsőfalu, Tőkésbánya (Szt); *drod*: Barcánfalva (M) [ALR. II—1, 125/MN. ce fel de îngrădituri aveți—milyen kerítést ismer?].

dúc fn. *duț,-uri*: Érkenéz (B) [ALR. II—1, 137/265. cușca porumbeilor—galambdúc]; Piskolt (B) [ALR. I—1, 41. cocoașă—púp].: m. *dúc*. 'galambdúc, púp'.

dúcos mn. *dușoș, cu lipții în spate*: Kismajtény (Szt) [ALR. II—1, 28/56. cocoașat—púpos]; Piskolt (B) [ALR. I—1, 70. cocoașat—púpos].: m. *dúcos*. 'púpos'.

dupla mn. *duflo obloc*: Érkenéz (B) [ALR. II—1, 122/MN. oblon—ablaktábla].: m. *dufla*.

É.

ék fn. *ic, -uri*: Oláhszentmiklós (B), Kismajtény (Szt), Gád (Tr) [ALR. II—1, 131/254. surcea—forgács, ék].: m. *ék*.

esztendő fn. *l.újesztendő*.

F.

fa fn. 1. *keresztfa, májusfa*.

farsang fn. *la moș în fășangu*: Aranyosfő (TA) [ALR. II—1, 108/215. moșii—karácsony estéje].: m. *farsang*.

fátyol fn. *fa'ol*: Érkenéz (B), Mezőszabad (MT); *fa'elu*: Alsóárpás (F) [ALR. II—1, 80/160. vălul miresei—menyasszonyi fátyol].

fedeles fn. *fedeleș*: Fenes (Af), Csernátfalu (Br), Gura Sărătii (Buzău), Borceag (Cahul), Valea-Lungă-Cricov (Dâmbovița), Măceșul de jos (Dolj), Turtucaia (Durostor), Alsóárpás (F), Kovászna (Hsz), Piuia Petrii (Jalomita), Mikeszásza (Kk), Nádasszentmihály (K), Borsa (M), Balș, Isbiceni (Romanai), Polyán (Szab), Sveti Petăr (Szerbia), Bethlen (SzD), Magyarpeterd (TA), Somova (Tul-

cea); *fid'ileş—fid'iliş*: Borgóprund (BN), Csíkszentmihály (Cs), Maroshévíz, Mezőszabad (MT), Oláhbaksa (Sz); *fidil'ieş*: Recea (Bălți), Ciocăneşti (Câmpulung), Boian (Cernăuți), Oniţcani, Saharna (Orhei), Pipirig (Neamţu), Coropcenii (Vaslui) [ALR. II—1, 148/288. fedeleş—fedeles (víztartó hordócska)].

fedő fn. *fedey*: Kiszetó (T), Valkány (Tr.); *fedey*: Fenes (Af), Biharrósa (B), Dobra, Petrilla (H), Maroshévíz (MT), Bethlen (SzD), Aranyosfő (TA); *fidey*: Mezőszabad (MT) [ALR. II—1, 142/MN. abajur—lámpaernyő]: m. *fedő*.

félkótya mn. *felcor'aş*: Alsószopor (Sz) [ALR. I—1, 134. smin-tit—elmezavart, örült].

fest i. o *feşt'it-o*: Fenes (Af), Borgóprund (BN), Oláhszentmiklós (B), Mezőszabad (MT), Héjjasfalva (Nk, Bethlen (SzD) [ALR. II—1, 142/MN. icoana e zugrăvită—a kép ki van festve]. *Szárm. feşt'ală*: Érkenéz (B), Kismajtény (Szt) [ALR. II—1, 127/245. albăstreală (în var)—kékítő, kék festék (a mészben): m. *fest*.

fiók fn. *fi'oc,-i*: Oláhszentmiklós (B), Dobra (H) [ALR. II—1, 136/MN. dulap—szekrény]: m. *fijók*.

firhang fn. *firhông*: Érkenéz (B), Dobra (H), Maroshévíz (MT), Héjjasfalva (Nk), Kismajtény (Szt); *firhôngă*: Aranyosfő (TA); *firhông*: Oláhbaksa (Sz), Bethlen (SzD), Magyarpeterd (TA); *ferhangu*: Alsóárpás (F); *fierhang*: Borgóprund (BN); *ferang*: Kiszetó (T); *firang*: Borosjenő, Ópécska (A), Krassószerkás (KSz), Gilád (T), Valkány (Tr); *ferhông*: Barcánfalva, Borsa (M); *feleungu*: Tökésbánya (Szt); *filonguri*: Nádasszentmihály (K), Nagybúny (SzD); *firong*: Oláhszentmiklós (B); Petrilla (H), Avasfelsőfalu (Szt); *fironda*: Biharrósa(B); *fierang*: Csernabesenyő, Novákfalva (KSz), Sveti-Mihajlo (volt Szerbia); *firuancă*: Zsdrelo (volt Szerbia) [ALR. II—1, 139/MN. perdele—függöny].

fog fn. l. *szemfog*.

fojt l. *sîă fu'itu'ieşt'e, arie tuşă*: (Ráksa (Szt; *mîă fu'itu'iesc*: Mózesfalva (Szt); *sîă fu'itu'ie*: Komorzán (Szt) [ALR. I—1, 114, astmă—asztma]; *să năduşe, să fo'itu'ieşt'e*: Érkenéz (B) [ALR. II—1, 23/MN. se înnăbuşe—fullad].

fordító fn. *ford'ităy*: Nádasszentmihály (K), Mezőszabad (MT), Avasfelsőfalu (Szt); *ferdetăy*: Barcánfalva (M); *forgităy*: Magyarpeterd (TA) [ALR. II—1, 129/250. clanță—kilincs].

forgács fn. *sforgaci'ie, sforgăci'i*: Barcánfalva (M) [ALR. II—1, 47/93. țandără—forgács].

forгатó fn. *fărgăt'euy*: Petrilla (H); *fergeceuy*: Dobra (H) [ALR. II—1, 129/250. clanță—kilincs].

forgó fn. *forǵău ġila mână*: Magyarpeterd (TA) [ALR. II—1, 27/MN. încheietura mânii—csukló].

frász fn. *are fras*: Almásegres (A) [ALR. I—1, 143. el sufere de epilepsie—nyavalyatörésben szenved].

fricska fn. *frişcă*: Mezőszabad (MT), Bethlen (SzD); *flişcă*: Kismajtény (Szt) [ALR. II—1, 7/MN. bobârnac—fricska]. : m. *friska*.

fufru fn. *fruf*: Érkenéz (B), Kismajtény (Szt) [ALR. II—1, 4/7. pârul din frunte—homlokhajzat]. : m. *fufru* (hajzat).

fullad i. *să fulădeleşte*: Oláhbaksa (Sz) [ALR. II—1, 23/MN. se înneacă (în apă)—vízbe fullad]. : m. *fullad*-ból képzett ige.

fundamentum fn. *fundament*: Fenes (Af), Borosjenő, Ópécska (A), Borgóprund (BN), Alsóárpás (F), Dobra, Petrilla (H), Krassószékás, Novákfalva (KSz), Maroshéviz (MT), Sveti Mihajlo (volt Szerbia), Kismajtény (Szt), Bethlen (SzD), Valkány (Tr); *fondament*: Nádasszentmihály (K); *fondoment*: Érkenéz (B), Mezőszabad (MT); *fundomentu*: Csíkszentmihály(Cs); *fundument*: Oláhbaksa (Sz), Magyarpeterd (TA); *fodoment*: Oláhszentmiklós (B), Barcánfalva, Borsa (M), Avasfelsőfalu, Tökésbánya (Szt); *fudument*: Biharrósa (B); *fundamjenătu*, *fundamente*: Jeiăni(Isztria) [ALR. II—1, 116/213. temelie—fundamentum, alap]. — A szó az isztriai ruménban is megvan, ez azonban nem zárja ki azt, hogy az erdélyi ruménség nyelvébe ne magyar közvetítéssel került volna.

fütő fn. *fit'eu*: Nagybúny (SzD), Maroshéviz (MT), Oláhbaksa (Sz) [ALR. II—1, 147/285. maşină de gătit—spór, fütő].

G.

gabonás fn. *găbănaş*: Mezőszabad (MT), Nagybúny (SzD); *gobănoş*: Csíkszentmihály(Cs) [ALR. II—1, 122/MN. cămară—kamra, gabonás].

gaz fn. *goz*: Biharrósa, Érkenéz, Oláhszentmiklós (B), Ciocăneşti (Câmpulung), Csíkszentmihály (Cs), Nádasszentmihály (K), Barcánfalva (M), Mezőszabad (MT), Marginea (Rădăuţi), Avasfelsőfalu, Tökésbánya (Szt), Oláhbaksa (Sz), Bethlen, Nagybúny (SzD), Aranyosfő, Magyarpeterd (TA); *goz* és *peri rău*: Kismajtény (Szt) [ALR. II—1, 4/MN. gunoiul din ochi—piszok a szemben]; *ceva ȡoz ȡorice*: Tökésbánya (Szt) [ALR. II—1, 31/MN. ce e aspru—micsoda érdes?]; *goz de paie*: Nagybúny (SzD); *hejzaş cu goz*: Avasfelsőfalu (Szt) [ALR. II—1, 115/MN. acoperiş de paie

—szalmafedél]; *goz*: Kismajtény (Szt) [ALR. II—1, 125/MN. ce fel de îngrădituri aveți—milyen kerítést ismeri?].

gazda fn. *gozdo*: Csíkszentmihály (Cs) [ALR. II—1, 80/MN. cel care strigă darurile la nuntă—aki az ajándékokat kikiáltja a lakodalomban és ALR. II—1, 83/164. paharnic (la nuntă)—pohárnok (italkezelő) a lakodalomban]; *gazda*: Novákfalva (KSz) [ALR. II—1, 83/164.].

gerinc fn. l. *hátgerinc*.

gombos mn. *gomboș ȱgañ*: Érkenéz (B) [ALR. II—1, 134/260. ȱgan de laie—kőborcigány, vándorcigány].

guta fn. *gută*: Csombord, Mogos, Ompolykisfalud (Af), Almás-egres, Felsősimánd, Háromalmás (A), Kétegyháza (Bé), Kissajó, Marosborgó, Naszód, Romoly, Szentjózsef, Újradna (BN), Bél, Illye, Magyarcséke, Mézged, Nagyléta, Nagyürögd, Piskolt, Rév, Tataros, Vaskohmező (B), Capu Codrului, Cârlibaba, Coșna (Câmpulung), Csíkszereda, Gyergyóbékás, Gyergyóholló, Vasláb (Cs), Breáza, Fundáta, Strezakercisora, Újsinka (F), Bodzaforduló, Erősd, Kézdimártonos (Hsz), Dupapiátra, Felsőlapugy, Kimpulunyág, Livazény, Prevalény, Puj, Stejvaspatak, Szászváros, Sztrimba, Vajdahunyad, Vecel (H), Küküllősolymos, Magyarbénye, Oláhbükkös (Kk), Erdőfele, Melegszaamos, Mocs, Székelyjó (K), Gödemesterháza, Görgényhodák, Kisszentlőrinc, Mezőrúcs (MT), Alsóapsa, Bárdfalva, Borsa, Budfalva, Jód, Petrova (M), Dámos, Kálbor, Medgyes, Oláhivánfalva, Olthidegkút, Zoltán (Nk), Felsőfernezely, Ráksa, Szamosborhíd, Szamosdob, Szamosberence (Szt), Bojsza, Ecellő, Nagyszeben, Rehó (Szeb), Alsószopor, Felsőkaznacs, Felsőszivágy, Mojgrád, Vármező (Sz), Alparét, Csicsógyörgyfalva, Csokmány, Felsőilosva, Kékesújfalú, Oláhlápos, Szamosjenő, Tordavilma (SzD), Vijnicioră (Strojineț), Alsószolcsva, Aranyosfő, Borrév, Csertés, Felsővidra, Maroslekence (TA), Enisala (Tulcea), Voineasa (Vâlcea) [ALR. I—1, 179. apoplexie—gutaütés].

Gy.

gyalog fn. *mărg d'elög pă jos*: Oláhszentmiklós (B); *măr cu d'elöji je*: Oláhbaksa (Sz) [ALR. II—1, 35/70. (merg) pe jos—gyalog (megyek)].

gyalu fn. *lemnul negeluit*: Fenes (Af), Magyarpeterd (TA); *scândura negeluită*: Csernátfalú (Br) [ALR. II—1, 31/MN. ce este aspru—micsoda érdes?].

gyengés mn. *gengeș*: Felsőfernezely, Szamosberence (Szt)

[ALR. I—1, 133. bolnav—beteg]; *gengeşu*: Rákسا (Szt) [ALR. I—1, 62. slab—gyenge]; *d'end'eşel*: Oláhbaksa (Sz) [ALR. II—1, 41/82. plăpând—gyenge]. : m. *gyengés*. A *d'end'eşel* alkalmasint a m. *gyengés* továbbképzett alakja a rumén *-el* kicsinyítőképző segítségével.

gyík fn. l. *torokgyík*.

gyufa fn. *g'ufă*: Dobra, Petrilla (H), Maroshévíz (MT); *g'ufie*: Csíkszentmihály (Cs) [ALR. II—1, 142/276. chibrituri—gyufa].

H.

haj l. *párnahaj*.

hang fn. *ține hangu*: Ciocăneşti (Câmpulung) [ALR. II—1, 23/MN. îşi drege glasul—köszörüli a torkát].

harapó fn. *harapaŭă*: Oláhszentmiklós (B) [ALR. II—1, 132/MN. cleşte de foc—csípővas (mellyel a szenet kiveszik a kályhából)]. : m. *harapó* (harapófogó).

hátgerinc fn. (*hatgerinț* (olv. hátgerinc): Piskolt (B) [ALR. I—1, 40. şira spinării—hátgerinc].

ház fn. l. *tyúkház*.

hegedű fn. *umblă cu duba şi cu hid'eđe*: Borosjenő (A), Bihar-rósa (B) [ALR. II—1, 111/MN. tovărăşia flăcăilor la crăciun—a legények kísérete karácsonykor].

heptika fn. *heptică*: Újradna (BN), Bél, Illye, Piskolt, Rév (B), Puj (H), Felsőfernezely, Szamosberence, Szamosdob (Szt), Csicsógyörgyfalva (SzD); *hetică*: Szentjózsef (BN), Székelyjő (K); *hetică*: Marosborgó, Naszód, Romoly (BN), Sztrimba (H), Melegszamos (K), Bárdfalva, Budfalva, Jód, Petrova (M), Komorzán, Mózesfalva, Rákسا, Szamosborhíd (Szt), Felsőszivágy, Vármező (Sz), Alparét, Csicsógyörgyfalva, Felsőilosva, Oláhlápos, Szamosjenő, Tordavilma (SzD); *heptică*: Soborsin (A), Kissajó (BN), Stejvaspatak, Szászváros, Vajdahunyad, Vecel (H), Sistaróc (T), Borrév, Mezőrúcs (TA); *ieftică*: Mikelaka, Szemlak (A), Kölnök, Krassóvermes, Majdán (KSz), Kovin, Ovka (volt Szerbia), Kisbecskerek, Szenesfalva (T), Nagykőcse(Tr); *ieptică*: Bükkfalva, Ferend (T), Bánlak (Tr); *iftică*: Berszászka(KSz); *iatică*: Jeiăni (Isztria) [ALR. I—1, 167. oftică—tüdővész]. : m. *hektika—heptika*.

heptikás mn. *hăpticaş*: Nagyürögđ (B) [ALR. I—1, 144. astmă—asztma].

hiba fn. *hibă la ȳăt*: Érkenéz (B) [ALR. II—1, 58/MN. trahomă—trahoma].

hibás mn. *hibaş d'în făcut*: Ópécska (A) [ALR. II—1, 56/MN. boală de naștere—születési betegség]; *hibaş d-on ȳăt*: Kétegyháza (Bé) [ALR. I—1, 67. chior—félszemű]; *hibaş la plumîn*: Mézged (B) [ALR. I—1, 122. oftică—tüdővész]; *hibaş la buze*: Érkenéz (B) [ALR. II—1, 8/MN. (om cu) buze răsfrânte—vastagajkú ember].

hija (vminek) fn. *i hîja ȳon d'int'e*: Felsősimand (A), Kétegyháza (Bé) [ALR. I—1, 69. ştirb—csorba].

hitvány mn. *hitiȳan*: Marosborgó, Romoly, Újradna (BN), Illye, Nagyléta, Nagyürögd, Rév (B), Pojorâta (Câmpulung), Jurcăuți (Cernăuți), Gyergyóbékás (Cs), Mocs (K), Bárdfalva, Jód (M), Gödemesterháza (MT), Felsőfernezely, Szamosborhíd (Szt), Alsószopor, Felsőkaznacs (Sz), Alparét, Csicsógyörgyfalva, Kékesújfalú, Szamosjenő (SzD), Broscăuții-Vechi, Ciudei, Vijniciora (Storojineț), Şcheia (Suceava) [ALR. I—1, slab—sovány]; *hitiȳan*: Borgóprund (BN), Boian (Cernăuți), Mărginea (Rădăuți), Avasfelsőfalu, Kismajtény, Tökésbánya (Szt) [ALR. II—1, 49/MN. slab—sovány]. : m. *hitvány* 'sovány, vézna'.

hívő fn. 'szekta tag' *hiveȳ, hiveaȳă, hivej*: Érkenéz (B) [ALR. II—1, 96/192. sectari—szekta tag]. : m. *hívő*.

hold fn. *holdă*: Magyarpeterd (TA) [ALR. II—1, 48/MN. ce e mic—micsoda kicsi?]. : m. *hold*, 'föld darab'.

hordó fn. *ăj ca hurdăȳu, zice gros*: Kismajtény (Szt) [ALR. II—1, 50/MN. poreclă pentru un om gros—kövér ember gúnyneve].

horog fn. *horogu*: Tökésbánya (Szt) [ALR. II—1, 134/MN. vătraiu—piszkavas].

horpasz fn. *horpos, horposă*: Biharrósa, Érkenéz (B) [ALR. II—1, 41/MN. şold—csípő, lapocka].: m. *horpasz* 'az állat vékonyánál levő horpadás, mely jóllakás után kitelik'.

horvát fn. *un ȳorvat de ȳom*: „au lucrat Croați la păduri; erau oameni tari (horvátok dolgoztak az erdőben; erős emberek voltak)“: Kiszetó(T) [ALR. II—1, 50/MN. poreclă pentru un om gras —a kövér ember gúnyneve].: m. *horvát* (nép).

I.

ideges mn. *ăj idegeş*: Nagyléta (B) [ALR. I—1, 123. bătaie de inimă—szívverés, szívdobogás].

istápoly fn. *işpitaļu*, -uri: Biharrósa (B), Nádasszentmihály (K), Héjjasfalva (Nk), Kismajtény (Szt), Oláhbaksa (Sz), Nagybúny (SzD), Magyarpeterd (TA); *işpital*: Petrilla (H); *işpitarļu*: Fenes (Af), Borosjenő (A), Aranyosfő (TA); *işpitari,-e*: Ópécska (A), Borgóprund (BN), Krassóva (KSz), Maroshévíz(MT), Gilád, Kiszetó (T); *şpitaiu*: Oláhszentmiklós (B), Bethlen (SzD) [ALR. II—1, 57. spital—kórház].

istálló fn. ...*dă iştalău*: Oláhszentmiklós (B) [ALR. II—1, 150/MN. mătură de curte—udvari seprű].

istáp fn. *ştapuri*: Csíkszentmihály(Cs) [ALR. II—1, 61/MN. cârjă—mankó]: m. *istáp* (elavult szó, 'mankó, támasz').

íz fn. *iz greu*: Borsa(M) [ALR. II—1, 6/MN. putoare—bűz].

J.

jaj ind. sz. *jaĭ*: Illye, Magyarcséke, Nagyléta, Nagyürögd, Piskolt, Rév (B), Cârlibaba (Câmplung), Vasláb (Cs), Bodzaforduló (Hsz), Mocs (K), Alsóapsa, Bárdfalva (M), Kisszentlőrinc (MT), Szamosborhíd (Szt), Felsőkaznacs (Sz), Borrév, Maroslekence (TA); *iaŭă*: Szemlak (A); *iau*: Bükfalva (T), Bánlak, Nagyköcse (Tr); *ioĭ*: Mózesfalu, Rákسا (Szt), Kabalapatak (SzD) [ALR. I—1, 141. vai—jaj!].

jégverem fn. *jegverem*: Érkenéz (B), Kismajtény (Szt) [ALR. II—1, 127/MN. gheţarie—jégverem].

jószág fn. *la iosag pune ceva roşu la çodă ori la lanţuri*: Borosjenő (A) [ALR. II—1, 64/128. cum apăraţi copilul de deochiu—hogyan óvják a gyermeket az ígézéstől?].

juss fn. *vod'on*, *juş*: Érkenéz (B); *iuşu mñiresei*: Kismajtény (Szt) [ALR. II—1, 84/167. zestre—hozomány].

K.

kakasülő fn. *cocoşileu*: Érkenéz (B); *cocoşileu*: Bethlen (SzD); *cocoşleu*: Kismajtény (Szt) [ALR. II—1, 117/225. chinga căpriorilor—kakasülő 'a szarufa két ágát összetartó keresztgerenda a padláson'].

kalap fn. *lampoclop*: Alsóárpás (F), Héjjasfalva (Nk); *clop*: Borosjenő (A), Borgóprund (BN), Érkenéz, Oláhszentmiklós (B), Nádasszentmihály (K), Barcánfalva, Borsa (M), Avasfelsőfalu, Kismajtény, Tökésbánya(Szt), Oláhbaksa (Sz), Nagybúny (SzD), Magyarpeterd (TA) [ALR. II—1, 142/MN. abajur—lámpaernyő].

kalitka fn. *călișcă*: Barcánfalva (M), Avasfelsőfalu (Szt), *gălișcă*: Borsa (M), *călițetcă*: Novákfalva (KSz) [ALR. II—1, 137/265. *cușca porumbeilor—kalitka*]. : m. *kalicka, kalitka*.

kályha fn. *cajhă*: Érkenéz, Oláhszentmiklós (B), Barcánfalva (M), Kismajtény (Szt) [ALR. II—1, 114/MN. *sobă—kályha*].

kancsi mn. *cançi*: Piskolt (B), Oláhbükkös (Kk); *cançiș*: Illye. Rév (B) [ALR. I—1, 68. *șășiu—kancsal*].

kántor fn. *cantor*: Fenes (AF), Biharrósa, Érkenéz, Oláhszentmiklós (B), Csernátfalva (Br), Kovászna (Hsz), Krassószerkás (KSz), Mezőszabad (MT), Polyán (Sze), Sveti Mihajlo (volt Szerbia), Gilád (T) [ALR. II—1, 90/179. *cantor—kántor*].

karfa fn. *carfă, carfie*: Krassószerkás (KSz) [ALR. II—1, 135/MN. *fuşteii dela scară—a létra rúdja*].

kaszten fn. *coșten*: Dobra (H); *coștăn*: Bethlen (SzD); *coștinu*: Magyarpeterd (TA); *castăn*: Borgóprund (BN), Polyán (Sze); *coșta*: Héjjasfalva (Nk) [ALR. II—1, 136/MN. *dulap—szekrény*]; *coștăn*: Maroshévíz (MT); *coștinu*: Magyarpeterd (TA) [ALR. II—1, 136/MN. *lada miresei—a menyasszony ládája*]. : m. *kaszten* 'szekrény, kihúzható fiókos szekrény'.

kasztli fn. *cosli*: Kismajtény (Szt); *cozliu*: Oláhszentmiklós (B) [ALR. II—1, 136/MN. *lada miresei—a menyasszony ládája*]. : m. *kasztli* 'kihúzható fiókos szekrény'.

katolikus mn. 1. *római katolikus*.

kefe fn. *kefe d'e văruit*: Tökésbánya (Szt) [ALR. II—1, 150/291. *bidinea—meszelő*]; *kefe*: Biharrósa (B), Nádasszentmihály (K), Héjjasfalva (Nk), Oláhbaksa (Sz), Bethlen, Nagybúny (SzD), Magyarpeterd (TA); *kefe*: Érkenéz (B), Mezőszabad (MT), Avasfelsőfalu (Szt), Polyán (Szeb), Aranyosfő (TA); *keefe*: Borosjenő (A), Oláhszentmiklós (B), Dobra, Petrilla (H), Borsa (M), Kismajtény, Tökésbánya (Szt); *kjeife*: Barcánfalva (M) [ALR. I—1, 149/MN. *perie de haine—ruhakefe*].

kehel i. *io k'ehieliesc*: Szamosjenő (SzD) [ALR. I—1, 146. *tușesc—köhögök*]. : m. *kehel*-ből képzett ige.

kékítő fn. *kikitîău*: Csíkszentmihály (Cs) [ALR. II—1, 127/245. *albăstreală (în var)—kékítő*].

kendő fn. *t'ind'eș*: Fenes (AF) [ALR. II—1, 138/MN. *scoarța pe pereți—faldisz*]; *t'ind'eș*: Mikeszásza (Kk) [ALR. II—1, 60/MN. *compresă—borogatás*].

kép fn. *k'ip*: Kovászna (Hsz) [ALR. II—1, 19/MN. *mutră—pofa*]; *k'ipu lui isus hristos*: Nagybúny (SzD) [ALR. II—1, 111/MN. *(umblă) cu vicleimul—(jár) a bétlehemmel*]. : m. *kép* 'arc, bild'.

keresztfa fn. *kerestfă* *μ*: Kismajtény (Szt) [ALR. II—1, 151/293. pârghie—emelőfa].

kert fn. *kertu pã dupã ie*: Biharrósa (B) [ALR. II—1, 89/178. curtea bisericii—a templom udvara].

ketrec fn. *cãtreț*: Tökésbánya (Szt), Bethlen (SzD), Magyar-peterd (TA); *cotreț*, *-ă*: Borosjenő (A) [ALR. II—1, 136/264. cotețul gănilor—tyúkketrec].

kilincs fn. *kilinci*, *-urj*: Érkenéz, Oláhszentmiklós (B), Oláhbaksa (Sz); *cãlenci*: Csíkszentmihály (Cs); *clinciu*: Avasfelsőfalu (Szt); *clenci*: Kismajtény (Szt) [ALR. II—1, 129/250. clanță—kilincs].

kopár mn. *coparij*: *copari* Mézged (B) [ALR. I—1, 12. chel—kopasz].

kopasz mn. *copos*: Illye, Nagyürögd, Piskolt, Tataros, Vas-kohmező (B), Szamosdob (Szt), Alsószopor (Sz); *μopμos*: Alsóapsa (M), Szamosborhíd (Szt), Szamosjenő (SzD); *copoș*: Aranyosfő, Csertés (TA); *copoț*: Kisszentlőrinc (MT); *μocoș*: Komorzán, Ráksa (Szt) [ALR. I—1, 12. chel—kopasz]; *copos*: Oláhszentmiklós (B); *copμos*: Kismajtény (Szt); *copoț*: Csíkszentmihály (Cs) [ALR. II—1, 19/MN. spân—szakálltalan, bajusztalan]; *copos*: Érkenéz (B); *Szárm. pocositură*: Avasfelsőfalu (Szt) [ALR. II—1, 3/MN. chelie—kopaszság]. : m. *kopasz*, *kopac*.

kopogtat i. *copoctolesc*: Érkenéz (B) [ALR. II—1, 118/MN. cineva bate la ușă—valaki kopogtat]. : m. *kopogtat*-ból képzett ige.

koporsó fn. *copîrșey*: Aranyosfő (TA) [ALR. II—1, 91/MN. dau de pomană—alamizsnát adok].

kórház fn. *corhaz*: Biharrósa, Érkenéz, Oláhszentmiklós (B), Kismajtény, Tökésbánya (Szt), Oláhbaksa (Sz) [ALR. II—1, 57/113. spital—kórház]; *corhaz de μomiñ bolonzi de cap*: Érkenéz (B); *corhazu cel dă beteji bolonzi*: Biharrósa (B) [ALR. II—1, 57/114. balamuc—elmeógyógyintézet]. : m. *kórház*.

korsó fn. *corșoy*: Borsa (M); *corșăy*: Maroshévíz (MT) [ALR. 147/MN. demigeană—korsó].

kóstol i. *cuștulesc*: Felsősimánd (A), Kétegyháza (Bé), Kissajó, Romoly (BN), Illye, Nagyléta, Nagyürögd, Rév, Tataros (B), Sztrimba (H), Erdőfelek, Mocs, Székelyjő (K), Felsőfernezely, Szamosberence, Szamosborhíd, Szamosdob (Szt), Alsószopor, Felsőszivágy, Mojgrád, Vármező (Sz), Csokmány, Felsőilosva, Kékes-újfalu, Szamosjenő, Tordavilma (SzD), Felsővidra (TA); *cuștulesc*: Szentjózsef, Újradna (BN), Jód (M), *cuștului*: Marosborgó

(BN); *cuștuli*: Csicsógyörgyfalva (SzD) [ALR. I—1, 82. és ALRM. I—1, 125. eu gust—kóstolok].

kosz fn. *cyos*: Érkenéz (B) [ALR. II—1, 61/121. rapăn—rüh. kosz].

koszorú fn. *cosorău*: Magyarpeterd (TA); *cusurău*: Fenes (AF) Ópécska (A), Biharrósa (B), Alsóárpás(F), Dobra (H), Oláhbaksa (Sz); *cusurağă*, *cusurăle*: Borosjenő(A) [ALR. II—1, 117/225. cosoroabă—tetőzetgerenda]. : *koszorú* 'az a gerenda, mely az épület falára van fektetve s ezen nyugszik a többi gerenda'.

kótya mn. l. *félkótya*.

kovács fn. *is mînjît cu lapce covăsit*: Dobra (H) [ALR. II—1, 103/MN. uniti—görögkatolikusok].

kőműves fn. *cömüveș*: Kismajtény (Szt); *cömiieș*: Csíkszentmihály (Cs); *cămînieșu*: Barcánfalva (M); *kimiieșu*: Nagybúny (SzD), Magyarpeterd (TA); *t'imînieșu*: Tökésbánya (Szt) *kimiieșu*: Nádasszentmihály (K) [ALR. II—1, 114/221. zidar—kőműves].

kulimász fn. *culimș*: Csíkszentmihály (Cs) [ALR. II—1, 117/MN. tencuială—mészvakolat].

kupás (cserép) fn. *cupe*: Érkenéz (B), Kovászna (Hsz), Petrilla (H), Nádasszentmihály (K), Maroshévíz (MT), Avasfelsőfalu, Tökésbánya (Szt), Oláhbaksa (Sz), Nagybúny (SzD) [ALR. II—1, 120/231. 1. țiglă, 2. olană — 1. cserép, 2. kupáscserép]. : m. *kupa*.

L.

láb fn. *labe dă cocostâlc*: Kiszetó (T); [ALR. II—1, 44/MN. picioare lungi și subțiri—hosszú, vékony lábak]; *labă*, *labi*: Piua-Petree (Jalomița), Somova (Tulcea); *laba mâinii*: Căzănești (Jalomița), Zimnicea (Teleorman), Ghimpați (Vlașca) [ALR. II—1, 25/MN. antebraț—alkar].

lámpás fn. *glaje de lămpaș*: Mikeszásza (Kk) [ALR. II—1, 142/MN. sticlă de lampă—lámpaüveg].

lárma fn. *larmă*: Borosjenő, Ópécska (A), Oláhszentmiklós (B), Alsóárpás (F), Dobra, Petrilla (H), Mikeszásza (Kk), Barcánfalva (M), Maroshévíz, Mezőszabad (MT), Strehaia (Mehedinți), Riomfalva (Nk), Avasfelsőfalu, Kismajtény, Tökésbánya (Szt), Polyán (Szeb), Oláhbaksa (Sz), Bethlen, Nagybúny (SzD), Gilád (T), Magyarpeterd (TA), Gád (Tr) [ALR. II—1, 14/28. gălăgie—zaj, lárma].

léc fn. *gard d'e lețurj*: Érkenéz (B), Nádasszentmihály (K), Borsa (M), Bethlen (SzD); *lețurj*: Avasfelsőfalu (Szt); *lețurj*:

Tökésbánya (Szt) [ALR. II—1,138/268. *gard de lațuri*—léckerítés]; *gard de lețuri*: Borgóprund (BN); *gard leițeș*: Oláhszentmiklós (B) [ALR. II—1, 125/MN. *ce fel de îngrădituri aveți*—milyen kerítésük van?].

leltár fn. *leltar*: Oláhszentmiklós (B); *leitarju* Oláhbaksa (Sz) [ALR. II—1, 88/MN. inventar—leltár].

leltározás fn. *leltarozăș*: Kismajtény (Szt) [ALR. II—1, 88/MN. inventar—leltár].

lepedő fn. *lepedeu*: Bethlen (SzD) [ALR. II—1, 138/MN. *scoarța pe pereți*—faldísz]; *lepedie de lână*: Héjjasfalva (Nk); *lipid'eu*: Biharrósa (B), Maroshévíz (MT) [ALR. II—1, 148/287. *pătură (de lână)*—gyapjú pokróc]; *lepedeu*: Mikeszásza (Kk) [ALR. II—1, 148/MN. *boccea*—csomó, kötés].

Lucifer fn. *luțifer*: Oláhszentmiklós (B), Nádasszentmihály (K); *luțifer*: Maroshévíz (MT); *luțifer*: Kismajtény (Szt); *luțifer*: Barcánfalva (M), Nagybúny (SzD); *luțîțar*: Polyán (Szeb); *lucifer*: Gilád(T) [ALR. II—1, 92/184. *Scaraoțchi*—Sátán].

lutheránus mn. *lutăranăș*: Oláhbaksa (Sz) [ALR. II—1, 104/MN. *reformați*—református].

M.

máj fn. *maiu*: Csombord, Mogos (Af), Almásegres, Felsősimánd, Háromalmás, Mikelaka., Soborsin, Szemlak (A), Mărăști-Vale, Moinești, Vășiești, Râpile, Serbești (Bacău), Comsești, Tătaruș (Baia), Kétegyháza (Bé), Kissajó, Marosborgó, Naszód, Romoly, Szentjózsef, Újradna (BN), Bél, Illye, Magyarcséke, Mézged, Nagyléta, Nagyürögd, Piskolt, Rév, Tataros, Vaskohmező (B), Aluatu, Cahul, Cociula, Gotești (Cahul), Capu Codrului, Cârlibaba, Coșna, Paltiniș, Pojorita, Vatra Moldoviței (Câmplung), Csíkszereda, Gyergyóbékás, Gyergyóholló, Vasláb (Cs), Grumezoaia (Fälciu), Dupapátra, Felsőlapugy, Prevalény, Puj, Stejvaspatak, Szászváros, Sztrimba, Vajdahunyad, Vecel (H), Jași, Ciurchi, Trifești (Jași), Küküllősolymos, Oláhbükkös (Kk), Melegsamos, Mocs, Székelyjó (K), Rekettyő (Ksz), Alsóapsa, Bárdfalva, Borsa, Budfalva, Jód, Petrova (M), Gödemesterháza, Görgényhodák, Kisszentlőrinc, Mezőrücs (MT), Broșteni, Ceahlău, Răpciuni, Gârcina, Târgu-Neamț, Tazlău (Neamțu), Bolotești, Câmpurile de jos, Nistorești, Ogoară (Putna), Șipotele Sucevii, Straja, Tereblecea (Rădăuți), Miron Costin (Roman), Felsőfernezely, Komorzán, Mózesfalu, Ráksa, Szamosberence, Szamosborhíd, Szamosdob (Szt), Alsószopor, Felsőkaznacs, Felsőszivágy, Mojgrád, Vármező (Sz), Alpa-

rét, Csicsógyörgyfalva, Csokmány, Felsőilosva, Kabalapatak, Kékesújfalú, Oláhlápos, Szamosjenő, Tordavilma (SzD), Şcheja (Suceava), Lieşti, Muncelu, Nicoreşti (Tecuci), Sistaróc (T), Alsószolcsva, Borrév, Csertés, Felsővidra, Maroslekenca (TA), Adam, Stoişesti (Tutova), Parajd (U), Lipovatu (Vaslui [ALRM. I—1, ficat—máj]).

májusfa fn. *majuşfo*: Érkenéz(B) [ALR. II—1, 112/MN. arminden—májusfa].

makog i. *măcăguieşti* : Csíkszentmihály (Cs) [ALR. II—1, 16/32. bâlbâe—makog].

makogó mn. *măcăgău*: Csíkszentmihály (Cs) [ALR. II—1, 11/MN. bâlbâit—dadogó].

malter fn. *văcăleşte cu tînă (cu mqltăr)*: Nádasszentmihály (K) [ALR. II—1, 116/MN. unge peretele cu pământ—mázolja a falat]; *maltăr*: Fenes (Af), Érkenéz, Oláhszentmiklós (B), Ciocăneşti (Câmpulung), Boian (Cernăuţi). Dobra. (H), Nádasszentmihály (K), Csernabesenyő, Krassószerékás (KSz), Barcánfalva, Borsa (M). Maroshéviz, (Mezőszabad (MT), Marginea (Rădăuţi), Avasfelsőfalú, Kismajtény (Szt), Sveti Mihajlo, Zsdrelo (volt Szerbia), Gilád, Valkány (T); *maldăr*: Borosjenő, Ópécska (A), Biharrósa (B), Novákfalva (KSz) [ALR. II—1, 117/MN. tencuială—malter].

mandula fn. *mandulă*: Nádasszentmihály (K), Maroshéviz (MT), Héjjasfalva (Nk), Kismajtény (Szt), Bethlen (SzD), Kiszetó (T); *mundulă*: Mezőszabad (MT) [ALR. II—1, 22/MN. amigdale—mandulák].

mankó fn. *mancău, măncauă*: Avasfelsőfalú(Szt) [ALR. II—1, 61/MN. cârje—mankó].

mánus fn. *manoş*: Mikeszásza (Kk), Mezőszabad (MT), Héjjasfalva (Nk), Bethlen, Nagybúny (SzD); *manoşă*: Maroshéviz (MT), Magyarpeterd (TA); *manăş*: Petrilla(H); *mnoş*: Csíkszentmihály (Cs) [ALR. II—1, 140/MN. arătător (la ceasornic)—óramutató].

marha fn. *carne de marhă*: Avasfelsőfalú (Szt) [ALR. II—1, 51/MN. carne—hús]; *bol'ę numaj, g'e mărhai* Borsa (M) [ALR. II—1, 54/MN. boleşte—betegeskedik].

masina fn. *moşină*: Oláhszentmiklós (B); *moşină*: Kismajtény (Szt), Oláhbaksa (Sz); *moşină*: Nádasszentmihály (K), Mezőszabad (MT), Avasfelsőfalú. Tökésbánya (Szt), Bethlen (SzD), Magyarpeterd (Ta); *maşină*: Borosjenő, Ópécska (A), Biharrósa (B) [ALR. II—1, 142/276. chibrituri—gyufa]. : m. *masina* 'gyufa'.

mázol i. *măzăleşte*: Érkenéz (B) [ALR. II—1, 116/MN. unge peretele cu pământ—mázolja a falat]. : m. *mázol*-ból képzett ige.

mázoló fn. *mazalăy*: Kismajtény (Szt); *mazaliăy*: Érkenéz (B) [ALR. II—1, 125/241. mistrie—vakolókanál].

mester fn. *meşter*: Érkenéz, Oláhszentmiklós (B), Nádasszentmihály (K), Maroshévíz (MT), Avasfelsőfalu (Szt), Polyán (Szeb), Oláhbaksa (Sz); *meşter de lemn*: Csíkszentmihály (Cs), Mezőszabad (MT), Héjjasfalva (Nk) [ALR. II—1, 115/221. dulgher ács], *meşter*: Sveti Petăr(volt Szerbia) [ALR. II—1, 114/220. zidar—kőműves].

meszel i. *mesujesc pereţi*: Avasfelsőfalu (Szt) [ALR. II—1, 127/246. văruim casa pe dinăuntru— belülről meszeljük a házat], m. *mész*-ből képzett ige.

meszelő fn. *meseley*: Ópécska (A), Biharrósa, Érkenéz (B), Kismajtény (Szt), Magyarpeterd (TA); *mesăley*: Nádasszentmihály (K); *mesălăy*: Avasfelsőfalu (Szt), Oláhbaksa (Sz); *mjesălăy*: Barcánfalva (M), Nagybúny (SzD) [ALR. II—1, 150/291. bidinea—meszelő].

mocsok mn. *mocicoş* Mezőrücs (MT); *moşcoş*: Medgyes(Nk) [ALR. I—1, 131. jeg—pizok, mocsok].

mocsok fn. *mocioc*: Oláhbükkös (Kk) [ALR. I—1, 131. jeg—mocsok, pizok].

mocsokság fn. *mociocşag*: Vasláb (Cs) [ALR. I—1, 131. jeg—mocsok, pizok].

mulat i. *să molătesc laolaltă*: Tökésbánya (Szt) [ALR. II—1, 67/MN. cum se prind frate de cruce—hogyan kötik a kebelbarátságot?]. : m. *mulat*-ből képzett ige.

mutató fn. *mutatăy*: Biharrósa, Érkenéz, Oláhszentmiklós (B), Avasfelsőfalu. Kismajtény (Szt), Oláhbaksa (Sz) [ALR. II—1, 140/MN. arătător la ceasornic—óramutató].

N.

nád fn. *nadă*: Érkenéz, Oláhszentmiklós (B), Nádasszentmihály (K), Kismajtény (Szt) [ALR. II—1, acoperiş de stuţ—nádfedél]; *nadă*: Borgóprund (BN) [ALR. II—1, 131/254. surcea—forgács, gally].

náthás mn. *nathăş*: Kismajtény (Szt) [ALR. II—1, 54/107. cu guturaiu—náthás]; *nathaş*: Nagyléta (B); *nadhaş*: Piskolt (B) [ALR. I—1, 112. guturaiu—nátha].

Ny.

nyomorék mn. *nimuric*: Felsőkaznacs (Sz) [ALR. I—1, 70. coşaşat—púpos]; *nimuric de picior*: Érkenéz (B) [ALR. II—1,

55/MN. beteag de picioare—fájóslábú]; *nimuric*: Oláhszentmiklós (B), Kismajtény (Szt), Oláhbaksa (Sz) [ALR. II—1, 58/115. olog—sánta, béna]

nyoszolyó fn. *misilieucă, misilieuci*: Oláhszentmiklós (B) [ALR. II—1, 81/162. însoțitorul miresei la nuntă—a menyasszony kísérője a lakodalomban].: m. *nyoszolyó* többesének egyesszámú átvétele.

O.

okos mn. *care-i nănașa ocușă*: Aranyosfő (TA) [ALR. II—1, 73/MN. ce faceti cu copilul după ce s'a născut—mit csinálnak a gyerekekkel, miután megszületett?].

olaj fn. *oloi*: Borosjenő (A), Érkenéz (B), Tuzla (Cetatea-Albă), Nádasszentmihály (K), Barcánfalva, Borsa (M), Marginea (Rădăuți), Avasfelsőfalu (Szt), Oláhbaksa, (Sz), Magyarpeterd (TA); *oluoji*: Valkány (Tr); *uluoji*: Petrilla (H) [ALR. II—1, 63/MN. unt de rișină—ricinusolaj].

orbánc fn. *orbanț*: Borosjenő, Ópécska (A), Petrilla (H), Kiszetș (T), Valkány (Tr); *orbonț*: Csíkszentmihály (Cs) [ALR. II—1, 61/MN. orbalț—orbánc].

óriás fn. *ouriaș*: Kismajtény (Szt) [ALR. II—1, 39/78. uriași—óriások].

orvosság fn. *orvoșag*: Illye, Magyarcséke, Nagyürögd (B) [ALR. I—1, 109. és ALRM. I—1, 148. doctorie—orvosság].

P.

pádimentum fn. *padiment*: Érkenéz (B), Nádasszentmihály (K), Mezőszabad (MT), Kismajtény (Szt), Oláhbaksa (Sz), Bethlen (SzD) [ALR. II—1, 123/237. podele—padló].

pájesz fn. *paies*: Érkenéz (B) [ALR. II—1, 5/9. perciuni—pájesz].

pakol i. *pocolim*: Héjjasfalva (Nk) [ALR. II—1, 148/MN. boccea—csomó, kötés].

palánk fn. *palanc*: Tökésbánya (Szt); *palant*: Borsa (M), Mezőszabad (MT), Avasfelsőfalu (Szt), Magyarpeterd (TA); *pălan*: Alsóárpás (F) [ALR. II—1, 125/MN. ce fel de îngrădituri aveți—milyen kerítésük van?]; *pălanc*: Dobra (H); *pălant*: Borgóprund (BN), Barcánfalva (M), Maroshévíz (MT), Héjjasfalva (Nk), Bethlen (SzD); *palangu*: Fenes (Af), Petrilla (H) [ALR. II—1, 138/267. gard de uluci—deszkakerítés].: m. *palánk, paláng, palánt*.

pálca fn. *paljău*: Érkenéz (B) [ALR. II—1, 148/MN. cârje—mankó].

paplan fn. *poplon*: Ópécska (A), Érkenéz (B), Mikeszásza (Kk), Héjjasfalva (Nk), Kismajtény (Szt), Bethlen, Oláhszentmiklós (SzD); *poplon*: Maroshévíz (MT); *plopon* Dobra (H), Nádaszentmihály(K), Mezőszabad (MT), Oláhbaksa (Sz), Magyarpeterd (TA); *plopion*: Tökésbánya (Szt); *poclon*: Nagybúny (SzD) [ALR. II—1, 197/MN. plapomă—paplan].: m. *paplany*, *paklany*.

párkány fn. *părcanu*: Aranyosfő (TA) [ALR. II—1, 143/MN. cadru la icoană—képkeret].

párnahaj fn. *părnăhai*, *-uri*: Kismajtény (Szt); *părnăhaiu*, *părnăhai*: Tökésbánya (Szt); *părnăhai d'e perină*: Oláhbaksa (Sz) [ALR. II—1, 138/MN. față de pernă—párnahaj].

párnazsák fn. *părnăjac*: Mezőszabad (MT) [ALR. II—1, 137/MN. saltea umplută cu paie—szalmazsák].

pászma fn. *o pozmă*: Mézged (B) [ALR. I—1, 9. smoc de păr—hajtincs].

páter fn. *patăr*: Héjjasfalva (Nk) [ALR. II—1, 96/MN. călugăr—szerzetes].

patika fn. *potică*: Aranyosfő (TA) [ALR. II—1, 59/MN. alifie—kenőcs].

patikárus fn. *poticaros*: Érkenéz (B), Kismajtény (Szt); *poticarăș*: Borosjenő (A), Avasfelsőfalu (Szt); *poticarăș*: Fenes (Af), Ópécska (A), Oláhszentmiklós (B), Nádaszentmihály (K), Barcánfalva (M), Tökésbánya (Szt), Polyán (Szeb), Oláhbaksa (Sz), Bethlen (SzD); *poticariș*: Mezőszabad (MT); *poticriș*: Csíkszentmihály (Cs); *poticareș*: Petrilla (H); *poticariu*: Maroshévíz (MT), Borgóprund (BN) [ALR. II—1, 56/112. farmacist—gyógyszerész].

pating fn. *funiie sau potîngu*: Magyarpeterd (TA) [ALR. II—1, funia clopotului—harangkötél].

patyolat fn. *potîlati*: Mikeszásza (Kk) [ALR. II—1, 80/160. vâlul miresei—menyasszonyi fátyol].

pecsét fn. *peșet*: Bethlen (SzD) [ALR. II—1, 21/MN. alunică—anyajegy].

pemzli fn. *peșzli*: Kismajtény (Szt) [ALR. II—1, 149/MN. pensulă—ecset].

pincér fn. *pințar*: Borosjenő (A) [ALR. II—1, 82/164. pahar-
nic la nuntă—borkezelő a lakodalomban].

pingál i. *pingălită*: Borosjenő (A), Tökésbánya (Szt) [ALR. II—1, 142/MN. icoana e zugrăvită—a kép ki van festve].: m. *pingál*-ból képzett ige.

pipa fn. *tîpă*: Nádasszentmihály (K) [ALR. II—1, 121/MN. scoaba din ușorul ușii—az ajtófélbe vert ütköző]; *pipă*: Dobra (H); *tîpă*: Barcánfalva (M), Tökésbánya (Szt) [ALR. II—1, 135/MN. țățâni—ajtósarok]: m. *pipa* 'az a derékszög alakú erős vasszeg, mely az ajtót sarkánál fogva tartja'.

pislákol i. *pișlacolește*: Érkenéz (B) [ALR. II—1, 145/282. focul mocnește— a tűz pislákol]: m. *pislákol*-ból képzett ige.

pisze mn. *nas pis*: Ópécska (A), Érkenéz(B), Kismajtény (Szt) [ALR. II—1, 5/MN. nas cărn—pisze orr].

piszkáló fn. *piscaľu*: Érkenéz (B), Kismajtény (Szt) [ALR. II—1, 147/285. járuiitor—piszkafa].

pléh fn. *plehu*: Alsóárpás (F); *plev*: Fenes (Af), Borosjenő, Ópécska (A), Borgóprund (BN), Biharrósa (B), Nádasszentmihály (K), Oláhbaksa (Sz); *plec*: Sveti Mihajlo(volt Szerbia), Krassószékás (KSz), Valkány (Tr); *pliec*: Gilád (T); *pleu*: Dobra (H), Mezőszabad (MT), Novákfalva (KSz), Bethlen (SzD), Magyarpeterd (TA); *plieu*: Petrilla (H), Maroshévíz (MT), Kiszető (T) [ALR. II—1, 120/232. aceperiș de tabla-bádogfedél].

pocok fn. *poțoc*: Érkenéz (B) [ALR. II—1, 131/254. surcea—forgács]; *poțog*: Oláhbaksa (Sz); *cui dă poțoc*: Oláhszentmiklós (B) [ALR. II—1, 152/285. piron—nagy vasszeg, pocokszeg]. : m. *pocok* 'ék, nagy vasszeg'.

pofa fn. *pofa*: Érkenéz (B), Dobra (H) [ALR. II—1, 19. mutră—pofa].

pogány mn. *pogan*: Oláhszentmiklós (B) [ALR. II—1, 49/MN. poreclă pentru un om umflat de gras—a nagyon kövér ember gúnyneve]; *fată pogană*: Aranyosfő (TA) [ALR. II—1, 71/141. fată fecioară—szűzleány].

pohárnok fn. *paharnic*: Boian (Cernăuți), Alsóárpás (F), Nádasszentmihály (K), Barcánfalva, Borsa (M), Oláhbaksa (Sz), Nagybúny (SzD) [ALR. II—1, 83/164. paharnic la nuntă—borkezelő a lakodalomban].

pokróc fn. *pocrouț*: Érkenéz, Oláhszentmiklós (B) [ALR. II—1, 148/287. pătură de lână—gyapjúpokróc]; *procuț*: Borgóprund (BN), Borsa (M) [ALR. II—1, 138/MN. scoarța pe pereți—dísz a falon].

prédikáció fn. *predicație*: Barcánfalva (M), Mezőszabad (MT); *predicație*: Avasfelsőfalu. Tökésbánya (Szt); *predicție*: Csík-szentmihály (Cs), Nagybúny (SzD); *predicață*: Bethlen (SzD) [ALR. II—1, 94/188. predică—prédikáció].

púp mn. *pup*: Ompolykisfalud (Af), Nagyléta (B), Kísszentlőrinc (MT) [ALR. I—1, 41. és ALRM. I—1, 58. cocoaşă—púp].

púpos mn. *strîmb*, *pupoş*: Csombord (Af); *i pupoş dî spatî*: Magyarcséke (B) [ALR. I—1, 41. cocoaşă—púp; *pupoş*: Maroshévíz (MT), Oláhbaksa (Sz), Bethlen (SzD) [ALR. II—1, 28/56. cocoaşat—púpos].

R.

ragályos mn. *rogaioş*: Kismajtény (Szt) [ALR. II—1, 57/MN. boală molipsitoare—ragályos betegség].

ragyás mn. *ăj rađ'aş*: Nagyléta (B) [ALR. I—1, 117. vârsat—himlős].

rántó fn. *rantău*: Oláhbaksa (Sz) [ALR. II—1, 121/MN. scoaba din uşorul uşii—az ajtófélbe vert kampó].

rápor fn. l. *zápor*.

református mn. *reformatoş*: Héjjasfalva(Nk); *reformatoş*: Oláhszentmiklós (B); *răformatoş*: Avasfelsőfalu(Szt) [ALR. II—1, 104/MN. reformaţi—reformátusok].

retesz fn. *retezu dela zar*: Héjjaspatak(Nk); *răt'ej*: Aranyosfő (TA); *răt'iezu*: Călugăra(Bacău), Borceag(Cahul) [ALR. II—1, 120/MN. limba dela clanță—a kilincs nyelve]; *răt'ez*: Maroshévíz (MT), Aranyosfő (TA) [ALR. II—1, 129/250. clanță—kilincs]; *răt'edzu*: Larga (Jași), Borsa (M) [ALR. II—1, 121/MN. ce fel de încuietore de lemn aveți—milyen fazárunk van?]; *răt'ezu*: Furceni-Vechi (Tecuci) [ALR. II—1, 121/MN. scoaba din uşorul uşii—az ajtófélfába vert kampó].

ricinus fn. *rişinuş*: Érkenéz (B), Nádasszentmihály (K), Sveti Mihajlo (volt Szerbia), Avasfelsőfalu, Tökésbánya (Szt); *reşinuş*: Kiszetó (T) Valkány (Tr); *răşinuş*: Mezőszabad (MT); *rişănuş*: Oláhbaksa (Sz); *rişiuş*: Borosjenő (A) [ALR. II—1, 63/MN. unt de rişină—ricinus olaj].

rigli fn. *riglu dila fergheceu*: Dobra (H) [ALR. II—1, 120/MN. limba dela clanța uşii—a kilincs nyelve]; *rigli*: Érkenéz (B) [ALR. II—1, 121/MN. scoaba din uşorul uşii—az ajtófélbe vert kampó].

római katolikus mn. *romoi catolic*: Nádasszentmihály(K), *romoi cōtolicuş*: Kismajtény (Szt); *remu catolic*: Boian(Cernăuți) [ALR. II—1, 103/MN. catolici—katolikusok].

rostély fn. *gard de roş'teje*: Ópécska(A), Kismajtény (Szt), Bethlen (SzD) [ALR. II—1, 138/238. gard de laşuri—léckerítés].

rovás fn. *răvaş*: Borsa (M) [ALR. II—1, 3/MN. încreţeste fruntea—ráncolja a homlokát].

rúd fn. *rud*: Kovászna (Hsz); *rudă*: Fenes (Af), Novákfalva (KSz) [ALR. II—1, 151/239. pârghie—emelőrúd]; *rud'e*: Érkenéz (B), Petrilla (H), Kismajtény (Szt); *ruduri* Héjjasfalva (Nk); *rudz*: Dobra (H), Mezőszabad (MT); *rud'i*: Oláhszentmiklós (B) [ALR. II—1, 86/171. năsălie—ravatal].

S.

sajtó fn. *șaitău* Alsóárpás (F), Novákfalva (KSz), Gilád (T) [ALR. II—1, 151/MN. macara—emeltyú, csiga]. : *sajtó* 'emelő-szerkezet'.

sánta mn. *șantă*: Ópécska (A), Gád (Tr) [ALR. II—1, 38/75. șchioapătă puțin—kissé sántít].

sápadt mn. *șapot*, *-ă*: Kismajtény (Szt) [ALR. II—1, 20/MN. palid—sápadt].

sarok fn. *șarc*, *-urj*: Borosjenő (A), Kiszető (T); *șarcă. șarci*: Ópécska (A); *șargă, șargi*: Gilád (T) [ALR. II—1, 135/MN. țățâni—sarok].

sas fn. *șoș*: Mezőszabad (MT), Héjjasfalva (Nk), Oláhbaksa (Sz); *șăș*: Bethlen (SzD); *șăh'i*: Nádasszentmihály (K) [ALR. II—1, 126/MN. 1. pari—karók, 2. stâlpi—oszlopok]. : m. *sas* 'fa-oszlop'.

sátor fn. *șatră*: Fenes (Af), Borosjenő, Ópécska (A), Borgoprund (BN) Biharrósa, Érkenéz, Oláhszentmiklós (B). Csernátfalu (Br), Csíkszentmihály (Cs), Pestișani (Gorj), Kovászna (Hsz), Dobra (H), Nádasszentmihály (K), Csernabesenyő, Krassószerékás, Krassova, Novákfalva (KSz), Barcánfalva (M), Maroshéviz, Mezőszabad (MT), Héjjasfalva (Nk), Avasfelsőfalu, Kismajtény, Tökésbánya (Szt), Polyán (Szeb), Sveti Mihajlo (volt Szerbia), Oláhbaksa (Sz), Bethlen, Nagybúny (SzD), Zimnicea (Teleorman), Gilád, Kiszető(T), Aranyosfő (TA), Gád, Óbesenyő, Valkány (Tr) [ALR. II—1, 134/259. baracă (la bâlcu)—vásáros bódé]; *șator*: Zsdrelo (volt Szerbia); *șatorlap, țelt*: Krassószerékás (KSz); *șoatăr*: Jeiăni (Isztria) [ALR. II—1, 122/MN. cort—sátor].

selyp mn. *șeipeleșt'e*: Érkenéz (B) [ALR. II—1, 17/33. peltic—selyp]. : m. *selyp*-ből képzett ige.

sétál i. *mă duc și mă șităieșc*: Oláhszentmiklós (B) [ALR. II—1, 37/74. mă duc la plimbare—megyek sétálni]; *mă șeităiesc*: Piskolt (B); *mă săităliesc*: Felsőfernezely (Szt) [ALR. I—1, 96. mă plimb—sétálok]. : m. *sétál*-ből képzett ige.

sifon fn. *șifon*: Oláhszentmiklós (B) [ALR. II—1, 136/MN.

lada miresei—menyasszony ládája]; *şifont*, *şifoant'e*: Barcánfalva (M) [ALR. II—1, 136/MN. duláp—szekrény]. : m. *sifon*; a *şifont*: alak a magyar szó tárgyas alakjának nominativuskénti átvétele. Gyakori jelenség. Vö. DRAGANU, Dacoromania, IV, 753—4. Több hasonló magyar jövevényszót felsorol (*but* < m. *bút*, *căput* < m. *kaput*, *tărhat* < m. *terhet*, *tărcat* < m. *tarkát*, *valost* < m. *választ*).

simít i. o *şimtujeşte*: Csíkszentmihály (Cs) [ALR. II—1, 166/MN. unge peretele cu pământ—mázolja a falat]. : a magyar *simít*-ből képzett ige.

símító fn. *şimitto*: Héjjasfalva (Nk); *şimită* u Nádasszentmihály(K); *şimită* u: Dobra (H) [ALR. II—1, 125/241. mistrie—vakolókanál].

slájer fn. *şlajer*: Fenes (Af), Borgóprund (BN), Oláhszentmiklós (B), Ciocăneşti (Câmpulung), Kovászna (Hsz), Dobra (H), Borsa (M), Héjjasfalva (Nk), Mărginea (Rădăuţi), Kismajtény (Szt), Bethlen (SzD) [ALR. II—1, 80/160. vâlul miresei—menyasszonyi fátyol].

soha ht. *n-o avut prunci şohan*: Érkenéz (B); *n-o avut copk'i şohan*: Héjjasfalva (Nk) [ALR. II—1, 71/142. femeie stearpă—meddő asszony].

sövény fn. *gard d ie şivjen*: Csíkszentmihály (Cs) [ALR. II—1, 138/268. gard de laţuri—léckerítés]. — m. *sövény* 'élő, vagy fonott kerítés'.

spárga fn. *şpargă*: Fenes (Af), Borosjenő, Ópécska (A), Érkenéz, Oláhszentmiklós (B), Alsóárpás (F), Dobra, Petrilla (H), Mikeszásza (Kk), Nádasszentmihály (K), Mezőszabad (MT), Tőkésbánya (Szt), Bethlen (SzD) [ALR. II—1, 151/294. sfoară—spárga].

spór fn. *şpor*: Dobra (H), Borsa(M), Kismajtény (Szt); *şpou ru*: Érkenéz(B); *şporju*: Fenes (Af), Oláhszentmiklós (B), Barcánfalva(M), Tőkésbánya (Szt) [ALR. II—1, 147/285. maşină de gătit—tűzhely].

surgyé fn. *şurdey*: Érkenéz (B) [ALR. II—1, 137/MN. saltea (umplută cu paie)—szalmazsák]. : m. *surgyé* 'szalmazsák'.

süly fn. *are şui*: Nagyléta (B) [ALR. I—1, 113. uimă—tályog, kelevény]; *îi şuju la măsîăl ie*: Valkány (Tr) [ALR. II—1, 59/MN. durere de măsele—fogfájás]; *are şui în grumaz*: Budfalva (M) [ALR. I—1, 114. astmă—asztma]; *şui*, *-uri*: Kiszetó (T) [ALR. II—1, 58/MN. hemoroizi—aranyér].

Sz.

szag fn. *șoaga*: Kismajtény (Szt) [ALR. II—1, 6/MN. miros—szag].

szakácsné fn. *socăciță*: Borosjenő, Ópécska, Érkenéz, Oláh-szentmihlós (B), Mikeszsásza (Kk), Nádasszentmihály (K), Barcánfalva (M), Avasfelsőfalu, Kismajtény (Szt), Oláhbaksa (Sz), Nagybúny (SzD), Aranyosfő (TA); *socășiță*: Dobra (H), Csernabesenyő (KSz), Mezőszabad (MT), Bethlen(SzD); *socoșiță*: Novákfalva (KSz) [ALR. II—1, 82/163. bucătăreasă (la nuntă)—szakácsné (a lakodalomban)]. : m. *szakács* + rumén *-iță* kicsinyítő képző.

szálka fn. *salcă*: Érkenéz (B) [ALR. II—1, 47/93. țandără—szálka, szilánk].

szállás fn. *sălașă*: Dobra (H); *salașurile*: Fenes (Af) [ALR. II—1, 123/MN. acareturi—gazdasági épületek].

szalmazsák fn. *sălmăjac*: Borosjenő (A), Oláhszentmihlós (B); *solmojac*: Kismajtény (Szt) [ALR. II—1, 137/MN. saltea (umplută cu paie)—szalmazsák].

számol i. *sămălește*: Nagybúny (SzD) [ALR. II—1, 2/MN. gândește—gondolkodik]. : m. *számol*-ból képzett ige.

szegés fn. *segiș*: Érkenéz (B) [ALR. II—1, 118/228. coama aco-perișului—a háztető gerince].

szegez i. *o segețlim pă păret'e*: Érkenéz (B) [ALR. II—1, 152/296. țintuesc—rászegezem]. : m. *szegez*-ből képzett ige.

szem fn. l. *tyükszem, vakszem*.

szemfog fn. *semfog* („e cam ungurește”—magyarul van): Érkenéz (B); *dinții ochiului* (szemfog, a magyar kifejezés tükörszava): Csernátfalva (Br), Alsóárpás (F), Kovászna (Hsz), Mikeszsásza (Kk), Héjjasfalva (Nk); *dinții dela ochi*: Bethlen (SzD) (ALR. II—1, 16/MN. dinții canini—szemfogak).

szeplős mn. *seplăș*: Nagyléta (B) [ALR. I—1, 26. pistrui—szeplő].

szín fn. *sin*: Kovászna (Hsz), Bethlen (SzD) [ALR. II—1, 123/MN. șopron—szín, fészter].

szívbjaj fn. *arje sîvbajăș*: Kisszentlőrinc (MT) [ALR. I—1, 143. el suferă de epilepsie—nyavalyatörésben szenved].

szoba fn. *soba*: Ópécska (A), Biharrósa (B), Măceșul de jos (Dolj), Krassószerkás (KSz), Balș (Romanai), Zsdrelo (Szerbia); *șgobă*: Sveti Mihajlo (Szerbia), Csernabesenyő (KSz), Kiszetó (T), Valkány (Tr) [ALR. II—1, 122/236. odaia cea mică (de locuit)—kisszoba]; *soba*: Borosjenő (A), Sveti Petăr (Szerbia), Gilád (T)

[ALR. II—1, 116/MN. *odaie* (întunecoasă)—(homályos) szoba]; *soba ecstra*: Csernabesenyő (KSz); *soba*: Biharrósa (B) [ALR. II—1, 115/MN. *odaia cea gătită*—fogadó szoba].

szombatista fn. *sombotişt'e*: Érkenéz (B); *sîmbotişt*: Bethlen (SzD); *sîmbătişci*: Gilád (T) [ALR. II—1, 96/192. *sectari*—szekta tagok].

szökés mn. *sõükeçi*: Érkenéz (B) *sejkeci*: Kismajtény (Szt) (ALR. II—1, 3/6. *bălan*—szöke]. : m. *szökés*.

szürkös mn. *surcoş vason*: Érkenéz (B) [ALR. II—1, 147/MN. *muşuma*—viaszos vászon].

T.

talp fn. *bătucitură în talpă*: Oláhszentmiklós (B) [ALR. II—1, 39/77. *bătătură*—börkeményedés, tyúkszem].

támad i. *mă tãmadesc*: Felsősimánd, Mikelaka (A), Kétegyháza (Bé), Magyarcséke, Nagyléta, Piskolt, Rév, Tataros (B), Sztrimba (H), Székelyjó (K), Szamosberence, Felsőfernezely (Szt), Alsószopor, Mojgrád, Felsőkaznacs, Vármező (Sz), Alparét, Szamosjenő, Tordavilma (SzD); *mă tãmaduesc*: Mogos (Af), Hăjdieni (Bălți), Kissajó, Marosborgó (BN), Vaskohmező (B), Corni (Botoşani), Joseni, Săgeata (Buzău), Cârlibaba, Pojorîta (Câmpulung), Băneasa (Constanța), Cernăuți (Cernăuți), Taşlăc (Cetatea-Albă), Gyergyóholló (Cs), Mârşani (Dolj), Dupapiátra, Vecel (H), Cesmîr (Ismail), Ulmu (Jalomiţa), Magyarbénye (Kk), Oláhbükkös (K), Nagyzsupán (KSz), Alsóapsa, Petrova (M), Rădeşti, Piţigaia (Muscel), Broşteni, Ceahlău, Târgu-Neamţ (Neamţu), Cuizovca (Orhei), Butur (Oroszország), Balta Doamnei (Prahova), Nistoreşti Ogoara (Putna), Szamosborhíd, Szamosdob (Szt), Ecsellő, Nagyszeben (Szeb), Felsőszivágy (Sz), Felsőilosva (SzD), Cosăuți (Sorocea), Broscăuți-Vechi, Vijnicioara (Storojineți), Şcheia (Suceava), Gura Galbenă (Tighina), Aranyosfő, Csértés (TA), Beştepe (Tulcea), Parajd (U) [ALR. I—1, 137. és ALRM. I—1, 195. *mă vindec*—meggyógyulok]. : m. *támad*.

tányér fn. *păsulă în tăneri*: Novákfalva (KSz); *un tăier cu pesulj*: Krassószerkás (KSz) [ALR. II—1, 110/MN. *ce se dă preotului care umblă cu iordanul*—mit adnak a papnak, mikor szentelni jár?].

tartó fn. *tartău*: Oláhszentmiklós (B) [ALR. II—1, 124/MN. *corfă*—kosár]

tégla fn. *t'eglă, -e*: Borsa (M) [ALR. II—1, 120/213. 1. țiglă, 2. olană—1. cserép, 2. kupáscserép]; Borosjenő (A), Biharrósa, Érkenéz (B), Nádasszentmihály (K), Borsa (M), Maroshévíz (MT), Kismajtény, Tökésbánya (Szt), Oláhbaksa (Sz), Bethlen, Nagybúny (SzD); *tjeglă*: Avasfelsőfalu (Szt) [ALR. II—1, 125/242. cărămidă—tégla].

téglás fn. *t'eglaș*: Borosjenő (A), *t'eglar*: Biharrósa, Oláhszentmiklós (B), Nádasszentmihály (K), Barcánfalva (M), Maroshévíz (MT). Kismajtény, Tökésbánya (Szt), Bethlen, Nagybúny (SzD) [ALR. II—1, 126/243. cărămidar—téglavető]. : m. *téglás* 'téglavető'; a *teglar* alak a magyar *tégla* + *-ar* nomen agentis képző összetételéből keletkezett.

terhes mn. *tăroasă*: Borgóprund (BN), Barcánfalva (M); *grșă ori tărhatșă*: Borosjenő (A) [ALR. II—1, 72/143. (femeie) însărcinată—terhes (asszony)].

tisztál i. *tistălești*: Oláhszentmiklós (B) [ALR. II—1, 131/253. (femeia) directă (prin casă)—(az asszony) takarít (a házban). : m. *tisztál*-ból képzett ige.

tok fn. *tog dă perină*: Biharrósa (B) [ALR. II—1, 138/MN. față de pernă—párnahuzat].

toka fn. *tocai*: Nagyléta (B) [ALR. I—1, 34. bärbie—áll].

toldás fn. *toldașu*: Nádasszentmihály (K) [ALR. II—1, 131/254. surcea—szálka, forgács (amit az asztal lába alá tesznek, hogy ne billegjen)].

tornác fn. *tărnaț*: Érkenéz, Oláhszentmiklós (B), Nádsszentmihály (K), Kismajtény, Tökésbánya (Szt), Oláhbaksa (Sz), Nagybúny (SzD), Magyarpeterd (TA); *tîrnaț*: Fenes (Af), Borosjenő, Ópécska (A), Borgóprund (BN), Dobra, Petrilla (H), Novákfalva (KSz), Maroshévíz, Mezőszabad (MT), Avasfelsőfalu (Szt), Bethlen (SzD), Gilád, Kiszető (T), Furcenii-Vechi (Tecuci), Aranyosfő (TA), Valkány (Tr) [ALR. II—1, 121/234. pridvor—tornác].

torokgyík fn. *torodíc*: Érkenéz (B), Kismajtény (Szt) [ALR. II—1, 60/119. anghină difterică—torokgyík].

torony fn. *torumbu, -uri*: Borosjenő (A), Biharrósa, Oláhszentmiklós (B) [ALR. II—1, 89/177. clopotniță—torony].: m. *toronyból* ~ *torombú* vagy *toronyba* ~ *toromba*, *torumba* > *torumbu*. Ez az adat is a ragos, illetőleg jellel ellátott alakok kölcsönzésének gyakoriságát bizonyítja. Vö. MNy. XXXV, 112. és XXXVII, 112.

törpe fn. *törpe*: Kismajtény (Szt) [ALR. II—1, pitici—törpék].

Ty.

tyúkház fn. *t'ucazău*: Kismajtény (Szt) [ALR. II—1, 136/264. cotețul găinilor—tyúkketrec].

tyúkszem fn. *ochiu de găină* (a magyar kifejezés tükörszava): Mezőrücs (MT), Szamosborhíd (Szt) [ALR. I—1, 187. bășics la degetele picioarelor—tyúkszem]; Csombord, Ompolykisfalud (Af), Szentjózsef (BN) [ALRM. I—1, 188. bățatură în talpă—tyúkszem, bőrkeményedés a talpon]; Petrilla (H) [ALR. II—1, 39/77. bățatură—tyúkszem, bőrkeményedés].

U.—Ü.

újesztendő fn. *ujestendjeu sașu anu nou*: Érkenéz (B) [ALR. II—1, 99/197. anul nou—újesztendő].

ülő fn. 1. *kakasülő*.

ütköző fn. *ütcăziău die zar*: Csíkszentmihály (Cs) [ALR. II—1, 12/MN. scoaba din ușorul usii—az ajtófélbe vert ütköző].

üveg fn. *uiagă la lampă*: Dobra (H), Barcánfalva, Borsa (M), Avasfelsőfalu (Szt), Kiszetó (T), Aranyosfő, Magyarpeterd (TA), Valkány (Tr) [ALR. II—1, 142/MN. sticlă de lampă—lámpaüveg]; Krassószerékás (KSz) [ALR. II—1, 89/MN. ce obiceiuri deosebite aveți la înmormântare—milyen különös temetkezési szokást ismer?]; Novákfalva (KSz) [ALR. II—1, 110/MN. ce se dă preotului care umblă cu iordanul—mit adnak a papnak, mikor szentelni jár?]; *oiağă*: Tökésbánya (Szt), Nagybúny (SzD); *iagă*: Borosjenő, Ópécska (A), Biharrósa, Oláhszentmiklós (B), Kismajtény (Szt) [ALR. II—1, 142/MN.].

V.

vagyon fn. *vod'on, juș*: Érkenéz (B) [ALR. II—1, 84/167. zestre—hozomány].

vakablak fn. *văcoblăc*: Érkenéz (B); *fereastră urbă* (a *vakablak* tükörszava): Alsóárpás (F), Dobra (H), Mikeszásza (Kk), Nádasszentmihály (K), Mezőszabad (MT), Héjjasfalva (Nk), Oláhbaksa (Sz), Gilád (T) [ALR. II—1, 141/273. firidă—vakablak].

vakol i. *văcăleșt'e*: Mezőszabad (MT), Héjjasfalva (Nk), Kismajtény, Tökésbánya (Szt), Nagybúny (SzD) [ALR. II—1, 124/240. tencuiește—vakol]; Borosjenő (A), Dobra (H), Nádasszentmihály (K) [ALR. II—1, 116/MN. unge peretele cu pământ—mázolja a falat]; Ópécska (A) [ALR. II—1, 124/239. lipește (casa)—tapasztja

(a ház falát)]; *văcălijește*: Mikeszásza (Kk), Maroshévíz (MT), Polyan (Szab); *văcălijește*: Borgóprund (BN), Alsóárpás (F); *văcăliui*: Csernabesenő (KSz); *o văcăl ie* (vakolja: Fenes (Af) [ALR. II—1, 124/240. tencuiește—vakol].

vakolás fn. *văcălaș*: Borgóprund (BN), Mikeszásza (Kk), Tőkésbánya (Szt), Oláhbaksa (Sz), Nagybúny (SzD), Magyarpeterd (TA) [ALR. II—1, 117/MN. fencuială—vakolás]; Aranyosfő (TA) [ALR. II—1, 124/239. lipește casa—tapasztja a háze]; *văcăluială*: Alsóárpás (F) [ALR. II—1, 117/MN. : m. *vakolás*, a *văcăluială* alak a *vakol* ige névszói származéka.

vakszem fn. *vașsem*: Nagyléta, Piskolt (B), Vasláb (Cs), Szamosdob (Szt); *uă't'u uă'rb* (a magyar kifejezés tükörszava): Tataros (B), Kisszentlőrinc (MT), Szamosjenő (SzD); *uă'ciu ăl uă'rb*: Vajdahunyad (H), Mezőrűcs (MT) [ALR. I—1, 14. és ALRM. I—1, 20. tămplă—halánték]. Vö. Gáldi, MNy. XXXVIII, 152.

vályog fn. *vaioḡ,-ă*: Biharrósa (B), Nádasszentmihály (K), Mezőszabad (MT); *vaioḡă,-ge*: Avasfelsőfalu (Szt), Oláhbaksa (Sz); *va iḡă*: Borosjenő, Ópécska (A), Dobra (H), Kiszetó (T)] ALR. II—1, 125/242. căramidă—tégla]; *gard dă vaioḡă*: Borosjenő (A) [ALR. II—1, 125/MN. ce fel de îngrădituri aveți—milyen kerítésük van?].

vályú fn. *valăy, dă plevu*: Biharrósa (B); *valăy*: Fenes (Af), Krassószerkás (KSz), Sveti Mihajlo (Szerbia); *val iăy*: Zsdrelo (Szerbia) [ALR. II—1, 121/233. uluc (la streășină)—ereszcsatorna].

vánkos fn. *vancoșă*: Héjjasfalva (Nk) [ALR. II—1, 138/MN. chilotă—dunyha].

vászon fn. *vason*: Érkenéz, Oláhszentmiklos (B) [ALR. II—1, 147/MN. mușama—viaszos vászon].

véka fn. *vică*: Oláhszentmiklós (B) [ALR. II—1, 110/MN. ce se dă preotului care umblă cu iordanul—mit adnak a papnak, mikor szentelni jár?].

verem fn. l. *jégverem*.

virraszt i. *virostolesc*: Érkenéz (B) [ALR. II—1, 85/169. pri-vighează (mortul)—virrasztja (a halottat)].: m. *virraszt*.

vőfély fn. *vöyfiy*: Érkenéz (B); *vefiî*: Kismajtény (Szt); *vilfey*: Oláhbaksa (Sz) [ALR. II—1, 81/162. însoțitorul miresei (la nuntă)—a. menyasszony kísézője (a lakodalmi menetben)].

Z.—Zs.

zabola fn. *zăbală*: kivéve Románia déli részét, az egész tanulmányozott területen uralkodó alak. [ALR. I—1, 27. *zăbală*—száj-szélpállás].

záp fn. *zap*: Ópécska (A), Borosjenő, Biharrósa, Oláhszentmiklós(B) [ALR. II—1, 135/MN. *fușteii dela scară*—a lajtorja zápjai, keresztpálcikái].

zapor fn. 'himlő' *zapor*: Mikelaka (A), Bél, Nagyürögd (B), Melegszaamos (K), Grörgényhodák, Mezőrúcs (MT), Szamosberence (Szt), Mojgrád, Rehó, Vármező (Sz), Alparét (SzD), Alsószolcsva, Borrév (TA) [ALR. I—1, 116. és ALRM. I—1, 161. *scarlatină*—skárlát]; Szemlak(A), Illye, Nagyürögd (B), Erdőfelek, Mocs, Székelyjő (K), Felsőfernezely, Ráksa, Szamosberence (Szt), Felsőszivágy (Sz), Csokmány, Szamosjenő (SzD), Maroslekence (TA) [ALR. I—1, 115. és ALRM. I—1,160. *pojar*—bárányhimlő]; *rapor*: Alsóapsa (M), Bojca (Szeb), Csicsógyörgyfalva, Kabalapatak, Tordavilma (SzD) [ALR. I—1, 116. és ALRM. I—1, 161.]; Bárdfalva, Budfalva, Petiwa (M), Komorzán, Mózesfalu (Szt), Oláhlápos (SzD) [ALR. I—1, 115. és ALRM. I—1, 160.].

zár fn. *zar*: Fenes (Af), Borosjenő, Ópécska (A), Biharrósa, Oláhszentmiklós (B), Alsóárpás (F), Petrilla (H), Mikeszásza (Kk), Nádasszentmihály (K), Barcánfalva (M), Maroshévíz, Mezőszabad (MT), Héjjasfalva (Nk), Avasfelsőfalu, Kismajtény, Tökésbánya (Szt), Polyán (Szeb), Bethlen, Nagybúny (SzD), Aranyosfő (TA) [ALR. II—1, 129/249. *broasca uşii*—ajtózár]; *răsăritușoria zaruli*: Fenes (Af); *retezu dela zar*: Héjjasfalva (Nk); *limbuța la zar*: Barcánfalva, Borsa (M), Maroshévíz (MT), Tökésbánya (Szt); *cățălu zarului*: Biharrósa(B); *dzar*: Ciocănești(Câmpulung) [ALR. II—1, 120/MN. *limba dela clanța uşii*—az ajtókilincs nyelve].

zsák l. *párnazsák*.

zsibbad i. *s-yo jibodlit* Piskolt (B) [ALR. I—1, 150. és ALRM. I—1, 208. *îmi amorțește piciorul*—elzsibbad a lábam].

zsup fn. *juk'*: Boian (Cernăuți); *jupk'*: Tökésbánya (Szt); *jîpk*: Alsóárpás (F); *jipi*: Csernátfalva (Br) [ALR. II—1, 115/MN. (*acoperiș*) *de paie*—szalmafedél].

Márton Gyula.

MUTATÓ.

Dolgozatom elején már röviden érintettem a feldolgozott 313 kifejezés fogalomkörök szerinti megoszlását. Befejezésként ilyen csoportosításban sorolom fel az atlasz magyar eredetű anyagát.

A) Emberi test, életműködés, betegségek és rokonkifejezések.

ágyékos	fog	kopár	púp
aranyér	fojt	kopasz	púpos
aranyeres	forgó	kórház	ragályos
avas	frász	kóstol	ragyás
baj	fricska	kosz	rápor
barnás	fufru	kótya	ricinus
bendő	fullad	láb	rovás
beteg	gerinc	lárma	sánta
betegség	guta	máj	sápadt
bolond	gyalog	makog	selyp
borzas	gyengés	makogó	sétál
bütyök	gyík	mandula	süly
cédula	hang	mankó	szag
comb	hátgerinc	mocsos	számol
csiga	heptika	mocsok	szem
csipás	heptikás	mocsokság	szemfog
csókás	hiba	náthás	szeplős
csomó	hibás	nyomorék	szívbj
csont	híja	okos	szőkés
csontos	hitvány	olaj	talp
csúfol	hordó	orbánc	támad
csukló	horpasz	óriás	toka
dalol	horvát	orvosság	torokgyík
derék	ideges	pájesz	törpe
dob	ispotály	pálca	tyúkszem
dobos	istáp	pászma	vakszem
dohányzik	íz	patika	verem
döglük	jaj	patikárus	zabola
dúc	jégverem	pecsét	zápor
dúcos	kancsi	pisze	zsibbad.
félkótya	kehel	pofa	púp

B) Család, születés, lakodalom, halál.

bölcső	hegedű	nyoszolyó	szakácsné
család	juss	patyolat	terhes
cseléd	leltár,	pincér	vagyon
fátyol	leltározás	pohárnok	virraszt
gazda	mulat	slájer	vőfély

C) Vallásos élet, ünnepek, szokások.

bér	fa	Lucifer	prédikáció
betlehem	farsang	lutheránus	református
bokréta	hívő	májusfa	római katolikus
búcsú	kántor	páter	szombatista
cinterem	katolikus	patíng	torony
csonka	koporsó	pingál	újesztendő
esztendő	kovász	pogány	prédikáció

D) Telek, építkezés.

ács	istálló	mester	tégla
állás	kalitka	nád	téglás
állvány	kert	palánk	tyúkház
asztalos	ketrec	pléh	vakol
bádóg	kőműves	sas	vakolás
bunkó	kulimász	símit	vályog
cölöp	kupás	sövény	vályú
drót	léc	szállás	véka
forgács	malter	szegés	záp
gabonás	mázol	szegez	zsup
gaz	mázoló	szín	tégla

E) A ház és berendezése.

ablak	harapó	korsó	pislákol
abrosz	ház	koszorú	piszkáló
csatorna	horog	lámpás	pocok
cserép	kakasülő	lepedő	pokróc
darab	kalap	mánus	rántó
derékalj	kályha	masina	retesz
dupla	karfa	meszel	rigli
ék	kaszten	meszelő	rostély
fedele	kasztili	mutató	rúd
fedő	kefe	pádimentum	sajtó
fiók	kékítő	pakol	sarok
firhang	kendő	paplan	sifon
forgató	kép	párnahaj	spárga
fundamentum	keresztfa	párnazsák	spór
fűtő	kilincs	pemzli	surgyé
gyufa	kopogtat	pipa	szálka

szalmazsák
szoba
tányér
tartó

tisztál
toldás
tornác
ülő

ütköző
üveg
vakablak
vánkos

vászon
zár
vászon
zár

F) Vegyes.

bika
bolt
bors
cigány

cukor
domb
gombos
gyalu

hold
jóság
marha
sátor

soha
szúrkos
soha
szúrkos

Az erdélyi magyar szövetkezetek a visszatéréskor

„Erdély a világban nagyon kicsiny táj. Belül azonban egy kis világ. Öntudatos kis világ volt és marad, — akár független fejedelemiség, akár része egy nagyobb országnak, áldja bár, verje bár sors keze. Erdélynek szelleme partikuláris, egyes vidékeié, népeie erősen önkormányzati. Minél magasabb népeinek politikai és társadalmi, lelki és gazdasági műveltsége, annál élénkebb szabadságvágya és szabadságtudata. Az ezeréves magyar történelem korszakain végig az anyaországhoz való viszony alaphangját ebből a szabadságszeretetből, a sajátos egyéniség partikuláris tudatából és önkormányzati igazságérzetből magyarázhatjuk meg. Belőlük merít a kicsiny ország a törökök idején erőt és öntudatot a magyar állameszme és szabadság önálló megóvásához, fenntartásához, átmentéséhez. Belőle érthetjük meg a magyarság ellenálló erejét és szervezett akarását a román uralomnak húsz éve alatt.”¹

Erdély, a maga kicsinységében is, az időtálló nagy magyar szellemi és gazdasági összefogás földje volt és maradt, bár vészes zivatarok az idők során át sokszor tépdesték a magyar egységet, mégis a magyar a magyarnak segítő, összefogó kezét itt mindig megtalálta. Megtalálta, meg akkor amidőn béke és nyugalom honolt az erdélyi tájakon és megtalálta — talán még jobban, erősebben, szívósabban, ellenállóbban — a magyar megpróbáltatások idején, amikor idegen uralom nyomasztó súlya nehezedett az erdélyi magyar életre.

Ősi magyar értékeket, erőket őriz a régi és mostani életében e magyar föld magyar népe, — az összetartás hatalmas erkölcsi értékét, az együttes munkának közösséget megtartó erejét. Ez tartotta meg e népet régen, ez erősíti most is. Ez tette sok vihart kiállóvá a nép szellemi emelkedését megalapozó erdélyi magyar gazdasági életet is.

¹ Erdély. Budapest, 1941. Gróf Teleki Pál, *Erdély helyzete Magyarországon és Európában*.

Egy évezred hosszú századain át az eszténák, a kalákák, a közbirtokosságok az erdélyi magyarság tudatába oltották, hogy életének viszontagságai közepette a tornyosuló akadályokat, nehézségeket közös erővel, gazdasági összefogással, — szövetkezéssel lehet leküzdeni. Ezért születtek meg oly régen a szövetkezés eme ősi formái itt és ezért maradtak fenn máig is ezen az ősi magyar földön.

A Székelyföld havasi legelőin, mint hajdan, az eszténák közös pásztorai által őrzött nyájak hozamában arányosan osztozkodnak a részesek. Az erdélyi folyók völgyében húzódó szántókon és kőből-fából rakott kis házak táján, a halasztást nem tűrő, egy-egy család munkabírását túlhaladó munka idején kölcsönösen segítve, rendre, kalákába gyűl ma is a rokonság s néha az egész falu népe. Az erdők rengetegét, legelőit, szántóit a közbirtokosságnak ősökről-utódokra szálló jogán közösen birtokolják egy-egy falu lakói. Ősi szokás módján hajdani idők óta szövetkezik így a magyar nép e földön.²

Ezekből a régi szövetkezési formákból nőtt ki e földön e nép életében egy-egy már valóságos szövetkezeti közület, mely sokban még a nyugati modern szövetkezeti mozgalmat is megelőzte, mert már magában hordta annak sarkalatos szabályait is.

Ott állhat ezek között a nyugati szövetkezeti mozgalmat is megelőző erdélyi magyar közületek egyikéül a ma is működő kolozsvári „Gondoskodó Társaság“, melynek célját s a mai hitel-szövetkezetek igazi jellegét tükrözi vissza már az első alapszabályának bevezetője is³: „Mű alább irttak a folyó 1825-k esztendő június 30-k napján közakarattal és megegyezésből léptünk egymás között azon megmásolhatatlan egyezésre, hogy az alább megírt módon mindenikünk a maga rendes saláriumából, vagy egyéb jövedelmeiből, hónaponként ki-ki a maga lekötelezése szerint bizonyos summát tegyen be a magunk közül választott perceptor keze alá bízott köz-cassába. Ezáltal oly cassát igyekeztünk felállítani, melyhez mindenikünk a maga szükségeibe folyamodhassék s a maga capitálisát s annak érdekét előregedett állapotjában segítségem gyanánt vehesse s maradékainak s legátusainak hátra-hagyhassa.“

² Hunfalvy P., *Magyarország etnográfája*. Budapest, 1876. 252. old.

³ A kolozsvári Gondoskodó Társaság 1825 július 1-én életbelépett alapszabályának 3., 14., 19., valamint 29-ik §-aiban már a mai modern szövetkezetek alapvető elemei vannak lefektetve s így a Társaság mai értelemben vett szövetkezeti voltáról tesznek tanúságot. Az alapszabály eredetijét a Gondoskodó Hitelszövetkezet irattára őrzi.

Ilyen volt a „Marosszéki Kölcsönös Tűzkármentesítő Társaság” is, amelynek alakulásakor, 1839-ben „Nemes Marosszék rendei elhatározták, hogy tűzkármentő társaságot alakítanak, mert a tűz által való károsodás nagyon elterjedt, miértis a károsodottaknak együttes megsegítése szükségesnek mutatkozott”.⁴

A jobbágyság felszabadulása nyomán megsokasodott kisbirtokosok tőke nincstelenségén, akkor amidőn már az uzsorások zsarolása tovább tűrhetetlenné vált, az erdélyi falusi nép s a tőle élő városi kispolgárság összefogással, szövetkezéssel gondolt segíteni. Így jött létre 1855-ben a „Kolozsvári Kisegítő Pénztár”, amely szövetkezétként állt itt, már a nyugati modern szövetkezeti mozgalom hajnalán,⁵ „amelybe a kolozsvári tisztos iparosok s nemkülönben kereskedőkkel egyetemben üzletrészt váltottak a hóstáti földészek is”. De ilyen szövetkezeti pénztézetek voltak azok is, amelyek ennek néhány éves eredményes működésén felbuzdulva később alakultak, mint 1865-ben Tordán, reá egy évre Kézdivásárhelyen, majd Nagyenyeden, Szamosújváron, Magyarlápason, Marosludason. Ezek már az egyetemes felelősség elvét is követve a mai hitelszövetkezetek szervezete szerint működtek, s számuk Erdély kisebb-nagyobb helységeiben 1881-ig 54-re emelkedett.⁶

E szövetkezetek szükségessége mellett szóltak az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület első vezetői, amidőn az első közgyűléseken az erdélyi magyarság szövetkezeti szervezkedését akarták elősegíteni.⁷

A magyar szövetkezeti mozgalom „apostolá”-nak, GRÓF KÁROLYI SÁNDOR 1891 október havában Erdélyben tett szervező körútjának megvolt a visszhangja az erdélyi magyarság körében.

⁴ Barabás Endre, *Maros-Torda vármegye és Marosvásárhely Közgazdasági Leírása*. Budapest, 1907. 128—132 oldalak.

⁵ Dr. Vargha Gyula, *Magyarország Pénztézetei*. Budapest, 1885. 332. old. és Kővári L., *A Kolozsvári Kisegítő Pénztár első 25 éve*. Kolozsvár. 1883.

⁶ Dr. Vargha Gyula, *A magyar hitelügy és hitelintézetek története*. Budapest, 1896.

⁷ *Az EMKE megalakulása és negyedszázados működése*. 1885—1910. Kolozsvár, 1910. 386 old. Továbbá a Végrehajtó Bizottság 1887 január 12., 1888 március 31. és 1891 február 12-i üléseinek jegyzőkönyveiben Horváth Gyula és dr. Haller Károly felszólalásai és indítványai. Az 1886 december 11-i ülésen az erdélyi magyar birtokvédelem elősegítése végett az egyesület által létesítendő szövetkezetek megszervezéséről volt szó.

Hiszen ennek során csak Maros-Torda megyében nyomban 10 szövetkezet alakult meg.⁸

Csík, Udvarhely, Kolozs, majd Szilágy és Szatmár megyék községeinek vezetőemberei ebben az időben már egyre többen fordultak útmutatásért a Pestvármegyei Hitelszövetkezethez, amely immár országszerte kezdte támogatni a szövetkezetek alakítására való törekvését még a legmesszebb eső helységeknek is.

1898 után az országos szövetkezeti központok: a Magyar Gazdaszövetség Szövetkezeti Központja — a Hangya Termelő, Értékesítő és Fogyasztási Szövetkezet és az Országos Központi Hitelszövetkezet megalakulásával az egyre sokasodó erdélyi szövetkezetek is központi irányítást nyernek, egységes, országos szövetkezeti hálózatnak lesznek számottevő részesei.⁹

A század elején az erdélyi szövetkezetek számbeli gyarapodásában DR. GIDÓFALVY ISTVÁN szászrégeni, majd kolozsvári közjegyző buzgalmának van része, hiszen 1910-ig egymaga szerte Erdélyben mintegy négyszáz szövetkezet megalakításánál fáradozott.¹⁰

A legteljesebb fejlődés útján érte az erdélyi magyar szövetkezést az első világháború. A hitelszövetkezetek lendületes erősödése megingott a háborús pénzügyi helyzetben. A fogyasztási szövetkezetek a háborús közélémezés, a hatósági árueosztás során rendkívül megsokasodtak ugyan, de e szükségsszövetkezetek időtálló erejének hiánya, mint mindenütt, Erdélyben is hamar mutatkozott. 1916 őszén, a határmenti, de legfőképpen a csíki és háromszéki fogyasztási szövetkezetek, ritka kivétellel majdnem mind, elvesztették a román betörés során egész bolti és raktári árukészletüket. Messze vidékeken, mint például Felcsíkon, nem is alakultak újjá.¹¹

A trianoni békediktátum szétszaggatta a magyar szövetkezeti hálózatot is. Kálváriává vált az erdélyi magyar szövetkezés útja.

Az erdélyi szövetkezeti hálózatnak a fővárosban, az országos szövetkezeti központokba vezető szálai kettévágtak. Az összeomlás viharában fej, irányítás, pénz- és áruellátás nélkül magukra maradtak az erdélyi magyar szövetkezetek.

⁸ Schweinitz Gyula, *Mezőgazdasági hitel- és takarékszövetkezetek Erdélyben*. Erdélyi Szemle 1891. 307.

⁹ A „Hangya első 25 éve.” Budapest 1923 és az OKH első éveinek zárszámadásai.

¹⁰ Fekete György, *Dr. Gidófalvy*. A nagyenyedi „Szövetkezés“ 1938. 30-ik száma.

¹¹ *A nagyenyedi Hangya* 1922 és 1923. évi igazgatósági jelentései.

A világháború megszűntekor, 1918 őszén a Romániához csatolt magyar területeken 702 hitel- és 641 fogyasztási szövetkezet működött. Addig előbbieket az Országos Központi Hitelszövetkezet, az utóbbiak a Hangya Központ kötelékébe tartoztak.¹² Most mind megtartó gondoskodás, összefogó kéz nélkül maradtak. A vészes idők forradalmi felfordulásában, a megkezdődő idegen megszállás reménytelen bizonytalanságában állott az erdélyi magyar szövetkezés is.

Hónapról-hónapra fogyott az erdélyi magyar szövetkezetek száma. Csak a legerősebbek, a legellenállóbbak maradtak meg a széthulló, oldott kévéből.

Ebben az időben fényesen mutatkozott meg a magáramaradt erdélyi magyar szövetkezés igazi lelkülete, mely önségélyre, önmegtartásra erőt adott a pusztulásra ítélt tábornak.

Új erőre kelt Erdélyben a magyar szövetkezés. Az elveszett szövetkezeti központok helyett újakat teremtettek maguknak. Egymással összefogva, egymás megtartására szövetkeztek a szövetkezetek. Így alakult meg 1920 június 3-án Nagyenyeden az erdélyi magyar fogyasztási szövetkezetek Hangya Központja 433 fogyasztási szövetkezet csatlakozásával.¹³ A magyar hitelszövetkezetek hasonlóképpen 1920 augusztus 9-én Kolozsváron alakították meg 403 szövetkezet egyesítésével a Gazdasági és Hitelszövetkezetek Központját.¹⁴

A régi szövetkezetek megmentésére, új értékek teremtésére összefogás, szövetkezés indul meg az újjászervezett hálózatban. A szövetkezetekből még sok elhull, felszámol, de a megmaradtak lassan mégis csak megtalálják, megállják helyüket az új körülmények között.

A hitelszövetkezetek érzik, hogy segítséget csak önmaguktól várhatnak. Saját erejükből kell előteremteniök a szükséges tőkét. A Központ összefog szövetkezeteivel s a tagok betétgyűjtésre

¹² A Hangya Központ 2244 szövetkezetéből 1347-et, tehát összes szövetkezeteinek 59.94%-át, az OKH 2474 szövetkezetéből pedig 1605, tehát összes szövetkezeteinek 64.87%-át vesztette el az ország feldarabolása következtében.

¹³ Az 1938 június 23-i módosított szövetkezeti törvény rendelkezésének megfelelően 1939-ben cégét „Hangya Szövetség“-re változtatta.

¹⁴ Működési engedélyét csak 1923-ban kapta meg, amikor a szövetkezetek száma 332-re csökkent.

való ösztönzése évről-évre eredményesebb lesz.¹⁵ Ezzel párhuzamosan nő a lehetőség a kölcsönök folyósítására, kihelyezésére is.¹⁶ A betéttoke növelésében szép példával jár elől a három erdélyi magyar egyházi szervezet is, amennyiben nélkülözhető tőkéjüket a Központnál és szövetkezeteinél helyezik el.

A tőke- és általános áruhiány, az iparendélyek megszerzése elé a helyi hatóságok által támasztott rosszindulatú akadályok, az egyenlőtlen mértékkel megállapított adók és illetékek ellenére is új erőre kapnak a fogyasztási szövetkezetek. A tagszövetkezetek segítségével a Központ kiépítette hamarosan az áruellátó hálózatát. Nagyenyeden kívül Nagyváradon, Aradon, Marosvásárhelyen, Sepsiszentgyörgyön, Székelyudvarhelyen és Szilágysomlyón áruraktárt,¹⁷ Tordán és Szatmárnémetiben áruelosztót létesített, miáltal biztosította a kötelékébe tartozó szövetkezetek gyors és olcsó áruellátását. Szövetkezeti elvhez híven a Központ tagszövetkezeteinek, ezek pedig a tagjaiknak évenként vásárlási visszatérítés nyújtásával szolgálták minden nehézségeik ellenére is a fogyasztók érdekeit.¹⁸

¹⁵ A tagoknak szövetkezeteiknél levő betétállománya:

1924-ben	1,456.833.—	Pengő
1925 „	2,213.686.—	„
1926 „	3,113.331.—	„
1927 „	4,771.772.—	„
1928 „	7,247.043.—	„

A tagszövetkezeteknek a Központnál levő betétállományaiknak emelkedése:

1924-ben	19.473.—	Pengő
1925 „	148.023.—	„
1926 „	198.186.—	„
1927 „	357.861.—	„
1928 „	451.335.—	„

¹⁶ A szövetkezetek által tagjaiknak nyújtott kölcsönök összege:

1924-ben	2,042.289.—	Pengő
1926 „	4,636.952.—	„
1928 „	9,996.317.—	„

¹⁷ A szilágysomlyói áruraktárt a közlekedési nehézségekből eredő költséges áruszállítási terhek miatt rövid működés után meg kellett szüntetni.

¹⁸ A Központ által a tagszövetkezeteknek nyújtott vásárlási visszatérítés összege:

1926-ban	8906.—	Pengő
1928 „	12.446.—	„

A szövetkezetek által tagjaiknak nyújtott vásárlási visszatérítés összege:

1927-ben	3.303.—	Pengő
1928 „	4.612.—	„
1929 „	5.028.—	„

A szövetkezeti eszme hirdetésére és a szövetkezeti lelkiület kimélyítésére a sokat nélkülözött magyar szövetkezeti lapok helyettesítésére megjelenik az erdélyi magyar szövetkezeti sajtó. 1923-tól kezdve a „Hangya Naptár“, 1924-ben Nagyenyeden a kéthetenként megjelenő „Szövetkezés“, majd nyolc év múlva Kolozsváron a „Szövetkezeti Értesítő“ havi szaklap terjeszti a szövetkezés gondolatát az erdélyi magyarság körében. Szűkös anyagi lehetőségek közepette, a hatósági cenzurával örökösen viaskodva ápolták a nép egybetartozásának öntudatosítását.

Ezernyi akadállyal küzdve a kisebbségi sors égető tüzeiben forrott egybe az erdélyi szövetkezeti tábor s lett anyagi alapja e szövetkezeti szervezet az itteni magyarságnak.¹⁹ Ezt az alapot ingatta meg azután az elkövetkezett újabb megpróbáltatás.

1931-ig a hitelszövetkezetek és Központjuk eredményes betétgyűjtésükkel lehetővé tették a kihelyezések állandó növekedését, a magyarság arra utalt rétegeinek kölcsönhöz juttatását. E szépen kiépült hitelszövetkezeti hálózatot tette tönkre az általános gazdasági válság kitörése következtében elrendelt moratórium, majd a mezőgazdasági adósságrendező törvény. Az 1931. évi konverziós törvény a mezőgazdasági adósságok moratórium előtti összegeit 70, illetőleg 50%-al csökkentette és annak kiegyenlítését 17 év alatt 3%-os kamat mellett engedélyezte. A hitelszövetkezetek üzletmenetét egy csapásra tönkretette e törvényes intézkedés. A felmerült károsodás eleinte felmérhetetlen volt. Későbbi megállapítás szerint a Központ kötelékébe tartozó hitelszövetkezeteknél közel 10,000.000 pengőt tett ki, amit a magyar hitelszövetkezeti szervezetnek sajátmagára hagyva kellett elviselni, míg a román hitelszövetkezeteknek károsodásáért bőséges kárpótlást nyújtott az állam.

A konverziós veszteségek fedezésére az állam ugyanis két milliárd lejt juttatott a bukaresti szövetkezeti központnak, hogy a hitelszövetkezetek a törvény következtében elszenvedett tökeveszteséget pótolni tudják és hogy az új mezőgazdasági hitel igényeket kielégíthessék. A kártalanítási feltételeknek a magyar hitelszövetkezetekre nézve oly súlyos megszába kizárta e szövetkezeteket az állami kártalanításból. A 281 magyar hitelszövetkezet közül mindössze kettőnek sikerült elismertetni jogos-

¹⁹ Azok az érdekelletétek, amiket ma az anyagi érdekeiket és meggazdagodási lehetőségeiket féltő egyének támasztanak minden lehető eszközzel e magyar gazdasági közületek, a szövetkezetek ellen, nem voltak meg. A magyarság fennmaradásáért vívott küzdelemben ilyen hangozások ha lettek volna is, nem juthattak volna szóhoz.

ságát a kártalanításra, de ezek is mindössze csak 50.000 pengőnek 15 év alatt történő megtérítésére kaptak ígéretet.

A hosszú évekre megbénult hitelélet idején az újabb utak keresése újabb eredményre vezette az erdélyi magyar szövetségi hálózatot.

A kisgazdaságok meglévő tehénállománya lehetővé tette kicsi tőkével is a tejszövetkezetek megszervezését. Ezek pedig Erdélyben szép jövőt ígértek. A már meglévő egynéhány tejszövetkezet száma a Központ buzdítására rohamosan szaporodot s különösen Maros-Torda és Udvarhely megyékben néhány év leforgása alatt mintegy 100 új tejszövetkezet alakult.²⁰

A tej szakszerű feldolgozására, versenyképes tejtermékek előállítására. és az értékesítés lehetőségének minél eredményesebb tétele végett létesítette a Központ a tejfeldolgozó telepét 1936-ban Marosvásárhelyen s majd 1938-ban ezt követte a második üzem felállítása Székelykeresztúron. Előbbi napi 15—20.000 liter, utóbbi 10—15.000 liter tejet gyűjtött és dolgozott fel. A tejszövetkezeti szervezet, a tejtermelés jövedelmezőségét lehetővé téve, egyben hozzájárult az állatállomány számbeli és minőségi emeléséhez is.

Az adósságrendező törvény közvetve érintette a fogyasztási szövetkezeteket is. A hitelre való árusításnak évek során át tudatosan való kiküszöbölése pótolhatatlan veszteségtől mentette meg e szövetkezeteket. Mindazonáltal a forgalom csökkenése folytán, a gazdasági válság okozta pénztelenség következtében sok fogyasztási szövetkezet zárta mérlegét veszteséggel ezekben az években. Ezek közé tartoztak még azok a szövetkezetek is, amelyek a háborúalatti árukészletük elpusztulása és a pénz értékének csökkenése következtében beállott veszteségeiket még mindig nem tudták teljesen kiheverni. E veszteséggel dolgozó szövetkezetek megerősítésére maga a Központ fogott erőteljes munkába. Árkedvezményekkel, kamatmentesítéssel rohamosan javult is e szövetkezetek helyzete. Míg 1932-ben 184 szövetkezet zárta üzletét veszteséggel, 1933-ban már 147, 1935-ben pedig már csak 70 volt veszteséges. A Központ gondos támogatásának, a kölcsönös szövetségi segítségnek szép példája marad ez is az erdélyi szövetkezetek életé-

²⁰ Az erdélyi magyar tejszövetkezetek száma:

1929-ben	7	1934-ben	72
1930 „	12	1935 „	81
1931 „	26	1936 „	101
1932 „	54	1937 „	125
1933 „	66	1938 „	133

ben, főképpen akkor, ha tudjuk, hogy a Központ maga is állandóan tőkehiánnyal, magas kamatozású bankkölcsönnel küzdött.

A kisebbségi sors sok-sok megpróbáltatása, az erdélyi magyarság szellemi és anyagi boldogulása elé mesterségesen emelt torlaszok leküzdése, az újra és újrakezdések, próbálkozások lassan egybekovácsolták a nép minden rétegét, minden felekezetét. Ebben az időben talán ha sohasem lett volna szövetkezés Erdély földjén, most megteremtődött volna. De mert benne volt a hagyományban a népi összefogás, most is egybekapcsolódtak itt a lelkek, — a legnagyobbtól a legkisebbekig.

Életreszóló leckévé vált az iskolásgyermeknek, a tanuló-ifjúságnak is a szövetkezés.

Egyházi és tanügyi hatóságok a szövetkezeti központokkal karöltve belevitték a szövetkezés gondolatának nevelését az iskolai tantárgyakba is. A hittudományi főiskolákon, a tanítóképzőkben, a gazdasági iskolákban, a népiskolákban rendes tantárgyként bevezették a szövetkezeti ismeretek elméleti tanítását. Vele párhuzamosan a szövetkezés gyakorlati megismertetésére a felekezeti magyar iskolák legtöbbszörében megindult az iskolaszövetkezetek szervezése. Könnyedén, játszva tanulja meg már az iskolában a szövetkezet e kicsinyített másában az erdélyi új magyar nemzedék a szövetkezés lényegét és gyakorlatát, hogy azután az életbe kikerülve mindennapi életében is munkása legyen ezen immár nemzetfenntartó erővé vált szövetkezésnek.

A népiskolák után megindult a középiskolákban is az iskolaszövetkezetek szervezése. A középiskolák között 1935-ben a radnóti gazdasági iskolában alakult meg az első, de számuk évről-évre nőtt. A szövetkezés eljut a hittudományi főiskolák előadószékhéig is, hogy így majd az életbe kilépő pap, a tanítóképzőt végző tanító, a középiskolából kilépő diplomás a községek, a városok magyarságának élére állva, vezessék az összefogás szellemében növekedett népet.²¹

1937-ig 127 népiskolában, 25 középiskolában és 1 főiskolában indult meg egy-egy vezetőtanító, vezetőtanár irányítása s a két szövetkezeti központ közös iskolaszövetkezeti osztályának felügyelete mellett a gyakorlati nevelés, az iskolaszövetkezet.

Az élethelehetőségek útja elé állított újabb akadályként jelentkeznek, a szövetkezeti autonómiát még megőrző, 1929. évi korszerű

²¹ *A szövetkezés és a könyvvitel elméleti és gyakorlati oktatása a tanítóképzőkben és az elemi iskolákban.* Erdélyi Iskola. 1938—39 7—8. sz. és 1939—40 5—6. szám.

szövetkezeti törvény módosításaként az 1938. június 23-i, az 1938. július 15-i és 1939. január 20-i rendelettörvények. Ezek a magyar szövetkezeteknek saját központjaik által való támogatásnak, irányításnak és ellenőrzésnek emelnek áthághatatlan gátat. A kisebbségi központok irányító és ellenőrző szerveinek a törvény által való megszüntetésével az erdélyi magyar szövetkezeti élet állami ellenőrzés alá kerül. A rendelettörvény szerint a kisebbségi központok csak mint nemhivatalos szervek tarthatják meg tagszövetkezeteikkel a gazdasági és pénzügyi összeköttetéseiket. A szövetkezetek hivatalos ellenőrzésének jogát a törvény kizárólag a bukaresti Szövetkezetek Nemzeti Intézetének tartja fenn. A kisebbségi központok ügyvezető-igazgatóinak kinevezését is ez az intézet tartja fenn magának és a kinevezettek saját tisztviselőivé válnak. A törvény szerint a kisebbségi központok igazgatóságainak 9 tagjából 4 jogszerinti tagot a nemzetgazdasági minisztérium nevez ki. Az utolsó rendelettörvény pedig szabadkezet ad a Szövetkezetek Nemzeti Intézetének, hogy bármely szövetkezet igazgatóságát és felügyelőbizottságát feloszlathassa és helyébe másokat nevezzen ki az előbbieket megillető jogkörrel, sőt a Szövetkezetek Nemzeti Intézete jogot nyer a szövetkezetek szabad feloszlására, más szövetkezetekkel való egybeolvasztására, ha azt a közrend vagy magasabb nemzetgazdasági érdekek megkívánják.²²

Mindezek tetőzésére, akkor, amidőn Erdély léghőre végső feszültségig telítve volt az elnyomatás keserűségével, 1940. július 20-án jelent meg a 40.529 számú miniszteri rendelet, amely eltiltja a falusi szövetkezetek irányításától, vezetésétől a papságot. Hogy mit jelentett ez az erdélyi magyar szövetkezeteknek, mely által a leggondosabb, leglelkiismeretesebb, leglelkesebb vezetőiktől fosztották meg őket, azt eléggé magyarázza az a tény, hogy sok-sok erdélyi magyar községben évek során át a pap és a tanító volt a falu nemcsak lelki, hanem anyagi életének is tanácsadója, öre, értékeinek megtartója. A rendelet a minisztériumnak tartja fenn azt a jogot, hogy mindazoknak, akiknek a szövetkezetek irányításában való részvétele román nemzeti szempontból szükséges, azoknak továbbra is megadja az engedélyt a szövetkezetek vezetésében való részvételre.

Ebben az időpontban, amidőn az erdélyi magyarság egyszer a legkilátástalanabb bizonytalanság, másszor meg a boldog jövő reményében, a két véglet között élt, — akkor vitték hírül a világnak az éter hullámai Erdély egyrészen a felszabadulását.

²² A törvény 11., 12., 13., 17. §-ai.

A váravárt percben, a sorsfordulón huszonkét évig viselt bilincs hull le az erdélyi szövetkezeti tábor — egyrészeről.

Az 1940. augusztus 30-i bécsi döntés a kisebbségi sorsban töltött küzdelmes évek ezernyi gondjával, emberfeletti munkájával, egy nép élni akarásával kiépített szövetkezeti hálózatot kettévágta. A két évtizedes együttes testvéri munkában, a vállvetve együttesen vívott küzdelemben egygé forrott e tábor. Most mégis ketté osztotta a sors. Erdély felszabadult részével, a szövetkezeti szervezet nagyobbik része, az egyik szövetkezeti központtal visszatért az anyaországhoz, a szövetkezetek kisebb száma, a másik szövetkezeti központtal túlmaradt a megvont országhatáron.

A döntés napján Erdély területén működő 768 magyar szövetkezetből 556 felszabadult, 212 Délerdélyben maradt. Az összes szövetkezeteknek 72.43%-a, az összes fogyasztási szövetkezeteknek 74.92%-a, az összes hitelszövetkezeteknek 61.64%-a, az összes tej-szövetkezeteknek 88.46%-a, az összes termelő és értékesítő szövetkezeteknek 75.75%-a szabadult fel. A hazatért szövetkezetek 43.98%-át a fogyasztási szövetkezetek képezik, míg a határon túl maradt szövetkezeteknek többségét, 50.47%-át hitelszövetkezetek teszik ki.

A hazatért területeken lévő és a határon túl, Délerdélyben maradt szövetkezetek fajonkénti és megyénkénti névsorát, a bécsi döntés napján, legutóbbi taglétszámát, üzletrésszámát, az 1939. évi üzleti forgalmát, illetőleg betétállományát és ugyanezen évi mérlegének eredményét a következő táblázatok foglalják össze.

A táblázatokban a szövetkezetek székhelyeinek megyénkénti beosztása, a visszacsatolás időpontjának megfelelően, a legutolsó román közigazgatási beosztás szerint szerepel. A helységeknek ezen megyénkénti beosztása, abból a célból, hogy a tiszta magyar, vagy a többségében magyar területek nemzetiségi helyzetét a megyék hivatalos kimutatásaiban szereplő román lakossággal csökkentse, az elcsatolás ideje alatt a régi, évszázados hagyományok nyomán kialakult közigazgatási beosztással szemben sokhelyen sokban változást szenvedett.

A táblázatokban a szövetkezeti tagok mellett szerepel az üzlet-részek száma is. A román szövetkezeti törvény szerint egy üzlet-rész értéke egységesen megállapítva 500 lej, azaz 16.66 pengő értékű volt. Az évi üzleti forgalomban, az üzleteredményben s a továbbiakban mindenütt a lej összegeknek 30-as alapon átszámított s pengőben kifejezett értéke szerepel.

A visszacsatolt területek fogyasztási szövetkezetei:

Sorszám	A szövetkezet székhelye	Vármegye	Tagok száma	Üzletrészek száma	Évi üzleti forgalom		Évi üzlet-eredmény			
							felesleg	veszteség		
1	Magyarnemegye	Besz.-Naszód	63	63	26.505	90	622	46		
2	Nagyrebra	„	111	140	6.423	80	130	36		
3	Almásfegyvernek	Bihar	118	145	15.490	53	625	80		
4	Apátkeresztur	„	168	174	12.294	70	689	20		
5	Berettyószéplak	„	102	143	13.357	—			1.029	73
6	Bihar	„	388	546	34.689	53	769	23		
7	Bihardiószeg	„	562	652	58.249	30	1.559	73		
8	Biharfélegyháza	„	143	159	26.984	23	1.173	—		
9	Biharpüspöki	„	550	598	43.512	76	1.244	13		
10	Biharszentjános	„	143	206	51.102	13	672	06		
11	Biharvajda	„	164	259	18.937	13	350	66		
12	Bors	„	159	250	54.174	66	4.763	70		
13	Borszeg	„	156	192	11.999	80	461	30		
14	Csokalj	„	155	262	16.767	30	705	40		
15	Érbogyoszló	„	159	200	14.709	73	627	90		
16	Érköbölkút	„	257	260	11.420	90			144	36
17	Érolaszi	„	151	168	24.016	36	1.562	66		
18	Fugyi	„	140	145	21.697	16	724	16		
19	Fugyivásárhely	„	159	234	32.332	56	1.338	90		
20	Gyapju	„	136	249	23.766	23	1.303	43		
21	Hegyközkovácsi	„	144	190	31.218	30	675	73		
22	Hegyközszentimre	„	277	299	44.667	20	889	76		
23	Hegyközszentmiklós	„	202	230	12.392	36			350	—
24	Hegyközújlak	„	151	151	10.204	20			1.901	70
25	Jákóhodos	„	130	139	32.037	—	1.308	80		
26	Kisszántó	„	102	150	16.905	30	343	50		
27	Koly-Kágya	„	181	267	31.140	20	1.289	90		
28	Köröskisjenő	„	101	146	18.136	26	691	30		
29	Körösszeg	„	191	282	8.762	43			902	70
30	Köröstarján	„	283	643	54.937	13	2.189	73		
31	Mezőtelki	„	288	296	16.836	03	185	76		
32	Micske	„	186	211	35.416	90	778	36		
33	Monospetri	„	155	168	24.927	06	1.272	46		
34	Nagyszántó	„	132	234	25.856	73	822	13		
35	Nagyvárad	„	256	419	142.819	60	1.161	26		
36	Nyüveg	„	93	202	17.365	10	437	93		
37	Örvénd	„	124	193	28.667	13	1.290	83		
38	Paptamási	„	147	238	45.076	—	2.866	76		
39	Pelbárhida	„	150?	166	14.894	83	1.238	63		
40	Poklostelek	„	87	161	25.589	63	1.307	43		
41	Pusztaujlak	„	46	61	19.200	63	644	53		
42	Sitér	„	230	359	11.522	60	102	70		
43	Csikcsicsó	Csík	151	179	43.023	63	1.398	76		
44	Csikkozmás	„	90	98	30.970	66	3.076	06		
45	Csikszentimre	„	219	351	63.608	50	1.027	90		
46	Csikszentmihály	„	185	185	27.511	03	441	26		
47	Csikszentsimon	„	165	253	19.354	62	865	16		
48	Gyergyóremete	„	220	252	23.441	13	345	56		
49	Kászonújfalu	„	286	286	17.432	—	1.333	33		
50	Nagykászon	„	170	232	48.570	90	1.400	63		
51	Tusnád	„	76	112	44.718	70	1.093	10		
52	Újtusnád	„	74	84	23.486	06			387	36
53	Várdotfalva	„	39	43	24.413	10			99	20
54	Alsócsernáton	Háromszék	71	142	41.017	03	841	66		

Sorszám	A szövetkezet székhelye	Vármegye	Tagok száma	Üzletrészek száma	Évi üzleti forgalom		Évi üzlet-eredmény		
							felesleg	veszteség	
55	Angyalos	Háromszék	78	151	30.006	06	1.086	50	
56	Barátos	„	63	66	20.619	96	50	73	
57	Bereck	„	45	66	57.503	80	1.970	—	
58	Bélafalva	„	146	161	32.100	—	680	66	
59	Bikfalva	„	80	118	21.822	—	458	33	
60	Bodos	„	94	124	27.974	40	2.038	96	
61	Bölon	„	115	147	49.251	20	2.392	80	
62	Csomakőrös	„	61	71	16.840	16	180	83	
63	Dálnok	„	112	545	26.658	30	200	53	
64	Egerpatak	„	78	106	13.092	53	400	90	
65	Esztelnek	„	333	333	30.956	06	950	33	
66	Felsőcsernáton	„	123	247	18.444	53	170	—	
67	Futásfalva	„	128	180	13.450	26		223	—
68	Gelence	„	437	445	14.512	30	49	—	
69	Gidófalva	„	104	259	17.618	—	269	13	
70	Ilyefalva	„	97	193	33.337	10	698	86	
71	Kézdialmás	„	207	411	73.696	80	1.795	—	308
72	Kézdimárkosfalva	„	117	124	14.566	66			16
73	Kézdizsentlélek	„	162	213	51.040	23	1.712	33	
74	Kisborosnyó	„	158	296	23.816	—	699	20	
75	Kiskászón	„	56	72	12.067	40	13	66	
76	Kökös	„	137	250	42.155	36	1.566	93	
77	Köpec	„	234	253	22.413	23	23	26	
78	Középajta	„	236	253	48.487	63	1.092	33	
79	Málnás	„	134	304	32.203	60	313	13	
80	Mikóújfalú	„	232	232	29.480	73	1.018	33	
81	Nagybacon	„	89	161	19.107	86	148	56	
82	Nagyborosnyó	„	126	199	54.466	16	1.661	66	
83	Nyújtód	„	73	91	23.998	60	353	—	
84	Oltszem	„	66	132	27.128	10	1.153	26	
85	Ozsdola	„	220	238	27.366	83	675	—	
86	Páké	„	148	190	24.469	80	1.811	30	
87	Réty	„	51	149	35.706	30	2.678	76	
88	Sepsiárkos	„	160	422	72.755	66	1.540	96	
89	Sepsibesenyő	„	51	121	17.356	83	206	40	
90	Sepsibodok	„	100	121	40.949	73	330	33	
91	Sepsibükszád	„	161	161	51.136	56	1.024	40	
92	Sepsikőröspatak	„	228	356	58.649	76	2.499	20	
93	Szárزازta	„	151	174	23.564	23	503	33	
94	Szentivánlaborfalva	„	150	219	43.719	13	991	03	
95	Szentkatolna	„	85	100	28.248	80	736	66	
96	Torja	„	364	365	15.773	26		54	16
97	Uzon	„	176	185	43.428	60	638	23	
98	Zabola	„	120	140	31.257	46	1.236	60	
99	Bánffyahunyad	Kolozs	339	501	70.504	20	2.255	33	
100	Bogártelke	„	126	171	23.527	13	904	83	
101	Bonchida	„	114	152	54.930	93	1.649	60	
102	Kalotaszentkirály	„	186	189	14.919	60		246	83
103	Kide	„	131	231	21.808	93	540	10	
104	Kolozsvár Ref.	„	115	173	14.045	53		496	50
105	Kolozsvár Unit.	„	43	77	19.421	46	61	36	
106	Kőrösfő	„	239	367	31.070	76	1.968	03	
107	Középlak	„	59	174	33.327	13		159	13
108	Magyarbikal	„	158	166	16.029	53	28	36	
109	Magyarkapus	„	101	107	35.332	66	1.248	66	
110	Magyarvista	„	220	296	29.532	23	1.102	16	

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Sorszám	A szervezet székhelye	Vármegye	Tagok száma	Üzletészek száma	Évi üzleti forgalom		Évi üzlet-eredmény			
							felesleg		veszteség	
111	Mákófalva	Kolozs	229	229	36.497	96	1.091	30		
112	Nagyesküllő	„	231	243	22.371	23	519	40		
113	Páncélcseh	„	215	242	7.176	60			1.496	33
114	Szucság	„	225	226	2.084	43			265	50
115	Türe	„	90	170	19.117	40	442	96		
116	Vajdakamarás	„	73	80	9.267	26	73	30		
117	Váralmás	„	205	222	28.874	10	951	63		
118	Zsobok	„	101	107	16.380	90	370	46		
119	Alsóbölkény	Maros-Torda	181	239	21.576	66	391	66		
120	Ákosfalva	„	101	107	27.723	16	1.044	60		
121	Backamadaras	„	119	129	26.404	43	558	46		
122	Beresztelke	„	167	191	27.428	56	228	93		
123	Csittszentiván	„	106	134	26.683	30	1.004	26		
124	Deményháza	„	86	148	20.250	66	542	—		
125	Folyfalva	„	45	58	15.834	26	496	20		
126	Geges	„	149	149	14.557	73	251	73		
127	Gernyeszeg	„	140	198	27.240	13	850	66		
128	Holtmaros	„	61	70	13.942	20	235	50		
129	Ikland	„	39	92	16.217	46	250	16		
130	Káposztásszentmiklós	„	51	81	26.689	40	524	03		
131	Marosjára	„	156	158	15.602	26	469	70		
132	Marossárpatak	„	108	209	28.575	90	903	66		
133	Márkod	„	40	180	8.995	40			233	76
134	Mezőfele	„	184	295	5.085	50			1.384	50
135	Mezőpanit	„	393	393	22.262	—	887	20		
136	Mezősámsond	„	38	112	11.456	76	44	33		
137	Nagyernye	„	96	106	39.757	20	711	93		
138	Nyárádköszvényes	„	141	296	22.708	66	618	43		
139	Nyárádremete	„	160	272	37.972	40	2.062	63		
140	Nyárádszentlászló	„	62	65	13.287	43	483	33		
141	Poka	„	168	199	29.617	56	590	03		
142	Sáromberke	„	127	175	45.722	50	1.869	20		
143	Sóvárad	„	95	377	29.130	80	189	73		
144	Szabéd	„	147	202	42.866	80	1.397	50		
145	Szentgerice	„	223	223	20.735	30	456	83		
146	Szentháromság	„	118	134	26.705	83	1.309	10		
147	Székelyhodos	„	79	80	10.108	—	15	70		
148	Szövérd	„	119	129	5.155	16	24	30		
149	Tancs	„	212	223	14.034	33	143	30		
150	Teke	„	120	398	117.465	40	4.416	50		
151	Vajdaszentivány	„	151	151	21.770	96	411	86		
152	Alsóhomoród	Szatmár	80	119	12.518	90	430	56		
153	Csengerbagos	„	256	331	42.877	66			79	66
154	Egri	„	88	140	11.756	—	423	13		
155	Köszegremete	„	147	182	21.852	16	1.194	96		
156	Lázári	„	60	107	12.915	40			230	53
157	Magyargéres	„	146	197	10.508	60			115	53
158	Nagybánya	„	413	151	401.585	63	10122	66		
159	Ombód	„	142	161	22.914	16	116	13		
160	Óvári	„	147	180	14.574	86			301	96
161	Sárköz	„	282	324	63.597	73	1.640	86		
162	Szamoskrassó	„	220	295	70.469	—	2.221	23		
163	Szamoslippó	„	102	339	41.190	33	2.421	60		
164	Szatmárnemeti	„	508	706	125.256	53	2.089	83		
165	Szatmárhegy	„	126	286	41.350	83	1.300	20		
166	Túrterebes	„	256	256	16.786	50			2.099	76

Sorszám	A szervezet székhelye	Vámegye	Tagok száma	Üzletrészek száma	Évi üzleti forgalom		Évi üzlet-eredmény			
							felesleg		vesztés	
167	Vetés	Szatmár	189	196	24.909	33			45	13
168	Bogdánd	Szilágy	135	158	12.018	93			653	76
169	Bürgezd	„	50	65	8.881	50			135	16
170	Désháza	„	78	94	10.825	—	568	33		
171	Diósád	„	358	388	31.365	36	1.038	33		
172	Érkörtvélyes	„	146	181	10.771	13	14	—		
173	Érmindszent	„	119	184	6.304	06			261	66
174	Érszentkirály	„	110	140	24.884	23	871	86		
175	Érszöllős	„	182	205	22.223	60	1.855	40		
176	Gencs	„	335	353	18.202	53	402	23		
177	Hadad	„	168	302	35.000	90	1.507	86		
178	Kémer	„	140	205	51.426	70	4.275	13		
179	Krasznamihályfalva	„	124	124	10.079	80			105	47
180	Lele	„	205	284	12.836	10	99	33		
181	Mezőterem	„	270	629	34.725	50	1.677	20		
182	Ottomány	„	137	146	35.417	93	2.144	60		
183	Pele	„	121	142	14.690	53	807	93		
184	Sarmaság	„	501	507	35.409	46	1.863	70		
185	Szalacs	„	209	228	49.470	23	1.335	26		
186	Szilágybagos	„	41	80	17.333	10	344	56		
187	Szilágyballa	„	225	234	65.481	66	3.306	26		
188	Szilágnagyfalu	„	158	263	30.506	23	1.981	10		
189	Szilágsámson	„	146	316	19.402	23	1.112	63		
190	Szilágyzovány	„	181	261	32.864	86	727	23		
191	Varsolc	„	87	134	38.106	66	1.365	23		
192	Vérvölgy	„	350	357	9.369	73			1.108	60
193	Bálványosvárálja	Szolnok-Doboka	195	207	12.532	03	474	93		
194	Bethlen	„	145	160	50.856	50	403	13		
195	Désakna	„	164	3146	284	60			243	90
196	Domokos	„	276	276	16.943	13	368	30		
197	Magyardécse	„	193	193	18.672	60	1.120	86		
198	Magyarszarvaskend	„	79	93	11.300	70	30	40		
199	Szék	„	241	307	35.193	13	1.103	16		
200	Agyagfalva	Udvarhely	206	221	20.683	36	424	23		
201	Alsósófalva	„	215	231	51.549	93	2.931	36		
202	Atyha	„	133	136	19.354	93	344	03		
203	Bethlenfalva	„	59	66	24.122	66	1.339	16		
204	Bibarcfalva	„	123	123	19.205	60	609	56		
205	Bögöz	„	101	143	20.716	66	937	06		
206	Csokfalva	„	97	114	23.057	13	446	96		
207	Étéd	„	128	180	26.626	03	862	26		
208	Énlaka	„	142	155	16.797	60	214	50		
209	Farczád	„	88	91	27.145	70	1.403	80		
210	Farkaslaka	„	171	176	15.947	53	478	06		
211	Felsőrákos	„	181	192	24.831	23	712	50		
212	Firtosmartonos	„	76	88	24.161	53	732	80		
213	Gagy	„	67	77	21.087	03	325	43		
214	Gyulakuta	„	143	143	2.223	46	52	53		
215	Hodgya	„	49	59	15.594	53	329	26		
216	Homoródjánosfalva	„	97	225	29.775	23	1.993	36		
217	Homoródszentmárton	„	112	186	27.227	40	748	40		
218	Homoródszentpál	„	200	329	39.697	86	2.065	33		
219	Karácsonyfalva	„	78	234	24.086	56	904	76		
220	Kányád	„	141	198	22.619	73	1.022	30		
221	Kibéd	„	323	459	71.014	60	2.427	10		
222	Kisbacon	„	166	167	17.451	76	48	93		

Sorszám	A szövetkezet székhelye	Vármege	Tagok száma	Üzletrészek száma	Évi üzleti forgalom		Évi üzlet-eredmény			
							felesleg		veszteség	
223	Kobátfalva	Udvarhely	132	182	26.590	83	940	—		
224	Korond	„	71	90	30.942	73	120	80		
225	Küsmöd	„	70	76	15.866	13	393	56		
226	Lövéte	„	304	330	27.068	36	534	70		
227	Magyarhermány	„	177	274	30.828	63	1.179	76		
228	Makfalva	„	251	294	57.461	16	1.468	40		
229	Máréfalva	„	56	176	23.000	86	316	60		
230	Nagygalambfalva	„	123	123	35.800	—	1.170	86		
231	Oroszhegy	„	283	289	11.517	56			323	10
232	Recsenyéd	„	57	109	12.026	70	24	06		
233	Siklód	„	156	264	23.668	06	397	36		
234	Siménfalva	„	137	230	25.167	50	1.424	36		
235	Szentábrahám	„	86	88	18.436	50	683	66		
236	Szentegyházásfalu	„	209	421	30.309	43	807	36		
237	Székelydália	„	148	367	42.713	60	1.165	—		
238	Székelykeresztur	„	44	142	18.158	50	250	73		
239	Székelypálfalva	„	152	205	14.480	06	75	83		
240	Székelyzsombor	„	173	334	29.514	60	957	06		
241	Székelyvarság	„	137	139	16.104	96	37	66		
242	Vargyas	„	139	275	46.108	20	576	66		
243	Vágás	„	74	83	19.596	66	1.334	—		
244	Zetelaka	„	146	216	26.740	36	1.333	76		

A visszatért fogyasztási szövetkezetek megyénkénti megoszlása:

Sorszám	Vármege	Szövetkezetek száma
1	Beszterce-Naszód	2
2	Bihar	40
3	Csík	11
4	Háromszék	45
5	Kolozs	20
6	Maros-Torda	33
7	Szatmár	16
8	Szilágy	25
9	Szolnok-Doboka	7
10	Udvarhely	45
Összesen:		244

A határon túl maradt területek fogyasztási szövetkezetei:

Sorszám	A szövetkezet székhelye	Vármegye	Tagok száma	Üzletészek száma	Évi üzleti forgalom		Évi üzlet-eredmény			
							felesleg	vesztés		
1	Csombord	Alsófehér	43	81	23.349	80	188	36		
2	Gyulafehérvár	„	26	135	4.163	36	113	76		
3	Kutyfalva	„	104	118	95.166	23	1.768	16		
4	Magyarbükös	„	111	320	28.605	56	341	43		
5	Magyarlapád	„	69	81	22.566	43	801	73		
6	Nagyenyed	„	236	359	118.749	60	2.305	76		
7	Nagyenyed „Bethlen”	„	109	424	112.215	70	5.876	26		
8	Torockó	„	190	214	23.537	40	697	63		
9	Torócköszentgyörgy	„	283	363	41.238	53	1.365	20		
10	Ágya	Arad	278	498	68.734	73	2.514	26		
11	Aradtanya	„	112	197	30.507	20	1.203	73		
12	Aradszentpál	„	86	243	43.816	33	1.482	66		
13	Borossebes	„	190	443	79.701	46	2.074	83		
14	Erdőhegykisjenő	„	351	517	44.609	36	1.136	10		
15	Kispereg	„	93	307	42.320	80	1.621	03		
16	Magyarpécska	„	278	343	46.279	96	1.312	46		
17	Nagyvarjas	„	113	196	29.516	10	640	96		
18	Nagyzerend	„	426	618	76.028	73	3.404	26		
19	Selénd-Dezsőháza	„	222	231	88.300	33	1.209	83		
20	Szapáryliget	„	429	524	66.197	33	3.176	80		
21	Tornya	„	261	354	43.779	10	1.324	30		
22	Újpanád	„	239	294	42.621	66	1.315	46		
23	Vadász	„	176	195	31.157	56	1.313	16		
24	Zimándköz	„	128	206	19.253	50	561	86		
25	Zimándújfalu	„	232	268	33.284	50	1.960	96		
26	Ant	Bihar	176	205	28.606	53	695	86		
27	Árpád	„	235	277	53.888	—	2.798	16		
28	Belényesújlak	„	88	102	15.572	—	421	80		
29	Bélfenyér	„	177	269	33.019	53	2.315	80		
30	Biharsályi	„	141	160	18.613	03	658	70		
31	Erdőgyarak	„	114	156	30.245	73	1.461	06		
32	Gyanta	„	268	268	24.303	30	99	60		
33	Miklóirtás	„	397	424	14.190	73	203	70		
34	Nyárszeg	„	205	366	14.530	66	316	20		
35	Székelytelek	„	79	150	13.292	10	334	10		
36	Tasádfő	„	154	260	22.621	13	1.311	86		
37	Tenkegörbed	„	121	159	36.814	03	2.276	36		
38	Váraduzsopa	„	117	190	13.292	10	504	60		
39	Apácza	Brassó	130	163	47.647	63	179	33		
40	Hosszúfalva	„	34	65	18.688	70	169	—		
41	Keresztvár	„	65	173	39.904	46	1.596	53		
42	Zajzon	„	73	76	18.085	93			169	23
43	Csernakeresztúr	Hunyad	99	119	17.378	—	236	23		
44	Bún	Kisküküllő	66	85	766	66	5	90		
45	Héderfája	„	164	176	20.410	56	1.155	80		
46	Kerélszentpál	„	486	501	37.383	60	983	13		
47	Küküllődombó	„	75	87	11.120	43	618	23		
48	Magyarozd	„	167	244	15.444	16	880	76	490	40
49	Magyarfenes	Kolozs	114	140	17.857	80				
50	Igazfalva	Krassó-Szörény	203	237	37.811	20	1.254	36		
51	Nagybodófalva	„	235	253	25.830	26	1.131	76	1.166	16
52	Szapáryfalva	„	74	82	11.655	45				
53	Alsórákos	Nagyküküllő	347	500	39.985	90	185	83		
54	Datk	„	163	221	33.363	43	133	60		

Sorszám	A szervezet székhelye	Vármegye	Tagok száma	Üzletrészek száma	Évi üzleti forgalom		Évi üzlet-eredmény			
							felesleg	veszteség		
55	Fehéregyháza	Nagyküküllő	127	137	37.790	86	258	93		
56	Medgyes	„	256	606	202.079	63	6.230	53		
57	Nagy-moha	„	178	183	14.963	80	570	—		
58	Olthévíz	„	287	645	53.237	93	1.357	33		
59	Babsatelep	Temes-Toront.	65	179	17.017	70	1.157	53		
60	Kisvarjas	„	44	70	10.705	90	334	76		
61	Majláthfalva	„	199	212	25.045	80	956	13		
62	Mosnicatelep	„	114	142	65.925	40	2.046	16		
63	Ötvösd	„	84	140	12.135	66	333	73		
64	Szatancsafalva	„	85	86	2.910	16			2.038	10
65	Végyvár	„	338	558	37.216	93	1.345	86		
66	Alsójára	Torda-Aranyos	49	111	26.377	—			1.860	56
67	Felsőszentmihály	„	122	129	12.478	76			399	56
68	Felvinc	„	134	375	28.798	36	1.406	46		
69	Harasztos	„	238	342	20.217	20	613	96		
70	Kercsed	„	208	233	14.010	90	353	76		
71	Kövend	„	132	166	31.281	66	2.068	33		
72	Marosludas	„	154	276	38.863	53			927	90
73	Sínfalva	„	136	158	12.917	26			156	86
74	Székelykocsárd	„	84	189	13.210	96	488	63		
75	Torda	„	615	654	91.024	33	955	23		
76	Tordatúr	„	96	154	22.410	06			350	20
77	Várfalva	„	124	191	41.146	26	1.141	06		
78	Erked	Udvarhely	143	168	13.794	73	287	40		
79	Magyarzsákod	„	173	182	14.656	60	388	30		
80	Petek	„	147	343	38.673	46	1.371	76		
81	Székelyderzs	„	211	228	40.244	13	1.908	70		
82	Székelyszenterzsébet	„	140	241	27.721	50	1.363	53		

**A határon túl maradt fogyasztási szervezetek
megyéenkénti megoszlása:**

Sor-szám	Vármegye	Szervezetek száma
1	Alsófehér	9
2	Arad	16
3	Bihar	13
4	Brassó	4
5	Hunyad	1
6	Kisküküllő	5
7	Kolozs	1
8	Krassó-Szörény	3
9	Nagyküküllő	6
10	Temes-Torontál	7
11	Torda-Aranyos	12
12	Udvarhely	5
	Összesen:	82

A visszacsatolt területek hitelszövetkezetei:

Sorszám	A szövetkezet székhelye	Vármegye	Tagok száma	Üzletrészek száma	Évi üzleti forgalom		Évi üzlet-eredmény			
							felesleg		veszteség	
1	Magyarnemegye	Beszé-Naszód	197	237	2.205	93	—	—	—	—
2	Berettyószéplak	Bihar	93	94	1.091	30	104	20	—	—
3	Bihar	„	505	604	2.218	70	—	—	236	66
4	Bihardiószeg	„	563	607	21.437	10	634	93	—	—
5	Biharpüspöki	„	421	478	7.939	33	141	10	—	—
6	Biharszentjános	„	174	174	—	—	—	—	457	03
7	Élesd	„	391	391	601	03	—	—	62	13
8	Érköbölkút	„	187	193	395	90	83	40	—	—
9	Fugyi	„	237	247	2.987	96	38	63	—	—
10	Hegyközcstar	„	148	149	1.088	50	60	86	—	—
11	Hegyközszentimre	„	211	361	3.005	33	343	50	—	—
12	Magyarkécz	„	149	153	4.171	03	47	80	—	—
13	Margitta	„	384	684	4.298	73	144	13	—	—
14	Micske	„	105	109	393	20	65	30	—	—
15	Nagyvárad „Calvin“	„	186	186	—	—	—	—	—	—
16	Nagyvárad „Iparosok Szövetkezete“	„	547	1390	27.119	30	57	70	—	—
17	Nagyvárad „Népszövetség“	„	1679	1956	21.984	40	1.393	96	—	—
18	Nagyvárad „Sebes-Kőrös“	„	557	842	13.214	60	638	76	—	—
19	Nagyszalonta	„	2344	2746	52.470	40	2.480	—	—	—
20	Nagyszalonta „Önsegély“	„	610	875	72.155	26	938	10	—	—
21	Paptamási	„	158	183	3.707	66	153	50	—	—
22	Poklostelke	„	127	151	1.426	06	121	83	—	—
23	Pusztáújlak	„	257	257	99	33	—	—	76	96
24	Csikcekefalva „Viktória“	Csik	159	188	3.083	83	—	—	—	—
25	Csikrákos	„	226	284	8.186	53	207	36	—	—
26	Csiksomlyó	„	212	216	529	83	—	—	187	06
27	Csikszentdomokos	„	405	536	8.110	80	8	66	—	—
28	Csikszentkirály	„	206	505	1.331	50	—	—	—	—
29	Csikszentimre „Unitas“	„	147	206	4.189	80	197	66	—	—
30	Csikszentsimon „Concordia“	„	74	174	3	53	—	—	152	43
31	Csikszereda „Csik“	„	204	299	2.576	46	106	76	—	—
32	Csiktaplaca	„	135	215	79	66	140	—	—	—
33	Gyergyóalfalu	„	514	913	27.076	56	147	16	—	—
34	Gyergyóremete	„	200	478	14.984	—	342	—	—	—
35	Gyergyószentmiklós „Aliața“	„	316	330	2.182	60	—	—	9	73
36	Gyergyótölgyes	„	313	361	79	—	—	—	102	—
37	Madéfalva	„	256	260	10	—	—	—	5	06
38	Kászonalház	„	244	681	16.686	46	50	73	—	—
39	Kilyénfalva „Harmonia“	„	230	1165	24.971	36	493	96	—	—
40	Szárhegy „Viribus-Unitis“	„	137	195	1.097	10	17	03	—	—
41	Tusnád	„	333	376	11.002	50	128	73	—	—
42	Alsócsernáton	Háromszék	125	1310	6.484	50	—	—	—	—
43	Bereck	„	506	506	91	50	—	—	864	36
44	Bikfalva	„	151	206	2.833	33	134	70	—	—

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Sorszám	A szövetség székhelye	Vármegye	Tagok száma	Üzletészek száma	Évi üzleti forgalom		Évi üzlet-eredmény			
							felesleg		veszteség	
45	Dálnok	Háromszék	172	204	2.268	30	9	90		
46	Gelence	„	226	337	9.792	40	200	06		
47	Gidófalva	„	339	372	16.789	63	70	60		
48	Kálnok	„	280	285	8.375	90	44	66		
49	Kézdimárkosfalva	„	118	129	907	30			62	73
50	Kézdiszentlélek	„	112	117	1.965	93	45	46		
51	Komolló	„	108	171	839	43	56	66		
52	Köpec	„	199	305	98	76	53	50		
53	Közéapajta	„	338	467	6.057	83	86	93		
54	Lemhény	„	156	183	425	56	—	—		
55	Málnás	„	261	370	9.575	56	—	—		
56	Mikóújfalu	„	290	291	4.235	40			131	—
57	Nagyajta	„	676	715	26.733	43	70	—		
58	Nagybacon	„	527	692	36.487	10	749	40		
59	Nyújtód	„	178	226	7.410	80			127	23
60	Ozsdola	„	559	654	6.249	16	125	06		
61	Papoc	„	149	404	5.786	36	22	60		
62	Sepsikőröspatak	„	136	263	8.053	73	159	33		
63	Sepsiszentgyörgy	„	110	126	350	53			92	—
64	Szárzajta	„	202	713	2.960	46	—	—		
65	Torja	„	468	474	293	66			56	03
66	Uzon	„	88	89	—				74	66
67	Bánffyhunyad	Kolozs	899	1641	171	10	65	20		
68	Kalotaszentkirály „Corcordia“	„	179	270	1.566	33	83	93		
69	Ketesd	„	150	1540	459	13	121	—		
70	Kolozs	„	354	403	3.186	96			127	40
71	Kolozsvár „Égisz“	„	1948	2294	173.224	13	1.015	33		
72	Kolozsvár „Gondoskodó“	„	1367	3100	96.450	66	52	03		
73	Kolozsvár „Hargita“	„	748	1201	11.823	70			115	26
74	„ „Kolping“	„	1052	1438	40.691	10	1.055	93		
75	„ „Spor“	„	1549	1746	32.915	03	278	40		
76	„ „Virtus“	„	383	423	3.535	76	94	43		
77	Kőrösfő	„	326	326	24	43			29	86
78	Magyarókerke	„	68	68	141	33	—	—		
79	Nyárszó	„	122	128	180	66			10	43
80	Ördögkeresztúr	„	82	106	34	50			194	56
81	Páncelcseh	„	181	181	491	43			297	20
82	Szucság	„	203	205	5.898	43			162	46
83	Türe	„	165	207	4.101	53	8	63		
84	Zsobok	„	342	414	1.669	13	270	43		
85	Bereszteleke	Maros-Torda	85	90	3.195	73	28	96		
86	Gernyeszeg	„	203	223	509	93	7	93		
87	Görgényszentimre	„	409	482	1.572	06	189	20		
88	Marossárpatak	„	529	611	4.049	20	576	06		
89	Marosvásárhely „Concordia“	„	810	884	10.686	26	224	03		
90	Nagyernye	„	160	161	5.648	93	—	—		
91	Nagyterem	„	820	958	10.091	—			288	93
92	Nyárádköszvényes „Harmonia“	„	174	212	380	50	97	23		
93	Nyárádmagyaros	„	233	250	201	06			321	20
94	Nyárádremete	„	516	549	3.445	06	82	73		
95	Nyárádselye	„	257	209	4.515	16			326	30
96	Nyárádszereda	„	1716	1726	15.024	03	502	—		

Sorszám	A szövetséget székhelye	Vármegye	Tagok száma	Üzletrészek száma	Évi üzleti forgalom		Évi üzlet-eredmény			
							felesleg		veszteség	
97	Póka	„	185	199	304	50			158	16
98	Pókakeresztur	„	95	101	173	46	112	93		
99	Radnótfája	„	60	60	46	66	6	—		
100	Sáromberke	„	174	176	2.907	56			75	43
101	Sóvárad „Concordia“	„	118	174	1.327	10			56	26
102	Szentháromság	„	227	251	42	63			76	70
103	Szováta	„	409	480	9.106	66	49	06		
104	Hosszúmező	Máramaros	153	241	8.890	46	118	10		
105	Máramarossziget	„	555	797	17.537	73	668	23		
106	Alsóhomoród	Szatmár	387	387	858	—			32	26
107	Avasújváros	„	889	909	5.959	50	—		—	
108	Csengerhagos	„	150	150	334	43			125	86
109	Kiskoles	„	87	198	1.681	36	98	70		
110	Krasznabéltek	„	243	311	6	93			162	60
111	Misztótfalu	„	270	270	1.404	63			38	03
112	Ombód	„	518	546	8.542	23			101	33
113	Szamosdob	„	74	89	48	86			58	20
114	Szamoskrassó	„	195	208	598	40	99	83		
115	Szatmár	„	1397	1556	26.953	23	1.267	66		
116	Szatmárhegy	„	440	639	22.142	83	—		—	
117	Túrterebes	„	368	208	3.227	40			263	10
118	Vetés	„	206	206	508	76			73	10
119	Bürgezd	Szilágy	92	127	137	76	1	50		
120	Diósad	„	294	294	1.399	23			153	83
121	Érendréd	„	152	122	690	13	—		—	
122	Érkörtlélyes	„	212	440	3.200	93	105	06		
123	Kaplony	„	193	201	1.123	53			46	46
124	Kraszna	„	157	180	1.127	80	41	60		
125	Kusaly	„	68	68	—	—	—	—	—	
126	Sarmaság	„	233	255	403	16	7	76		
127	Szamosardó	„	132	138	1.350	60			52	86
128	Szatmárgencs	„	270	799	313	03	—		—	
129	Szilágyfőkeresztúr	„	337	575	374	73			5	66
130	Szilágynagyfalu	„	224	735	33	33			97	16
131	Szilágypér	„	226	269	—	—			97	60
132	Szilágyámson	„	517	551	1.500	—			74	96
133	Szilágyсомlyó	„	346	633	11.690	70	312	16		
134	Szilágyzovány	„	319	358	550	40	180	73		
135	Varsolc	„	300	300	1.926	30			11	20
136	Vérvölgy	„	180	182	—	—			96	40
137	Zilah	„	794	2078	21.615	13	396	60		
138	Désakna	Szolnok-Doboka	256	270	1.121	43	879	63		
139	Magyarláros	„	132	142	1.650	53	125	56		
140	Retteg	„	84	152	806	86			63	60
141	Szék	„	217	229	666	66	64	50		
142	Alsósófalva	Udvarhely	408	426	3.809	30	333	—		
143	Bögöz	„	1165	2907	65.842	96	48	96		
144	Bözöd	„	156	156	1.272	23			93	83
145	Énlaka „Fortuna“	„	117	139	714	36	32	16		
146	Erdőfüle	„	151	855	304	26	—	—	—	
147	Étéd	„	1241	1241	6.528	10			15	36
148	Farkaslaka	„	178	223	30	10	16	73		
149	Felsőrákos	„	245	288	8.303	80	98	20		
150	Felsősófalva	„	307	380	2.501	33	80	36		
151	Gyulakuta	„	127	138	45	—	81	26		
152	Homoródszt.-márton	„	457	547	597	53	48	40		

Sorszám	A szövetség székhelye	Vármegye	Tagok száma	Üzletrészek száma	Évi üzleti forgalom		Évi üzlet-eredmény			
							felesleg	veszteség		
153	Homoródszentpál	Udvarhely	232	262	1.890	93	4	76		
154	Homoródszentpéter	„	137	177	952	70	34	70	5	46
155	Kápolnásfalva	„	219	363	3.480	13				
156	Kibéd	„	43	774	9.030	63	174	53		
157	Korond	„	385	421	5.748	20	83	26		
158	Makfalva	„	435	470	10.489	90	11	50		
159	Medesér	„	112	114	617	—	25	73		
160	Olasztelek	„	103	234	4385	80	120	70		
161	Oroszhegy	„	625	631	377	—	171	63		
162	Parajd	„	475	540	225	63	13	23		
163	Rugonfalva	„	222	222	166	43			96	13
164	Siménfalva	„	521	630	4.626	80	15	33		
165	Szentábrahám	„	202	202	13	33	52	76		
166	Székelykeresztúr	„	651	788	23.508	53	392	06		
167	Székelypálfalva	„	151	180	4.667	10			111	90
168	Székelyszentmihály	„	257	220	3.819	50	62	30		
169	Tordátfalva	„	204	158	2.505	46			135	06
170	Vargyas	„	344	461	2.080	20			7	16
171	Városfalva	„	53	53	9.233	66			32	53
172	Zetelaka	„	143	170	6.836	16	211	83		

A visszatért hitelszövetkezetek megyénkénti megoszlása:

Sor-szám	Vármegye	Szövetkezetek száma
1	Beszterce-Naszód	1
2	Bihar	22
3	Csik	18
4	Háromszék	25
5	Kolozs	18
6	Maros-Torda	19
7	Máramaros	2
8	Szatmár	13
9	Szilágy	19
10	Szolnok-Doboka	4
11	Udvarhely	31
Összesen:		172

A határon túl maradt területek hitelszövetkezetei:

Sorszám	A szövetkezet székhelye	Vármegye	Tagok száma	Üzletrészek száma	Évi üzleti forgalom		Évi üzlet-eredmény			
							felesleg		veszteség	
1	Marosujvár	Alsófehér	788	962	9.277	26	1.869	43		
2	Nagyenyed „Hanga Alkalmazottak Szövkezete“	„	129	1618	3.714	43	1.242	40		
3	Nagyenyed „Meseriaşul“	„	501	501	45.023	93	985	40		
4	Torockószentgyörgy	„	284	291	—		—		—	
5	Arad „Ajutorul“	Arad	1103	1800	35.067	13	596	06		
6	Arad „Magántisztviselők“	„	81	744	360	—	159	23		
7	Aradgáj	„	361	373	3.091	86	96	50		
8	Cseralja	„	326	408	3.596	63	189	13		
9	Csermő	„	408	408	—				331	26
10	Erdőhegy	„	272	371	5.745	43	257	40		
11	Kisiratos	„	488	1520	9.981	36	1.219	30		
12	Kispereg	„	136	137	—		—		—	
13	Magyarpécska	„	228	544	5.943	93	395	20		
14	Magyarpécska „Önszegélyző“	„	1117	1899	14.868	66	5.064	46		
15	Máriaradna	„	564	625	7.880	40	418	26		
16	Nagyiratos	„	464	476	228	66	211	33		
17	Nagylak	„	267	286	1.759	06	50	43		
18	Nagyzerénd	„	962	1236	1.248	96	270	73		
19	Silinda	„	103	212	—		—		—	
20	Simonyifalva	„	212	212	—		—		—	
21	Szapáriliget	„	361	366	3.077	46	27	50		
22	Temeskeresztes	„	339	348	1.390	13	94	73		
23	Tornya	„	563	612	3.127	46	383	80		
24	Vadász	„	580	580	293	66			88	13
25	Varsánd	„	352	364	3.105	23	153	26		
26	Zimándújfalú	„	1397	2168	3.532	80	607	20		
27	Ant	Bihar	279	284	—				5	33
28	Árpád	„	487	510	—				348	43
29	Erdőgyarak	„	331	341	—		—		—	
30	Gyanta	„	202	207	—		174	—		
31	Magyarczéke	„	423	4470	—				0	10
32	Mezőbaj	„	235	235	—		48	26		
33	Tenke „Hitel és Gazd. Szöv.“	„	147	151	—		973	83		
34	Apáca	Brassó	199	240	1.656	03	—	—		
35	Barcaújfalú	„	112	112	—		—	96		
36	Brassó „Romca“	„	845	3933	263.957	23	4.254			
37	Krizba	„	295	309	9.532	33	721	86		
38	Türkös	„	213	302	8.355	96	115	06		
39	Ürmös	Háromszék	437	441	14.051	73	203	20		
40	Algyógy	Hunyad	576	576	586	86			34	03
41	Csernakeresztúr	„	171	172	—		—	46	—	
42	Dévacsangótelep	„	306	507	8.536	36	440			
43	Adámos	Kisküküllő	261	261	—				242	70
44	Bonyha	„	181	181	—		—	—		
45	Dicsőszentmárton	„	109	109	—		137	76		
46	Küküllődombó	„	177	185	—				0	36
47	Marosugra	„	—	—	—		—	—	—	
48	Szőkefalva	„	266	308	v		—	—	—	

Sorszám	A szervezet székhelye	Vármegye	Tagok száma	Üzletészek száma	Évi üzleti forgalom		Évi üzlet-eredmény		
							felesleg		veszteség
49	Györgyfalva	Kolozs	221	221	1.038	40	—	—	—
50	Magyarfenes	„	203	207	2.557	86	213	—	—
51	Magyargyerómonostor	„	144	144	880	10	—	—	5 93
52	Magyarszovát	„	579	579	7.342	10	13	30	—
53	Mezőkeszű	„	145	153	39	96	6	20	—
54	Tordaszentlászló	„	336	351	8.255	46	197	40	—
55	Bethlenháza	Krassó-Szőrény	646	646	4.983	66	15	83	—
56	Bodófalva	„	573	573	—	—	308	43	—
57	Csukás	„	204	204	—	—	—	—	69 66
58	Gyulatelep	„	211	105	—	—	—	—	—
59	Igazfalva	„	219	258	3.690	23	—	—	—
60	Krassógombás	„	124	124	—	—	—	—	—
61	Szapárfalva	„	277	337	11.172	83	—	—	31 96
62	Vecseháza	„	561	561	—	—	—	—	—
63	Alsórákos	Nagyküküllő	299	341	3.397	40	62	53	—
64	Datk	„	216	232	1.406	56	—	—	—
65	Héjjasfalva	„	284	297	2.842	50	39	26	—
66	Kiskapus	„	280	283	3.005	10	—	—	—
67	Medgyes „Fax“	„	380	496	20.253	63	—	—	471 73
68	Olthévíz	„	200	230	1.525	63	—	—	—
69	Segesvár „Petőfi“	„	259	342	16.056	26	336	46	—
70	Aurélháza	Temes-Toront.	190	204	—	—	—	—	111 10
71	Bogáros „Pax“	„	173	370	15.757	36	—	—	—
72	Bogdárigós	„	186	280	—	—	—	—	93 86
73	Buziás „Unirea“	„	492	525	—	—	—	—	184 16
74	Csávós	„	145	145	—	—	—	—	18 66
75	Csernaegyháza	„	160	177	1.999	86	108	16	—
76	Denta	„	540	600	2.558	—	252	50	—
77	Dersánfalva	„	134	398	—	—	—	—	59 90
78	Delta „Prevederea“	„	284	332	12.360	20	16	50	—
79	Gátalja	„	338	403	489	66	—	—	—
80	Gyér	„	342	342	—	—	28	86	—
81	Kisoda	„	467	1779	26.137	40	—	—	1.113 03
82	Lovrin	„	194	326	—	—	—	—	238 23
83	Majláthfalva	„	294	324	1.130	56	160	56	—
84	Mosnicatelep	„	319	769	1.074	40	291	70	—
85	Németszentmiklós	„	350	367	—	—	—	—	209 03
86	Ötvösd	„	171	188	1.371	76	74	26	—
87	Perjámos	„	236	268	1.411	73	148	60	—
88	Sárafalva	„	334	353	1.503	53	—	—	—
89	Sztancsafalva	„	169	220	—	—	12	80	—
90	Temesgyarmat	„	338	403	489	66	252	50	—
91	Temeskenéz	„	248	248	—	—	—	—	567 46
92	Temesvár „Corvin“	„	1204	6846	24.514	36	826	03	—
93	Tolvád	„	459	459	—	—	—	—	341 36
94	Torontálkeresztés	„	255	365	15	20	163	33	—
95	Ujszentes	„	284	371	5.201	53	243	90	—
96	Végyvár	„	680	680	33	33	—	—	72 36
97	Alsójára	Torda-Aranyos	790	918	11.480	—	—	—	227 60
98	Felvinc	„	247	268	34	66	37	03	—
99	Kövesd	„	117	255	3.506	96	28	73	—
100	Marosbogát	„	211	211	—	—	—	—	6 93
101	Sinfalva	„	158	158	—	—	28	73	—

Sorszám	A szervezetet székhelye	Vármegye	Tagok száma	Üzletrészek száma	Évi üzleti forgalom		Évi üzlet-eredmény			
							felesleg		veszteség	
102	Székelykocsárd	Torda-Aranvos	222	292	1.187	26				
103	Várfalva	„	295	295	128	43			83	73
104	Alsóboldogfalva	Udvarhely	424	442	22.737	36	212	66		
105	Székelyderzs	„	318	318	1.639	36	135	46		
106	Székelymuzsna	„	220	231	3.491	16	—	—		
107	Petek	„	174	190	165	56	3	53		

**A határon túl maradt hitelszervezetek
megyéenkénti megoszlása:**

Sor- szám	Vármegye	Szervezetek száma
1	Alsófehér	4
2	Arad	22
3	Bihar	7
4	Brassó	5
5	Háromszék	1
6	Hunyad	3
7	Kisküküllő	6
8	Kolozs	6
9	Krassó-Szörény	8
10	Nagyküküllő	7
11	Temes-Torontál	27
12	Torda-Aranyos	7
13	Udvarhely	4
Összesen:		107

A visszacsatolt területek tejszövetkezetei:

Sorszám	A szövetkezet székhelye	Vármegye	Tagok száma	Üzletrészek száma	Évi üzleti forgalom			
					felesleg	veszteség		
1	Nagyszalonta	Bihar	149	303	1.201	80		
2	Csikcsekefalva	Csik	88	88	231	13		
3	Gyergyószentmiklós	„	95	139	248	26		
4	Kézdivásárhely	Háromszék	190	196			730	96
5	Kovászna	„	123	215	129	36		
6	Nagybacon	„	—	—	—		—	
7	Balavásár	Kisküüllő	60	60			445	70
8	Nagykend	„	42	84			360	56
9	Méra	Kolozs	114	115	366	66		
10	Alsóbölkény	Maros-Torda	40	40			230	16
11	Ákosfalva	„	120	120	38	03		
12	Backamadaras	„	192	192			247	26
13	Bereszteleke	„	239	239	20	06		
14	Cserefalva	„	62	62	16	96		
15	Csiba	„	170	221	0	86		
16	Csittszentiván	„	56	56			240	10
17	Dedrásdzéplak	„	80	80			132	80
18	Deményháza	„	58	59	1	10		
19	Disznajo	„	64	266			369	—
20	Fintaháza	„	—	—	—		—	
21	Folyfalva	„	64	64			256	63
22	Gernyeszeg	„	58	68	10	36		
23	Göcs	„	37	37	8	70		
24	Harasztkerék	„	162	162			23	33
25	Holtmaros	„	50	50	48	50		
26	Ikland	„	44	66			108	66
27	Jobágyfalva	„	79	79			88	43
28	Kisadorján	„	28	28			77	86
29	Ludvég	„	31	62			129	83
30	Lukafalva	„	71	71	18	20		
31	Magyaró	„	43	43			557	50
32	Márkod	„	92	92	86	46		
33	Marossárpatak	„	60	109			6	10
34	Marosvécs	„	63	63	23	96		
35	Mezőbánd	„	172	172			208	20
36	Mezőbergenye	„	88	88	6	30		
37	Mezőkölpény	„	32	64			16	26
38	Mezőmadaras	„	113	113			22	90
39	Mezőpanit	„	211	213	209	13		
40	Mezősámsond	„	53	53	277	53		
41	Nagyadorján	„	44	44			111	50
42	Nagyernye	„	58	74	115	96		
43	Nyárádgálfalva	„	91	101	8	36		
44	Nyárádmagyarós	„	109	109	862	36		
45	Nyárádszentbenedek	„	56	56			15	43
46	Nyárádszentlászló	„	47	47			15	73
47	Nyárádszentsimon	„						
48	Nyomát	„	116	116	76	80		
49	Rigmány	„	71	71			58	23
50	Sáromberke	„	64	65			73	90
51	Székelybere	„	85	85	95	83		
52	Szentergice	„	189	189	22	80		
53	Szentháromság	„	167	167			82	53
54	Székelyvaja	„	65	80			303	43

Sorszám	A szervezet székhelye	Vármegye	Tagok száma	Üzletrészek száma	Évi üzleti forgalom		
					felesleg	vesztés	
55	Tancs	Maros-Torda	91	182		925	90
56	Udvarfalva	„	96	96	361	70	
57	Vadad	„	93	93		12	26
58	Várhegy	„	32	32		23	46
59	Kálmánd	Szilágy	117	120		84	06
60	Mezőfény	„	27	27	154	03	
61	Mezőterem	„	169	472	686	10	
62	Abásfalva	Udvarhely	74	74	35	60	
63	Agyagfalva	„	88	88		96	33
64	Bágy	„	89	154	542	03	
65	Betfalva	„	44	78		285	50
66	Bikafalva	„	28	28		6	06
67	Bözöd	„	83	83		437	86
68	Csehétfalva	„	57	57		44	43
69	Csekefalva	„	92	92	6	93	
70	Ége	„	46	46	4	50	
71	Farcád	„	84	84	26	76	
72	Fiátfalva	„	123	124		96	53
73	Firtosváralfa	„	52	52	18	03	
74	Gagy	„	90	90	18	13	
75	Gyepes	„	107	115	13	46	
76	Gyulakuta	„	164	164		961	10
77	Hodgya	„	62	62		212	—
78	Homoródmás	„	108	108	14	80	
79	Homoródkeményfalva	„	36	36	23	93	
80	Homoródozlánd	„	93	93	314	76	
81	Homoródszentmárton	„	69	70		497	13
82	Homoródszentpál	„	165	165		392	66
83	Homoródszentpéter	„	72	72		38	06
84	Homoródújfalva	„	55	110		96	76
85	Kadács	„	52	52		72	43
86	Karácsonyfalva	„	47	92	93	43	
87	Kecsetkisfalud	„	62	62	63	30	
88	Kénos	„	69	69	58	96	
89	Kibéd	„	105	149	81	60	
90	Kisgalambfalva	„	57	57	71	40	
91	Kiskede	„	32	32	0	46	
92	Kőrispatak	„	55	55	21	26	
93	Kobátfalva	„	104	104	112	03	
94	Lokod	„	39	39		63	60
95	Malomfalva	„	99	99		20	46
96	Medesér	„	78	78		0	53
97	Miklósfalva	„	61	61		123	90
98	Nagygalambfalva	„	95	95	195	30	
99	Nagykede	„	35	35	34	56	
100	Oczfalva	„	37	38		53	36
101	Recsenyéd	„	65	67		463	50
102	Rugonfalva	„	125	156	32	82	96
103	Siménfalva	„	143	143		20	
104	Sükő	„	49	49		74	93
105	Székelydobó	„	82	82		32	13
106	Székelykeresztúr	„	98	98	—	—	
107	Székelyszentmiklós	„	35	35		109	70
108	Szentábrahám	„	95	95	7	90	

Sorszám	A szervezet székhelye	Vármegye	Tagok száma	Üzletrészek száma	Évi üzleti forgalom	
					felesleg	veszteség
109	Szentlélek	Udvarhely	52	64	8	33
110	Tarcsafalva	„	41	41	51	83
111	Tordátfalva	„	50	50	473	40
112	Úlke	„	57	57		13 16
113	Vágás	„	78	78		110 80
114	Vargyas	„	96	112	36	60
115	Városfalva	„	140	140		70 06

A visszatért tejszövetkezetek megyénkénti megoszlása:

Sorszám	Vármegye	Szövetkezetek száma
1	Bihar	1
2	Csik	2
3	Háromszék	3
4	Kisküküllő	2
5	Kolozs	1
6	Maros-Torda	49
7	Szilágy	3
8	Udvarhely	54
	Összesen:	115

A határon túl maradt területek tejszövetkezetei:

Sorszám	A szövetkezet székhelye	Vármegye	Tagok száma	Üzletrészek száma	Évi üzleti forgalom	
					felesleg	veszteség
1	Torockószentgyörgy	Alsófehér	74	131	33	—
2	Erdőhegy	Arad	114	117	9	43
3	Ádámos	Kisküküllő	66	84	101	86
4	Bonyha	„	127	148	125	90
5	Korondszentmárton	„	101	109	3	86
6	Küküllődombó	„	92	92	1	06
7	Radnót	„	—	—	—	—
8	Vámosgálfalva	„	36	36	26	90
9	Feketevölgy	Maros-Torda	33	33	27	70
10	Gátalja „Corvin“	Temes-Torontál	—	—	—	—
11	Kövend	Torda-Aranyos	—	—	—	—
12	Alsóboldogfalva	Udvarhely	121	129	16	43
13	Petek	„	—	—	—	—
14	Székelyderzs	„	87	89	24	03
15	Ujszékely	„	91	91	4	10

A határon túl maradt tejszövetkezetek megyénkénti megoszlása:

Sorszám	Vármegye	Szövetkezetek száma
1	Alsófehér	1
2	Arad	1
3	Kisküküllő	6
4	Maros-Torda	1
5	Temes-Torontál	1
6	Torda-Aranyos	1
7	Udvarhely	4
Összesen:		15

A visszacsatolt területek termelő és értékesítő szövetkezetei:

Sorszám	A szövetkezet székhelye	Vármegye	Tagok száma	Üzletrészek száma	Évi üzleti forgalom		
					felesleg	veszteség	
1	Biharpüspöki „Géptársulat“ Mezőgazd. Szöv.	Bihar	31	240	—	—	
2	Hegyközszentimre „Géptársulat“ Cséplőszöv.	„	187	863	105	46	
3	Nagyszalonta „Economia“ Sertésértékesítő Szövetkezet	„	56	56	129	36	
4	Nagyszalonta „Gloria“ Csizmadiák Beszerző Szövetkezete	„	35	430	34	70	
5	Nagyvárad „Mobila“ Asztalosok Szövetkezete	„	27	505		8.233	70
6	Paptamási „Kalász“ Termelő Szövetkezet	„	68	834	—	—	
7	Csikjenőfalva „Comandov Fűrészszövetkezet	Csik	—	—	—	—	
8	Csikszentdomokos „Arbor“ Fűrészszöv.	„	156	1256	12.888	90	
9	Csikszentdomokos „Viktoria“ Fűrészszöv.	„	272	1420	2.573	46	
10	Csikszereda „Csik“ Ált. Gazd. Szövetkezet	„	118	20'4	—	—	
11	Csikszereda „Csik“ Fűrészszövetkezet	„	728	994		3.053	30
12	Szárázajta „Unirea“ Cséplőszövetkezet	Háromszék	69	112	37	56	
13	Kolozsvár „Alfa“ Beszerző Szövetkezet	Kolozs	300	312	1.027	30	
14	Kolozsvár Butoriparosok Szövetkezete	„	31	375	48	06	
15	Kolozsvár „Méhkas“ Ált. Gazd. Szöv.	„	180	214		5	13
16	Kolozsvár „Pro-Deo“ Szálloda Szövetkezet	„	26	304	1.167	46	
17	Marosvásárhely „Productum“ Gazd. Szöv.	Maros-Torda	37	162	1.368	83	
18	Marosvásárhely Szabók Árubeszerző Szöv.	„	73	630	1.337	56	
19	Mezőfele Gazd. Szöv.	„	45	45		533	03
20	Firtosváralja „Firtos“ Téglaégető Szöv.	Udvarhely	25	25	5	73	
21	Homoródszentmárton Cséplőszövetkezet	„	149	331	388	33	
22	Homoródszentpál Cséplőszövetkezet	„	50	1660	478	03	
23	Kibéd „Viktoria“ Malomszövetkezet	„	27	1714	1.720	86	
24	Patakfalva „Transilvania“ Gazd. és Fogyasztási Szövetkezet	„	73	73	138	96	
25	Székelykeresztúr „Voluntas“ Len és Kenderfeldolgozó Szöv.	„	175	576		1.175	53

**A visszatért termelő és értékesítő szervezetek
megyéenkénti megosztása:**

Sor- szám	Vármegye	Szövetkezetek száma
1	Bihar	6
2	Csik	5
3	Háromszék	1
4	Kolozs	4
5	Maros-Torda	3
6	Udvarhely	6
Összesen:		25

**A határon túl maradt területek termelő és értékesítő
szövetkezetei**

Sorszám	A szövetkezet székhelye	Vármegye	Tagok száma	Üzletrészek száma	Évi üzleti forgalom			
					felesleg		veszteség	
1	Arad Bőrmunkás Iparos Szövetkezet	Arad	27	54	128	53		
2	Magyarpécska „Producă- torul“ Beszerző és Érté- kesítő Szövetkezet	„	4	110	—	—		
3	Brassó „Agisz“ Ált. Gazd. Szövetkezet	Brassó	344	344			1.828	20
4	Majláthfalva „Bega“ Cséplőgép Szövetkezet	Temes-Torontál	42	84			51	—
5	Temesvár „Vitamin“ Paprikamalom Szöv.	„	83	204	73	63		
6	Aranyosgyéres „Kaloria“ Gázmetán Szövetkezet	Torda-Aranyos	201	1.420	40	73		
7	Mészkő „Ave“ Vidékfej- lesztő Szövetkezet	„	98	106	842	46		
8	Székelyszenterzsébet „Földműves Szövetség“ Gazd. Szövetkezet	Udvarhely	88	88	—	—		

**A határon túl maradt termelő és értékesítő szövetkezetek
megyéenkénti megoszlása:**

Sor-szám	Vármegye	Szövetkezetek száma
1	Arad	2
2	Brassó	1
3	Temes-Torontál	2
4	Torda-Aranyos	2
5	Udvarhely	1
	Összesen:	8

A visszacsatolt területek szövetkezeteinek összesítő kimutatása:

Sor-szám	Vármegye	Fogyasz- tási	Hitel	Tej	Term. és Ért.	Összesen
1	Beszterce-Naszód	2	1	—	—	3
2	Bihar	40	22	1	6	69
3	Csik	11	18	2	5	36
4	Háromszék	45	25	3	1	74
5	Kisküküllő	—	—	2	—	2
6	Kolozs	20	18	1	4	43
7	Maros-Torda	33	19	49	3	104
8	Máramaros	—	2	—	—	2
9	Szatmár	16	13	—	—	29
10	Szilágy	25	19	3	—	47
11	Szolnok-Doboka	7	4	—	—	11
12	Udvarhely	45	31	54	6	136
		244	172	115	25	556

A határon túl maradt területek szövetkezeteinek összesítő kimutatása:

Sor-szám	Vármegye	Fogyasz- tási	Hitel	Tej	Term. és Ért.	Összesen
1	Alsófehér	9	4	1	—	14
2	Arad	16	22	1	2	41
3	Bihar	13	7	—	—	20
4	Brassó	4	5	—	1	10
5	Háromszék	—	1	—	—	1
6	Hunyad	1	3	—	—	4
7	Kisküküllő	5	6	6	—	17
8	Kolozs	1	6	—	—	7
9	Krassó-Szőrény	3	8	—	—	11
10	Maros-Torda	—	—	1	—	1
11	Nagyküküllő	6	7	—	—	13
12	Temes-Torontál	7	27	1	2	37
13	Torda-Aranyos	12	7	1	2	22
14	Udvarhely	5	4	4	1	14
		82	107	15	8	212

Az erdélyrészi területek szövetkezeteinek összesítése.

Sorszám		Fogyasztási	Hitel	Tej	Termelő és Értékesítő	Összesen
1	A visszacsatolt területeken lévő szövetkezetek	244	172	115	25	556
2	A határon túl maradt területeken lévő szövetkezetek	82	107	15	8	212
3	Az 1940 augusztus 30-án működő szövetkezetek	326	279	130	33	768

A táblázatokban felsorolt szövetkezetek összesítő kimutatása egyben mérlegét adja az erdélyi magyar szövetkezetek számbeli állagának is.

Az 1918 őszét követő szomorú idők nagy megpróbáltatásnak vetették alá az erdélyi magyar szövetkezeteket. Számuk nagyon megfogyatkozott. De lassan az önsegély ereje, az élniakarás, az egymással való összefogás új életerőt adott. Számuk lassan emelkedni kezdett.

1940 augusztus 30, a második bécsi döntés napja Erdély területén 768 magyar szövetkezetet talált, amelyeknek mindenike mindmennyi erőd állta a helyét az erdélyi magyarságnak a saját fennmaradásáért vívott harcában. Az új határ megvonásával e szövetkezetek nagyobbik része fölött felragyogott a szabadulás napja. 556 erdélyi magyar szövetkezet szabadult meg a huszonkét éves idegen uralom minden magyar értéket megsemmisíteni igyekvő törekvéseitől, amely gazdasági téren éppen ez utóbbi években vált mind súlyosabbá, mind nyomasztóbbá. 212 magyar szövetkezet azonban a megvont határon túl, Délerdélyben maradt, mint az ottani magyarságnak összefogó kapocsa, mint a tovább folyó küzdelmének erőssége.

Az erdélyi magyar szövetkezetek két központjának, a határon túl, Nagyenyeden maradt „Hangya“ Szövetkezetek Szövetségének és a visszacsatolt kolozsvári „Szövetség“ Gazdasági és Hitelszövetkezetek Központjának vagyoni helyzetét, mérlegeredményét az 1939. december 31-én zárult mérlegük és eredményszámájuk tünteti fel. A Gazdasági és Hitelszövetkezetek Központjának itt közölt második mérlege részletezi a szervezetébe tartozó üzemek mérlegadatait is.

A „Hangya“ Szövetkezetek Szövetségének

VAGYON:

	Pengő	fil.	Pengő	fil.
Pénzkészlet:				
Központi és raktári pénztárakban	129.232	77		
Postatakarék és csekk, Bukarest	41.798	83	171.031	60
Árukészlet:				
Központi és vidéki raktárakban			883.465	—
Követelések:				
Bankfolyószámlán	809	60		
Szövetkezetektől folyószámlán	437.827	—		
Cégektől folyószámlán	63.431	36		
Adósoktól folyószámlán	7.426	83		
Egyéb adósoktól	19.718	27	529.213	06
Kötött vagyon:				
Berendezések	109.648	60		
Tehergépkocsik	42.333	53		
Ingatlanok	90.003	06	243.973	
Állami és egyéb értékpapírok	1.987	84		03
Átmeneti vagyontételek:			1.841	66
Nyilvántartási számlák:				
Szövetkezeti fedezeti váltók	429.648	73		
Központi váltóletét-számla	4.050	—		
	433.698	73		
			1.829.524	35

A „Hangya“ Szövetkezetek Szövetségének

KÖLTSÉG:

	Pengő	fil.	Pengő	fil.
Üzleti kiadások:				
Adók és illetékek	28.936	40		
Gépkocsifenntartási költségek	28.935	23		
Általános üzleti kiadások	51.328	13		
Betegsegélyződíjak	15.836	20		
Biztosítások	2.579	26		
Iroda- és raktárbérek	8.086	33		
Napidíjak és napszámok	34.173	20		
Nyomatványok és irodaszerek	10.837	33		
Portó és telefon	18.449	16		
Útiköltségek	48.823	91		
Tisztíftetések	201.959	80		
Kamatok	42.345	15	492.290	10
Értécsökkenési leírások:				
Berendezések értécsökkenése	16.451	06		
Tehergépkocsik értécsökkenése	8.466	70		
Ingatlanok értécsökkenése	4.500	15		
Értékpapírok értécsökkenése	924	16	30.342	07
FELESLEG			17.590	60
			540.222	77

mérlege 1939. december 31-én

TEHER:

	Pengő	fil.	Pengő	fil.
Saját tőke:				
Üzletrésztőke	227.063	33		
Tartalékalap	31.611	83		
Szövetkezeti propagandaalap	314	27		
Kéteskövetések tartalékalapja	50.000	—	309.009	43
Tartozások:				
Visszleszámított váltók	150.000	—		
Cégeknek folyószámlán	182.304	33		
Elfogadványok cégeknek	8359	90		
Folyószámlai hitelezők	441.076	90		
Magánhitelezők	149579	40		
Szövetkezeteknek folyószámlán	124.817	50		
Adósoknak	285	96		
Egyéb hitelezőknek	20.662	33		
Hangya Alkalmazottak Nyugdíjpénztárának	322.951	94	1.400.038	26
Értécsökkenési számlák:				
Berendezések értécsökkenési számlája	45.702	33		
Teherautók értécsökkenési számlája	27.508	70		
Ingtatlanok értécsökkenési számlája	16.910	97	90.122	—
Átmeneti teher tételek:			12.764	06
FELESLEG:			17.590	60
Nyilvántartási számlák:				
Szövetkezeti tárcaváltók	429.618	73		
Központi váltóletét-számla	4.050	—		
	433.698	73		
			1,829.524	35

eredmény számlája 1939. december 31-én

JÖVEDELEM:

	Pengő	fil.	Pengő	fil.
Nyers felesleg			444.684	53
Értékpapír jövedelem			81	20
Kamattérítések			28.637	86
Technikai osztálynak fenntartási díjak a szövetkezetektől			66.819	18
			540.222	77

A „Szövetség“ Gazdasági és Hitelszövetkezetek

VAGYON:

Pénzkészlet:			
Készpénzkészlet	25.248	57	
Csekkpénztárnál	3 573	13	28.821 70
Követelések:			
Leszámitott váltók			480.258 83
Konvertált tartozások			167.744 23
Adósok:			
Folyószámlán	174.688	20	
Szövetkezetek tartozásai	137.269	97	
Áru-adósok	34.909	50	346.867 67
Kötött vagyon:			
Marosvásárhelyi vajgyár (telek, épület, gépek, felszerelés)			167.635
Székelykeresztúri vajgyár (telek, épület, gépek, felszerelés)			191.188 63
Irodaberendezés			6.337 53
Központi telek			31.108 53
Állampapírok és részesedések			1.334 67
Átmeneti tételek			2.577 —
Vajgyarak alapítási költsége			12.244 63
Áruk. Saját áru	72.915	97	
Bizományi áru	533	17	73.449 14
1938 évi áthozott felesleg	95	73	
1939 évi veszteség	2.907	93	2.812 20
			1.512.380 43
Nyilvántartási számlák:			
Kezességek			149.021 53
Visszleszámitolt konvertált váltók			634.745 97
			783.767 50

A „Szövetség“ Gazdasági és Hitelszövetkezetek Köz-

KÖLTSÉG:

Kifizetett kamatok			54.185 33
Fizetések (központi, üzemi tisztviselők és munkások)			89.968 50
Általános költségek (központ és üzemek)			136.616 67
Adók			20.085 06
Házbér			2.664 —
			303.519 56

Központjának mérlege 1939. december hó 31-én

TEHER:

Üzletrésztöke:				
a) Alapító tagok	110.341	67		
b) Rendes tagok	265.933	33	376.275	—
Tartalékalapok:				
a) Rendes tartalékalap	5.818	67		
b) Kétes követelések tart. alap	4.699	80		
c) Kulturalap	11	96	10.530	43
Hitelezők:				
a) Folyószámlán	196.735	27		
b) Szövetkezetek követelései	18.625	60		
c) Vajgyárak tartozásai	46.421	03	261.781	90
Egyezség szerinti betétek	56.282	07		
Takarékbetétek	398.114	60	454.396	67
Visszleszámított váltók			294.617	43
Elfogadványok			103.266	67
Átmeneti tételek			6.760	—
Elszámolatlan konverziós részletek			3.609	30
Átmeneti kamatok			1.143	03
			1,512.380	43
Nyilvántartási számlák:				
Kezességek			149.021	53
Visszleszámított konvertált váltók			634.745	97
			783.767	50

pontjának eredményszámlája 1939. december hó 31-én.

JÖVEDELEM:

Áthozott jövedelem			95	73
Kamat és árujövedelem			229.448	87
Szövetkezetek hozzájárulási díjai			46.042	—
Különböző jövedelem			25.120	76
1938 évi áthozott felesleg	95	73		
1938 évi veszteség	2.907	93	2.812	20
			303.519	56

A „Szövetség“ és üzemeinek részletezett

VAGYON:

	Pitvar		Maros-vásárhely		Székely-keresztúr		Központ		Összesen	
Kézpénzkészlet	638	37	6529	47	3959	50	14121	23		
Csekkpénztár Bukarest							3573	13	28821	70
Leszámított váltók							480258	83	480258	83
Konverziós követelések tárcában							166174	27		
Fedezeti váltók							1569	96	167744	23
Adósok folyószámlán			107399	57	5108	67	62179	7		
„ szöv. folyószáml.							123544	57		
„ egyezségi „							12583	83		
„ biztosítási „							1141	57	311958	18
Adósok	3727	10	30892	13	290	26			34909	49
Beruházási számla										
Gépek, berendezések			76788	10	73665	77				
Telek és épület			73977	20	103741	27				
Tejeskannák			16870	37	10719	80				
Építkezési anyagok					3061	79			358824	30
Berendezés	1069	23	1839	20	442	67	2986	43	6337	53
Központi telek							31108	53	31108	53
Külföldi állampapírok										
Központi beruházási költség Bukarest							234	67		
I. N. C. Bukarest							1000	—		
Kiviteli és Behozatali Központ	100	—							1334	67
Vajgyarak alapítási költsége			3370	10	8874	53			12244	63
Átmeneti tételek							2577	—	2577	—
Saját áru	10785	97	34771	10	20341	—				
Üzemanyag			4397	07	2620	83				
Bizományi áru	533	17							73449	14
Felesleg áthozat 1938-ról							95	73		
Veszteség 1939-ben			1544	97			6210	83	7660	07
	16853	84	358379	28	232826	09	909169	09	151722	30
									8	
Székelykeresztúri forgótőke			44430	16					44430	16
Marosvásárhelyi forgótőke							141680	86	141680	86
Beruházási számla Marosvásárhely							319815	08	319815	08
	16853	84	402809	44	232826	09	137066	03	202315	40
							5		4	

Nyilvántartási

	Pitvar		V a j g y á r a k				Központ		Összesen	
			Maros-vásárhely		Székely-keresztúr					
Kezességek			25063	73			123957	80	149021	53
Viszleszámított konv. váltók							634745	97	634745	97
			25063	73			758703	77	783767	50

A „Szövetség“ és üzemeinek részletezett

KÖLTSÉG:

	Pitvar		Maros-vásárhely		Székely-keresztúr		Központ		Összesen	
Kifizetett kamatok			14666	44	3354	—	14286	57		
Vizleszámitolási kamatok							21878	33	54185	34
Fizetések			37451	63	13071	87	39445	—	89968	50
Általános költségek	15	17	74126	07	37311	13	16909	53		
Ellenőrzési „							8254	77	136616	67
Adók			9094	16	5565	13	5425	77	20085	06
Házbér							2664	—	2664	—
Felesleg az üzemknél	15	17	135338	30	59302	13	108863	97	303519	57
	133	07			4714	80			4847	87
	148	24	135338	30	64016	93	108863	97	308367	44

A „Szövetség“ Központ kezelésében az idegen uralom utolsó évében ugyanis három szövetkezeti üzem működött. Ezekből egy az erdélyi háziipari termékek értékesítésére volt hivatva, kettő pedig mint a tejtermékek központi feldolgozó üzeme működött.

Az erdélyi háziipari termékek legszebbjeinek közös értékesítésére, forgalomba hozására Kolozsváron 1936-ban létrejött a „Pitvar“ Szövetkezet, amely a szükséges tőke előteremtése, de főképpen a külföldi értékesítés könnyebb megteremtése végett 1939. decemberében a „Szövetség“ saját kezelésébe ment át s ez időtől kezdve központi üzemként szerepelt. 1939. évben a „Pitvar“ Háziipari és Népművészeti Szakosztály üzleti forgalma saját árukból 13.564.50 P, bizományi árukból 1.175.90 P és a rendezett kiállításának forgalma 691.70 P, összesen tehát 15.432.10 Pengő volt.

A marosvásárhelyi és a székelykeresztúri „Transsylvania“ Tejfeldolgozótelep és Vajgyár hasonlóképpen mint a Szövetség Központ üzemei, felbecsülhetetlen előnyt nyújtva szolgálták az erdélyi tejszövetkezeti hálózat érdekeit, amennyiben a falusi szövetkezetektől beszállított tejet és tejszínt a legújabb idők kivánalmainak megfelelő berendezéssel a legkényesebb külföldi piacot is kielégítő termékekkel dolgozták fel.

A marosvásárhelyi tejfeldolgozótelep az 1939. év folyamán 6,322.249 liter tejet vett át a tejszövetkezetektől, mely 22,430.891 tejszírral egyenértékű. Az ezért kifizetett összeg 507.715.57 Pengőt tett ki. Az év folyamán a telep forgalomba hozott 153.105.50 liter pasteurizált tejet és 246.493.35 kg. pasteurizált vaját.

eredmény számlája 1939 december 31-én

JÖVEDELEM

	Pitvar		Maros-vásárhely		Székelykeresztúr		Központ		Összesen	
1938. évi felesleg áthozat			374	27			95	73	95	73
Kamatjövedelem	117	94	118969	10	58961	03	50996	23		
Árujövedelem										
Bizományi árujövedelem	30	30							229448	87
Szövetkezetek hozzájárulási díjai							46042	—	46042	—
Különböző jövedelmek			14449	96	5055	90	5614	90	25120	76
	148	24	133793	33	64016	93	102748	86	300707	36
Felesleg 1938-ról							95	73		
Veszteség 1939-ben							6210	84	7660	08
	148	24	135338	30	64016	93	108863	97	308367	44

A székelykeresztúri tejfeldolgozó telep ugyanazon évben 4,920.583.50 liter tejet vett át a körzetébe tartozó tejszövetkezetektől, mely 14.883.301 tejsírnak felel meg. A tejért kifizetett összeg 358.385.23 Pengő volt. Pasteurizált tejet nem készített, ellenben a pasteurizált vaj súlya 195.394.30 kg-ot tett ki.

E két tejfeldolgozó üzem tette lehetővé itthon a székelyföldi tejszövetkezeti hálózat rohamos léptekkel való kiépülését, a falusi tejjgazdaságok megerősödését és a szarvasmarha állomány emelkedését, a messze külföldön pedig az erdélyi tejtermékek versenyképes minőségének megismertetését.

A két erdélyi magyar szövetkezeti központ mérlegeredményei mellett, a kötelékükbe tartozó szövetkezetek vagyoni helyzetének összesítése, megmutatja azt a gazdasági erőt, amit a szövetkezetek az erdélyi magyarság gazdasági életében képviselnek.

A két központ kötelékébe tartozó fogyasztási és hitelszövetkezetek vagyonállaga s a román megszállás alatti utolsó év üzlet-eredménye az 1939. december 31-én zárt mérleg és eredmény számában vannak összesítve.

A Hangya Szövetségnek, a veszteséges fogyasztási szövetkezetek számának csökkentésére irányuló, többéves munkája figyelemreméltó eredményt ért el s annak számokban való megmutatkozását a szövetkezetek mérlegeredmény szerinti csoporttáblázata tükrözi vissza.

A „Hangya“ kötelékébe tartozó Fogyasztási Szövet

VAGYON:

1	Készpénz	187598	03
2	Árukészlet	1294714	46
3	Folyószámlai követelés	528100	36
4	Adósok	66410	16
5	Üzletrészhátralék	369200	—
6	Berendezés	164285	26
7	Ingatlan	627982	56
8	Értékpapír	135257	03
9	Átmeneti tételek	18025	13
10	Veszteség	23141	13
		3414714	12

A „Hangya“ kötelékébe tartozó Fogyasztási Szövetkezetek

KÖLTSEÉG:

1	Múlt évről áthozott veszteség	21407	03
2	Házbér	92364	30
3	Kamat	38031	50
4	Fizetések	501132	96
5	Betegségélyződíjak	15778	40
6	Központi ellenőrzési díjak	66951	26
7	Állami illetékek	28854	63
8	Fizetések utáni adó	4916	43
9	Tőkekamatadó	1628	—
10	Községi adók	65048	16
11	Állami adók	32749	70
12	Egyéb adók	12785	66
13	Leírások	46140	26
14	Költségek	189494	13
15	Felesleg	304702	46
		1421984	88

kezetek összesített mérlege 1939 december 31-én

TEHER:

1	Jegyzett üzletrésztöke	1223136	43
2	Tartalékalap	740673	96
3	Kétes követelések tartalékalapja	27568	50
4	Berendezés értékcsökkenési alap	147571	16
5	Rendkívüli tartalékalap	35136	93
6	Folyószámlai tartozás	485547	03
7	Hitelezők	209581	43
8	Óvadék	115138	43
9	Letét	60786	93
10	Fel nem vett osztalék	64870	86
11	Felesleg	304702	46
		3414714	12

összesített eredményszámlája 1939 december 31-én

JÖVEDELEM:

1	Nyers felesleg az árukon	1291316	30
2	Egyéb jövedelmek	53802	36
3	Házbérijövedelmek	48076	66
4	Betegsegélyződíj visszafizetés	4148	43
5	Áthozott múlt évi felesleg	1500	—
6	Veszteség	23141	13
		1421984	88

A „Szövetség“ kötelékébe tartozó Hitelszövetkezetek

VAGYON:

1	Pénztár	163.617	80
2	Betét a Központnál és más intézeteknél	22.244	33
3	Értékpapírok	20.132	03
4	Központi üzletrészek	102.516	63
5	Váltó és kötelezvény kölcsönök	1,274.337	87
6	Konvertált kölcsönök	1,295.922	83
7	Konverziós veszteség	90.841	47
8	Konverziós kártalanítás és Sz. N. I.	47.371	83
9	Különféle adósok	49.260	17
10	Központi folyószámlai követelések	2.278	27
11	Különféle számlák	249.620	67
12	Ingatlan	51.822	40
13	Berendezés	18.683	30
14	Veszteség	5.239	93
		3,393.889	53

A „Szövetség“ kötelékébe tartozó Hitelszövetkezetek

KÖLTSÉG:

1	Előző évről áthozott veszteség	2.431	53
2	Dologi kiadások	32.191	63
3	Személyi kiadások	62.988	83
4	Házbér	6.921	23
5	Központi hozzájárulási díjak	17.302	87
6	Adók	9.747	40
7	Különféle leírások	11.405	04
8	Kifizetett és tőkésített kamatok	50.666	14
9	Egyéb költségek	402	63
19	Átmeneti költségek	—	—
11	Felesleg	12.707	90
		206.765	20

²³ A hitelszövetkezetek összesített mérlege csupán a Beszterce-Naszód, Csík, Háromszék, Kolozs, Maros-Torda, Szilágy, Szolnok-

összesített mérlege 1939. december 31-én.²³

TEHER:

1	Befizetett üzletrésztőke	616.705	70
2	Tartalékalap	157.371	47
3	Népjóléti alap	2.756	70
4	Kétes követelések fedezeti alapja	19.549	20
5	Ingatlan értékleírási alap	5.235	80
6	Veszteség fedezeti alap	40.370	—
7	Berendezés értékleírási alap	1.186	23
8	Egyéb alapok	6.175	23
9	Kamatkozó takarékbetétek	780.601	90
10	Egyezségileg konvertált betétek	849.664	37
11	Központi hitel	281.492	40
12	Központi folyószámla	25.110	23
13	Különböző hitelezők	110.450	10
14	Különféle letétek	142.248	80
15	Különféle számlák	342.263	50
16	Felesleg	12.707	90
		3,393.889	53

összesített eredményszámlája 1939. december 31-én.

JÖVEDELEM:

1	Kamatjövedelem	190.483	23
2	Egyéb jövedelem	11.042	04
3	Veszteség	5.239	93
		206.765	20

Doboka és Udvarhely megyei visszatért szövetkezetek adatait foglalja magába.

**A fogyasztási szövetkezetek mérlegeredményének
kimutatása 1939-ben.**

Sorszám	Vármegye	Félesleggel zárt szövetke- zetek száma	Veszteség- gel zárt szövetkeze- tek száma	Eredmény nélkül zárt szövetkeze- tek száma	Összes szö- vetkezetek száma
1	Alsófehér	9	—	—	9
2	Arad	16	—	—	16
3	Beszterce-Naszód	2	—	—	2
4	Bihar	48	5	—	53
5	Brassó	3	1	—	4
6	Csik	9	2	—	11
7	Háromszék	42	3	—	45
8	Hunyad	1	—	—	1
9	Kisküküllő	5	—	—	5
10	Kolozs	15	6	—	21
11	Krassó-Szörény	1	2	—	3
12	Maros-Torda	31	2	—	33
13	Nagyküküllő	6	—	—	6
14	Szatmár	10	6	—	16
15	Szilágy	21	4	—	25
16	Szolnok-Doboka	6	1	—	7
17	Temes-Torontál	7	—	—	7
18	Torda-Aranyos	7	5	—	12
19	Udvarhely	49	1	—	50
	Összesen:	288	38	—	326

A hitelszövetkezetek mérlegeredményének kimutatása 1939-ben.

Sorszám	Vármegye	Félesleggel zárt szövetke- zetek száma	Veszteség- gel zárt szövetkeze- tek száma	Eredmény nélkül zárt szövetkeze- tek száma	Összes szö- vetkezetek száma
1	Alsófehér	3	—	1	4
2	Arad	17	2	3	22
3	Beszterce-Naszód	—	—	1	1
4	Bihar	20	7	2	29
5	Brassó	3	—	2	5
6	Csik	11	5	2	18
7	Háromszék	15	7	4	26
8	Hunyad	1	1	1	3
9	Kisküküllő	1	2	3	6
10	Kolozs	14	8	2	24
11	Krassó-Szörény	2	2	4	8
12	Maros-Torda	11	7	1	19
13	Máramaros	2	—	—	2
14	Nagyküküllő	3	1	3	7
15	Szatmár	3	8	2	13
16	Szilágy	7	9	3	19
17	Szolnok-Doboka	3	1	—	4
18	Temes-Torontál	13	11	3	27
19	Torda-Aranyos	3	3	1	7
20	Udvarhely	25	8	2	35
	Összesen:	157	82	40	279

**A tejszövetkezetek mérlegeredményének kimutatása
1939-ben.**

Sorszám	Vármegye	Felssleggel zárt szövet- kezetek száma	Veszteség- gel zárt szövetkeze- tek száma	Eredmény nélkül zárt szövetkeze- tek száma	Összes szö- vetkezetek száma
1	Alsófehér	1	—	—	1
2	Arad	1	—	—	1
3	Bihar	1	—	—	1
4	Csik	2	—	—	2
5	Háromszék	1	1	1	3
6	Kisküküllő	5	2	1	8
7	Kolozs	1	—	—	1
8	Maros-Torda	22	27	1	50
9	Szilágy	2	1	—	3
10	Temes-Torontál	—	—	1	1
11	Torda-Aranyos	—	—	1	1
12	Udvarhely	30	26	2	58
	Összesen:	66	57	7	130

**A termelő és értékesítő szövetkezetek mérlegeredményének
kimutatása 1939-ben.**

Sorszám	Vármegye	Felssleggel zárt szövet- kezetek száma	Veszteség- gel zárt szövetkeze- tek száma	Eredmény nélkül zárt szövetkeze- tek száma	Összes szö- vetkezetek száma
1	Arad	1	—	1	2
2	Bihar	3	1	2	6
3	Brassó	—	1	—	1
4	Csik	2	1	2	5
5	Háromszék	1	—	—	1
6	Kolozs	3	1	—	4
7	Maros-Torda	2	1	—	3
8	Temes-Torontál	1	1	—	2
9	Torda-Aranyos	2	—	—	2
10	Udvarhely	5	1	1	7
	Összesen:	20	7	6	33

Az erdélyi iskolaszövetkezetek a nagy szövetkezetekhez hasonlóan évenként teljes, részletes vagyron és eredmény elszámolást végeztek. A fő- és középiskolákban működő iskolaszövetkezetek mérleg és eredmény számlai adatait az 1939—40. tanév zárultakor, június 30-án összeállított részletes táblázat foglalja magában.

A visszatért, valamint a határon túl maradt fogyasztási szövetkezeteknek a bécsi döntést követő napokban, áruellátó körzetek szerinti vagyonállagát, központi kapcsolataikat a következő táblázatok foglalják össze. Az adatok fényt vetnek a szövetkezeteknek

Összesítő kimutatás a visszatért fogyasztási szövetkezetek vagyoni állagáról, körzeti beosztás szerint.

Sorszám	Körzeti beosztás szerint a szövetkezetek száma		Legyített tüzlet-résztulke és tartalékalap 1939. dec. 31-én		A tagok tüzlet-rész hátraléka 1939. dec. 31-én		A szövetkezetek ingatlanainak értéke		Központi folyószámlán 1940. Júl. 31-én				Üzleti forgalom 1939. évben			
									tartozik		követel		tagokkal		központtal	
1	nagyenyedi	31	132.255	20	40.750	03	14.080	83	57.112	40	157	40	693.522	86	195.246	03
2	sepsiszentgyörgyi	58	400.641	60	63.438	70	91.349	33	84.010	40	19.254	80	1.989.127	50	936.208	20
3	nagyvárad	61	386.243	90	90.124	76	123.724	93	59.113	13	12.376	56	1.720.038	13	637.991	90
4	marosvásárhelyi	35	209.850	—	32.529	—	67.346	13	48.768	20	10.610	13	923.779	73	413.772	26
5	székelyudvarhelyi	38	203.693	40	33.185	13	53.957	06	49.442	43	3.162	66	873.931	36	401.563	26
6	szatmári	21	177.900	90	24.531	83	59.192	36	26.536	93	3.773	23	1.029.246	46	222.368	50
	Összesen:	244	1.510.585	—	284.559	45	409.650	64	324.983	49	49.334	78	7.229.646	04	2.807.150	15

egymást segítő, támogató, igaz szövetségi lelkületű munkájukra. Kiténik belőle a kapcsolatok az ereje is, ami a szervezeteket tagjaikkal és a központjukkal egybefűzte.

Összesítő kimutatás a határon túl maradt fogyasztási szervezetek vagyoni állagáról, körzeti beosztás szerint.

Sorszám	Körzeti beosztás szerint a szervezetek száma		Jegyzett üzlet-résztőke és tartalékalap 1939. dec. 31-én		A tagok üzlet-rész hátráléka 1939. dec. 31-én		A szervezetek ingatlanainak értéke		Központi folyószámlán 1940. Júl. 31-én				Üzleti forgalom 1939. évben			
									tartozik		követel		tagokkal		központtal	
1	nagyenyedi	35	250.750	63	36.338	63	47.375	26	47.215	46	4.713	—	1,327.841	73	421.082	70
2	tordai	10	59.991	60	12.000	20	8.050	46	30.512	03	—	—	288.407	76	103.405	90
3	aradi	37	310.168	90	36.648	06	110.027	30	58.976	13	6.266	26	1,347.473	40	525.615	16
	Összesen:	82	620.911	13	84.986	89	165.453	02	136.703	62	10.979	26	2,963.722	89	1,050.103	76

A „Hangya“ Szövetség áruraktárainak 1940. július havi áruforgalmát és 1940. július 31-i, eladási áron számított árukészletét tüntetik fel a következő táblázatok:

Forgalom kimutatás

a „Hangya“ Szövetkezetek Szövetsége áruraktárainak áruforgalma
1940. július hónapban:

Nagyenyedi központi	raktár	62702	47			
„	„	borpince	16435	66	79138	13
Aradi	raktár	49657	10			
Marosvásárhelyi	„	57250	16			
Nagyvárad	„	83789	26			
Sepsiszentgyörgyi	„	123607	03			
Szatmári	„	15587	46			
Székelyudvarhelyi	„	62842	83	392733	84	
Sepsiszentgyörgyi	mintabolt	7108	60	7108	60	
Összesen:				478980	57	

Árukészlet kimutatás

a „Hangya“ Szövetkezetek Szövetsége áruraktárainak árukészlete
eladási áron 1940. július 31-én:

Nagyenyedi központi	raktár	245797	60			
„	„	borpince	381852	40	627650	—
Aradi	raktár	111656	56			
Marosvásárhelyi	„	91478	23			
Nagyvárad	„	189498	06			
Sepsiszentgyörgyi	„	314893	60			
Szatmári	„	33692	10			
Székelyudvarhelyi	„	109332	36	850550	91	
Sepsiszentgyörgyi	mintabolt	8137	90	8137	90	
Összesen:				1486338	81	

A „Szövetség“ Gazdasági és Hitelszövetkezetek Központjának a megszállítás idejének legutolsó szakaszában kifejtett tevékenységéről, az 1940. június 30-án készült főkönyvi kivonat nyújt képet. A félévi mérleget helyettesítő főkönyvi kivonat is visszatükrözi a Központ munkájának eredményét és vagyonállagának helyzetét. Ugyancsak részletezi a Központ üzemeinek üzletmenetét is.

**A „Szövetség“ Gazdasági és Hitelszövetkezetek Központjának
1940 június 30-i főkönyvi kivonata.**

Sorszám	A számla megnevezése	Forgalom			Egyenleg				
		Tartozik		Követel	Tartozik		Követel		
1	Pénztár	1078325	16	1069695	03	8630	13		
2	Csekk	85620	66	71803	—	13817	66		
3	Folyószámla	1010193	26	826818	50	183374	76		
4	Szövetkezeti folyószla.	443949	30	343617	—	100332	30		
5	Váltó	1135141	43	605189	50	529951	93		
6	Super. fed. konv. tart.	1569	96	60	86	1509	10		
7	Konvertált tartozások	166267	30	7270	20	158997	10		
8	Konverziós engedmény	1315	26	444	06	871	20		
9	Egyezségi folyószámla	8333	23	563	46	7769	77		
10	Konverziós kártalanítás	1851	33	88	—	1763	33		
11	Biztosítási folyószámla	2072	53	1032	10	1040	43		
12	Ingatlan	31108	53			31108	53		
13	Berendezés	4179	63			4179	63		
14	I. N. C. üzletrészek	1000	—			1000	—		
15	Viszleszámitolt váltók	397592	10	764579	80			366987	70
16	Visszlesz. váltókamat	10660	60			10660	60		
17	Rendelkezési számla I.	764103	76	8695	—	755408	76		
18	Rendelkezési számla II.	8695	—	764103	76			755408	76
19	Költség	33438	73	1140		32298	73		
20	Ellenőrzési költség	7516	90			7516	90		
21	Szöv. ellenőrzési jár.			45292	96			45292	96
22	Üzletrészek	200	—	275100	—			274900	—
23	Alapítványi üzletrész			110341	66			110341	66
24	Tartalékalap	2812	20	5818	66			3006	46
25	Kétes követ. tart. al.			4699	80			4699	80
26	Elfogadvány	104166	66	213666	66			109500	—
27	Letét	656	—	7575	03			6919	03
28	Betétek	4501	76	56282	06			51780	30
29	Kamatozó betét	59827	03	482474	33			422647	30
30	Kamatok	10074	66	25886	03			15811	37
31	Intern. kamat			6053	33			6053	33
32	Pénztár <i>Marosvásárhely</i>	724798	20	718416	46	6381	74		
33	Központi hitel	47281	06	296230	33			248949	27
34	Áru eladási számla	33845	33	439930	03			406084	70
35	Termelési számla	487101	70	32040	50	455061	20		
36	Üzemanyag	29009	63	18182	76	10826	87		
37	Gépek és felszerelések	81356	06	0	66	81355	40		
38	Berendezés	1839	20			1839	20		
39	Tejeskanna	20210	16			20210	16		
40	Ingatlan	73977	20			73977	20		
41	Folyószámla	904201	76	823637	26	80564	50		
42	Szállítók	304043	13	344693	26			40650	13
43	Alapítási költség	3370	10			3370	10		
44	Költség	67626	93	1676	93	65950	—		
45	Kamat	4435	30	694	16	3741	14		
46	Központi kamat	2988	33			2988	33		
47	Vevők	523797	70	489242	70	34555	—		
48	Elfogadvány	16266	66	22933	33			6666	67
49	Nyilvántartási számla I.	30670	40	1130	—	29540	40		
50	Nyilvántartási számla II.	1130	—	30670	40			29540	40
51	Pénztár <i>Székelykeresztúr</i>	237720	56	237155	90	564	66		
52	Áru eladási számla	21138	83	245310	76			224171	93
	Átvitel	8991981	22	9100236	23	2721156	76	3129411	77

Sorszám	A számla megnevezése	Forgalom				Egyenleg			
		Tartozik		Követel		Tartozik		Követel	
	Áthozat:	8991981	22	9400236	23	2721156	76	3129411	77
53	Termelési számla	249197	—			249197	—		
54	Üzemanyag	6505	56	5238	10	1267	46		
55	Gépek és felszerelés	73999	10			73999	10		
56	Berendezés	442	66			442	66		
57	Tejeskanna	10719	80			10719	80		
58	Ingatlan	103741	26			103741	26		
59	Építkezési anyag	3061	80			3061	80		
60	Folyószámla	359887	66	416084	86			56197	20
61	Szállítók	203224	33	234572	80			31348	47
62	Alapítási költség	8874	53			8874	53		
63	Költség	23709	80	314	13	23395	67		
64	Kamat	2067	50			2067	50		
65	Központi kamat	2988	33			2988	33		
66	Pénztár <i>Pitvar</i>	15064	53	14662	70	401	83		
67	Áru	23682	86	9583	73	14099	13		
68	Bizományi áru	1330	20	900	85	429	35		
69	Export-Import	100	—			100	—		
70	Felszerelés	1087	23			1087	23		
71	Folyószámla	9936	80	12593	63			2656	83
72	Költség	2616	40	108	20	2508	20		
73	Központi kamat	76	66			76	66		
	Összesen:	10094295	23	10094295	23	3219614	27	3219614	27

A bécsi döntést követő napokban lázas iramban indult meg az erdélyi szövetkezeti szervezet átcsoportosítása és a szövetkezeti intézményeknek az új körülményekbe való beilleszkedése.

A nagyenyedi Hangya Szövetség kötelékébe tartozó szövetkezeteknek háromnegyed része felszabadult, tagszövetkezeteinek 25.08% a maradt még a délerdélyi területeken. Viszont a határon túl maradt 130 hitel-, tej-, termelő- és értékesítőszövetkezetből álló s a kolozsvári Központ kötelékébe tartozó szövetkezeti hálózat, központ nélkül maradt. A két erdélyi szövetkezeti Központ vezetősége megállapodásra jutva, a honvédség bevonulásáig s az új határ lezárásáig, két hét leforgása alatt megtörtént a kolozsvári központ Délerdélyben maradt szövetkezeteinek a nagyenyedi Hangya Szövetségbe való bekapcsolódása és a kolozsvári Központtal való függő ügyeinek elszámolása. Sok utánajárással sikerült ugyanakkor a bukaresti Szövetkezetek Nemzeti Intézetének jóváhagyását is megnyerni, hogy az addig csak fogyasztási szövetkezeteket magába foglaló Hangya Szövetség felvehesse kötelékébe a többi, központ nélkül maradt délerdélyi magyar szövetkezeteket is. Nehéz feladatnak mutatkozott a fogyasztási szövetkezeteknek a változott területi és közlekedési viszonyok mellett való

áruellátása. A nagy területen, szétszórta elhelyezkedő fogyasztási szövetkezetek áruellátását a Délerdélyben maradt két áruelosztó szervén keresztül, a nagyenyedi központ és az aradi áruraktár által kellett megszervezni. Ezek szerint Alsófehér, Kolozs, Hunyad, Kisküküllő és Torda megyék fogyasztási szövetkezeteit a nagyenyedi központi áruraktárhoz, az Arad, Bihar, Krassó-Szörény és Temes-Torontál megyei fogyasztási szövetkezeteket az aradi áruraktárhoz kellett beosztani. A legnehezebb helyzetbe 10 Brassó és Nagy-küküllő megyei fogyasztási szövetkezet került, amelyeknek áruellátása a nagy távolság és nehéz megközelíthetőség miatt kérdéses maradt. Ugyanakkor az Arad és Temes-Torontál megyei hitel-, termelő- és értékesítőszövetkezetek részére tervbevetett egy temesvári kirendeltség felállítása. A nagyenyedi Hangya így 212 szövetkezetből álló szervezettel maradt túl a határon, hogy tovább folytassa Délerdélyben szövetkezeti téren a küzdelmes kisebbségi harcot az ottmaradt magyar nép fennmaradásáért.

A felszabadult boldog északerdélyi szövetkezetek határtalan lelkesedéssel kezdték meg szabad életüket és az egész magyar nemzet megerősítésére induló munkájukat.

A kisebbségi sorsban egybekovácsolt szövetkezeti szervezetek 22 évi kényszerű távollét után a legmelegebb kapcsolatokat vették fel hajdani anyaintézeteikkel, a budapesti szövetkezeti központokkal, de mindazonáltal továbbra is megmaradtak önálló erdélyi szövetkezeti szervezeteikben. Mindössze földrajzi fekvésükben a fővároshoz közelebbi és könnyebben megközelíthető területek, Bihar, Szatmár és Máramaros megyék szövetkezetei, melyeknek áru- és tőkeellátása így előnyösebbnek mutatkozott, kapcsolódtak a budapesti szövetkezeti központokhoz.

A felszabadult területek többi hitel-, tej-, termelő- és értékesítő szövetkezetei szövetkezeti működésüket a kolozsvári „Szövetség” Gazdasági és Hitelszövetkezetek Központja kötelékében folytatták.

A visszatért területeken működött s központ nélkül maradt fogyasztási szövetkezetek az államkormányzattal és a budapesti Hangya Központtal történt megállapodás alapján új erdélyi áruellátó központot létesítettek és 1940. október 24-én megalapították Marosvásárhelyen az Erdélyrészi Hangya Szövetkezetek Szövetségét.²⁴

Az új fogyasztási szövetkezeti központ megszervezéséhez segítő kezét nyújtott a budapesti Hangya Központ és a kezdeti mun-

²⁴ Az 1941 július 31-én tartott rendkívüli közgyűlésen cégét módosította s az Erdélyrészi Hangya Központ, majd az első évi rendes közgyűlésén Erdélyrészi Hangya Szövetkezetek Központja nevet vette fel.

kálatok, valamint új áruraktárak beindításához ideiglenesen 14 főtisztviselőt és szövetkezeti szakembert bocsátott az erdélyi fogyasztási szövetkezeti szervezet rendelkezésére. Az újonnan felállítandó áruraktárak ellátására juttatott áruszállítmányoknál is kedvezményeket biztosított.

A megszállás utóbbi idejében a legkülönbözőbb rendelkezések és gátlások következtében Erdélyben új magyar szövetkezetek alig alakulhattak. A hazatérés után azonban a felszabadult területeken nagy lendülettel indult meg a szövetkezetek alakítása.

A fogyasztási szövetkezetek számának növekedése szükségessé tette a szövetkezeti áruellátás nagyarányú kibővítését, kiépítését. A felszabadulás utáni második hónapban már szükségessé vált az addig meglévő 3 központi kirendeltség mellé még 1 új kirendeltséget és 6 új áruraktárt felállítani. Az áruraktárak száma nem sokkal később már 13-ra emelkedett. A régi szövetkezetek működésének könnyebbé tétele, valamint az újonnan alakult szövetkezetek áruellátása ezt ugyanis elengedhetetlenül szükségessé tette.

Az újonnan átszervezett és kibővített hálózat áruellátását végző kirendeltségeknek és áruraktáraknak az első hónapokban elért forgalmi emelkedését a következő kimutatás tünteti fel:

Forgalom kimutatás
Az Erdélyrészi „Hangya“ Szövetség áruraktárainak forgalma.

1940. szeptember hónap:				
Marosvásárhely	57200	—		
Sepsiszentgyörgy	114000	—		
Székelyudvarhely	64700	—	235900	—
1940. október hónap:				
Marosvásárhely	145700	—		
Sepsiszentgyörgy	285300	—		
Székelyudvarhely	130300	—	561300	—
1940. november hónap:				
Marosvásárhely	179800	—		
Sepsiszentgyörgy	254100	—		
Székelyudvarhely	134700	—		
Bánffyhunyad	1700	—		
Csikszereda	4800	—		
Kézdivásárhely	9800	—		
Kolozsvár	51100	—		
Maroshévíz	11400	—		
Nyárádszereda	39900	—		
Szászrégen	8300	—	695600	—
Összesen:			1492800	—

A fogyasztási szövetkezeti hálózat áruellátásának biztosítására s a termelés központi megszervezésére rendkívül nagy jelentőségű lépés volt az Erdélyrészi Hangya részéről a meggyesfalvi ipartelep tervbe vétele és annak megvalósítására az első lépéseknek a megtétele. Erre az új központ 1940 december 10-én az alkalmas területeket megvásárolta s azokon nyomban meg is indultak az előkészítő munkálatok a nagyszabású építkezésre. A központ a telepen gyümölcskonzer, zöldségszárító, gyümölcspároló, rum- és likörgyár, ecetgyár létesítését, vegyszeti cikkek, seprű, hordó, láda stb. gyártására való berendezkedést, valamint csibekeltető, tyúk- és libafarm létesítését tette folyamatba. Ez utóbbiak a gyenge erdélyi baromfiállomány feljavítását célozták.

Ugyancsak ekkor indultak meg az előkészületek Erdély addig teljesen figyelmen kívül hagyott s számításba se vett kincseinek, az erdei gyümölcsök gyűjtésének a megszervezésére. Felmerült a gyógynövények gyűjtésének és értékesítésének a szövetkezeti megszervezése is. Ezen üdvös terv megvalósítása a legszegényebb lakosság keresethez juttatását és a nemzeti vagyon egy jelentős részének értékesítését tette kilátásba.

A „Szövetség“ Központ kötelékében a hitel, tej és egyéb szövetkezetek száma hasonlóképpen gyarapodásnak indult s új üzemek megszervezésének terve merült fel. Csík megye burgonyatermelésének minél jövedelmezőbbé tétele céljából Csíkszentsimonban keményítőgyár létesítése s mellette egy ládagyár megindítása a megvalósítás állapotába jutott. Gyergyószárhegyen lenfeldolgozó üzem létesítését vette tervbe a központ. A község határában ugyanis 1940-ben 12 hold területen végeztek termelési kísérletet, mely úgy lenrost, mint vetőmag és olaj szempontjából teljesen bevált s így a jövőre komoly eredmények elérésére adott biztatást. Székelykeresztúron a Központ kötelékében már régebben működő kender feldolgozó szövetkezetnek a kibővítését hasonlóképpen tervbe vette maga a Központ. Az ipari szövetkezetek között főképen a bútoriparosok szövetkezetei indultak nagy lendületnek.

A felszabadult északerdélyi területeken, Beszterce-Naszód, Csík, Háromszék, Kolozs, Maros-Torda, Szilágy, Szolnok-Doboka és Udvarhely megyék területén megszervezett új szövetkezeti hálózat szövetkezeteinek és központjaiknak a felszabadulás utáni néhány hónap alatt elért nagyarányú fejlődéséről az 1940 december 31-én zárult mérlegek és eredményszámlák számolnak be.

A „Szövetség“ Gazdasági és Hitelszövetkezetek

VAGYON:

Készpénzkészlet	64527	15		
Csekkpénztár, Budapest	1631	49	66158	64
Leszámitolt váltók			962538	03
Konvertált tartozások			92141	58
Adósok				
Folyószámlán	1236808	82		
Szövetkezetek tartozásai	134264	51		
Áruadósok	85339	27	1456412	60
Külföldi adósok Leu 10662199			355406	63
Saját áru	61132	03		
Bizományi áru	1502	18	62634	21
Marosvásárhelyi vajgyár (telek, épület, gépek, felszerelés)			302785	02
Székelykeresztúri vajgyár (épület, gépek, felszerelés)			190517	76
Központi telek	22583		31108	53
Irodaberendezés		35		
Leírások	1000	—	21583	35
Külföldi állampapírok	12244	64	2733	33
Vajgyárak alapítási költségei				
Leírások	2109	01	10135	63
Kölönféle államsegélyek felhasználása			75442	29
			3629597	60
Nyilvántartási számlák				
Kezességek			209475	80
Visszleszámitolt konvertált váltók			495323	43
			704799	23

A „Szövetség“ Gazdasági és Hitelszövetkezetek

KÖLTSÉG:

Kifizetett kamatok			65450	69
Fizetések (központi, üzemi tisztviselők és munkások)			121359	15
Általános költségek (Központ és üzemek)			143270	63
Adók			29809	67
Házbér			6346	95
Konverziós engedmények			2313	73
Leírások			3109	01
			371659	83

Központjának mérlege 1940. december 31-én.

TEHER:

Üzletrésztőke:				
Alapító tagok	1750524	58		
Rendes tagok	173079	98	1923604	56
Tartalékalapok:				
Rendes tartalékalap	3448	47		
Kétes követelések alapja	1614	66	5063	13
Hitelezők:				
Folyószámlán	669462	57		
Szövetkezetek követelései	31058	57		
Vajgyárak tartozásai	94408	11	794929	25
Külföldi hitelezők Leu 9518436			317281	20
Egyezség szerinti betétek			36219	63
Takarékbetétek			434413	73
Visszleszámított váltók			68353	29
Átmeneti tételek			4963	—
Különféle államszegélyek			35000	—
Elszámolatlan konverziós részletek			1446	81
Átmeneti kamatok			8323	—
			3629597	60
Nyilvántartási számlák				
Kezességek			209475	80
Visszleszámított konvertált váltók			495323	43
			704799	23

Központjának eredményszámlája 1940. december 31-én.

JÖVEDELEM:

Kamat és árujövedelem			249159	32
Szövetkezetek hozzájárulási díjai			45760	30
Különböző jövedelmek			76740	21
			371659	83

A „Szövetség“ kötelékébe tartozó hitel-, tej- gazdasági és

VAGYON:

	Hitel		Tej		Gazd. és egyéb		Összesen	
	Szövetkezetek							
Pénztár	148011	49	48529	85	40683	27	237224	61
Betét Kpt-nál, más intézetnél	3023	97	4522	90	2801	47	10348	34
Értékpapír	198061	39	2804	56	9810	26	210676	21
Központi üzletrészek	109811	35	6256	59	5347	14	121415	08
Váltó és kötelezvény kölcsön	1677648	08	—	—	—	—	1677648	08
Konvertált kölcsönök	1105297	81	—	—	—	—	1105297	81
Konverziós veszteség	12973	85	570	10	—	—	13543	95
Különféle adósok	63557	34	48676	90	201548	44	313782	68
Központi folyószámla	29078	36	2627	13	803	25	32508	74
Különféle számlák	323797	15	4724	86	29963	62	358485	63
Ingatlan	50427	52	68475	87	71391	07	190294	46
Berendezés	29981	02	—	—	—	—	29981	02
Külföldi követelések	62755	11	1390	15	4547	13	68692	39
Kétes követelések	—	—	1268	28	3162	41	4430	69
Saját áruaktár készlet	—	—	8777	04	313066	07	321843	11
Gépek és felszerelések	—	—	98806	19	279453	29	378259	48
Állatvásárlási kölcsönök	—	—	17838	27	—	—	17838	27
Biztosítékok	—	—	—	—	23110	70	23110	70
Bizományi árukészlete	—	—	—	—	38111	13	38111	13
Nyersanyag	—	—	—	—	83686	80	83686	80
Átmeneti tételek	—	—	—	—	1179	—	1179	—
Veszteség	11461	89	8257	52	4100	96	23820	37
	3825886	33	323526	21	1112766	01	5262178	55

Eredményszámla

KÖLTSÉG:

Előző évről áthozott veszteség	2932	36	9414	64	1989	72	14336	72
Dologi kiadások	26945	20	56619	63	115096	21	198661	04
Személyi kiadások	63544	50	61435	09	124389	93	249369	52
Házbér	6532	17	3391	54	36146	55	46070	26
Központi hozzájárulási díjak	15464	02	8011	27	4190	07	27665	36
Adók	9484	76	7402	96	25611	34	42499	06
Különféle leírások	3751	03	10925	90	35680	23	50357	16
Kifizetett és tőkésített kamatok	50010	89	2309	54	11976	65	64297	08
Egyéb költségek	4407	61	396	33	—	—	4803	94
Átmeneti költségek	6031	88	—	—	—	—	6031	88
A gazdának tejért kifizetve	—	—	1265938	03	—	—	1265938	03
Üzemfentartási költség	—	—	10003	48	10221	47	20224	95
Nyersanyagok	—	—	—	—	49152	98	49152	98
Felesleg	15907	03	12524	88	41144	21	69576	12
	205011	45	1448373	29	455599	36	2108984	10

egyéb szövetkezetek összesített mérlege 1940. dec. 31-én

TEHER:

	Hitel		Tej		Gazd. és egyéb		Összesen	
	S z ö v e t k e z e t e k							
Befizetett üzletrész tőke	649149	99	150856	96	265181	—	1065187	95
Tartalékalap	164437	32	16951	53	38992	70	220381	55
Népjóléti alap	3211	82	989	53	5564	24	9765	59
Kétes köv. fed. alap	21754	72	—	—	—	—	21754	72
Ingatlan	2331	26	3290	38	706	44	6328	08
Veszteség fed. alap	670	71	—	—	—	—	670	71
Berendezés értékleirási alap	23728	17	—	—	—	—	23728	17
Felszerelés értékleirási alap	—	—	9551	91	15894	97	25440	88
Egyéb alapok	10027	48	8129	24	26664	95	44821	67
Kamatozó takarékbetétek	928677	87	—	—	—	—	928677	87
Egyezségeleg csökkentett betétek	715974	18	—	—	—	—	715974	18
Központi hitel	665802	31	74582	71	159493	12	899878	14
Központi folyószámla	105863	72	8518	28	10466	03	124848	03
Külföldi tartozások	58088	82	16	66	59995	95	118101	43
Különböző hitelezők	35401	72	15482	05	430377	19	481260	96
Különféle letétek	118553	37	21044	22	—	—	189597	59
Különféle számlák	306305	84	757	56	50981	47	358044	87
Átmeneti tételek	—	—	830	30	7303	74	8134	04
Felesleg	15907	03	12524	88	41144	21	69576	12
	3825886	33	323526	21	1112766	01	5262178	53

1940 december 31-én.

JÖVEDELEM:

Áthozott felesleg	176	57	108	—	—	—	284	57
Kamatjövedelem	169081	88	13338	30	—	—	182420	18
Egyéb jövedelem	24291	11	—	—	192041	33	216332	44
Árujövedelem	—	89	1426669	47	259457	07	1686126	54
Veszteség	11461	—	8257	52	4100	96	23820	37
	205011	45	1448373	29	455599	36	2108984	10

Az Erdélyrészi Hangya Szövetkezetek Szövetségének összesített mérlege

VAGYON:

1	Készpénz	208345	51
2	Áruk értéke	828086	06
3	Folyószámlai követelések	604653	78
4	Berendezések	144552	39
5	Ingatlanok	297085	51
6	Értékpapírok	108417	94
7	Veszteség	4397	25
		2195538	44

Eredményszámla

KÖLTSEÉG

1	1939 évi veszteség áthozat	3367	61
2	Személyzeti kiadások	332274	99
3	Felszerelés karbantartási költség	5494	71
4	Vegyes kiadások	82916	40
5	Házbér	29477	59
6	Kamat	6651	12
7	Állami adó és járulékok	41826	21
8	Általános forgalmi adó	4536	74
9	Tiszta felesleg	6808	67
		553354	04

²⁵ A fogyasztási szövetkezetek összesített mérlege csupán a Beszterce-Naszód, Csík, Háromszék, Kolozs, Maros-Torda, Szilágy, Szolnok-

kötelékébe tartozó fogyasztási szövetkezetek
1940. december 31-én.²⁵

TEHER:

1	Üzletrésztőke	631964	91
2	Tartalékalap	556498	02
3	Rendkívüli tartalékalap	10441	30
4	Berendezés értékcsökkenési alap	44974	14
5	Ingtalan értékcsökkenési alap	62019	91
6	Folyószámlai tartozások	715670	70
7	Átmeneti tételek	33779	80
8	Vásárlási vizsztatérítés	93380	99
9	Tiszta felesleg	46808	67
		2195538	44

1940. december 31-én.

JÖVEDELEM:

1	Nyers felesleg az árukon	548956	79
2	Veszteség	4397	25
		553354	04

Doboka és Udvarhely megyei visszatért, valamint a felszabadulás után alakult, összesen 185 szövetkezet adatait foglalja magába.

Az újonnan megszervezett marosvásárhelyi Erdélyrészi Hangya Szövetkezetek Szövetsége, tekintettel arra, hogy az alapítás évének utolsó két hónapjában munkájának legnagyobb része a központ és a hálózat átszervezésével és kiépítésével telt el, 1940. december 31-én csak tájékoztató mérleget készített, azonban már az is 26.882.43 Pengő felesleggel zárult.

A kisebbségi időben az erdélyi felekezeti magyar iskolákban szép eredménnyel megindult szövetkezeti nevelőmunka a felszabadulás után is tovább folytatódott. A felekezeti iskolákon kívül, a most már magyarrá lett állami iskolákban is mind nagyobb és nagyobb számban szervezték meg az iskolaszövetkezeteket. A számban és erőben megnövekedett iskolaszövetkezeti hálózat irányítására, a két erdélyi szövetkezeti központ közös szövetkezeti nevelőosztályaképpen alakult meg Kolozsváron az Erdélyrészi Iskolaszövetkezetek Szövetsége, mely a közoktatásügyi kormányzat jóváhagyásával végzi az erdélyrészi területeken működő iskolaszövetkezetek irányítását és ellenőr-tanárai, ellenőr-tanítói által azok ellenőrzését.

A felsorolt adatok, számok és táblázatok foglalják össze az örömteljes felszabadulás idejében annak a szövetkezeti szervezetnek a helyzetképét, amely a 22 évig tartó kisebbségi sorsban töltött időben küzdött az erdélyi magyarság anyagi javainak megőrzéséért, a lelkek ébrentartásáért és a magyar egység újravisszaállításáért.

A számok által kifejezett értékek összessége talán sokszor nem mérhető össze más nagyobb szövetkezeti szervezetek számadataival, mert azok nagyságai mellett eltörpülnek, de a számok értéke nagyra, hatalmasra nő, ha mögötte látjuk azt a küzdelmes munkát, amit az erdélyi magyar szövetkezetek e földön az idegen uralom alatt e nép fennmaradásáért végeztek. E számok, kicsinységükben is, az erdélyi magyar szövetkezés lelkületének nagyságát fejezik ki. E számokban kifejezett anyagi javak és az erdélyi szövetkezeti tábornak mindig megmutatkozó lelki értékei most már ismét egybe-forrva az egyetemes magyar szövetkezeti mozgalommal, biztosítékát akarják adni az egész magyarság szebb jövőjének.

Nagy Zoltán.

A fő- és középiskolákban működő iskolaszövetkezetek összesítő zárszámadása 1940 június 30-án.

Sorszám	Az iskolaszövetkezet neve	Alakulás ideje	Működő szakosztályok	Elméleti szövetkezeti oktatás van az alábbi osztályokban	Tagok száma	Üzletszék száma	Befizetett üzletszék-tőke	Üzleti fogalom	Készpénz	Tanszerek beszerzési áron	Folyószámlai adósk	Adósk	Üzletszék hátrálék	Berendezés	Egyéb vagyonszék	Jegyzett üzletszék tőke	Tartalékalap	Közművelődési alap	Kirándulási alap	Berend. ért. csökkenési alap	Folyószámlai hitelezők	Hitelezők	Takarékbetét	Összes vagyon	Összes teher	Összes jövedelem	Összes költség	Összes felesleg
1	Gyulafehérvári Róm. Kat. Theologia „Charitas” Iskolaszövetkezete	1939 X. 31	fogyasztási	IV és V évf.	38	38	29 83	399 86	56 90	34 33	—	—	33 50	—	—	63 33	3 33	—	—	—	—	—	—	124 73	66 66	61	3 46	58 07
2	Kolozsvári Róm. Kat. Leányliceum és Keresk „Marianum” Iskolaszöv.	1940 III. 2.	fogyasztási	—	144	145	241 66	1139 96	416 63	50 53	—	—	—	—	—	241 67	46 66	—	—	—	—	—	—	467 16	288 33	189 40	10 57	178 83
3	Kolozsvári Róm. Kat. Fiúliceum „Báthori” Iskolaszövetkezete	1936 X. 19.	fogy, hitel, tej, term.,	VII és VIII oszt.	143	304	449 02	3799 66	1150 50	848 31	50	—	57 66	103 86	—	506 68	134 70	35 83	75 26	—	43	—	640 46	2210 33	1435 93	971 83	197 43	774 40
4	Gyulafehérvári Róm. Kat. Fiúliceum „Majláth” Iskolaszövetkezete	1939 I. 29.	fogyasztási	VII és VIII oszt.	14	14	9 34	859 83	42 70	37 68	5 33	48 46	14	1 66	—	23 34	16 66	9 46	—	—	—	—	—	149 83	49 46	103 70	3 33	100 37
5	Brassói Róm. Kat. Fiúliceum „Zsugori” Iskolaszövetkezete	1939 I. 14.	fogyasztási tejszöv.	VII és VIII oszt.	218	322	214 67	2919 10	394 66	452 28	—	—	322	161 76	—	536 67	191 50	112 23	—	66 66	209 10	—	—	1330 70	1116 16	478 76	264 22	214 54
6	Csikszeredai Róm. Kat. Fiúliceum „Americana” Iskolaszövetkezete	1937 IX. 26.	fogyasztási sport szak.	VII és VIII oszt.	103	148	206 33	3200 34	145 43	416 74	—	—	40 33	17 90	213 33	246 66	69 20	17 50	—	—	103 40	—	—	833 73	436 76	424 80	27 83	396 97
7	Székeludvarhelyi Róm. Kat. Fiúliceum „Pax” Iskolaszövetkezete	1938 XII. 21	fogyasztási hitel	VII és VIII oszt	243	244	162 34	3075 17	355 57	418 83	14 96	—	244 34	128 46	—	406 68	19 93	12 10	—	—	191 63	16 66	216 83	1162 16	863 83	325 60	27 27	298 33
8	Aradi Róm. Kat. Fiúliceum „Agite” Iskolaszövetkezete	1940 I. 14.	fogyasztási	VII és VIII oszt.	108	123	108 67	479 40	87 50	117 80	43 30	—	96 33	—	—	205	10	—	—	—	—	—	—	344 93	215	138 06	8 13	129 93
9	Székelkeresztúri Unit. Fiúliceum „Berde Mózes” Iskolaszövetkezete	1939 V. 13.	fogyasztási	VII és VIII oszt.	25	25	26 33	64 94	21 33	11 34	—	—	15 33	—	—	41 66	—	—	—	—	—	—	—	48	41 66	6 46	0 12	6 34
10	Székeludvarhelyi Ref. Tanítónőképző „Hargita” Iskolaszövetkezete	1939 I. 9.	fogyasztási	VII és VIII. oszt.	267	267	445	4320 14	206 70	1041 30	—	—	—	12 46	—	445	68 87	16 66	—	—	309 90	—	—	1260 46	840 43	464 76	44 73	420 03
11	Nagyszebeni R. K. Tanítónőképző és Keresk. Isk. „Franciscana” Isk.szöv.	1939 IX. 22.	fogyasztási	VII és VIII. oszt	77	84	51	117 97	15	55 76	—	—	89	—	—	140	—	—	—	—	—	—	—	159 76	140	19 76	—	19 76
12	Marosvásárhelyi R. K. Tanítónőképző és Gimn. „dr. Gidófalvy” Iskolaszöv.	1938 X. 31.	fogyasztási	VII, VIII és IV oszt.	142	142	132 93	3471 87	551 66	230 25	9	—	103 73	33 66	—	236 66	248 70	—	—	—	—	9 40	—	928 30	494 76	479 43	45 89	433 54
13	Nagyenyedi Ref. Tanítónőképző „Apáczay” Iskolaszövetkezete	1939 III. 1.	fogyasztási	VII és VIII. oszt.	144	146	126 90	3128 36	—	104 63	349 94	27 90	116 43	5 03	—	243 34	32 03	32 66	—	—	—	3 40	—	603 93	311 43	295 43	2 93	292 50
14	Marosvásárhelyi Róm. Kat. Leánygimnázium „Fortuna” Iskolaszöv.	1939 IX. 15.	fogyasztási	—	126	136	218 16	3896 30	92 90	527 30	—	—	8 50	298 63	—	226 67	98 33	—	—	95 63	—	—	—	927 33	420 63	747 63	240 93	506 70
15	Gyergyószentmiklósi R. K. Leánygimn. „Transilvania” Isk. Szöv.	1940 I. 26.	fogyasztási	—	330	330	315 33	430 83	342 40	35 28	—	—	234 66	29 26	—	550	1 66	—	—	—	—	—	—	641 60	551 66	90 46	0 52	89 94
16	Brassói Róm. Kat. Leánygimnázium „Czenk” Iskolaszövetkezete	1940 I. 28.	fogyasztási	—	62	95	152 73	848 60	—	305 30	—	—	5 60	113 76	—	158 34	—	—	—	—	116 76	141 50	—	424 66	416 60	16 10	8 04	8 06
17	Gyulafehérvári R. K. Leánygimnázium „Sancta Maria” Isk. Szöv.	1940 II. 23	fogyasztási	—	54	54	27	193 24	91 33	3	—	63	12 53	—	90	35 20	—	—	—	—	—	—	—	169 86	125 20	53 53	8 87	44 66
18	Petrozsényi R. K. Leánygimnázium „Victoria” Iskolaszövetkezete	1940 V. 18.	nevelő oszt.	—	222	222	148	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
19	Szászrégeni Róm. Kat. Ginázium „Horizont” Iskolaszövetkezete	1940 IV. 18.	fogyasztási	—	72	72	30 33	21 63	63 96	7 51	—	—	89 66	1 33	—	120	—	—	—	—	40	—	—	162 46	160	3 66	1 20	2 46
20	Kézdivásárhelyi R. K. Fiúgimnázium „Kanta” Iskolaszövetkezete	1938 XII. 15.	fogyasztási	IV. oszt.	103	125	215	1863 94	254	138 73	—	—	—	120 33	—	215	81 26	—	—	—	10 50	—	—	513 06	306 76	272 70	66 40	206 30
21	Temesvári Róm. Kat. Fiúgimnázium „Fraternitas” Iskolaszövetkezete	1939 IX. 9.	fogyasztási	—	98	99	164	3586 43	365 60	9 20	64 10	14 10	1	—	150 66	165	—	—	—	—	106 73	—	100 43	604 66	372 16	263 30	30 80	232 50
22	Radnóti Róm. Kat. Gazdasági Iskola „Transsylvania” Iskolaszövetkezete	1935 XII. 14.	fogyasztási gazdaköri	I. és II. oszt.	99	99	165	636 10	29 60	209 50	—	—	—	148 60	226 80	165	212 33	6 03	—	69 90	91 10	—	—	614 50	544 36	91 50	21 36	70 14
23	Csombordi Ref. Gazdasági Iskola „Barázda” Iskolaszövetkezete	1937 X. 15.	fogyasztási	I. és II. oszt.	47	47	31 33	1555 46	85 76	113 70	85 34	140	47	—	—	78 33	228 90	—	—	—	8 10	—	—	471 80	315 33	173 53	17 06	156 47
24	Székelkeresztúri Unit. Gazd. Iskola „Aranykalász” Iskolaszövetkezete	1940 II. 14.	fogyasztási	I. és II. oszt.	58	58	19 33	192 70	28 40	35 40	—	—	77 33	48	—	96 66	35	—	—	—	—	48	—	189 13	179 66	19 47	10	9 47
25	Kézdivásárhelyi Róm. Kat. Gazdasági Iskola „Gábor Áron” Isk. Szöv.	1937 X. 25.	fogyasztási gazdaköri	I. és II. oszt.	66	66	109	275 83	1 06	287 57	2 24	—	1	63 96	—	110	109 37	—	—	8 43	35 73	43 33	—	355 83	306 86	59 76	10 79	48 97
26	Nagyvárad Szent József Fiúnevelő Intézet „Csóka” Iskolaszövetkezete	1939 IX. 12.	fogyasztási	—	89	89	148 33	2065 07	271 80	63 53	—	—	—	—	—	148 34	5 96	—	—	—	—	—	—	335 33	154 30	190 40	9 37	181 03
	Összesen:				3.092	3494	3.947 56	42542 73	5071 39	5555 80	624 21	230 46	1660 40	1301 19	590 79	5460 03	1649 59	242 47	75 26	240 62	1265 95	262 29	957 72	15034 24	10153 93	5941 56	1061 25	4880 31

A kalotaszegi helynévanyag vízrajzi szókincse

1.

Éppen háromnegyedszázada annak, hogy PESTY FRIGYES felhívta a figyelmet Magyarország régi vízrajza megírásának lehetőségére és szükségességére.¹ Később felhívásának hatása alatt, vagy tőle függetlenül is, többen hangsúlyozták a kérdés megoldásának fontosságát, míg végre ORTVAY TIVADAR nagy kétkötetes munkájában² igyekezett is megoldani a kérdést. Azonban egyrészt azért, mert a történeti vízrajzi forrásanyagot csak a XIII. század végéig használta fel, másrészt pedig azért, mert természetszerűleg nem rendelkezett, hisz nem is rendelkezhetett, az egész országra kiterjedő helyrajzi ismeretekkel, munkája csak tökéletlenül oldotta meg a kérdést. Már maga az, hogy csak a legnehezebben megszólaltatható XIII. századig terjedő vízrajzi anyaggal dolgozott és a vízrajzi nevek életét kutatva nem terjedt ki későbbi koroknak, főként az újabb kornak kéziratosságot, térképekben sokkal bőségesebb anyagára, mindez munkáját folyó- és állóvizeink, általában vízrajzi tényezőink történetének csak hiányos és tévedésektől egyáltalában nem mentes címszótárává tette. Mint már STRÖMPL GÁBOR³ is rámutatott, a régebbi kutatók, és így ORTVAY is, pusztán történeti szempontból közeledve a kérdéshez nem aknázták ki a szorgalmasan összegyűjtött becses anyagot. Így ORTVAY művében is hasztalan keressük a helynevek vízrajzi szókincsének behatóbb, tüzetes magyarázatát, értelmezését, vagy legalább összefoglaló felsorolását. E hiányosságnak oka egyrészt ORTVAY ilyenféle célkitűzésének, meg a megelőző részletkutatásoknak teljes hiányában keresendő. Ma már elképzelhetetlennek látszik egy ilyen kérdés sikeres megoldása anélkül, hogy előbb helyi ismeret-

1 PESTY FRIGYES, *Magyarország vízhálózata a régi korban*: Századok I—1867, 68—78.

2 ORTVAY TIVADAR, *Magyarország régi vízrajza a XIII. század végeig*. Bp. 1882. 2 kötet. — A fentiekre nézve I. az I. 3. kk.

3 *Helyneveink vízrajzi szókincse*. Kny. a Hidrológiai Közlöny IX—1929. köt.-ből. Bp. 1930. 16. — Az itt mondottak no. 1—2.

tekkel rendelkező kutatók az egyes összefüggőbb területekre, országrészekre, vagy éppen vízvidékekre kiterjedő részletkutatásokat el ne végezzék.⁴ Hogy mennyire így van ez, azt legjobban mutatja STRÖMPL GÁBORNak az a fennebb idézett úttörő kísérlete, amellyel az *egész* magyar nyelvterület vízrajzi szókincsét igyekezett tisztázni. Szorgalmas gyűjtéssel és szinte páratlan helyrajzi ismeret birtokában összehordott anyaga alapján megírt rövid összefoglalása úttörő volta mellett is kettős módszери hibában leledzik: meg sem kíséri a magyar vízrajzi szókincs egyes elemeinek 1. bizonyos területekre és 2. bizonyos korokra való elhatárolását, holott sok vízrajzi köznévi csak bizonyos területen, bizonyos időpontban és gyakran csak meghatározott jelentésben él. Pl. *erge* köznévnket ‚patakocska’ jelentésben csak a Szamosháttól kelet-délkeletre elterülő magyar nyelvterület egy részén tudjuk a történeti és jelenkori helynévanyagból kimutatni. Mindmáig úgy látszott, hogy köznévi használata az utolsó dési említés óta, a mult század közepén innen meg is szűnt. 1942 nyarán azonban sikerült feljegyezniem köznévi ‚eres, vizenyős, mocsaras terület réten’ jelentésben [Bonchida, Kolozs m.]. Az elmondottakból nyilván következik, hogy *erge* köznévnk 1. a magyar nyelvterületnek csak keleti részén élt, 2. köznévi jelentésben e terület legnagyobb részén is ma már kihalt, és 3. jelentése nem volt mindenütt azonos (vö. a ‚patakocska’ és ‚eres, mocsaras, vizenyős terület réten’ jelentésben lévő, igaz, csak árnyalati különbséget).⁵ Ilyen példát nagyon sokat idézhetnénk.

Mindebből magától következik, hogy nem elég a helynevekből kielemezhető vr.-i köznevek pusztá összegyűjtése, hanem 1. bizonyos területhez, sőt meghatározott települési egységekhez kell rögzíteni a kérdéses vr.-nevet; 2. meg kell határozni a vr.-név élő vagy elavult voltát és 3. meg kell határozni a vizsgált terület vagy települési egység nyelvében élő jelentését. Ez utóbbi esetben természetesen az országosan ismert vr.-neveket éppen úgy számba kell venni, mint akár jelentés, akár pedig a szókincs vagy hangalak szempontjából csak arra a helyre jellemző vr.-i elemeket.

Ha a magyar helynévgyűjtés és helynévkutatás előtt a hely-

⁴ Újabbán MIKESY SÁNDOR mintaszerű vízrajztörténeti tanulmányában (Szabolcs vm. középkori víznevei. Bp. 1940. 32 l.) egy megye középkori helynévanyagát vizsgálta meg.

⁵ Az *erge*-kérdésre nézve 1. EtSz., MNy. XXIX, 242. kk., XXXVIII, 201—2. és SZABÓ T. A., *Dés helynevei*: Erdélyi Tudományos Füzetek 101. sz. (szerk. GYÖRGY LAJOS).

névanyag vr.-i szókincsének vizsgálata terén ilyen feladat áll, világos, hogy az egész ország vr.-i szókincsével foglalkozni a magyar helynévgyűjtés mai állapotában lehetetlen feladat. Akár a térképek, akár az eddigi módszerei szempontból sok tekintetben kifogásolható gyűjtések anyagát⁶ tekintjük, megoldhatatlan feladattal találjuk magunkat szemben. A magyar vr.-i szókincs későbbi, kifogástalan összefoglalásának lehetővé tételére csak egyetlen mód van: előbb részletekben fel kell dolgozni minél több területegység vr.-i szókincsét, hogy aztán az így nyert biztos részleteredmények összesítésével bizonyosan tanulságos áttekintést kapjunk a magyar nyelvterület egészének vr.-i szó-anyagáról.

2.

Mindezt azért kellett előljáróban elmondanom, mert a fenti szempontokat szem előtt tartva, Kalotaszeg történeti és jelenkori helyneveinek eléggé teljes ismeretével,⁷ itt alább egyetlen zártabb terület vr.-i közneveivel szándékszem foglalkozni. Azt vizsgálom tehát meg, hogy a magyar vr.-i szókincsnek milyen elemei és milyen jelentésben éltek, illetőleg élnek Erdélynek ezen a népi, történeti és földrajzi szempontból valamennyire elhatárolható területén.⁸

E feladatot úgy oldottam meg, hogy az alábbiakban címszók szerint megvizsgáltam az egyes vr.-i közneveknek Kszg.-en használatos alakját, jelentését, idő- és térbeli elterjedését. Az alábbi részletező vizsgálat eredményei alapján a következő megállapításokat tehetem:

A vr.-nevek a helynevekben való történeti szerepük szempontjából négy csoportba sorozhatók: 1. köznévi jelentésben ma is élő vr.-nevek [*árok, bodon, burtuka, csorgó, feredő, folyam, forrás, gát, híd, itató, kenderáztató(tó), kút, nád, palló, part, patak, sátés, sziget, tó, vállu, vezeték, víz, zsilip*], 2. értett jelentéssel csak helynevekben meglévők [*fő, mocsolya, mocsár, rév, sár, sás, selymék*], 3. kihalt jelentéssel ma is meglevő helynevekből kimutathatók [*erge, hintó, jó, renget, szék*], 4. csak történeti helynevekben előfordulók [*ér, folyó, holtárok, ingovány, lágy, tő*]. — Kszg. terüle-

⁶ Erre nézve l. MNy. XXX, 178—180.

⁷ L. tölem, *Kalotaszeg helynevei. I. Adatok*. Kolozsvár, 1942. XVIII + 501 l. (Az E. T. I: kiadása). Rövidítéseim: *á.* = árok, *e.*=erdő, *hn.*= helynév, *k.* = kaszáló, *kn.* = köznévi, *p.* = patak, *r.* = rét — *Kszg.* = Kalotaszeg, *kszg-i* = kalotaszegi, *vrnév* = vízrajzi (köz) név, *vr.* = vízrajzi.

⁸ Kalotaszeg határára nézve l. tölem. i. h. X—XII. l.

tén tehát ma 22—23 olyan vr.-név van, amely élőnek tekinthető, a többi 17 mint vr.-i tényezőt jelölő köznévi kisebb részében teljességgel nem használatos (3—4. csoport) vagy azon a határon van (2. csoport), hogy átlendüljön a köznévi jelentésben kihalt helynév-elemek csoportjába. Mindebből megállapítható, hogy az utóbbi két évszázad alatt Kszg.-en a vr.-i szókincsben jelentős szegényedés történt. Egészen az újabb időkben, alighanem csak a múlt század végén két idegen eredetű (*burtuka*, *zsilip*) és egy ilyen szerepében újabb jelentésű nyelvújítási szóval (*vezeték*) viszont gyarapodott a vr.-i szókincs. Ez utóbbi azonban csak egy faluban él, a többi használata is csak bizonyos települési egységekre korlátozódik.

Ezeknek előrebocsátása után itt alább egyenként vizsgálat alá veszem ezeket a helynevekben jelentkező vr.-neveket. A felsorolásban címszóként mindig az irodalmi alak szerepel, utána pedig a Kszg.-en ismert jelentés áll. Közvetlenül utána, de külön bekezdésben a helynévpéldáknak alakváltozatok vagy nyelvtani alakok szerint csoportosított felsorolása következik. Az egyes csoportokon belül a községek betűrendje, az egyes községek helynévpéldáin belül meg a hn.-nek betűrendje az irányadó. Az egyes alakok mellé ()-be odatettem az első előfordulás évét. Megjegyzem azonban, hogy helykímélés céljából csak az első okleveles említés évét jelzem. Ha az évszám mellett * van, kihalt helynévről van szó. Az egyetlen *-os évszám legtöbbször nem azt jelenti, hogy az előtte álló helynév abban az évben már ki is halt, mert többnyire még később is többször említik.⁹ A * nélküli évszamos hn.-ek ma is élnek. Amelyik hn. után nem áll évszám, csak a jelenkori gyűjtés alkalmával került elő. A pontos helyhez rögzítés céljából rövidített alakban¹⁰ []-ben az egyes településekre is utalok.

⁹ Ahol azonban a többszöri előfordulás fontos volt, nemcsak az évszámot, de az előforduló történeti alakokat is idézem. — Az idézett helynevekre vonatkozó összes adatokat előbb említett kszg.-i helynévgyűjteményemben találhatni meg.

¹⁰ Rövidítéseim: *B.* = Bács (Kisbács), *Bb.* = Bábony, *Bg.* = Bogártelke, *Bh.* = Bánffyhunjad, *D.* = Damos (Kalotadamos), *Dr.* = Daróc (Nádasdaróc), *Dt.* = Deréte, *E.* = Egeres, *F.* = Farnas, *Gy.* = Gyervásárhely, *I.* = Inatelke, *Jg.* = Jegenye, *Jt.* = Jákótelke, *Kd.* = Ketesd, *Kf.* = Körösfő, *Kk.* = Kalotaszentkirály, *Kl.* = Középlak, *Kp.* = Kispetri, *Ks.* = Kiskapus (Magyarkiskapus), *M.* = Mákó (Mákófalva), *Mb.* = Magyarbikal, *Mk.* = Magyarókiereke, *Mm.* = Magyargyerómonostor, *Mn.* = Magyarnádas, *Mr.* = Méra, *Ms.* = Magyarsárd, *Mv.* = Magyarvalkó, *Nk.* = Nagykapus, (Magyarkapus), *Np.* = Nagypetri, *Ny.* = Nyárszó, *R.* = Remete (elpusztult község), *S.* = Sárvásár, *Sz.* = Szucság, *Szt.* = Sztána, *T.* = Türe, *V.* = Vista (Magyarvista), *Va.* = Váralmás (Nagyalmás), *Z.* = Zentelke, *Zs.* = Zsobok.

árok: 1. ér- vagy patakmeder; 2. időszakos vízfolyás és környéke; 3. mesterségesen készített vízlevezető.

árok: Bácsstoroki-, Hidekkúti, Pappfalvi ~ Patfalvi-, Sós- (1734) [B.]. Bikalvőgyi-, Büdöskúti-, Fenyős-, Kisváp-, Kovácsvőgyi-, Széjjespallagi-, Zsilip- [Bh.]. Köves- [Bg.]. Két- [D.]. Inaktelki- (1864*), Nagy- (1699) [E.]. Puszta- (1756*) [F.]. Nagy- (1822*) [Gy.]. Szöllős- (1864) [I.]. Gajaberke-, Száraz- [J.]-Büte- [Jg.]. Kisbükk- (1727*) [Kf.]. Nagy- (1715), Sötéteger- (1715*) [Kk.]. Holt ~ Hót- (1752*), Várpataki- (1775*), Veres- (1766*) [Kl.]. Kis-, Vērēss-, Zúgó- [Ks.]. Szarkás- (1864*), Tekered- (1864*) [Kp.]. Fejír- (1813) [Kd.]. Boros-, Korpos ~ Korpás (1768) [M.]. Hossz-, Kacor- Nagy- (1818*) [Mb.]. Csereji-, Kép- (1766 k.*) , Kiskúti-, Kövezsbereki-, Köves- (1756*), Mély- (1671*), Vércsés- (1768*) [Mr.]. Malom- (1813), Szaros-, Szároz ~ Száraz- (1737) [Mk.]. Buduló (1775*), Bükk- (1792*), Halmaszó (1792*), Mérai- (1756*), Nyiresi- (1775*), Száraz- (1775*), Szemérem- (1786*), Visszafolyó-(1786*), Tolvaj-(1786*) [Mn.]. Kiskúti [Mr.]. Köves- (1719*), Medve- [Ms.]. Csortosi- (1860*), Sáros- (1754*), Száraz- (1737*) [Mv.]. Két-, Kűszürü-, Ropó-, Sáros- (1749) [Nk.]. Mogyorós- [Ny.]. Vist-, Vistai- (1754) [Sz.]. Két- (1672*), Négyoldal- (1891*) [Szt.]. Keresztes- (1725*), Szöllő- (1754*), Temetőji- [T.]. Köves- (1756*), Malom- (1803), Széles- (1891), Szilos- (1761*) [Va.]. Kereszt- [V.]. Bocsi-, Malom- [Z.]. — *árka:* Zápógya- [Bb.]. Csokoj-, Kőszegő ~ Kűszegő- (1734), Natytelek-, Szárhegy-, Szilvás-, Zalányi- [B.]. Barancs-, Barancskút- (1719*), Bögrít-, Darabos- (1725*), Egresvőgy-, Fersőtelek-, Kistorok-, Kovácsvőgy-, Lipót-, Mogyorós-, Natytorok-, Nosza-, Palásták-, Székejtelek-, Színigető-, Vargavőgy-, Veresrít- [Bh.]. Gyires- [Bg.]. Malom-, Mogyorós- (1721), Pina- [D.]. Csókás-, Kosár- (1699*), Körtövélyes- (1699*), Malom- (1699*) [E.]. Mátyásvőgy-, Nyáros-, Puszta-, Szöll- [F.]. Cséplő- (1742*), Csip- ~ Csipl- (1785*), Pány- [Gy.]. János- (1781), Szabóné - [I.]. Középláb- (1765*), Gyepű- (1803*) [J.]. Csete-, Sikkantyús-, Vergősöm- [Jg.]. Fejér- [Kd.]. Asókút ~ Alsókút-, Csoroka- (1775*), Hágó- (1775*), Hiresóka-, Miháj - Mihály- (1813*), Szék- (1714*), Színás- [Kl.]. Katlin ~ Katlim- (1813), Kisberek- (1864*), Lencsepád- (1754*) [Kp.]. Kurtabírc-, Pocok-, Styúbéj- [Ks.]. Boros- (1781*), Csorgó-, Kerek-tölgy- (1771*), Malomvölgye- (1781*), Miska- [M.]. Ferenc- [Mb.]. Csúnyabik-, Kiskúddombja-, Malom- (1737*) [Mk.]. Bodoló- (1696*), Hegyes- (1752*), Kekenyős- (1696*), Malom-, Sárkányos-

(1752),¹¹ Száraz (1775*), Szilvás- (1775*) [Mn.]. Köves- (1719*), Kövespatak- [Ms.]. Ágazat- (1775*), Bori-, Horvát-, Kocsárdi-, Ördögorr- (1768), Pál-, Pap-, Vercsés- (1768*) [Mr.]. Bánya ~ Bány- (1754*), Felsőbány- (1817*), Száraz- (1831*), Másodikbány- (1831*), Rigó- (1781*), Tető- (1831*) [Mv.]. Kispatak réttye-, Körtivőgy-, Mogyorós-, Sújjedés- [Nk.]. Szél- [Np.]. Bikk-, Papné- [Sz.] Kender- (1891), Kenderhely- (1813) [Szt.]. Büdöstő- (1725*), Csorgó-, Fövény- (1725*), Tók- (1772*), Vinekekút- (1725*) [T.]. Csepegős-, Kúcsorgó- [V.]. Farnas-, Gunyág-, Kript-, Körmosága-, Malom- (1795*), Nagyjáj-, Oláháj-, (1754*) [Va.]. Hosszu- [Z.]. Kizsberek-, Korsózsbükk- [Zs.].

Török eredetű *árok* köznevünket (EtSz.) Kszg.-ről főként összetételekből ismerem. Magában csak a következő adatokban fordul elő: *Árok* [(é. n.*) Mm. — (1822*) Gy.] Mint a felsorolt adatokból látható, annál gyakoribb jelzős összetételekben.¹²

JANKÓ JÁNOS az *árok* köznév kszg.-i használatára nézve a következőket jegyzi meg: „... ha a víz puhább talajban, sík területen mélyre vágja be ágyát, *árok* a neve, mely szót azonban csak összeköttetésben vagy jelzővel használnak majd a szám (Négyárok), szélesség (Szélesárok), majd nagyság szerint (Nagyárok), majd végül határozói formában (Árokközt)“ [JANKÓ J., Kalotaszeg magyar népe, Bp. 1892. 22]. Ez a meghatározás inkább az 1. jelentés felé hajlik, holott Kszg.-en ma sokkal gyakoribb e köznévnél a 2. jelentésben való használata.¹³ Az előbb felsorolt adatokat a történeti adatok nagy száma miatt nem tudtam a köznév fennebb jelzett jelentései szerint csoportosítani.

bodon: kivájt és földbeásott fatörzsszel bélelt forrás, illetőleg kút.

E vízrajzi köznévünknek a kalotaszegi helynévkincsben a következő alakváltozatai vannak: *bodon:* Bodonkút (1744*) [Dt.]. Bodonkút (1699*) [EJ. Bodonhorgas¹⁴ (1793*) [Szt.]. Előfordul még összetételben így: Szárazvögyi *bodonkút* [M.] és magában is:

¹¹ 1775-ben *Sárkányeo* alakban fordul elő. Ma is *Sárkányó*.

¹² Az előbb felsorolt alakokon kívül még a következő jelzős összetételeket idézhetem: *Árkosrét* [(1738*) Kd.]. — *Nyíri árkok* [(1822*) Gy.]. — *Kőpárokja ~ Kúpárokja* [Mr.]. — *Pálinkásárkik* [Va.].

¹³ Ha az *árok* folyó vízre vonatkozott, már régebben is ilyenféle helynévösszetételben utaltak, mint pl.: *Csepárka pataka* [(1785*) Gy.].

¹⁴ Kétségtelenül ennek népetimológiával képzett, értelmetlenné vált alakváltozata az 1892-ből ismert *Bodonhordás* [Szt.] helynév. JANKÓ 23 következtetése tehát nem helytálló.

Bodon [Jg. — Kf. (1892*). — T.]. *bodom*: Bodomkút (1892) [Bh.]. E helynév kétségtelenül jelölésköri tágulással, ugyanitt ma egy szántóföldet jelöl. A kút neve ma is *Bodom*. D.-on egy kút és a körötte lévő sz. nevéül ezt, illetőleg a *Bodomnál* hn.-et használják.¹⁵ — Mind a *bodon*-nak, mind pedig a *bodom*-nak van *-s* képzős helynévi származéka is. 1757- és 1765-ben „A *Bodonosban*“ sz.-t, illetőleg k.-t emlegetnek; ugyanez 1803-ban félig magyar, félig rumén alakban így fordul elő: „A *Bodonosba* kite (!) vále poduluj (k.) [Mm.]. 1864-ből a következő adatot ismerem: „*Bodonos* olahul la Burtuke egy udvas fával el latott kúttól kapta nevét“ [Np.]. összetételben: *Bodonoskút* [1719*) Bh.¹⁶ — (1756*) F. — (1715*) Kk.]. — *Bodomskút* [(1882*) Gy. — 1818*) Mm.]. — A *bodom* alakváltozat továbbképzett *Bodomos* helynév-alakját önállóan csak egyetlen jelenkori adatból ismerem [Gy.].¹⁷

A végeredményében germán eredetű szó szláv közvetítéssel alighanem egy régebbi magyar **bidiny* > *bödöny* alakból keletkezett mélyhangú alakváltozat (EtSz.). — Magának a magyar szónak a következő alakváltozatait és jelentéseit ismerjük: 1. *bodon*, *bodony*, *bödön*, *bödöny*, *bödöny* ‚abroncsos faedény, amelyben vizet, zsírt, vaját, túrót stb. tartanak‘ (Szeged, Kecskemét, Visnye Somogy m.); 2. *bodon*, *bödön*, *bödöny* ‚kiodvasodott, vagy kivájt faderék-rész, amelyet kis kutakba víztartóul alkalmaznak‘ (Balaton mell., Ormányság, Sima Somogy m., Olaszfalu Veszprém m.); 3. *bödön* ‚az egy fatörzsből vájt lélekvesztő ladik‘ (Balaton mell.) [MTsz.].

A kalotaszegi helynévkincsben a címszóul írt köznév az előbb felsorolt adatok alapján *bodon*, *bodom* és *bodony* alakban és a 2. jelentésben van meg.¹⁸ A *bodom* alak a köznapi nyelvben leggyakrabban előforduló *-ba*, *-ból* ragos alkalmi hasonulásos *bodomba*, *bodomból* alakból való téves elvonás révén keletkezhetett.

¹⁵ Va.-on egy terméketlen terület *Bodony* ~ r. *Budije* névvel illetnek; bár sajnos, nincs adatom reá, kétségtelennek tartom, hogy ez is *kutat* jelölhetett és így a *bodon* köznévnék máshonnan is ismert jésült alakváltozata.

¹⁶ 1864: „*Bodonos kút* szép kaszálló rét, rajta egy vastagerű kút, melyen egy kijukasztott vastagfa, úgy nevezett *Bodom áll*“ [Bh.].

¹⁷ Egy helynévben előfordul *-i* képzős alak is így; *Bodomi út* [Bh.].

¹⁸ JANKÓ, 23 a következőket írja e vízrajzi névről; „... ha a kút környéke mocsaras... fahordót, *bodomot* tesznek belé s arról nevezik el *bodom*..., *bodomos*..., *bodomoskút*..., vagy éppen *bodonhordásnak*...“ Az utóbbi névváltozat a történeti adatok szerint csak a régebbi *Bodonhorgas*-nak a nép nyelvén való átalakulása és így önállóan köznévi jelentésben használt alakváltozatnak nem tekinthető (L. előbb is!).

Ezt az alakváltozatot máshonnan nem ismerem. — Megjegyzendő, hogy volt éppen a *Bodon-* helynév-tagnak Kszg.-en *Beden-* alakja is. Mr. 1864-i hn.-ei között ez az adat olvasható: „*Bedenkút* (e.) itt az allyán van egy kösziklából eredett forrás nagyon jó ivó víz, a'melly négy nagy itató vállun keresztül foly...” Ez a *beden* alighanem a magyar **bidiny* magánhangzóinak nyiltabbá válásával és jétlenüléssel keletkezett.

burtuka: kivájt és földbeásott fatörzsszel bélelt forrás, illetőleg kút.

Három kszg.-i községből jegyeztük fel *Burtuka* alakban [E., Sz., T.]. A kn. maga kétségtelenül a ruménből magyarba átkerült kölcsönszó. Az EtSz. jelentésbeli nehézségek miatt kétségesnek tartja Szinnyeinek a r. *burtucă*-ból való származtatását; a rumén szónak azonban Erdélyszerte általános a címszóban jelzett jelentése is. Np. történeti helynévanyagában figyelemreméltó e szempontból a következő adat: 1864: „Bodonos olahul la *Burtuke* egy udvas fával el latott kúttól kapta nevét”. Ugyanitt 1892-ben kétségtelenül ugyanazt a területet a magyarok is már *Bortuka* névvel illették. A szucsági *Burtuka* kútnévvel kapcsolatban is ezt jegyezte fel GERGELY BÉLA: „Régebben *bodonkút* volt, ezzel magyarázható első neve”.¹⁹ Kszg. helyneveinek gyűjtése alkalmával Gr. és Mg. határában is találtunk *Burtukă* nevű szántót és kaszálót. E határresznév is kétségtelenül kútnévből keletkezett.

csorgó: forrás.

csorgó: Borza-,²⁰ Botos- (1891*), Csillak-, Dinnyedó-, Flocsocs-, Gábora-, Kópa-, Pincés- (1864*), Rigó- (1864), Városi- (1863*), Vasuti- [Bh.]. Nyáros- [F.]. Pányiki- (1822*), Pap- (1822*) [Gy.]. Bereki- [Jg.]. Demeterkerti-, Egres- [Kt.]. Biki-, Pipás- [Kp.]. Pásztor- [Kf.]. Egres-, Kokas-, Középi-, Kúrtahegyäji-, Teleki- [Mb.]. Kis- (1757*), Nagy- (1818*) [Mm.]. Nagy- (1868*) [Mn.]. Telegdi- [Mk.]. Sós- (1864*) [Mv.]. Fingós-, Hunyadi- (1891) [S.]. Hosszú-, Malom-, Nádas- (1754*) [Sz.]. Ropó ~ Ropóji-, Szöllőji- (T.). Árváthídi-, Hidekkúti-, Kő ~ Kú- (1770), Nádoselvi-, Szél-áji- [V.]. Bükk- [Zs.]. — *csorgója:* Pincék- (1891*), Pincés-,²¹ Mereszló- (1792*) [Bh.]. Kincsverem- [D.]. Szilács- [Dr.] Falu- (1756*), Malom- (1756*), Mónár- [F.]. Bánya- (1822*) [Gy.]. Pap-

¹⁹ Másik neve t. i. *Cigner Jakab kútya*.

²⁰ A XVIII. sz. közepén említenek egy *Borzas Csorgó Patakja* nevű helyet.

²¹ E két első helynévalak kétségtelenül ugyanazon helynévnek két alakváltozata.

[Kf.]. Pável- (1768) [Mn.]. Szurdok- (1830*), Vögyice- [Mk.]. Sándor-, Szilvás- [Mr.]. Kettős-, Szélfí- (1848*) [S.]. Tók- (1725*) [T.]. Falu- [V.]. Bacsóné ~ Pacsóné-, Hidekkút-, Marton- [Zs.]. — *csorgójik*: Gyuri- [Dr.]. Szarka- [Mr.]. Mitra- [Va.].

Önmagában a történeti adatokban *Csorgó*-nak olvasandó alakban és *Csorgó* ~ *Csörgő* alakban ma is előfordul Kszg. faluinak csaknem kétharmadában [B., Bb., D., Dt., E., Gy., I., Jt., Mb., Mm., Mn., Mr., Ms., Nk., R., S., T., V., Va., Z.]. A XVIII. századtól kezdődő történeti adatokat itt feleslegesnek tartom felsorolni. — Gy.-en 1813-tól ismeretes -s képzős alakban (*Csorgós*) is.

A *csorgó* köznév a hangutánzó *csorg* ~ *csorog* ige igenévi származéka. A *Csorgó* helynevek, illetőleg a felsorolt összetételekben szereplő *csorgók* kétségtelenül eredetileg csorgós forrásra vonatkoztak, de idővel a körötte lévő területet is a kérdéses forrás, mint a területre jellemző, vagy éppen legjellemzőbb helyrajzi tényező nevével jelölték. Így pl. 1864: „*Csorgó* rajta levő forrásról“ [Gy.]. — „Tér és *Csorgó* egy tér mentén van egy igen jó forrása mely *csorgóra* van véve“ [Mm.]. Ma tehát az eredetileg vízrajzi tényezőt jelölő köznév térszíni formákra is vonatkozik. A *csorgó* természetesen különböző összetételekben is előfordul (l. előbb is). Ilyenformán keletkezhetik aztán efféle alak is: *Csorguccaji csorgó* [V.].

ér: fluentum, bach.

Csak egy történeti és egy jelenkori adatból ismerem így: *Hodosér* (1780*) [Z.]. *Natykutére kútya* [Kk.]; ez utóbbi első tagja kis ér neve. — A kn. maga finnugor eredetű [EtSz.].

erge: patakocska, ér; fluviolus.

A kszg.-i helynévanyagban B.-on előfordul a *Zerge* hn.; a név egy kis patakocska melletti rétre vonatkozik. Mint közelebbről kimutattam, e különös helynévben *erge* ‚patakocska, ér; fluviolus‘ köznevünk lappang (MNy. XXXVIII, 201). Ez a hn. az *Erge* névelős helynévalakból keletkezett úgy, hogy az *erge* köznévi szerepének itteni megszűnése után a hn.-et névelős kapcsolatból kiválva *Zerge*-nek értelmezték.

Érdekes, hogy az ilyen magyarázat lehetőségére nem jöttem rá akkor, mikor Dés helyneveivel foglalkozva, meg kellett magyaráznom a város határából ismert mai *Zergehid* hn.-et [Vö. tőlem, Dés helynevei 25, 28, 30]. Ez a hn. a Désakna felől jövő Sospatakon átvezető híd neve. Minthogy Dés történeti hn.-ei között 1754-ből ismeretes „az *Ergék* közt“, 1850 körülről „Az *erge* mellett“ hn., és ezen kívül más adatunk is van az *erge* itteni köznévi szerepére,

nyilvánvaló, hogy a dési *Zergehid* előtagja is csak az előbbi **az Ergehíd* névelős kapcsolatból való kiválással magyarázható.

A B.-on előfordult és a fenti magyarázattal értelmezett *Erge* azért is érdekes, mert az *erge* köznévi egykori elterjedésének egy újabb pontját jelzi. Magam már kimutattam hn.-ekben Kolozsvár környékén Válaszútról és Magyaroköblösről is e köznevet (MNY. XXIX, 243). A B.-on előforduló *Zerge* az *ergé*-nek eddig legdélnyugatabbra fekvő hn.-i képviselője. 1942 nyarán azonban a kolozsmegyei Bonchidán, Válaszút tőszomszédságában lejegyeztem e köznevet ‚eres, mocsaras, vizenyős terület réten‘ jelentésben. Erdélyből ez az egyetlen adat arra, hogy az *erge* köznévi szerepben is él. A Szamoshátról azonban kimutatta ilyen szerepben CSÚRY BÁLINT [SzhSzt. I, 238]. E két adat alapján módosítanom kell azt az állítástom (i. h. 245), hogy az *erge* a XIX. század első felén túl köznévként nem volt használatos.

feredő: forrás vagy kút környékén keletkezett mocsaras, tavas terület neve (?).

Előfordul E.-n 1699—1864 között többször is; éppen itt 1864-ben a *Feredő* nevű határrészben egy négy öl átmérőjű tavat említenek; ennek a közepét mérték, de „fenekét sohasem érték, ezért feneketlen tónak hívják“ (Vö. KHn. 194—5). Ma itt egy szántóföld neve *Feredő* ~ r. *Feredey*. Előfordul ugyanitt még *Feredő kútya* (1699) összetételben is. — Kszg.-ről még csak a következő ide tartozó adatokat idézhetem: 1864: „Részletei a coldi verőfénynek: ... kövecses tér *Feredő* mellyek szántóföldek“. 1941: *Feredő* ~ r. *Feredey* [Va.]. — 1757-, 1758- és 1803-ból Mm.-ről ismerünk még egy *Feredőkút* helynevet.

A helynévként alkalmazott, illetőleg helynévi összetételekben szereplő *feredő* köznévi a *fürdik* ige népnyelvi és éppen kszg.-i *feredik* alakjának igenévi származéka. Ez alakokon kívül a Székelyföldről *fëredő* ~ *förödő* alakváltozata is kimutatható [MTsz.]. A *Feredő* nevű helyek eredetileg kétségtelenül a marhák, esetleg ritkán az ember fürdésére szolgáló mocsaras, tócsás, tavas helyek lehettek,²² idővel e helyek környékére is kiterjedt a helynév jelölési köre. Ha aztán a vizenyős terület, vagy a tó kiszáradt, a helynév később már nem vízrajzi tényezőre vonatkozva is megőrizte az eredeti vízrajzi állapot emlékét.

²² Így értelmezendő JANKÓ, 23 véleménye is: „Amely vizet végül fürdésre is lehet használni, — írja — az a *feredő*..., s arról kapja nevét az egész határdomb“.

folyam: erecske.

Az EtSz.-ban felsorolt jelentések közül Kszg.-n csak a ,fluentum, rivus, der bach' jelentésben van meg. Adatok: *Tibád folyamlya* (1731*) [Bh.]. *Berekalya folyama* (1843); ma: *Berekāji fōjam* (p.) [Mb.]. *Ríti fojam* ,a Ríti kútból, a Kapus patakba folyó erecske neve' [Ks.]. — A köznévi maga vagy névszóul használt ige, vagy *-m* deverbális névszóképzővel alkotott köznévi [EtSz.]. Némi jelentéskülönbséggel: *fojám* ,vízlevezető barázdácska, vízmenés, árkocska' (mezőn, réten) ismerjük a Szamoshátról is [CSÜRY, SzhSz.]. JANKÓ, 21 szerint a *folyam* a csorgóból veszi eredetét; két folyam egyesüléséből keletkezik a patak. Kszg.-en az idézett helyeken e kn. a köznévi ,ér, erecske' megfelelője.

folyó: fluviolus.

Csak két falu helynevei között fordul elő 1864-ben az *Almás folyó* névben [Kl., Va.]. Alighanem itt is csak a forrás leírójának köznéviében élhetett ez a vízrajzi köznévi és így nem tekinthető itt a népi vízrajzi szókincs részéneit.

forrás: fons, quelle.

fórás: Fürdeji-, Teleki- [J.]. Szilvakúti- [M.]. Kő- (1759*) [Mm.]. Hosszaki-, Róza ~ Rózsa- [Sz.]. — *fórások:* A fórásoknál ~ r. La izvqre [Mn.]. Fórások ~ r. Izvor. Ivámfórás²³ [Sz.]. — A *forr* ige származéka.

fő: fons, initium, principium.

Adatok: Sárospatak- (1737*) [D.]. Pusztáárok- (1756*), Sárospatak- (1756*), Tó- (1756*) [F.]. Kút- [Gy.].²⁴ Bükk- (1799*) [Kk.].²⁵ Forrás- ~ Fórás- (1754) [Kp.]. Eger- (1715*) [Mk.]. Bükkárok- (1792*) [Mn.]. Gálnás- (1864*) [Mr.]. Feketevíz- (1860*) [Mv.]. Kiskút-, Kút- (1864) [Ny.]. Szél- (1864*) [S.]. — Előfordul még *Kaproncai kút feje* (1699*) [E.] és *Aranykút feje* (1803*) alakban. — A szó maga fgr. eredetű [EtSz.]. JANKÓ, 21 szerint „a folyóvíz forrása a nép szerint az egész folyónak *feje*“ Kétségtelenül így kapta Kszg. egyik legismertebb községe, a Sebeskörös eredeténél fekvő *Körösfő* is nevét. A körösfőiek a Körös forrását *Körösfő* (~ *Körösfü*)-nek nevezik [JANKÓ, 21.].

gát: 1. vízduzzasztó gát; 2. malomárok.

gát: Tó- (1780*) [Bh.], (1699*) [E.], (1785*) [Gy.], (1941) [Jg.], (1754*) [Kp.], (1941) [Mr.], (1731) [Sz.]. Alsó- [Bg.]. —

²³ A forrás Kós Mihály szucsági földbirtokos fiának az emléket őrzi.

²⁴ Csak a *Kútfőberke* (1742*), *Kútfőberke oldala* (1785*), *Kútfőberke teteje* (1785*) összetételben fordul elő.

²⁵ Csak a *Bükkő Tónál* összetételben mutatható ki.

Két- (1728*), Halastó- (1728*), Malom- [Nk.]. — *gátja*: Barta- (1683*) [Bh.]. Malom- (1768) [Mr.], (1715*) [Ms.]. — Magában *Gát* alakban és névutósan (*Gát alatt*) előfordul több kszg.-i község XVIII—XIX. sz.-i helynévkincsében [Bg., D., Gy., I., Jt., Ks., Mv., M., Mr., T., Z.]. Ks.-on érdekes jelentésfejlődéssel a *Gáttól* kiinduló egész malomárkot illetik e névvel. — Maga a köznévv szláv eredetű [BÁRCZI, SzfSz.].

híd: pons, brücke.

híd: Fa- (1864), Rosz-, Szucsáki- [B.]. Papriti- [Bb.]. Határi- [Bg.]. Barancs-, Csillak-, Györfalvi-, Kis- (1731), Kő- (1742*), Nagy- (1715*), Péntek- (1864*), Piski-, Pusztaji-, Romlás- (1788*), Romlot- (1684*), Sóházi-, Újúti-, Zomboji- [Bh.]. Kis-, Kő- (1733*), Mákai- (XVIII. sz. eleje*), Naty- [D.]. Kő- (1864) [Dr.]. Kis- (1699*), Közép- (1699*), Nádas- (1699*), Naty-, Sárosi- (1699*) [E.]. Kis-, Kő ~ Kű- (1781), Rosz- (1781) [I.]. Csorokaji-Kő- (1781*), Pinceríti-, Tamásfalvi- (1775*) [Kl.]. Csérésnyés-, Kis-, Naty-, Sáros- (1699), Sárospataki- [Kk.]. Észtárai naty-, Kis-, Naty-, Rosz-, Sásszili ársó-, Sásszili ferső [Ks.]. Daróci- (1754), Kis- (1768*), Nagy- (1781) [M.]. Püspök- [Mk.]. Türeji-, Vistai- (1813*) [Mn.]. Bot-,²⁶ Hosszuvízi-,²⁷ Kiskúti-, Naty- [Mr.]. Vádi- [Ms.]. Naty- [Nk.]. Karos-, Kő- (1864*), Naty- [S.]. Burtukaji v. Kenderheji-, Naty- [T.]. Árvát-, Citta-, Pittánkó- [V.]. Tamásfalvi- [Va.]. Keskeny-, Naty-, Romlot- (1771*) [Z.]. — *hidja* ~ *higgya*: Balhaskút- [Bg.]. Arsósortompó-, Barancs ~ Boronc- (1754*), Dragnapataka- (1465, 1539*),²⁸ Magospalló-, Székelytelek- (1754*), Székejtelekpataka csinált- [Bh.]. Gál- [E.]. Templom-, Zollyom- [Jg.]. Csüggő-, Olávölgy- (1727*) [Kf.]. Sárospatak- (1733) [Kk.]. Bozolnok ~ Bozolnak- (1768*), Malom- (1775*) [Kl.]. Bődök-, Olávóty- [Ks.]. Nagy- (1768*) [M.].²⁹ Előpatak-, Kőröspatak-, Telek- [Mb.]. Szurdok- [Mk.]. Bodoló- (1696*), Köleság- (1786*), [Mn.]. Tér- (XVIII. sz. vége*) [Mr.]. Öllýves- (1715*) [Ms.]. Csinkó- [Ny.]. Farkaspatak- (1792*) [S.]. Bikali- [Sz.]. Varga- (1728*) [T.]. Árvát- (1731), Kaloda-, Lok- (1813) [V.] — *hidjok* ~ *hidjik*: *higgyok* ~ *higgyik*: Cigán- [Bg.]. Takács- [Gy.]. Csáki- [Kk.]. Gazsi- [T.]. Gábor- [V.]. András-, Vince-[Z.]. — A valamelyik iráni nyelvből származó *híd* SZÓ [BÁRCZI, SzfSz.] Kszg.-en is, mint a magyar nyelvterületen általában, bár-

²⁶ Másik neve: *Pásztorhíd*.

²⁷ Másként: *Hosszúúti híd*.

²⁸ Az oklevélben „pontem *Dragnapathakahyda*“ alakban.

²⁹ A forrásban „a *Nagy hidán* fellyül aáa Szigetekben“ alakban.

miféle anyagból (fa, kő, cement, vas) készült folyóvizen vagy mocsaras, vizenyős területen átvezető hidat jelölhet; jelölésköri kiterjedéssel vonatkozhatik, illetőleg vonatkozik a híd környékén lévő területre is. Köznevünk nemcsak összetételben, önmagában állva is előfordul több kszgi község történeti helynévanyagában [Bh., Dt., E., Kk., Ms., S.].

hintó: ingovány, láp.

A fenti jelentésben kihalt köznevünk a következő helynévi összetételekben fordul elő: 1714: *Hinto* Aj előtt. 1752: *Hintóája*, *Hintó* alja, *Hintó* aja. 1755: *Hintó* allya előtt. 1761—2: *Hinto* allya előtt, *Hintó* allja előtt. 1766: A' *Hintó*ájába. 1768: A' *Hinto*ájába. a' *Hinto* ája előtt. 1775: A *Hinto* Ajjába, A *hinto* Ájba. 1792: *Hinta* Allyában, A *Hintovája*. 1942: *Hintóája* ~ *Hińt'ęoje* [Kl.]. 1795: *hinto* aly. 1826: a' *Hinto* ajban. 1892: *Hinto* alja [Va.]. — Ugyanennek a köznévnek -s képzős származékából is alakult hn. *Hintós*: *Hintos* ~ *Hińt'ągš* alakban. — Magának a *hintó* köznévnek ‚ingovány, láp’ jelentését a kidei *Hintómező* helynévvel kapcsolatban legutóbb MÉSZÖLY GEDEON mutatta ki (Nép és Nyelv 1941 — VII, 225 kk.). Meggyőző fejtegetése szerint a *hintó* köznév egykor éppen úgy ‚láp’-ot jelentett, mint az *ingó* és az *ingovány*. E köznév Kszg.-en is a köznévi szerepben kihalt szók közé tartozik.

jó: folyóvíz.

Folyóvizet jelentő sok kihalt köznevünk közül a *jó* Kszg.-ről csak a *Székelyó* víznévben mutatható ki. A tőlem ismert történeti adatokban még 1771-ből is olvasható e folyóvíz neve *Szekelly jo Vize* [R.] alakban; ebből az adatból arra következtethetünk, hogy *jó* szavunk ‚folyóvíz’ jelentését akkortájt már nem érezhették.

holtárok: a folyóvíz elhagyott medre.

E köznév Kszg.-en hn.-ként csak Kl. történeti helynévanyagában fordul elő a következő alakokban: 1714: az *hot arok* mellett (r.). 1739: A *Holt aroknal* (k., sz.). 1768: A' *hót árkon* belől a' térben (sz.). 1792: Az *Hót Arkan* belől. — Idézhető ugyaninnen 1714-ből összetételben így: „a Bozonok *hot arka* mellett“ (r.). — A *holt* igenév elhalt folyó-részletet jelöl a Sz.-ről ismert *holt Nádos* (1781*) és alighanem ugyanezt a Ks.-ről idézhető *Holt Kapus* (1864), illetőleg a mai *Hótkapus* helynévben, habár ez utóbbihoz 1864-ben azt a magyarázatot fűzik, hogy „egy hajdani nagy pestis elől a' lakosok ide vonulva s itt elhalva nyerte nevét.“

ingovány: mocsaras hely.

Az *ing* ~ *inog* ige származéka [BÁRCZI, SzófSz.]. E vr.-i köznevünket csak egyetlen kszg.-i község történeti helynévanyagából

tudom kimutatni a következő adatokban: 1781: Az *Ingovány* n. h.-ben, Az *Ingoványon* (sz.). 1835: Az *Ingovány* (sz.) [M.].

itató: marhaitatásra használt kút.

Mindössze két jelenkori helynévadatból ismerjük *Itató* ~ r. *Itatǎu Adǎpǎtǎre* [B.] és *Itatóhej* alakban.

kenderáztató(tó): a kinyűtt kender áztatásának céljára használt természetes vagy mesterségesen készített tavacska.

Nagyobb folyóvíz hiányában Kszg.-en kisebb természetes tavakban vagy kutak, patakocskák környékén mesterségesen készített áztató helyeken teszik le ázni a kendert. Így van Bh.-on ma is *Kenderásztató* nevű tó; ez 1831-ben „*A' Kender Asztato Tonál*“ alakban fordul elő. Idézhetem még 1864-ből S.-ről „az ország ut mellett... a *Kenderáztató tok*“ és T.-ből a *Kenderáztató* adatot. Ez utóbbi adat említésekor ezt jegyzik meg: „sok szénát termő hely egy része oldalos sz., mellyből szinte jó mész kő ásatik és országszerte híres szép fehér mész égettetik“. A hn. tehát ekkor már jelöléskori tágulással a kenderáztató hely környékét is jelentette, sőt esetleg azon a területen már nem is volt kenderáztató hely.

kút: fons, quelle.

kút: Büdös- (17), Hidek-, Írtási-, Kis-, Liba-, Rózsás-, Sásas- ~ Sásos-, Szentiványi-, Szenytyános-³⁰ [B.]. Zăpogyaji- [Bb.]. Balhás- (1864), Kántori-, Kríti-, Mocsár- [Bg.]. Ársógalambór-, Bagoly- (1864*), Barancs- ~ Boroncs- (1644 előtt), Bikali vőgyi-, Bodomos- (1864*), Bodon-, Bokor-, Böndi-, Buzagyakra- (1892*), Büdös- (1716), Cinige-, Cinegés- (1892*), Cső- (1864*), Dur Bálint- (1864*), Eső-, Fersógalambór-, Fővény-, Gábora- (1864*)³¹ Galambor-, Kalodás- (1683*), Kávás- (1549), Kincses- (1644 előtt*), Kova- (1754*), Kovács- (1638*), Kovás- (1792*), Kövecses- (1572), Kúpál-, Lapos- (1465/1539*), Leskő- (1864*), Nagyuccaji ársó-, Ördök-, Paklyas- (1465/1539*), Pincés- (1731*), Tibád ~ Tibáti- (1716), Újuccaji ársó-, Újuccaji fērső- [Bh.]. Berekszil-, Feneketlen- (1754*), Tetves- [D.]. Alsó ~ Arsó-, Eger- (1864*), Erdőajji-, Felső ~ Fērső-, Fingós-,³² Kettős-, Kizsbereki-, Köves- (1864), Sós- (1813) [Dr.]. Fűz- (1773*)³³ [Dt.]. Büdös-, Fődeles- (1699*), Fűzkút- (1699*), Hidek-, Pina- v. Rész-, Rózsa-, Szilosi-, Tövises-

³⁰ Ugyanez 1864-ben *Szent János kuttya* alakban említették.

³¹ „...ivo kut egy *Gábora* nevű embernek helyén“.

³² Bugyborékoló vizéről kapta nevét.

³³ A XVIII. század folyamán elruménesedett Dt. hn.-ei között 1836-ból ismert „*La Csizkut*“ kétségtelenül ennek rumén ajkon elváltzott alakja.

(1699*) [E.]. Mész-, Pērsáji-, Szőr- (1813*) [F.]. Bodomos-, Hidek-, Kőrös- (1742*), Mēh- (1785*), Měj- (1785), Nádas- (1785), Pete- (1785*), Sövényes- [Gy.]. Dobogaji-, Gáti- (1813), Magyarós- (1781), Mész- (1781), Mocsár- (1813) [I.]. Alsó-, Borza-, Būdös- (1765), Fölső-, Köves- (1813*), Ucca- [It.]. Bírósági-, Borsos-, Kígyós-, Lencse-, Lőrincájaji- [Jg.]. Bálin-, Cigány ~ Cigán- (1813), Egres-, Majom-, Mocsolya- (1738*), Tengejő- [Kd.]. Bálin-, Kígyós- (1813*), Kí-, Kis-, Korpos- (1891), Kovács- (1891*), Magyaros- (1854*), Měj ~ Mij- (1785), Naty- (1754), Mester- (1891*), Pusztaji-, Szakál- (1891*), Új- [Kf.]. Bácsmegeji-, Bárka-, Bogdán-, Bodomos-, Boros- (1781), Deres- (1722), Halom- (1781*), Hidek-, Kú-, Liba- (1728), Lik (1728), Magyaros- (1781*), Olá- (1672), Zaj- [Kk.]. Alsó- (1752*), Fejér-, Kis-, Pásztor- [Kl.]. Bedáji-, Kolbaji-, Nyerges- (1754*), Nyíresi- [Kp.]. Borsóhéji-, Borzásvögyi-, Jávor-, Kopaszi-, Kutasvögyi-, Olávögyi-, Ríti-, Sörlő- [Ks.]. Bika-, Bod Gyuri-, Bojgós-, Bögő-, Eger-, Felső ~ Ferső-, Felsőmagyaros- (1864*), Fili-, Füz- (1781*), Kallós-, Kelemen-, Köves (1781*), Magyarós-, Pogány- ~ Pogán- (1781), Szilva- (1781) [M.]. Bartó-, Csákány-, Fűsz-, Hanga-, Kis-, Kú-, Varju- (1756) [Mb.]. Agár-, Arsóomlási-, Bárasz-, Benkő-, Bódi-, Cigán-, Elópataki-, Ferső-, Fersóomlási-, Gyertyán- (1891), Gyertyán- ~ Gyortyán-, Hidek-, Kiskuddombjaji-, Kisomlási-, Kisszőhej-, Kőrösódal alatti-, Kőrösvögy alatti-, Nagyomlási-, Puri-, Sándor-, Szűcs- [Mk.]. Aranyos- (1658*), Bogács- (1717*), Bogláros- (1822*), Boglács- (1754*), Borza- (1765*), Bús (1765*), Füz- (1773*), Kemencés- (1717*), Kertes- (1759*), Kőrös- (1765*), Kő- (1813*), Lénárd- (1813*), Novák- (1757*), Veres- (1803*) [Mm.]. Pusztá- (1696*) [Mn.]. Beden- (1766 k.), Cigán v. Roma-, Horvát-, Kis- (1754), Lút- v. Nyomás-, Macskási- ~ Macskás- (1915), Omlás- (1754*), Pokol-, Szabó- (1915), Szász-, Tompa-, Ucca- [Mr.]. Muhusi [Ms.]. Arany- (1744*), Bese- (1864), Buzgó- (1754*),³⁴ Cseresznye- (1781*), Egres- (1771*), Hideg- (1831*), Medves- ~ Medvés- (1817*), Olá- (1831*), Sárospataki- (1813*), Vér- (1891*) [Mv.]. Bodomos-, Borzafalva-, Kősziklás- (1808*), Kú-, Mogyorós- (1501 után/1760*), Pina-, Sós-, Szőr- [Nk.]. Būdös- (1864*), Hideg- (1803*) [Np.]. Físz- ~ Füz- (1737), Kösségi-, Mester-, Nagy- (1731*), Papi-, Télen- ~ Téren- [Ny.]. Csatornás- (1737*), Hideg- ~ Hidek- (1864), Lapis- (1864*), Monostor- (1864) ~

³⁴ Ha a víz bugyogása is látható — írja JANKÓ 23, — az a *buzgókút* ...vagy *bojgókút*, így nevezi a nép: „mert a víz úgy száll fel, mint a pillangó”.

Monostori-, Uj-kút- [SJ. Csákán (1781, 1941) ~ Csákány- (1813*), Hados- (1754*), Hideg- ~ Hidek- (XVII. sz. m. f.), Hordó- (1391*), Hordós- (XVII. sz. m. f.), Kender- (ua.), Körte- (1868) ~ Kör-tövény- (1765*), Közmezőji-, Óráti-, Pogán- ~ Pogány- (1499), Pujuc- ~ Pujuj-, Zúgóberki [Sz.]. Fingós- (1891*), Fűz- (1770 k.*), Kesely- (1891*), Mészpest- (ua.*), Miska- (ua.*), Szeglet- (1672*) [Szt.]. Arany- (1772*), Bereki-, Büdös-, Cser- (1683*), Erős-, Fűz- (1683*), Ökörtilalmasi-, Szöllő- [T.]. Büdös- (1765), Csipes- (1770 k.*), Fűsz- (1864), Hágó- (ua.*), Hársfa-, Hideg- (1813*), Hordos- (XVII. sz. m. f.),³⁵ Kis-, Korpás- (1774 k.), Máténéji-, Száraz- ~ Szárasz- (1770 k.), Szarvas- (1915 k.*), Szek- [V.]. Bercsaji-, Cimen-, Csesnyefűji-, Hideg- ~ Hidek- (1864), Hujtaji-, Mester-ákfűji-, Sztrintori-, Új- [Va.]. Bárka-, Bojgó-, Büdös- (1864), Damosáji ársó-, Damosáji fërsó-, Ginyadó- (1754*) ~ Ginyadóji-, Három-, Horgasi-, Hosszuj-, Király- (1737), Kis-, Köves- (1712), Potroci-, Sós-, Téfeles-, Tó- [Z.]. Arsóbüdös-, Arsókesken-, Bodon-,³⁶ Bojgó-³⁷ (1864), Bokor-, Bükk- (1864), Ferkő-, Fërső, Fërső-büdös-, Fërsókesken-, Gémnyelves-, Hideg- (1864), Keresztfá- (1864), Kis-, Köves-, Mész- (1815), Rúzsá-, Tyúklábos- [Zs.] — *kuta*: Cigán- (1465/1539*) [Bh.]. Falu- (1754*) [Nk.]. — *kútja*: Eszes Márton- (1864*), Rébik- (1815*) [Bb.]. Malomvögy- (1864*) [Bg.]. Barancs- (1864*), Cinegés- (1579), Dur Bálint- (1792), Fáta-, Hó-hér-, Józsi János- (1720*), Józsi Jánosné- (1712*),³⁸ Kovácsvölgyi- (1754*), Ördög János-, Tibát- (1864*) [Bh.]. Jópál-, Kiccsere- [D.]. Ant-, Csókos- (1699*), Kaproncai- (1699*), Kössík-, Matehi-, Pap-, Rozsnyaji-, Szernyú Tamás- (1699*) [E.]. Pete- (1785), Ruszki- [Gy.]. Falu-, Kálmán-, Paliné-, Szabóné- (1781*), Varga- (1781*), Vargáné-, Villám- (1762*) [I.]. Kondor-, Pap- [Jg.]. Dédeódal-, Fejesné- (1765) [Jt.]. Bálint- (1738*), Dillő-Kisrét- (1813) [Kd.]. Pap-, Szöllő-, Ujhatár- [Kf.]. Liba- (1728*) [Kk.]. Bálint Kató- (1766*), Bogyá- (1864*), Ferenci Sámuel-

³⁵ Nyilván ennek csak sajtóhibával keletkezett alakja a *Horros-előtagú*, melyet más forrásból ismerek.

³⁶ Itt régen *bodonkút* volt.

³⁷ „*Bojgo kut*, egy az földből félbuzgó forrás, és a' mely olykor idő szakonként zavaros bojgásba is jön“. L. még előbb a *buzgókattal* kapcsolatos jegyzetet.

³⁸ Ugyaninnen a következő helynévalakokat ismerem: *Jófi János kútja* (1683, 1715, 1721), *Jófi Jánosné kútja* (1705, 1731, 1780, 1803), *Jó Ifjú János kútja* (1644 előtt), *Lófiné kútja* (1771), *Lófi Jánosné kútja* (1731), *Zsofi Jánosné kútja* (1781). — A felsorolt helynévalakok alighanem ugyanannak a helynévnek alakváltozatai. Melyik volt az eredeti, nem tudom megmondani.

(1864*) [Kl.]. Falu- [Kp.]. Berek-, Kopasz-, Salamon-, Szilvás- [Ks.]. Bika- [M.]. Bacsóné-, Bálint Annó- [Mb.]. Disztószállítás-, Kiskút- (1737*), Kora-, Szurdok-, Venikés- (1737*) [Mk.]. Csokla- (1822*), Dorgán- (1542/1755*), Édesmező- (1759*), Lénárt- (1642*), Lok- (1744*), Pince- (1765*), Radó- (XVIII. sz.*),³⁹ Urak- [Mm.]. Falu- (1775*) [Mn.]. Gazsi-, Omlás- (1766 k.*), Pap-, Píntek-, Szomordok- (1766*) [Mr.]. Marzsinya- [Ms.]. Bele- (1754*), Bese- ~ Bése- (1813*), Déde- (1542/1755*), Gezsebükke- (1785*), Kövesmező- (1568/1575*), Pap- (1831*) [Mv.]. Csibi-, Gálnás-, Gyérmán-, Magyarós-, Nyárosfű-, Pap- (1813*) [Nk.]. Kenderszer- (1840*), Hasznos-, Pap-, Puhár-, Város- [Ny.]. Kistenger- (1646*) [R.]. Berek- (1792*), Eperjes-, Lapis-, Marton- ~ Márton- (1891*), Szilfű- [S.]. Cigner Jakap-, Fundetura-, Nyulak-, Oboc-, Orát- (1754*), Pap-, Sárgapatak-, Szöllőhety- [Sz.]. Ándor-, Vineke- (1725*) [T.]. Csipes- (1770 k.), Kaloda-, Kapulat-, Markul- (1731*) [V.]. Kápra-, Kútája-, Segvég⁴⁰ (1722*) [Va.]. Mangó- (1806*) [Z.]. Arsókesken-, Bacsóné ~ Pacsóné-, Bokor-, Försókesken-, Gyilkos-, Jóbisné-, Kizsberek-, Martomfű-, Mocsojás- [Zs.]. — *kútjik*: Cuca- [Bg.]. Bandi- [Dr.]. Abrán- [Gy.]. Józsi-, Kúpál-, Kúpál Marci-, Pap- [Kp.]. Bod Gyuri-, Szécsi [T.]. Rúzsa- [Zs.]. — *kútjok*: Fodor-, Kovács-, Pali-, Pínteg Bandi- [Kf.]. Boros-, Istók- [Kk.]. Paluc- [Mk.]. Fazakas-, Zsebe- [Ny.]. Varga-, Vince Pál- [Z.]. — *kútjuk*: Potyák- [S.].

Mint a fenti helynévadatok felsorolásából látható, török eredetű *kút* köznevünk a vízrajzi helynevek képzésében olyan gyakran alkalmazott helynévi elem, hogy gyakoriságban egyik köznevünk sem múlja felül, sőt az *árok* és a *patak* főnevet kivéve, még meg sem közelíti. Minthogy egy-egy község belső területén, illetőleg határán nagyon sok *kút*-nak nevezhető vízrajzi tényező van, természetesen, hogy nagyon sok a külön elnevezett kút is. Ezért alig néhány olyan helynév-adatot tudok idézni, amelyben a *kút* köznév magában is egy *bizonyos* kútra vonatkozik.⁴¹ A *kút* a maga külön nevét többnyire arról a személyről kapja, akinek valami köze volt a kút-

³⁹ Ma ugyanez *Aradó kúttya* alakban ismeretes. Alakulására nézve l. MNy. XXXVI, 138—9.

⁴⁰ Irva: *Seghvégh*; lehet esetleg *Szegevégh*-nek is olvasni.

⁴¹ A helyszíni gyűjtés alkalmával egy sem került elő; a nép legfeljebb olyan formában használja magában is, mint egy 1813-i „Omlás alatt a' Kútnál“ [Mr.] adatból látható. Néhány itt felsorolandó adatom is ilyen összefüggésből szakadhatott ki: 1699: *az kútnál*. 1766: *A' kútnál* [Kl.]. 1813: *A' Kut mellett* [Mb.]. 1754: *A' Kutra járó Sikátor* [Np.]. 1737: *Kút felett* [S.].

hoz. A kútnevek legnagyobb része személynévi eredetű és rendszeren annak a területnek birtokosával kapcsolatos, akinek területén lévő kútról van szó. A történeti helynevek nagyszámú kút-adatából nem szabad azonban ugyanolyan nagyszámú kút meglétére gondolnunk, mert hiszen a kútnevek a birtokos változásával szintén változnak. A személynévi eredetű helyneveken kívül egész sereg más szemlélet alapján keletkezett kútnév van. Aszerint, hogy milyen a kút vize, milyen környezetben, határrészben van, milyen célra használják, hogyan készült, hol fekszik, stb. a helynévképződésnek sokféle esete lehetséges. A kútnevek legnagyobb része olyan jelzős összetétel, amelyben maga a *kút* köznévi tag. Kszg.-ről mindössze néhány olyan helynevet tudok felsorolni, amelyben ettől eltérő mondattani viszony figyelhető meg.⁴²

lágý: vizenyős, mocsaras hely.

Csak egyetlen község [Mv.] történeti helynév-anyagában fordul elő. Már az 1831-i adat is mutatja, hogy víz közelében, tehát hihetőleg vizenyős helyen feküdt (...in Calcutura versus pagum Monostor, in locis a' *Lágynál* et A' Rotskán⁴³ dictus, ...in vicinitibus... A' Meridie pascui Communis Fekete viz nominati). Egy 1864-i adat meg világosan megmondja a kérdéses helynév „egy süppedékes 40—50 hold területen fekvő fent sík“ neve. Ugyane falu határából 1891-ben egy *Lágyas* hn.-et említenek; ez minden kétséget kizáróan az előbbi helynév -s kicsinyítő-képzős alakváltozata.

mocsár: palus; locus paludosus.

Nagyon ritkán fordul elő a kszg.-i helynév-anyagban. Adatok: 1737: „A Mocsár mellett“ [Bh.]. 1699: „Mocsárdombon“ (sz.). „Mocsár Domb oldala“ [E.]. 1754: „A' Mocsár kút n. h.-ben“ (sz.). 1781: „A Mocsár Kuton“ (sz.). 1891: „Mocsárkút“ [I.]. XVIII. sz. eleje: „Büdös mocsarban“ (sz.). 1781: „A Büdös Mocsárba“ (sz.) [M.] 1864: „Mocsár“ [Szt.]. 1864: „Mocsár széle, hajdon mocsáros és el láppadot hely jelenbe is haszonvehetetlen van ezen helyen egy kut alakú бүдös forás, melynek vize ki áthatatlan бүдös szaga és fanyar íze mián, íhatatlan“. 1941: Mocsárszíl [Zs.].

mocsolya: lacuna.

Mindössze három kszg.-i község helynevei között akadtam rá

⁴² 1864: *Kutkert megi düllő* [Jg.]. 1766 k., 1768: *Kút hágoja*. 1941: *Kúthágó* [Mr.]. 1831: *Kutirvány* [Mv.]. 1795: *Kutáj*. 1826: *Kut aj* (olv. áj). 1891: *Kutája* [Va.]. — 1813: *Kutfő Berkiben*. 1941: *Kútfüberke* [Gy.]. — 1831: *Kutas kert* [Jt.]. 1737: *Kutos kert* [Ny.].

⁴³ Patak folyik át rajta.

e vízrajzi köznevünkre. Adataim a következők: 1715: „A Motsolja mellett“ (sz.). 1737: „A Motsaja mellett.“ 1771: „Loco Motsoja mellett“ (sz., k.). 1780: „a Motsojába“ (sz.) [Bh.].⁴⁴ 1738: „A Mocsoja kő mellett“ (sz.). 1941: Mocsoja (sz.) [Kd.]. Előfordul -s képzős alakban is. 1864: „Motsoljás olá hul Motsirlás — a benne lévő potsolyás helyektől vehette nevét“.

nád: náddal benőtt, vizenyős, tavas, mocsaras terület.

E terület történeti és jelenkori helynév-anyagában több falu határából kimutatható. Az alapszó magában [Bh. (XVIII. sz. eleje*), Jg. (1941), Mn. (1775), Zs. (1936)]⁴⁵ és összetételben ritkán fordul elő. Viszont -s-képzős alakja Kszg. egyik legnagyobb folyóvizének a *Nádas* ~ *Nádosnak* neve (Adatok 1299-től). Ugyanennek a folyóvíznek előfordul gyakran *Nádaspataka* (~ *-patakja*) és *Nádasvize* alakja is; a *Nádas* helynévalak jelentéstapadással alighanem ezekből alakult. V.-n a Nádason *túl* eső rész ma is *Nádaselve* (1731). Más összetételek: *Nádas-tó* (1754*) [F.], *Nádas-kút* (1822*), *Nádaspad* (ua.*) [Gy.], *Nádasút* [Mr.], *Nádospad* (1864*) [Np.], *Nádoserdő* [Sz., T.], *Nádos-* ~ *Nádas-telek*, *Nádos-tere* [B.], *Nádasalja* [V.]. A *Hótnádos* (sz.) [Sz.] ma a *Nádas* ~ *Nádos* egyik elhalt ágát, vagy esetleg tőle független kiszáradt nádas helyet jelöl. Vö. még *Nádelő*, *Nádhát* (1737*), *Nádhát útja* (1781*), *Nátpataka*, *Nádszél(e)* [Mk.; ez utóbbi Bh.-on is] és *Nádréti* (1730*); van Kszg.-en *Ársónád* is [Bh., F.].

palló: 1—3 durván ácsolt szálfából, esetlegesen egy oldalon karfával is ellátott hidacska.

Magában hihetőleg csak olyan helyen fordult elő, ahol a település területén csak egyetlen ilyen alkotmány lehetett és így nem kellett a többtől megkülönböztetni; így: 1770 k. : „Pallónál“ (k.) [V.]. 1831: „A’ Szamas Lunkánál a *palon* alol (k.), in vicinit(atibus) ab una Fluvii Szamas dicti“ [Mv.]. 1941: *Palló* ~ r. La puñte (sz.) [Kl.]. Bg.-n van *Pallóji kaszálló* (k.) helynév. — Minthogy ilyen kezdetleges hidacska egy-egy települési egység területén gyakran több is van, megkülönböztetésükre összetett helynévalakok keletkeztek; így pl. *Magos-* (1549) [Bh., D.(1737*)], *Naty-* [Kk.], *Türei-* (1771*) [M.], *Kő-* ~ *Kü-* (1809) [Z.]. — Személy-

⁴⁴ Meg van ma is ugyanitt a *Mocsoja* (sz., r.) és a *Mocsoja pataka* folyóvíz-névben.

⁴⁵ A ma már elruménesedett Mn-on 1775-ben „A *Nádba*“ (k.) alakban fordul elő, de ugyanakkor feljegyzik rumén ajakról „In *Nadbe*“ (k.) formában is. 1864-ből csak a *Náde*, 1941-ből meg a *Náda* ~ r. *Nadä* (k.) helynév ismeretes.

névvel alakult ilyen helynevekre csak ezt a két jelenkori példát sorolhatom fel: *Bot János Ferkő pallójik, Ricsa pallójik* [M.]; a *Pappallója* ~ r. *Puñ'ta popi* [E.] helynév már foglalkozásnévvel alakult.

part: litus, ripa.

Csak Bb.-ban jegyeztem fel a *Natypart* hn.-ben. Itt a *Patak*-nak egy nagy, meredek, homokkő-sziklás partrészletét jelöli. Nevezik még e helyet éppen ezért *A köveknél* névvel is. STRÖMPL [i. m. 10] szerint a *part* nemcsak vízpartot, hanem a lejtőt, a gát, hegy, halom stb. oldalát is jelölheti.

patak: 1. ér, 2. nagyobbacska folyóvíz, bach.

patak: Határ- (1433/1755*), Papfalvi- (1734), Szucsáki- [B.]. Báboni- (1815*), Egres- (1813*) ~ Egeres (1795*) [Bb.]. Daróci- (1751*) [Bg.]. B. Hunyadi- (1813*), Damos- ~ Damosi ~ Domosi- (1577), Ébes- (1792*), Egres- (1718), Farkas- (1465*), Hunyadi- (1756*), Kőrös- (1644 előtt), Lipot- (1864*), Sáros-, Sárvasári- (1737*), Szárasz-, Tibáti- [Bh.]. Cso-, Felsősáros- (1721*), Kendösszér-, Naty-, Nyárszaji-, Sáros- (1737*), Szöllaji- [D.]. Hasznos-: Inaktelki-: Vásárheji-, Szöllő- [Dr.]. Egeresi- (1699*), Eperjesi-, Galicka-, Jegenyeyi (1699), Nádas-, Naty-, Zsugrász- [E.]. Bikali- (1756), Farnasi- (1756*), Szárasz-, Szüget-: Zsoboki- (1756) [F.]. Csergő- (1785*), Erős- (1864), Kapusi-: Lonka- ~ Lunka- (1785*), Pányiki-, Rosz- [Gy.]. Daróc-, Keresztüljáró (1813*) [I.]. Déde- ~ Dédeji-, Egres- (1813), Horgasréti-, Kis-, Nagy ~ Naty (1568/1575), Telek- [Jt.]. Borsos- (1792*), Sás- (1864), Száraz- (1733) [Kd.]. Nyárszói- ~ Nyárszaji-, Újhatár- [Kf.]. Bácsmegeji-: Kis-, Bárász- (1864), Bokor-, Bornás-, Cseresznyés- (1813), Két- (1720*), Kiserdő-, Kú-, Olá- (1672), Rác- (1864), Sáros- (1728), Szárasz- (1715), Szentkirályi- (1672*), Töty- [Kk.]. Almás-, Bozolnok-, Kászága-, Nyerce- [Kl.]. Eger- (1864*), Farnasáj-, Pitka- (1891*) [Kp.]. Bodos-, Bödög- ~ Bödök-, Cserāji-: Inaktelki-, Gyerő Vásárhelyi- (1840*), Határ-, Kapus-, Kis-Lonka-, Medve-, Sászili-, Sátor-, Simom- [Ks.]. Határ-, Lapas- ~ Lápos- (1831), Mátkai- (1807*), Malomvögyi-, Sáros- (1864) [M.]. Elő-, Keskem-, Kőrös- (1756), Sűrű- (1756*), Szárasz- [Mb.]. Cigám-: Kökinyes-, Kettős-, Kőrös- (1805), Olá-, Szóhej-, Zanda- [Mk.]. Fejér- (1658*), Kistekerő- (1822*), Kistekeres- (1757*), Magyarós- (1757*), Pince-réti- (1822*), Tekeres- (1658*), Valkai- (XVIII. sz. m. f.) Vár-bükki- (1757*), Hegyes- (1766 k.*), Száraz- (ua.*), Borsóspaji-: Bedenkúti-, Mérajai- [Mr.]. Kis-: Köves- (1864), Medvés- (1754*) [Ms.]. Boros- (1864*), Fejér- (1525—68/1575*), Hideg- (1864*), Kis-

oldali- (1860*), Monostori- (1771*), Sáros ~ Sáros- (1754*), Selyem- (1891*), Valkai- (1831) [Mv.]. Határ- (1727), Kapus-, Kis- (1813), Látó-, Nyáros-, Sársz-, Sugó- (1501 után/1760*), Szappan- (1808*) [Nk.]. Sáros- (1737) [Ny.]. Hunyadi- [R.]. Farkas- (1732*), Kis-: Malom-, Nyárszó- (1864*), Száraz- (1732) [S.]. Csorgó-, Medvéstorki-, Sárga-, Sárgaji-, Szárosz-, Vistaji-, Zúgóberki- [Sz.]. Má-kai- (1807*), Solyomtelki- (1725*), Sontelki-, Szársz- (1725) [T.]. Szilaj- (1731*), Vistai- (1915 k.*) [V.]. Almás-, Bábonny- (1826), Egres- (1864), Farnasi- (1864*), Földi- (1722), Méra- (1864) ~ Míra-, Vár- [Va.]. Cseresznyés- (1782*), Határ-, Kettős- (1780) [Z.]. Keskem-, Zsoboki [Zs.]. — *pataka*: Aszu- (1775), Csipkés- (1734*), Pappfalva- (1433/1755*) [B.]. Bábonny- (1795*), Egres- (1754*) [Bb.]. Ant-, Daróc- (1299/1733*), Inaktelke- (ua.*), Mákó-bikke (ua.*) [Bg.]. Almás- (15/1593*), Barancs- ~ Boroncs- (1669*), Bárány- (1712*), Botafenyő ~ Botafenye- (1465/1539),⁴⁶ Botos-, Damos- (1577*), Darogna-, Dimbráva-, Egres-, Farkas- (1732*), Farszegő-, Fild- (1465*), Hados ~ Hadas- (XVIII. sz. eleje*), Hódos- (1792*), Hosszirtás-, Kemejános vésze- (1465/1530*),⁴⁷ Ketesd (ua.*), Kisfenyő (ua.),⁴⁸ Körös- (1664 előtt), Kukurád- ~ Kukuród- (1465/1539*), Magyarós- (1792*), Mocsoja-, Oláherdő- (1773*), Sebeskörös- (1728*), Székely- (1644 előtt*), Székelytelek- (1648*), Telek- (1715*), Tibád- (1792*), Torok- (1864*) [Bh.]. Ágazat- (1737*), Cso- (ua.*), Nyárszó- (1754*), Sáros- (1737*) [D.]. Darócbikke- (1733*), Köves- [Dr.]. Kőrösi- (1836*) [Dt.]. Ant- (1699*), Fajdos- (ua.*), Györgyfona- (ua.*),⁴⁹ Jegenye- (1444*), Kisbükk- (1699*), Kis hült- (ua.*), Mákó- (1339/1733*), Ont- (1750*), Tire- (1444/1759*) ~ Türe- (1339/1733)⁵⁰ [E.]. Borzásaj- (1756*), Marton- (ua.*), Nyáros- (ua.*), Székesaj- (ua.*) [F.]. Borzik-, Bükk- (1822*), Lonka- (1794*), Szöllő- (1742) [Gy.]. Borsos- (1822*), Cserhát- (1785*), Daróc- (1781), Gecse- (1785*) ~ Gecser- (1794*), Hasznos- (1452), Hazuk-[I.]. Csó- (1864*), Fajdos- (1764*), Jegenye- (1444/1759*), Máté-[Jg.]. Déda-(1765*) [Jt.]. Botos-, Darogna-, Nagymező-, Sás- (1754*), Sós- (1813*) [Kd.]. Csinkó- (1391*), Csongó- (ua.*), Derejte- (1391*), Hágó- (1864*), Kerek-

⁴⁶ 1465/1539: „riuum *Botha fenyw pathaka*“, ma: *Botafenye pataka* (p.).

⁴⁷ Ua.: „aque *Kemeianos weze pataka*“

⁴⁸ Ua.: „riuum *Kys fenyw pathaka*“.

⁴⁹ Írva: *Gyorgy Fona Patakában* (sz.), *György fona Patakában* (sz.)

⁵⁰ 1444/1759: „ad fluvium *Tyrepataka* nominatum. 1339/1733: Fluvium *Tyure pataka* nominatum.

völgy- (1727*), Sinkó- (ua.*), Szala-, Vóty- [Kf.]. Bárász- (1864*), Bornás- (1880*), Cseresnyés- (1672*), Farkas- (1793*), Henter- (1608*), Hintelke- (1781*), Kalos- (1793*), Kalota-, Kiserdő- (1608*), Rác- (1864*), Tölgy- (1715*), Tölgyes- (1781*), Somosor- [Kk.]. Almás- (1775*), Argyas- (1576*), Bene- (1752*), Benája- (1746) ~ Beneáj- (1754*), Bozolnok- (1714*) ~ Bozona- (1761—1762*), Csalóka- (1752*), Csoroka- (1768*), Kászága- (1746*), Vár- (1714*) [Kl.]. Bánya- (1864), Büdeg- (1589*), Esztára- (1864*), Határ- ((1589*), Hótkapus-, Kapus- (1864*), Kisnyak-, Látszó- (1589*), Medve- (1840), Medvetelke- (1498/1783*), Nyerge- (1840) ~ Nyerges- (ua.*), Simon- (1793*), Szappam-, Szelepes- (1840), Tekeres- (1793*), Tisza- (1791*) [Ks.]. Nádas-, Sáros- (1757*) [M.]. Keskeny- (1756*), Telek- (1815*), Völgy (1818*) [Mb.]. Csörösnyés-, Csók-, Csúnyarít-, Hágó-, Nádéló-, Nagyárok-, Rakottya-, Somosór-, Szurdok-, Tógyesvóty-, Zonda- (1806*) [Mk.]. Déde- (1642*), Falu- (1754*), Gyurkucsa- (1785*), Határ- (1757*), Les- (1458*), Mohos- (1785*), Nagynyír- (1785*), Rákos- (1757*), Rakató- (1485*), Rocska- (1728*), Roska- (1642*), Tekeres- (1793*), Vak György- (1754*), Várhegy- (1642*) [Mm.]. Hegyes- (1775*), Hollós- (1766 k.*), Méra- (1775*), Sárkány- (1775*) [Mr.]. Buna-, Heleus-, Köves- (1719*) [Ms.]. Aranykút- (1860*), Bánya- (1891*), Beles- (1550*), Béles- (1860*), Boros- (1831*), Cseresnyekút- (1860*), Dámberke- (ua.*), Dregojásze- (ua.*), Egetés- (1831*), Egres- (1771*), Egresoldal- (1864*), Fagyosoldal- (1860*), Falu- (1831*), Hideg- (ua.*), Kalinásza- (1860*), Kalata- ~ Kalota- (1737*), Kapus- (1337*), Kapuslaka- (1860*), Kisoldal- (1771*), László- (1860*), Monostor- (1831*), Nyilván- (1736*), Ösveny- (1754*), Ösvényne- (1831*), Ösvények- (ua.*), Paputa- ~ Paputtya- (1831*), Rakotyás- (1860*), Rosu- (ua.*), Sáros- (1699*), Selyem- (1803*), Simó- (1860*), Sollyom- (1754*), Szilha- (1860*), Tehényhajtó- (1831*), Urszolya- (1860*) [Mv.]. Almás-, Berehjános- (1498/1783*), Bika-, Bikk- (1808*), Bita- (1498/1783*), Bödeg- (ua.*) ~ Bödög- (1808) ~ Bödök- (1791), Cseplimberke-, Egerbegy- (1498/1783*), Gálnás-, Gesztrágy- (1444/1760*), Hájoga-, Harcsáj-, Határ- (1442/1760*), Hosszuberek- (1754*), Kenderáj-, Kiskenderáj-, Látó- (1498/1783), Medve- (1501/1760*), Mező-, Riska- (1808*), Sújjedés- [Nk.]. Isék- (1792*),⁵¹ Nyárszó- (1813*), Sáros- (1837*) [Ny.]. Benedek- (1720*), Bredecel- (1771*), Dul-

⁵¹ Valószínűleg az *Íszekpataka* előtagjának elírása. Ebben az esetben az *Íszék* értelmezése: *Észak*.

(1646*), Pap- (1720*) [R.]. Farkas- (1737), Nyárszó- (1732*), Zúgó- (1792*) [S.]. Bikárka- (1765*), Isten- (1781*), Medvés- (1501*), Nagyberek- (1391*), Obuc- (1765*) [Sz.]. Keresztes- (1725*), Szőlő- (1725*) [T.]. Bábony- (1864*),⁵² Cold- (1754*) ~ Cót-, Falu- (1754*), Füt-,⁵³ Méra- (1795*) ~ Mére- (1803*), Vár- (1714*), [Va.]. Kalota, Tölgy- (1765*) [Z.]. Keskem- ~ Keskeny-, Kisrít-, Martom- ~ Marton- (1754), Patruc- [Zs.]. — *patakja*: Barancs- (1673*) [Bh.]. Ágozat- [D.]. Nádik- [Gy.]. Bödök- (1791*) [Ks.]. Bene- (1775*), Benája- (1775*), Vár- [Kl.]. Fornosága- (1864*) [Kp.]. Feketevíz- [Mm.]. Szőlőally- [V.]. Mesterága- (1722*), Vár- (1795*) [Va.].

A falu belső területén folyó vizet a falu lakossága rendszeresen csak *Patak* névvel illeti [B. (1676*), Bb., Bg., D. (1737*), E. (1671*), Gy. (1822*), I. (1770 k.*), Jg. (1764*), Kf. (1836*), Kk. (1728*), Kl. (1822*), Mm. (1765*), Mr. (1671*), Ms. (1864*), S. (1715*), Va. (1754*), Z. (1731*)]; a legjelentősebb folyóvíz nevén kívül még természetesen nagyon sok más kisebb folyóvíznek kell nevet adni. Ezeket főnévi, melléknévi, vagy pedig birtokos, egészen ritkán számnévi jelzős összetétellel alkotott helynevekkel különbözteti meg egymástól. Érdekes, hogy a birtokos jelzős helynévképződésekben sokkal gyakoribb az utótag *-a* személyragos alakja, mint a *-ja* személyragos; ez a régies alakok megőrzésével magyarázható.

renget: mocsár.

PAIS DEZSŐ szíves szóbeli közléséből tudom, hogy a *renget* köznévi a *reng* ige *-et*-képzős származéka és mint ilyen „ingoványos, lápos, mocsaras terület”-et jelölt. Kszg.-en Bh. -ról 1683-tól, Kk.-on 1608-tól, Mk.-én 1715-től, az elpusztult R.-én 1646-tól mutatható ki a *Renget* helynév.⁵⁴

rév: átkelőhely a vizen; vadum.

E köznevünknek Kszg.-ről a következő alakváltozatai mutatathatók ki: *rév*: 1648: „az *Revre* jaroban“ (sz.). 1718: „az alsó *Rév* helynél“ (k.) [Bh.]. 1720: „A nagy *Rév* helyb(en). “ 1728: „A Nagy v. Nagj *rév* előtt“ (sz., k.). 1737: „Nagy *rév* előtt“ (sz.). 1781: „A Nagy *Rév* előtt“ [Kk.]. 1761—2: „A *rév* helynél“ (sz.). 1813: „A’ régi *rév* hely mellett vágy a Fovényesb(en)“ [Kl.]. 1720: „A Nagy *Rév* helyben“ (k.), „A Kalota *Révnél* a domb alatt“ (k.)

⁵² 1795-ben „A Czold és *Bába* (!) Pataka között lévő Erdő“-t említik, de ez nyilván csak elírás.

⁵³ A szomszédos *Alsófüld* nevével alakult.

⁵⁴ A *renget* köznévi részletes magyarázatát PAIS DEZSŐ-től várjuk.

[R.]. 1754: „A Kis Revnel“ (k.) [Sz.]. 1813: „A' Berek allyáb(an) a' rév helyb(en)“ [Szt.]. — *ré*: 1672: „az nagy *re* előtt“ (sz.) [Kk.]. 1746: „Nagy Almás Feloóol való fordulora A *re* helyben [Kl.]. 1835: „Alsó Rehejnél“ (sz.), „Büdös Rehejnél“ (sz.), „Felső Rehejnél“ (k.) 1941: „Alsó réhej: Ársó réhej“ (k.) [M.]. 1941: „Réhej“ (k.) [Sz.]. — *réh*: 1734: „Agri Allodiales in Inferiori Territorio In loco vulgo *Rehen* alol dicto“ [B.]. 1739: „az Nagy *Reh* előtt“ (sz.) [Kk.]. 1715: A, „Nagy *reh* helyben“ (sz.) [R.]. — *ri*: 1941: *Ri* előtt (l., k.) [S.]. — *rő*: 1754: „a' *Rő* bikbenn“ (sz.), „a *Rő*bik előtt“ (sz.) [Bb.].⁵⁵ — *rű*: 1720: „az *Rüh*ely vagy Hunyadi patakon“ [R.].

Abból, hogy a *rév* ~ *ré* ~ *réh* ~ *ri* ~ *rő* ~ *rű* változat két jelenkori adat kivételével a történeti adatok között fordul elő, továbbá az, hogy e változatok közül pl. a *rév* ~ *ré* ugyanannak a községnek a helynévanyagában [Kk.] közel egy időben jelentkeznek, talán arra is következtethetünk, hogy a fenti alakváltozatok némelyike csak a forrás leírójának tulajdonítható, azaz az alakváltozatok valóságban nem éltek mind a vizsgált területen. Megjegyzendő azonban, hogy mivel pl. a *Rév*hely tulajdonképpen a kiejtésben *Réf*hej-nek hangzik, a forrás leírója *hallhatta* e hn.-et hanyag ejtésben *Ré*hej-nek is; az alakváltozat ugyanabból a faluból tehát így is belekerülhetett a forrásba. — Mindenesetre érdekes, hogy a *rév*-nek az erdélyi helynévkincsből ismert változatai (*rév*, *réj*, *ré*, *réh*, *rő*, *rőh*, *röv*, *rű*, *rüh*, *ri* ~ *ri*) közül hat megvan egyetlen zártabb népnyelvi területen [Vö. még MNy. XXXVI, 30—4].⁵⁶

sár: vizes, forrásos hely.

Magában hn.-ként mindössze Mm. történeti helynevei⁵⁷ között fordul elő; összetételben és továbbképzett alakban, ez esetben is főként történeti adatokban, elég gyakori. Adataim a következők: a) Összetételben: Sárhágó (1864*)⁵⁸ [Bh.]. Sárhej (1941) [Bg.]. Sárpatak (1757*) [Mm.]. Sártó (1864*) [F.].⁵⁹ Büdöskútsára

⁵⁵ Ugyanennek a hn.-nek 1864-ben már *Rebgyik*, ma *Rebgyik* ~ r. *Räbdik* alakja van. A hn. kétségtelenül rumén ajkon alakult át.

⁵⁶ Ugyancsak a *rév* köznévvvel alakultnak tartom az alábbi adatban lévő helynevet: 1754: „a' *Révely*ben a Patak mellett“ (sz.) [Np.] A *Révely* a *rév* ‚vadum‘ + *elve* ~ *el(ü)* ‚pars ulterior‘ köznévvől összetételből keletkezhetett.

⁵⁷ 1717: „a *Sarnal*“ (sz.). 1757: „A' *Sárnal*“ (sz.). 1822: „a' *Sárnál*“ (sz.)

⁵⁸ „Sajtó, ingoványos, forrásos emelkedett hely. Régebbi okiratokban *Sártó* néven említetik, ami a hely fekvése és természetének inkább is megfelel.“ — A hn.-et a tőlem ismert forrásokból máshonnan nem tudom kimutatni.

⁵⁹ E mellett jegyzetként ez áll: „a nevezett erdőből (t. i. A Botafenyőből) kijáró szekérut“; kétségtelenül emelkedős, árnyékos, sáros voltától kapta e nevet.

(1737*), Papsára (1792*), Paprétesára (1792*), Teleksára (1731) [Bh.j. — b) s-képzős alakban és összetételben: Sáros (1737)⁶⁰ [Z.] Sárosajbérce (1756*), Sárosajcsorgója (ua.*), Sárosajvölgye (ua.*), Sárosajvölgyeoldala (ua.*) [F.]. Sároscsere (1737), Sároscserezéle (1737*) [Ny.]. Sároscsere [S.]. Sárosföd (1770 k.) [V.]. Sároshely (1759*) [Mm.]. Sásásrét (1672*) [Kk.] ~ Sarosrít⁶¹ [Nk.]. Sárosút ~ Sárosi út (1754*), Alsósárosút (XVII. sz. m. f.) [Sz.].

sás: sástermő vizenyős, mocsaras hely.⁶²

Helynévként magában is kimutatható [Kd. (1841), Kl. (1775*), Mv. (1813*), Nk. (1941), Ny. (1737), T. (ua.), Zs. (1864)], de továbbképzett alakban és összetételben gyakoribb. így pl. *Sásos*-okat ismerünk M.-ről és Ks.-ról, *sás*-sal alakult hn.-et meg az alábbi alakokban a következő helyekről: Sásfü⁶³ (1765) [Jt.]. Sásnyil (1768*) [M.]. (1807*) [T.]. Sáskert [Mb.]. Sásódal [Kd.]. Sásrét (1765*) [T.]. Sásszil [Ks.]. Sászdomb (1891) [Kp.]. — Sásoshely (1864*) [M.]. Sásosnagyrét (1773*) [Bg.]. Sásoszgödör [Nk.]. — Felső- és Alsósás (1864) [T.]. Sási paprít [Kd.].

sátés: sáté nevű vizinövényvel benőtt hely.

Csak két jelenkori hn.-ben találtam meg így: *Arsósátés* [V.]. és *Sátés* [Mn.]. — A növénynév maga az erdélyi történeti forrásokban egészen közönséges; érdekes, hogy a NySz. és az OklSz. nem ismeri, CzF.-nál megvan.

selymék: süppedékes, ingoványos hely [MTsz.].

Mindössze egy község⁶⁴ hn.-ei között fordul elő így: 1770 k.: „*Selmék* (sz.), a *Sejmék* v. *Sellymék* tetön“ (sz.). 1864: „Fűszkut ez fő név itten... (egyik fiok határ része) *Sejmik*.“ 1941: *Sejmik* (k.) [V.].⁶⁵ Ez utóbbi alak a kszg.-i népnyelv szabályos *í-ző* alakja.

seppedék: vizenyős, mocsaras hely.

Csak -s-képzős alakban és összetételben fordul elő az alábbi egyetlen történeti adatban: 1822: „a Veroó fény végibe a' *Seppedékes* helyen lévő halom... (az erdőt) az hely roszszasága és alkalmatlan léte miatt nem lehet használni“ [Gy.]. Mint PAIS DEZSŐ

⁶⁰ Mm.-on 1803-ban kétségtelenül a magyarból átkerült és átalakult „*La Sarose*“ (olv. Šaroše) hn.-et említik.

⁶¹ Amíg nem volt körülsáncolva, a hegyről lefolyó víz elöntötte, elsároztta.

⁶² Pl. 1342: „Locus lutosus in quo essent gramina vnkus vulgo *sas nuncupata*“ [OklSz.].

⁶³ Vizenyős hely.

⁶⁴ Előfordul azonban ma Mb.-on -s-képzős *Sějmites* (l.) alakban.

⁶⁵ Van ugyanitt *Sejmiktető* és *Sejmik-ucca* hn. is.

kimutatta (MNY. XXVIII, 50), maga a *sēpedék* ~ *sēppedék* ~ *sōppedék* a *sēped* ~ *sēpped* ~ *sōpped* (*süpped*) igének -ék-képzős származéka, a *seppedékes* meg természetesen ennek még -es képzővel megtoldott alakja.

szék: mocsár, vizenyős hely.

A *szék* köznévf. e kihalt jelentésben Kszg.-en is, mint az eddigi megfigyelések szerint a magyar nyelvterület más pontjain is, csak hn.-i és nem köznévi szerepben él [Vö. MNY. XXXV, 166 kk.]. Önmagában csak Bb. mai és Kk. 1737-i hn.-ei között fordul elő így: „A Székb(en)“ (sz.). Összetételben azonban számos esetleg ide vonható adatot idézhetek; ime: 1803: „Szék volgytető“ (e.). 1864: „Szénás ... mellette van *szék völgy*, a románok nevezik mutuj gödrének“ (k.) [Va.]. 1768: „A' Kis Székája n. h. előtt“ (sz.). 1941: *Kisszékája* (e.) [Kl.]. 1864: „Kőszék és Szelencaj ... erdő és szántót tartalmazó oldalas helyek.“ 1941: *Kűszik* (sz., e.) [Va.]. 1725: „a' kerek rét szélitől a' Mátyás székinél lévő ásott köig“ (k.), „Mátyás széke“ (k.), „a' Mátyás széke sűrűjén“, „Mátyás széki közt“. 1772: „Az Mátyás Széke előtt“ (k.), 1941: *Mátyásszéke* (k.), *Mátyásszékfenék* ~ r. *Fundu Mat'aš sekuluj* (k.), *Mátyásszék árka* ~ *Gropa Mat'ašsekuluj* (k.) [T.]. 1723: A *nagy szekben* (sz.). 1728: A *Nagy szekbe* (k.) [Kk.]. — Va.-on JÓZSA GERŐ lejegyezte a *Székessáj* ~ r. *Sikišeje* (k.) hn.-et, megemlítve, hogy az a terület, amelyre vonatkozik, hegyoldalban fekvő gödrös, mocsaras terület; a hn. itt 1722-től fordul elő a forrásokban. Ide tartozik a *Székeság* [F., Mb.] helynév is, sőt alighanem a *Székistókert*; ez hihetőleg a *Székestókert*-ből alakult. — Megjegyzendő, hogy lehet, a felsorolt történeti adatok némelyike nem vonható e címszó alá, de hogy melyik nem tartozik, illetőleg melyik tartozik valóban ide, azt az adatok szűkszávsága miatt nem tudom eldönteni.

sziget: 1. insula, 2. peninsula.

sziget: 1911: *Szüiget* (k.) [Jg., Kd.]. 1775: „a *Dako Szigetbe* egy pusztában heverő ujj Foglálás Fűzes Berek vic(inu)ssa Délről a Tamás Falvi határ, Eszakrol pedig az Almas vize ezen Fűzes Berket ha kiirtják Fertur 1 focni cur.“ [Kl.]. 1781: A *Szüigetbe* (sz.). [M.]. 1737: A *Viz szigetben* (r.) [Ny.]. 1864: „*Sziget* nevét vette azon helyen át folyo patakotska által képező szigetetskéitől, melyek jelenbe szénát termő kaszallok.“ *Felső sziget* nevét vette az fennebbi okbol. 1936: *Álsószüiget: Ársószüiget* (r.), *Felső szüiget: Fērsőszüiget* (k., sz.) [Zs.]. — *szigettyik:* 1936, 1941: *Bálmós szigettyik* ~ r. *Kotu luj Balmoš* (k., sz.). A rumén Balmoš család tulajdonában lévő föld a Patak: Bábonyi patak képezte félsziget-

kén [Bb.]. 1941: *Máté szigettyik* ~ r. *Uñdu luĵ Mateĵ* (k.), *Bacsó-szigettyik* ~ *Uñdu luĵ Bačo* (k.) [Va.].

A *sziget* köznevet GOMBOCZ ZOLTÁN azok között az *i*-hangzós szók között említi, amelyekben az *i* az egész nyelvtörténet folyamán változatlanul megmarad, habár ő maga is idézi a BécsiK. *zègèt* és a MTsz. *szèged* ~ *szèget* ~ *szüget* ~ *szöget* adatait [GOMBOCZ, ÖM. II/1, 74]. Tekintettel arra, hogy a NySz. és az OklSz adatai a BécsiK. egyetlen adatát kivéve, valóban mind *sziget*-nek olvasandók, a *sziget* alakot kell eredetinek tartanunk; a többi alakot ebből nyiltabbávállással (*sziget* > *szèget*), illetőleg ajakhangúsodással és nyiltabbávállással (*sziget* > *szüget* > *szöget* vagy *szèget* > *szöget*) magyarázhatjuk meg.⁶⁶

tó: palus, stagnum.

Aránylag ritkán fordul elő pusztán magában *Tó* vagy *Tónál* alakban,⁶⁷ sokkal gyakrabban volt használatos régebben és használatos ma is többszámiban *Tók* és *Tóknál* formában [Bh. (1719*), F., Gy. (1785*), I. (1781*), Jt., Kk. (1768*), Ks. (1813), Mb. (1756*), Mv. (1781*), S. (1891*), Szt. (1754*), T. (ua.*), V. (1740*), Va. (1781)].⁶⁸ Jelzős összetételben a következő adatokat idézhetni: *tó:* Alsókigyós-, Felsőkigyós-, Keskenkigyós-, Kígyós- (1864), Nyáras- ~ Nyáros- (1864) [B.]. Feneketlen- (1792),⁶⁹ Halas- (1673),⁷⁰ Két- (1742*), Paklyas- (1465/1539*) [Bh.]. Sándor- (1733*), Sejmes- [Bg.]. Cserebeli- (1864), Kerek- (ua.)⁷¹ [Dr.]. Halas- (1699), Hancsokos- ~ Honcsokos- (1752), Kígyós- (1813)

⁶⁶ GOMBOCZ ugyanazt mondja a *liget* köznévről is, mint a *sziget*ről, mert csupán a NySz. HELTAI-adatát tudja idézni a *lüget*-alakváltozatra. Kszg. történeti hn.-anyagából azonban számos adatot idézhetek erre is. Pl. *Lüget* (1763*) [E., G., I., Jt., Kf., M., Mm., S.], *Lügetcsere* (1737*), *Lügetoldal* (ua*) [S.], *Lügetszéle* (1781*) [I.], *Lügettető* (1737*) [S.]. — *Falkalüget* (1658*), *Falkalügetészke* (1822*), *Falkalüget előtt* (ua.*) [Mm.], *Felsőlüget* (1864*) [M.], *Kereklüget* (1768*) [Mr.], *Keskenylüget* (1792*) [Ny.], *Kislügetszéle* (1781*) [M.], *Kislügetfar* (1781) [M.], (1864*) [E.], *Közlüget* (1781*), *Közlüget mellett* (ua.*) [I.], *Küslügetszéle* (1781*), *Küslügetfar* (1781*) [M.], *Nagylüget* (1864*) [E.], (1781*) [M.], (1864*) [Mm.], *Nagylügetéle* (1822*), *Nagylüget alatt* (ua*) [Mm.], *Széplüget* (1781*) [I.], *Széplügettető* (1781*) [I.].

⁶⁷ Ma ilyen esetben is inkább körülírtan: *a Tó belül a vasúton* (sz.) és *Tó kívül a vasúton* alakban [V.] hallható.

⁶⁸ Összetételekben van aztán ma is *Tók híggya* [S.], *Tók közze* [Jt.], *Tók ríttye* [Jt., V.], *Tók uttya* [Jt.], sőt *Tóki rít* [Dr.] is; ilyenféle történeti adat meg éppen sok van.

⁶⁹ 1941-ben is mocsaras hely.

⁷⁰ „...gátokkal és földből tötélékekkel körülvelt álló víz, melyben hajdan kendert áztattak.“

⁷¹ „... erdőben lévő tó.“

~ Kígyás- [E]. Honcsokos- (1752*), Kerek- (1756*), Lázár- (1793*), Sás-: Sásos-, Száraz- ~ Szároz- (1785) [Gy.]. Kis-, Naty- [L.]. Kákas-, Szárasz-, Veremkősz- [Kf.]. Bűdös- (1728*), Halas- (1728*), Halász- (1781*), Kishalas- [Kk.]. Kerek- (1775) [Kl.]. Kis-,⁷² Naty- [Ks.]. Kígyós- (1864) [M.]. Naty- [Mb.]. Kis- [Mk.]. Kerek- (1864) [Mn.]. Csíkos-, Muszkacsíkos- [Mr.].⁷³ Bába- (1864*), Feneketlen- (1891*), Halas- (1744*), Kerek- (1785*) [Mv.]. Halas- (1646*) [R.]. Alsócsíkos- (1781*), Békás-, Csíkos-, Felsőcsíkos- (1781*), Halas- (1681) [Sz.]. Kerek- (1793*) [Szt.]. Bűdös- (1754*), Sándor- (1771*) [T.]. Csíkos- (1671*) [V.]. Alsó- (1795*), Fekete- (1813*) [Va.]. Feneketlen-⁷⁴ (1737), Kisvár- (1805*), Mangó- (1737*) [Z.]. Horgas-,⁷⁵ Sás-⁷⁶ [Zs.]. — *tava*: Város- (1737*) [Bh.]. Gecse- (1793*) [Jg.]. Cankus- (1728*). Compos- (1737*), Csonkás- (1720*) [Kk.]. Kiskelemen- [Mb.]. *tova*: Csonkos- (1737*), Kőhegy- (1768*), Kőkényes- (1739*) [Kl.]. Gecse- (1770), Gulya- (1770 k.*) [V.]. — *tója*: Pistuka- [E.]. Falu- (1785*) [Gy.]. Márton- [Kf.]. Bükfü-, Kűhety- [Kk.]. Kőkényes- (1746*) [Kl.]. Ágazat-, Bányaji-, Kígyós-, Kűodal- [Mr.]. Csorba- (1831*) [Mv.]. Mongó- (1737*), Gál Istók-, Gyakorerdő, Ördökosara [Zs.].

Legalább is egykori *tó* helyére, sokszor azonban ma is mocsaras, vizenyős területre, esetleg éppen meglévő *tóra* utal a sok *Tóhely* ~ *Tohej*⁷⁷ [E. (1699*), Kd. (1738), Kp. (1864), Ks. (1589*), Mb. (1818*), Mm. (1822*), Nk. (1498/1783*), R. (1720*), Sz. (1781*), V. (1731*), Va. (1754*), Z. (1792)], *Tóhejes*⁷⁸ [T., V.], *Tófar* [Kp. (1864)], *Tófenék* [Szt. (1754*)], *Tógödre* [Va. (1864)], *Tóköz* [T. (1721*)], *Tórétje* [V. (1864*)], *Tóskert* [Jg.], *Tóspuszta* [M.] helynév.

⁷² Mocsaras hely egy kis tavacszával.

⁷³ Ugyanitt 1768: A' Hosszú kerek tó szerin, Kerek tó szere (sz.). Kis kerek tó szeriben (sz.).

⁷⁴ Ma a forrás felett betonépítmény áll. Nevét bővizű forrásból táplálkozó tószertű voltáról kapta.

⁷⁵ A bivalyok fürödnek benne.

⁷⁶ Ma is kis tó.

⁷⁷ Az ugyaninnen ugyanekkorról „*Tohájba*.” (sz.) alakban idézhető helynév vagy a *tó+áj* ‚völgyecske’ összetétele hangürtöltő *h*-hanggal vagy a *Tóhej* helynév-alak elírása.

⁷⁸ E helynevek összetételei közül pl. a *Halastóhely* (1712*) [Z.], *Régi halastóhely* (1731*) [V.], *Fűzestóhely* (1756*), *Tóhelyszer* (1756*), meg a *Macskásy tova helye-félék* (1676*) [Mr.] vonatkoznak régebbi vízrajzi tényezőkre.

tó: a folyóvíz torkolata és a körülötte levő hely neve.⁷⁹

Egy 1437-ből való határjárásban fordul elő *Makothew* olv. *Mákótő* alakban. A Mákófalván átfolyó pataknak a Nádasba való torkolását, illetőleg a körülötte lévő helyet jelenthette.

vállu: kút mellett kivájt fatörzsből, újabban a régi fa válu helyén cementből készített ivómedence; wassertrog.

Az alább felsorolt három kszg.-i történeti adaton kívül, csak a jelenkori helynévkincsből tudom kimutatni a következő összetételekben: *Mészvállu* [I.], *Bükfa váluja* (forrás) [Kf.], *Váju vize* [Jg.], *Nyugodás válluja*,⁸⁰ *Vállu tisztássa* [Kk.], *Sátorba a vállu* [Ks.].⁸¹ *Kettőspataki váju* (kút), *Közerdő váluja* (ua.), *Nyárfás váluja* (ua.), *Szugujó váluja* (ua.) [Z.]. Hogy mindössze két-három helyről tudok történeti adatot felsorolni,⁸² annak alighanem csak az az oka, hogy a történeti adatok legnagyobb részt birtok-történeti forrásokból kerültek ki, e forrásokban pedig e jelenték-telenebb helynevek nem kerülhettek be.

vezeték: csorgókút, melynek vizét vascsövön vezetik be a faluba.

Csak Mb. jelenkori hn.-ei között jegyezte le JÓZSA GERŐ *Ársó-vezeték* (kút) és *Férsóvezeték* (kút) alakban. Ez utóbbihoz a gyűjtő a következő megjegyzést fűzte: „Vascsövön vezették a forrásvizet a faluba“.

víz: rivulus.

Az adatok túlnyomó többségében nagyobbfajta folyóvíz neve, szemben a *patakkal*, amely kisebb folyóvíz, ér, esetleg csak időszakos vízfolyás neve. Egy 1793-ból való adatban jól szemlélhető ez a jelentés-különbség: „a Farkas *pataka* a Székelyó *vizibe* szakad“ [Kk.], azaz a kisebb víz a nagyobbba. Kszg. nagyobb folyóvizeit csaknem mindig *víz-ként* említik; így *Almásvize* (1722*),⁸³ *Kalotavize* (1722), *Kapusvize* (1676*),⁸⁴ *Körös vize* (1712*), *Nádosvize* (1864*), *Székelyó vize* (1793*). Mind a történeti, mind a jelen-

⁷⁹ Vö. „Tő = a *fő* ellenlábasa, amennyiben a folyó v. állóvíz, sőt árok és völgy *alsó végét*, torkolatát jelenti“ [STRÖMPL, i. m. 3.].

⁸⁰ Marhaitatóhely; innen indul el a Simonpataka (p.).

⁸¹ ~ r. *Valău Setri*. — A magyar *vállu* a ruménben köznévi alakban is átkerült. Dt.-én van ma is pl.: *Valău Borziči*, *Valău din žos* és *Valău Pičokaruluj* helynév.

⁸² 1781: A *Válunál* (sz.) [I.] 1822: Kutfő berkibe a' *moso vállu* mellett [Gy.]. 1891: *Bükkfa váluja cs(orgó)* [Kf.].

⁸³ Egyszer, 1776-ban a Nagymáson (ma: Váralmás) keresztül Kőzéplak felé folyó vizet *Nagy Almás vize* [Kl.] néven említik.

⁸⁴ 1808: *Kapus vize pataka* [Nk.]. Ez az alak csak egyetlen okleveles adatban fordul elő. Ma: *Kapuspataka* vagy egyszerűen: *Kapus*.

kori adatok között feles számmal található azonban olyanokat is, amelyek kisebb folyóvizekre, patakokra vonatkoznak. Ilyenek: 1941: *Muncsel vize* [E.]. 1864: „*hasznos vize* ez mindig vizel van e foly a falun keresztül az mely malmakat is hajt“ [I.]. 1525—1568/1575: fluuii *feketewiz*. 1542/1755: *Feketeviz*. „In Loco a' *Fekete viz* dicto“. 1864: *Fekete víz* egy sajátságos havasi patak, melynek vize fekete színű, s a belé vetett tárgyak is nem sokára fekete kérget nyernek benne“. 1754, 1757: *Béles vize* (p.) 1831: „Rivulus *Béles vize* dictus“ [Mv.]. 1501/1760: „a rivulo Sugópataka ad *Pothka vize*“ [Nk.]. 1864: „A' *csesznye vize* melly a' csesznye nevű határrészben ered s rövid folyás után a' Cold patakába esik be“. 1803: *Farnas vize* [Va.]. 1942: „*Egelleji víz*. Az Egellő nevű falurészen végigfolyó patak. A Kis- és Nagyrit patakának egyesüléséből keletkezik. A Keskenypataka betorkollása után *Kösségi víz* néven ismerik.“ „*Szügeti víz*.⁸⁵ A Kösségi víz és a Mészkrét pataka egyesüléséből keletkező folyóvízecske neve“ [Zs.].

A *víz* köznév bizonyos kapcsolatokban területrészek jelölésére is szolgál.⁸⁶ Így a zentelki *Víszköz* eredetileg a feljebb folyó Malomárok és a Kalota vize között lévő területet jelölt; ma a Malomárok alább folyik, de a helynév megmaradt így „értelmetlenül“. E.-en is van egy ma már kevésbé ismert *Kétvíszközt* (sz., k.) helynév; ezt először 1699-ben említik.⁸⁷ D.-on 1792-ben említenek egy ilyen hn.-et.

Egészen más jelentésben van meg két falu jelenkori helynevei közt a *víz* köznév -s-képzős alakja; így *Vizes vögy* ~ r. *Vizešved'* (sz.) [E., Gy.]. Itt az előtag jelentése nyilvánvalóan: ‚lutosus‘. Egyébként kimutatható e hn. mindkét helyen 1699- [E.], illetőleg 1785-ből [Gy.] is. Ez utóbbi helyről még ez a történeti adat is ismeretes: 1785: „A' *Vizes Berek* előtt“ (sz.) [Gy.].

zsilip: malomárok.

E szláv eredetű ‚csatorna‘ jelentésű vr.-i nevünk [BÁRCZI, SzófSz.] a jelenkori helynév-anyagból ismeretes így: *Zsilip: Malomárka* (malomárok). *A Zsilip köszt*. A Malomárka: Zsilip és a Natypatak közötti terület neve [D.]. *Kispatag zsilipje* [Ks.].

Szabó T. Attila.

⁸⁵ A szomszédos Farnason már *Zsoboki patak*-nak nevezik, sőt magában Zs.-on is pl. az egyik folyóvízecskeket váltogatva *Kisríti víz: Kisríti patak: Kisrít patakja* névvel illetik.

⁸⁶ S.-on egy árok neve: *Vízárók*.

⁸⁷ Talán ugyanezre a területre vonatkozik az ugyanez évből ismert *Víz között* helynévalak. 1754-ben Dr.-ról is kimutatható e helynév.

Az „Astra“ románosító tevékenysége a Székelyföldön

Amióta Erdélyben a modern értelmezésű nacionalizmus a XVIII. században felütötte a fejét, azóta a népek régi, békés együttélése fokozatosan átalakult a fajok végzetesen komoly élet-halálharcává. Erdély nem maradt a nemzetiségi megértés klasszikus hona, hanem a kiélezett nemzetiségi feszültségek és ellentétek földje lett. Ezt állapították meg szinte egymással összebeszélve a külföldi útleírók is műveikben. Az erdélyi népek vetélkedésében egymástól lényegesen különböző tényezők álltak és állnak ma is egymással szemben. A versengő felek közül leg-alulról a románság jött. Vele szemben a szászság a polgáriasultságot és a magasabb műveltséget, de a gyengébb népi energiát jelentette. A magyarság a politikai és történelmi energiák tárházával volt gazdagabb. Ha számban el is maradt a szapora, igénytelen, bevándorlás folytán mindinkább sokasodó románságtól, az elmúlt két évszázad alatt népi energiáit is meg tudta növelni, mert erre magasabb műveltségét és politikai adottságait fel tudta használni. Volt azonban Erdélynek egy darab földje, éppen a legmagyarabb, ahol népi ereje felülmúlta a románokét is: a Székelyföld.*

* Az 1910-i hivatalos magyar népszámlálás adatai alapján a négy székely vármegye népességi helyzete a következő:

	Csik	Három- szék	Maros- Torda	Udvar- hely	Székelyföld*	
						%
Lakosság összes száma	145.720	148.080	194.072	124.173	612.045	100,0
Magyar anyanyelvűek	125.888	123.518	111.376	118.458	479.240	78,3
Román anyanyelvűek	18.032	22.963	70.192	2.840	114.027	18,6
Görög katolikusok	23.724	3.052	47.689	1.508	75.973	12,4
Görög keletiek	118	28.077	30.505	4.020	62.790	10,2
G. kat. és g. kel. vall. összesen	23.912	31.129	78.194	5.528	138.763	22,6
Nem román (magyar) anyany. g. kat. és g. kel.	5.880	8.166	8.002	2.688	24.736	4,0
Magyarul beszélők	134.186	134.857	139.570	121.760	530.373	86,7

* A négy székely megye együttesen, természetesen Aranyosszék nélkül.

A Székelyföldre vándorló aránylag mindig csekélyszámú román elem egy pillanatig sem tudta veszélyeztetni a táj határozott és kizárólagos magyar jellegét és népének szellemiségét, életfolytatását, jellegzetesen magyar mivoltát. A csendes harc következménye a román elem lassú, észrevétlen beolvadása volt a székelységbe anélkül, hogy azt lényegesen átszínezni képes lett volna. A folyamat annyira csendes lefolyású volt, hogy mint egyetemes jelenséget az egykorú források észre sem vették. KLEIN INNOCENTIUS görög-katolikus püspök volt az első, aki az elszórt székelyföldi románságot egyházi szempontból számba vette, de még utána is több mint egy évszázadnak kellett eltelnie, amíg román nacionalista szemmel egyesek észrevették, hogy Erdély délkeleti sarkában, a Székelyföldön románok is élnek s e románok száma egyre fogy.¹ A XIX. században korszerűen megszervezett két román egyháznak lehetetlen volt észre nem vennie hívei számának szakadatlan csökkenését és vele a románok jövőbeli politikai reménysegeinek gyengülését. Tenni azonban nem sok ereje vagy érkezése volt, legalább tény, hogy kellő védekezésről a székelységbe olvadás veszedelmével szemben nem tudott gondoskodni. Mindössze annyi történt, hogy néhány Balázsfalván és Szebenben tanult „elszékelyesedett“ román ifjú visszatérve szülőföldjére a maga kis hatáskörében megpróbálta fajtája megmentését. Az Erdély többi részeivel kapcsolatot tartó románul tudó és érező székelyföldi tanítók és papok kétségtelenül alá voltak vetve a többi románt átható eszméknek és reménysegeknek. Itt a részletekre ki nem térve csak annyit említünk meg, hogy a magyar társadalom nemzetiségi érzékenysége itt-ott észrevette a székelyföldi román vezetők közti ébredést és néha riadót is fűvott.² Nagy általánosságban mégis csendben folyt a székelyromán faji harc, alig észrevehetően, de határozottan a magyar elem javára. Nem jelenti ez feltétlenül a románság számbeli fogyását; bevándorlása és fordítva: a székelyek kivándorlása egyenesen növelte a román vallásúak arányszámát. A székelyföldi románokban az egyházakon kívül az 1861-ben alapított „Astra“, teljes nevén „Asociațiunea transilvană pentru lite-

¹ Concordia (Pest), 1862. nov. 11/23; u. o. 1867. aug. 27./szept. 8; Transilvania (ezentúl: Tr.) VII—1873, 152. l.

² „..... a székelyföldön folyik az aknamunka s ha valaha Olárországgal összetűzünk, nemcsak Brassó—Fogaras—Szeben és Hunyad megyében, hanem a székelyföldön is támogatást találand Oláhország, ha mi fel nem ébredünk...“ — írja az „Ellenzék“ 1895 február 8-án. (Oláhország-e a Székelyföld?)

ratura și cultura poporului român³ nevű társadalmi egyesület igyekezett a román nemzetiséget fenntartani.

I.

Az első világháború előtti erdélyi románság nemzeti energiái nem a politikai életben, hanem a társadalom, az egyházi élet, a gazdasági mozgalmak területén nyilvánultak meg. Több más társadalmi egyesület mellett az Astrának kimagasló szerepe volt. Ő volt az egyesület, mely sok szempontból époly súllyal pótolta az ország parlamentjében való szereplés hiányát, akárcsak a román nemzeti párt választóinak vagy az egyházaknak gyűlései. Az Astra évi ünnepélyes közgyűlései kiemelkedő eseményei voltak az erdélyi román életnek, még Romániából is a legnagyobb figyelemmel kísérték őket. 1905-ben Szebenben és 1911-ben Balázsfalván nemzeti tüntetésszámba menő nagygyűlések voltak, amin a román államból igen sokan résztvettek. Az Astra rendeltetése volt a politikailag lappangó — mert államellenes — román nacionalizmus politikai célkitűzéseit művelődési eszközökkel szolgálni. A román nemzeti öntudat felkeltése, a román nép szellemi és anyagi megszervezése és egy szerencsésebb korszak politikai uralmára való előkészítése volt az egyesület hivatása. A székelyföldi románság, érte ezalatt a görög keleti és görög katolikus vallású, románul beszélni tudó és románul érző néprészeket, nagyon is rászorult volna az Astra szervezői tevékenységére a székelység egészen elemi, mesterséges beavatkozástól mentes természetszerinti beolvasztó hatása ellen, csakhogy még egyházai sem voltak képesek a védelmet kellőképpen szolgálni. Nincs róla tudomásunk, hogy az Astra komolyan számbavehető munkát végzett volna ezen a vidéken. Udvarhelyt és Háromszéken volt vidéki szervezete (despărțământ). A szellemi vezetés természetesen a papság kezében volt, a csíki és háromszéki görög-katolikus és a háromszéki görög-keleti esperes, valamint a brassói világi értelmiségében. A kilencvenes évekből ismerjük egy háromszéki Astra közgyűlés érdekes és tanulságos leírását.⁴Ebből megismerhetjük az ottani románság viszonyát a székelységhez, hajlamát az elszékelyesedésre, értetlenségét az elfelejtett

³ „Erdélyi egyesület a román nép irodalma és műveltsége érdekében.“

⁴ Augustin Paul (Delaletca), *Intre Someș și Prut*. București, 1905. 99—110.

román nyelv és hagyomány iránt, épencsak a régi valláshoz, vagy még ahhoz sem ragaszkodva. Ugyanakkor valami primitív ragaszkodásról is értesülünk, amellyel a nyelvileg és jórészt vallásilag is teljesen elmagyarosodottak még mindig az oláhokhoz tartozóknak nevezik magukat. A román multnak egyházi könyvek, feljegyzések, omladozó és hívek nélkül maradt vagy kevés lézengő hívővel maradt templomok, korhadozó fakeresztű elhagyott temetők és az emberek emlékezete a tanúi. A beolvadás lassú biztonsággal folyik, ahogy a csendesvizű folyó alámossa a partot. A leírás másról is szól, megmutatja az érem másik felét is. A román nemzeti öntudat Erdély többi részéről ide is áterjedt és hatni kezdett a betűvel kapcsolatba került emberek lelkében, kivált azokéban, akik román iskolába más vidékre kerültek el. Barițiu már 1873-ban mulasztásnak vélte, hogy a székelyföldi román gyermekek közül legalább 8—10-et nem visznek el a román egyházak, vagy az Astra költségén román nevelésre és román fajmentésre román tanintézetekbe.⁵Ezt a tanácsot részben meg is fogadták. Mind több és több ifjú került Balázsfalvára és Szebenbe papneveldebe vagy tanítóképezdebe. Ezek hazakerülve magukkal vitték az új szellemet és becsületet igyekeztek szerezni az addig szégyelt román mivoltuknak. Az ilyen nevelvények, a magyaroktól alig észrevéve, lelkesen folytatták nemzetmentő tevékenységüket.⁶Néha még Romániába is eljutottak, hogy tanulmányaikat és nemzeti szellemüket kiegészítsék. Mikor szülőfalujukban vagy más románfelekezeti székely községben megkezdték működésüket, a jövő ragyogóbb politikai lehetőségei csillantak meg előttük. Román kiválóságok biztatásai is elértek hozzájuk. A minden román jelenségre figyelmes IORGA borítékba zárva ingyen küldte nekik lapját, a Neamul Românesc-et. Ion Rafiroiu alsócernátoni lelkésznek ezt a biztató sort írta, amikor ez híveinek végzetes csökkenéséről panaszkodott: „A hívők dolga ne ejtsen kétségbe, mert nem lehet tudni az órát, amikor a csoda bekövetkezik!”⁷Ez a Rafiroiu nemcsak az első világháború előtt, hanem utána is, mint háromszéki esperes, élénk működést fejtett ki az Astra kebelében. Természetesen nem minden ortodox és görög-katolikus pap volt román nacionalista, tekintélyes részük őszintén és

⁵ *Secuții în Transilvania*. Tr. VII—1873, 152.

⁶ *Oláhosság-e a székelyföld?* Ellenzék, 1895. febr. 8.

⁷ G. G. Rafiroiu, *Araci* [Árapatakl. *Județul Treiscaune*. Salonta, 1938. 99.

erőltetés nélkül a magyarsághoz kapcsolódott, vagy már régóta magyar volt.

Mégis megállapítható, hogy a századforduló táján a Székelyföld bizonyos pontjain román fellendülés történt. Az említett leírás néhány érdekes részletet tartalmaz erre nézve. Egy Péter Mihály nevű aldobolyi görög-katolikus vallású gazda feleségétül egy kukkot sem tud románul. Egyik lányuk sem tud, de a másik már tanul és az Astra rendezte bálon román nemzeti öltözékben jelenik meg. A gazda fia a pap tanácsára román iskolába járt és ekkor már tüzes román nacionalista. A pap védte meg a görög katolikus felekezeti iskolát az államosítástól. Igaz, ebben magyar nyelven tanítanak, mert a lakosok csak ezt a nyelvet ismerik, de az egyházi énekeket, imákat és „sok nemzeti dalt” (nyilván nem magyart) — már románul. Már tervbe vették a román tanítási nyelvet is. A román templom építéséhez nagyobb összegekkel egy bräilai gazdag kereskedőpár is hozzájárult, festményeit pedig egy brassói román hölgy készítette. Felszentelésére maga Miron metropolita személyesen megjelent, ami nagyon emelte a környékbeli görög katolikusok önérzetét. Egy másik faluban (Szitabodza) a román pap erősen magyaros hanglejtéssel beszéli a román nyelvet, gyermekei azonban a legtisztább románsággal. A könyvespolcon vegyesen erdélyi és regáti román könyvek sorakoznak. A papleány emlékkönyvébe barátnője ezeket a sorokat írta: „Nyelvemet és nemzetiségemet, Istenre esküszöm, a világért sem cserélem fel, hiszen román leány vagyok én!”⁸

Egyszóval a nemzeti öntudat határozott felébredésével számolhatunk ebben az időben a székelyföldi románság egy részénél. Florianu (a magyarok számára Flórián) János székelyudvarhelyi törvényszéki elnök románokat helyezett el a törvényszéken, román tanítót vitet Udvarhelyre, ő építteti a templomkerítést, az Albina pénzeit ő helyezi el, magyarokká lett románok térnek vissza eredeti nemzetiségükre s bírói állásra kandidáltatja Velicanu urat, akinek egyik fiát Hórának, a másikat Kloskának hívják. A Velicanu gyerekek keresztaipjai a 48-i román tribun Axente Sever és a hírhedt vöröspataki pap, Balint voltak. Florianu román tanítóképezdét akart alapítani és divatba hozta a román nemzeti táncokat. A görög-keleti egyházból, mely 1875-ben magyar volt, újból románt csinált. A pap megtanult

⁸ A. Paul, i. m. 102.

románul és most ezen a nyelven prédikál híveinek.⁹ A román nemzeti ébredés természetesen inkább csak a tanult rétegben érvényesült, ilyen pedig csak nagyon vékonyan volt. A nép maga átengedte magát a magyar környezet természetes beolvasztó hatásának és a román egyházak hívei sorra tértek át valamelyik magyar felekezetre. Néha nem ment ez símán, mert a római-katolikus egyház, magasabb nemzetközi egyházpolitikából, nem mindig engedte meg a görög szertartásúak áttérését a latin szertartásra.¹⁰

Csíkban az Astra csak későn, 1912-ben tudott megszervezkedni. Az érdem O. TÄSLÄUANU, a Luceafărul egyik volt szerkesztőjének érdeme, aki a szebeni Astra-múzeum számára néprajzi anyagot gyűjtött ezen a vidéken és felfigyelt a lehetőségekre. Tizenkét, nagyrészt egészen elmagyarosodott községben alakult Astra tagozat, a körzet vezetője pedig ELIE CÄMPEANU esperes lett.¹¹

A székelyföldi román fejlődés tehát kettős irányú: felül román nemzeti öntudatosodás, alul további áthasonulás a székelységbe. Az Astra munkája oly csekély és jelentéktelen volt, hogy — néhány pap és tanító erőfeszítéseit leszámítva — a nemzetiségi alakulás folyamatát komolyan nem tudhatta befolyásolni. A fenti kettős fejlődés a hajdudorogi magyar szertartású görög-katolikus püspökség felállítását után és a világháború közeledésekor csak tovább élekedett. A román betöréskor a székelyföldi román értelmiség jórésze államellenes magatartást tanúsított s a románok kiverésekor távozni kényszerült, másrésze továbbra is helyén maradt és készült a „csoda“ bekövetkezésére. Ezekben a zaklatott időkben az Astra munkája persze nem lehetett zavartalan.

II.

Az Astra a háború előtt — legalábbis hivatalos programja szerint — a románság szellemi és anyagi kifejlődését volt hívatva szolgálni „Erdélyben és Magyarországon“. A valóságban a román irredentizmusnak jól leplezett szerve volt és legfőbb törekvése volt szellemileg előkészíteni a románságot a „csodára“. Nagyrománia megvalósulása után ezt számos Astra-

⁹ *Román világ Sz-Udvarhelyt*. Ellenzék, 1882. nov. 28

¹⁰ Pl. Ilyefalván. A. Paul, i. m. 234.

¹¹ Luceafărul, XI—1912, 420—421.

vezető nemcsak beismerte, hanem egyenesen az egyesület dicsőségeként könyvelte el, holott régebben elkeseredetten tagadták és elhallgatták ezt a tényt.^{11a} Az Astra belső propagandájával bátorította és lelkesítette a tömegeket egy a közeljövőben megvalósulandó román paradicsom vázolásával. Az Astra gondoskodott róla, hogy előadásokkal, szónoklatokkal, kiszállásokkal, egy szóval, hogy a beszélt szó eszközeivel élénkítse a nemzeti önbizalmat és reménységet. Mint külsőleg védekező magatartásban élő társadalom, a románság elsősorban a románság megtartására és valóságos erejének megnövelésére törekedett. A politikai életben parlamentáris eszközökkel kevés reménye lehetett a sikerre, ezért sokáig meg sem próbálkozott teljes erővel résztvenni az országgyűlési választásokon. A passzív ellenállást tanúsító románság előtt az abszolutizmus alatti magyar példa sikere lebegett, de elfelejtette, hogy neki nem egy veszélybe jutott patrimoniumot kellett megvédelmeznie, mint annakidején a magyarnak, hanem egy soha birtokában nem volt állományt meghódítania. Az Astra vezetői sokáig a passzivitás pártfogói voltak. Az erdélyi román politika 1905-től kezdve áttért az aktív harcmodorra, de az Astra nem vette át, mert nem is vehette át ezt a támadó szellemet. Nem is volt rá alkalmas. Igazi rendeltetését, a román nemzeti öntudat felébresztését és az összes románok politikai egyesülésének reményét így is ébren tudta tartani, illetve fel tudta ébreszteni.

A háború előtti román értelmiség sok szép példáját nyújtotta az áldozatos nemzethűségnek és az önfeláldozásnak. Ez a szellem gyakran elérte a fanatizmus határát. A magyarországi román élet egész beállítottsága arra predesztinálta a román vezetőréteget, hogy magatartásában nagyrészt romantikus vonásokat vegyen fel. A háború utáni román nemzedékek ezt a romantikát gyakran vették bírálói bonckés alá. A nemzeti öntudat említett ébren tartása lévén a cél, a romantikus beállítottság igen alkalmasnak bizonyult addig, amíg a nemzetiség állagát védelmezni kellett, de gyöngének és használhatatlannak akkor, amikor a „kisebbségi“ korszak elmúltával nagyobb, országépítői feladatokat kellett vállalni. Ezért jellemzi a háború utáni idők egyik

^{11a} Maga II. Károly király, az Astra díszelnöke így vélekedett az egyesületről: „Ez a kulturális egyesület már vagy 50 évvel ezelőtt eltörölt minden határt az összes románok közt... Az Astra tegnap az egyesülést készítette elő...“ Beszéde az Astra 75 esztendősi jubileumi közgyűlésén. Vö. Foaia Noastră, 1936. szept. 27.

erdélyi társadalomvizsgálója az 1900-as évek vezetőrétegét ilyen keserűen: „Életünk minden megnyilvánulásában javíthatatlan romantikusok voltunk és vagyunk. A politikában „memorandisták“, a kultúrában előadásosók, irreálisták és képzelődők.“ Pedig ezalatt a falu „majdnem középkori“ művelődési viszonyok közt élt. A „pauperizmus és a műveletlenség“ uralta a helyzetet. Ezen komolyan senki sem próbált változtatni. „Művelődésünk vonala mindig túl vízszintes volt. Könnyelműen és öntudatlanul csak a felszínen lebegtünk. Nem próbáltuk levinni a műveltséget a népi tömegek mély rétegeibe. Csak a szó mentőövét hajítottuk felénk, de óvakodtunk a hatékony segítség eszközeit: a példaadást nyújtani nekik.“¹² A könnyűség és felelőtlenség vádjá mellett az idézett író még az erkölcsi és szellemi hiányosságot is emlegeti. „A háború nemzedéke romantikus nemzedék volt. Intellektuális erkölcsi támasz nélkül való. A valóság közvetlen megragadásának érzéke nélkül. Illuzionista a politikában. A valóságot nem ismerő a mindennapi életben. A rend hagyománya nélküli osztály. A könyv és a gondolkodás szenvedélye nélkül.“¹³ Ez a hang magán hordja a háború utáni korszak szellemi válságának reakcióját, de mégsem elszigetelt és kirívó. Az államfenntartás és építés súlyos feladatára eléggé fel nem készült társadalom felett mondott ítéletet a lelkiismeretere hallgató, fajtája javát szolgálni akaró bíráló. Ha lehetek is, mint ahogy voltak is reálisan látó erdélyi románok, megállapítása lényegében mégis helytálló, mert a „csoda“ bekövetkeztére váró nemzedék alapján nem is lehetett más, mint gyógyíthatatlanul romantikus. Következésképpen nem lehetett alkalmas a háború utáni súlyos feladatok megoldására.

Ez a nemzedék nemcsak Nagyrománia és Erdély, hanem az Astra vezetős szerepeit is örökölte. A győzelem első esztendeiben az ország és az Astra sorsa hasonló volt. Mindkettő elvesztette régi hivatástudatát. A háború előtti Kisromániát és a magyarországi románokat egy véges vágy, beteljesíthető ideál hevítette: az összes románok politikai egyesülése. Mikor ez a világpolitikai viszonyok kedvező alakulása folytán megvalósult, a nemzet cél és ideál nélkül maradt. Az első évek lázas átrendezési tevékenysége és az elhelyezkedés nagyszerű lehetőségeinek lázában égő

¹² P. Suciú, *Problema „Astrei“*. *Romantismul nostru*. Societatea de Măine (ezenkívül: SdM), III—1926, 222.

¹³ P. Suciú, *Ce se așteaptă dela tineretul nostru intelectual din Ardeal?* SdM. X—1933. 94.

román értelmiségi réteg anyagi természetű dolgokkal volt elfoglalva. A nagy szerencse minden lehetőségét ki akarta aknázni. Az idézett román gondolkodó szerint „15 éve a beérkezés láza uralkodik rajtunk. Az öregeket megszállta a meggazdagodás vágya. A fiatalokat az elhelyezkedésé”.¹⁴ A nemzet legfőbb gondja az egyéni vágyak kielégítése. Új ideál kereséséről alig lehet szó. „Az öregek hallgatnak és a terméketlen szenilitás öntudatlan álomságában élvezik csendesen a javakat, amelyekkel a politikai esetlegesség és a véletlen elhalmozta őket. A fiatalok kiabálnak és türelmetlenül várják sorukat a darab kenyérhez, ami leszereli és hitvánnyá teszi őket.”¹⁵ Kihúnyó csillagának vezérlete alól kikerülve, a romantikusok nemzedéke rávetette magát az anyagi gazdagodás lehetőségeire, de politikai-nemzeti felfogásában továbbra is megmaradt szónokló, csodát váró és ígérő illúziókergetőnek, nem sok érzékkel a komoly nemzetépítéshez.

A politikai egyesüléssel 1918-ban az Astra hívatása, nem a hivatalos, hanem az íratlan: betelt. Az egyesült Romániát azelőtt paradicsomnak, minden vágyalom beteljesülésének hirdették. Most benne voltak az Éden kertjében. Élvezhették gyümölcseit, gyönyöreit. Ahol pedig túl nagy a bőség, ahová a szerencse túl gazdagon szórja jótéteményeit, ott nem-igen marad meg a szellem, még kevésbé az áldozatos lélek, a nemzetépítés legelső feltétele. Az Astra munkája pedig ezt követelte volna. A hivatalos program, a nép szellemi és anyagi műveltségének fejlesztése távol állt a beteljesüléstől. Az igazi tennivaló még hátra volt, az igazi lehetőségek most kínálkoztak. A meggazdagodás utáni mohó hajsza és a pártpolitikai betegség (a politicianizmus) az Astrának még a szónokait is elcsábította. Inkább Mammonnak szolgáltak, mint a szűkmarkú kötelességteljesítésnek. Az elanyagiasodott társadalomban az Astrának válságba kellett jutnia. Súlyos válságba s ebből egyesek nagyon egyszerűen, az Astra feloszlásában keresték a kiutat.¹⁶ Azok véleménye volt ez, akik annak idején felszínes gondolkodással tényleg csak politikai izgatóeszközt láttak a Şaguna-alapította nagynevű intézményben. A megoldásnak ezt a szélsőséges fajtát sikerült kikerülni, mert voltak elegen, akik felismerték az Astra még mindig fennálló rendeltetését. Az

¹⁴ Uo.

¹⁵ P. Suciú, *Răspuns la ancheta asupra organizării culturale regionale*. SdM. XII—1935, 166.

¹⁶ *Pentru „Ziua Astei”*. Sibiu, 1927, 5.; O. Ghibu, *Evoluția secțiilor literare și științifice ale „Astei”*. Sibiu, 1925, 13.

Astra be nem teljesített hivatása a túlzó nacionalistákat is kielégíthette volna, hiszen nem csupán a műveltség száraz, racionális terjesztéséről volt szó, hanem az államalkotóvá lett, óriási többségben falusi román nép szörnyű társadalmi bajainak enyhítéséről, megerősítéséről és alkalmassá tevéséről a szerencsésen megszerzett állam megőrzésére és kiépítésére. Az Astra háború utáni első éveit válságának ilyenféle kiút felé kellett közelednie.

Ez a válság tehát szerves része, részlete volt az erdélyi román nemzet válságának. Erdély románjai most kerültek először egy államközösségbe másvidéken lakó nyelvtestvéreikkel. Nemzeti fejlődésük — elnagyoltan számítva a múlt század harmadik negyedéig — más volt, mint a fejedelemségeké. A szellemi egységre való nevelés, melynek az Astra egyik legfontosabb tényezője volt, még nem kerülhetett el célkitűzésének olyan sikeres fokára, hogy a sokszázados szétfejlődés külső-belső nyomait lesimíthatta volna az egységesnek becézni szeretett román nemzet arcáról. Bármennyire épen az egyesülésnek volt a hanghordozója, most a háború után, az Astra, megütődve azon az alig sejtett különbségen, ami regáti fajtestvérei életéből sugárzott elő, egyszerre a különállás, az autonóm élet önmentésének, a kisebbségi élet sajátosságosan előlről és alulról kezdett életének lett a védelmezője. Ezért lett regionalista, transzilvánista, ha nagyon el volt keseredve, még politikailag is autonomista. Az Astra magának igényelte a jogot Erdély román népének kulturális és nemzeti nevelésére és ezt multjára hivatkozva bizvást meg is tehetette. A Regát elleni védekezés mozdulatával érkezett el új hivatásának nem megtalálására, egyelőre csak megsejtésére. Az új hivatás tiszta tudatára csak hosszas, évtizednél továbbhúzódó tusakodás, kísérletezés, szellemi súrlódás után érkezett el.

A vezetőréteg eleinte a háborúelőtti nemzedék tisztos harcosaiából került ki. ANDREI BÂRSEANU, a derék tanár és publicista, lelkes nacionalista, és mindenek felett finom költői lélek volt,¹⁷ alkalmas a negatív értelmű, a megmaradásra beidegzett nacionalizmus szolgálatára, de a román társadalom belső átrendezéséért indítandó harcra már más elnökre lett volna szükség. Az új világot a régi nemzedék emberei nem vezethették üdvöthozóan, mert az új szellemnek nem voltak részesei. Az Astra ezért nem újulhatott meg a szükségletekhez mérten az elhalálozott Bârseanu elnöki székébe 1923-ban kerülő nagy harcos multú VASILE GOLDIȘ

¹⁷ I. Lupaș, *Andrei Șaguna și conducătorii „Asociațiunii Transilvane”*. București, é. n. 59—60.

vezetése alatt sem. Nagyobb dolog fordult kockán, mint az egyesületnek évtizedek óta bevált igazgatási vágányain ügyesen továbbkormányozni a jól megépített gépezetet. Az új helyzet új pályát, új gépet, új gépészt igényelt volna. Mert az Astra nem egy egyesület volt a sok közül, hanem az egyesület, az erdélyi románoknak az egyházakhoz hasonló súlyú és jelentésű, vallási és politikai felekezetek fölötti nemzeti összefogó szerve. Az az edény, amelyben az erdélyi román nacionalizmus tartalma össze volt gyűjtve. Az Astrán keresztül kicsinyben meg lehet látni a nagyromán állam erdélyrészi társadalmának egész kérdéskörét. Aki az Astra vezetését elvállalta, az egész nemzetrészsorsának igazgatásából kapott jelentős részt. Goldiș a leggondosabb és leglelkiismeretesebb elnök volt, szavának súlya és tekintélye volt. Bejárta a 22 erdélyrészi megye járásokonként újjászervezett vidéki körzeteit, mindenütt buzdított, lelkesített, irányt mutatott. Kapcsolatot teremtett a központ és a vidéki körzetek közt. A papot és a tanítót, akiket az állami tisztviselők tekintélyben alaposan háttérbe szorítottak, igyekezett visszaállítani régi megbecsült helyükre. Figyelme még az ipari munkásságra is kiterjedt.¹⁸ A sajtóra elődénél jóval nagyobb gondot fordított. Az Astra egy időben a sajtót teljesen elhanyagolta. Hivatalos közlönye, a *Transilvania*, teljesen elvesztette a talajt lába alól. Rosszul volt szerkesztve, senki sem olvasta, még kevésbé fizetett rá elő, pedig sok pénzbe került. Népies kiadványokra olyan kevés pénz jutott, hogy eleinte évente mindössze 4 füzet kiadására tellett.¹⁹ A háború előtt a népies kiadványok példányszáma elérte a 12—15.000-t, amit készpénzen kapkodtak el; a háború utáni évek elején az ingyen osztogatott 5—6.000 példány is alig kellett.²⁰ A háború előtt nemzeti ünnepszamba menő évi közgyűlések 1925-ig néptelenek voltak és „valamennyi valóságos lehangoltság légkörében fejeződött be.”²¹ A központi bizottmány tagjainak számát Goldiș 30-ról 50-re, az irodalmi és tudományos szakosztályok számát pedig 3-ról 10-re emelte fel. Ekkor létesül a föld- és néprajzi osztály és ekkor újul meg az aránylag legjobban működő orvosi osztály. Ekkor lép be 40 egyetemi tanár az Astrába működő tagnak és közel 200 más

¹⁸ Dr. G. Preda, *Din problemele Astrei*. SdM. III—1926, 621. Vö. Goldiș programbeszédét: uo. 131.

¹⁹ SdM. III—1926, 63.

²⁰ SdM. VI—1929, 271. A helyzet nemsokára lényegesen megjavult ezen a téren. Ld.: H. Petra-Petrescu, „*Astra*“ de după războiu. (Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul. Buc. 1929. II, 1329).

²¹ Ghibu, i. m. 13.

értelmiségi Kolozsvárról és egész Erdélyből, „akik együttesen egy óriási szervezetet tesznek ki, melytől joggal várhatni egy új korszak bevezetését az Astra és főként a román művelődés történetében.”²²

Az Astra válsága mégiscsak tovább tartott, mert baja szerves, lényének legmélyéig terjedő volt. Az új szellem követelése mind hangosabb lett a napisajtóban és a folyóiratok hasábjain. Különösen a Societatea de Mâine, ION CLOPOŢEL tekintélyes, az erdélyi értelmiségnek színe-javát összefoglaló lapja karolta fel az Astra megújulásának dolgát.²³ Az anyagiak hajszolásába, az egyéni érvényesülés és a politikai pecsenyesütés kísértésébe bővült világ felett a régmúlt Astrájának erkölcsi magaslata kívánatos ideálnak tűnt fel. Még az 1928-i szebeni közgyűlésről azt írja egy nagyszúlyú, egyházi lap, hogy „sic non itur ad astra.”²⁴ Goldişnak legalább annyit sikerült elérnie, hogy erőteljesen rámutatott az Astra erkölcsi célkitűzésére és hogy meg tudta győzni munkatársait az Astra rendeltetésének változatlan megmaradásáról. Az elsődleges krízis tünetei, amelyek valóságos „eltévelyedéssel fenyegettek”,²⁵ kezdtek halványodni, a vérkeringés újra megindult az egyesület testében, munkatervék és elképzelések születtek meg. Goldiş egy-két évi tevékenysége után az Astra nem tért új útra, de legalább biztos lábakra állott és főképp megteremtette a lehetőségét annak, hogy egy új szellem megszülethessen és bevonulhasson az egyesületbe. Az Astra a Societatea de Mâine megfogalmazása szerint „a nemzeti politika és a társadalmi-gazdasági kultúra iskolája”²⁶ lett volna.

Az igazi kibontakozás még messze volt. Akadályai közül a már említett mohó anyagiasságon és haszonlesésen kívül kettőt említek meg. Az egyik a még mindig élő gravaminális szellem, mely Nagyromániában is legszívesebben az elmúlt idők magyar „elnyomásának” terheit emlegette és a ma minden nehézségét lehetőleg a magyarok nyakába és felelősségére igyekezett áthárítani. A másik baj az elbizakodottság volt. „A háború után a nép egy része túlságosan elragadtatta magát évszázados álmának

²² Uo. 14.

²³ Érdekes, hogy az SdM hasábjairól sokkal többet lehet megtudni az Astra életéről, mint az elöregedett, elernyedtt hivatalos közlönyből, a Tr.-ből.

²⁴ Revista Teologică, XVIII—1928, 388.

²⁵ SdM, II—1925, 655.

²⁶ Uo.

megvalósulásától, túlságosan elbizakodott vezetésének mindenhatóságában“.²⁷ Nagyrománia megvalósítását egyúttal minden kérdés megoldásának is tekintette. A mélyebben gondolkodók és a műveltebbek természetesen nem helyeselhatték ezt az álláspontot. Ezek bírálatakban messzemenően kimutatták az Astra erkölcsi, anyagi, szervezeti bajait és részletes megoldási javaslatokat közöltek.²⁸ „Mindeneknek csak az elején vagyunk. A megalapozás és a meghódítás óriási munkáját csak ezután kell megkezdenünk“,²⁹ — írja P. SUCIU. A kolozsvári egyetem egyik tanára pedig így vázolja az Astra új hivatását: „Ma már nemcsak nyelvünket és ősi hitünket kell megvédelmeznünk, hanem meg kell erősítenünk népi létünket és meg kell hódítanunk nemzetünk számára azt a helyet, amely megilleti ezen a földön. Ma, nyelvünk és művészetünk mellett, kötelességünk megismerni hazánkat, népünket és történelmét, hogy mindeneknek lelkébe elültessük a nemzeti öntudatnak egy magas fokát, hogy elültessük a megingathatatlan nemzeti erényességet, úgy, hogy népünk tudjon ellentállani összes ellenségeinknek, akik nem tudnak megbékélni az isteni igazságszolgáltatással, amelyben részesültünk“.³⁰

Az Astra átszervezése mellett a sajtóban megindított és évek óta folyó felszámolások eredményeképpen 1930-ban Szebenben összeült az egyesület u. n. kulturális parlamentje. Eredménye a „Transilvania“, (az Astra hivatalos közlönye), mellékleteként megjelent terjedelmes kötet, mely az Astra minden munkájára és minden részletkérdésére kitér és állást foglal. Elvárható lett volna, hogy ezek után tényleg bekövetkezzék a várvavárt megújulás. Még mindig olyan hiányosságokkal kellett számolni, amelyekkel a vezetőség nem tudott megbirkózni. Az Astra a társadalomból kinőtt, annak akarata és támogatására szervesen ráépült egyesület volt. Nagyromániában eldugultak a társadalmi táplálóerő csatornáit, most mindent az államtól vártak. Tényleg már 1919-ben az átmeneti kormányzat, a Consiliul Dirigent tekintélyes összegekkel támogatta az Astrát és legtöbbször a követ-

²⁷ SdM. II—1925, 620.

²⁸ Vö. Grațian C. Mărcuș, „Asociațiunea“ în viața culturală a Ardealului. SdM. VI—1929, 270—272; U. a., *Reorganizarea Asociațiunii Culturale „Astra“* Uo. VI—1929, 255—259.

²⁹ *Reorganizarea generală a Astei. Propuneri generale...* SdM. VII—1930, 198.

³⁰ N. Ghiulea, *Activitatea secțiilor literare și științifice*. SdM. III—1926, 140.

kező kormányok sem bizonyultak szűkmarkúnak. Csakhogy egy idő múlva az állam, mind pártpolitikai okból, mind az 1929-ben elemi erővel megmutatkozó gazdasági válság miatt, kezdte megsűkíteni bőkezűségét az egyesülettel szemben. Az erkölcsi válságot így megtetézte a gazdasági válság. A társadalmi segítség pedig a rég kihalt áldozatos szellem híján erőtelen maradt. Az irodalmi és tudományos szakosztályok évi gyűlésén Kolozsvárott (1930. június 14.) „a szkepticizmus és az unalom légköre“ ült, épen akkor, amikor a megújulást leginkább várni lehetett volna. Még az egyes szakosztályok vezetői sem igen mutatkoztak, pedig jórésük kolozsvári volt, „inkább otthon maradtak a dolgaiknál.“³¹ Az Astra ezen felül el volt öregedve. A fiatalabb nemzedékek nem kapcsolódtak be működésébe. A nemzedékek harca, a fiatalok és öregek kölcsönös képtelensége egymás megértésére távol tartotta az ifjúságot az egyesülettől, holott csak ennek erőteljes és harcos szelleme lett volna képes kihúzni az Astrát az erkölcsi és anyagi kátyúból. Így hiábavaló volt néhány jóindulatú ideálistának önfeláldozó szolgálata, a megoldás továbbra is késett. 1932-ben a dévai közgyűlésen SEXTIL PUȘCARIU hangsúlyozta az ifjúság bekapcsolódásának szükségességét.³² Szava nem maradt visszhang nélkül. Nemsokára tárgyalások indultak meg az értékesebb fiatalokkal és az eredmény egy folyóirat, a *Gând Românesc* megalapítása lett (1933) ION CHINEZU szerkesztésében. A helyzet javulása megállapítható, de a legnagyobb nehézségen még nem voltak túl. „Nem az anyagi eszközök hiánya nyom le bennünket, mint inkább az a körülmény, hogy az Astra a vezetési elvek válságában szenved“ — írja helyesen ION CLOPOTEL egyik cikkében.³³

Végeredményben sem az anyagiak hiánya, sem a szervezet helytelensége nem lett volna akadálya a megújulásnak. Az emberhiány volt a legnyomasztóbb. Az ifjúság bekapcsolódása a munkába sokat segített. A vezetési elvek megújulása szintén bekövetkezett. Az Astra nemsokára megsokszorozódott erővel foghatott munkája végzéséhez. A megújulás leginkább a dévai közgyűlésen (1932) megválasztott új elnök, a betegsége miatt visszavonuló Goldiș utóda, IULIU MOLDOVAN nevéhez fűződik.

³¹ SdM. VII—1930. 281.

³² SdM. X—1933, 18.

³³ *Criza de directivă și de organizare a Astrei*. SdM. IX—1932, 163.

III.

Az Astrának régóta volt egy orvosi osztálya, ez általános egészségügyi kérdésekkel foglalkozott és közreműködött falusi kiszállásoknál orvosi előadásokkal. Inkább pangott, mint működött, tagja is alig volt. Egyedül Szebenben mutatott fel komolyabb eredményeket. Az Astra régebben nem érdeklődött különösen orvosi és egészségügyi kérdések iránt. A helyzet később megváltozott. Az orvosi szakosztályt elnöke, HAȚIEGANU GYULA, kolozsvári egyetemi tanár átszervezte (1925. nov. 1.). Al-elnöke MOLDOVAN GYULA egyetemi tanár lett. A szakosztály székhelyét egyuttal Szebenből Kolozsvárra helyezték át. Két alosztályt szerveztek meg, egy tudományos és egy biopolitikai, utóbbit Moldovan vezetése alatt. A szervezkedést vidéken is megindították, Marosvásárhelyt dr. Florian lett a képviselője.³⁴ Eddig az orvostudomány kérdéseivel csak elvétve találkozhattunk a hivatalos közlőny lapjain.³⁵ Az orvosi osztály újjászervezésével kapcsolatban Hațieganu emelte ki az orvos szerepét a nemzeti állam megerősítésében.³⁶ De különösen Moldovan volt az, aki az eugénia és a fajbiológia elveit bevitte a szakosztály életébe és azon keresztül közismertté tette az egész román társadalom előtt. Irodalmi úton népszerűsítette erre vonatkozó eszméit és egymás után két könyvecskét jelentetett meg „A nemzet egészségtana”³⁷ és „Biopolitika”³⁸ cím alatt. Az orvosi szakosztály biopolitikai alosztálya „Buletin eugenie și biopolitic” címen 1927. január 1-én megindított lapjában a cikkek sokaságát közölte hasonló kérdésekről. Moldovan révén a biopolitikanak az Astra kebelén belül azonnal nagy sikere lett és fényes jövő várt rá.³⁹ Az irodalmi és tudományos osztályok egyesített gyűlésén, 1926. február 14-én Moldovan V. Goldiș elnök jelenlétében fejtette ki biopolitikai elveit, amelyeket az Astra vezérlő elveiül ajánlott. Az előadás

³⁴ Tr. LVII—1926, 37—39.

³⁵ Dr. G. Preda, *Câteva însemnări din studiul geografiei medicale a Ardealului*. Uo. LV—1924, 24—27.

³⁶ *Rolul social al medicului român în opera de consolidare a statului național*. Tr. LVI—1925, 587—591.

³⁷ *Igiena națiunii*. Cluj, 1925. Inst. de Igienă și Igienă Socială. 70. l.

³⁸ *Biopolitica*. Cluj, Inst. de Ig. și Ig. Soc. 95 l.

³⁹ Moldovan hatását mutatja Dr. Aurel Voina és Dr. Dominic Stanca füzete: *Valorificarea capitalului uman prin igiena națiunii*. Sibiu, 1926. (Biblioteca Astra 12. sz.).

nagy hatást tett a jelenlevőkre⁴⁰ és egy határozat kimondására vezetett, amely elfogadja a biopolitikát az Astra munkájának vezető gondolatául. A szeptemberben Zilahon megtartott közgyűlés „elfogadta és megerősítette tevékenysége alapcéljául a román nép biológiai jólétéről való gondoskodást”.⁴¹ A következő évi szebeni közgyűlés (1927. dec. 4—5.) újra visszatért a gondolatra és belefoglalta a zilahi határozatot az egyesület alapszabályába.⁴²

A biopolitikai alosztály 1927. első felében egy 18 részből álló rendkívül magas színvonalú előadássorozatot tartott. Előadói közt a román szellemi élet legkiemelkedőbb egyéniségeit találjuk: D. GUSTI, AL. TZIGARA-SAMURÇAŞ, C. RĂDULESCU-MOTRU, S. MEHEDIŢI, G. VĂLSAN, G. BOGDAN-DUICĂ, AL. VAIDA-VOEVOD, S. MANUIĹĂ és mások. A befejező előadást maga Moldovan tartotta „Biopolitica” címmel (május 25.).⁴³ Az alosztály a szebeni közgyűlésen a nőket is bekapcsolta munkájába, megalakult a biopolitikai osztály női szakosztálya MARIA B. BAIULESCU vezetése alatt, ami tulajdonképpen az „Uniunea femeilor române din România Mare” (Nagyromániai román nők szövetsége) együttműködését jelentette az Astrával.⁴⁴ Ugyanekkor testnevelési alosztály is létesült.⁴⁵

A biopolitikai gondolkodásnak az Astrában történt felkarolása előtt a főtámasza a Societatea de Măine volt, melynek hasábjain alapításától fogva létezett egy biopolitikai állandó rovat, s ezt egy ideig maga Moldovan vezette. Egyébként az Astrában sem fogadták épen ellentmondás nélkül a biopolitikai elvek előretörését. Sokan összetévesztették a biológiai gondolkodást a materializmussal és meghúzták a vészharangot az idealizmus magaslatairól a mélységbe húzott Astra felett.⁴⁶ Moldovan győzelme azonban kétségtelen volt. A nyugtalankodókat már a szebeni mó-

⁴⁰ Dr. Aurel Voina, „Astra” și concepția biopolitică. SdM. III—1926, 142.

⁴¹ Buletinul Eugenie și Biopolitic (ezentul: BEB.). I, 1927 1. sz. borítólapján; Tr. LVII—1927. 407.

⁴² Az alapszabály 2. cikkének első bekezdésébe a két utolsó sor helyébe: „cari vor putea contribui la prosperarea literaturii și culturii atât spirituale, cât și economice a românilor” — ezt iktatták be: „cari vor putea contribui la promovarea literaturii și culturii, atât spirituale cât și economice a românilor pe baza principiilor biopolitice: prosperarea intelectuală, morală și fizică”. „Astra” în anii de după războiu. Cluj, 1929, 21.

⁴³ Tr. LVIII—1927, 33—34.

⁴⁴ Tr. LIX—1928, 1142—45.

⁴⁵ „Astra” în anii de după războiu. 21.

⁴⁶ SdM. VII—1930, 281; Rev. Teol. XVIII—1928, 388.

dosított alapszabály szavaival is meg lehetett nyugtatni, az Astra biopolitikailag felfogott célja a román faj „értelmi, erkölcsi és testi“ előmozdítása. Moldovan 1930-ban egészségügyi államtitkár volt a nemzeti-parasztpárti kormányban⁴⁷ és így módja volt elveit az egészségügyi törvényjavaslatban országosan alkalmazni. A későbbi kormányok azonban alaposan megnyírbálták és átalakították ezt a törvényt.

Mit értett Moldovan az Astrában uralomra vitt biopolitika alatt? Nem orvosi kérdés ez nála, nem is fajtisztasági kérdés, sem rasszizmus. Talán helyesebben ethnopolitikanak lehetne nevezni. A biopolitika államvezetési elv, mely a román ember biológiai kapacitására épül fel, mint alapra és a román ember biológiai jólétét célozza; valójában nem más, mint az egyéni és társadalmi törekvések szabályozó öntudata.⁴⁸ A biológiai kapacitás az emberi tőkében (capital uman) rejlik. „Az emberi tőke az állampolgárok összessége, a biológiai jólét pedig testi, értelmi és lelki egészségük (integritásuk). A test, az értelem és a jellem kiegészítik egymást és csak összhangos egyensúlyukból származik az igazi biológiai jólét (prosperitás).“⁴⁹ A biológiai jólét fogalmához hozzátartozik a minőségi gyarapodás mellett a román elem mennyiségi szaporodása is.⁵⁰ Az egyén, a nemzet, az állam életében két tényezőkör elhatározó: a környezet és a biológiai örökség. Utóbbi a fontosabb. A biopolitika a kormányzás tudománya, mely az állam kormányzásának, a társadalom szervezésének és az egyének cselekvésének elveit jelöli meg és arra törekszik, hogy mindez a valóságos biológiai képesség alapján történjék, hogy biztosítsa a termelés maximumát és hogy garantálja az állampolgárok biológiai jólétét. Célja megőrizni, sőt növelni az állampolgárok biológiai képességét.⁵¹ A környezet és a biológiai örökség mellett még egy tényezőt emel ki Moldovan, a népi örökséget (patrimoniul etnic), „ami a nép (neam) szellemi termékeinek jellegzetes összessége, hagyomány, értelmesség, művészet, melyeket nem az átöröklés, hanem a tradíció visz át nemzedékről-nemzedékre“.⁵² Ez a „népi örökség“ adja meg az értelmet a román „neam“ (= nép,

⁴⁷ Tr. LXI—1930, 116.

⁴⁸ I. Moldovan, *Biopolitica*. BEB. I—1927, 6.

⁴⁹ I. Moldovan, *Problema democrației și biopolitica*. BEB. I—1927, 73.

⁵⁰ Megnyitóbeszéd az Astra szatmárnémeti közgyűlésén. Tr. LXVI—1935, 280.

⁵¹ *Probl. dem. și biopol.* BEB. I, 74—79.

⁵² Megnyitóbeszéd az Astra marosvásárhelyi közgyűlésén. Tr. LXV—1934, 314.

fajta) fogalmának. A német „rassz“ nem alkalmas ennek a kifejezésére.⁵³ A „neam“-ban kifejezett érték, testiekben a vérség, szellemiekben a hagyomány, az alapja a biopolitikának. Erre és az örökséget leghűbben őriző falusi népre kell felépülnie a román államvezetésnek. A parasztság szerény életéből kell kiválogatni az egyetemes román élet magatartásának természetes szabályait.⁵⁴

Talán kissé túl hosszadalmasnak és mellékvágányra térnek tűnik fel ez a kitérés az Astra szellemi átalakulására Moldovan föllépte óta. Összefüggése a székelyföldi románosítással mingyárt világossá válik, ha megértjük, hogy Moldovannak és az Astrának mi a felfogása a „patrimoniu etnic“-ről. „Valamennyiünkbe le van téve ideiglenes sáfárkodásra egy részecske ama kincsből és román az, aki magában hordozza, tekintet nélkül arra, hogy tudja-e még nyelvünket, vagy hogy meg van-e benne vagy nincs a népi hozzátartozás öntudata.“⁵⁵ Hogy mit jelent ez a székelységre vonatkoztatva, világosan elárulja Moldovan néhány szava: „Az ellentmondás lehetősége nélkül mondhatjuk már, hogy a Székelyföld lakosságának többsége román népi eredetű, tekintet nélkül arra, hogy beszéli-e nyelvünket, vagy nem, hogy hitünkhöz tartozik-e, vagy nem, hogy megőrizte-e, vagy nem a román néppel való természetes összeköttetéseinek emlékét...“⁵⁶ Moldovannak gondja volt rá, hogy felfogása számára a mérsékeltségnek és a méltányosságnak a látszatát biztosítsa. „A román nép természetében rejlik, hogy a mi népi politikánk nem lehet támadó, kapzsi, türelmetlen. Népi erőnek elég nagy ahhoz, hogy megengedjük magunknak a jövőben is a — természetes — nagylelkűséget, hogy engedjük az együttlakó népeket is a közös haza érdekei diktálta határok közt mint olyanokat fejlődni...“⁵⁷ Sajnos, a tapasztalat szerint ez a nagylelkűség nem vonatkozott a székelyekre, akikben Moldovan és vele az Astra, az Astrával a román közvélemény nem magyarokat, hanem elszékelyesedett románokat szeretett látni.

Mielőtt e felfogás következményeit a székelyek sorsára nézve megvizsgálónk, vissza kell térnünk a székelyföldi állapotokra a világháború utáni időkben.

⁵³ Uo. 313.

⁵⁴ Tr. LXVI—1935, 281—282, 289.

⁵⁵ Tr. LXV—1934, 315.

⁵⁶ Uo. 310—311.

⁵⁷ Tr. LXIV—1933, Supliment 7.

IV.

A székelyföldi román vallású lakosság kérdésében különbséget kell tenni a magyar anyanyelvűek és a román anyanyelvűek közt. Nagyrészüik közelebbi vagy távolabbi eredetét romának kell vennünk, csak kisebb hányada lehet román felekezetre tért székely. Akik román részről a székely-román kérdéssel foglalkoztak, hajlamosak a nyelvben a vallásnál kisebb horderejű nemzeti-ségi meghatározó tényezőt látni. Ahol olyan átmeneti állapotot figyelhetünk meg, mint a Székelyföld egyes szélső részein a magyar és a román elem közt, csak egy lehet a döntő meghatározó: az a román felekezeti székelyek önkéntes választása, nemzeti öntudata. Ez pedig az esetek óriási többségében határozottan magyar. Ha voltak is kivételek, a háború előtt is kisebb számmal, a román uralom idején — főként anyagi okokból és megfélemlítésből — nagyobb számban, a román felekezethez tartozó székelyek nem románok, hanem magyarok. Ez a jellegében székelymagyar tömeg semmiben sem érez közösséget a román nemzettel, ellenkezőleg: esetleges román eredetének felhánytorgatását határozottan sértésként fogja fel. Magyar lelkét erőszakkal román lélekre átváltoztatni nem lehetett.

Más a helyzete a román anyanyelvű román felekezetekhez tartozó székelyföldi lakosoknak. Ezek igazi románok. Román papjaik, tanítóik vezetése alatt, nagyrészt megbízható román nemzeti öntudatúak voltak. Szeben és Balázsfalva szemináriumai jó román munkát végeztek. Feladatuk nem volt könnyű, mert a magyar környezet és szomszédság hatalmas mágnesként vonzotta a román elemet a magyarnyelvűség felé, amint ezt a népességi statisztikák mutatják. Az I. fejezet nagyjából fogalmat nyújtott a lehetőségekről és a tényekről.

Merőben megváltozott a helyzet Magyarország trianoni szét-darabolásával. Nemcsak a román lakosság helyzeti ereje növekedett meg az új viszonyok közt, hanem társadalmi rétegződése is átalakult. Addig a művelődésileg egyrétűnek vehető paraszttársadalom tetején elszórtan lebegett egy-egy pap és tanító. Itt-ott egy-egy orvos, ügyvéd, állami tisztviselő is volt található, elvértve egy-egy bíró, sőt még igen fontos vezető hivatalokban is voltak románok. A román uralom beköszöntésével vízáradszerűen ömlött el az Erdély román vidékeiről és az Ókirályságból jött, sokszor nevére alig méltó román értelmiség. A megnagyobbodott Románia súlyos szűkében volt tanult és szakképzett elemeknek, nem csoda tehát,

ha a Székelyföldre alig jutott értékesebb és képzetesebb elem. Egyrészt a helyi román értelmiséginek volt bő érvényesülési lehetősége, másrészt a más vidékek selejtes, mozgékony elemei találtak itt gazdag aratásra. Az idegen új elemek beáradása persze évről-évre fokozódott. Ezek távol álltak a nemzeti szolgálat szent feladatától, egyetlen céljuk a szabad harácsolás és meggazdagodás volt. Ezt román részről sokan és sokszor elismerték, sőt kifogásolták is.⁵⁸ A román élet tehát erősen felvirágozott a Székelyföldön. Nem a nehezebben változó, hagyományjaiban megállapodott, a hirtelen változásokat nem szívlelő falvakban, hanem a városokban, vármegyei, járási székhelyeken buzdult neki az új uralkodó elem nagy lendülettel. A román állam legszükségesebb szervezési és közigazgatási műveletei hozták be a román értelmiséget. A falu nem élte bele magát az uralomváltás véglegességébe, még csak ideiglenesnek, pünkösti királyságnak látta a románok uralkodását.

Ilyen fejletlen, kialakulásának első lépéseinél tartó gyökértelesen társadalom egyelőre egy módon foghatott és fogott hozzá a nemzeti munkához, az erőszak és a pusztító erőhatalom eszközével. Mást tőle várni sem lehetett volna, mert nem volt meg benne az átgondolt, rendszeres társadalmi és nemzeti építőmunkának a leg-
elemibb feltétele sem. Ez az oka annak, hogy hosszú éveknek kellett eltelniök, amíg komolyan számbavehető és a siker reményével fellépő román társadalmi munka indulhatott a Székelyföldön.⁵⁹ A románságnak később feltűnt ez a hosszas késelem és ebben ritkábban ösztönzést keresett az önvizsgálatra, gyakrabban okot a társadalom mulasztásainak ostromozására, még gyakrabban az állam hanyagságának a felpanaszolására. Nem vette azonban észre, hogy társadalmának fejletlenségében és szervezetlenségében rejlik tehetetlenségének főoka.

Az úgynevezett visszárománosító (valójában románosító) mozgalom első csírái az előzmények ismerete alapján nem fakadhattak szervezett társadalomból, első hangoztatói elszigetelt egyének voltak. Az elszékelyesedett románok kérdése (az I. fejezetben láthattuk) a román értelmiségi körökben már a háború előtt ismeretes volt. A gondolat már 1919-ben felüti a fejét Udvarhely megyében V. Neamțu prefektus idejében. Az ő támogatásával terjesztette föl egy részletes és erősen megindokolt emlékiratban

⁵⁸ Tiberiu Vornic az Adeverul-ban: 1927 nov. 16; A. Gociman-Oituz az Observatorul Social-Economic-ban: V, 1935, 55—56. stb.

⁵⁹ Az állami intézkedéseket ezalkalommal figyelmen kívül hagyjuk.

IOACHIM NISTOR tanfelügyelő ajánlatait a székelyek visszazománosításával kapcsolatban és követelte, hogy a kérdést az akkor kormányzó Consiliul Dirigent vegye fel hivatalos munkatervébe. (1919. július 24.)⁶⁰ Miután a közben megszűnt Consiliul Dirigent nem teljesíthette kívánságait, Nistor 1923-ban (3295/1923. sz. alatt) újabb felterjesztést küldött, ezúttal ANGELESCU közoktatásügyi miniszterhez, követelve az „elszékelyesített románok” elrománosításának fokozását, egy román liceum létesítését ezek fiainak nevelésére, végül egy modern felszerelésű „központi iskola” létesítését Vargyason a szórványban élő udvarhelymegyei románok gyermekei számára.⁶¹ Az emlékirat csak részben tudta felébreszteni a kormány érdeklődését. A székelyföldi magyar iskolák bezárása és a kultúrznás elemi iskolai örvény (1924.) a román társadalmat csak részben elégítette ki. A sajtó foglalkozott az emlékirattal és ez valószínűleg hozzájárult ahhoz, hogy hamarosan tudományos igényű vizsgálói támadtak a székely-román kérdésnek, előbb OPREANU SZABIN tanár, később Angelescu államtitkára, POPA-LISSEANU GYÖRGY és még sok más kutató.⁶² Valószínű, hogy Popa-Lisseanura Nistor beadványa is hatást gyakorolt.⁶³ IORGA ezekben az években is támogatta tekintélyével a „visszazománosító” törekvéseket, sőt egyelőre az ő biztatásai voltak ennek legfőbb szellemi táplálékai.⁶⁴ Székelyföldi román sajtó 1925-ig úgyszólván nem volt, tehát közvéleményteremtő eszköz nem állt a néhány kezdeményező egyéniség rendelkezésére, a bukaresti nagy lapok pedig még nem fedezték fel a székely-román kérdést.

Csak természetes, hogy ilyen adottságok mellett a háborút átvészelt Astra nem a legkedvezőbb belső feltételek mellett kezdte meg munkáját. Az Astra belső válságáról már volt szó. Ez a Székelyföldön fokozottan érvényesült. Külső szempontból már annál kedvezőbb feltételek mellett indulhatott meg. Hogy az Astra munkalehetőségeit jobban megismerjük, vizsgáljuk meg először a székelyföldi tagozatok taglétszámát, azután anyagi helyzetüket.

⁶⁰ *Glas românesc în regiunea săcuizată*. [Székelyudvarhely], 1935. április 24.

⁶¹ Uo.

⁶² Tudományos tevékenységük ismertetését ld. tőlem az Erdélyi Múzeum 1942. 4. sz.-ban: *A román történettudomány és a székelyföldi románság kérdése*.

⁶³ Erdélyi János, *A visszazománosító mozgalom*. Magyar Szemle XXXIII—1938, 153.

⁶⁴ Ld. tanulmányomat az Erdélyi Múzeum 1941. 3—4. sz.-ban: *Iorga Miklós és a székelyek román származásának tana*.

A székelyföldi Astra különítmények közül múltja révén mindig a háromszéki volt a legerősebb. Taglétszáma 1920/21-ben rohamosan felemelkedett 212-re, ami természetellenesen sok, ha meggondoljuk, hogy ugyanakkor a két legtekintélyesebb erdélyi tagozatnak: a szebeninek 286, a brassóinak 249, a kolozsvárinak pedig csak 107 tagja volt.⁶⁵ Ez a mesterségesen összetoborzott tagsereg nem jelentett komoly munkaerőt. Mint a következőkben látni fogjuk, az összefutott értelmiségi egyedeket egy-egy alkalommal fel lehetett buzdítani a belépésre, nemzeti frazeológiával a tettekészség hangoztatását is ki lehetett belőlük váltani, de ezentúl már nem mentek. A székelyföldi Astra-taglétszám változásait a következő táblázaton szemléltetjük:

Tagozat	1929/30	1930/31	1931/32	1932/33	1933/34	1934/35	1935/36	1936/37	1937/38	1938/39	1939/40
Csíkyszereda	21	21	21	24	30	105	31	31	31	31	31
Békés	—	—	—	—	—	—	33	60	13	13	13
Gyergyószentmiklós	—	—	—	—	—	89	13	13	13	13	13
Csíkzentmárton	—	—	—	—	—	—	60	—	—	—	—
Marosvásárhely	67	67	67	67	67	67	67	68	68	68	68
Nyárádszereda	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Székelyudvarhely	1	1	4	34	13	13	13	13	13	13	13
Székelykeresztúr	9	9	7	7	23	7	7	7	7	7	7
Oklánd	—	—	—	—	—	67	67	—	—	—	—
Parajd	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Sepsiszentgyörgy	85	164	62	54	197	56	56	66	57	59	62
Kovácszna	1	29	29	6	6	6	6	6	6	6	6
Uzon	3	3	3	3	3	6	3	3	3	3	3
Kézdivásárhely	—	—	66	36	36	18	16	16	16	16	16*

* Az adatok a Transilvániában közölt évi jelentésből valók.

A mellékelt szám adatok beszédesen szólnak a székelyföldi Astra lelki véznaságáról. Az évről-évre kínos mozdulatlansággal, ugyanazon szám adatokba merevedett taglétszám azt jelenti, hogy az egyszer beszervezett tagok mellé nem sikerült újakat verbúválni és ha a létszám nem apadt meg, annak csak az volt az oka, hogy rendszerint a régi adatok alapján futottak be a központba a jelentések, ha egyáltalán beküldték őket. Az Astra hivatalos közlönyében olvashatjuk, hogy milyen sok tagozat nem ad magáról életjelt sokszor éveken keresztül. Jellemző tanulsága még táblázatos kimutatásunknak, hogy időről-időre átszervezési mun-

⁶⁵ Tr. LII—1921, XVIII—XX.

kálatok indultak meg a tagozatokban, az eredmény a taglétszám hirtelen megnövekedése s utána visszasüllyedés a régi tespedtségbe. Udvarhely nevezetes szellemi és sajtóközpontja lett a „visszarománosító” mozgalomnak, mégis itt 1931-ig egyetlen tagja van az Astra helyi tagozatának, 1933 és 1940 közt pedig ugyanaz a 13 tag áll a szervezet háta mögött. Még az aránylag jól működő marosvásárhelyi tagozat létszáma is az élettelenység jeleit mutatja. (Ingadozás és fejlődés hiánya.) Az általános magyarelles nekibuzdulásra jellemző 1932-i év után egyetlen székelyföldi tagozat létszáma sem mutat egészséges és egyenletes fejlődést. Az azonos létszámmal való megmaradás inkább koholt, papiroséletet jelentett, mint valóságos munkát. Nem csalódunk tehát, ha kimondjuk: a Székelyföldön az Astrának nem volt kellő talaja, nem volt képes áldozatos munkások szervezetét kiépíteni, ennél fogva a székelyföldi románosításban nem játszhatta azt a szerepet, amelyet neki a tervezetek szántak és amelyet az egyesület múltja és hagyományai alapján tőle a románság elvárhatott volna. Számos tanújelét ismerjük annak, hogy a románság maga is így vélekedett. Valamint a komolyabb erdélyi román sajtó hasábjain csakúgy hemzsegnék a bíráló élű és megrovó hangú cikkek, nemkülönb a székelyföldi román sajtó is szüntelenül elégedetlenségét fejezi ki az Astra tehetetlensége miatt és ezért a cselekvést nem is ettől, hanem a mindenhatónak tekintett államtól várja.

Pedig anyagilag az Astra elég jól el volt látva. Költségvetése 1919-ben 265.867 lej 98 banira, 1924-ben 1,405.822 lej 59 banira, 1928-ban 7,419.400 lejre rúgott.⁶⁶ 1926-ban a kultuszminisztérium még 3 millió különsegélyt úalt ki számára.⁶⁷ Már 1919-ben a Consiliul Dirigent, még inkább a későbbi kormányok kellőképen ellátták segélyösszegekkel.⁶⁸ Anyagilag az is nagyon megerősítette az Astra egyes tagozatait, hogy 1927-től kezdve a látványossági törvény értelmében a mozgóképszínházak engedélye elsősorban az Astráé volt. Egyik-másik tagozat (pl. a brassói) hatalmas

⁶⁶ „Astra” în anii de după războiu, 59.

⁶⁷ Uo. 63.

⁶⁸ 1921-ben minisztertanácsi határozattal 600.000 lejt, a közoktatásiügyi minisztériumtól 200.000, a kultuszminisztériumtól 130.000 és a belügyminisztériumtól 830.000 lejt kapott. A segélyek 1927-ig emelkedtek (3,185.750), azután csökkentek. (1928-ban csak 1,000.000 lej). Erdélyi János, *Astra*. Magyar Szemle XXXVIII—1940, 33.

vagyont gyűjtött a mozgóképszínházvállalkozásból.⁶⁹ Tekintélyes összegek folytak be a vármegyéktől, a községektől is.⁷⁰ A föld-reform keresztülvitelekor kultúrházhelyeket, sőt házakat kapott az Astra, 1927-ben (aug. 31.) Csíkban 28 községben 6 kat. hold és 971 négyszögöl házhelye volt, Maros-Tordában 84 községben 21 kat. hold 503 négyszögöl, Udvarhelyben 16 községben 3 kat. hold 865 négyszögöl, Háromszékben 9 községben 3 kat. hold 559 négyszögöl.⁷¹ Ezek a számok később még jelentékenyen emelkedtek.⁷² Az Astrának ezek szerint kevés oka volt az anyagiak hiánya miatt panaszkodni. Sokkal nagyobb baja volt az, hogy a falusiak, akiknek tömegeire a vezetőknek tulajdonképpen támaszkodniuk kellett volna, a legcsekélyebb érdeklődést sem mutatták az egyesület dolgai iránt. Egy-egy pap vagy tanító és a megszervezést végező városi urak létrehozhatták ugyan a tagozatok hosszú sorait, de azokba lelket lehelni, pezsdülő életet varázsolni nem lehetett. A legtöbb vidéki tagozat csak névleg létezett. Megszervezésével be is fejezte működését.

Lássuk most, a hivatalos közlöny évi jelentései alapján az egyes körzetek működését és állapotát. Megjegyzendő, hogy a Transilvania csak 1927 után közöl rendszeres beszámolókat a székely vidékek tagozatainak működéséről, nyilván azért, mert előtte nem sok jelentőségük lehetett.

1. *Háromszék.* A megyei körzet 1923/24-ben 42 községre terjedt ki. Sepsiszentgyörgyön volt a székhelye. Egy ügynöksége és egy könyvtára volt. A körzet vezetőjének hosszas távolléte miatt nagy volt a pangás és emiatt az egész körzet átszervezésének szükségessége vált nyilvánvalóvá.⁷³ A háromszéki körzetnek ekkor 280 tagja volt (a nagymultú brassóinak csak 278!).⁷⁴ 1924/25-ben a tagok száma már csak 67, 1925/26-ban 48 és 1926/27-

⁶⁹ Ld. a tagozat évi jelentéseit: *Astra-Braşov* (1926-tól kezdve). A mozitörvény Goldiş kultuszminisztersége alatt jött létre és 1927-től 1931-ig 6,268.716 lej juttatott az Astrának. Tr. LXII—1931, 126.

⁷⁰ Egyedül a háromszéki körzet 1928—29-ben 223.200 lej segélyben részesült. Ebből 123.200 magánintézmények pénztárából került ki. Tr. LX—1929, 769.

⁷¹ Tr. LVIII—1927, 540. A következő évekre nézve ld.: Tr. LIX—1928, 1125, LX—1929, 915, LXI—1930, 108 stb. (Consilierate Agricole hivatalos adatai).

⁷² Csíkban 34, Udvarhelyen 19 községben volt az Astrának házhelye kultúrház számára. R. Kiss István, *A nemes székely nemzet képe*. Debrecen, 1939. II. 365.

⁷³ Tr. LV—1924, 467.

⁷⁴ Uo. 514

ben 111.⁷⁵ 1926/27-ben örvendetes fejlődésről számol be a körzet, „ami igazi értékére felemelni ígéri ezeken a részeken a román elemet“. Anyagi nehézségek és helyiség hiánya miatt panaszkodnak. Utóbb Sepsiszentgyörgy városa megszüntette ezt a hiányt egy terem és egy szoba átengedésével az egyesület számára. Sepsiszentgyörgyről kiindulva 1926 július 12-én megszervezték a kézdivásárhelyi körzetet Bereck alközponttal és az uzoni körzetet. Kovászna már eddig is egy körzet központja volt. A megyei központ számos kiszállást végezett vidéki tagozatokhoz vetítettképes előadásokkal. A kézdivásárhelyi alakuláson M. ȚIGOIANU törvényszéki elnök előadást tartott az Astra céljairól és a „nemzeti ügy megmentéséről“. A sepsiszentgyörgyi központnak könyvtára, saját mozigépe és egy 70 tagú vegyeskara volt. Pénzügyi feleslege 98.201 lej, amit a várostól kapott 600 négyyszögöles telken építendő Nemzeti Házra szántak. Egyedül IOAN SUCIU törvényszéki bírő 20.000 lejt adományozott erre a célra.⁷⁶ 1927/28-ban a központ tevékenysége lanyhult, még évi jelentést sem küldött be. 8 községben román nyelvkurzust rendeztek és szétosztottak 460 a szebeni központtól küldött román ábécés könyvet. Az uzoni körzet 23, a kézdivásárhelyi 25 községből állt. Utóbbinak élén a Iorgával már a világháború előtt kapcsolatot tartó IOAN RAFIROIU esperes állt.⁷⁷ A következő évben Szentgyörgyön mérsékelt munkatempó volt. Mozgóképszínház szerzésre törekedtek.⁷⁸ Sok a panasz a románok „művelődési alsóbbrendűsége“ miatt. A Nemzeti Ház (Casa Națională) számára főként magánosoktól szép adományok érkeztek be, még 30.000-es összeg is szerepelt, a brassói Astra egyenesen 100.000 lejjel sietett Háromszék segítségére. A pénzügyi év 169.625 lej 74 bani felesleggel végződött.⁷⁹ Számos ismeretterjesztő előadás is elhangzott. Ezeknek témái azonban, mint az Astránál gyakran, rosszul voltak megválasztva. Legtöbbször kényszeredett előadók legkényelmesebb választásának voltak az eredményei, máskor az újkeletű értelmiségiek elvont érdeklődését tükrözték. A kézdivásárhelyi körzet működése csekély volt, okát a tisztviselők, — az egyedüli román lakosok — folytonos áthelyezésében adják meg.⁸⁰

⁷⁵ Tr. LVI—1925, 530; LVII—1926, 537; LIX—1927, 582.

⁷⁶ Tr. LVIII—1927, 533—535.

⁷⁷ Tr. LIX—1928, 1121—1122.

⁷⁸ Tr. LX—1929, 755.

⁷⁹ Uo. 904—906.

⁸⁰ Uo. 906.

1929/30-ban aránylag sok a népszerűsítő előadás. „A román nyelvű románok körében végzett propaganda mellett kezdőlépéseket tettünk nyelvüket felejtett testvéreinknél is.“ Sepsiszentgyörgyön román nyelvkurzust rendeztek 38 résztvevővel. Az „elszékelyesedett románok“ számára Bikszád községben is rendeztek közművelődési előadást. Négy kulturális körzetben négy népkönyvtárat létesítettek. Az egyesület a megye székhelyén házat szerzett 1,161.000 lej értékben. A költségekre egymaga a vármegye 726.198 lejt adott, mások együttesen mintegy 160.000 lejt.⁸¹ A következő 2—3 évet általános pangás és egy-egy vérszegény román nyelvtanfolyam megrendezése jellemezte.⁸²

2. *Udvarhely*. Nagyrománia megszületése óta az Astra ebben a megyében nem sokat tett. „Az Astra Udvarhelyt, a multban és ma is csak papiroson létezik, de sohasem volt tevékeny“.⁸³ A szebeni központ nem fordított nagy gondot a kisebbségi vidékekre, a helyi értelmiség pedig úgy próbált feladataival megbirkózni, ahogy tőle tellett.⁸⁴ A vármegyei központi körzet elnöke Iuliu LASLO görög-katolikus esperes volt. A körzet egyelőre anyagiak hiányára hivatkozva, nem terjesztette ki eddigi működését a környező falvakra. 1926-ban I. D. ȘTEFĂNESCU tanár több előadást tartott, többek közt egyet „A román népművészet és összehasonlító megfigyelések a székelyek művészete felett“ címmel. Ez az egyedüli előadás, ami a székely-román kérdést feszegeti, pedig ekkor a városban a visszarománosítási izgatásnak már múltja van. A körzet vagyona szerény, mindössze 18.000 lej.⁸⁵ Az udvarhelyi körzethez 1926/27-ben 27 község tartozott, ugyanekkor létesült a székelykeresztúri körzet. Újakat terveztek még Oklándra 30, Parajdra 8, Erdőszentgyörgyre 19 és a Küküllő felsőfolyása mentén 25 község számára.⁸⁶ 1927/28-ban a körzet azzal mentegeti mozdulatlanságát, hogy csak egy maroknyi román értelmiségi van a kisebbségi székelyek nagy tömegében.⁸⁷ Ezután hosszú évekig még jelentést sem küld a körzet a szebeni központnak. Itt-ott egy-egy falusi kiszállás tarkítja a nagy egyhangúságot

⁸¹ Tr. LXI—1930, 99—101.

⁸² Tr. LXIII—1932, 26—27.

⁸³ O. M. Dobrotă, *Momente de viață românească în Odorheiu*. Odorheiu, 1932. 12.

⁸⁴ Secuimea [Székelyudvarhely], 1931. szept. 18., okt. 2.

⁸⁵ Tr. LVIII—1927, 500—501.

⁸⁶ Uo. 442.

⁸⁷ Tr. LIX—1928, 1067.

és tehetetlenséget, néhány Astra-füzet terjesztésével próbálkoznak a nép között. Kevés a pénz, panaszolják, „a szántó föld hatalmas és a munkás kevés”.⁸⁸ A helybeli román sajtó keserű hangon ír az Astra munkátlanságáról. 1931-ben újjáalakul, de azután hosszú időn keresztül még gyűlést sem tart.⁸⁹ Egy cikkíró szerint az Astra feladatai volnának „egyrészt a kor kérdéseire vonatkozó ismeretek népszerűsítése a román nép (neam) életével kapcsolatban; másrészt pedig, hogy bizonyítsa be a köztünk élő idegeneknek, hogy a román a maga életével és törekvéseivel nem a vak véletlen teremtménye, hanem egy hosszú történelmi folyamat eredménye, a történelmi erők teremtménye és hogy az élethez való joga elvitathatatlan és hogy számukra (a székelyek számára) a legjobb út az őszinte és komoly együttműködés mindannak a megteremtésére, ami nagy, jó és szép a román állam keretében”.⁹⁰ Ez a néhány sor, a maga szorongó akarásával és jóakarattal mimelő hanghordozásával legvilágosabban mutatja az udvarhelyi románok árva elszigeteltségét a dolgok román rendjébe bele nem illeszkedett székelység közepette. Meggyőzni próbál ott, ahol erősebb meggyőződés van.

3. *Csik*. Itt az Astra először Csíkszeredában erősödött meg. Innen kiindulva vették tervbe 1927-ben a csíkszépvízi, a gyergyószentmiklósi és a csíkszentmártoni körzetek megszervezését 9, 10, illetve 16 községgel.⁹¹ A vármegyei központi körzet 20 községre terjesztette ki tevékenységét, ami ünnepek és előadások rendezéséből állott. Az előadások tárgyai elég szelidek és közömbösök. (N. COMANICIU tanfelügyelő, a csíki románokról adott elő.) A körzet vagyona 1928 március 20-án 123.549 lej volt. A központi körzet több község előljáróságától 34.414 lej segélyt kapott. A csíkszentmártoni körzet anyagi támogatására fordítottak nagyobb összeget és szegény diákok felségélyezésére 9.000 lejt.⁹² A csíkszentmártoni Astra teljesen tehetetlen, de sikerült moziengedélyt szereznie.⁹³ Ezután jó néhány esztendőn keresztül (1931-ig) nincs komoly munka, néha még évi jelentést sem küldenek Szebenbe, tevékenységük pár vézna előadás tartásában merül ki.⁹⁴ A két

⁸⁸ Tr. LX—1929, 857—858; LXI—1930, 83.

⁸⁹ Secuimea, 1931, szept. 18.

⁹⁰ Ion Mara, *Astra și Odorheiul*. Secuimea. 1931. okt. 2.

⁹¹ Tr. LVIII—1927, 442.

⁹² Tr. LX—1928, 1040—1041.

⁹³ Tr. LIX—1929, 830.

⁹⁴ Uo. 744; LXI—1930, 61; LXIII—1932, 15.

főközpont: Csíkszereda és Gyergyószentmiklós később összeszedik magukat és átszerveződve élettéljes mozgalmat indítanak.

4. *Maros-Torda*. Ebből a körzetből is csak 1926-tól kezdve vannak adataink. Marosvásárhelyt IOAN BOZDOG tanár lelkes vezetése mellett az Astra felvirágzott és lassú, de biztos előrehaladást mutatott. Erőfeszítése javát a nyárádvölgyi „elszékelyesedett románok“ nemzeti öntudatának ébresztgetésére fordította. 1926 december 1-én kezdetleges, vézna külsőben „Astra“ néven egy hetilapot is indított. A tagozat könyvtárának bővítésére is volt gondja. Marosvásárhelyről indult ki a görgényi és a maroshévízi körzet megszervezése, újabban pedig Nyárádszeredán és Szovátán szándékoznak kulturális körzeteket kiépíteni. A vásárhelyiek óvatosan végezték nemzetiesítő munkájukat, nem rohantak ajtóstól a házba, erre vallanak előadásaik mérsékelt hangú témái. A körzet költségvetése 1926/27-ben 180.000 lej volt. A Liga Culturală marosvásárhelyi kongresszusának fényét emelendő, az „Astra“ hetilap ünnepi számot adott ki.⁹⁵ Bozdog tanár nagy lelkesedéssel és gonddal elkészített évi jelentéseit a szebeni központ évről-évre példaadóként emelte ki. Tényleg, az Astra aránylag itt működött a leghatásosabban az egész Székelyföldön. 1928-ban 38 község tartozott a vármegyei központi körzet hatáskörébe. Különösen a Nyárádszeredán került a nemzetmentő tevékenység központjába, mert állítólag itt van aránylag a legtöbb „elszékelyesedett román“. Nyárádszeredában és Koronkán tették a legnagyobb erőfeszítést.⁹⁶ A munkamódszer előadások tartásából (a már említett mérsékelt, nem elriasztó hangnemben), az iskolák és egyházak támogatásából állt. Ilyen célokra a közoktatásügyi minisztérium külön összegeket bocsátott a körzet rendelkezésére. (Nyárádszeredán 10.000 lej, Székelysárd 20.000, Kisszentlőrinc 10.000, Nyárádlőrincfalva 10.000, Nyárádkarácson 10.000, Nyárádszereda 15.000 és Backamadaras 10.000 lej). Közben az „Astra“ hetilap bukácsolva, anyagi nehézségekkel keményen küzdve tengette életét, közbe-közbe nyári időben be is szüntette megjelenését, azután csendesesen kimúlt. Fájdalmas dolog volt ez a románokra nézve, mert ugyanakkor Marosvásárhelyt 14 magyarnyelvű időszakos kiadvány tudott megélni. Hiába kiáltották ki az egyetlen román lap életbentartását „a nemzeti becsület és kötelesség kérdésének“, az „Astrá“-nak nem volt meg a maga éltető olvasó-

⁹⁵ Tr. LVIII—1927, 492—495.

⁹⁶ Tr. LIX—1928, 1056—1058.

tábor. Természetesen a város anyagilag támogatta a körzetet, 1928/29-ben 50.000 lejjel.⁹⁷

1929 körül a fokozódó válság ellenére elég mozgalmas élet volt az Astrában. A városban mindenekelőtt erős román középosztály kifejlesztésének szükségét ismerték fel, vidéken pedig a megszokott ismeretterjesztő és öntudatébresztő vetítettképes előadásokon kívül népbankokat, gazdaköröket, biztosítótársulatokat szerveztek. Az Astra orvosi osztálya is kivette részét a falumunkából.⁹⁸ A fokozódó anyagi nehézségek azonban itt is pár esztendei pangásra vezettek.⁹⁹

A kép végeredményben mind a négy székely megyében azonos. Egyéni kezdeményező erők, tekintélyes külső (állami, megyei, községi) támogatás ellenére sem tudtak igazán mély és hatékony befolyást gyakorolni, nemhogy az ú. n. el székelyesedett románokra, de még az igazi románokra sem. Nem, mert a csekélyszámú munkásból hiányzott az áldozatoságnak és a szolgálatnak a lelke és mert a feladatokat sem sikerült tisztán és valóságosan meglátni. Másik megbénító erejű baj volt a pártpolitika betegsége, az ú. n. politiciánizmus. A pártszempontok, rendszerint egyéni anyagi érdekek szolgálatában, elébe helyezték a román állami és népi érdekeknek. A legeslegnagyobb hiba abban rejlett, hogy a kérdést magát illuzionista módon fogták fel, magyarul mondva: túl nagy fába vágták a fejszéjüket. Egy homályosan felfogott visszamarósnosítási, helyesebben románosítási vágy hajtotta az embereket, de ez még éretlen és tartalmatlan volt. Néhány év múlva, 1933/34 körül, az elméleti történelmi munkák és körülöttük kifejlődő sajtóvisszhang, az ekkortájt nagy erővel felcsapó revízióellenes hangulat és az Astrában lábrakapott biológizmus olyan körülmények voltak, amelyek lehetővé tették a románosítási mozgalom megfoghatóbbá, közérthetővé tételét. Hogy közben még román hírlapi élet is született a Székelyföldön és ezzel a közvéleményszerzésnek módja nyílt, megérthetően megerősödött a székelység tömbje ellen indított támadás reménye a győzelemre. Ez természetszerűleg az Astrára is lendítőleg hatott. Lássuk most az Astra-központ biológiai gondolkodásának elméleti és gyakorlati fejleményeit.

⁹⁷ Tr. LX—1929, 755, 848—850.

⁹⁸ Tr. LXI—1930, 75—77.

⁹⁹ Tr. LXIII—1932, 21; LXVI—1935, 203—204.

V.

Nem lehet azt mondani, hogy a húszas évek folyamán az Astra különösebb figyelemmel fordult volna a székely-román kérdés felé. Mintha 1925-ben felébredt volna érdeklődése iránta. Ebben az évben az egyesület Szászrégenben tartott közgyűlést, „a románság szélén“, ahogy a székelyföldi román kérdésnek egyik ekkor már elismert szakértője írta. Későre emlékezett meg a románságnak még az új uralom alatt sem szünetelő fogyásáról és felsorolta a községeket, ahol még románul beszélnek. De ezek valamennyiében magyarul is tudnak. Ha a magyar uralom meg nem szűnik, itt a románság sorsa véglegesen megpecsétlődött volna. „Nagy kulturális egyesületünk nem fog érzéketlenül megállni a román élet elsenyvedése mellett Romániának ebben a kiterjedt, szép és gazdag sarkában“ — írta SABIN OPREANU.¹⁰⁰ Egyelőre nagyerejű megmozdulás nem történt, de az Astra felfigyelt a székelyföldi lehetőségekre és kiadta Opreanunak egy székely-román vonatkozású tanulmányát.¹⁰¹ A székely megyékbe a központi választmány egy-egy tagját küldötte ki a visszaronánosítás feltételeinek a helyszínen való tanulmányozására. Udvarhelymegyébe I. BUNEA, Csíkba SILVIU ȚEPOSU, Marosba ILIE DĂIANU ment ki és adott be jelentést tapasztalatairól.¹⁰² Csak természetes, hogy bizalmas jelentéseik nem kerültek nyilvánosságra, ezért részleteikről nem tudhatunk semmi pontosat. Közben egyetemes válsága kapcsán az Astra megrendezte szebeni, u. n. „kulturális parlamentjét“ (1930. április 24—26.), s ezen a székely-román kérdésnek természetszerűleg szerepelnie kellett. Az e tárgyban hozott határozatot óvatosan, finom tapintattal, minden érzékenységre figyelően Sabin Opreanu szövegezte meg. A tapasztalat ugyanis azt mutatta, hogy az ú. n. elszékelyesedett románokkal, valójában székelyekkel erőszakkal nem lehet boldogulni. A határozat így szólt: „A székelyföldi román kultúra kérdése inkább a kulturális védekezés kérdése. Ennek a kulturális védekezésnek a célja nem a magyarok gyengítése, hanem a románok erősítése, nem a mások elnemzetietlenítése, hanem tökéletes elrománosítása és visszaronánosítása a román népi elemeknek, nem prozelitizmus a kisebbségi egyházak kárára,

¹⁰⁰ S. Opreanu, *La marginea Românismului*. SdM. II—1925, 602—603.

¹⁰¹ *Săcuizarea Românilor prin religie*. Cluj, 1927. („Astra“, Biblioteca secțiunii geografico-etnografice. I. sz.).

¹⁰² Tr. LVIII—1927, 437—438.

hanem megőrzése és megerősítése a román hitnek ott, ahol szikrája még pislog, nem haszontalan kihívása a faji gyűlöletnek, hanem a román szellem öntudatának megerősítése a székelyföldi románoknál.“ „Az Astra fáklya lesz, mely az utat megvilágítja és az eszközöket megjelöli — teszi hozzá a határozat szövege, — mely által szolgálhat a nemzetünk méltósága által megkövetelt művet.“¹⁰³

Az Opreanu megszövegezte szebeni határozat e részének mérsékelt és megértő hangját a határozat indokolása — sajnos — semlegesíti. Hiába ígér bántatlanságot az igazi székelyekkel szemben, mikor ezek számát alig 50%-ban jelöli meg. A Székelyföld 429 településében lakó 550.000 lakosból a jelen helyzet szerint ugyan 81.4% a székely, de ennek fele elszékelyesedett román. Román többség 29 községben „maradt“, de ezekben is folyik rendületlenül a magyarosodás, inkább csak vallásukban állnak ellen a magyar ostromnak. Opreanu 60.000 igazi román mellett 30.000 félig elmagyarosodott és 200.000 teljesen elmagyarosodott székelyföldi románról tud.¹⁰⁴ Az egyesülés óta behozott román hivatalnokréteg semmit sem változtatott ezen a román szemszögből nézve szomorú helyzeten. Még a román tisztviselők is kénytelenek megtanulni magyarul, ha azt akarják, hogy megértsék őket. Opreanu véleménye szerint a székely hódító erő a román uralom alatt még „viharosabbá“ vált, mint azelőtt volt. Okai: a magyar propaganda, a magyar egyházak és értelmiség „művelődési támadóhadjárata“, ami a tartomány közepén valóságosan „fojtó nyomást gyakorol a román elemre“. A románságnak ebben a „végtelen kétségbeejtő helyzetében“ a teendő: a kulturális deffenzíva, de „aktív és nem passzív deffenzíva“.¹⁰⁵

Bizonyos, hogy Opreanu egyike volt azoknak, akik a maguk módján, de alaposan ismerték a Székelyföld népi viszonyait Tapasztalatból tudta azt is, hogy a székelynél az erőszak csak ellenkezést válthat ki. „Működésünkben — írja — eleitől fogva a végéig minden erőszak ki lesz zárva. Nem fogjuk mások iskoláinak bezárását és megszüntetését kérni, de minden alkalommal arra fogunk törekedni, hogy román iskolákat nyissanak minden olyan faluban, ahol román gyermekek vannak, építsenek román templomokat és küldjenek román papokat minden faluba, ahol

¹⁰³ *Concluziuni*. II, 12. Tr. LXI—1930, 365—366.

¹⁰⁴ S. Opreanu jelentése a szebeni kultúrparlamentben: *Problema culturalei române în ținutul Săcuilor*. Tr. LXI—1930, 153—154.

¹⁰⁵ Uo. 155.

még román híveink vannak.“ Akik a román lélek és öntudat nevelésével foglalkoznak, azok kivétel nélkül románok legyenek.¹⁰⁶ A helyzet nehézségeit tekintve, „utópia volna tökéletesen elszékelyesített és véglegesen a székely népbe olvasztott több, mint 200.000 léleknek a románság számára való visszaszerzésével kezdenünk. Bármily fájdalmas volna is lemondásunk, elvesztésüket pillanatnyilag véglegesnek kell tekintenünk. Minden efajta kísérlet nemcsak a székelyek jogos ellentmondásába ütköznék, hanem a minden neofitára és renegátra jellemző szenvedélyes ellenkezésbe is. Ezekre nézve hagyjuk dolgozni az időt, meg lévén győződve arról, hogy a román mondás: „a vér sohasem válik vízzé“ ezalkalommal is be fog bizonyosodni. Minden az eljövendő nemzedékek érdemességétől függ.“¹⁰⁷

Opreanu szavai a helyzetet szokatlan őszinteséggel, a valóságot megközelítő formában adták elő: a románosítás vállalkozása nagyon kockázatos és kétséges kimenetelű volt a színmagyar Székelyföldön. Az átlagromán felfogástól elütően Opreanu látta, hogy csak nagyon hosszú idő leforgása alatt lehet eredményes románosítást várni és hogy a feladat az Astra lehetőségeit messze túlhaladóan hatalmas, végrehajtása csak az államhatalomnak sikerülhet. Mit tehet hát akkor az Astra? „Szellőztetni és tanulmányozni fogja a kérdéseket, rendszerezi és előmutatja a működés módszereit, megadja a legmegfelelőbb megoldásokat, de végrehajtásukat javarésztében kénytelen lesz más intézményeknek átengedni.“¹⁰⁸ Ha az Astra a nagy mű elvégzését nem is vállalhatja és ha szerepének dereka az elméleti tevékenységre esik, gyakorlatilag is sokat tehet. Tekintettel Opreanu összefoglalásának többé-kevésbé hivatalos jellegére, szükségesnek találjuk tervezetét részletesen tárgyalni.

1. Egyházi téren. Követeli, hogy „a Székelyföld minden falujában és városában, amelyekben román hívők vannak, tekintet nélkül azok számára, létesítsenek román paróhiákat, nem leányegyházakat, mint amilyenek ma a székelyföldi települések túlnyomó többségében vannak“. A földreform tartalékföldjeiből részesíteni kell az új egyházközségeket. Magyarul is tudó papok járják be a székelységet, a főpapok ne hanyagolják el az egyházi vizitációkat. Esetleg kolostorokat is alapítsanak. Szervezzenek egyházi könyvtárakat és énekkarokat. Opreanu csak régi gondo-

¹⁰⁶ Uo. 155—156.

¹⁰⁷ Uo. 156.

¹⁰⁸ Uo. 156—157.

latát hangsúlyozta ki az egyház rendkívüli fontosságának kiemelésével a „visszarománosítás“ terén.¹⁰⁹

2. Iskolai-művelődési téren. Minden városban legyen román nyelvű elemi-, közép- és szakiskola. Minden faluban és városban, tekintet nélkül a gyermekek számára, legyen román kisdudóvó. Intézkedéseket követel a székelyek ellen a román iskolák bojkotálása miatt. A tanszemélyzetet csak román elemekből kell összeválogatni, az iskolákat tanszerekkel teljesen korszerűen kell felszerelni. Olvasóköroket kell alapítani és a zene nagyszerű vonzóerejét világi énekkarokban kell kihasználni. Az Astra karmesterképző tanfolyamokat fog létesíteni a Székelyföldön, s az anyagi költségeket a kormány örömmel fogja fedezni. Az Astra közgyűléseit dalosversenyekkel kell egybekötni. A közgyűléseket „ettől kezdve előszeretettel a Székelyföld és az elidegenített szélső részek városaiban fogják tartani. Az Astra évi kongresszusai így tevékenyen és minden költség nélkül hozzá fognak járulni a román kulturális munkához az elidegenített vidékeken“. Ezekon az összejöveleteken a vidék munkájáról külön tanácskozásokat fognak folytatni a vidék értelmiségi elemeivel. A papok és tanítók részvétele egyenesen kötelező lesz. Itt készül minden illetékes szerv bevonásával a rendszeres munkaterv és itt épül ki a munkaszervezet. Az Astra minél több népfőiskolát (parasztfőiskolát) fog létesíteni. A nemzeti tárgyak előadása ezeken „magyarul is“ fog történni. Az előadók a helyiek közül sorozandók. A népkönyvtárakat az Astra és a Casa Școalelor ajándékaiból fogják megalapítani. „Nyilvánvaló, hogy az Astra fogja igazgatni ezt az egész munkát.“ Épen ezért nagyon fontos tennivaló a helyi körzetek gyökeres átszervezése. Pályázatot kell kitűzni a legjobb román nyelvkönyv elkészítésére. Az Astra gondoljon napilapok kiadására és román könyvkereskedések létesítésére. A rádió propagandájától nem sok jót lehet egyelőre várni, még nem érkezett el az ideje; de a nemzeti filmek nagyon hasznosak volnának.¹¹⁰

3. Gazdasági téren. Tekintve anyagi eszközeinek szerény voltát, az Astra ezen a téren csak erkölcsi támogatást tud nyújtani. Tanoncotthonok, iparosegyesületek, hitelszövetkezetek, népbankok stb. megalapítását fogja kezdeményezni. Az egyes helyi kérdésekre ráfordítja az illetékes hatóságok figyelmét. Román

¹⁰⁹ Uo. 157—158.

¹¹⁰ Uo. 158—161.

alkalmazottak elhelyezését fogja szorgalmazni a kisebbségi üzemekben, stb.¹¹¹

4. Társadalompolitikai téren vannak az Astrának a legszűkebb lehetőségei. A közigazgatásban a román nyelv használatát fogja következetesen szorgalmazni. Az egyes politikai pártok helyi vezetőit, legalább a helyi kérdésekre nézve, egységes román nemzeti tömbbe igyekezik tömöríteni. Hasonló a helyzet a két román vallásfelekezet dolgában is.¹¹²

Opreanu tervezete a legnagyobb mértékben figyelemreméltó. Az Astra románosító tevékenysége a következő évtizedben nagyjából az itt megjelölt módon fog lefolyni. A megvalósítások egyes részleteiben is ráismerhetünk Opreanu elképzeléseire.

A szebeni gyűlés óta az Astra nyíltan hitet tett a székelyföldi románosítás szükségessége mellett, teljesen Opreanu „aktív deffenzívájának” szellemében. A karánsebesi közgyűlés (1930) tárgysorozatának 7. pontja: „Kulturális propaganda a székelyföldi román testvérek számára” volt, az erre vonatkozó határozat pedig így hangzott: „A székelyföldi román testvérek kulturális propagandájáról, ami alapos tanulmányozást és jelentős anyagi eszközöket igényel, a központi választmány intézményünk egyik jövődő közgyűlésén fog jelentést tenni.”¹¹³ Az 1931. szeptember 13—14-én Sepsiszentgyörgyön megtartott közgyűlés egyelőre még szintén a halasztás álláspontján maradt meg. „A központi választmány sajnálja — olvassuk a hivatalos közlönyben, — hogy anyagi eszközei egyelőre nem engedik meg azt tennie székelyföldi testvéreink művelődése érdekében, amit kívánna.”¹¹⁴ Ezen a közgyűlésen Opreanu előadást tartott a székely viseletről, LUPAŞ JÁNOS egyetemi tanár pedig, hogy megértsék, magyarul szólt a szabadban összegyűjtött „elszékelyesítettekhez”.¹¹⁵ A határozatlanságnak nemcsak anyagi okai voltak. Maguk a székelyföldi vezetők sem igen tettek ki magukért a lelkesedésben és főként a munkavállalásban. Jóllehet az egész közgyűlés súlypontja eredetileg a székely-román kérdésre esett, a nyolc székelyföldi körzet közül erre vonatkozólag csak kettő (a csíkszeredai és a csíkszentmártoni) adta be a kért javaslatot, maga a vendéglátó háromszéki vármegyei központi körzet is elmulasz-

¹¹¹ Uo. 161.

¹¹² Uo. 161—162.

¹¹³ Tr. LXII—1981, 5, 7.

¹¹⁴ Tr. LXIII—1932, 16.

¹¹⁵ Uo. 29.

totta ezt megtenni. Ha utólag mégis beadná javaslatát, akkor — amint ezt a hivatalos közlönyben olvassuk — „ezt a különleges fontosságú kérdést egy külön bizottság fogja tanulmányozni, javaslatait pedig, a lehetőségek határai közt és az intézet rendelkezésére álló anyagi eszközök mértéke szerint, a központi választmány fogja végrehajtani.”¹¹⁶

A következő évben a dévai közgyűlés lendületes és új elgondolásokkal rendelkező elnököt adott az Astrának Moldovan Gyula személyében és ugyanakkor az ifjúságot közelebb hozta az elöregedett intézmény munkájához, melynek kivénhedt, fakó tükre az Astra közlönye: a Transilvania volt. A lap gyökerelesen átalakult és az egyesület munkájának tehnikai közlönyévé lett. A munkára és módszereire, anyagára, nehézségeire stb. vonatkozólag közölt gyakorlati természetű indításokat, beszámolókat, mozgalmi híreket és természetesen az Astra hivatalos közleményeit. A sokat ócsárolt Transilvania így legalább új hívatást nyert. Amit tőle eddig vártak, azt lassankint átengedte az Astra többi sajtószerveinek. Ilyennek tekinthetjük az egyébként tőle független Societatea de Măine-t, a brassói Astra folyóiratát: a Țara Bârsei-t, az Astra fiatal nemzedékének Kolozsvárt 1933-ban megindított élettéljes lapját: a Gând Românesc-et, a Șoimii Carpatilor mozgalom lapját és részben az Astra népművelő szándékainak szolgálatát önkéntesen programjába felvevő nemzeti-parasztpárti hetilapot: a Foaia Noastră-t. Valamennyi részt kért magának a székely-román kérdés megismertetéséből a román közvéleménnyel és a nagy napilapok mellett komoly szerepet játszottak abban a folyamatban, melynek végén a székelyföldi román kérdés már az országosan tárgyalt nagy nemzeti ügyek sorában szerepelt. 1933-ban a székelyföldi román propaganda szokatlanul nagy méretet kezdett öltetni. Háromszékben AUREL NISTOR esperes diktálta az iramot a brassói Astrával karöltve, amely anyagilag tekintélyesen támogatta. Nistor Uzonban és Gyepesen kénytelen volt magyarul beszélni, hogy hallgatói megérthessék.¹¹⁷

A következő évben ismét a Székelyföld közvetlen közelében, Brassóban folyt le (1933. szeptember 8—10-én) az Astra világháború utáni életének külsőleg-belsőleg egyik legfényesebb közgyűlése. A megnyitóbeszédet az egyesület díszelnöke, maga II. Károly király mondta. MOLDOVAN elnök válaszában kedvenc gon-

¹¹⁶ Uo. 8.

¹¹⁷ *Astra în Secuime*. Gând Românesc, I—1933, 427—428.

dolatát, az ethnopolitikát fejtegette. Beszédének magva az volt, hogy a jövő a parasztnépeké, amilyen a román és hogy a román politika tengelye csak az ethnopolitika lehet.¹¹⁸ Mondanivalóját részben egy nagyfontosságú kulturpolitikai körülmény határozta meg. Ugyanis Erdélyben az Astra, az Ókirályságban D. GUSTI Institutul Social Român-ja már hosszabb idő óta foglalkozott a kultúra terjesztése országos megoldásának gondolatával egy törvény keretében. Gusti miniszter épen a brassói közgyűlésen jelentette be a kormány kulturális programját. (Proiectul de organizare a culturii.) A tervezet alapját még 1927-ben az Institutul Soc. Rom. dolgozta ki, de azóta már többször lényegesen átdolgozták. Az így elkészült tervezetet az Astra irodalmi és tudományos szakosztályainak közös gyűlése három ülésben megtárgyalta és visszaútasította. Alapjaiban annyira eltévesztettnek tartotta, hogy nem is újabb átdolgozásra ajánlotta, hanem Moldovan elnököt egy egészen új tervezet elkészítésével bízta meg. A legsúlyosabb kifogások a Gusti-tervezet gyakorlati kivitelével szemben merültek fel. A közművelődés elbürokratizálásával, művelődési parancsuralommal vádolták és azzal, hogy a tehnikai szakértők és kultúrbiztosok hadseregét szabadította volna rá az országra. Az Astra tervezete ellenben „a kultúra autonómiájára törekszik. A falusi góckra támaszkodik, alulról halad felfelé, míg a Gusti-féle tervezet ellentétes utat követ”. Az Astra-tervezet ezenkívül erőteljesen hangsúlyozta a kultúrpolitika mentességét a pártpolitikai szempontoktól.¹¹⁹ Gusti tervezetét a Liga Culturală elnöke, Iorga sem fogadta el, végrehajtását egyszerűen visszaútasította.¹²⁰ Ezek szerint mind Erdély, mind az Ókirályság legnagyobb társadalmi egyesületei a művelődési autonómia mellett törtek lándzsát. Az Astra a maga részéről féltékenyen őrizte hagyományait és függetlenségét. Gusti terve valósággal államosította volna a társadalmi-egyéni kezdeményezés elvére felépített Astrát és idővel valószínűleg teljesen beolvasztotta volna. Ettől való félelmének adott hangot Moldovan, amikor az ethnopolitikai elvben kifejezett kultúrpolitika hordozóiul a hagyomány folytonosságát őriző, pártpolitikai és kormányelvek felett álló nagy kultúregyesületeket jelölte meg.¹²¹ Ezt a gondolatot a következő napon előadásában — a visszazomá-

¹¹⁸ Tr. LXIV—1933, Supliment 2—8.

¹¹⁹ *Astra și proiectul de organizare a culturii*. SdM. X—1933, 17.

¹²⁰ *Cu Astra la Brașov*. SdM. X—1933, 208.

¹²¹ Tr. LXIV—1933, Supl. 5.

nosító mozgalomból már ismert — Silviu Țeposu még élesebben fejezte ki.¹²²

1934 szeptember 8—9-én az Astra egyenesen a székelység fővárosában: Marosvásárhelyt gyűlt össze évi ünnepélyes közgyűlésre, mint ahogy Moldovan elnök mondta a háború előtti székely akcióra célozva: „a székelység szélén, az elmúlt idők magyar várában, ahonnan annyi kérdéssel indult el a románok elidegenítésére irányuló hadjárat...”¹²³ Az elnök megnyitóbeszédét a románság fogyásának jelensége ihlette meg a Bánságban az egyke, a Székelyföldön a beolvadás miatt, „Sorra vesznek el a drágakövek a mult kincsből, szemünk előtt vesznek el még ma is román lelkek és gyengül fokozatosan ellenálló, terjeszkedő, népi érvényesülési képességünk. A székelység szélén vagyunk, annyi román öntudat sírjánál, ahol egy öntudatos elnemzetietlenítő tevékenység által növelték meg ellenségeink számbeli erejüket és román vérral erősséget teremtettek maguknak ezen föld feletti jogaink megtámadására.” Történelmi és néprajzi tanulmányok eredményein kívül Moldovan még RÂMNEANȚU PÉTER székelyföldi vérvizsgálatainak eredményeire hivatkozott. A kolozsvári egyetem közegészségtani intézete és az Astra biopolitikai szakosztálya által végeztetett kutatások alapján tett az elnök ilyen határozott kijelentést: „ellentmondás lehetősége nélkül mondhatjuk már, hogy a Székelyföld lakosságának többsége román eredetű, függetlenül attól, hogy még beszéli nyelvünket vagy nem, hogy hitünkhöz tartozik vagy nem, hogy megőrizte természetes kapcsolatait a román néppel vagy nem ... ebben a tartományban a körülmények ereje folytán, vagy a mi felelősségünk hiányának következtében elraboltak és elrabolnak még ma is annyi román lelket...”¹²⁴

Iorga Miklós, alapvetése, de még inkább Sabin Opreanu és Gheorghe Popa-Lisseanu tanárok tudományos külsejű, színvonalatlan, de a nemzeti érzékenységre ügyesen számító történelmi, földrajzi és néprajzi kutatásai nélkül bajosan tudatosodhatott volna a román közvéleményben az a feltevés, hogy a Székelyföld lakóinak jó nagy százaléka román vérségű. A biológiai gondolkodásmódból államprogramot készítő Moldovan elnök kezdeményezésére megindított nagyméretű vérindexelemzés a Székely-

¹²² SdM. X—1933, 208.

¹²³ Tr. LXV—1934, 363.

¹²⁴ Uo. 310—311.

földön a végső bizonyosságot volt hívatva megadni az addig még kételkedőknek. A vérvizsgálatnak a románok részére kedvező látszata nagyon megerősítette a román hódítói hitet és jogosultságot látszott adni a támadás lebonyolítására. Eddig az volt a román közhit, hogy a románság a Székelyföldön törpe kisebbség, ennél fogva politikai jelentősége sincs.¹²⁵ A székelyföldi románság felfedezése, majd ennek betetőzése a Râmneanțu-féle vérvizsgálat eredményeivel, melyek szerint a székelyek túlnyomó többsége román vérségű volna, elhárított a románok elől minden erkölcsi és elvi gátlást és mintegy jogot szolgáltatott a székelyföldi románosítás végrehajtására. „Ha mindezek a megállapítások — írja MOLDOVAN az 1934/35. évről szóló általános jelentésében — arra köteleznek, hogy a meggyőzés és nem a kényszerítés eszközeivel — jó román egyházi iskolai, közigazgatási és gazdasági politikával megkíséreljük megkönnyíteni az elidegenített népesség visszatérését népünkhöz, annál határozottabban kell, hogy kötelezzenek bennünket egy akcióra a még román elem megvédelmzésére abban a tartományban, hogy megóvjuk az elidegenedés folytatódásától és hogy végre egyszer érezhesse, hogy román országban él.”¹²⁶

Moldovan elnöki jelentése szerint az Astra kezdeményezte az összes hatóságok és az összes érdekelt intézmények: egyház, iskola, közigazgatás stb. együttműködését egy közös munkaterv érdekében, amelynek folytatólagos végrehajtására az összes politikai pártoknak, az összes kormányoknak és az összes intézményeknek kötelezniök kellene magukat. „A román elem védelme a Székelyföldön állami, nemzeti kérdés. Az államnak kezébe kell vennie megoldását, biztosítania kell számára egész tekintélyi és anyagi támogatását, elsősorban a nemzeti egyházakat segítve meg. Az „Astrá“-nak jut a kötelesség fokozni tevékenységét ebben a tartományban, biztosítani teljes odaadó közreműködését, ébrentartani a népi felelősségérzetet és különösen ébren őrködő tekintélyével hozzájárulni, hogy a munkaterv végrehajtását személyi, helyi, politikai vagy vallási érdekek meg ne zavarják, se meg ne akasszák.”¹²⁷ Moldovan derűlátóan tekintett a székelyföldi román jövőre, sokkal nagyobb nyugalommal, mint a bánági egy-

¹²⁵ „...disparent din punct de vedere numeric și, deci, fără importanță din punct de vedere politic.” Tr. LXVI—1935, 167—168.

¹²⁶ Uo. 168.

¹²⁷ Uo.

kére. „A székelyföldi románok kérdése könnyen megoldható — írta említett jelentésében — az állam öntudatos és rendszeres akciója által a vázolt irányban és a célhoz képest nagyon szerény anyagi eszközök latbavetésével...“¹²⁸

A székelyföldi román kérdés kezdetétől a végső kifejlődésig, amikor már mint államügy jelentkezett, hosszú utat tett meg. A felfedező írókon kívül nagy szerepe volt ebben a fejlődésben a lassankint kiépülő román sajtónak,¹²⁹ de hatalmas, az Astra szempontjából döntő jelentősége volt a Moldovan ihlette biológiai gondolkodásnak is.

VI.

A biológiai gondolkodás elterjedése az Astrában és az erdélyi románok közt — láttuk — Moldovan elnök érdeme volt. Az egyesület célkitűzései közé felvett gondolat át- és átjárja a románok gondolkodásmódját és most egy széleskörű székelyföldi vérvizsgálatnak el kellett volna döntenie a székelység léte ellen folytatott harcot.

A talaj nem volt műveletlen a faji vizsgálatok számára. Már Iorga művei telve voltak célzásokkal a székelyek román vérségére. A feltevés elég kézenfekvő volt, hiszen Erdély teljes román multja a román nacionalizmusnak megtámadhatatlan dogmája, mely szerint ezen a földön a románon kívül minden más nép betolakodott, a román helyét elfoglaló idegen. A multat egyáltalán nem, vagy csak hamisan ismerő népies felfogás egyébiránt is hajlamos a nemzeteket véregységnek tekinteni. A vérvizsgálat tehát már eleve számíthatott bizonyos népszerűségekre. A történészek is örömmel üdvözölték a biológiai vizsgálatokat, mert attól újabb érveket reméltek bizonyító eljárásuk számára. Opreanu már 1925-ben beszámolhatott egyik művében POPOVICI GYÖRGY és MANUILĂ SZABIN ilyenirányú vizsgálatairól, melyek szerint a székely vérindexe közelebb áll a románéhoz, mint az alföldi magyaréhoz és a székely és a román koponyaindexé közt alig van különbség.¹³⁰ Popovici és Manuilă eredményeiket nemcsak a

¹²⁸ Uo. 169.

¹²⁹ A székelyföldi román sajtó kérdésével külön szándékozom foglalkozni.

¹³⁰ *Ținutul Săcuilor. Contribuțiuni de geografie umană și de etnografie.* Cluj, 1927, 162.

román közvéleménnyel közölték,¹³¹ hanem a legtekintélyesebb külföldi szakfolyóiratokban is ismertették.¹³²

Popovici vizsgálatainak célja volt „világosságot deríteni a román nép és a vele együttélő népek keletkezésének rejtélyére“. Manuilával együtt közel 12.000 mindenféle nemzetiséghez tartozó egyén vérért vizsgálta meg, akik közül legtöbben románok és magyarok voltak. A vérindex mindkét népnél vidékről-vidékre változó. 2376 erdélyi román indexe 2,16, 1278 ókirályságbeli románé 1,87. A Mócvidéken találta a legmagasabb (2,87), az Ókirályság sík részein a legalacsonyabb (1,5) átlagot. A magyaroknál hasonló a helyzet (átlag: 1,7). Szatmárban és Szilágyban alacsonyabb, Csíkban és Udvarhelyben a legmagasabb (2,17).¹³³ Popovici és Manuilă vizsgálataiból az tűnik ki, hogy a vérindex egy népen belül oly változó, hogy egyedül ennek alapján az illető nép eredetét nem lehet megállapítani. Így pl. az erdélyi magyar átlag és a moldovai román átlag majdnem teljesen azonos (1,7 és 1,79).¹³⁴ A csiki és udvarhelyi átlag (2,17) egyenesen jóval magasabb, mint a havaselvi síkföldi átlag (1,5). A magasabb vérindex alapján époly elhamarkodott volna a székelyeket román eredetűeknek tartani, mint például a lengyeleket (1,55 Halber és Mydlarski), vagy a nagyoroszokat (1,5 Hirschfeld) a havaselviekkal rokonítani. Popovici vizsgálatai az elemezett egyéneknek a terület hatalmasságához mért elenyészően csekély száma miatt nem tekinthetők megbízhatóknak, ha módszerének ma már avult voltára nem is tekintünk. Jellemző vonásként kiemeljük azonban két megállapítását, amelyek túlmennek a természettudományos vizsgálatok keretein és a politika területére tévedeznek. Az egyik az a feltevése, hogy a Nagyrománia területén élő népek faji különbségei egy őskori (B vércsoportban gazdag) fajta beszűrődéséből származnak az (A vércsoportban gazdag) őseredeti bennszülött fajta közé, amelyik a magas vérindexű hegyilakos románságnak

¹³¹ G. Popovici, *Diferențe și asemănări în structura biologică de rasă a popoarelor României*. Cultura, 1924, 224—234; *Rasele și popoarele*. SdM. I—1924, 48.

¹³² G. Popovici, *Recherches sérologiques sur les races en Roumanie*. Revue Anthropologique, 1925. 152—164. S. Manuilă, *Recherches sér-anthropologiques sur les races en Roumanie par la méthode de l'isohémagglutination*. Comptes rendus des Séances de la Société de Biologie, XC—1924, 1071—1073. G. Popovici—S. Manuilă, *Recherches sur les races roumaines et hongroises en Roumanie par l'isohémagglutination*. Uo. 542—544.

¹³³ Popovici, *Diferențe*, 226—227.

¹³⁴ Uo. 230—231.

egyenes elődje. (Trák folytonosság.) Ugyanaz a gondolat, amellyel már IORGANÁL is találkoztunk, aki őstrák alapelemből származtatja a Dunavidék népeinek testi-lelki hasonlóságait.¹³⁵ „Délkelet Európában a történelem, a földrajz és a néprajz ugyanazon őslakó faji elemek túlnyomóságát és folytonosságát jelzi”¹³⁶ — állapítja meg Popovici is. Ime, a vérvizsgálat a román folytonosság elmélete szolgálatában. Popovici másik figyelemreméltó következtetése szerint „azok az eredmények, amelyek ugyanazon nép kebelében faji különbözőségeket és ugyanazon vidékek nemzetiségei közt hasonlóságokat mutatnak, arra vannak hivatva, hogy hozzájáruljanak a nemzetiségi kérdés által emelt falak lerombolásához és hogy egymáshoz közelebb hozzák a népeket”.¹³⁷ A gyakorlat megmutatta, hogy mit kell érteni a nemzetiségi válaszfalak illetően lerontása és a népek közelítése alatt: a székely nép bekebelezését az ösanyának kinevezett román népbe. Popovici tanulmánya csírájában tartalmazza mindazokat a lehetőségeket, amelyeket vizsgálatainak folytatói bővebben fognak alkalmazni.¹³⁸

POPOVICI és MANUIĀ eredményeit messze felülmúlták RÂMNEANȚU PÉTER és DAVID PÉTER nagyszabású, a szakirodalomban addig példátlanul nagyszámú (20.092) egyénre kiterjedő vizsgálatai, amelyeket a kolozsvári román egyetem közegészségtani intézete és az Astra égisze alatt végeztek. Mindkét intézmény vezetője MOLDOVAN volt. Râmneanțu a néhány esztendeig szünetelt és 1934-ben újra megindult „Buletinul eugenic și biopolitic”-ban¹³⁹ és a külföld számára az Astra propagandalapjában, a „Revue de Transylvanie”-ban¹⁴⁰ számolt be eredményeiről. Amint utóbbi cikkében írja, a vizsgálatokat „abban a reményben”

¹³⁵ Revista Istorică, XVI—1930, 114.

¹³⁶ Popovici, *Diferențe*, 231—233.

¹³⁷ Uo. 234.

¹³⁸ Román körökben általános az a tévhit, mely szerint a magyar lakosság Erdélyben mesterséges termelvény, erőszakos politikai tevékenység eredménye. Ezért írja Popovici, hogy Románia területén „a nemzetiségek szerinti elhatárolás gyakran mintha csak a multbeli vezető osztályok politikai befolyásának volna tulajdonítható, a tömegekben rejlő mélyebb okok nélkül.” *Diferențe*, 224.

¹³⁹ P. Râmneanțu—P. David, *Cercetări asupra originii etnice a populației din Sud-Estul Transilvaniei pe baza compoziției serologice a sângelui*. BEB, VI—1935, 36—66.

¹⁴⁰ P. Râmneanțu, *Origine ethnique des Séklers de Transylvanie*. *Revue de Transylvanie*, II—1935/36, 45—59.

végezték, „hogyan az eredmények esetleg konkrét bizonyítékokat szolgáltatnak a történészeknek egyik vagy másik irányban“.¹⁴¹ Románnyelvű beszámolójában elégedetten állapítja meg, hogy „a most székelyeknek nevezett lakosok népi eredete azonos a románokéval“,¹⁴² míg a székelyek és például a debreceni magyarok közt „ethnikai szempontból semmi közös nincsen“.¹⁴³ Mint-hogy véleménye szerint Opreanu és Popa-Lisseanu a történeti bizonyítás műveletét már elvégezték, a biológus a maga munkájával szervesen bekapcsolódik azok munkájába és hite szerint „döntő adalékokat szolgáltat a történelem számára“.¹⁴⁴ Râmneanțu felhasználta DRĂGAN MIKLÓSNak a pannóniai képzelt románokról írt, magyar részről megsemmisítő bírálatban részesült művét¹⁴⁵ és ennek merőben téves állításai alapján feltételezi, hogy az Erdélybe bevándorló székelyek már a Dunántúlról bizonyos százalékú román vért hoztak magukkal és megkönnyítette számukra az összeolvadást az ott talált románokkal. „Nincs benne semmi kétség — írja Râmneanțu, — hogy az elszékelyesedett románok száma az idők folyamán százszor, ezerszer magasabb arányt tett ki, mint az újonnan jött székely telepeseké. Más-ként nem juthattunk volna a románokra jellemző vérindexre.“¹⁴⁶ A keveredés szerinte már a XII. században megkezdődött. Ebben a folyamatban a románok összehasonlíthatatlanul többet adtak, mint a székelyek. Ennek magyarázatát a székelyek csekély száma mellett abban a teljesen légbőlkapott állításában keresi, mely szerint a székelyek asszonyok nélkül jöttek volna és így hamarosan beolvadtak volna a képzelt román tömegbe.¹⁴⁷ Kutatásainak végső eredménye az, hogy a csiki, háromszéki és udvarhelyi székely vérindexe átmenetet képez az erdélyi és a moldvai románé közt, míg a marosszéki székely vérindexe inkább az alföldi magyaréhoz közeledik. Az előző három megye lakóinak ezek szerint a románokkal azonos ethno-anthropológiai eredete volna, a marosszéki szé-

¹⁴¹ Uo. 46.

¹⁴² BEB, VI—1935, 56.

¹⁴³ Uo. 59.

¹⁴⁴ *Origine ethnique*, 57.

¹⁴⁵ N. Drăganu, *Români în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei și a onomasticeii*. București 1933. (Acad. Rom. Studii și Cercetări. XXI.); Kniezsa István, *Pseudoromänen in Pannonien und in den Nordkarpathen*. Archivum Europae Centro-Orientalis I—1935, 97—230; II—1936, 84—178.

¹⁴⁶ *Origine ethnique*, 57—58.

¹⁴⁷ BEB, VI—1935, 64—65.

kelyek hangsúlyozottabb európai jellegét pedig a románai történet keveredésük magyarázná.¹⁴⁸

Râmneanțu tanulmánya nagy hatással volt a székely-román kérdés fejlődésére. Moldovan Gyula a marosvásárhelyi közgyűlésen erre hivatkozva mondta ki elvi jelentőségű megállapításait a székelyekről és épen ezidőtől fogva terjeszkedik ki ez a kérdés az egész román közvéleményre, Erdélyben épenúgy, mint a Kárpátokon túl. Nemcsak a román társadalom fogadta osztatlan tetszéssel és elismeréssel Râmneanțu törekvéseit, hanem maga a Román Akadémia az „I. Oroveanu“ díjjal tüntette ki.¹⁴⁹

Râmneanțu megállapításait elfogadja, sőt néhány lépéssel túlmegy rajtuk összefoglaló dolgozatában Popovici György, amikor kijelenti, hogy „a romániai magyarok általában elmagyarosított románok. Sőt bizonyos székely és néhány kolozsvárkörnyéki sziget magyar eredete is felettebb vitatható. Minden esetre európai alapjuk román eredetű”.¹⁵⁰ Erre a minden alapot nélkülöző kitalálásra a politikai kényszerűség hajtotta. A harmincas évek végének általános félelme a határok revíziójától, az európai politika és területi változások vulkánikus mozgásai és a görcsös kapaszkodás az ingatag erdélyi uralomhoz Popoviciot politikai vágyainak ilyen kifejezésére vezették: „Faji szempontból — úgy mond — a magyaroknak semmi közük sincs Erdélyhez; egy határrevízió esetén inkább a románoknak volna joguk visszakövetelni vértestvéreiket, akiket a magyarok felszívtak, amint ez a vérfajvizsgálatokból kitűnik”.¹⁵¹

Hasonló őszinte nyilatkozat hangzott el Râmneanțu vizsgálataival kapcsolatban Moldovan Gyula szájából is: „... tanulmányunkkal nem az egyetemi tudomány számára akarunk munkálatokat végezni, hanem inkább gyakorlati természetű következtetéseket akarunk belőlük levonni. Tudvalevő, hogy a Székelyföldön nagyon sok elszékelyesedett román van. Miután megállapítottuk népi azonosságukat, be akarjuk őket illeszteni a román közösségbe”.¹⁵²

¹⁴⁸ *Origine ethnique*, 58—59. A román vérvizsgálatok eredményeiből levont következtetések természettudományos bírálatát természetesen csak szakemberek végezhetik el. Mi itt csak az állítások politikai kihatására vagyunk tekintettel.

¹⁴⁹ *Glas Rom. în reg. sec.* 1938. febr. 28.

¹⁵⁰ *Le problème des populations de la Roumanie vu à la lumière des recherches sur les races d'après le sang*. R. de Trans. IV—1938, 24—25.

¹⁵¹ Uo. 26.

¹⁵² *Secuimea*, 1934. dec. 6

Popovici és Moldovan idézett két megállapításával a kör bezárult Visszaérkeztünk oda, ahonnan a székely-román kérdés kiindult: a politikához. Az ürügyek lassanként lehámlanak, lefoszladoznak, a tudomány, mint a nemzeti célok megalkuvásra kész szolgálója félrevonul és ott marad a meztelen hatalomvágy, most már átalakulva a hatalom elvesztésének félelmévé. A magyar — legerősebb törzsében, a székelyben — útját állja Erdély teljes elrománosításának. Ha erőszakkal nem lehet eltántorítani magyar tudatától, sem elpusztítani nem lehet, akkor tévtanok mákonya taláncsak beleszédíti a román eredettudat boldogságába.¹⁵³

A biológiai eszme a világháború utáni korszak erdélyi románságának politikai eszköze és szellemi fegyvere volt annak a népnek népi egyeduralomra segítésére, amelynek hatalma hagyomány és előzmény nélkül való volt Erdély földjén és amely nép nem érezte magát biztonságban egy székely tömbbel az állam testében. A vérvizsgálatok eredménye felbuzdította, azt lehetne mondani megnyugtatta a románságot, könnyűvé tette lelkiismeretét a székelység ellen indított hadjáratban. A történészek és biológusok elvi előkészítése, a sajtó közvélemény formálása és a kormányzati tényezők meggyőzése után mi sem állott útjában a korlátlan, szélsőségesen székelyellenes, ú. n. visszárománosító, valójában románosító mozgalom teljes kibontakozásának.

VII.

Egyik előző fejezetben kimutattuk, hogy a román uralom elején a székelyföldi román társadalom — fejletlensége miatt — képtelen volt komolyan veszélyeztetni a székely nép életét. A helyzet lassankint megváltozott. A magyar értelmiség fokozatos leépítésével, a tanítók és állami tisztviselők elbocsátásával, vagy más vidékre, rendszerint az Ókirályságba való áthelyezésével, a szabadfoglalkozásuk megfélemlítésével sikerült a folyton szaporodó román értelmiséget jelentősebb társadalmi helyzetbe emelni. A rendszerként működő hivatali korrupciót a románság ügyesen a középosztály anyagi megerősítésére használta fel. A

¹⁵³ Malán Mihály kimutatta, hogy a román tudósok által használt módszerek alkalmazásuk idején már elavultak, vagy technikailag hibásak voltak és hogy a kihozott eredményekből levont következtetések ennél fogva nem helytállóak. (*Magyar vér — oláh vér.* Magyar Szemle, XXXIX—1940, 187—192.). A magyar tudományosságra vár a feladat, hogy a székely-román faji kérdés egészét részletesen megvilágítsa és tisztázza.

hatalom átvétele óta erős nacionalista szellemű új nemzedékek nőttek fel. Egyszóval a középosztályban hatalmas társadalmi átrendeződés folyt le és ennek az erőátollódásnak meg kellett mutatkoznia a visszazománosító mozgalom lendületében is. Megállapítható azonban, hogy az Astrának a Székelyföldön nem volt akkora ereje, hogy a hódító mozgalom lelke lehetett volna. A román értelmiség nem volt megelégedve működésével, gyakran gúnyosan nyilatkozott róla,¹⁵⁴ elfelejtve, hogy az Astra ereje és munkája tulajdonképpen az ő ereje és munkája, neki kell kitöltenie tartalommal, neki kell benne munkálkodnia. Ehelyett eddig majdnem mindent a központtól várt, ez pedig természetesen a vidéktől várta a tevékenykedést. Az eredmény nem lehetett más, mint az Astra-munka további pangása. Élénk ellentét van a harmincas évek elején az Astra merev mozdulatlansága és a friss, nem nagyon művelt, de lelkes, hangos, tárgyilagossággal és valósággal keveset törődő dinamikus értelmiségi osztály közt, mely kitaláló, tervezgető kedvét és harci szenvedélyét a földből gomba módra kinövő és rendszerint hamar elsorvadó hetilapokban tombolta ki. Ez a réteg nagyobbrészt elfordult az Astrától, mert ez komoly és odaadó, elmélyedő, állhatatosan kitartó munkát kívánt volna, az első világháborút megelőző áldozatos szellem erkölcsi magaslatán, és inkább a vérmérsékletének, hajlamának jobban megfelelő Revízióellenes Liga lármáját csapta még nagyobbra.¹⁵⁵ Az anyagilag jó viszonyok közt élő intelligencia a politiciánizmus szenvedélyével és a pozíciót féltők aggodalmával foglalkozott a székely-román kérdéssel. A kérdésnek hirtelenében kisebb könyvtárra való irodalma támadt. A külpolitikai erőátollódások miatt az eddig aránylag lebecsült magyar erő és revizionizmus fenyegetésének nyomása alatt szükségét érezte mindent elkövetni, hogy birtoklását továbbra is biztosítsa. A küzdelem a román intelligencia számára valósággal a láthatatlan ellenséggel folyt, mert hiszen a szegény, megfélemlített, üldözött székely népen túl az egész magyar nemzettel folyt a viaskodás. Az Astra nem vállalkozhatott ennek a kibővített méretű harcnak a megvívására. Mind hangosabban csapott fel az elégedetlenség szava még az államhatalom ellen is, hogy másfél évtized után sem volt képes lénye-

¹⁵⁴ V. ö. Neamul Nostru 1935. jan. 6.

¹⁵⁵ *Glas românesc în regiunea secuizată*. 1936. febr. 26. Dobrotă egyenesen azt követeli, hogy a Revízióellenes Liga — a korridorveszélyt elhárítandó — elsősorban a Székelyfölddel foglalkozzék. *Regiunea Secuizată, argument revizionist?* Uo. 1936. ápr. 10

ges nemzetiségi változást előidézni a Székelyföldön.¹⁵⁶ Hangsúlyozza tehát, hogy az államnak egész tekintélyével kell kézbe vennie a románosító mozgalmat. „A mai román államnak az elszékelyesített románok visszaronánosítása nemcsak joga, hanem elemi kötelessége is, amit megerősödésünk érdekei követelnek“ — írja cikkében egy marosvásárhelyi tanár.¹⁵⁷ Egy háromszéki magas állású közigazgatási tisztviselő szerint „az államnak egységes és kitartó módon — kell egybehangolnia, rendszereznie és igazgatnia az egész akciót“.¹⁵⁸ A segítséget tehát a román társadalom nem saját erejétől, szervezkedésétől és munkájától várja, ennél fogva nem is az Astrától, mint a románság kiváltképpen való társadalmi alakulatától, hanem a személytelen, érzéketlen, hivatalos államhatalomtól. Már ebben a tényben benne rejlik a sikertelenség csirája, mert a román társadalom önmaga megrajzolta kereteit nem saját maga akarja élő tartalommal kitölteni. Pedig a tapasztalat a visszaronánosítás terén az egyéni kezdeményezéseket találta gyümölcsözőnek. Általában elmondható, hogy mindenütt, ahol a mozgalom részleges sikereket aratott, az eredmény nem az államhatalom, hanem az azt képviselő egyén személyes érdeme volt. Jellemző példája ennek az oklándi járás, itt egy buzgó, erőszakos és kitartó szolgabíró, MACEDON CIONCA rövid idő alatt nagy sikereket mutatott fel.¹⁵⁹ Egyébként ez a megállapítás érvényes az Astra-munkára is. Épen Cionca volt az, aki az Astra tevékenységét Udvarhely megyében hosszas tespedés után hatalmasan fellendítette. Ahol az egyesületnek egy-egy ilyen buzgó tag állt rendelkezésére, ott nem is lehetett panasz a sikertelenség miatt.

Moldovan elnök tehát a valóságos helyzet alapján írta ismeretett jelentésében, hogy az Astra inkább a szellemi ösztönző szerepét fogja betölteni és mintegy szakértő tanácsadója lesz a megvalósító államhatalomnak. A brassói Astra-közgyűlésen az egyesület már ezt a hivatását teljesítette. 1934-től kezdve mindinkább megfigyelhető az államhatalom figyelmének fokozódása a visszaronánosító mozgalom iránt. „Az ország kormánya mélyrehatóan foglalkozik ezzel a kérdéssel és nemsokára erélyes rendszabályok-

¹⁵⁶ Neamul Nostru (Sepsiszentgyörgy), 1934. okt. 7.

¹⁵⁷ A. I. Pelican, *Câteva sugestii pentru studiul originei Săcuilor*. Reînvierea, 1938. jan.—márc. sz. 4.

¹⁵⁸ Dr. Gr. Păltineanu, *Administrația și problemele naționale românești în regiunea săcuizată*. Oituzul (Sepsiszentgyörgy), 1936. szept. 6.

¹⁵⁹ Járásában elért eredményeiről teljes részletességgel beszámol a Glas rom. în reg. săc. 1936. ápr. 10-i husvéti ünnepi száma.

kal jön elő, hogy véget vessen a székelyföldi románokat elmagyarosító akciónak“ — mondotta Pop Valér miniszter az egyesült hitű románok lugosi kongresszusán (1934 október 6—7.).¹⁶⁰ TĂȚĂ-RESCU kormányelnök ugyancsak 1934-ben, a kolozsvári minisztertanácson „történelmi jóvátételről“ beszélt és egy bizottság kiküldetését határozta el a Székelyföldre.¹⁶¹ Ezeket a jeleket a székelyföldi román sajtó örömrivalgással fogadta. „Ma az elszékelyesítettek és a székelyek kérdése teljes egészében van felvetve... mindaz, amit ezen a téren elhanyagoltak: az iskolában, az egyházban, az állami intézményekben stb., ki fogják pótolni, úgy-hogy a visszaronánosítás nem fog tovább késlekedni“.¹⁶² Maga Moldovan elnök, betartva a marosvásárhelyi közgyűlésen tett ígéretét, mely szerint az egyesület különös gondot fog fordítani a Székelyföldre, személyesen bejárta a székelyföldi tagozatokat és a vármegyei elnököket a románosító mozgalom egységes menetének biztosítására Brassóba egy értekezletre hívta össze. Utána 1935 január 24—26. napjaira Sepsiszentgyörgyre vidéki kongresszust (congres regional) hirdetett.¹⁶³ Ezt újabb tárgyalások követték a közoktatásügyi minisztériumban a székelyföldi román vezető férfiakkal és november 19-én a belügyminisztériumban, a prefektusok és az Astra-tagozati elnökök bevonásával.¹⁶⁴

A marosvásárhelyi kongresszus óta az Astra szemmel láthatólag feléledt. Ennek jelei voltak az egyesület égisze alatt megrendezett gazdasági tanfolyamok: Marosvásárhelyt, Udvarhelyt, Székelykeresztúron, Gyergyószentmiklóson és Sepsiszentgyörgyön férfiak, Brassóban és Csíkszeredában nők számára.¹⁶⁵ Céljuk természetesen nemcsak gazdasági, hanem inkább nemzeti volt. 1936/37-ben a Székelyföldön a következő tanfolyamok voltak: Gyimesbükkön és Csíkszentdomokoson férfiak, Csíkszeredában és Vaslábban nők számára; Marosvásárhelyt férfiak és nők számára és ugyanitt egy ipari tanfolyam; Bándon, Oklándon és Uzonban gazdasági tanfolyam férfiak számára. Román nyelvtanfolyam volt: Csíkszentdomokoson, Gyergyóalfaluban, Csíkszentmihályon, Tusnádon, Oklándon, Martonoson, Magyarher-

¹⁶⁰ Neamul Nostru, 1934. okt. 21.

¹⁶¹ Erdélyi J., *Astra*. Magyar Szemle, XXXVIII—1940, 41.

¹⁶² Tavi M. Poenarul, *Reromânizare și românizare*. Glas rom. în reg. sec. 1935. máj. 9.

¹⁶³ Uo. 1935. jan. 24.

¹⁶⁴ R. Kiss I., *A nemes székely nemzet képe*. II, 366—367.

¹⁶⁵ Tr. LXV—1934, 373, 383—384.

mányon és Homoródkarácsonyfalván.¹⁶⁶ Az Astrának ebben az évben összesen 46 tanfolyama volt.¹⁶⁷ A Brassóban 1937 márciusában megrendezett tanfolyamra egy háromszéki legényt is elvittek.¹⁶⁸ 1938/39-ben a magyarulakta nyugati határmelléken és a Székelyföldön az Astra 248.607 lejt költött gazdasági tanfolyamokra.¹⁶⁹ Ebben az esztendőben az Astra rendezte tanfolyamok száma már nem volt kevesebb 103-nál.¹⁷⁰ Ahol lelkes ember állt az Astra-körzet élén, mint amilyen PETRE PAȘNICU törvényszéki elnök volt Csíkszeredában, az eredmény nem volt lebecsülendő. Működésének 6 esztendeje alatt a falusiak számára a megyében 50 könyvtár és olvasóterem alakult. 30 népfőiskolai tanfolyam, számos nyelvkurzus, felnőttiskola dicsérte az elnök buzgó vezetését.¹⁷¹ Csak 1937-ben 14 ünnepélyről, 698 előadásról (110 előadóval), 10 népfőiskolai tanfolyamról, 13 nyelvtanfolyamról (631 férfi és női hallgatóval), 30 népkönyvtár felállításáról (kb. 1500 kötet könyvvel), 10 falusi énekkar megszervezéséről számolhatott be a megyei körzet jelentése. Ugyanekkor a körzet vagyona megközelítette az egymillió lej értéket.¹⁷²

Az Astra és az államhatalom közti közeledés nem lehetett egészen könnyű, mert az egyesület inkább a nemzeti-parasztpárt-hoz állt közelebb, a kormányzat pedig 1933 óta a bukaresti centralizmust képviselő liberális párt kezében volt. Az Astra és vele az erdélyi román közérzés a decentralizáció híve volt. De Bukaresttel meg kellett egyezni, mert onnan való a részesedés a költségvetésből.¹⁷³ A marosvásárhelyi közgyűlés után sikerült a közeledést létrehozni és a munkát egybehangolni. Nagy segítséget jelentett a közvetítés terén Nicolae Bălan szebeni ortodox

¹⁶⁶ Tr. LXVIII—1937, 261.

¹⁶⁷ Uo. 301—302. A székelyföldi tanfolyamok működéséről részletebben: uo. 284—286, 290—291, 293—294, 300—301.

¹⁶⁸ Astra-Brașov. 1936—1937.

¹⁶⁹ Erre a célra az Astra Csík vármegyében 40.000, Oklándon 30.000, Maros-Tordában 25.000, Uzonban 16.800, Udvarhelyt 15.000, Kézdivásárhelyt 10.000, Székelykeresztúron 5000 lejt fordított. Tr. LXX—1939, 208. 1939—40-ben 40 tanfolyam működött, melyeknek aránytalanul nagy százaléka esett a Székelyföldre. Uo. LXXI—1940, 90. A tanfolyamok fenntartására az egyesület a nemzetnevelési minisztériumtól tekintélyes összegeket kapott. Uo. LXIX—1938, 131.

¹⁷⁰ Tr. LXX—1939, 254. A székelyföldi tanfolyamokra nézve ld. még: uo. 226—227.

¹⁷¹ *Ținuturi Secuizate* (Csíkszereda), 1938. jun. 11.

¹⁷² Uo. 1938. jun. 26.

¹⁷³ I. Clopoșel, *Organizarea culturală regională*. SdM. XII—1935, 163—164.

metropolita erőteljes támogatása.¹⁷⁴ Iorga 1936-ban székelyföldi útján lelkesedéssel tapasztalta a románosító mozgalom szép eredményeit.¹⁷⁵ „A tárgyalások és az elméleti tanulmányok szakából áttértünk a megvalósításra a helyszínen“ — írhatta büszkén Moldovan elnök jelentésében és a sikert az összes helyi románjellegű intézmények együttműködésének tulajdonította az Astra megsegítésében.¹⁷⁶ A politikai pártok sem akartak hátramaradni és a divatosá váló kérdést sorra felvették munkatervükbe, az egyházak pedig eddig is buzgólkodtak. Maga Miron Cristea pátriárka sokszoros jeleit adta nagyfokú érdeklődésének az ügy iránt.¹⁷⁷ A napisajtóban és a folyóiratok hasábjain a többé-kevésbé alapos cikkek és tanulmányok hosszú sora jelent meg, úgyhogy az Astra egyik titkára büszkén írhatta: „az elnemzetietlenített románok kérdése ma minden ajkon ott van“. „Ezzel a ténnyel nem számolni valósággal nemzetárulásszámba ment“. Ennek a hangulatnak a megteremtésében kétségtelenül az Astrának volt a legtöbb érdeme.¹⁷⁸

1934 óta az Astrán belül friss, fiatalos szellem kezd lenge-
dezni. A kérdések tömege merül fel, a munkamező kiszélesedik, a problémák kikristályosodnak. Ion Breazu propagandatitkár be-
utazza a körzeteket és jelentést tesz tapasztalatairól. A fiatalabb
nemzedék mind nagyobb jelentőséget nyer a vezetésben, az idő-
sebbek közül egyesek, mint Hațieganu Gyula, különleges eréllyel
támogatják a fiatalok előretörését. Teljes erővel ráfeküsznek a
népfőiskolák megszervezésére. Az orvosi és biopolitikai szakosz-
tály jelentősége mintha gyengült volna, de ebből nőtt ki MOLDO-
VAN kezdeményezésére és HAȚIEGANU GYULA szervezői buzgólkodá-
sára a „Șoimii Carpaților“ (a Kárpátok Sólymai) nevű ifjú-
sági mozgalom. A női szakosztályok is újult erővel kapcsolódtak
bele a nekilendült tevékenységbe.¹⁷⁹

¹⁷⁴ O. M. Dobrotă, *Români Secuizați și Regiune Secuizată*. Odorheiu, 1940, 16.

¹⁷⁵ Oituzul (Sepsiszentgyörgy), 1936. júl. 19.

¹⁷⁶ *Activitatea despărțămintelor*. 1936—37. Tr. LXIII—1937, 260.

¹⁷⁷ 1934. május 9-én 10 pontból álló tervezetet nyújtott be a kormányfőhöz a „visszarománosítás“ dolgában. Glas rom. în reg. sec. 1936. máj. 29.

¹⁷⁸ I. Breazu, „Astra“ în regiunea secuizată și pe frontiera de Vest. Tr. LXVIII—1937, 470.

¹⁷⁹ Uo. 238. A „Șoimii Carpaților“ 1928 december 1-én alakult és különösen faluhelyt tudott magának talajt teremteni. A városokban erős versenytársai voltak a cserkészlet és később az országőr mozgalom. Ideológiájának összefoglalása I. Hațieganu megfogalmazásában: „Életerő, nemzeti öntudat és fegyelem által Nagyrománia örökkévalósága felé.“ Ld.: „Șoimii Carpaților“ Sibiu, 1935, 4—6.

Hasonló fejlődésen ment át az Astra a Székelyföldön is. A központ újjászervezte és rendszeres munkára ösztönözte a tagozatokat. Vezetőiket Moldovan személyesen vidéki konferenciákra gyűjtötte össze, ahol beszámolhattak nehézségeikről és eredményeikről és egységbe foglalhatták a szétágazó munkaszálakat. A következő évek székelyföldi beszámolóit nagy elégedettséggel és még nagyobb reménységgel töltötték el a vezetőket.¹⁸⁰ A politizáció és a felekezetiesség itt is dühöngő betegségei ellenére, a munka szépen folyt. Az egész vidék munkájának egységét SILVIU ȚEPOSU nagyszebeni körzetelnök, a központi választmány tagja, tankerületi főigazgató, a közoktatásügyi minisztérium megbízottja biztosította. Az ő kezébe futottak össze az összes szálak. A közös munkatervet az egyes tagozatok tervezetei alapján a nagy tapasztalatú marosvásárhelyi tanár, Ioan Bozdog készítette.¹⁸¹

Az Astra ebben az évben új munkamódszert vezetett be. Az egyes körzeteket vidékenként kisebb munkaegységekbe fogta össze és egy-egy fontosabb kérdéskör szolgálatába állította. Ilyen egységek vették munkába a székely-román, a nyugati határmellék, a Bánság elnéptelenedése és a Mócvidék kérdéseit. Az egyes körzetek a maguk ügyes-bajos dolgait vidéki tanácskozásokon hányták-vetették meg és tevékenységüket a szükséghez képest hajtották végre. Tapasztalataikról központi gyűléseken számoltak be. Az első ilyen, ú. n. „technikai gyűlést“ 1937 május 8-án, Kolozsvárt rendezték meg 60 résztvevővel. Több esztendei fáradozás után most sikerült végre kellő összhangot létesíteni a közoktatásügyi minisztériummal és az egyházak képviselőivel.¹⁸² Ez év tavaszán egyébként C. Angelescu miniszter Marosvásárhelyt tanácskozást folytatott a négy székely megye prefektusával és megtárgyalták az elszékelyesített románok visszatérítésének legcélszerűbb módjait.¹⁸³ A kolozsvári gyűlésen Silviu Țeposu, mint a központi választmány tagja, megbízást kapott a székelyföldi akció vezetésére. Ugyancsak ekkor határozták el egy külön székelyföldi gyűlés összehívását.¹⁸⁴ Ez szeptember 9-én össze is ült a brassói Astra székházában.

Moldovan elnök vezetése alatt kidolgozták az évi munkater-

¹⁸⁰ Tr. LXVIII—1937, 471.

¹⁸¹ Uo. 260—261.

¹⁸² Uo. 201.

¹⁸³ Era Nouă, IV—1937, 16.

¹⁸⁴ Tr. LXVIII—1937, 201, 209. A gyűlés teljes jegyzőkönyve: 199—209.

vet. A közoktatásügyi minisztérium képviselőjében S. ȚEPOSU és N. IONESCU, az Astra központi választmánya részéről TIBERIU BREDICEANU és a Statisztikai Intézet igazgatója, SABIN MANUIĂ vett részt. A körzetvezetők nagy lelkesedéssel, egymással vetélkedve ajánlották fel szolgálataikat és tettek ígéretet férfi és női parasztfőiskolák, román nyelvtanfolyamok tartására, a román népviselet, dal és tánc felújítására, a kultúrkörök megszorítására, solymár egyesületek alapítására.¹⁸⁵

Az eredmény nem maradt el. 1937/38. évi jelentésében Moldovan büszkeséggel eltelve jelenti, hogy mind többen és többen térnek vissza a románság kebelére. „Ősi nyelvünket újra tagolják azok, akik elfelejtették azt, a román viselet kiszorítja a székely viseletet, a tánc, az ének hasonlóképpen“. Már fentebb jeleztük, hogy az állam jelentős összegeket adott népfőiskolák rendezésére és a visszatérők anyagi támogatására. Erre vonatkozólag természetesen pontos adatokkal nem szolgálhatunk. A jelentés különösen két nevet emel ki dicsérőleg, a S. Țeposuét és A. Calliani közoktatásügyi államtitkárét.¹⁸⁶

A brassói ígéreték nagyrésze egy év alatt valósággá vált. Csikszeredában PETRE PAȘNICU törvényszéki elnök különösen fényes sikereket ért el. Gyergyószentmiklóson TEODOR CHINDEA gimnáziumi igazgató hasonló sikerrel dolgozott. Népfőiskolai tanfolyamok voltak még Nyárádszeredában, Udvarhelyt STERIOPOL tanár vezetése alatt, Oklándon CIONCA MACEDON birodalmában, Keresztúron, Uzonban és Kézdivásárhelyt.¹⁸⁷ 1937/38-ban 46 népfőiskolai tanfolyam (24 férfi, 15 női, 7 vegyes) működött 1554 hallgatóval; 1938/39-ben 74 tanfolyam 3611 hallgatóval. Hét év alatt 1931-től kezdve Erdélyben összesen 200 tanfolyam működött 7465 hallgatóval.¹⁸⁸ A Bukarestben 1939 június 9-én megrendezett V. népfőiskolai kongresszuson I. STOICHIȚĂ nagy elégedettséggel jelentette, hogy az „elszékelyesített tartományban tapasztalható volt az elalélt nemzeti öntudat felébredése, az ősi nyelv iránti szeretet megújulása és különleges érdeklődés a magyarosítás következtében elhagyott nemzeti viselet iránt“.¹⁸⁹

Bebizonyosodott, hogy az egységes munkaterv helyes és hogy a vidékek szerinti, decentralizált szervezkedés a legelőnyösebb

¹⁸⁵ Tr. uo. 471—472.

¹⁸⁶ Tr. LXIX—1938, 154—155.

¹⁸⁷ Uo. 155—156.

¹⁸⁸ *Calendarul pentru popor al Asociațiunii*. 1940. 102.

¹⁸⁹ Uo. 112.

az Astra céljainak szolgálatában.¹⁹⁰ 1938 május 14-én ismét Kolozsvárott tartottak technikai gyűlést Macedon Cionca, a hír-hedt oklándi szolgabíró számolt be az eredményekről és terjesztette elő ajánlatait a visszarmánosítás ütemének meggyorsítására. A nemzeti viselet felújítása céljából a fontosabb községekben létesítsenek szövőműhelyeket. Az elszékelyesítettek gyermekei kapjanak tanulmányi ösztöndíjakat. Folytassák a templomok és iskolák építését. A papok és a tanítók jövedelmét növelni kell. Az állam vásárolja meg az elszékelyesítettek számára az összes eladó ingatlanokat. A vegyesházasságok megakadályozására hozzanak más vidékekről telepéseket és a férjhezmenendő lányok számára biztosítsanak kis hozományt. Szövetkezeteket és segélyalapokat kell létesíteni. A mezőgazdasági kamarák szervezzenek különleges központokat az elszékelyesítettek számára.¹⁹¹ Az abrudbányai közgyűlésen a székelyföldi visszarmánosító mozgalmat az Astra legsikeresebb tevékenységének tekintették. RUSAU esperes itt a következő közgyűlés színhelyéül Székelyudvarhelyt ajánlotta.¹⁹²

A székelyföldi román hódítás egyik eszköze volt a magyar nyelvű propagandairódom. Eleinte kétnyelvű, magyar-román újságokkal kísérleteztek, valamennyiszer sikertelenül. Popa-Lisseanu tanár egyik művét magyarra fordítatva ingyen terjesztette a székelyek közt. Az Astra is megpróbálkozott ezzel a módszerrel, amikor megbízta CHINDEA TÓDOR gyergyószentmiklósi gimnáziumi igazgatót, a gyergyói körzet elnökét két magyar nyelvű füzet megszerkesztésével,¹⁹³ amelyeknek célja volt megmagyarázni a székelyeknek, hogy valójában sokkal közelebb állanak a románokhoz, mint a magyarokhoz. Talán semmi sem mutatja világosabban a románok hihetetlen elvakultságát a székely-román kérdésben, mint ezek a képtelenségektől hemzsegő, hamis hangú, mesterkéltné propagandáiratok, amelyek a székely emberből mosolyt is csak a legkedvezőbb esetben válthattak ki. Régi tévedése volt a visszarmánosítóknak az a hiedelem, hogy

¹⁹⁰ Ilyen értelmű „kulturális regionalizmust“ hirdetett már évekkel azelőtt Ion Clopoşel. Erős vidéki góccok kiépítését követelte, amelyeken keresztül a román élet lüktetése a legeldugottabb falukig is eljuthat. Öt vidéki központot ajánlott: Temesvárt, Aradot, Nagyváradot, Szebent és Brassót. Utóbbihoz csatolta volna a három székely megyén kívül Fogarast is, hogy így a magyarok százalékos arányszámát csökkentse. Ld. cikkét: *Organizarea culturală regională*. SdM. XII, 1935, 164—165.

¹⁹¹ BEB. IX—1938, 121.

¹⁹² Uo. 249, 253.

¹⁹³ Tr. LXIX—1938, 147. A füzeteket a központi választmány adta ki.

az „elszékelyesített románok“ nagyon búsulnak a román nyelv nemtudása miatt és keserűen gondolnak a román kormányzatra, hogy nem tesz meg mindent visszavitelükre a román nemzet kebelébe. Mindez azért csodálatos, mert hiszen napról-napra tapasztalhatták az „elszékelyesítettek“ erős magyar nemzeti érzésének megnyilvánulásait. Elvakultságuk néha arra ragadtatta a buzgólkodókat, hogy a magyart a székely és a román „közös ellenségének“ mutatták be.¹⁹⁴ Ennek az elég általános román illúzióknak esett áldozatául füzetében Chindea is. A székelyek története szerinte a román és nem a magyar történelem egy része. „A székelyek története teljesen kikapcsolódik a magyarok történetéből és összefonódik a románok történetével, akik között letelepedtek, élnek és élni fognak, amíg ez a föld áll...“ A két nép 700 esztendeje a legnagyobb egyetértésben élt és „együtt harcoltak a belső ellenség: a magyar nemes és a külső ellenség: a pogány tatár és a török ellen“. Egyetértésük következménye sok román elszékelyesedése volt. „Kevés lehet a székelyek száma, tekintetbe véve az összeházasodásokat, akiknek ereiben ne folya egyetlen csepp román vér sem.“ A két nép testvéries együttélésben élt 1437-ig, amikor a románok elvesztették jogaikat. (?) „Valahányszor a székelység elégedetlenkedett, a románság pártját fogta, mellette volt és támogatta. Viszont amikor a románság jobb sorsért küzdött, a székelység nem tagadta meg segítségét...“¹⁹⁵ „Reméljük — olvassuk Chindea füzetében, — hogy az előadott régmúlt események a barátság és a szeretet csiráit fogják elültetni a székelység szívében a románság iránt, annál inkább, hogy... a székelyek közt igen nagy az elszékelyesített románok száma.“¹⁹⁶

Nem valószínű, hogy ez a naív szíréhang meghallgatásra találhatott volna a székely fülekben, aminthogy csak visszautasításra számíthatott az az állítás, mely szerint a magyarok idegenek és mostohák voltak a székelyekkel szemben: „... nem a magyarok, hanem a románok voltak azok, akik elősiettek sebeiket bekötözni és fájdalmaikat csillapítani. Nem csoda tehát írja tovább Chindea, — hogy ilyen körülmények közt a székelyek hátat fordítottak Magyarországnak és minden áron Romániához akartak kapcsolódni...“¹⁹⁷ Ennél valószínűtlenebb hamisítást

¹⁹⁴ Igy pl. *Ținuturi Secuizate*, 1938. márc. 27.

¹⁹⁵ *A székelyek és ezeknek összeköttetése a román fejedelemségekkel 1526-ig*. Sibiu, 1938. 6, 7, 8, 9.

¹⁹⁶ Uo. 64.

¹⁹⁷ *A székelyek viszonya a román fejedelemségekhez 1527-től napjainkig*. Sibiu, 1938. 79, 89.

még elképzelni sem lehet. Mintha nem megnyerni, hanem elriasztani akarta volna a székelyeket. Dobbal könnyebb verebet fogni, mint a székelyt a magyar kicsinyítésével megnyerni. Ha végiggondoljuk szenvedéseiket a román megszállás idején a visszatarománosító mozgalom következtében, megkövülten állunk meg Chindea esztelen önámításai előtt és el tudjuk képzelni, hogy mi lehetett a székely természetes válasza.¹⁹⁸

*

Az 1938. év nagy fordulatot hozott az Astra életében. Az átalakult, parancsuralmi Romániában végre tető alá került az Astra és az Institutul Social által régóta követelt törvény a tömegek műveléséről. A nemzetnevelést és a nemzetépítést a társadalmi munkaszolgálatról szóló törvény, D. Gusti professzor műve, az ország egyes nagyobb egységeiben a Serviciul Social keretei közt régi társadalmi egyesületekre bízta. A törvény 15. szakasza¹⁹⁹ értelmében Temes, Szamos és Maros tartományokban, vagyis a Magyarországtól elcsatolt területeken, az Astra kapott megbízást a törvényben előírt működési kör gyakorlására. Románia többi tartományaiban ugyanezt a szerepet a Fundația Culturală Regală „Principele Carol“ (Károly herceg királyi kulturális alapítvány) kapta. A nevezett törvényszakasz értelmében az Astra rendeltetése lett „a Társadalmi Szolgálat alkalmazása Szamos, Temes és Maros tartományokban, azzal a küldetéssel, hogy szervezze és vezesse a Társadalmi Szolgálatot ezekben a tartományokban, a Társadalmi Szolgálatról szóló törvény és végrehajtási szabályzata pontos rendelkezéseinek megfelelően“.²⁰⁰ Megjegyzendő, hogy maga az Astra is hozzájárult a törvény és végrehajtási utasítása elkészítéséhez,²⁰¹ s ezek tulajdonképpen szerves folytatásai voltak azoknak a tervezgetéseknek, amelyekről már az Astra 1933-i brassói közgyűlésével kapcsolatban szóltunk.²⁰²

¹⁹⁸ Chindea a román lapokban is sűrűn közölt hasonló tartalmú cikkeket: *Reînvierrea*, 1938. jan.—márc. sz. 38—40; *Calendarul pentru poporul Asociațiunii*. 1938. 145—150. stb.

¹⁹⁹ Ld. Tr. LXIX—1938, 261.

²⁰⁰ Tr. LXX—1939. 197.

²⁰¹ Uo. 198.

²⁰² Ld. fentebb: 38. l. A törvény végrehajtási utasításait ld. Tr. LXX—1939, 102—125.

A társadalmi nevelés monopóliumával az Astra súlya és befolyása hallatlanul megnövekedett. Szerény, súlyos belső-külső válságokkal küzdő társadalmi egyesületből az államhatalom egy részének letéteményese lett. A törvény rendelkezése szerint az említett három tartományban a Serviciul Social hatáskörébe tartozó tisztviselőket a kormány az Astra előterjesztése alapján nevezi ki. A Fundația „Principele Carol“ erdélyi kultúrházai az Astra kezelésébe mentek át.²⁰³ Az Astra és a kormány közt a legszorosabb együttműködés létesült. Az államhatalom a gazdasági nevelés terén is szerepet szánt az Astrának. Különösen a szövetkezeti mozgalom ösztönzésére akarta felhasználni. Erre a célra azonnal egy millió lejt bocsátott rendelkezésére és az volt a terv, hogy a szövetkezetek tiszta jövedelmének 25%-át helyi kulturális célokra fogják fordítani az Astra ellenőrzése mellett. A somlyói gazdasági iskolát az állam átengedte az egyesületnek és még más intézeteket is készült átadni népfőiskolai rendeltetéssel. A mezőgazdasági oktatás átszervezéséről szóló törvényjavaslat megszövegezésében is messzemenő tekintettel akart lenni az állam az Astrára.²⁰⁴

A Serviciul Socialról szóló törvény nem volt hosszúéletű, megvalósítására — tegyük hozzá: szerencsére — sohasem került sor. Mire az Astra és a román államvezetés annyira jutott, hogy a székelység magyar életét halálos veszélybe sodorhatta volna, Európa átalakult Nagyrománia körül. Magyarország, a megváltozott világnak hála, kiszabadult régi bilincseiből és mind nagyobb súllyal volt képes felemelni szavát Romániához csatolt fiai érdekében. Területét előbb az első bécsi döntés, azután Kárpátalja meghódítása megnövelte. A magyar és a román állam közt a viszony pattanásig feszült. A határokon állig felfegyverkezett hadseregek néztek egymással farkasszemet. 1938 óta Románia nem gondolhatott komolyan nagyszabású elnemzetietlenítő terveinek rendszeres végrehajtására. A belpolitikai bonyodalmak az országot sűrű egymásutánban többszörösen gyökeresen átalakították. Bizonyos, hogy a román államnak semmi lelkiismeretfurdalása sem lett volna kedvező körülmények közt a székely nép életerőinek teljes elvágásában és mindent elkövetett volna magyar életének megfojtására. Hosszú évek előkészítő tevékenysége

²⁰³ Uo. 198.

²⁰⁴ *Inzestrarea Astrei*. Ținuturi Secuizate. 1939. nov. 19.

után a helyzet már megért a végső leszámolásra és csak szerencsének kell neveznünk azt a körülményt, hogy Románia a legveszélyesebb korszakban került olyan válságba, amely megakadályozta a székelyellenes tervek végrehajtását. Az éveken keresztül „hadgyakorlaton” tartott, helyesebben mozgósított katonaság, a szabadságok teljes eltörlése, a felajzott faji gyűlölet magyar és román közt szinte elviselhetetlenné tette az életet, de meg volt az a jó oldala, hogy az Astra és a kormányzat közt létrejött titkos munkatervek folytatására csak részben kerülhetett sor. A nemzeti-szocialista Németország szellemi hatása kedvező légkört teremtett a Moldovan képviselte biológizmus számára. Bár ő felfogását nem szánta rasszizmusnak, sőt ez ellen tiltakozott is,²⁰⁵ hatásában mégis a faji gondolat terjedését szolgálta. Felfogását az ifjúság, az európai eszmeáramlattal átszínezve, hamarosan magáévá tette. A nacionalizmus új fogalmazást nyert. „Az élet szabályainak örök voltára épített biológiai nacionalizmus” kerül felszínre és „ez felváltja a régi hazafias jellegű nacionalizmust — írja OVIDIU COMȘA a Transilvaniában, — ami nálunk épúgy, mint másutt, szavakba fullasztotta mindazt, amit tetté kellett volna alakítani”.²⁰⁶ Az átalakult, dinamizmusában hallatlanul megnövekedett új román nacionalizmus roppant veszélyt rejtgetett magában a székely népre nézve. Csakhogy a faji gondolat köré csoportosult ifjúság nem az Astra hagyományokra épülő, tehát öreges vonalát követte. CODREANU keleti misztikával átítatott faji rajongása sokkal jobban megfelelt természetrajzának. Ezt követte nyíltan, amíg lehetett és titkon, amikor II. Károly király parancsuralmi kormányzása eltette láb alól a vasgárdista mozgalom szentként tisztelt vezérét. A biológiai államszemlélet azonban megmaradt vezetőgondolatnak a második bécsi döntés utáni, nehéz válságok után ANTONESCU vezérsége alatt megállapodó új Romániában is. Antonescu Mihály miniszterelnökhelyettes úgy nyilatkozott, hogy „az ideológiai és retorikus államot a biológiai és funkcionális államnak kell felváltania”.²⁰⁷ Az Astrának minden esetre komoly része van benne, hogy ez a felfogás Romániában gyökeret vert és uralomra jutott.

*

²⁰⁵ Ld. fentebb: 20. l. 53. j.

²⁰⁶ *Naționalism biopolitic*. Tr. LXVIII—1937, 466.

²⁰⁷ SdM. 18—1941, 85.

Az Astra az első világháború előtti erdélyi románság nemzeti életének egyik legjellegzetesebb képviselője volt. Az elmondottakból kitetszett, hogy mily nagy nehézségekbe került, amíg az egyesült Nagyromániában megtalálta a maga helyét és új hivatását. Bármekkora belső nehézségekkel is kellett megküzdenie, lassankint megtalálta a megoldást, s ez megfelelt az erdélyi románság múltjának és hagyományának. Egyszóval, az Astra ismét beletalálta magát a románság fejlődésének egyenes irányába. A román nemzet és állam leggyökeresebb érdekéhez, a népi értékek felkarolásához fogott hozzá. Ez egyként megfelelt az egyesület régi, a háború után alig teljesített népi-kulturális feladatának és a nacionalizmus új fejlődési fokának, a totális szemléletnek. Moldovan biológiai alapozású ethnopolitikájában a nemzet külső-belső életének minden vonatkozására kiterjedő felfogása támadt, ami a román államvezetés jövőjére jelentékeny befolyást gyakorolt. A totális nacionalizmus követelményeinek megfelelően az Astra maga is meg akarta valósítani a nagyromán állam létének és megmaradásának legbiztosabb feltételét, a népi egységet. Így került szembe a székely kérdéssel. Bizonyos csekély román népi elem beolvadását a székelybe mérhetetlenül el-túlozva, utóbb pedig a székely-román vérazonosság feltevését kihasználva, a román faj hódítói szándékát több-kevesebb őszinteséggel „visszarománosító“ mozgalomként fogva fel, hozzáfogott a székelység teljes beolvasztásához. Munkájának legnagyobb akadálya a székely-magyar valóság, a székelyek erős magyar öntudata és életérzése volt, élénk ellentétben a hamis alapozású, illuzionista székely-román azonosítással és az elvakult nacionalista hódítói buzgalommal. A hódításra vállalkozó székelyföldi román középosztály sem osztályilag, sem erkölcsileg, nem volt elég erős a kitűzött feladat megoldására. Hatalmas tévedés volt a belülről nagyszerűnek ismert román nacionalizmust egy egészen más nemzettartalomtól megszáltnak tartani. Láttuk az Astra sok gyengeségét, munkájának sokszor vézna, értéktelen voltát. De értelmét nem a megvalósításokban kell keresnünk. Az egyesület rájött arra, hogy a munkát egymaga nem végezheti el, ezért a megvalósítást az egyedüli erre alkalmas szervezetre, az államra bízta, maga pedig az örökös társadalmi lelkiismeret, a megfigyelő és tanácsadó szerepét vállalta el. Ennek az együttműködésnek az érvényesülését az euró-

pai történelem háborgásai megakadályozták. Az Astra jelentősége a székelyföldi románosításban mégis hatalmas. A román nemzeti fejlődéssel nagyjából egy ütemben, sőt mint ennek egyik mozgató ereje, komoly szellemi tényezőként hatott a nagy magyar-román mérkőzésben. Az állam megvalósító tevékenysége a székelyföldi románosításban már külön vizsgálatot igényel.

I. Tóth Zoltán.

Az erdélyi román földbirtokreform

Az elmúlt két évtized magyar-román vitájának kétségkívül a legkényesebb és a legtöbbet hánytorgatott kérdése az erdélyi földbirtokreform: hatalmas irodalom alakult ki körülötte (román bibliográfiák 384 olyan cikkre, tanulmányra és könyvre utalnak, amelyek mind a földreformot tárgyalják);¹ a világháború utáni Európa sorsát intéző nemzetközi fórumok is kénytelenek többször és nagyobb figyelemmel foglalkozni vele;² s részben ebből született meg az az egész európai közvéleményt érdeklő nemzetközi jogvita, amelyet a román propaganda eredményeként közvéleményünk helytelenül „optánsper“-ként ismer.³

Az elmúlt huszonnégy esztendő alatt természetesen a feltételek nem voltak egyenlők. A földbirtokreformot a románság hajtotta végre, tehát csak ő tudta: általában mit tervelt és mit valósított meg. A magyarság csak szenvedte ezt a földbirtokreformot s így

¹ L. Függelék (I).

² Vö. Gróf Teleki Pál m. kir. külügyminiszter jegyzéke a Szövetséges és Társult Főhatalmak budapesti megbízottjaihoz (1920 december 31); gróf Bánffy Miklós m. kir. külügyminiszter jegyzéke a fenti megbízottakhoz a készülő román agrártörvénynek a kisebbségi szerződést sértő rendelkezéseivel kapcsolatban (1921 április 28); a Bocskai Szövetség panaszja a Nemzetek Szövetségéhez a romániai agrárreform ügyében (1921 október 7); dr. Tornya Gyula panaszja a bánági és erdélyi telepések, illetve a torontáli régi telepések ügyében (1925 február 18, illetve július 19); dr. Pál Gábor és társai panaszja a Csíki Magánjavak ügyében (1929 június 15); dr. Gaál Endre pötpetíciója a Csíki Magánjavak ügyében (1933 március 20). L. részletesen Mikó Imre dr.: *A romániai magyar kisebbség panaszai a Nemzetek Szövetsége előtt*: Hitel, 1936, 3. sz. 197—223. és kny. A két külügyminiszteri jegyzék s a Bocskai Szövetség panaszja nem jutott el a Nemzetek Szövetsége Tanácsa elé, de a telepések és a Csíki Magánjavak ügyével a Tanács is több ízben foglalkozott. A telepések kérdésével kapcsolatban a Tanács 1925 szeptember 5-i ülésén döntenek (*Journal Officiel* 1925 (VI) 10. sz. 1341—1352. és, 1456—1459.), míg a Csíki Magánjavak hosszadalmas ügye a Tanács 1932 szeptember 27-i ülésén jut valamelyes megoldáshoz, amennyiben a jogi kérdést nyitva hagyják s gyakorlati szempontból a régi magánjavak részbeni visszaállítását s az igazgatás terheinek megosztását határozzák el (*Journal Officiel* 1932 (XIII) 11. sz. 1738—1745.).

³ Vö. az abszontistákkal kapcsolatos 9. jegyzettel.

csak azt tudta, hogy egyes magyarokkal hogyan bántak el. A románság volt a statisztika birtokosa, a magyarság a szomorú tapasztalatoké; a románság volt tehát fölényben, mert általános adatokat tudott felmutatni. A titkon tartott részletes statisztikából az illetékes tényezők mindig olyan ügyesen megszerkesztett sorsorokat hoztak nyilvánosságra, amelyek a tapasztalati tények, a nemzetközi jegyzékekbe és panaszokba foglalt események szinguláris voltát bizonyították is egyben újból és újból az erdélyi román földbirtokreform szociális lényege és szükségessége mellett tettek számokban megnyilatkozó vallomást.

Ezek az egyenlőtlen feltételek most, a második bécsi döntéssel részben megszűntek. A Magyar Szent Koronához visszatért keletmagyarországi és északerdélyi vármegyék területén⁴ az *Erdélyrészi Földreform Tanulmányi Bizottságának* lehetősége nyílt arra, hogy a román földbirtokreform folyamatát rekonstruálja s erre a részre megállapítsa az erdélyi román földbirtokreform részletes statisztikáját. Most tehát az *Erdélyrészi Földreform Tanulmányi Bizottságának* adatgyűjtése alapján s a szükségessé vált gazdaságtörténeti kutatások befejeztével abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy a vita részbeni lezárására nemcsak általános, hanem részletes adatsorokat is közölhetünk.⁵ Vagyis az erdélyi román földbirtokreform — legalább is a felszabadult keletmagyarországi és északerdélyi részekre vonatkozóan — megszűnt csak sérelmi anyag lenni, e hatalmas méretű birtokpolitikai beavatkozás a maga teljes egészében bontakozik ki előttünk s az adatok világából kiemelkedő politikum az erdélyi nemzeti-ségi kérdés újabb alakulásának megértéséhez nyújt tanulságos szempontokat.

⁴ A trianoni békediktátummal Romániához csatoltatott teljes egészében a történeti Erdély 15 vármegyéje (Alsóféher, Beszterce-Naszód, Brassó, Csík, Fogaras, Háromszék, Hunyad, Kisküküllő, Kolozs, Maros-Torda, Nagyküküllő, Szében, Szolnok-Doboka, Torda-Aranyos és Udvarhely), továbbá a történeti Erdéllyel határos keletmagyarországi vármegyék közül teljes egészében Szilágy és Krassó-Szörény vármegye, részben Arad, Bihar, Máramaros, Szatmár, Temes, Torontál és Ugocsa vármegye. A második bécsi döntés folytán Magyarországhoz visszacsatoltatott a történeti Erdély vármegyéi közül teljes egészében Beszterce-Naszód, Csík és Szolnok-Doboka vármegye, részben Háromszék, Kisküküllő, Kolozs, Maros-Torda és Udvarhely vármegye, viszont a keletmagyarországi vármegyék közül teljes egészében Szilágy vármegye, továbbá Máramaros, Szatmár és Ugocsa vármegyék elcsatolt részei, végül Bihar vármegye elcsatolt részének északi fele. Trianonban elszakítottatott 103.093 km², a második bécsi döntés folytán felszabadult 43.104 km².

⁵L. Függelék (II).

I. Az erdélyi román földreformtörvény.

Az erdélyi román földbirtokreform újabb vizsgálatának természetesen most is, akárcsak a régebbi feldolgozásokban,⁶ maga az 1921 július 23-án kihirdetett földreformtörvény az alapja, az a törvény, amely a tervbevett földbirtokpolitikai változtatást Erdély, a Bánság, Kőrösvidék és Máramaros viszonylatában rendszabályozta s a vele egy időben közzétett bukovinai földreformtörvénnyel együtt szervesen illeszkedik be a háború utáni román agrártörvényhozásnak abba a folyamatába, amely az 1923 előtti román alkotmány 19. szakaszának hosszas huzavona után, 1917-ben bekövetkezett módosításával indult meg, majd az új 19. szakasz alapján kiadott négy királyi rendelettel, illetve az 1920 március 13-án kihirdetett besszarábiai és az 1921 július 14-én kihirdetett ókiráltságai földreformtörvényekkel előzte az erdélyi földreformtörvényt.⁷

E törvény szerint az erdélyi földbirtokreform célja: növelni és kiegészíteni egyfelől a falusi parasztbirtokokat, másfelől a községi legelőket és erdőket; elősegíteni a fennálló és lehetséges nemzeti iparágak fejlődését; városokban, bánya-, ipari és fürdőközpontokban a munkások, hivatalnokok és más ugyancsak szerény megélhetésű lakosok számára kisgazdaságok létesítésével megkönnyíteni az életet; végül a közérdekű (közművelődési, gazdasági, társadalmi és testnevelési) szükségletek kielégítését lehetővé tenni (1. §.)

⁶ Sebess Dénes, *Új Románia földbirtokpolitikája Erdélyben*. Bp. 1921.; Oberding- József György, *Az erdélyi agrárreform*. Kolozsvár, 1930.; Móricz Miklós, *Az erdélyi föld sorsa, Az 1921. évi román földreform*. Bp. 1932.; Baróthy József, *Magyar föld román kézen*. Bp. 1940.; *Die rumänische Bodenreform in Siebenbürgen*. Bp. 1940.

⁷ Az idézett alkotmányszakasz módosítása megjelent a *Mon. Of.* 1917 július 20-i 93. sz.-ban; az említett királyi rendeleteket lásd *Mon. Of.* 1918 december 15-i 215. sz. (az Ókiráltságra vonatkozó 3697. sz. királyi rendelet), *Mon. Of.* 1918 december 22-i 220. sz. (a Besszarábiára vonatkozó 3791. sz. királyi rendelet), *Mon. Of.* 1919 szeptember 7-i 113. sz. (a Bukovinára vonatkozó 3871. sz. királyi rendelet), *Mon. Of.* 1919 szeptember 12-i 117. sz. (az Erdélyre, Bánságra és a többi volt magyar területre vonatkozó 3911. sz. királyi rendelet); a besszarábiai földreformtörvény a *Mon. Of.* 1920 március 13-i 258. sz.-ban, a román ókiráltságai földreformtörvény a *Mon. Of.* 1921 július 17-i 82. sz.-ban, a bukovinai és az erdélyi földreformtörvény a *Mon. Of.* 1921 július 30-i 93. sz.-ban jelent meg. (L. Constantinescu Mititza: *L'évolution de la propriété rurale et la réforme agraire en Roumanie*. Bukarest, 1925, 301. és kk.; Mitrany David: *The Land and the Peasant in Rumania. The War and Agrarian Reform (1917—21)*. London, 1930, 95. és kk.)

Ennek a célnak érdekében a törvény elrendeli az alábbi kisajátítások végrehajtását:

I. Teljes egészükben kisajátítandók a közérdekű jogi személyek falusi birtokai és városi kültelkei (6. §. a) pont). Így:

- a) a testületek ingatlanai,
- b) az alapítványi vagyonok,
- c) a különböző intézmények ingatlanai,
- d) az egyházi vagyonok:

kivétel: a már 1918 december 1. előtt a canonica portiók, parochiális, csökkentett és jegyzői sessiók javadalmazására szolgáló ingatlanokból legfőbb 32 kat. hold mezőgazdasági terület;

a kántori javadalomból legfőbb 8 kat. hold mezőgazdasági terület;

az általános egyházi vagyonból egyházi (templomi) célokra legfőbb 10 kat. hold mezőgazdasági terület, feltéve, hogy az anya-egyházközségnek van legalább 300, a leányegyházközségnek legalább 100 híve;

az érsekségi vagyonokból legfőbb 200, a püspökségi vagyonokból legfőbb 100 kat. hold mezőgazdasági terület:

- e) a szerzetesrendek ingatlanai:

kivétel: kolostoronként legfőbb 30 kat. hold mezőgazdasági terület;

- f) a káptalanok ingatlanai,
- g) az egyetemek ingatlanai,
- h) az iskolák ingatlanai:

kivétel: a már 1918 december 1. előtt tanítói javadalomul szolgáló ingatlanokból legfőbb 16 kat. hold mezőgazdasági terület;

az oktatási és nevelési célt szolgáló s az elemi iskolák mellett létesített gyümölcsösökből legfőbb 5 kat. hold terület;

i) az árvaházak, rokkant-otthonok, aggmenházak és szegénymenhelyek ingatlanai:

kivétel: a már 1918 december 1. előtt javadalmazásukra szolgáló ingatlanokból, az agrárkomité előzetes engedélyével, legfőbb 30 kat. hold mezőgazdasági terület;

- j) a kórházak ingatlanai,
- k) a vármegyék ingatlanai,
- l) a községi ingatlanok:

kivétel: a községi-úrbéri és közbirtokossági legelők, kaszálók és erdők, valamint az 1913:X. t. c. alapján megszervezett társaságok tulajdonában lévő legelők, azonban — a 12. értelmében — ha a birtokbahelyezési igény nagy, akkor az úrbéri, közbirtokossági és községi legelőkből, valamint a megnevezett társaságok legelőiből is lehet kisajátítani, sőt erdőterületeket is, ha azok megművelésre alkalmasok; de — a 14. §. értelmében, bizonyos feltételek mellett — ki lehet sajátítani a községi legelőket és erdőket akkor is, ha másként

a házhelyhez való juttatás meg nem oldható; általában — a 24. §. II. c. és d., valamint a 32. §. c. pontja értelmében — a községi legelők és erdők létesítésére ki lehet sajátítani minden községi, úrbéri és társulati, illetve községi jellegű legelőt és erdőt, mégpedig a legelőket a normális állatállományhoz számított, az erdőket a törvényben meghatározott mértéken felül: — kivéve: a naszódi 2. román határőrezredhez tartozó községeknek az 1890:XVII. t. c. által rendszabályozott legelőit, amelyek érintetlenül községi legelők maradnak és ugyane községeknek az 1890: XVIII. t. c. által rendszabályozott erdőit, amelyek érintetlenül községi erdők maradnak;⁸

m) végül a felsorolt és fel nem sorolt közérdekű jogi személyek által fenntartott iskolák gyakorlati mezőgazdasági oktatás célját szolgáló ingatlanai is:

kivétel: a már 1918 december 1. előtt e célt szolgáló ingatlanokból iskolánként legfőnnebb 200 kat. hold mezőgazdasági terület.

Általában nem esnek kisajátítás alá: a felsorolt és fel nem sorolt közérdekű jogi személyek tulajdonába tartozó lakóházak parkjaikkal együtt, falusi belsőségek, épületek, szőlők, ipari telepek és vízimalmok, továbbá erdők és erdőrészek addig a határig, ameddig a normális tüzi- és épületfaszükséglet kielégítésére szolgálnak.

II. Teljes egészükben kisajátítandók (6. §. b) pont):

a) az örökbéri szerződés alapján használt földek — akár vannak, akár nincsenek beültetve,

b) azok a földet, amelyeket falusiak öt éven át szakadatlanul bérben bírtak, ha azokon házat, szállást, egyszerű falusi vízimalmot, vagy fűrészit építettek, továbbá, ha szőlővel vagy gyümölcsfákkal beültették,

c) a taxás földek és

d) a zsellér-földek.

⁸ A naszódi volt 2. román határőrezred itt említett vagyonszössége a XVIII. század derekán megszervezett katonai határőrvidekek emléke. Határőrezredek rég nem léteznek, de vagyonszösségük megmaradt. Nagyobb kiterjedésűek — a *Magyar Statisztikai Közlemények* új sorozatának a községek háztartását feldolgozó 39. kötete értelmében (vö. még Suciú Péter, *Proprietatea agrară în Ardeal*. Kolozsvár, 1931, 75—76.) — a volt naszódi 2. román határőrezred vagyonából létesült *naszódvidéki közalapok* (463.327 kat. hold) és a volt 13. román bánági határőrezred vagyonából létesült *karánsebesi vagyonszösség* (253.142 kat. hold), kisebb kiterjedésű a volt 1. székely határőrezred vagyonából létesült *Csiki Magánjavak* (62.501 kat. hold). Az erdélyi román földreformtörvény lényegére vet világot a fenti törvényszakasz intézkedése, melynek folytán a naszódvidéki alapok (a tápintézeti alap 263.855, az iskolaalap 1.127, az ösztöndíjalap 1.242 és a naszódvidéki községi erdők alapja 197.103 kat. holddal), vagyis azok az alapok, amelyeket az 1890. évi XVII. és XVIII. törvénycikkek szabályoztak, érintetlenek maradnak, mert román érdekeltségűek, míg a csiki székelység hasonló vagyonszössége, a Csiki Magánjavak kisajátítás alá kerülhet és került is a maga teljes egészében (vö. Függelék VI.).

III. Teljes egészükben kisajjtítandók az abszentisták falusi ingatlanai, vagyis azoké — a 6. §. c) pontja értelmében — akik 1918 december 1. és a törvény benyújtása közti időben anélkül voltak távol az országtól, hogy külföldön valamiféle hivatalos megbízatásuk lett volna.⁹

kivétel: legfönnebb 50 kat. hold falusi ingatlan.

⁹ A fentiek szerint a 6. §. c) pontja távollevőnek (abszentistának) azt tekinti, aki 1918 december 1. és az erdélyi földreformtörvény benyújtásának időpontja, 1921 március 23. között hivatalos megbízatás nélkül külföldön tartózkodott. Az erdélyi földreformtörvény tehát nem nyilatkozik abban a kérdésben, hogy idegen állampolgárok mennyiben tekinthetők abszentistáknak. A törvényhez kiadott első, az u. n. Avarescu-féle végrehajtási utasítás a törvény hallgatását nemzetközi jogi szempontból helyesen pótolja, amidőn kimondja, hogy idegen állampolgár nem tekinthető abszentistának s hogy időleges (átmeneti) távollét nem veendő tekintetbe. Az Avarescu-kormányt követő Bratianu-kormány idején kibocsátott újabb utasítás azonban, nemzetközi jogellenes álláspontot érvényesítve, leszögezi, hogy mivel a törvény nem különböztet az abszentizmusról szóló rendelkezésben az idegen és román állampolgárok között, az abszentizmusra vonatkozó rendelkezések az előbbiekre éppen úgy alkalmazandók, mint az utóbbiakra.

Az 1922 júliusától kezdődőleg kiadott utasítások az abszentizmust már akkor is megállapítandónak mondták, ha a tulajdonos a törvényben meghatározott időszakban csak egy napra is távol volt az országból. Ilymódon bármely kiutasított, vagy a román üldözés elől elmenekült, avagy gyógykezeltetés miatt külföldön tartózkodó magyar földbirtokos birtoka *abszentizmus* címén kisajjtítható volt. A törvény ilyen értelmezésének magyarelles célzatossága különösen kézenfekvő, ha arra gondolunk, hogy az óromániai agrártörvény az abszentizmus helyes fogalmából kiindulva, csak azt tekinti távollevőnek, aki az országból való állandó távolléte folytán az abszensekre megállapított súlyosabb adókat öt éven át fizette (vö. 7. §. b) pont).

Az abszentizmusnak példa nélkül álló kiterjesztő értelmezése az Erdélyből Magyarországra üldözött vagy azelőtt is ott élő magyar földbirtokosok ellen irányult, akik a trianoni szerződés 61. cikkének rendelkezései folytán eredetileg is magyar állampolgárok voltak, vagy pedig a magyar állampolgárságot a trianoni szerződés 63. és 64. cikkében szabályozott optálással szerezték meg, s akiknek javait, jogait és érdekeit a trianoni szerződés 250., illetve 64. cikke védi. A 250. cikk általában megtiltja a magyar állampolgárok elcsatolt területeken fekvő javainak, jogainak és érdekeinek felszámolását s egyszersmind lehetővé teszi, hogy azok — jogsérelem esetén — a 239. cikk alapján felállított vegyes döntőbíróshoz forduljanak jogorvoslatért. A 64. cikk 4. pontja pedig kimondja, hogy az optánsoknak „jogukban áll megtartani azokat az ingatlanokat, amelyeket annak a másik államnak a területén bírnak, amelyben optációjukat megelőzően laktak“.

Az így keletkezett jogvita „optánsper“ elnevezése tehát helytelen s miként már utaltunk rá: a román propaganda eredménye. A döntőbírótság előtt nemcsak egy per, hanem a perek százai folytak és a perlék között az optánsok kisebb számban voltak, mint az eredetileg is magyar állampolgár felperesek. Az optánsok érdekében a magyar kormány a trianoni szerződés idézett 64. cikkének 4. pontja alapján még 1923-ban lépett fel a Nagykövetek Tanácsánál, majd a Nemzetek Szövet-

IV. Teljes egészében kisajátítandó a magánérdekű jogi személyek (bankok, kereskedelmi és részvénytársaságok, vagyonszövetkezetek, szakszervezetek stb.) falusi birtokainak és városi külterületeinek mezőgazdaságilag művelhető része (7. §. a) pont):

kivétel: az 1918 december 1. előtt a mezőgazdasági és ipari kultúra szolgálatára létesített és bejegyzett s ma is e célt szolgáló jogi személyek ingatlanai, mert ezek másféle kisajátítás alá esnek (vö. 8. §.).

A vagyonszövetkezetek lejelöltterületei kisajátítatnak annyiban, amennyiben túlhaladják a normális állatállomány, illetve hegyvidéken a helyi szükségletnek megfelelő állatállomány eltarthatásához szükséges területet (24. §. II. c) pont), de kisajátíthatók részben akkor is, ha egyébként a nagy birtokbárművelési igény ki nem elégíthető (12. §.).

V. Teljes egészében kisajátítatik a gyógyíthatatlan elmebetegek és életük egész tartalmára gondnokság alatt állók falusi birtokainak és városi külterületeinek mezőgazdaságilag művelhető része, amennyiben leszármazottaik nincsenek. (7. §. b) pont.)

VI. Teljes egészében kisajátítatik az 1914 augusztus 1. után a törvény kihirdetéséig önként vagy árverésen eladott falusi birtokok és városi külterületek mezőgazdaságilag művelhető része (7. §. c) pont):

kivétel: a földművesek, lelkészek, tanítók és ezek családtagjai által vásárolt és legfőbb 100 kat. holdig terjedő ingatlanok, mert ezek másféle kisajátítás alá esnek (vö. 8. §.);

ségénél. Ez az eredménytelen diplomáciai akció azonban egészen más természetű volt, mint később a vegyes döntőbíróóságok előtt az egyes érdekelt személyek által indított perek.

Egyébként utalhatunk arra, hogy a vegyes döntőbíróóságok előtt folyt agrárperekkel kapcsolatosan hatalmasabb szakirodalom keletkezett, mint bármely más nemzetközi vitában. Mint gyűjteményes munkákat megemlíthetjük: *La réforme agraire roumaine en Transylvanie devant la justice internationale et le Conseil de la Société des Nations. Quelques opinions.* Paris, 1927.; *La réforme agraire roumaine en Transylvanie devant la justice internationale et le Conseil de la Société des Nations. Autres opinions.* Paris, 1928.; *Some opinions, articles and reports bearing upon the Treaty of Trianon and the Claims of the Hungarian Nationals with regard to their Lands in Transylvania.* Vol. I. and II. London, 1928.; F. Deák, *The Hungarian—Roumanian land dispute.* New-York, 1928.; A. de Lapradelle, *Recueil de la jurisprudence des Tribunaux arbitraux mixtes créés par les traités de paix.* IV. Compétence. Paris, 1927.; — a román kormány állásfoglalását támogató jogvéleményeket tartalmazó gyűjteményes munka: *La réforme agraire en Roumanie et les optans hongrois de Transylvanie devant la Société des Nations.* Vol. I. Paris, 1927., Vol. II. Paris, 1928. (Vö. Egry Aurél, *Optánsper.* Közgazdasági Enciklopédia. IV. 189—200.; Sebestyén Pál, *A hágai megállapodások és a párizsi Egyezmények.* Budapest, 1930.; Kertész István, *Az állam nemzetközi felelőssége.* Budapest, 1938. 132.).

továbbá olyan tulajdonosok cserevételei, akik birtokaikat ez időközben azért adták el, hogy az intenzív művelésre térjenek át, mert ezek is másféle kisajátítás alá esnek (vö. 8. §.).

VII. Teljes egészükben kisajátíttatnak — az agrárkomité előzetes engedélyével — mindazok a falusi birtokok és erdők, amelyek 1917 december 1. után a volt magyar kormányának az ingatlanforgalom megszorítására vonatkozó rendeletei alapján mentek át a jelenlegi birtokosok tulajdonába (7. §. *d*) pont és 32. §. *d*) pont):

kivétel: a kiskorúak birtoka (7. §. utolsó bekezdés).

VIII. Kisajátíttatik:

az 1918 december 1. előtt mezőgazdasági vagy ipari kultúra szolgálatára létesített és bejegyzett s ma is e célt szolgáló magánérdekű jogi személyek falusi birtokainak és városi kültelkeinek mezőgazdaságilag művelhető része (vö. 7. §. *a*) pont),

az 1914 augusztus 1. után a törvény kihirdetéséig önként vagy árverésen eladott falusi ingatlanokból és városi kültelkekből földművesek, lelkészek, tanítók vagy ezek családtagjai által vásárolt és legfönnebb 100 kat. hold kiterjedésű ingatlanok mezőgazdaságilag művelhető része (vö. 7. §. *c*) pont),

az 1914 augusztus 1. után a törvény kihirdetéséig az intenzív művelésre való áttérés érdekében foganatosított cserevételek tárgyát képező falusi birtokok és városi kültelkek mezőgazdaságilag művelhető része (vö. 7. §. *c*) pont),

valamint általában a magántulajdonosok falusi birtokainak és városi kültelkeinek mezőgazdaságilag művelhető része (vö. 8. §. első bekezdés),

az alábbi rendelkezéseknek megfelelően:

A) amennyiben a tulajdonos nem maga kezelte a birtokot: kisajátíttatik az 1904 és 1918 között legalább tíz évig bérbeadott falusi birtokok 30 kat. holdon felüli, városi birtokok 10 kat. holdon felüli része (8. §. *a*) pont):

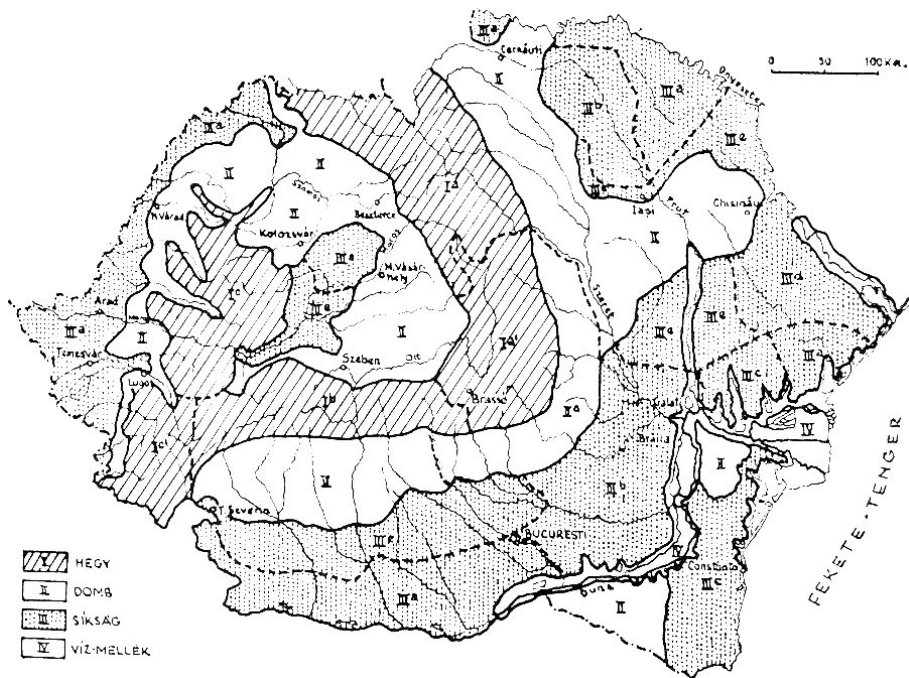
kivétel: a kiskorúak birtoka;

kisajátíttatik az 1921 május 1-én bérben lévő hegy- és dombvidéki birtokok 50 kat. holdon felüli, síkvidéki birtokok 100 kat. holdon felüli része (8. §. *b*) pont)¹⁰:

kivétel a kiskorúak birtoka és az, ami a sz. rendelet¹¹ alapján adatott bérbé;

¹⁰ A törvény nem mondja meg: pontosan, hogy mit ért hegy-, domb- és síkvidék alatt. A területek minősítése teljesen a végrehajtó közegek „jóindulatá”-ra volt bízva. De ettől eltekintve a későbbi különböztetéseknel számolni kell azzal, hogy Erdély és az Ókirályság domborzati

Románia gazdasági nagytájai.

Mihăilescu Vintila térképe az *Enciclopedia României* harmadik kötetében (*Geografia economică a României*; 19.). A hegyvidéken: *a* és *a'*: főként erdőtermelés, *b*: főként állattenyésztés (pásztorokodás), *c* és *c'*: főként bányászat; a *dombvidék* ve-

gyes gazdasági táj (*a*: kőolaj- és sóvidék); a *síkságon*: *a*: főként búzatermelés, *b*: főként tengertermelés, *c*: árpa, zab, búza és rozs vegyesen, *d*: gabonafélék, gyümölcs és szőlő, *e*: átmenet a dombvidék felé.

viszonyai egészen mások. Miként a fenti térkép is szemléletesen mutatja Erdélyben a sík-terület nem nagyon számottevő. (Beccslés szerint: a tengerszín fölötti 300 m-nél alacsonyabb területek Erdélyben 22, az Ókirályságban 72 százalékot tesznek ki, a 300—500 m közötti területek Erdélyben 32, az Ókirályságban 18 százalékot jelentenek, az 500 m-en felüli területek viszont Erdélyben 46, az Ókirályságban csak 10 százalékosak. A *L'Agriculture en Roumanie. Atlas statistique 1938* szerint az erdőterületek aránya Erdélyben 30.4, az Ókirályságban csak 18.6 százalékosak.) Tehát az erdélyi és az ókirálysági földreformtörvény fentebb következő összehasonlításánál, de már itt is az előírt mértékek mérlegelésénél mindig szem előtt tartandó, hogy Erdély túlnyomó részében domb- és hegyvidéki táj s így a síkvidékre vonatkozó esetleges engedmények (nagyobb mentesíthető területek) csak papírfelmérek és a valóságban sem sokat jelentettek.

¹¹ A vonatkozó rendelet száma — jellemző — kimaradt a törvény szövegéből és mind máig ismeretlen maradt.

B) amennyiben a tulajdonos maga kezelte a birtokot:

a) az osztatlan birtok kisajátítható — szükség esetén úgy, hogy minden társtulajdonosnak maradjon legfőbb 50 kat. hold terület (11. §.);

b) egyébként a mezőgazdaságilag megművelhető¹² területből: kisajátíttatik a hegyvidéki birtokok 50 kat. holdon felüli része (8. §. c) pont):

de ahol a birtokbahelyezési igény kielégítéséhez még szükséges föld, ott — az agrárkomité előzetes engedélyével — ki lehet sajátítani 10 kat. holdig, amennyiben a tulajdonos főfoglalkozása nem a mezőgazdaság s szülei sem mezőgazdák (9. §.); sőt a sűrűn lakott területeken általában lehetséges túlhaladni az 50 kat. holdas határon — az agrárkomité előzetes engedélyével, ha a tulajdonos ebbe beleegyezik, megfelelő értékű csereföldet kapván akár a község határában, akár a telepítési területen (15. §.);

kisajátíttatik a dombvidéki birtokok 100 kat. holdon felüli része (8. §. c) pont):

de ahol a birtokbahelyezési igény kielégítéséhez még szükséges föld, ott — az agrárkomité előzetes engedélyével — el lehet menni egészen 50 kat. holdig, anélkül azonban, hogy ezzel a közepes mintagazdaságok egysége kárt szenvedjen (9. §.); sőt ha a tulajdonos főfoglalkozása nem a mezőgazdaság s szülei sem mezőgazdák, akkor — az agrárkomité előzetes engedélyével — ki lehet sajátítani egészen a 10 kat. holdig (9. §.), sőt a sűrűn lakott területeken általában lehetséges az 50 kat. holdas határon túlhaladni az agrárkomité előzetes engedélyével s a megfelelő értékű cserefölddel kárpótolt tulajdonos beleegyezésével (15. §.);

kisajátíttatik nagyfokú birtokbahelyezési igény mellett¹³ a síkvidéki birtokok 200 kat. holdon felüli része (8. §. c) pont);

¹² Művelhető területnek számít minden birtoknak az a része, amely a szőlők, bekerített kertek, az 1918 december 1. előtt már beültetett gyümölcsösök, komlóültetvények, a régebben vagy a törvény kihirdetése idején is mesterségesen öntözött földek, erdők, folyómedrek, tavak, mocsaras helyek, valamint az udvarok és épületek elfoglalta területek levonása után fennmarad (16. §.). Tehát nem azok a területek a művelhető területek, amelyeket a kataszter mint ilyeneket ismer (szántó, kert, rét, szőlő és legelő), annál is inkább nem, mert a törvény több ízben kifejezi, hogy a kataszteri minősítés számára irányadóul nem szolgálhat (vö. 16. §. utolsó bekezdés, 17. §. utolsó bekezdés).

¹³ A nagy birtokbahelyezési igény a 8. §. utolsó bekezdésének értelmében azt jelenti, hogy valamely vidéken a törvényben megnevezett bizonyos igényjogosultak a meghatározott 7 kat. holdas jutalékot föld hiányában nem kaphatják meg. Közepes birtokbahelyezési igény az, hogy ezek az igényjogosultak az említett jutalékot megkapták. Kielégített birtokbahelyezési igény az, hogy minden igényjogosult kielégített. — Tekintve, hogy Erdélyben az igényjogosultak részesedése általában nem haladja meg a 2 kat. holdat, föltehető, hogy általában csak a nagy birtokbahelyezési igényt szem előtt tartó intézkedések, mértékek és

kisajátítatik közepes birtokbahelyezési igény mellett a síkvidéki birtokok 300 kat. holdon felüli része (8. §. c) pont):

amennyiben az agrárkomité — a telepítésre való tekintettel — nem 200 kat. holdban szabja meg a mentesítendő terület maximumát;

kisajátítatik kielégített birtokbahelyezési igény mellett a síkvidéki birtokok 500 kat. holdon felüli része (8. §. c) pont):

amennyiben az agrárkomité — a telepítésre való tekintettel — nem 200 kat. holdban szabja meg a mentesítendő terület maximumát.

Egyébként mindegyik kategóriát illetően: a tulajdonosnak joga van jószága kisajátítás alól mentes részének felével egyenlő területét fenntartani egy gyermeke számára, aki 1918 december 1-ig mezőgazdasági tanulmányokhoz fogott és ezeknek szabályszerű időben való befejezése után magát a mezőgazdálkodásnak szenteli (21. §.).

Kivételes esetekben: a földművelésügyi miniszter az agrárkomité egybehangzó véleménye alapján, helyszíni szemle megtartása után, meghagyhat egy tulajdonosnak egy vagy több tagban legfőbb 500 kat. holdat, de csak azokon a vidékeken, ahol a birtokbahelyezési igények közepesek vagy kielégítettek. E célra tekintetbe vétetnek a fennálló tenyészetek, ipari és intenzív mezőgazdasági berendezések, a tulajdonosnak ama kötelezettsége mellett, hogy a kihasználást a földművelésügyi miniszter által megállapított különleges szabályzat szerint vezesse (22. §.).

c) a csak legelőnek alkalmas területekből:

kisajátítatik a magántulajdonosok tulajdonában lévő és csak legeltetésre és kaszálónak alkalmas területekből annyi, amennyi túlhaladja a saját állatállomány eltartására szükséges területet¹⁴ (megjegyezve, hogy az állatállománynak a kisajátítás utáni birtokkal arányos normális állatállomány számítható). Ez a kisajátítás azonban tulajdonosként nem haladhat az 50. kat. holdon alul (24. §. II. a) pont).¹⁵

Általában: ha a házhelyhez juttatás nem volna másképp megoldható, úgy — a kisajátítást szenvedő birtokosnak más megfelelő földdel való kártalanítása mellett — a szükséglethez mérten további területek fokozatos kisajátítására is át lehet térni, mégpedig falvakon olyan területekre, amelyek a község szélétől számított 600 méter

kivételek érvényesültek s így azok a törvényszakaszok, amelyek a közepes és kielégített birtokbahelyezési igényről szólnak s enyhébb elbárást ígérnek, csak formai intézkedések.

¹⁴ Rendes körülmények között a szükséges legelőterület kiszámítása családfőként történik. Így hegyvidéken minden családfőre 10—22 kat. hold, dombvidéken 5—10 kat. hold, síkvidéken 2 kat. hold számítandó. Mezőgazdasági munkások, bányászok és ipari munkások tekintetében azonban családfőként két állat eltartása jöhet csak számításba (26. §.).

¹⁵ Ebben az esetben az osztatlan birtokok egy birtoknak számítanak (u. o. utolsó mondat).

sugarú körletben fekszenek, városokon és bánya-, ipari- és fürdőközpontokban pedig ama területekre, amelyek a község szélétől számított legfönnébb 1000 méter sugarú körletben fekszenek (14. §.).

IX. Kisajátítatik a szükség mérve szerint bármely erdőterület, legyen akár jogi-, akár magánszemély tulajdona, mégpedig sík- és dombvidéken 100 kat. holdig, hegyvidéken 200 kat. holdig a (32. §. *b*) pont).

X. Az állami erdőkből községi erdők formálhatók (32. §. *a*) pont), de kisajátítható az állami erdőkből azzal a céllal is, hogy a házhelyhez való juttatás lehetővé tétessék (14. §.).

XI. Amennyiben a közbirtokosságok művelhető területe meghaladja az egyes közbirtokosok tulajdonára nézve megállapított kisajátítási (mentesítési) határt, úgy ez a rész kisajátítás alá kerül, vagy szükség szerint: az osztatlan birtokra megszabott mérték (közbirtokosonként legfönnébb 50 kat. hold mentesíthető terület) számítódik (13. §.).

Amennyiben a közbirtokosságok kaszáló- és legelőterülete meghaladja a közbirtokos társak normális állatállományának eltartásához szükséges területet, úgy ez a rész kisajátítás alá kerül (24. §. II. *b*) pont).

Kisajátíthatók a közbirtokossági erdők is, amennyiben meghaladják a törvényben megszabott felső határt¹⁶ (32. §. *c*) pont).

XII. Az 1885 január 1. után telepítetteknek ingatlan-jutalékai kisajátítatnak egészen addig a határig, amely az illető vidéken az igényjogosultak birtokbahelyezése céljából az ingatlan-jutalékra nézve kiszabott (10. §.).¹⁷

XIII. Falvakon, városokon, bánya-, ipari- és fürdőközpontokban szükség esetén kisajátíthatók mindazok a belsőségek, amelyek a törvény kihirdetésétől számított öt éven belül nem épülnek be s a törvényjavaslat benyújtása előtt nem voltak beültetve szőlővel vagy gyümölcsfákkal (14. §.).

Falvakban legfönnébb 2 kat. holdig kisajátítható bármi-féle terület iskolák és templomok építése céljából (40. §.).

¹⁶ Az erdő családfőként számítandó, még pedig általában 3 kat. hold, de ahol a művelhető föld kevés és az állattenyésztés nagyobb méretű, ott lehet 5 kat. hold, sőt ott, ahol művelhető terület nincs és az állattenyésztés mellett a házi faipar is jelentős megélhetési forrás, lehet 7 kat. hold (33. §.).

¹⁷ Ezek a telepítések az 1886 : IV., az 1894 : V. és az 1911 : XV. t. c. alapján hajtottak végre, részben mint önálló telepes községek létesítése, részben mint meglévő községekhez való hozzátelepítés. A telepek nagysága átlag 24 kat. hold, amelyből a földreform annyit sajátított ki, hogy legfönnébb családonként 7 kat. hold maradt meg. Ebből aztán súlyos szociális és gazdasági bajok származtak (I. Függelék VI.).

XV. A terméketlen területek, szakadékos lejtők, futó homokok, sós talajok, tavak (folyók) a rajtuk lévő nádasokkal, posványos helyek, mocsarak, amelyek a kisajátított terület komplexumába tartoznak, kisajátíttatnak azzal a céllal, hogy — ha nagyobb egységet képeznek — átadassanak a politikai községeknek, vagy a szomszédos ingatlanjuttalékokhoz csatoltassanak (17. §.).

A községek javára kisajátíttatnak azok a legfőbb 150 kat. hold kiterjedésű tavak, amelyek a kisajátított területek közé esnek (18. §. negyedik bekezdés), továbbá azok az árterületek, mocsarak, terméketlen területek, szakadékos lejtők, futó homokok és folyómedrek, amelyek feljavítására, esetleg beerdősítésére a tulajdonosok legfőbb tíz évre terjedő és szankcionált kötelezettséget nem vállalnak, — azért, hogy ezeket a ténykedéseket vagy a község, vagy az állam végezze el (18. §. első három bekezdés).

*

A kisajátítási rész fenti elvi jelentőségű és nem egyszer bonyolult intézkedéseit több részletintézkedés egészíti ki. A törvényhozó lehetőséget nyit a művelési ágak megváltoztatására: a 24. §. II. e) pontja az erdőigazgatóság tudta és az agrárkomité engedélye mellett megengedi a legeltetésre alkalmas erdőtalajoknak általában legelőkké, a 29. §. pedig az erdei pojánáknak községi legelőkké való átalakítását s ezzel a földreformtörvény megindítja a talajrombolásnak ma már széles területeken katasztrófálissá vált folyamatát;¹⁸ de a 24. §. II. f) pontja lehetővé teszi egy kat. hold családfőátlaggal a szántóföldek legelővé való átalakítását is, kivéve azokat a domb- és hegyvidéki szántóterületeket, amelyeken már 1918 december 1. előtt szántóföldi művelés folyt (24. §. II. g) pont). Általában a legelőkérdéssel kapcsolatban a már többször idézett 24. §. utolsó bekezdése megállapítja, hogy a legelőnek használt föld ama része, amely meghaladja a lakosság normális állatállományának legeltetési szükségletét, ugyancsak legelők létesítésére használandó fel s e tekintetben azokat illeti az elsőbbség, akik e helyen előbb legeltettek, vagy azokat, akik itt szállásokat, esztenákat vagy más hegyi épületeket állítottak.

Az általános intézkedések sorában a törvény szabályozza az érvényben lévő bérleti szerződések kérdését (41. §.), foglalkozik a

¹⁸ Példaképpen megemlítjük, hogy Hajdu Gyula erdőigazgató megállapítása szerint a Kolozs vármegyei Nádas-patak völgyében (55.333 kat. hold területen) 1.644 kat. hold már teljesen elpusztult kopár terület s 5.356 kat. hold közvetlenül a pusztulás szélén áll (vö. *Az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület munkája 1942—1943*. Kolozsvár, 1943, 84.).

kisajátított földeken időközben elvégzett gazdasági munkálatok kártalanításával és a már bevetett területek termésének hovatarthatásával (44. §.), meghatározza, hogy a kisajátított ingatlannal együtt kisajátíttatik minden vízjog, vámjog és más előjog (38. §.), kijelenti, hogy az államnak joga van közérdekből (közművelődési, gazdasági, társadalmi, katonai, nevelési stb. érdekből) visszatartani bizonyos területeket (40. §.), sőt eladni bizonyos területeket (46. §.). Ha pedig volnának olyan területek, amelyek a község és a szomszédos községek lakosainak birtokbাহelyezési szükségleteit meghaladnák, úgy azokat a telepítésig — haszonbér ellenében és az adóterhek kötelezettségével — a volt tulajdonosok vagy bérlők használatában lehet hagyni, ha ugyan e területeket kigazdák nem igénylik maguk számára ugyancsak haszonbérbe (19. §.).

*

A kisajátított ingatlanok ellenértékét a törvény első részének ötödik fejezete rögzíti s az itt adott utasításoknak megfelelően a kisajátítási ár mezőgazdasági ingatlanoknál vagy az 1913. évi helyi földár, illetve az 5 százalékkal tőkésített haszonbér, vagy az 1913 előtti öt esztendő átlagában vett hitelérték, kataszteri tiszta jövedelem, földadó stb. segítségével kiszámított ár, amely semmi esetben sem haladhatja meg az 1913. évi földarat; szőlőknél mindig az 1913 előtti ötesztendőben átlagos forgalmi ár; erdőknél legfönnb az 1913 előtti ötesztendő átlagos forgalmi ára; épületeknél és ipari felszereléseknél a valóságos, illetve a használhatósági érték; az embatikusok, taxalisták és zsellérek részére kisajátított ingatlanoknál pedig az 1886—1895 közötti évtizedben fizetett átlagos évi összegnek vagy az akkori átlagos természeti szolgáltatások értékének a tizenötszöröse (50—54. §§.). Az ár lejben számíttódik és egy lej egy koronával egyenlő, kivéve a községi legelők létesítése céljából kisajátított ingatlanok árát, mert itt egy lej két koronával egyenlő (50. §.).

Az ellenértékképpen megállapított kisajátítási ár kifizetése történhetik készpénzben vagy 5 százalékos járadékkötvénnyel. A közcélú jogi személyek azonban készpénz-megváltásban nem részesülhetnek. Egyáltalán a készpénz-megváltás csak azokra az ingatlanokra nézve kötelező, amelyeket a 9. §. értelmében a megállapított minimumon túlmenőleg, vagy pedig a 14. §. értelmében a községi belterület szélesbítése céljából sajátítottak ki (85. §.).

*

A kisajátítás végrehajtását a törvény három szervre bizza. Az egyes járások területén működő járási kisajátítási

bizottságok elnöke a járásbíró, tagjai: a birtokbahelyezési pénztár egy képviselője, a járási gazdasági felügyelő és egy földmérő mérnök (61. §.). A vármegyénként létesített egy vagy több megyei kisajátítási bizottság elnöke az igazságügy-minisztertől kijelölt táblabíró (vagy ennek távollétében a törvényszéki elnöktől kijelölt törvényszéki bíró), tagjai: a törvényszéki elnöktől kijelölt másik bíró, a birtokbahelyezési pénztár egy képviselője, a megyei mezőgazdasági tanácsos és egy földmérő mérnök (58. §.). Legfelsőbb szerv az agrárkomité, amely egyúttal földreformos ügyekben a földművelésügyi miniszter közvetlen tanácsadó testülete (56. §.).

A birtokbahelyezés végrehajtását ugyancsak három szerv végzi. A helyi bizottság (tagjai: a községi jegyző és bíró, a községbeli papok, tanítók és iskolaigazgatók, valamint a falusiak 2—3 választott kiküldöttje) összeállítja az „igényjogosultak“ jegyzékét. A járási bizottság (tagjai: a járásbíró vagy a főszolgabíró, illetve szolgabíró, a járási gazdasági felügyelő és a birtokbahelyezési pénztár képviselője) megállapítja az „igényjogosultak“ birtokbahelyezési sorrendjét. A megyei bizottság (tagjai: egy törvényszéki bíró vagy a vezető járásbíró, a birtokbahelyezési pénztár egy megfelelő készütségű képviselője, a megyei mezőgazdasági tanácsos vagy helyettese és egy földmérő mérnök) rögzíti az „igényjogosultak“ jegyzékét, megállapítja a juttatás mértékét s ha szükséges, sorshúzás útján és a helyszínén kijelöli az egyes „igényjogosultak“ jutalékát (101—103. §§.).¹⁹

¹⁹ A román földreformtörvények belső felépítése általában megegyező. Az erdélyi földreformtörvény is két részből áll: az első rész a kisajátítással, a második rész a birtokbahelyezéssel (juttatással) foglalkozik. A kisajátítást rendszabályozó törvényszakaszoknak a kisajátítási jogcímekeket és mértékeket részletező és elvi jelentőségű első csoportját (1—47. §§.) s a kisajátítás alá vont földbirtokok vagy birtokrészek árának megállapítására vonatkozó szakaszokat (48—54. §§.) a fentiekben majdnem kimerítően tárgyaltuk. A kisajátítás végrehajtását körülíró rendelkezéseknek (55—90. §§.) az ismertetésére a végrehajtással kapcsolatos anomáliák számbavételekor kerül sor s ugyancsak később, a földbirtokreform végrehajtásának és hatásának társadalom- és gazdaságpolitikai elemzése során térünk ki részletesebben a második részre, amely előbb megállapítja a birtokbahelyezésnél érvényesítendő elsőbbségi sorrendet, majd a kisajátított földek parcellázásának mértékeit (91—100. §§.), ismerteti a birtokbahelyezési eljárást és a birtokbahelyezés végrehajtását (101—112. §§.), végül foglalkozik a telepítés kérdésével (113—118. §§.), szabályozza a juttatott ingatlanok elidegenítésével kapcsolatos problémákat (119—120. §§.), lehetőséget nyit a juttatott ingatlanok oszthatatlanságára (121—129. §§.), rendelkezik a juttatott ingatlanok megműveléséről (130—133. §§.), a juttatási ár kifizetéséről (134—135. §§.), illetve bizonyos az egész kisajátítási művelettel kapcsolatos kérdésekről

II. Az erdélyi román földreformtörvény az óromániai földreformtörvény tükrében.

Az erdélyi román földreformtörvény — amely semmiben sem különbözik a háború utáni földreformtörvényektől abban, hogy a kisajátítás körülményeinek és módozatainak egészen aprólékos körülírásával a kisajátítási részt állítja előtérbe s szándékosan elhanyagolja a megvalósítandó új birtokpolitikai rend és gazdaságpolitikai rendszer vázolását — a kisajátítással kapcsolatosan szembeötlő módon két célkitűzés megvalósítására törekszik: az egyik a birtokok általános mennyiségi redukciója, a másik az érvényben lévő közbirtok-rendszer átalakítása.

A törvénynek ezt a törekvését két szempontból lehet bírálat tárgyává tenni. Bírálni lehet az előbb már ismertetett bonyolult intézkedések hosszú sorát közgazdasági és társadalompolitikai szempontból, megvizsgálva azokat a változásokat, amelyeket a törvény alapján végrehajtott földbirtokreform a mezőgazdaság strukturájában és a társadalom rendjében elő akart és elő is idézett, elemezve a földbirtokreformnak üzemegységbontó és építő jellegét, hatását a mezőgazdasági kultúrára s befolyását a népi megélhetés viszonyaira. De bírálni lehet — és ez sajátos szituáció — annak a másik törvénynek a szempontjából, amely alig több mint egy héttel előbb hirdettetett ki s az ország másik részére, az anyaországra vonatkozott, Órománia birtokrendezésének feladatát vállalta; — mert jelentékeny különbségek mutatkoznak a két törvény között, — mintha a törvényhozó testület nem is ugyanaz lett volna, — s a szóbahozható közgazdasági és társadalompolitikai anomáliák javarésze éppen abból a tényből fakad, hogy a két törvény között — azaz a törvényhozó szándékai között — különbség állapítható meg.

A tisztán közgazdasági és társadalompolitikai bírálatot későbbre halasztva, a román Ókirályság és Erdély földreformtörvényének intézkedései között fennálló különbözőségeket — csak a legkirívóbb eltéréseket véve figyelembe — az alábbiakban részletezhetjük:

(136—141. §§.). — Bonyodalmak itt nincsenek; a juttatási rész egyszerű és világos, nincs sok tétel és kivétel, kúszált jogi mesterkedés, mert a célkitűzés is egyszerű, miként azt Hossu Longhin szenátor a törvény parlamenti tárgyalásakor kifejezte: „Ha azt akarjuk, hogy ezeknek a területeknek (t. i. Erdélynek, Bánságnak, Kőrösvidéknek és Máramarosnak) eredeti román nemzeti karaktere legyen, ha románná akarjuk tenni minden ízükbén, a románság tulajdonába kell adnunk a földet“.

1. Az ókiráltságai törvény a földreform célját szűkebb keretekben jelöli meg: csak a paraszti birtokok kiterjedésének növeléséről, községi legelők létesítéséről s bizonyos közérdekek kielégítéséről szól (1. §.), tehát nem kíván kisajátítani azért, hogy községi erdőket²⁰ létesítsen, hogy a fennálló és lehetséges nemzeti iparágak fejlődését megkönnyítse s hogy a városokban, bánya-, ipari- és fürdőközpontokban az életet könnyebbé tegye, kiszolgáltatásokat létesítve munkások, hivatalnokok és más hasonló szerény megélhetésű lakosok számára, miként azt az erdélyi törvény előírja s az erdélyi földreform feladatának is vallja. Vagyis az ókiráltságai törvény nem lépi túl a „földreform“ fogalmi körét; célkitűzései a mezőgazdasági szociálpolitika vonalán maradnak.

2. Az ókiráltságai törvény úgy rendelkezik, hogy a kisajátítás csak olyan birtokokat vagy birtokrészeket érinthet, amelyeknek legalább 100 hektár (174 kat. hold) művelhető területe van (4. §.) s meghatározza, hogy a kisajátítás csak addig folytatható, amíg a kisajátított terület el nem éri a kétfélmillió hektárt: hárommilliónégyszázhetvenötezer kat. holdat (3. §.). Az erdélyi törvény ilyen határmegállapításokat nem ismer s ebből következik pl. az a körülmény, hogy a második bécsi döntéssel Magyarországhoz visszacsatolt részeken 2136 olyan birtokos vétetett számba, aki kisajátítást szenvedett, ámbár még 100 kat. hold összes birtoka sem volt s 2655 azoknak a kisajátítást szenvedett birtokosoknak a száma, akiknek a kisajátítás pillanatában nem volt 174 kat. hold, azaz 100 hektár művelhető területe. Ez azt jelenti, hogy az erdélyi földreform csak az északerdélyi részeken az ókiráltságai minimumon alul igénybevett több mint 80 ezer kat. hold területet s ennek az aktusnak bizonyára volt valami sajátos oka, olyan ok, amely még az egészséges kisüzemek egységének a megbontását is lehetővé tette. Mert nem véletlen, hogy az eképpen kisajátított birtokok

²⁰ Az ókiráltságai földreformtörvény csak kivételesen engedélyezi az erdőállományt érintő kisajátítást. Így a 21. §. előírja, hogy a magánbirtokosok, köz- és magánérdekű erkölcsi személyek és az állam erdőiből csak a mocsaras, ár-, tisztátalan vagy csuszamlós területeken épült falvak belterületeinek kicserélése végett és ekkor is csak legfönnebb 200 hektárig lehet kisajátítani; a 23. §. domb és hegyvidéken engedélyezi a 20 és 10 hektárnál kisebb erdei pojánáknak és a közbeeső területeknek a törvényben írt módon való kisajátítását; a 7. §. f) pontja pedig bizonyos feltételek mellett lehetővé teszi a letarolt erdők igénybevitelét. Ezzel szemben — láttuk — Erdélyben az erdőkisajátítás általános jellegű művelet volt s az egész erdélyi román földbirtokpolitikai beavatkozás 47.5 százalékát tette ki 1,516.971 kat. hold kiterjedéssel. Vö. Petrini Emil, *Reforma agrară*. Trasilvania, Banatul, Crişana şi Maramureşul 1918—1928. Bukarest, 1929, I. 309.

74.9 százaléka magyar, 13.1 százaléka német és csak 4.7 százaléka volt román.²¹

3. Az ókirálási törvény a továbbiakban úgy rendelkezik, hogy a koronauradalmak, az öszes köz- és magánérdekű jogi személyek, intézmények, alapítványok stb. ingatlanainak csak művelhető területei sajátíthatók ki s hangsúlyozza, hogy a községi legelők, valamint a 12 hektárig terjedő egyházi és iskolai javadalmak érintetlenül maradnak (7. §. *c*) pont). Láttuk viszont, hogy az erdélyi törvény 6. §. *a*) pontja — az ismertetett kivételektől eltekintve — kisajátítandónak ítéli a közérdekű jogi személyek összes falusi birtokait és városi kültelkeit. Evidens, hogy e jelentékeny felfogásbeli különbség nem a szóbanforgó közérdekű jogi személyek szociális szerepének mérlegeléséből fakadt, hanem megint abból a bizonyára nem véletlen körülményből, hogy pl. az Észak-Erdélyben kisajátítás alá vont ilyen közösségi (főként egyházi és közbirtokossági) vagyonok 81.3 százaléka magyar és 5.8 százaléka német volt s csak 10.1 százaléka román.

4. Az ókirálási törvény — akárcsak az erdélyi — részletesen szabályozza a kisajátítás mértékeit. Így:

kisajátítatik az 1920 április 23-án bérben talált vagy a törvény kihirdetése idején is bérben levő birtokok művelhető területének 100 hektáron (174 kat. holdon) felüli része (8. §. *a*) pont), de ha a tulajdonosnak 1916 augusztus 14-én több birtoka volt s az így kisajátítható művelhető terület több mint 500 hektár, akkor csak a 200 hektáron (348 kat. holdon) felüli rész sajátítható ki (10. §. második bekezdés);

osztatlan birtoknál az az alapelv, hogy minden társtulajdonosnak megmaradjon 100 hektár (174 kat. hold) (9. §.);

rendes kisajátítás esetén a mentesítendő művelhető területek alsó határa: domb- és hegyvidéken 100 hektár (174 kat. hold), nagy birtokbahelyezési igény mellett síkvidéken 150 hektár (261 kat. hold), közepes birtokbahelyezési igény mellett síkvidéken 200 hektár (348 kat. hold), kielégített birtokbahelyezési igény mellett síkvidéken 250 hektár (434 kat. hold) (8. §. *b*) pont), de ha a tulajdonosnak 1916 augusztus 15-én több birtoka volt s az így kisa-

²¹ A fenti és az alább következő adatok részletes bemutatását lásd Függelék (II—III). Megjegyezni kívánjuk, hogy a hektár átszámításának kulcsa: $1 \text{ hektár} = 1.737726 \text{ kat. hold}$. A szövegben természetesen az átszámított mértékeket kikerekítve adjuk. Pontosabban: $25 \text{ ha} = 43.44 \text{ kat. hold}$, $50 \text{ ha} = 86.89 \text{ kat. hold}$, $100 \text{ ha} = 173.77 \text{ kat. hold}$, $150 \text{ ha} = 260.66 \text{ kat. hold}$, $200 \text{ ha} = 347.55 \text{ kat. hold}$, $250 \text{ ha} = 434.43 \text{ kat. hold}$, $300 \text{ ha} = 521.32 \text{ kat. hold}$, $400 \text{ ha} = 695.09 \text{ kat. hold}$ és $500 \text{ ha} = 868.86 \text{ kat. hold}$. A kat. hold átszámításának kulcsa: $1 \text{ kat. hold} = 0.575465 \text{ hektár}$.

játható terület több mint 500 hektár, akkor a mentesítendő művelhető területek alsó határa: domb- és hegyvidéken 200 hektár (348 kat. hold), nagy birtokbahelyezési igények mellett síkvidéken 250 hektár (434 kat. hold), közepes birtokbahelyezési igények mellett síkvidéken 400 hektár (695 kat. hold), kielégített birtokbahelyezési igények mellett síkvidéken 500 hektár (869 kat. hold) (10. §. harmadik és kk. bekezdések), azonban még akkor is változik a mérték, ha ezeknek a birtokosoknak 1921 február 1-én, illetve a háború elpusztította területeken: 1916 augusztus 15-én a mezőgazdasági műveléshez és az állattenyésztéshez jelentékeny leltárak voltak a szükséges épületekkel, valamint mezőgazdasági ipari berendezéssel rendelkeztek, mert akkor a mentesítendő terület alsó határa: domb- és hegyvidéken 100 hektár (174 kat. hold), nagy birtokbahelyezési igények mellett síkvidéken 200 hektár (348 kat. hold), közepes birtokbahelyezési igények mellett síkvidéken 300 hektár (521 kat. hold), kielégített birtokbahelyezési igények mellett síkvidéken 500 hektár (869 kat. hold) (8. §. c) pont), sőt a 10. §. utolsó bekezdése egyenesen előírja, hogy attól a tulajdonostól, akinek 1921 február 1-én állattenyésztő majorja, mezőgazdasági berendezése, saját leltára és jelentős mezőgazdasági ipari tevékenysége volt, attól legfőbb 500 hektáron (869 kat. holdon) felül lehet kisajátítani, tekintet nélkül arra, hogy a birtok milyen vidéken fekszik, továbbá a 18. §. megengedi a tagosítást szolgáló birtokcserét s ekkor a mértékek így alakulnak: ha mindkét községben a birtokbahelyezési igények nagyok, akkor a csere tárgyát képező terület nem haladhatja meg a 250 hektárt (434 kat. holdat), ha azonban a felajánlott birtok olyan községben fekszik, ahol a birtokbahelyezési igények nagyok, a kért birtok ott, ahol a birtokbahelyezési igények közepesek, akkor lehet 400 hektár (695 kat. hold), kielégített birtokbahelyezési igények mellett pedig 500 hektár (869 kat. hold).

Az előadottakból nyilvánvaló, hogy az ókirálási törvénynek más a tendenciája és más a mértéke is. Domb- és hegyvidéken az Ókiráltságban a kisajátítás maximuma 174—348—869 kat. holdig terjedhet esetenként, míg Erdélyben 100—50—10 kat. hold ez a határ; nagy birtokbahelyezési igények mellett síkvidéken az ókirálási határszámok: 261—348—434—869 kat. hold, az erdélyi határszám 200 kat. hold; közepes birtokbahelyezési igények mellett síkvidéken az ókirálási határszámok: 348—521—695—869 kat. hold, az erdélyi határszámok: 300—200 kat. hold; kielégített birtokbahelyezési igények mellett síkvidéken az ókirálási határszámok: 434—869 kat. hold, az erdélyi határszámok: 500—200 kat.

hold. Míg az ókiráltsági kivételek minden egyes esetben növelik a törvény megszabta normális mértéket, addig az erdélyi kivételek minden esetben csökkentik a törvény megszabta normális mértéket Ez a tendenciabeli különbség. A mértékbeli különbség pedig szemléletesen az alábbi:

	kat. holdakban:	Ókiráltságban	Erdélyben
az 1920 április 23-án	} bérben levő birtokoknál	174	50—100
az 1921 május 1-én		174	50
osztatlan birtokoknál birtokosonként		174	50—100
domb- és hegyvidéki birtokoknál			
síkvidéki birtokoknál:			
nagy birtokbahelyezési igények mellett		261	200
közepes „ „ „		348	300
kielégített „ „ „		434	500

Az ókiráltsági törvény csak két csökkentő tendenciájú intézkedést tartalmaz. Az egyik a községi legelők kérdésével kapcsolatos: a 23. §. előírja, hogy a községi legelők létesítése és kiegészítése érdekében hegyvidéken a 100 hektár alatt is ki lehet sajátítani, sőt a csak legelőnek s kaszálónak alkalmas területeket 25 hektárig (43.5 kat. holdig). A másik az osztatlan birtokokkal kapcsolatos. T. i. ha a rendes kisajátítással a birtokbahelyezési igényeket kielégíteni nem lehetett s a községi legelők létesítésében is nehézségek mutatkoznak, akkor a birtok egészét kell figyelembe venni s alkalmazni a normális mértékeket, vagyis domb- és hegyvidéken a 100 hektáros, síkvidéken a 150—200—250 hektáros határokat, még akkor is, ha ezzel az egyes társtulajdonosok része a 100 hektár alá süllyedne. (9. §.). Erdélyben ilyen csökkentés nincs számításba véve, azonban utalunk arra, hogy itt a mérték nem 100 hektár, hanem 50 hold, ami 28.8 hektárnak felel meg. De továbbá nem hagyhatjuk megemlítés nélkül az idézett ókiráltsági törvényszakasz harmadik bekezdését, amely szerint az ilyen különleges esetben a kisajátított földet vagy készpénzzel kell megfizetni, vagy nagyságban és értékben ezzel egyenlő területet kell juttatni a telepítési vidéken a tulajdonos választása szerint.

Ezzel a látszólagosan csökkentő tendenciájú intézkedéssel szemben az erdélyi törvényben csak egyetlen növelő tendenciájú intézkedést találunk, azt, amely a mintagazdaságokkal kapcsolatosan lehetővé teszi, hogy egy birtokosnak 500 kat. holdja is megmaradjon (22. §.). De kérdés, hogy ezt az intézkedést össze lehet-e hasonlítani azzal az ókiráltságbeli intézkedéssel, mely szintén a mintagazdaságokkal foglalkozik (8. §. c) pont és 10. §. utolsó bekezdés). Ott szabályt állít fel a törvény, amelynek nincsenek fel-

tételei és nincsenek járulékos momentumai, itt pedig földművelésügyi miniszteri engedélyre, az agrárkomité egybehangzó véleményére, helyszíni szemlére, bizonyos kötelezettségvállalásra van szükség ahhoz, hogy az intézkedésből esetleg valóság legyen. De továbbá az Ókirályságban ezen az úton el lehet érni 869 kat. hold (500 hektár) mentesítést, míg Erdélyben e sok herce-hurca után sem lehet többet remélni 500 kat. holdnál. És amiként a törvény mondja: csak egészen kivételes esetekben.

5. Az ismertetett mértékek összehasonlítása azonban még az előadottakban is illuzórikus jellegű, mert a két törvény más és más kisajátítási egységet ismer. Az erdélyi törvény 22. §-a szerint valamely tulajdonos különböző községekben talált birtokai egyetlen birtoknak számítanak s a kisajátítási mértékek az egészre, mint egy birtokra vonatkoznak. Viszont az ókirálysági törvény 6. §-a és az ókirálysági végrehajtási utasítás 11. §-a értelmében csak az egy községben és a közeli (szomszédos) községekben fekvő birtokok tekintetnek egynek s így a kisajátítás az ugyanazon tulajdonos birtokában lévő ingatlanokat külön-külön érintheti, vagyis a mértékek külön érvényesülhetnek, ami összehasonlíthatatlanul nagy előnyt jelent az ókirálysági birtokos számára.²² Sőt a 6. §. arról is intézkedik, hogy a tagosított birtokok még akkor is kivételek, ha ugyanabban vagy közeli (szomszédos) községekben találhatók, még pedig nagy birtokbábelhelyezési igények mellett 250 hektár (434 kat. hold), közepes birtokbábelhelyezési igények mellett 400 hektár (695 kat. hold) és kielégített birtokbábelhelyezési igények mellett 500 hektár (869 kat. hold) kiterjedésig. Az erdélyi törvény természetesen ilyen kivételt nem ismer.

6. De különbség mutatkozik a mezőgazdasági tanulmányokat folytató leszármazottak kérdésében is. Az ókirálysági törvény lehetővé teszi, hogy az 1920 január 1-én mezőgazdasági szakiskolákba beiratkozott *minden* fiú számára fenntartható 50 hektár (87 kat. hold) terület (12. §.), míg az erdélyi törvény ezt a fakultást csak *egy* gyermek részére engedélyezi s a mértéket is valójában alább helyezi, amikor az atya mentesíthető területének felét jelöli meg, ami az esetek túlnyomó többségében legfönnb 50 kat.

²² Ez a különbség-északerdélyi viszonylatban azt jelenti, hogy az ókirálysági előbb ismertetett mértékeket véve figyelembe, a kisajátítást szenvedett birtokosok közül 90-nek kisajátított birtokrészeiből 50.764.5 kat. holdat mentesíteni kellett volna s további 65 birtokostól nem lehetett volna kisajátítani 11.970.3 kat. hold mezőgazdasági területet. A törvénytövegek jelentéktelennek látszó eltérései, íme, a valóságban újabb, több mint félszázezer kat. holdas differenciát idéznek elő. (Részleteket ld. Függelék III.)

hold. Természetesen a feltételek is különböznek. Az Ókiráltságban elégséges, ha a mezőgazdasági tanulmányokat folytató fiú a törvény kihirdetésétől számított öt éven belül végez, míg Erdélyben szabályszerű időben kell végeznie. Nyilván ezekkel a kis differenciákkal is megvolt a törvényhozó célja, mint ahogy megvolt azzal is, hogy az erdélyi törvényből kihagyta a fenti ókiráltsági törvényszakasz utolsó bekezdését, amely szerint, ha a tulajdonos okleveles gazda, akkor öt személyében is megilleti az az 50 hektár (87 kat. hold), melyről fentebb szó volt. Kihagyta, mert ez az intézkedés kizárólag a magyar és szász okleveles gazdák javát szolgálta volna.²³

7. Az erdélyi törvény azonban nemcsak efféle célzatosságokra visszavezethető hiányosságokkal ékeskedik, kevésbé értelmes hiányosságai is vannak. Ilyen pl. a közepes kisgazdaságok problémájának teljes negligálása. Pedig az ókiráltsági törvény erre is szolgáltatott egészen használható mintát. A 16. §. előírja, hogy az 1920 április 23-án bérben talált, illetve a törvény kihirdetésekor is bérben lévő hegy- és dombvidéki birtokok mívelhető részéből kisajátított területek — a községeknek bérbeadott dombvidéki birtokoktól eltekintve — 25 hektáros (43.5 kat. holdas) és ennél nagyobb parcellákban osztatnak ki; a sajátkezelésű hegyvidéki és a községeknek bérbeadott dombvidéki ingatlanok mívelhető részéből kisajátított területek viszont 50 hektáros (87 kat. holdas) és ennél nagyobb parcellákban osztatnak ki. Az erdélyi törvény e tekintetben csak arról gondoskodott, hogy — szükség esetén! — hozzá lehessen nyulni a már meglevő közepes kisgazdaságokhoz is. Csak Észak-Erdélyben 1322 magyar, 286 német és 315 egyéb nemzetiségű 50 kat. holdon aluli, valamint 140 magyar, 7 német és 66 más nemzetiségű 50—100 kat. holdas birtokos birtokából sajátítottak ki egészen tekintélyes hányadot (nevezett birtokosok összes tulajdonának 51.4, illetve 53.3 százalékát).

8. Az kétségtelen, hogy az ókiráltsági törvénynek egészen más a magatartása, mint az erdélyinek. Nézzük pl. a 28. §. utolsó bekezdését: iskolák és templomok építésére legfönnb 1 hektár (1.74 kat. hold) földet lehet kisajátítani és ebben az esetben a tulajdonosnak a kisajátított területtel értékben egyező terület kell adni. Erdélyben ez esetben — láttuk — a terület nem sokkal nagyobb (2 kat. hold), de a kártérítés különleges voltáról említés nem tétetik. Vagy nézzük a 16. §. utolsó bekezdését: ha hegyvidéken lévő birtokos beleegyezik abba, hogy teljesen kisajátítsák,

²³ „A régi uralom alatt a gazdasági iskolákat végzett erdélyi románok száma igen csekély volt“ — írja Petrini, i. m. 295.

úgy a telepítési vidéken másfélszeresét kell adni az általa átengedett területnek. Ugyan e szakasz harmadik bekezdése arról szól, hogy a nem saját kezelés miatt, a 8. §. *a)* pontja értelmében kisajátítás alá vonható területeknek mértéken felül igénybevett részeiért készpénzfizetés jár, vagy megfelelő nagyságú és értékű birtok a telepítési területen. Az ókirálysági törvény mértékadó és figyelmes. A végrehajtó szerveknek nem sok szabadságot enged. A határokat pontosan körülírja s ami jellemző — a 28. §-ban — még azt is meghatározza, hogy az állami rezervák területe általában nem lehet nagyobb 300 hektárnál (521 kat. holdnál), illetve a kisajátított terület egynolcadánál abban az esetben, ha a birtokbahelyezési igények nem elégíthetők ki teljesen. Erdélyben, ahol a birtokbahelyezési igények általában mindenütt nagyok voltak, ez azt jelentené, hogy az állami rezervák legfőbb 400 ezer kat. holdat tehetnek ki, viszont a hivatalos statisztikák értelmében — miként azt később részletesen tárgyaljuk is — a közcélú és állami rezervák területe 534 ezer kat. hold. Itt természetesen még nem vettük számításba a kisajátítási oldal fennebb ismertetett túlzásait; a kisajátított területet úgy vettük, ahogy van. Észak-Erdélyben azonban tekintettel lehetünk a fenti korrekciókra is. Itt a korrekciók nélkül a közcélú és állami rezervák területe legfőbb 153 ezer kat. hold lehetne, a korrekciók figyelembevételével viszont legfőbb csak 63 ezer kat. hold.²⁴ Ezzel szemben az állam nevén álló, közcélú és állami rezervák területe több mint 186 ezer kat. hold s ezt a mennyiséget az ismeretlen célra felhasznált területek is bizonyára jelentékeny módon növelik.

9. A kisajátítási ár megállapításában ugyancsak különbözik az ókirálysági és az erdélyi földreformtörvény. Az Ókirályságban mezőgazdasági ingatlanoknál a hektáronkénti tiszta jövedelem az irányadó, azzal a megszorítással, hogy általában a kisajátítási ár nem lehet nagyobb az 1917—1922. évekre rögzített hivatalos bérösszeg negyvenszeresénél, a községi legelők létesítése és kiegészítése céljából kisajátított területeknél ugyan e bérösszeg húszszorosánál; az embatikusok részére a törvény 7. §. *d)* pontja értelmé-

²⁴ Erdélyre is alkalmazzuk az ókirálysági törvény előírásait, amely — ismétljük — nem engedi meg vagy csak egészen kivételesen az erdők kisajátítását, felállítja az ismertetett 100 hektáros (174 kat. holdas) minimumokat, az egyes birtokosok birtokait nem tekinti föltétlenül egy birtoknak és a közlegelők háborgatását nem tekinti céljának. Ezek az előírások Észak-erdélyben 477.373.7 kat. hold erdőterületet, 123.802.8 kat. hold mívelhető magánbirtokot és 120.894.9 kat. hold közbirtokot mentesítettek volna a kisajátítás alól. Tehát ebben az esetben kisajátítás alá legfőbb 501.413.6 kat. hold kerülhetett volna, amelynek a fenti terület egynolcada. (Részleteket ld. Függelék III.)

ben kisajátított ingatlanoknál: egyes esetekben a fizetett évi összeg húszszorosa, más esetekben az évi természeti szolgáltatás értékének húszszorosa, illetve szőlők, gyümölcsösök és más beültetett területek esetében az 1917. évi ár húszszorosa. Tehát az ókirálysági ár-megállapítás az 1917. évi, illetve az azt követő öt esztendő helyzetéhez alkalmazkodik, míg Erdélyben — láttuk — az 1913. évi, illetve az azt megelőző öt esztendő helyzetéhez, sőt az embatikusok, taxalisták és zsellérek részére kisajátított ingatlanoknál az 1886—1895 közötti évtized viszonyaihoz. Egyfelől ez a körülmény, másfelől az erdélyi törvénynek az az intézkedése, hogy az ár lejben számítható s e számításnál egy lej egyenlő egy koronával, illetve a községi legelők létesítése céljából kisajátított ingatlanok esetében két koronával, megteremtette a lehetőségét annak, — miként ezt később részletesen ki is fejtjük, — hogy földbirtok-kisajátítás címén tulajdonképpen egy nagyarányú földbirtok-elkobzás folyamata induljon meg.

10. Végül rá kell mutatnunk arra a jellemző különbségre, ami a végrehajtó szervek összetételében mutatkozik. Az ókirályságbeli törvény 37. §-a értelmében a megyei kisajátító bizottság négy tagból áll: egy táblabíróból, akit az igazságügyminiszter elnökül jelöl ki, a birtokbahelyezési központi pénztár egy megbizottjából, a birtokosoknak egy megbizottjából és a falusiaknak egy megbizottjából. A járási kisajátítási bizottság összetétele hasonló, csak a táblabíró helyett egy járásbíró szerepel. Az erdélyi törvény 58. §-a értelmében viszont a megyei kisajátítási bizottságok öt tagból állanak: egy táblabíróból, mint elnökből, a törvényszéki elnök kijelölte másik bíróból, a birtokbahelyezési pénztár egy megbizottjából, a vármegyei mezőgazdasági tanácsosból és egy földmérő mérnökből. A birtokosok és a falusiak megbizottjairól mind a megyei, mind a járási bizottságok összeállításában az erdélyi törvény teljesen megfeledezett, de megfeledezett annak a feltételnek a megszábasáról is, hogy a bizottságok tagjai legalább többségükben erdélyiek legyenek. E feledékenységé aztán — a többi mellett — sok bajt és nehézséget okozott, olyan bajokat és nehézségeket, amelyek már nemcsak a földbirtok-reformmal sújtott magyarságnak és németségnek, de még a földbirtokreform előnyeit élvező erdélyi románságnak is sok keserűséget szereztek.²⁵

²⁵ Az erdélyi és az ókirálysági földreformtörvény összehasonlítására l. még a kiváló szász politikus, Connert Fritz fejtegetéseit (*Zur Frage der Agrarreform in Siebenbürgen*. Nation und Staat. Deutsche Zeitschrift für das europäische Minoritätenproblem. 1927. I. 4. sz.

III. Erdély és a román Ókirályság agrárszociális viszonyainak összevetése.

Az erdélyi és a román ókirálysági földreformtörvény között mutakozó különbségek tehát részben felfogásbeli, részben a magatartásra jellemző különbségek. Eltérés mutatkozik már a két törvény *expressis verbis* megjelölt célkitűzéseiben, de még nagyobb az eltérés a végrehajtás módját és mértékeit megszabó intézkedésekben. Az erdélyi törvény minden szempontból radikálisabb: a kisajátítások körébe bevon minden művelési ágat. összehasonlíthatatlanul messzebbmenően avatkozik be a mult birtokpolitikai folyamataiba, könyörtelenül megbontja a köz- és közösségi birtokok évszázados rendjét, a minimálisan aluli határookra zsugorítja össze a magánbirtokokat, nemzetközi egyezmények kötelező erejével nem törődve kiszélesíti az abszентizmus fogalmi körét, nem riad vissza a gazdasági romlást előidéző eszközök és módszerek használatától s az erdélyiek mellőzésével autokratikus szervekre bízza a demokratikus reform végrehajtását. Hogy miért? Mert más volt az Ókirályságnak és megint más Erdélynek a gazdasági strukturája: ezért az erdélyi törvény eltért az ókirálysági törvényben megállapított célkitűzésektől s természetes, hogy az új célkitűzéseknek új módszerekre és eszközökre volt szüksége.

„Órománia birtokmegoszlása a lehető legelőnytelenebb — írja KLEIN GUSZTÁV ADOLF *Sotiale und nationale Probleme der Agrarreform in Siebenbürgen* c. tanulmányában.²⁶ — Egyik oldalon a nagybirtokok és latifundiumok — néhányak kezében, akik a gazdasági és a politikai élet urai. Másik oldalon a törpe parasztbirtokok nagy tömege, amelyek annyira kis kiterjedésűek, hogy birtokosaikat eltartani is képtelenek. A két véglet között pedig mély szakadék. Paraszti középosztály nincs, sőt a mi fogalmaink szerint jóformán parasztságról sem beszélhetünk. Alig vehetünk számba olyanokat, akiknek a létfenntartáshoz vagy éppen a fölöslegtermeléshez elégséges földjük volna, s olyanokat, akikről elmondhatnánk, hogy egy rendezett gazdaság elvei szerint dolgozó szabad parasztok. A törpebirtokosok nagy tömege az idők folyamán a nagybirtokosokkal és a nagybérlőkkel szemben nyo-

238—264.), továbbá Móricz Miklós (i. m. 80—148.) és Baróthy József (i. m. 53—97) adatait. Természetesen fennebb a két törvénynek mem kimerítő, hanem csak a leglényegesebb kérdésekre rámutató összehasonlítást nyújtottuk.

²⁶ Megjelent a *Deutsche Politische Hefte*-ben és kny. Nagyszeben, 1927. Egyébként a szerző fenti tanulmányát a romániai német akadémikusok nagyszebeni összejevetelén adta elő, 1926 szeptember 12-én.

morúságos függő helyzetbe került, mert a létfenntartás érdekében vagy földet voltak kénytelenek bérelni, vagy a hét bizonyos napjain munkaerejüket voltak kénytelenek áruba bocsájtani. A nagybirtokosok a parasztságnak ezt a kényszerhelyzetét a legkíméletlenebbül kihasználták: egészen kis bérletért bérlőik munkaerejét könyörtelenül kiszípolyozták vagy éppen a föld hozamának nagyobb részét maguk számára igényelték. De a nagybirtokos és a paraszt közé rendszerint még egy közvetítő bérlő is tolakodott, aki a földet — csekély összegért birtokba vévén — a legnehezebb feltételek mellett adta tovább kis parcellákban. Spekulánsok ezek,²⁷ akik a nagybirtokosoknak kényelemszeretetét éppúgy, mint a parasztság szegénységét és szükségét a maguk hasznára fordították.²⁸ Erdélyben ellenben „a birtokmegosztás jóval kedvezőbb, — írja ugyancsak Klein, — ... a magánkézen lévő birtokállomány 70 százaléka a parasztság korlátlan tulajdona, akinek van saját felszerelése és állatállománya is. Így az erdélyi parasztság nem kényszerült sem arra, hogy a nagybirtokosoktól földet béreljen, sem arra, hogy munkaerejét áruba bocsássa. S habár e birtokoknak nagyobb része átlag 5—15 holdas s az erdélyi föld általában kevésbé termékeny, mint az óromániai, mégis elégségesek voltak a rajtuk élő családok eltartására. Mert racionálisan gazdálkodtak, mert ha egyénenként képtelenek is lettek volna arra, hogy mezőgazdasági gépeket és vetőmagot vásároljanak, megtették ezt közös erővel, s mert a nagybirtok nem ellenségük, hanem ösztönzőjük és példamutatójuk volt. Így az erdélyi agrárviszonyok teljesen különböznek az óromániai agrárhelyzettől: itt egy erős, teljesen független, gazdaságilag haladó szellemű paraszti középréteget találunk, amely munkájának jövedelmével maga rendelkezik, és amelynek megvan a lehetősége arra is, hogy a politikai és művelődési életre megfelelő hatást gyakorolhasson.”²⁹

A különbség — Klein adatait kiegészítően — számokban kifejezve az alábbi:

Az Ókirályságban az 50 hektáron aluli, vagyis magyar viszonylatban törpe- és kisbirtokoknak nevezett birtokcsoportok tulajdonában a világháború előtt 3,813.598 hektár volt, míg az 50 hektáron felüli, vagyis a magyar viszonylatban közép- és nagy-

²⁷ A Klein által is említett „Fischer Izsák és Tsai“ bérlőtrösztnek is szólva arról a 98.439 hektár erdőről, amelynek kitermelését ugyancsak 1904-ben 138.424 hektárt, 1905-ben 159.399 hektárt tett ki a bérletük, nem ők bérelték. Vö. Constantinescu, i. m. 297.

²⁸ Klein, i. m. 12—13.

²⁹ Klein, i. m. 14—15.

birtokoknak nevezett és az erdélyi agrártörvénnyel általában kisajátítás alá vont birtokcsoportok tulajdonában 4,013.198 hektár volt.³⁰ Ez azt jelenti, hogy az Ókirályságban a törpe- és kisbirtok részesedése 48.7, míg a közép- és nagybirtoké 51.3 százalékos.

Erdélyben viszont a 100 kat. holdon aluli törpe- és kisbirtokok tulajdonában ugyanekkor 5,509.778 kat. hold, míg a 100 kat. holdon felüli közép- és nagybirtokok tulajdonában 4,438.082 kat. hold volt.³¹ Ez viszont azt jelenti, hogy Erdélyben a törpe- és kisbirtokok részesedése 55.4, míg a közép- és nagybirtokoké 44.6 százalékos.

Ámde a valóságos helyzetet még ezzel az összehasonlítással sem közelíthettük meg egészen.³² Erdélyben ugyanis éppen a közép- és nagybirtokok kategóriáiba tartoznak a szociális funkciót betöltő köz- és közösségi birtokok, amelyek az Ókirályságban vagy egyáltalán nem léteztek, vagy csak nagyon korlátolt földtulajdonnal. Tehát számításba kell vennünk ezeket is és módot kell találnunk arra, hogy a fenti arányszámokat, amennyiben lehet, korrigálhassuk. Egy nagy tétel mindenestre mindkét oldalon levonásba helyezendő s ezek a köz- és közösségi birtokok erdőterületei, amelyek az Ókirályságban 1,359.028 hektárt,³³ Erdélyben 2,646.416 kat. holdat³⁴ tesznek ki. E két tétel levonása után az ókirálysági 50 hektáron felüli birtokok az összes birtokok 33.9 százalékát jelentik, míg Erdélyben a maradék 100 kat. holdon felüli birtokok csak 18.0 százalékot jelentenek. Erdélyben azonban ismerjük a köz- és közösségi birtokok legelőterületét is

³⁰ Constantinescu, i. m. 291., illetve M. Şerban, *Rumäniens Agrarverhältnisse*, 1914, 9. (közli Szekeres Endre, *Erdély és Románia birtokmegoszlása*. Erdélyi Gazda, 1920. (LI) 4. sz.

³¹ *Magyarországi Gazdacímár*. Magyarország, Horvát- és Szlavon-országok 100 holdon felüli birtokosainak és bérlőinek címjegyzéke, az egyes megyék részletes monográfiájával (szerkesztette: Rubinek Gyula) c. kiadvány alapján.

³² Idevágó adatokat közöl Nasta Sándor, *La réforme agraire en Roumanie*. XIVème Congrès Internationale d'Agriculture 1929: Actes, II. 25. és 27. Szerinte a földreform előtt a 100 hektáron felüli birtokok százalékos aránya az Ókirályságban 47.7, Erdélyben 37.0. Fenti adatainknál is előnyösebb kép ez az erdélyi helyzetről, hiszen a mi adataink értelmében az erdélyi közép- és nagybirtokok indexe 86.9, míg a Nasta-féle adatok alapján csak 77.6.

³³ Constantinescu, i. m. 385. — Megjegyzendő, hogy ebből az 1,359.028 hektár közerdőből 1,137.699 hektár (83.7 százalék) állami erdő, míg az erdélyi 2,646.416 kat. hold közerdőből csak 410.347 kat. hold (15.5 százalék) állami erdő, tehát szociális szempontból a két mennyiség nem azonos értékű, azonban erre most nem vagyunk tekintettel.

³⁴ *M. Stat. Közl.* Új folyam XXVII. k. 52°.

(823.138 kat. hold,³⁵ az egész terület 8.2 százaléka), amiből mind-egy 277.236 kat. hold számítható a közép- és nagybirtokok javára, s azt is tudják, hogy az Ókirályságban éppen az agrártörvény volt hivatva ennek a birtokcsoportnak a megalkotására. Így végleges értékű ókirálysági statisztika nélkül is megállapíthatjuk, hogy a köz- és közösségi birtokok leszámításával Erdélyben a 100 kat. holdon felüli közép- és nagybirtokok részesedése 15.2 százalékos, míg az Ókirályságban 30 százalék körüli.

Ez a számokban mutatkozó különbség, melyet lehetne még tovább is elemezni, a valóságban a román Ókirályság paraszttársadalmának ama komor és tragikus állapotát idézte elő, amelyről Klein előbbi fejtegetése szól. Erdélyben nyugodt tempójú a fejlődés. „A háború előtt parasztmozgalom nem indul. A földéhség itt is jelentékeny, de egészen más indokból, mint Óromániában. Nem azért, mintha a parasztságnak a megélhetéshez kevés földje lett volna; ez az egészséges népnek abból az egészen természetes igyekezetéből fakadt, hogy földjét gyarapítsa s gazdaságát fejlessze.”³⁶ Ezzel szemben az Ókirályságban a türhetetlen szociális viszonyok, a hibás törvénykezés és a gazdasági elnyomás és kihasználás egymást követő forradalmakba hajtja a népet. 1888, 1889, és 1900 parasztlázadásai egyetlen folyamatnak állomásai, mígnem 1907-ben elementáris erővel tör ki a népi keserűség és az elnyomott tömegek szenvedélye. Előbb csak Észak-Moldvában forrong a parasztság, élükön a Fischer-trösztnek bérbeadott Flămânzi-föld parasztjai, akik a legelőkoncessziókra vonatkozó árkövetelésükkel tulajdonképpen kirobbantották a felkelést. Majd egész Moldova lángol és később Valachia is, hol „a birtokosok és bérlők házait, majorjait, lakásait, raktárait a felázadt fegyveres parasztok megdúlták, kifosztották, felégették, s Teleorman és Vlasca megyék nem egy részén a birtokosokat és az uradalmi alkalmazottakat agyonkínózták és felkoncolták”³⁷.

E véres és a maga idejében végérvényesen le nem szerelt parasztforradalom után egy évtizeddel az ókirálysági agrártörvénynek az a főfeladata, hogy az újból akuttá váló belső társadalmi és gazdasági feszültséget enyhítse, annak forradalmasító okait eltüntesse s időtálló biztonságot teremtsen, hogy ne kelljen még egyszer katonaságot kivezényelni az agrártermelő munkára hivatott parasztság ellen, mint 1907-ben, s ne kelljen formális beháborút viselni, mint akkor Avarescu tábornok parancsnok-

³⁵ *M. Stat. Közl.* i. h.

³⁶ Klein, i. m. 15.

³⁷ Vö. Constantinescu, i. m. 298.

sága alatt. Az ókiráltsági agrártörvény alapjaiban, célkitűzéseiben és intézkedéseiben egyaránt *szociális törvény*, szociálpolitikai beavatkozás.

És az erdélyi agrártörvény?

Később alkalmunk nyílik erre a kérdésre is megalapozott és nyílt feleletet adni. Annyi azonban bizonyos, hogy ez a felelet egyezni fog Klein felfogásával, aki az erdélyi agrártörvény furcsaságainak magyarázatát a világháború utáni román belső propaganda egyik tételében véli felismerni. Ez a tétel pedig, amely csakhamar a román nép és vezetőinek is közmeggyőződése lett, az, hogy „a birtokkiszajátítás Erdélyben nemzetpolitikai alapon éppen annyira jogosult, mint odaát (az Ókiráltságban) szociálpolitikai alapon“.³⁸

IV. Az erdélyi birtokviszonyok a földreform előtt.

Az a felfogásunk, hogy a kritikai megjegyzés nem alapulhat csak általánosságban mozgó adatokon s ezért nem sietünk a fenti kérdés megválaszolásával. Az erdélyi helyzet feltárásához ugyanis édeskevés az a néhány arányszám, amelyet előbb a román Ókiráltság jellemzésével kapcsolatosan erdélyi viszonylatban említettünk. Bonyolultabb és érdekesebb ez a helyzet, semhogy ennyivel lényegét megközelíteni lehessen.

Éppen ezért most figyelmünket kizárólagosan Erdélyre összpontosítjuk s igyekszünk minél szemléletesebben bemutatni az erdélyi agrárkérdés alapvető vonatkozásait a birtokmegoszlás tükrében.

Először is meg kell állapítanunk, hogy nagy felületesség volna részünkről, hacsak a birtokmegoszlás nyers számaint vennénk tekintetbe. Ugyanis az a körülmény, hogy Erdély területének 38.4 százaléka erdőség és csak 57.8 százaléka mezőgazdaságilag művelhető terület,³⁹ arra kényszerít, hogy a birtokmegoszlás statisztikáját kombináljuk a művelési ágak megoszlását is mutató statisztikai számsorokkal. Mert a szóbanforgó agrárkérdés szempontjából nem mindegy, hogy a mezőgazdaságilag megművelhető terület vagy pedig az erdőterület esik nagyobb hányaddal a közép- és nagybirtok körébe. És vizsgálnunk kell a földbirtokmegoszlás tulajdoni jellegét is, mert köz- és magánbirtok nem elegyíthető egymással, hiszen az erdélyi agrárhelyzet lényegéhez

³⁸ Klein, i. m. 15.

³⁹ 1914. évi kataszteri adatok.

tartozik, hogy a földtulajdon jórésze — a történeti fejlődés következtében — nem magánosok, hanem közületek kezén van.

A mellékelt táblázat ebből a szempontból meglehetősen ki-merítő.⁴⁰ A 9,947.760 kat. hold összes területből köz- és közösségi birtok 3,943.280 kat. hold (39.6 százalék), magánbirtok 6,004.480 kat. hold (60.3 százalék). A magánbirtokból törpe- és kisbirtok 4,490.040 kat. hold (74.7 százalék), középbirtok 623.845 kat. hold (10.4 százalék), nagybirtok 890.595 kat. hold (14.8 százalék).⁴¹ A mezőgazdasági területnek 83.4 százaléka a törpe- és kisbirtokra esik s további 5.8 százalék, mint közbirtok, ugyancsak a kisemberek érdekvonalába tartozik. A legelőterületnek 83 százaléka ugyanennek a két csoportnak, a törpe- és kisbirtokosoknak és a közbirtokos közösségeknek a kezén van. Sőt a sokat vitatott erdőknek is 80 százaléka végeredményképpen a kisparasztság szociális és gazdasági istápolását szolgálja, részben mint saját-, részben mint köztulajdon.⁴² A közép- és nagybirtok jelentősége egé-

⁴⁰ A táblázat összesítő rovata az 1914. évi kataszteri adatokat tartalmazza. A közbirtokok adataira vonatkozólag l. *M. Stat. Közl.* i. h. A középbirtokok adatainak forrása a már idézett *Magyarországi Gazdacímtár*. A nagybirtokok adatait l. Jakabffy Elemér dr. *Erdélyi statisztikája*. Függelék: Statisztika-történelmi, kulturális, gazdasági stb. közlések és táblázatok. Lugos, Magyar Kisebbség kiadás, 1923. 29. (Jakabffy adatait közli még Suciú i. m. 82. és 84.)

⁴¹ A törpe- és kisbirtokok felső határa 100 kat. hold, a középbirtok 100 kat. holdtól 1000 kat. holdig, a nagybirtok alsó határa 1000 kat. hold.

⁴² A Romániához csatolt egész magyar területre — számos vármegye szétdarabolása következtében — hasonló, meglehetősen végleges értékű helyzetképet nem tudunk adni, de mégis megtudjuk konstruálni az egyes viszonylatokat a *M. Stat. Közl.*, Új folyam XXVII. k., a *Magyarországi Gazdacímtár* és Móricz Miklós idézett monográfiájának e gazdacímtár adatait részben feldolgozó negyedik része alapján (198—204.: 2—8. tábla) s a jól megfontolt becslés segítségével.

Móricz Miklós közli (i. m. 200—201.), hogy a Gazdacímtár adatai értelmében a Romániához csatolt magyar területen törpe- és kisbirtok 9,237.633 kat. hold (51.9 százalék), közép- és nagybirtok 8,557.010 kat. hold (48.1 százalék). A *Gazdacímtár* azonban arra is támpontul szolgál, hogy a közép- és nagybirtokból mennyi a közbirtok és mennyi a magánbirtok. Nevezetesen közbirtok 5,045.708 kat. hold (59.0 százalék), magánbirtok 3,511.302 kat. hold (40.9 százalék). Az egész közbirtokállományt a *M. Stat. Közl.* idézett kötete segítségével 6.8 millió kat. holdra becsülhetjük (vö. *Tallózás az erdélyi földreform román irodalmában* c. tanulmányunkkal, Hitel, 1943, VIII. 1. sz. és kny. 12.), tehát a közbirtokállománynak a nagyobb részét (közel 74 százalékát) a 100 holdon felüli közbirtokok teszik ki, de jelentős mennyiség a 100 holdon aluli közbirtokállomány is, mintegy 1.8 millió kat. hold terület. A magánbirtokok összesen közel 11 millió kat. holdat jelentenek, amiből 3.5 millió közép- és nagybirtok (32.0 százalék), míg a többi (68.0 százalék) törpe- és kisbirtok. A mezőgazdasági területnek 76.6 százaléka a törpe- és kisbirtokra esik s további 7.1 százalék közbirtok, amely nagyobb részében szintén

Erdélyi birtokmegoszlás 1910–1916.

Mívelési ág	Közbirtok	Magánbirtok				Összesen
		Törpe- és kisbirtok	Közép- birtok	Nagybirtok	Összesen	
		k a t . h o l d a k b a n				
Mezőgazdasági terület	255.579	3,649.139	256.143	216.391	4,121.673	4,377.252
Legelőterület	823.138	311.198	102.101	130.407	543.706	1,366.844
Mezőgazdasági és legelőterület	1,078.717	3,960.337	358.244	346.798	4,665.379	5,744.096
Erdő- és nem termő terület	2,864.563	529.703	265.601	543.797	1,339.101	4,203.664
<i>Összesen</i>	<i>3,943.280</i>	<i>4,490.040</i>	<i>623.845</i>	<i>890.395</i>	<i>6,004.480</i>	<i>9,947.760</i>
		s z á z a l é k b a n				
Mezőgazdasági terület	6.5	81.3	41.0	24.3	68.6	44.0
Legelőterület	20.8	6.9	16.4	14.6	9.0	13.7
Mezőgazdasági és legelőterület	27.3	88.2	57.4	38.9	77.6	57.7
Erdő- és nem termő terület	72.6	11.8	42.6	61.1	22.3	42.3
<i>Összesen</i>	<i>100.0</i>	<i>100.0</i>	<i>100.0</i>	<i>100.0</i>	<i>100.0</i>	<i>100.0</i>
Mezőgazdasági terület	5.8	83.4	5.8	4.9	94.1	100.0
Legelőterület	60.2	22.8	7.5	9.5	39.8	100.0
Mezőgazdasági és legelőterület	18.8	68.9	6.2	6.0	81.2	100.0
Erdő- és nem termő terület	68.1	12.6	6.3	12.8	31.8	100.0
<i>Összesen</i>	<i>39.6</i>	<i>45.1</i>	<i>6.3</i>	<i>8.9</i>	<i>60.3</i>	<i>100.0</i>
		<i>74.1</i>	<i>10.4</i>	<i>14.8</i>	<i>100.0</i>	

szen eltörpül; mennyiségileg egyébként is kevés (1,514.440 kat. hold), de főként nem számottevő mennyiségileg a mezőgazdálkodás szempontjából, hiszen 53.4 százaléka erdő és nem termő terület s a tulajdonképpeni mezőgazdasági rész — legelők nélkül — mindössze csak 472.534 kat. hold, ami Erdély földjének nem egészen 5 százaléka.

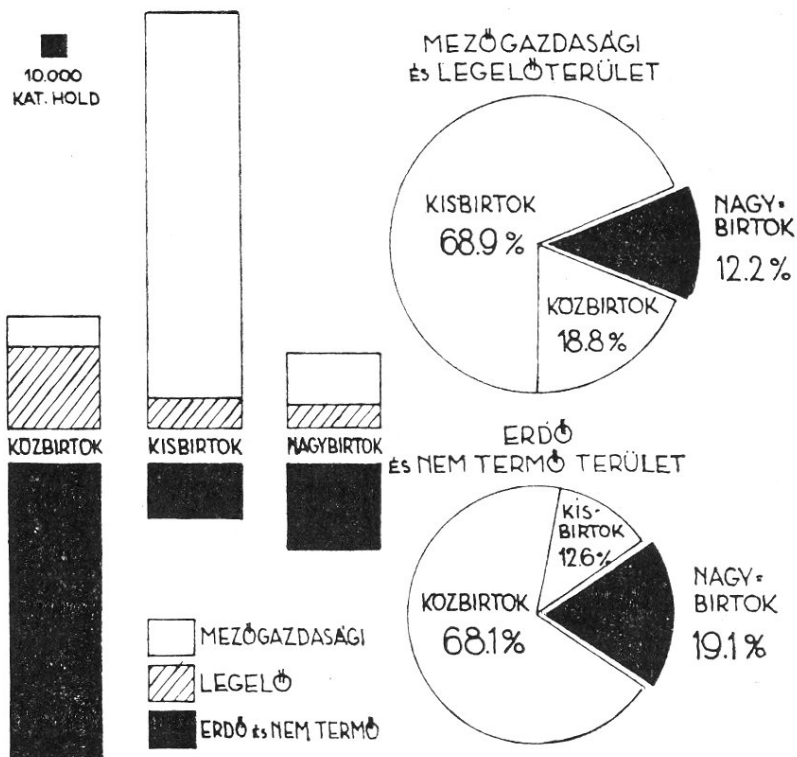
a kisemberek javát szolgálja (vö. *Tallózás* stb. első fejezetével: a korlátozott forgalmú birtokok). A legelő terület 79.3 százaléka tartozik a törpe- és kisbirtokosok, illetve a közbirtokosok hatáskörébe, míg az erdő és nem termő területeknek 76.7 százaléka.

A közép- és nagybirtokok tehát e területen erősebben vannak képviselve, mint a történeti Erdélyben, azonban távolról sem jelentenek 48 százalékot, miként azt az erdélyi birtokviszonyokkal foglalkozó román tanulmányok hirdették (vö. Iacob János dr., *Chestia agrară în Ardeal*. Nagyvárad, 1924, 15.; Lazar Liviusz, *La Mise en Oeuvre de la Réforme Agraire en Roumanie*. Párizs, 1924, 48—49.; Bercau Valér, *La réforme agraire en Roumanie*. Párizs, 1928, 18.; Damian C. Konstantin, *Reforma agrară din 1918—1921*. Bukarest, 1928, 20—21.; Mitrany, i. m. 208.; Ciomac L. János dr., *Despre stările agrare din Transilvania sub regimul maghiar și cercetări asupra situației exploatare agricole după reforma agrară*. Bukarest, 1931, 31.; Basarbeanu A. Gergely, *Proprietatea rurală în România*. Bukarest, 1935, 53.). A törpe- és kisbirtokok arányszáma — bár nem 74.7 százalék, mint a történeti Erdélyben — mégis 68.0 százalékaival meghazutol minden olyan túlzást, ami itt maradék feudalizmusról beszél, különösképpen, ha arra vagyunk figyelemmel, hogy a szociális bázisul szolgáló mezőgazdasági területnek több mint háromnegyede a törpe- és kisgazdák magántulajdona, s a legelőterületnek is csak 20.7 százaléka, az erdőnek is csak 23.3 százaléka van a közép- és nagybirtokosok kezén.

A Romániához csatolt magyar területek birtokmegoszlása a világháború előtt:

	Mezőgazdasági terület	Legelő ezer kat. holdakban	Erdő és nem termő	Összesen
Törpe- és kisbirtok	6.291.6	417.7	735.4	7.444.7
Közép- és nagybirtok	1.338.2	475.5	1.697.6	3.511.3
Közbirtok	582.8	1.402.2	4.853.6	6.838.6
Összesen	8.212.6	2.295.4	7.286.6	17.794.6
		százalékokban		
Törpe- és kisbirtok	76.6	18.2	10.1	41.9
Közép- és nagybirtok	16.3	20.7	23.3	19.7
Magánbirtok	92.9	38.9	33.4	61.6
Közbirtok	7.1	61.1	66.6	38.4
Összesen	100.0	100.0	100.0	100.0

Erdélyi birtokmegoszlás 1910–1916*.

Még szemléletesebben ez a helyzetkép az alábbi arányszámokban fejezhető ki:

	Köz- birtok	Kis- birtok	Közép- birtok	Nagy- birtok	Összes birtok
mezőgazdasági terület	2.56	36.68	2.57	2.17	44.00
legelőterület	8.27	3.13	1.02	1.31	13.74
erdő és nem termő terület	28.79	5.32	2.67	5.46	42.26
összesen	39.63	45.14	6.27	8.95	100.00

A kisbirtok területi arányszámait véve bázisul,⁴³ 100-nál nagyobb indexe van a közerdőnek (541.1), a közlegelőnek (264.2) és a nagybirtokok erdőrészesedésének (102.6); az 50-es indexet

* *Kisbirtok* = törpe- és kisbirtok; *nagybirtok* = közép- és nagybirtok. A magánbirtokállományt tehát csak aszerint ábrázoljuk, hogy kisebb vagy nagyobb 100 kat holdnál.

⁴³ A kisbirtokok arányszámait (36.68, 3.13 és 5.32) százzal tesszük egyenlővé.

pedig csak a középbirtok erdőrészesedése éri el (50.2) s mind olyan területek ezek, amelyek a birtokmegosztás szociális voltát nem befolyásolják gyengítőleg, sőt a közerdők és a közlegelők magas indexszáma még emeli a kisbirtok súlyát és jelentőségét az erdélyi birtokkomplexumban.

De számításba vehetünk nemzetközi adatokat is. A háború előtti Erdély birtokmegosztásának strukturája nemcsak a román Ókirálysággal való viszonylatban, hanem általános viszonylatban is értékelhető. Sőt akkor is megállja a helyét, ha időben jóval későbbi nemzetközi adatsort állítunk a mi erdélyi adatunk mellé. Így alább tizennyolc európai állam 1924—1935. évi adatait, ezen országok törpe- és kisbirtokainak százalékos arányszámait sorakoztatjuk fel⁴⁴ s nem meglepő, hogy az erdélyi arányszám a sor közepén foglal helyet:

Erdély (1910–1916) ⁴⁶ : 74.7			
Norvégia (1929)	97.7	Románia (1930) ⁴⁵	67.8
Németalföld (1929)	91.4	Olaszország (1930)	58.4
Finnország (1929)	90.1	Csehszlovákia (1933)	56.6
Svájc (1929)	85.4	Magyarország (1935)	53.5
Dánia (1933)	84.3	Németország (1933)	53.4
Litvánia (1930)	83.8	Lengyelország (1925)	52.7
Észtország (1929)	81.5	Lettország (1929)	49.6
Svédország (1927)	79.9	Ausztria (1930)	47.1
Franciaország (1929)	70.8	Anglia (1924)	37.3

⁴⁴ Vö. Navratil Ákos, *Közgazdaságtan*. Budapest, 1939, II. k. 624. — Az itt közölt táblázat forrásai: *M. Stat. Közl.* Új sorozat 99. k. 12.*, *Annuaire International de Statistique Agricole* (1936—37-ig), *Comptabilité Agricole*. Recueil de statistique pour 1928—29. Inst. Internat. d'Agriculture. Roma, 1932, LXII. kk. A törpe- és kisbirtokok felső határa általában 50 hektár, kivéve Angliát, ahol 40 hektár, Dániát, ahol 60 hektár és Magyarországot, ahol 57.5 hektár. Természetesen az erdélyi adat is a 100 kat. holdon (57.5 hektáron) aluli birtokokra vonatkozik.

⁴⁵ A román propagandisztikus művek rendszerint nem ezt az adatot közlik, hanem a mezőgazdasági és nem termő területre kiszámított adatokat. Ezek szerint a romániai átlag 84.6 százalék, az erdélyi átlag 83.8 százalék (vö. *L'Agriculture en Roumanie*. Atlas statistique. 1938, 75.). Természetesen ezek mellé az arányszámok mellé mi is a mezőgazdasági terület megosztását mutató arányszámainkat helyezzük: 83.4 százalék a történeti Erdélyben, 76.6 százalék az egész csatolt területen, illetve a nem termő területet is figyelembevéve: 81.6 százalék a történeti Erdélyben, 77.1 százalék az egész csatolt területen. Abszolút számokban (A = a történeti Erdély; B = az egész csatolt terület):

	A	B
mezőgazdasági és nem termő területek összesen	4,762.012	9,074.763
mezőgazdasági és nem termő területek a 100 holdon aluli birtokcsoportban	3,886.479	6,995.013
	81.6%	77.1%

⁴⁶ Ld. a köv. lapon.

Igaza van azonban KLEINnak, amikor idézett tanulmányában nem elégszik meg az erdélyi helyzet általános jellemzésével, hanem kritika tárgyává teszi a román agrárpolitikusok ama kedvenc tételét is, hogy „az erdélyi birtokmegosztás ha gazdaságilag nem is rossz, de nemzetiségileg igazságtalan”.⁴⁷ Valójában nem lehet süket füllel elhaladni emellett az unos-untalan hangoztatott tétel mellett s nem lehet elhallgatni a román propaganda-irodalom tényhamisításait sem. Klein maga is utal arra, hogy a románok szeretnek az erdélyi román nép szegénységéről, elmaradottságáról és műveletlenségéről beszélni: az erdélyi románt mint igénytelen pásztort rajzolják, aki nyomorúságos kunyhóban lakik, kőháza nincs, még az ekét sem nagyon ismeri, vagy úgy ábrázolják, mint aki annyira nyomorult, hogy a gazdag magyarok és szászok földmunkásaként s cselédjeként kényszerül egyik napról a másikra tengetni életét. „Alapjában hamis ez a szemlélet és az erdélyi románság végzetes lebecsülése ez” — állapítja meg Klein,⁴⁸ s mert az adatok rendelkezésünkre állanak, számokban is bemutatjuk, hogy mennyire igaz ez az álláspont s egyben előbbi számsorainkat az erdélyi birtokmegosztás nemzetiségi vonatkozásaival egészítjük ki.

⁴⁶ Erdély és a Romániához csatolt keletmagyarországi és bánági részek természetes birtokstruktúrája következtében a nyers birtokstatisztikai adatok összehasonlítási alapul nem vehetők. Amíg a mezőgazdasági terület (szántó-, kert-, rét- és szőlőterület) megosztásában elfogadható, hogy törpe- és kisbirtok az, ami 100 kat. holdnál kisebb üzemet alkot, addig a legelő- és erdőterület megosztásában a törpe- és kisbirtokokhoz hozzá kell számítani a közbirtokok ama részét is, amely csak a jobb kihasználás szempontjából mutat közép- vagy nagyüzemi formát, de lényegében a törpe- és kisbirtok kiegészítő része, mint közbirtokosság, községi vagy úrbéri közbirtok, iskolafenntartó egyházi vagy alapítványi közvagyon stb. Így a fenti arányszám, amely a történeti Erdély törpe- és kisbirtokainak részesedését mutatja a magánbirtokban, ilyen mérlegelés mellett, a törpe- és kisbirtok minimális arányszáma, mert — a fentiekből kitűnik — a törpe- és kisbirtok részesedése a mezőgazdasági területben 83.4 százalékos, a törpe- és kisbirtok, valamint a közbirtok együttes részesedése a legelőterületben 83.0 százalékos, a törpe- és kisbirtok, valamint a közbirtok együttes részesedése az erdő- és nem termő területben 80.7 százalékos. De a fenti arányszám nem gyengül meg akkor sem, ha nemcsak a történeti Erdély, hanem az egész Romániához csatolt magyar területek birtokmegosztását tekintjük. Itt a törpe- és kisbirtok részesedése a magánbirtokban ugyan valamivel kevesebb (68.0 százalék), de a mezőgazdasági területben való részesedése már 76.6 százalékos, a közbirtokkal együtt pedig a legelőterületben való részesedése 79.3, az erdőterületben való részesedése 76.7 százalékos. A fenti arányszámot tehát a történeti Erdély vonatkozásában feltétlenül minimális arányszámnak, az egész csatolt terület vonatkozásában pedig közepes arányszámnak kell tekintenünk.

⁴⁷ Klein, i. m. 16.

⁴⁸ Uo. 17.

Mindenekelőtt a mellékelt összefoglaló statisztikai tábla⁴⁹ segítségével rá kell mutatnunk arra, hogy Erdélyben a magyarság társadalmi képlete feltűnően rosszabb, mint a románságé. A bizonytalan egzisztenciák csoportjában — ha a nemzetiségi arányszámot 100-zal tesszük egyenlővé — a magyarság indexe 116,6, míg a románságé csak 90 (a németisége 70,1); ezzel szemben az önálló létalappal rendelkező földbirtokosok és iparforgalmi önállók csoportjában a magyarság indexe csak 80,9, míg a románságé 112,1 (a németisége 113,8). A bizonytalan egzisztenciák sorából

minden 100 magyar keresőre jut	11.3
„ 100 német „ „	7.0
„ 100 román „ „	5.5

Ez azt jelenti, hogy az önálló keresők sorában az uralkodó, államalkotó (az ellenséges érzületű propaganda fogalmazásában: elnyomó) nemzet alul marad, a proletár- vagy proletárjellegű népeségben pedig felülkerekedik. Az elnyomásról, visszaszorítottságról panaszkodó nemzetiség viszont az önálló keresők sorában majdnem a társadalmilag szerencsésen tagolt németiség magas arányszámát éri el s proletáriátusa jóval kevesebb, mint az erdélyi átlag.

A románság szerencsés társadalmi tagoltságának bázisa természetesen maga a föld, mivel hogy Erdélyben a kereső népesség 70.7 százaléka őstermelő s ez az arányszám a románságnál még magasabb (83.5). És valójában a birtokmegosztás nemzetiségi statisztikája azt bizonyítja, hogy a románság társadalmi erejének itt van a forrása. Habár a középbirtokok csoportjában aránylag kicsiny a részesedése (13.7 százalék) s még kisebb a nagybirtokok csoportjában (4.8), annál fölényesebb a helyzete a kisbirtokok csoportjában, ahol kétharmados többséget sikerült szereznie (66.2).⁵⁰

⁴⁹ Forrás: *M. Stat. Közl.* Új sorozat 56. k. — Iparforgalom = bányászat és kohászati, ipar, kereskedelem és hitel, közlekedés; Közszolgálat stb. = közszolgálat és szabadfoglalkozások. — A gazdasági tisztviselők, illetve a gazdasági cselédek és munkások csoportjához számítottak az erdészet és a szénégetés körében alkalmazott tisztviselők, illetve segéd-személyzet. Az egyéb és ismeretlen foglalkozásúak mind bizonytalan egzisztenciák *Vö. M. Stat. Közl.* Új sorozat 48. k. Általános jelentés.

⁵⁰ Az erdélyi birtokmegosztás nemzetiségi adatait közli Jakabffy, i. m. 28. és Oberding, i. m. 6. — a m. kir. külügyminisztériumnak az optáns-ügy tárgyában a Nemzetek Szövetsége elé terjesztett emlékirata alapján. De ugyanezen adatokat közli Suciú, i. m. 84—87. — A három tábla összevetésének nagy nehézsége, hogy amíg a törpe- és kisbirtokok adatai csak a mezőgazdasági és legelőterületre vonatkoznak, addig a közép- és nagybirtokok adatai az egész területet felölelik. De ez a körülmény még az értékelés szempontjából is nehézséget okoz, mert a közép- és nagybirtokok erdőterületei a szociális tulajdonkérdésben szerepet nem játszanak. Éppen ezért — a helyes ítélkezés érdekében — az erdő-

**Foglalkozási csoportok és társadalmi rétegek Erdélyben.
(A kereső népesség számadatai 1910.)**

Foglalkozási csoport	Összes	Magyar	Német	Román
		a b s z o l u t s z á m		
Őstermelés	834.890	216.044	58.929	546.335
Iparforgalom	200.842	106.702	29.308	55.505
Közszolgálat stb.	31.658	19.409	4.616	7.452
Véderő	20.208	9.214	2.682	7.810
Napszámosok	23.185	8.276	701	12.333
Házi cselédek	44.076	23.732	2.398	17.632
Egyéb és ismeretlen	25.167	13.251	4.115	6.635
Összesen	1,180.026	396.628	102.749	653.702
		s z á z a l é k		
Őstermelés	100.0	25.8	7.1	65.4
Iparforgalom	100.0	53.1	14.5	27.6
Közszolgálat stb.	100.0	61.3	14.5	23.5
Véderő	100.0	45.6	13.2	38.6
Napszámosok	100.0	35.7	3.0	53.2
Házi cselédek	100.0	53.8	5.4	40.0
Egyéb és ismeretlen	100.0	52.6	1.6	26.3
Összesen	100.0	33.6	8.7	55.4
		a b s z o l u t s z á m		
Birtokosok és bérlők	579.030	140.807	52.955	384.608
Iparforgalmi önállók	69.329	35.866	11.732	17.948
<i>Önállók</i>	648.359	176.673	64.687	402.556
<i>Véderő</i>	20.208	9.214	2.682	7.810
Gazdasági } tisztviselők	1.064	875	117	64
Iparforgalmi }	8.079	5.680	1.778	526
Közszolgálat stb.	31.658	19.409	4.616	7.452
<i>Értelmiség</i>	40.801	25.964	6.511	8.042
Gazdasági cselédek, munkások	254.796	74.362	5.857	161.663
Iparforgalmi segédszemélyzet	123.434	65.156	15.798	37.031
Napszámosok	23.185	8.276	701	12.333
Házicselédek	44.076	23.732	2.398	17.632
Egyéb és ismeretlen	25.167	13.251	4.115	6.635
<i>Cselédek, munkások</i>	470.658	184.777	28.869	235.294
Összesen	1,180,026	396,628	102,749	653,702
	% (a társadalmi réteg összes számához képest)			
Önállók	100.0	27.2	9.9	62.1
Véderő	100.0	45.6	13.2	38.6
Értelmiség	100.0	63.6	15.9	19.7
Cselédek, munkások	100.0	39.3	6.1	49.9
Összesen	100.0	33.6	8.7	55.4
	% (a nemzetiség összes számához képest)			
Önállók	54.9	44.5	62.9	61.5
Véderő	1.7	2.3	2.6	1.2
Értelmiség	3.5	6.5	6.3	1.2
Cselédek, munkások	39.8	46.6	28.1	36.0
Összesen	100.0	100.0	100.0	100.0

Már pedig — fejtegettük — Erdélyben a kisbirtok a döntő tényező minden a birtokmegoszlással kapcsolatos kérdésben és szociális szempontból kevésbé lényeges a közép- és nagybirtokban való részese-
 sedés, mert ezeknek a birtokkategóriáknak csak kisebb része mező-
 gazdaságilag művelhető terület. Így bizonyos, hogy akinek a kis-
 birtokban fölénye van, annak fölénye van az egész földtulajdon-
 ban. A románság tulajdoni viszonyai legalább is ezt bizonyítják,
 hiszen 1916-ban — kiszámítható — a főként törpe- és kisbirtokos
 románság tulajdonában van az erdélyi mezőgazdaságilag meg-
 művelhető és legeltetésre felhasználható föld 56.3—57.7 százaléka,
 mintegy 2.7 millió kat. hold (akkor, amikor nemzetiségi arány-
 száma a kereső népességben 55.4 százalék), ezzel szemben ugyane
 területből a németiség részesedése 7.6—8.1 százalék (bár nemzeti-
 ségi arányszáma 8.7), a magyarság részesedése viszont 34.1—35.9
 százalék (s nemzetiségi arányszáma 33.6).⁵¹ Amíg nemzetiségi
 arányszámához képest a „szegény“ és „megnyomorított“ románság
 tulajdoni fölénye 0.9—2.3 százalékos, addig a „feudális“ magyar-
 ság fölénye egy árnyalattal gyengébb; 0.5—2.3 százalékos.

területeket valamiképpen ezekből az adatsorokból ki kell küszöbölni.
 Két lehetőségünk van erre. Vagy az, hogy a közép- és nagybirtok meg-
 állapított mezőgazdasági és legelőterületére alkalmazzuk az egész
 birtokállományra közölt nemzetiségi arányszámokat, vagy pedig az,
 hogy a közép- és nagybirtok mezőgazdasági és legelőterületét teljes
 egészében magyarnak vesszük, hogy elfogultsággal senki se vádolhas-
 son. Az első esetben:

	összesen	magyar	német	román
törpe- és kisbirtok	4,037.496	1,001.300	363.374	2,672.822
középbirtok	358.244	290.536	18.270	49.079
nagybirtok	346.798	324.950	5.202	16.646
összesen	4,742.538	1,616.786	386.846	2,738.547
%	100.0	34.1	8.1	57.7
A második esetben:				
törpe- és kisbirtok	4,037.496	1,001.300	363.374	2,672.822
középbirtok	358.244	358.244		
nagybirtok	346.798	346.798		
összesen	4,742.538	1,706.342	363.374	2,672.822
%	100.0	35.9	7.6	56.3

Ezek az arányszámok kétségkívül határértékek s így nyugodtan épít-
 hetünk rájuk.

Természetesen azon, hogy a fenti táblák és a megelőző, a birtok-
 megoszlás általános képét mutató tábla végösszegei között némi külön-
 bség mutatkozik, senki sem csodálkozhatik, mert a két tábla adatsora
 között hatévnnyi különbség van éppen abban az időszakban, amikor
 Magyarországon alapvető eltolódások történtek a birtokkategóriák
 között. (L. hátrább a románok birtokszerzésével kapcsolatosan.)

⁵¹ Ld. a megelőző jegyzetben közölt számításokat.

Birtokmegoszlás Erdélyben nemzetiségek szerint. (1916 évi adatok.)

a) Törpe- és kisbirtokok

Birtokcsoport	A számbavett birtokok			
	összes terület	összes területéből		
		magyar	német	román
	anyanyelvű tulajdonos kezén van			
kat. holdakban				
5 holdon alul	1,409.089	327.039	84.788	997.262
5—10 holdig	1,191.060	274.550	100.936	815.574
10—50 „	1,384.860	379.524	169.575	835.761
50—100 „	52.487	20.187	8.075	24.225
Összesen	4,037.496	1,001.300	363.374	2,672.822
%	100.0	24.8	9.0	66.2

b) Középbirtokok

Birtokcsoport	A számbavett birtokok			
	összes terület	összes területéből		
		magyar	német	román
	anyanyelvű tulajdonos kezén van			
kat. holdakban				
100—200 holdig	142.831	100.812	9.423	32.596
200—300 „	100.826	77.789	7.147	15.890
300—500 „	130.448	111.006	5.376	14.066
500—1000 „	204.364	180.003	7.725	16.636
Összesen	578.469	469.610	29.671	79.188
%	100.0	81.2	5.1	13.7

c) Nagybirtokok

Birtokcsoport	A számbavett birtokok			
	összes terület	összes területéből		
		magyar	német	román
	anyanyelvű tulajdonos kezén van			
kat. holdakban				
1000—2000 holdig	196.279	177.208	5.652	13.419
2000—5000 „	291.016	270.277	7.645	13.094
500—10.000 „	131.891	126.616		5.275
10.000—20.000 „	79.450	68.322		11.128
20.000 holdon felül	186.128	186.128		
Összesen	884.764	828.551	13.297	42.916
%	100.0	93.7	1.5	4.8

Több román szerző⁵² az erdélyi földreformtörvény kamarai tárgyalását bevezető bizottsági jelentés⁵³ alapján, az 1919. évi román mezőgazdasági összeírásra hivatkozva, azt állítja, hogy a Romániához csatolt magyar területeken

	románok	egyéb nemzetiségűek	összes birtok- állomány
	birtokállománya		
100 holdon alul	3,448.602	5,407.141	8,855.743
100 holdon felül	150.067	5,876.815	6,026.882
összesen	3,598.669	11,283.956	14,882.625 ⁵⁴

És hozzáfűzik, hogy az idézett statisztika értelmében a 100 holdon felüli 8.435 birtokosból csak 209 román, de még nagyobb az aránytalanság az 1000 holdon felüli birtokcsoportokban, mert itt 1190 birtokosból csak 27 román.

Ezzel kapcsolatosan — az előbbi statisztikát kiegészítve — mindenekelőtt arra mutatunk rá, hogy a *Magyar Statisztikai Közlemények*, Új sorozat 56. kötetében közzétett részletes foglalkozási statisztika bizonyossága szerint az osztatlan vármegyék⁵⁵ területén 1910-ben számbavett birtokosok közül:⁵⁶

	magyar	román	német	magyar	román	német
	abszolút szám			százalék		
5 holdon aluli	49.070	213.662	13.501	17.6	76.5	4.8
5—10 holdas	42.752	178.963	16.106	17.7	73.9	6.6
10—50 „	63.010	167.861	29.413	23.9	63.0	11.1
50—100 „	3.585	4.195	1.374	37.7	44.1	14.5
100—1000 „	1.832	830	376	60.1	27.2	12.3
1000 holdon felüli	209	19	14	85.7	7.8	5.3

Tehát a románság hatalmas fölényt mutat minden 50 holdon

⁵² Iacob, i. m. 21—22.; Lazar, i. m. 57—58.; Constantinescu, i. m. 288—289.; *La réformé agraire en Roumanie et ses résultats d'après les derniers chiffres officiels fin 1924*. Bukarest, 1925, 11.; Bercaru, i. m. 20—21.; Damian, i. m. 23.; Mitrany, i. m. 214.; Ciomac, i. m. 31.; Grintzescu E., *Le problème du redressement agricole en Roumanie*. Bukarest 1931, 35.

⁵³ Vö. *Mon. Of.* 1922 március 4-i 149. sz.

⁵⁴ A Romániához csatolt magyar területek kiterjedése nem 14,882.625 kat. hold, hanem 17,794.643 kat. hold (vö. az egyes vármegyék adóközségeinek területét és kataszteri tiszta jövedelmét művelési ágak és osztályok szerint, az 1909: V. t. c. alapján végrehajtott kataszteri kiigazítás után, 1914-ben közlő hivatalos kiadványok részletes adataival, illetve Móricz, i. m. 199.). Az 1919. évi román mezőgazdasági statisztikai összeírás pontosságára és megbízhatóságára nem vet éppen előnyös fényt ez a 2,912.018 kat. holdat kitevő különbség.

⁵⁵ A történeti Erdély 15 vármegyéjén kívül ideszámítjuk Arad, Krassó-Szörény és Szilágy vármegyéket.

⁵⁶ Vö. Móricz, i. m. 208—213.

aluli birtokcsoportban, de többsége van az 50—100 holdas birtokcsoportban is: így nem lehet valószínű, hogy a románság 100 holdon aluli birtokállománya csak 3.5 millió kat. hold legyen. A 100 holdon felüli birtokcsoportokban valóban a magyarság van fölényben, de a román közép- és nagybirtokosok száma távolról sem 209, csak az osztatlan vármegyékben 849, tehát 640-nel több, mint amennyiről a román szerzők megemlékeznek, habár Bihar, Máramaros, Szatmár és Temes vármegyék, továbbá a csanádi, torontáli és ugocsai részek kívül esnek számításainkon: így tehát kételkednünk kell a 100 holdon felüli román birtokállomány megállapításának helyességében is.⁵⁷

Kétségeskedésünket a fentiek mellett néhány pozitív birtokstatisztikai adat is indokolja:

a történeti Erdély területén⁵⁸

román törpe- és kisbirtok	2,672.822 k. hold
román közép- és nagybirtok	122.104 „
naszódi közalapok és közvagyron	463.327 „
görög katolikus egyházi vagyon	56.582 „
görög keleti egyházi vagyon	29.838 „

a keletmagyarországi és bánági részeken⁵⁹

karánsebesi vagyonszövetség	253.142 „
görög katolikus egyházi vagyon	170.000 „
görög keleti egyházi vagyon	60.000 „

E tételek összege már is 3,827.815 kat. hold, bár a felsorolásban nincsenek benne a történeti Erdély román nemzetiségű törpe- és kisbirtokosainak erdő- és nem termő területei, a keletmagyarországi és bánági részek román földbirtokosainak összes területei, általában a román érdekeltségű községi közbirtokok (amelyek csak

⁵⁷ A foglalkozási és a mezőgazdasági üzemművelés statisztika összevetése alapján az osztatlan vármegyék területén a románság birtokállományát mintegy 47.5 százalékra becsülhetjük. Természetesen a törpe- és kisbirtok aránya nagyobb, a közép- és nagybirtoké kisebb. A törpe- és kisbirtok sorában a románság részesedése mintegy 65, a közép- és nagybirtok sorában mintegy 15 százalékos, de a román törpe- és kisbirtokok nem mind az alsó kategóriákban tömörülnek, — miként azt a román szerzők kivétel nélkül hirdetik és állítják, — az általunk megbecsült román birtokállománynak több mint a fele a 10—50 kat. holdas birtokcsoportban található. Végül meg kell jegyeznünk, hogy becsülésünk 8,209.058 kat. hold területre, mégpedig csak a mezőgazdasági jellegű üzemekre vonatkozik; tehát a románság földbirtokai az 1919. évi statisztikában számbavett terület 55 százalékán, a csak mezőgazdasági jellegű üzemek körében is jóval felülmúlják a megállapított 3.5 milliós állományt.

⁵⁸ A már közölt 1916. évi birtokstatisztika, illetve a *M. Stat. Közl.* már idézett kötetei (Új folyam XXVII. k. 25—33, és 35—41.; Új sorozat 39. k. 163*.).

⁵⁹ *M. Stat. Közl. i. h.*

a történeti Erdélyben több mint 700 ezer kat. holdat jelentenek⁶⁰), a román érdekeltségű úrbéri vagyonok, több román alapítványi vagyon stb. Mégis a fenti összeg 229.146 holddal több, mint amennyit az 1919. évi román összeírók — állítólag — számbavettek. Több millió kat. hold valahol elsikkadt s az a legenyhébb ítélet, amit CIOMAC hangoztatott e birtokállománnyal kapcsolatosan: „nu ni se pare verosimil“ (nem tűnik valószínűnek),⁶¹ mert a román agrárpolitikusnak a fenti statisztikák éppen úgy rendelkezésére állottak és állanak, mint ahogy a mi rendelkezésünkre állanak, sőt — román viszonylatban — még nagyobb lehet tájékozottságuk. Így pl. ők is tudhatták, hogy 1848-ban a jobbágyság végleges eltörlésével különösképpen Alsófehér, Belső-Szolnok, Közép-Szolnok, Torda, Küküllő, Hunyad, Kraszna, Zaránd, Szeben és Fogaras vármegyék területén az ottlakó románság tulajdona mintegy másfélmillió kat. holddal gyarapodott.⁶² Hogy előbb mennyire becsülhető a románok kezén lévő föld, arra biztos támpontjaink nincsenek, de az kétségtelen, hogy a román birtokosodás nem 1848-ban kezdődött el.⁶³ Akkor csak nagyobb lendületet kapott és szolidabb bázist a további fejlődéshez. Ezt — ismételjük — ők is, a román

⁶⁰ *M. Stat. Közl.* Új sorozat 39. k. Részletes kimutatások. (A községek nemzetiségi összetételének segítségével megoldott s községről-községre alkalmazott becslés alapján.)

⁶¹ Ciomac, i. m. 33.

⁶² Vö. Grimm A. József, *Das Urbarialwesen in Siebenbürgen*. Bécs, 1863., illetve Sebest, i. m. 43—52. és függelék. — Petri Emil, *La réform agraire en Roumanie*. Bukarest, 1931, 16. és Grintzescu, i. m. 34. a fentiekkel megegyező adatokat közölnek, de — érthető okokból — azokat nem értékelik. Hasonlóképpen jár el Suciú, aki idézett munkájában szintén foglalkozik az 1848. évi és az azután beállott birtokpolitikai változásokkal (56—63.).

⁶³ Történészek előtt ez a kérdés nem is vitás. Az erdélyi románság, amely a XIII. századfordulótól kezdve kisebb-nagyobb tömegekben telepedik meg a magyar Erdélyben, bevándorlása első időszakaitól kezdve birtokosként szerepel a történeti kútfőkben. Már a XIV. században Máramaros vármegye birtokos nemessége tisztára román (vö. Mihályi János, *Máramarosi diplomák a XIV—XV. századból*. Máramarossziget 1900.). A Hunyad vármegyei Hátszeg-vidék mintegy 100 falujában a középkor végén ugyancsak, román a birtokos kisnemesség (vö. Csánki Dezső, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*. Budapest, 1913, V. 23—35.). Hasonlóképpen középkori a Fogaras vármegyei román birtokos nemesség, az u. n. bojárok eredete (vö. Puşcariu János, *Fragmente istorice*. Nagyszeben, 1907, IV. 75.). De román volt a mai Krassó-Szörény vármegye területén fekvő nyolc kiváltságos román kerület egész birtokos nemessége, s ezek számára 1457-ben biztosított az a jog, hogy kerületeikben a király külső embernek nem adományoz birtokot (vö. Pesty Frigyes, *A Szörény vármegyei hajdani oláh kerületek*. Budapest, 1876, 74. és Csánki, i. m. II. 5—6.). Belső-Szolnok vármegye 1806-ból való összeírása pedig arról tanuskodik, hogy az egy lovassal vagy gyalogossal hadi szolgálatot teljesítő

agrárpolitikusok is tudhatták, de azt igazán csak ők tudták, hogy a múlt század második felében, a századforduló időszakában és közvetlenül a világháború előtt a sorozatos parcellázások következtében mennyi föld jutott román kézre. Ugyanis az a helyzet, hogy egy évtizeddel a jobbágyfelszabadítás után, a múlt század hatvanas éveiben megindult az erdélyi közép- és nagybirtok bomlási folyamata s ez elsősorban a román parasztság hasznára volt. Sajnos, pontos statisztikáink erről nincsenek egészen a századelő idejéig. Csak következtethetünk arra, hogy mi zajlott le előbb. Egy összeírás azt mutatja, hogy 1903—1913 között 719 magyar birtok ment át román tulajdonba 166.394 kat. hold terjedelemben, 57,548.556 korona értékben.⁶⁴ Egy másik összeírás e számadatokat mintegy kiegészítően közli, hogy 1907—1912 között az Erdéllyel határos keletmagyarországi vármegyékben 102.483 kat. hold jutott román kézre 30,218.617 korona értékben.⁶⁵ Tíz, illetve részben csak öt esztendő alatt Erdélyben és a vele szorosan határos vármegyékben 268.877 kat. holddal gyarapodott a román tulajdon 87,767.173 korona értékben. S ez a terület kevés kivétellel előbb magyar birtok volt, tehát a birtokcsere nemcsak abszolút értelemben erősítette a román birtokosréteget, hanem a magyarsággal való viszonylatban is. És ami közvetlenül a világháború előtti tíz, illetve öt esztendő alatt történt ebben a vonatkozásban, az bizonyára hasonló módon, esetleg hasonló mértékben zajlott a megelőző évtizedekben is. Erről azonban pontosabban a román agrárstatisztikák számolhatnának be, mert a parcellázások, földvásárlások nagyobb részét erdélyi román bankok és néhány erdélyi román ügyvéd bonyolította le.⁶⁶ Mi csak a végeredményről tudunk számot adni s ez az az előbbi számsor, mely román fölényről beszél az erdélyi birtokmegoszlással kapcsolatosan. A világháború idejéig az erdélyi magyarság és szászság csak veszített és szegé-

birtokos kisnemesség sorában 1735 (78.4 százalék) román és csak 477 (21.6 százalék) magyar (vö. *Szolnok-Doboka vármegye monográfiája*. Dés, 1905, VII. 400—419.). Tehát a románok Erdélyben nemcsak jobbágyok — miként azt nem egy román politikus hangoztatta — hanem birtokos nemesek is, — ott, azokon a területeken, amelyeket bevándorlásuk idején szálláshelyül megkaptak, még pedig teljes jogú birtokos nemesek, akiknek birtokjogát senki sem háborgatta.

⁶⁴ Tokaji László, *Eladó ország. Az erdélyrészi földbirtok-forgalom utóbbi 10 évi adatai*. Kolozsvár, 1913. I. tábla.

⁶⁵ gr. Bethlen István, *Az oláhok birtokvásárlásai Magyarországon az utolsó 5 évben*. Budapest, 1912, 36.

⁶⁶ Vö. Tokaji, i. m. 11. és Petrini, *Reforma agrară*. Transilvania, Banatul, Crișana și Maramureșul 1918—1928. I. 287. („A román bankok pénzével a magyar birtokok felvásároltattak, majd később parcelláztattak és így jutottak román kézbe“.)

nyedett A szászsággal kapcsolatosan éppen KLEIN mutat rá a veszteség mértékére. „Oskar v. Meltzel 1885-ben »A szász falusi népesség statisztikájá«-ban a szász földtulajdont még 856.480 kat. holdban állapította meg. Viszont a magyar kormányzatnak 1916. évi felvétele szerint az erdélyi németek az egész földterületből alig rendelkeznek többel, mint 600.000 kat. holddal. Ennél fogva három évtized alatt birtokállományunknak csaknem egy-egyedét elveszítettük és nyugodtan mondhatjuk, hogy ez az egész terület a románság kezére jutott.”⁶⁷

A tudományos tárgyilagosság ezek után nem tehet mást, mint hogy az erdélyi agrárhelyzettel kapcsolatosan román részről emlegetett szociális és nemzetiségi igazságtalanság vádját elutasítja. Nem tehet mást, mert a kétségbe nem vonható adatok azt bizonyítják, hogy legalább is az 1910—16. évek időszakára Erdélyben mind szociális, mind nemzetiségi szempontból olyan helyzet teremődött a természetes fejlődés és a tágkeblű magyar birtokpolitika következtében, mintha itt földreformot hajtottak volna végre, még pedig román érdekű földreformot.

V. Az erdélyi román földbirtokreform.

A világháborút követő esztendőkbén az Erdély földje felett hatalomhoz jutott románság — az újdonsült hatalmas elvakultságában — természetesen ilyen megfontolásokkal nem foglalkozott. Az 1918. évi gyulafehérvári román nemzetgyűlés még mérsékelt hangot hallat, amikor rezulucióiban, a „gyökeres agrárreform“-ról szólva, kimondja, hogy lehetővé kell tenni a földművesnek a szántó-, legelő- és erdőbirtok szerzését, „legalább is annyiban, amennyit ő és családja meg tud munkálni“; ezért össze kell írni a birtokokat, különösképpen a nagybirtokokat, s ennek az összeírásnak az alapján végre kell hajtani a latifundiumok szükségszerű kisebbitését s meg kell szüntetni a hitbizományokat; és azt is kimondja, hogy „ennek az agrárpolitikának a vezető elve egyfelől a társadalmi kiegyenlítődé, másfelől a termelés fokozása.“ A gyulafehérvári rezolúciók azonban a későbbi politikának agrárvonalon éppen úgy nem lettek irányelvei, miként más vonatkozásokban sem érvényesültek.⁶⁸

⁶⁷ Klein, i. m. 18.

⁶⁸ Egyébként a gyulafehérvári határozattal kapcsolatosan érdemes megfontolni Connert Fritz fejtegetéseit (i. m. 239—240.). „Dieser Beschluss konnte in seinen meisten Teilen nur in Unkenntnis der tatsächlichen Verhältnisse gefasst werden. Denn sonst hätte man wissen müssen, dass die Fideikommisse in Siebenbürgen nur 0.82% der gesamten Boden-

Az 1919. évi február hó 8-i 82. A. sz. kormányzótanácsi rendelet⁶⁹ egy egészen más útat nyit meg az erdélyi román agrárpolitikának. Bevezeti a kényszerbérletnek a rendszerét, majd ezt a későbbi rendeletet mindinkább szélesítik s ezzel megindul az erdélyi magyar és német birtokosság rohamos depropriarizálása. Előbb csak azokat a birtokokat vonták be a kényszerbérletek sorába, amelyeknek — állítólag — nem volt kellő élő és holt leltárak és így a saját kezelés biztosítva nem volt De nemsokára az 1920. évi február hó 10-i 20.393. A. sz. kormányzótanácsi rendelettel⁷⁰ a kényszerbérletek körét kiterjesztették általában mindazokra a birtokokra is, amelyek az időközben elkészült földreformtörvénytervezet értelmében kisajátíthatók lehetnek. Végül, az 1920. évi november hó 5-i 30.313 sz. miniszteri rendelet⁷¹ még ott is megengedi a kényszerbérletek létesítését, ahol nincsenek olyan igényjogosultak, akik az így igénybe vett földeket munka alá fognák.

A kényszerbérlet tehát távolról sem elégszik meg az első ilyen rendeletben megjelölt célkitűzéssel, hogy a termelés folytonossága biztosíttassék, hanem fokozatosan a későbbi földreform előkészítőjévé lett. Az első évben (1919) még csak 154.136 hold esett kényszerbérlet alá, 1920-ban már 821.937 kat. hold, 1921-ben pedig nem kevesebb, mint 1,393.277 kat. hold. S hogy ez az erő-

fläche ausmachen und dass der private Grossgrundbesitz überhaupt bei weitem nicht den Umfang hat, um die Beteiligung jedes Bauern mit Grundbesitz in dem geforderten Ausmasse zu ermöglichen, selbst bei gänzlicher Enteignung.“ ... „Dass weiter von der „radikalen Agrarreform“ in Siebenbürgen eine Steigerung der Produktion erwartet würde, ist ein neuer Beweis für die ungenügende Kenntnis der Agrarfrage. Es gehört wirklich Naivität dazu, um in Siebenbürgen von der Zerschlagung des Gross- und Mittelbesitzes und der Zuteilung der freigewordenen Grundflächen an die Bauern eine Produktionssteigerung zu erwarten.“ ... „Besondere Aufmerksamkeit aber verdient vom politischen Gesichtspunkt aus der Passus in dem Beschluss der Karlsburger Nationalversammlung der als das leitende Prinzip der Agrarreform die soziale Nivellierung bezeichnet. Das Kind beim richtigen Namen genannt, soll dieses heissen, die möglichst weitgehende Enteignung des Grundbesitzes der Minderheiten und die Zuteilung des Bodens an die Angehörigen des rumänischen Volkes. Und in der Tat ist dieser Grundsatz der Leitstern bei der Durchführung der Agrarreform in Siebenbürgen.“

⁶⁹ Megjelent a *Gazeta Oficială* 1919. évi 14. számában.

⁷⁰ Megjelent a *Gazeta Oficială* 1920. évi 86. számában.

⁷¹ Vö. *Erdélyi Gazda*. 1920. évi 51. évf. 8. és 9., illetve 10. sz.-ban megjelent rendeletszöveggel és megjegyzésekkel. Általában az *Erdélyi Gazda* 1920. és 1921. évi számai gazdag és igen értékes adalékkal szolgálnak a kényszerbérletek kérdéséhez és a földreformos törekvések első időszakának ismeretéhez. (Ld. Függelék V.)

A kényszerbérletbe adott területek.⁷²

V á r m e g y e	1919	1920	1921
	kat. hold		
Alsófehér	2.427	40.700	53.379
Arad	—	40.316	126.156
Beszterce-Naszód	3.353	10.664	15.971
Bihar	20.630	28.974	84.266
Brassó	700	4.330	8.232
Csík	12.020	24.350	64.300
Fogarás	486	582	9.077
Háromszék	1.455	3.750	12.530
Hunyad	2.288	155.822	173.164
Kisküküllő	36.114	23.865	23.355
Kolozs	17.968	107.007	142.176
Krassó-Szörény	2.877	65.890	82.206
Máramaros	4.664	10.234	10.305
Maros-Torda	3.736	31.453	63.507
Nagyküküllő	3.829	15.890	19.707
Szatmár	—	57.710	92.076
Szeben	3.606	11.112	11.556
Szilágy	2.200	54.425	68.750
Szolnok-Doboka	26.198	47.708	65.780
Temes-Torontál	—	50.466	152.252
Torda-Aranyos	8.209	31.890	109.687
Udvarhely	1.376	4.799	4.845
<i>Összesen</i>	<i>154.136</i>	<i>821.937</i>	<i>1,393.277</i>
Ebből: szántó	67.736	292.802	650.531
rét	17.576	65.070	87.902
legelő	54.234	189.505	251.988
erdei legelő	14.590	274.560	402.856

⁷² A kényszerbérletbe adott területekről Petrini, i. m. 305. közöl részletes statisztikát, amelynek főbb adatait a fenti táblázatban mellékeljük. Táblázatunkban természetesen javítottuk a Petrini-féle adatsor nagy felületességre valló hibáit. Petrini ugyanis — akárcsak a kortárs C. Martinovici és N. Istrati (*Dictionarul Transilvaniei, Banatului și celoralte ținuturi alipite*, Kolozsvár, 1921: vö. Jakabffy, i. m. előszó és 112.) — nem nagy gondot fordít az összeadásra és a gondos közlésre. Így a vármegyei adatok összesítésével megállapított és a Petrini-féle táblázatban közölt végösszegek között az alábbi eltérések mutatkoznak:

	1919	1920	1921
a Petrini-féle végösszeg	154.136	770.861	1,301.291
a helyes végösszeg	151.709	821.937	1,393.277
különbözet	+ 2.427	— 51.076	— 91.986
ebből: szántó	+ 576	— 13.863	— 41.251
rét	+ 839	— 5.027	— 5.400
legelő	+ 1.012	— 28.684	— 28.461
erdei legelő	—	— 3.502	— 16.874

Az 1919. évi különbséget (2.427; Alsófehér vármegye indokolatlanul

szakos beavatkozás gazdaságilag mit jelentett, azt az alábbi adatok szemléletesen mutatják:⁷³

Termény	Az 1911—13. években átlagosan		1919-ben átlagosan		1920-ban átlagosan	
	bevetett terület	termés-eredmény	bevetett terület	termés-eredmény	bevetett terület	termés-eredmény
	ha	q	ha	q	ha	q
Búza	978.262	8,909.758	788.030	5,504.743	649.752	3,846.938
Rozs	147.737	1,724.354	99.378	829.552	66.404	462.133
Árpa	119.964	1,199.640	112.050	971.930	115.486	828.469
Zab	310.047	2,582.510	222.696	1,970.275	227.407	1,804.782
Tengeri	968.251	9,582.510	746.726	6,524.262	653.478	5,760.950
Burgonya	76.223	4,815.148	66.258	1,941.092	42.592	1,941.622
Cukorrépa	1.250	3,500.000	4.707	589.459	5.680	534.820
Összesen	2,601.734	32,313.920	2,039.845	18,331.313	1,760.799	15,179.714

A bevetett terület és a terméseredmények állandó és következetes csökkenése volt annak az intézkedésnek a következménye, mely első formájában — legalább is a rendelet szavai szerint — a termelés folyamatosságát kívánta biztosítani s később elősegíteni az agrárreformot, melynek egyik célját Gyulafehérvárt megint csak a termelés fokozásában jelölték meg.

Ezen azonban az erdélyi gazdaságtörténész épp annyira nem csodálkozik, mint azon, hogy az első erdélyi agrártörvényjavaslat, melyet az 1919. évi szeptember hó 12-i királyi rendelet aprobált és amely csak egészen kivételes esetekben engedélyezi a községi és közbirtokossági legelők és erdők kisajátítását, a magánbirtoknál a mentesíthető terület alsó határát 500 kat. holdban szabja meg és kivételes esetekben sem engedélyez mélyebb határt a 200 kat holdnál, végrehajtásra sohasem került.⁷⁴ Nem csodálkozik ezeken a kilengéseken, mert tudja, hogyha az agrárpolitikus letér a maga útjáról s „nemzetpolitikus“-sá válik, akkor bizonytalan talajon áll és sokáig kell kísérleteznie, amíg megtalálja azt a formát,

hiányzó adatának vettük; tehát 1919-ben megtartottuk változatlanul Petrini végösszegét (154.136); az 1920. és 1921. évi összegeket azonban a fentiek értelmében módosítottuk. Ugyancsak javítottuk a vízszintes sorokban (a művelési ágak adatainak vármegyei felsorolásában, illetve összegezésében) mutatkozó hibákat is, amelyek mindegyike számszere, tehát vagy a kézirat hevenyészett voltából, vagy a korrekтура felületességéből származik. Ezért fennebb az 1921. évi Petrini-féle végösszeg nem 1.304.201 (miként azt az eddigi magyar feldolgozók is ugyan e forrás alapján közlik), hanem 1.301.291 kat. hold.

⁷³ *Erdélyi Gazda*. Az Erdélyi Gazdasági Egyesület közlönye. 1922. évi 53. évf. 7. sz. (43.) (Első és negyedik oszlop végösszegét javítottuk.)

⁷⁴ Petrini, i. m. 297. — Ld. Függelék (V).

amely a számára kijelölt feladat teljesülését garantálhatja, — annak mind pozitív, mind negatív értékű követelményeit kielégíti. A román agrárpolitikusnak is sokat kellett kísérleteznie kényszerbérlettel és földreformjavaslatokkal, amíg el tudott jutni az 1921. évi július hó 23-án kihirdetett törvényig, amely pozitív intézkedéseiben biztosította az erdélyi románság további gazdagodását, negatív intézkedéseiben pedig biztosította az erdélyi magyarság és németiség további szegényedését. Mert helyesen foglalja össze KLEIN a már idézett mondatában az erdélyi román földbirtokreform politikai indokát: a román agrárpolitikusok szerint az erdélyi kisajátítás nemzetpolitikai alapon éppen annyira jogosult, mint az Ókirályságban szociálpolitikai alapon.

*

Az 1921. évi földreformtörvény alapján Erdélyben kisajátítás alá került 1925-ig 1,170.058 kat. hold, az Erdéllyel határos s Trianonban Romániához csatolt egyéb magyar területeken 1,576.911 kat. hold, összesen 2,746.969 kat. hold, majd a későbbi kisajátításokkal a kisajátított terület 3,182.498 kat. holdra növekedett.

A mellékelt tábla⁷⁵ szemléletesen mutatja a román források

⁷⁵ A tábla fejrészén a forrást jelöljük. Constantinescu adatközlése előtt Ionescu-Şişeşti, *Structure agraire et production agricole de la Roumanie*. III. fejezet: *La réforme agraire en Roumanie et ses conséquences*. (Bukarest, 1924, 34.) az 1923. évi október havi eredmények alapján, Lazar Liviusz (i. m. 73.) az 1924. évi február havi eredmények alapján, a *La réforme agraire en Roumanie et ses résultats d'après les derniers chiffres officiels fin 1924* c. kiadvány a címben jelzett időpont-ról közöl adatokat, azonban ezek az adatok a Constantinescu-féle részletes statisztika mellett nem játszanak semmiféle szerepet. Egyébként Constantinescu statisztikai adatközlését ld. i. m. 404—5., 407—8., 410—412., 414—417. (1924 szeptember 15-i adatok), illetve — hibás és nem annyira részletes utánközlésben — Bercau, i. m. 62. Az *Anuarul statistic al României 1927* adatai azért fontosak, mert megerősítik a Petrini-féle statisztika végösszegét. A továbbiakra nézve vö. Petrini, i. m. 309—314., *L'Agriculture en Roumanie*. Album statistique publié à l'occasion du XIV-e Congrès international d'agriculture. Bukarest, 1929, 70—71., Nasta Sándor, *La réforme agraire en Roumanie*. XIVème Congrès International d'Agriculture 1929: Actes II. 17—21., Mitrany, i. m. 209—210. (az utóbbi hárommal megegyező adatokat közöl többek között Damian, i. m. 65., Nasta, *La réforme agraire en Roumanie*. Bukarest, 1929, 12—14., Petrini, *La réforme agraire en Roumanie*. Bukarest, 1931, 40—41.), *L'Agriculture en Roumanie*. Atlas statistique. Bukarest, 1938, 75., *Enciclopedia României*. III. 304—305.: Vasiliu C. János, *Structura economică a agriculturii româneşti*. Adatokat közöl még Basarabeanu: i. m. 255., ahol a kisajátított terület végösszegét az 1931 január 1-i adatok alapján 3,068.180 kat. holdban állapítja meg; G. Ionescu-Sişeşti és N. Cornăţianu, *La réforme agraire en Roumanie et ses conséquences* (Bukarest, 1937, Académie Roumaine, Connaissance de la terre et de la pensée roumaine).

ide vonatkozó, meglehetősen változékony számsorait. A legrészletesebb adatközlés a CONSTANTINESCU-é, amely az 1924. évi helyzetet rögzíti. Számsorait megyénként is összeállítja s mértékegysége igen helyesen az Erdélyben használatos kat hold és négyszögöl. Mindkét *Statisztikai Évkönyv* (Anuar Statistic) csak néhány szórványos adatot említ, de már részletesebb PETRINI statisztikája, bár csak a végösszegekre szorítkozik. Az 1929. és 1938. évi statisztikai album (*L'Agriculture en Roumanie*), továbbá NASTA és MITRANY adatsora szembeötlően ugyanazon forrásból táplálkozik, csak ez a forrás időközben jelentősen megapadt, mert a végösszegeből és az erdőterületből PETRINI adataihoz képest több mint 200.000 kat. hold hiányzik.⁷⁶ Néhány évre rá az *Enciclopedia* adatközlése pótolja ezt a hiányt, csak az a baj, hogy az *Enciclopedia* igen kevés részletre tér ki.

Általában nem sokra megyünk a román statisztika nyilvánosságra adott számsoraival. Mintha féltek volna — bizonyára nem alaptalanul — közölni a földreformos munkálatok egyes szakaszainak végleges és kimerítő számadatait. Ha nem volna kezünkben az északerdélyi földreformos adattár,⁷⁷ azt sem tudhatnánk a román statisztika alapján, hogy tulajdonképpen kiket sajátítottak ki, pontosan kiknek osztották szét a kisajátított ingatlanokat, s minő arányú e műveletek következtében az erdélyi nemzetségek földbirtokvesztése, illetve nyeresége. A román agrárstatisztikák megelégedtek azzal, hogy közölték a kisajátított területek változékony végösszegeit s ezt művelési ágak szerint részletezték, majd általánosságban megnevezték a kiosztott föld új tulajdonosait vagy bírlalóit, s legfőbb végeredményben rögzítették az igényjogosultak nemzetiségi megoszlását. Ez azonban

nes. X. 36—37.): területi adatuk megegyezik a *L'Agriculture en Roumanie 1938* adatával, de az „igényjogosultak“ száma már 357.016, akik közül 274.376 román (76.9 százalék) és 82.640 nem román (23.1 százalék); A. Frunzănescu, *Evoluția chestiunii agrare în România* (Bukarest, 1939, 111—112) jellegzetes, hogy még 1939-ben is a *L'Agriculture en Roumanie 1929* adatait ismétli. — Természetesen táblánk forrásainak többsége hektárookban adja adatait (csak Constantinescu és Petrini adatsorát nem kellett átalakítanunk): az átszámítási kulcs a már említett 1:1.737726 arány.

⁷⁶ Jellemző, hogy Petrininek a megelőző jegyzetben említett második, 1931-ben megjelent tanulmánya szintén a csonka adatsorral jelenik meg. Úgy látszik nemcsak a huszas évek elején szereplő erdélyi román kormányzótanács statisztikai munkálataira, de a későbbi román agrárstatisztikára is áll Petrininél megállapítása, hogy mivel az adatok nagy része pontatlan, csak a legnagyobb nehézséggel lehet néhány (természetesen hibákkal teli) statisztikai táblát összeállítani (vö. i. m. 295.).

⁷⁷ Az északerdélyi adatgyűjtő munkáról I. részletesebben Függelék II.

Az erdélyi román földbirtokreform közölt számadatai.*

Megnevezés	Constantinescu (1924)	Anuarul Statistic (1927)	Petrini (1928)	Anuarul Statistic (1928)	L'Agriculture en Roumanie (1929)	Nasta (1929)	Mitrany (1930)	L'Agriculture en Roumanie (1938)	Enciclopedia României (1938)
k a t . h o l d a k b a n									
Kisajátított területek összesen	1) 2,746.969	3,009.338	3) 3.118.570	2,891.244	2,891.244	2,891.244	2,891.244	2,923.664	3,182.498
szántó	798.724		} 935.283			817.408	817.408	849.823	
rét	162.537					140.314	140.314	140.314	
kert és szőlő	2.381		2.297			21.051	21.051	21.056	
legelő	570.503		563.378			692.062	692.062	692.062	
erdő	1.168.408		1.516.971			1,153.793	1,153.793	1,153.793	
nem termő ismeretlen művelési ág	30.451		4) 53.835			42.277	42.277	66.616	
házhelyek és köztelkek részére	13.965		14.132			24.339	24.339		
embatikusok részére			32.422						
„különböző területek“			252						
igényjogosultaknak	76.056		300.196						641.675
{ véglegesen									
{ ideiglenesen	638.145		332.727						48.264
házhely-juttatás			29.703						30.732
embatikusok jutaléka			5) 29.873						54.541
telepítés			57.365						68.601
a birtokbahelyezés során kiosztva	714.201	751.683	749.864	784.851	784.851	784.851	784.851		843.813
községeknek juttatott legelő	587.801		914.518		726.997	726.997	726.997		962.244
községeknek juttatott erdő	380.011		698.985		842.459	842.459	842.459		} 1,131.563
az állam birtokában maradt erdő			456.085		311.334	311.334	311.334		
közérdekű rezerva	97.029		192.851		162.275	162.275	162.275		170.010
rendelkezésre álló	925.351		61.645						
terméketlen			36.988		6) 63.328	6) 63.328	6) 63.328		37.871
eladott			4.634						7.691
bérbeadott									8.584
ismeretlen célra felhasznált területek	2) 42.576								7) 20.722
a b s z o l u t s z á m									
Juttatottak összes száma	241.286	310.583	280.679	310.583	310.583	310.583	310.583	310.583	388.717
román	177.113		212.803		227.943	227.943	227.943	242.540	
magyar			45.628					46.069	
német			15.934					16.249	
egyéb			6.314					5.725	
általában nem román	64.173		67.876		82.640	82.640	82.640	68.043	
s z á z a l é k									
román	73.4		75.8		73.4	73.4	73.4	78.1	
magyar			16.2					14.8	
német			5.6					5.2	
egyéb			2.2					1.9	
általában nem román	26.6		24.1		26.6	26.6	26.6	21.9	

* *Jegyzetek:* 1. Constantinescu táblázataiban a művelési ágak szerint részletezett területek végösszege (2,746.969 kat. hold) valamivel nagyobb, mint összefoglaló táblázatának végösszege (2,746.789 kat. hold); 2. a főösszeg és a kiosztási címek szerint részletezett területek végösszege között mutakozó különbözet; 3. Petrini megjegyzi, hogy a 3,118.570 kat. hold-

ból állami birtok volt 212.497 kat. hold: lehetséges, hogy a soron következő adatközlőknél a végösszegben azért áll elő csökkenés, mert ezek csak a magán- és közbirtokok veszteségét veszik számba, ami Petrini-nél 2,906.073 kat. hold; 4. a „nem termő“ területek közé soroltuk be a külön említett 18 kat. hold parkot és 11 kat. hold bányaterületet; 5. Petrini

kétségtelenül édeskevés a földreform tárgyilagos jellemzéséhez s a belőle fakadó viszonylatok minden oldalú föltárásához. Ezért az alábbiakban északerdélyi adattárunktól kiemeljük azokat a számsorokat, melyek a hiányokat legalább erre a részre pótolhatják s így tisztázhatjuk az erdélyi román földbirtokreform előidézte változások irányát és méreteit.

Mindenekelőtt megállapíthatjuk: az erdélyi földbirtokreformmal foglalkozó magyar szerzőknek ama becslésen alapuló nézete, hogy a kisajátítás túlnyomórészt a magyarságot érintette, észak-erdélyi viszonylatban teljesen igazolt. Részletekre menő adatgyűjtésünk eredménye ugyanis az, hogy a második bécsi döntéssel részben vagy egészben felszabadult 12 erdélyi vármegyében kisajátítást szenvedett 3.074 magyar birtokos elveszített összesen 978.253 kat. hold területet, ami az egész kisajátított területnek a 80 százaléka, illetve az állami és ismeretlen jellegű birtokok nélküli kisajátított területnek a 86.1 százaléka.

Az északerdélyi adatfelvétel egyébként megállapította, hogy a kisajátítást szenvedett 4.370 birtokos közül 23.1 százalék (1.012) jogi személy és 76.9 százalék (3.358) magánbirtokos. A 3.358 kisajátítást szenvedett magánbirtokos közül viszont 57.2 százalék (1923) 50 kat. holdon aluli törpe- és kisbirtokos, 6.3 százalék (213) 50—100 kat. holdas kisbirtokos, 23.9 százalék (801) 100—500 kat. holdas középirtokos és végül 12.5 százalék (421) 500 kat. holdon felüli közép- és nagybirtokos. Ezzel kétségtelenül megdőlt a román földreformmal kapcsolatosan hangoztatott antifeudális jelleg igazsága, különösképpen, ha tekintettel vagyunk arra is, hogy az egyes birtokosok tulajdonában talált összes ingatlanoknak

az 50 holdon aluli törpe- és kisbirtokosoknál	51.4
az 50—100 holdas kisbirtokosoknál	53.3
a 100—500 holdas középirtokosoknál	44.3
az 500 holdon felüli közép- és nagybirtokosoknál	62.6

százaléka esett kisajátítás alá. Tehát a földreformos operáció a kisebb kategóriák körében sem volt enyhe simogatás. Ugyan a magánbirtokosoktól kisajátított területek nagyobb része a közép- és nagybirtokokra esik, azonban a kisajátítás alá vont kis- és törpebirtokok relatíve éppen úgy megsínylették a földreformos beavatkozást, mint a közép- és nagybirtokok. Különösképpen a

az embatikusok részesedésével együtt adja a törvény 40. §-a alapján, templom- és iskolatelek céljára, kisajátított területeket is; 6. a források megjelölése szerint: parcellázásra, illetve kiosztásra alkalmatlan területek; 7. a főösszeg és a részletadatok végösszege között mutatkozó különbséget.

magyar nemzetiségűek birtokai, mert a kisajátított összes birtokoknak

az 1—50 holdas birtokkategóriáiban	74.7
az 50—100 „ „	68.1
a 100—500 „ „	80.5
az 500 holdon felüli „ „	90.8
a közbirtokok sorában	81.3
<i>általában</i>	86.1

százaléka esett a magyar birtokosok terhére. Az 1—50 holdas birtokkategóriában pedig feltűnő a németiség magas részesedése is (13.7 százalék), ami a Beszterce-környéki szász törpe- és kisbirtokosok tömeges kisajátítása folytán állt elő.⁷⁸

Sajnos ebből a szempontból egész Erdélyre kiterjedő adataink nincsenek, mert a román források a kisajátított birtokosok kategóriáiról és nemzetiségi megoszlásáról — a fentiekből nyilván érthető okok folytán— mélyen hallgatnak.

Ellenben közlik a kisajátított területeknek művelési áganként való megoszlását (vö. *L'Agriculture en Roumanie 1938*):

	százalék
szántó	29.1
rét	4.8
kert és szőlő	0.7
legelő	23.7
erdő	39.4
nem termő	2.3

A művelési ágak ugyan nem sokat mondanak általános szempontból, de ezek segítségével legalább rámutathatunk egy következő problémára. Láttuk ugyanis, hogy az erdőterület, tehát az a terület, amely egyfelől sajátos művelési jellegénél, másfelől a nagyüzemi formát megkívánó voltánál fogva sem kerülhetett volna be a földreform hatáskörébe, mint ahogy az Ókirályságban nem is került be, az összes kisajátított területek 39.4 százalékát jelenti és még nagyobb a százalékos arány, ha a PETRINI adatát tekintjük (1,516.971 kat. hold), amely valószínűleg az eredeti erdőterület nagyságát jelzi. T. i. az erdélyi agrárreform végrehajtói előszeretettel alakították át az erdőket, még a feltétlen erdőtalajon álló erdőket is, legelővé, amiből aztán súlyos talajtani problémák adódtak.⁷⁹

⁷⁸ Vö. Függelék II.

⁷⁹ Petrini közli, hogy az erdőterületekből a törvény 12. §. alapján 7.761 kat. holdat szántóföldként és 354.140 kat. holdat legelőként osztottak ki (i. m. 311.).

A román források további közlése a kisajátított területek felosztására vet némi fényt. Statisztikai adataik értelmében (vö. az *Enciclopedia României* közölt számsorával):

	kat. hold	%
„igényjogosultak“ részesedése (házhelyekkel együtt)	720.671	22.6
embatikusok részesedése	54.541	1.7
telepesek részesedése	68.601	2.1
községeknek juttatott legelő	962.244	30.2
községeknek juttatott erdő ⁸⁰	842.459	26.5
közérdekű rezerva	170.010	5.3
állami kezelésben maradt erdő ⁸¹	289.104	9.1
ki nem osztott területek	74.868	2.4
Összesen	3.182.498	100.0

Eszerint a földreform műveleteinek csak egynegyed része igazolható oly címen, hogy a mezőgazdasági proletáriátuson kívánt segíteni, hiszen az igényjogosult parasztság részesedése 22.6 százalékos. Látható, hogy a műveletek 56.7 százaléka arra irányult, hogy a „közlegelők és erdők“ létesítésével a közbirtokok új csoportosítását valósítsa meg. Hogy milyen irányban? Észak-erdélyi adataink értelmében a kisajátított közbirtokok 81.3 százaléka magyar, viszont a létesített közbirtokoknak legfőbb 33.2 százaléka esik magyar érdekvonalba, azonban a 33.2 százalékos arányszám olyan maximum, amely még Észak-erdélyben is optimális,⁸² már pedig itt a Székelyföldön akarva-nem akarva

⁸⁰ A *L'Agriculture en Roumanie 1929* adata, mivel az erdőterületet az *Enciclopedia* nem részletezi.

⁸¹ Az *Enciclopedia* erdőadatának és a *L'Agriculture en Roumanie 1929* előbbi adatának különbözete, amelyhez ha hozzáadjuk az *Enciclopedia* főösszege és részletadatainak végösszege között mutatkozó 20.722 kat. holdas különbözetet, megközelítőleg azt az adatot kapjuk, amit a *L'Agriculture en Roumanie 1929* állami kezelésben maradt erdőként említ (311.334 kat. hold; itt 309.826 kat. hold).

⁸² Azért optimális maximum ez a hányados, mert olyan számolási kulcsot használtunk, amely ellen a román földreform végrehajtói eleve tiltakoztak volna. Egyfelől teljes egészében magyar érdekű juttatásnak vettük — az igényjogosultak jutalékaitól természetesen eltekintve — mindazt, ami olyan községben került kiosztásra, ahol a magyarság népi arányszáma több mint 80 százalék; másfelől részbeni magyar érdekű juttatásnak vettük mindazt, ami olyan községben került kiosztásra, ahol a magyarság népi arányszáma 20 és 80% közötti s itt a népi arányszámnak megfelelő hányad számított a magyarság javára. Tehát nem számoltunk azzal a sajnálatos körülménnyel, hogy ezeknek a területeknek az adminisztrációja a román megszállás idején úgy vitetett, hogy a magyarság legtöbb esetben nem válhatott e területek haszonélvezőjévé. Magunk számára ennél a számításnál csak a természetes adottságokat és nem a politikai megfontolásokat tartottuk irányadónak.

kellett magyarérdekű közbirtokokat is létesíteni, tekintve, hogy a Székelyföldön románok alig élnek. Egész Erdélyben ez az arányszám sokkal alacsonyabb, legfőnnebb 20 százalék körüli, míg a kisajátítási arányszám valószínűleg a 80 százalékon felül marad.

Ez az egyik szempont, amit a kiosztással kapcsolatosan ki kell emelnünk. A másik az, hogy e nagyarányú „közbirtok-politika” mellett is jócskán maradt olyan föld, amit sem az igényjogosult parasztok jutaléka, sem a létesített községi közbirtokok fel nem öleltek: összesen 533.982 kat. hold (16.8 százalék). Ebből 170.010 kat. hold u. n. közérdekű rezervák létesítésére használtatott fel (egyházak, iskolák, egyes közintézmények dotálása címén, túlnyomó részt román érdekek szolgálatában), míg a maradék 363.972 kat. hold állami kezelésben maradt s fölötte bizonyos állami szervek rendelkeztek. A közgazdasági szemlélő számára kissé meglepő ez a luxus akkor, amikor Erdély amúgyis szűkében van a földnek és a meglepő különösképpen az, hogy a román földreform okosnak és célszerűnek tartotta a kisajátított mezőgazdaságilag is művelhető ingatlanokból csak 720.671 kat. holdat felhasználni az „igényjogosult” parasztság megsegítésére és nem lázzadozott a reformot végrehajtók lelkiismerete, amikor közel 200 ezer kat. holdat — az olyannyira kevés erdélyi földből — szétosztottak mindenféle intézmények között, sőt még arra is hagytak, hogy földreformos földeken bérletek létesüljenek.

Természetesen a juttatási oldalnak is megvan a maga nemzetiségi problémája és ez ugyancsak figyelmet érdemel.

A román források — előre látható — e tekintetben szintén szűkszavúak. Mindössze annyit tudunk, hogy a földhöz juttatott 310.583* „igényjogosult” közül magyar 46.069, német 16.249, egyéb nemzetiségű 5.725, általában nem román 68.043, míg román 242.540; vagyis a földhöz juttatottak közül magyar 14.8 százalék, német 5.2 százalék, egyéb nemzetiségű 1.9 százalék, általában nem román 21.9 százalék, viszont román 78.1 százalék. Van rá módunk azonban, hogy e kevés adat alapján is vizsgálat tárgyává tehesük ezeknek az arányszámoknak igazságos vagy igazságtalan voltát.

Kiinduló pontunk itt az, hogy a megelőzőkben közölt és a szűkebb (történeti) Erdélyre vonatkozó társadalomalkati adatok lényege nem változik akkor sem, ha nagyobb területen vizsgáló-

* Az *Enciclopedia României* szerint a földhöz juttatottak száma 388.717, azonban az *Enciclopedia* nemzetiségi adatokat nem közöl s így kénytelenek vagyunk a *L'Agriculture en Roumanie 1938* adatait venni alapul.

minket most közelebről érdeklő társadalmi csoportok aránya, mint a szűkebb (történeti) Erdélyben. Nevezetesen:

	magyar	német	román
	százalékokban		
földnélküli	42.8	20.7	30
5 holdon aluli birtokos	17.7	18.5	26.4
5—10 holdas „	15.1	19.4	22.9
10—50 holdas	22.9	38.7	20.6
50—100 holdas	1.4	2.7	0.5
Összesen	100.0	100.0	100.0

S ha most kiemeljük a földreform idején a juttatások szempontjából az érdeklődés középpontjába került alsó két kategóriát, a földnélküliek és az 5 holdon aluli törpebirtokosok csoportját, akkor igen jellemző viszonylatra mutathatunk rá. Mert az erdélyi nemzetiségek proletárizáltságának foka éppen e két társadalmi csoport egymásközi arányában mutatkozik a legtisztábban. Százalékokban kifejezve:

	magyar	német	román
5 holdon aluli birtokos	29.2	47.2	46.6
földnélküli	70.8	52.8	53.4

A magyar földnélküli réteg majdnem háromszorosa a magyar törpebirtokosságnak, míg a német és román földnélküli réteg csak valamivel szélesebb a törpebirtokosságnál. Számszerűleg meg az a helyzet, hogy a magyar földnélküli réteg körülbelül fele a román földnélküli rétegnek: a magyar földnélküliek száma 171.646 (a történeti Erdélyben 71.427), míg a román földnélküliek száma 301.328 (a történeti Erdélyben 154.693).

Tehát igazságos lehet-e egy olyan elosztás, amelyben a románság részesedése 78.1 százalékos, míg a magyarságé csak 14.8 százalékos?

Hogy mennyire nem, azt akkor látjuk szemléletesen, ha a magyarság 14.8 százalékos részesedését és a románság 78.1 százalékos részesedését is bizonyos normák szerint elosztjuk a fenti két társadalmi csoport között, amelyek éppen a földreform útján megerősítendő társadalmi csoportok.

Nézzük például milyen eredményre vezet az, ha feltételezzük, hogy a román földreform során földhöz juttatott magyarok fele földnélküli volt, fele pedig törpebirtokos, akiknek — a törvény szavai szerint — a meglévő birtoka kiegészítettett. Az arányszámok így változnak:

	volt	lehet
földnélküli	70.8	61.3 — 9.5
törpebirtokos	29.2	38.7 + 9.5

Tehát ezzel a művelettel a magyarság arányszámai kezdik megközelíteni a román arányszámokat. Csakhogy ezt a műveletet a románság arányszámaival is el kell végeznünk s akkor az ő viszonylatukban a változás ez lesz:

	volt		lehet
földnélküli	53.4	31.9	— 21.5
törpebirtokos	46.6	68.1	+ 21.5

Tehát ezzel a második szimmetrikus művelettel a magyarság helyzete megint igen rosszra lett, sőt még rosszabbra, mint volt előzőleg, mert

	ha a román arányszám		akkor a magyar arányszám	
		volt		lehet
földnélküli	100		132	192
törpebirtokos	100		63	57

És itt tudományos alapon nem lehet azt az ellenvetést felhozni, hogy elméleti műveleteket hajtottunk végre, mert a juttattak nagyobb része kétségkívül földnélküli volt, akkor pedig a fenti számok az egyik határértéket jelentik. Ha a négy határesetet tekintjük (A = a román igényjogosultak mind földnélküliek voltak, a magyar igényjogosultak földnélküliek és 5 holdon aluli birtokosok fele-fele arányban; B = a román és magyar igényjogosultak egyformán mind földnélküliek voltak; C = a román és magyar igényjogosultak egyformán földnélküliek és 5 holdon aluli birtokosok voltak fele-fele arányban; D = a román igényjogosultak földnélküliek és 5 holdon aluli birtokosok voltak fele-fele arányban, a magyar igényjogosultak pedig mind földnélküliek), akkor a fenti index változásai az alábbiak:

Kategoria	Ha a román arányszám	Akkor a magyar arányszám			
		A	B	C	D
földnélküli	100	589	498	192	162
törpebirtokos	100	43	54	57	71

A magyar földnélküliek indexe mindenik esetben rosszabb a földreform előttinél (132), a törpebirtokosoknál pedig csak abban az abszurd esetben állna elő valami csekély javulás, ha a román igényjogosultak száma fele-fele arányban oszlott volna meg a két kategória között, a magyaroknál pedig az egész részesedés a földnélküliek javára történt volna.

A probléma nyitja végeredményben abban az eltérésben kereendő, ami az 1921. évi törvény és az 1918. évi gyulafehérvári rezolúció között állapítható meg. A rezolúció kimondta, hogy a földreform egyik célja a társadalmi kiegyenlítődé, míg a törvény és végrehajtói éppen a társadalmi egyenlőtlenségek további fokozását vallották céljuknak. Ezért nem törődtek a magyar agrárproletáriátus kérdéseivel s ezért annyira maguk felé hajlók az ismertetett és propagandisztikus célból bizonyára jelentékenyen módosított arányszámok. Mert társadalmi kiegyenlítődé legfőbb az a földosztás hozott volna, amelyben a románság részesedése nem 78.1 százalékos, hanem csak 58.7 százalékos és amelyben a magyarság részesedése nem 14.8 százalékos, hanem 31.2 százalékos. Feltéve természetesen, hogy a kisajátítási oldalon sem a magyarság a fő szenvedő, hanem ott is birtokos helyzetéhez és néprajzi súlyához képest arányosan kiveszi a részét az erdélyi románság is.

*

A második bécsi döntéssel visszatért keletmagyarországi és északerdélyi részeken természetesen ezek az idealisztikus arányszámok némiképen mások, mert itt a magyarság népi számaránya nem 33.6, hanem 51.4, a románságé pedig nem 55.4, hanem 42.1 százalék,⁸⁴ tehát a földosztás részesedési arányának itt magasabbnak kell lennie a magyarság s alacsonyabbnak a románság oldalán. Ezzel szemben a visszatért részeken végrehajtott román földbirtokreform adattára értelmében.⁸⁵

	az oldalt irt nemzetiségek			
	kárára	javára		
	kisajátított	kiosztott	+	—
	területek	(kat. hold)		
magyar	978.253	314.846		663.407
német	32.32	10.171		22.149
román	55.762	639.483	583.721	

⁸⁴ Vö. *M. Stat Szemle*, 1940 (XVIII) 8—9. (a visszacsatolt keleti területtel foglalkozó) sz. 672.

⁸⁵ Az alább következő összes északerdélyi adatokra nézve l. Függelék (II). Egyébként az itt következő veszteség-nyereségkimutatásból hiányzik az egyéb nemzetiségűek 69.883,7, a kincstár 66.462,1 és az ismeretlen birtokosok 20.804,4 kat. holdas vesztesége, illetve az egyéb nemzetiségűek 22.683,6, az ismeretlen nemzetiségűek 45.458,1, a nem magyar honosok 4.840,8 és az állam 186.002,2 kat. hold

Ha ezeket a területeket összevetjük az összes kisajátított, illetve kiosztott területekkel s az így kiszámított veszteség- és nyereség-arányszámokat a népi arányszám mellé állítjuk, úgy a mellékelt tábla végösszegeiben:

	magyar	német	román
	s z á z a l é k o k b a n		
népi arányszám (1910)	51.4	4.1	42.1
földreformos veszteség	80.0	2.6	4.6
„ nyereség	25.7	0.8	52.3
	i n d e x e k b e n		
népi arányszám (1910)	100.0	100.0	100.0
földreformos veszteség	155.6	63.4	10.9
„ nyereség	50.0	19.5	124.2

A magyarság 663.407 kat. holdas vesztesége tehát abból a körülményből származik, hogy a magyar tulajdonok 55.6 százalékkal nagyobb mértékben vétettek igénybe a földbirtokreform kisajátítási műveleteiben, mint amennyit a népi arányszám megindokolt volna, viszont a juttatásnál 50 százalékkal kisebb mértékben részesített a magyarság, mint amennyire népi arányszáma jogosította volna. A németiség 22.149 kat. hold vesztesége hasonló jelenség folyamánya. Ugyan a kisajátításnál az igénybevétel nem haladta meg a németiség népi arányszámát, de a juttatás csak 30.8 százaléka volt a kisajátítás mértékének. Ellenben a románságnál a kisajátítás 89.1 százalékkal kisebb annál, ami lehetett volna a népi arányszámhoz képest, a juttatás viszont 24.2 százalékkal nagyobb, mint amennyi lehetett volna ugyancsak a népi arányszámhoz képest. Ebből a fordított tendenciájú műveletből nem csekélyebb, mint 583.721 kat. hold nyereség mutatkozott a románság javára — nem is szólva arról a nyereségről, amely közvetett úton gyarapította a román gazdasági erőt —, főként az állam kezelésében maradt 186.002 kat. hold területnek szintén a románság javára történt hasznosítása folytán.

A románsággal való összehasonlításban ez a külön elbánás azt jelenti, hogy amennyiben az előbbi román arányszámok 100-zal egyenlőek:

	magyar	német
akkor a népi arányszám (1910)	122	10
viszont a földreformos veszteség	1741	57
„ nyereség	49	2

Az erdélyi román földreformtörvény és az ennek az alapján történt birtokpolitikai beavatkozás jellegével kapcsolatos kérdésre tehát nyílt és egyenes feleletet adhatunk. Amíg a román ókirálysági törvény és földbirtokpolitikai beavatkozás szociálpolitikai művelet volt, addig az erdélyi törvény és földbirtokpoli

A kisajátított és a juttatott birtokok arányszámának összevetése a népi arányszámmal nemzetiségként.

Vármegye	Magyar			Német			Román			Amennyiben a népi arányszám egyenlő 100-zal					
	nemzetiségük									magyar	német	román	magyar	német	román
	népi arány- száma (1910)	birtokaiból kisa- játított területek arányszáma	részére juttatott területek arány- száma	népi arány- száma (1910)	birtokaiból kisa- játított területek arányszáma	részére juttatott területek arány- száma	népi arány- száma (1910)	birtokaiból kisa- játított területek arányszáma	részére juttatott területek arány- száma	nemzetiségük					
										kárára történt kisajátítás			javára történt kisajátítás		
	százalékokban									index száma					
Beszterce-Naszód	8,4	23,2	5,1	19,4	53,5	8,2	69,1	15,5	70,3	276,2	275,8	22,4	60,7	42,3	101,7
Bihar	63,7	83,7	28,5	1,0	1,4	—	32,1	2,1	47,2	131,4	140,0	6,5	44,7	—	147,0
Csik	85,2	96,3	39,7	0,7	—	—	12,2	—	34,6	113,0	—	—	46,6	—	283,6
Háromszék	90,6	88,9	60,7	0,4	0,4	—	8,3	4,2	15,1	98,1	100,0	50,6	67,0	—	181,9
Kolozs	47,1	89,2	15,6	1,1	0,1	—	49,7	2,9	66,9	189,4	9,0	5,8	33,1	—	134,6
Maros-Torda	57,2	75,5	23,8	5,7	2,6	1,8	34,7	2,2	58,4	132,0	45,6	6,3	41,6	31,6	168,3
Máramaros	21,4	16,3	4,1	18,2	7,9	2,0	50,7	25,7	78,2	76,2	43,4	50,7	19,2	11,0	154,2
Szatmár	52,7	88,1	22,2	2,4	0,1	1,0	44,4	2,9	49,3	167,2	4,2	6,5	42,1	41,7	111,0
Szilágy	36,7	91,2	17,1	0,5	—	—	60,4	3,5	61,6	248,5	—	5,8	46,6	—	102,0
Szolnok-Doboka	23,2	80,7	15,1	2,8	0,9	0,7	72,7	6,0	75,8	347,8	32,1	8,2	65,1	25,0	104,3
Udvarhely	97,7	85,8	73,4	1,0	—	—	1,1	—	6,1	87,8	—	—	75,1	—	554,5
Ugocsa	52,7	13,9	15,9	3,4	—	1,6	41,4	—	26,3	26,4	—	—	30,2	47,1	63,5
Összesen	51,4	80,0	25,7	4,1	2,6	0,8	42,1	4,6	52,3	155,6	63,4	10,9	50,0	19,5	124,2

tikai beavatkozás elsősorban nemzetiségpolitikai és csak másod- vagy harmadsorban szociálpolitikai művelet, ami érthető is Erdély szociális és birtokpolitikai helyzetének előbbi bemutatása után. A gyulafehérvári rezolúciók csak a levegőbe beszéltek, amikor társadalmi kiegyenlítődésről szóltak. A román törvényhozó és az agrárkomité egy percre sem látta maga előtt Erdély társadalmi és birtokpolitikai strukturáját, hanem csak azt a célkitűzést, — amelyet a törvény tárgyalása során nem egy szenátor és képviselő nyíltan ki is fejezett,⁸⁶ — hogy Erdélyben a román elemet fokozott mértékben kell gazdasági javakban gyarapítani, még akkor is, ha ez a románsággal együttélő két másik nemzet, a magyarság és a németiség kárvallása útján történik.

Jellegetes az a számsor, amely a visszatért területeken az egyes nemzetiségektől szociális érdekekbe ütköző módon kisajátított birtokmennyiségeket állítja elénk. E szerint

	az oldalt irt birtokcsoportok körében kisajátított területekből		
	magyar	német	román
	érdekeltségű (kat. holdakban)		
100 holdon aluli magánbirtokok	11.035,6	1.366,6	581,9
alapítványi vagyonok	215,3	—	1.523,9
egyházi „	131.479,1	4.304,0	5.582,0
közbirtokossági „	113.645,7	6.171,2	22.545,3
községi „	65.636,2	13.938,6	10.444,3
úrbéri „	4.102,8	84,1	3.955,5
összesen	326.114,7	25.864,5	44.632,9

A magyarok viszont — a számításainkban alkalmazott maximális becslés értelmében — 314.846,2, a németek 10.171,0, a románok pedig — minimálisan — 639.483,1 kat. holdat kaptak a földbirtokreform során. Tehát a magyarság és a németiség részesedése még azt a mennyiséget sem éri el, amit tőlük szembeütköző szociális

⁸⁶ Vö. *Mon. Of.* 1921. évi 69—73. sz. (szenátusi vita): különösképpen a már idézett Hossu Lomghin, továbbá Bogdan—Duica és N. Bațaria szenátor megállapításával. Ez utóbbi szerint: „Prin reforma agrară din Ardeal se repară nu numai o nedreptate socială, ci se pun bazele unei întăriri reale, unei ridicări a elementului românesc, care a fost așa de asuprit (!). Din acest punct de vedere, sub această latură națională trebuie privită în primul rând reforma agrară din Ardeal.“ (Az erdélyi agrárreform útján nemcsak egy szociális igazságtalanság reparálódik, hanem az olyannyira elnyomott (!) román elem kézzelfogható megerősítésének és felemelésének az alapjai teremődnek meg. Az erdélyi agrárreformot elsősorban ebből a szempontból, nemzeti vonatkozásában kell nézni.)

érdekekbe vágóan vettek el. A román földbirtokreform juttatása még azoknak a sebeknek a befödésére sem volt elégséges, amelyeket a 100 holdon aluli törpe- és kisbirtokok, az iskolákat és más közintézményeket fenntartó egyházi alapok és más, szintén ősi jogon fennálló közösségi vagyonok szenvedtek el. Nem volt elégséges, mert — a románok között kellett szétosztani 639.483,1 kat. holdat s az állam részére kellett rezerválni jól megfontolt célokból 186.002,2 kat holdat.

Az erdélyi román földbirtokreform mérlege magyar és német szempontból minden vonatkozásában negatív. De lehet-e más, amikor ez a földbirtokreform nem a társadalom- és gazdaságpolitika, hanem az elvakult nemzetiségpolitika forrásaiból táplálkozott s nem a valóság parancsszavát, hanem a politikai fondorlat törvényeit tartotta maga számára mérvadónak?

VI. Az erdélyi román földbirtokreform hatása.

A földbirtokreform elvileg két célkitűzést hivatott megvalósítani: gazdaságpolitikai szempontból revideálja a mezőgazdasági üzemet, szükség szerint széttördeli a nagyobb birtokokat, kisbirtokokat létesít, kiegészíti a törpebirtokokat, a mezőgazdasági üzemek új rendszerét hozza létre; társadalompolitikai szempontból az agrárnépesség célszerűbb földrajzi elhelyezkedését, a népesség egyes rétegeinek önállósítását, esetleg csak a termelő munkába való eredményesebb bekapcsolását, a mezőgazdasági munkaerőnek intenzívebb felhasználását igyekszik megoldani. Tehát a földbirtokreform egyik tényezője a különböző nagyságú mezőgazdasági üzemek termelő munkájának bázisa, a mennyiségében korlátozott, csak minőségileg gyarapítható föld; másik tényezője a mezőgazdasági termelő munkát végző és állandóan gyarapodó agrárnépesség. A földbirtokreform mértéke és sikeressége — ennek folytán — a két tényezőnek, a földnek és a népnek viszonyától függ. Üzemtani vizsgálatok megmutatják, hogy a közepes és nagyobb mezőgazdasági üzemek közül vidékenként melyekre és milyen mértékben nincs szükség, illetve a kisebb mezőgazdasági üzemek közül vidékenként melyek és milyen mértékben ütik meg a normális jövedelmezőség fokát. Ha a felszámolható mezőgazdasági üzemek elég számosak és elég nagy kiterjedésűek, úgy, hogy belőlük az agrárnépesség szükségét szenvedő tagjai számára elégséges számú rentábilis kisüzem létesíthető, akkor a földbirtokreform teljes mértékben megvalósíthatja mind gazdaságpolitikai, mind társadalompolitikai célkitűzését. Ha azon-

ban a felszámolható mezőgazdasági üzemek kisszámúak s kiterjedésük sem túlságosan nagy, legalább is nem akkora, hogy az agrárnépesség szükségét szenvedő tagjai számára elégséges számú rentábilis kisüzem létesítése lehetővé váljék, akkor a földbirtokreform célkitűzését mind gazdaságpolitikai, mind társadalompolitikai szempontból csak részben valósíthatja meg. Természetesen van még egy harmadik „megoldás” is: figyelmen kívül hagyni az üzemtani megfontolásokat, nem törődni a gazdaságpolitikai viszonylatokkal, sőt némiképpen negligálni a társadalompolitikai szükségszerűségeket is.

Földbirtokreformot t. i. úgy is lehet kitervelni és végrehajtani, amiként az Erdélyben az 1921. évi agrártörvény alapján történt. Az az előbbi megjegyzésünk ugyanis, hogy az erdélyi román földbirtokreform nem a valóság parancsszavát tartotta maga számára mérvadónak, nemcsak a nemzetiségi vonatkozásokra szól, hanem egyáltalán a törvény és a végrehajtás egész konstrukciójára és folyamatára. Így a már kifejtett tények mellett még tudnunk kell, hogy az erdélyi román földbirtokreform mértékét GAROFLID agrárügyi miniszter indokolása értelmében — „a mozgósítottak száma határozza meg”,⁸⁷ vagyis az 1921. évi erdélyi agrártörvény nem egy tartósabb birtokrendezést, hanem egy pillanatnyi politikai szükségét, a mozgósítottak érzelmeinek kielégítését és elmélyítését akarja megvalósítani s nyíltan hirdeti, hogy a reform „inkább szociális reform, mint gazdasági reform”. Egy szóval a herezis nemcsak a kisajátítási oldalon áll fenn, de éppen úgy a juttatási oldalon is. A kisajátítások oldalán, az előbbieken már láttuk, egyetlen olyan intézkedés van, amely némi közgazdasági megfontolásra látszik utalni: a 22. §. negyedik bekezdése, ahol a törvényhozó megengedi egészen kivételes módon, igen körülményes feltételek teljesítése esetén, bizonyos középbirtokok fenntartását 500 kat. hold kiterjedésig. A juttatási oldalon — előre bocsáthatjuk — még ennyi jelt sem találunk arra, hogy a törvényhozó szintétikusan gondolkozott volna.

A törvény 92. §-a tizenegy csoportban felsorolja az igényjogosultakat s meghatározza, hogy ezek közül első helyen elégtendőek ki 1. azok a helybeli hadirokkant családfők, kik mint gazdasági cselédek és munkások a mozgósítást megelőző két esztendőben és a kisajátítás idején is a kisajátított birtokon dolgoztak s a föld megművelésének vezetésére alkalmasak; úgyszintén a háborúban elesettek özvegyei és családjai, ha ezeknek a feltételeknek

⁸⁷ *Mon. Of.* 1922, 149. sz. 3928.

megfelelnek; 2. általában a hadirokkant családfők, ha a föld megmivélésének vezetésére alkalmasak, úgyszintén a háborúban elesettek özvegyei és családjai; 3. a román hadsereg, a szövetséges hadseregek és a szabadcsapatok önkéntesei; ezek után elégítendőek ki 1. azok a helybeli háborús katonai szolgálatot teljesített családfők, akik mint gazdasági cselédek és munkások a legutóbbi két évben, illetve leszerelés esetén, a kisajátítás idején is a kisajátított birtokon gazdálkodtak; 2. általában a háborús katonai szolgálatot teljesített családfők; harmadsorban következnek 1. a föld megmivélésének vezetésére alkalmas hadirokkant nőtlen férfiak; 2. a háborús katonai szolgálatot teljesített nőtlen férfiak; 3. a Kormányzó Tanács rendelete alapján mozgósítottak; 4. a háborús katonai szolgálatot nem teljesített családfők; 5. a háborús katonai szolgálatot nem teljesített nagykorú nőtlen férfiak és 6. a visszatért emigránsok, illetve az emigránsok ellátatlan családjai.

A törvény 97. §-a viszont úgy intézkedik, hogy a kisajátított földekből 7 kat. holdas kisbirtokokat és 16 kat. holdas telepeket kell létesíteni, illetve a törpebirtokokat 7 kat. holdra kell kikerekíteni. Ez az intézkedés azonban éppannyira nem téveszthet meg, mint a 92. §. sorrendje, mert a 98. §. viszont kimondja, hogy azokban a községekben, ahol nincs elégséges mivélhető föld, vagy ahol a lakosság fő megélhetési forrása nem a mezőgazdaság, ott a 7 kat. holdas mértéket szükség szerint le lehet szállítani. Tehát a 97. §-ban megnyilatkozó gazdaságpolitikai szellem csak éppen kísértet, amelynek alig van valami köze a valósághoz. Egy 1928. évi statisztika értelmében⁸⁸

1	kat. holdat kapott	67.228	igényjogosult
2	„	83.987	„
3	„	68.557	„
4	„	43.980	„
5	„	14.745	„
6	„	999	„
7	„	1.183	„

Az erdélyi román földreformtörvény tehát lényegileg függetleníti magát minden gazdaságpolitikai megkötöttségtől. Csak a maga elé kitűzött szociálpolitikai, illetve nemzetiségpolitikai célt látja: sok embernek, még pedig sok erdélyi román embernek akar földet juttatni; azzal nem igen törődik, hogy egyáltalán kevés a föld s a kis parcellával a földhöz juttatott nem sokat kezdhet. OSVADA C. VAZULnak, az erdélyi román Kormányzó Tanács

⁸⁸ Petrini, *Reforma agrară*. Transilvania, Banatul, Crișana și Maramureșul 1918—1928. I. 310.

földművelésügyi szakértőjének figyelmeztetésén Garoflid és köre könnyedén átsiklik, pedig Osvada igen alapos tanulmányban⁸⁹ mutatott rá, jóval a törvény megszavazása előtt, a tervbevett földbirtokreform leglényegesebb hibáira. A hadirokkantak, özvegyek és árvák, valamint a frontharcosok bizonyos mértékű földhözjuttatását ő is helyesnek ítéli, azonban megállapítja, hogy „nem ez a minőség adja meg a földosztás mértékét”.⁹⁰ „az igényjogosultak listáinak megállapításánál elsősorban a munkaképesség jöhet számításba, illetve az, hogy az igényjogosultjelölt mennyiben lehet versenyképes jó gazda”.⁹¹ „Nálunk nincsenek modern jobbágyságok — hangoztatja. — Nálunk a szociálista Dobrogeanu-Gherea csak a valóságot meghazudtolva írhatta volna meg «Új-jobbágyság» c. ismeretes könyvét.”⁹² Ezért a földművesek és a mezőgazdasági munkások földhözjuttatása sem történhetik nálunk az ‚impropriétaire’⁹³ elvei alapján, mint az Ó-királyságban, ahol Garoflid miniszter könyvének⁹⁴ bizonyossága szerint a nagybirtok 92 százalékos mértékben a földműves parasztság felszerelésével dolgozik. Mi azt kívánjuk, hogy általában csak azok a földművesek és mezőgazdasági munkások kapjanak földet, akik

⁸⁹ *Reforma agrară pentru Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș. Material documentar și elemente de discuție.* Bukarest, 1921.

⁹⁰ Hasonló nézetet fejt ki a szenátusi tárgyalások során Păcurariu János szenátor (vö. *Mon. Of.* 1921, 70. sz. 1462.). Basarabeanu (i. m. 258.) a *Viața Românească* egyik cikkét idézi: „A mostani földhözjuttatás jellege tehát inkább katonai, mint gazdasági. Akárcsak a római ősidőben, Cézár és Augusztus idején, a földet rekompenzációképpen a katonák kapják meg és nem a földmunkások, miként az a gazdasági és társadalmi szükségszerűségből következnek.”

⁹¹ Osvadă, i. m. 50.

⁹² Dobrogeanu—Gherea, *Neoiobăgia.* Bukarest, 1908. — Vö. Mitrany, i. m. 63—92., ahol Dobrogeanu—Gherea-t idézve az óromániai agrártörténet 1864—1917 közötti időszakát, tehát az 1864. évi „első” földbirtokreform után eltelt félévszázadot a „New Serfdom” (új jobbágyság) cím alatt tárgyalja.

⁹³ Osvada a román földbirtokreformokban használatos ‚impropriétaire’ kifejezést, amely a földnélkülieknek földtulajdonossá tételét jelenti (proprietary = tulajdonos), az ókirálysági új-jobbágyság helyzetével hozza logikai kapcsolatba, s ezzel nyilván a földosztásnak azt a fajtáját jelöli, amely a román Ókirályságban 1864-től fogva uralkodó nézet és általános gyakorlat s amely elsősorban a szociális feszültségek levezetése céljából a földnélküliek számának csökkentésére törekszik, tekintet nélkül a gazdaságpolitikai szükségszerűségekre. „Sohasem engedjük meg magunknak azt a demagógiát, — írja Osvadă, — hogy a földreformtól a falvak minden lakójának... földhözjuttatását kívánjuk”.

⁹⁴ C. Garoflid, *Chestia agrară în România.* Bukarest, 1920.

biztosítékot tudnak nyújtani arra, hogy földművesek maradnak és a mezőgazdasági munkásból földművesekké tudnak válni...

Mi gazdaságilag egészséges parasztgazdaságok létesítését kívánjuk s nem azt a földosztást, melyet a francia és német iskolákban felszedett sokféle elmélet alapján a miniszteriális bürokrácia lélegzetkapkodva kitervelt⁹⁵.

DR. IACOB JÁNOS, az erdélyi agrártörvény kamarai előadója, a törvényvitát bevezető előadásában bizonyos számításokat végez.⁹⁶ Ezek szerint: a hadirokkantak száma 50.070 s ezeknek 5 kat. holdas parcellákban ki kellene osztani 250.350 kat. holdat; a földnélküli mezőgazdasági munkások száma 406.064 s ezeknek szintén 5 kat. holdas parcellákban ki kellene osztani 2,030.320 kat. holdat; az 1 holdon aluli birtokosok száma 132.084 s ezeknek 40.847 kat. holdas birtokállományát — hogy egyenként 5 kat. holdas parcellákkal rendelkezzenek — ki kellene egészíteni 619.573 kat. holddal; az 1—5 holdas birtokosok száma 304.638 s ezeknek 853.231 kat. holdas birtokállományát — hogy egyenként szintén 5 kat. holdas parcellákkal rendelkezzenek — ki kellene egészíteni 669.859 kat. holddal. Tehát ahhoz, hogy a törvény szociálpolitikai célkitűzése némiképpen összhangba kerüljön a gazdaságpolitikai szükségszerűséggel, 3,570.102 kat. hold mezőgazdasági terület kell s még Iacob téves számításokra épülő becslése sem ígér többet kétmillió kat. holdnál, vagyis a legderülátóbb megítélés mellett is 1,570.102 kat. hold mezőgazdasági terület hiányzik az erdélyi földbirtokreform eredményessége szempontjából. „Ha kisajátítanánk a 100 holdon felüli birtokok összes művelhető területeit, — fűzi hozzá Iacob, — akkor sem tudnánk ezt a területhiányt fedezni.“ Hátha még számításba vennénk, hogy az általa használt birtokstatisztika teljesen megtévesztő, mert a *Magyarországi Gazdacímár* adatai értelmében a Romániához csatolt magyar területek 100 kat. holdnál nagyobb birtokainak összes művelhető része (legelővel együtt) nem több 1.813,7 ezer kat. holdnál,⁹⁷ s ebből 475,5 ezer kat. hold (26.2 százalék) legelő és e tétel közzgazdaságilag az igényjogosultak szempontjából számba nem vehető. Vagyis a hiány nem másfélmillió kat. hold, hanem ennél jóval több.

Nézzük csak a területük túlnyomó részével Romániához csatolt magyarországi vármegyék⁹⁸ helyzetképét az 1895. évi üzem-

⁹⁵ Osvadă, i. m. 49—50.

⁹⁶ *Mon. Of.* 1922, 149. sz. 3919. és 3923.; Iacob, i. m. 51. és 56.

⁹⁷ Vö. Móricz: i. m. 204. és a már közölt birtokmegosztási statisztikákkal.

⁹⁸ A történeti Erdély vármegyéin kívül Arad, Bihar, Krassó-Szörény, Szatmár, Szilágy és Temes vármegyék.

statisztika⁹⁹ tükrében, ahol a mezőgazdasági és földadó alá nem eső területek arányai az alábbiak:

5 holdon aluli 5—10 holdas 10—20 „ 20—50 „ 50—100 „ 100—200 „ 200—500 „ 500—100 „ 1000 holdon felüli összesen	gazdaságok száma	összesen k a t . h o l d	átlag
	420.856	719.327	1.71
	185.756	1,238.130	6.67
	150.177	1,893.753	12.61
	73.360	1,851.932	25.24
	10.576	565.547	53.47
	2.837	285.295	100.56
	1.880	386.850	205.77
	843	347.718	412.48
	951	1,035.700	1.089.06
	847.236	8,324.252	9.83

Ha az egyes mezőgazdasági üzemek mezőgazdasági és földadó alá nem eső területeinek minimumát 5 kat. holdban vesszük (ami a legszűkebben mért minimum)¹⁰⁰ s a maximumként a 100 kat holdat tekintjük (ami üzemtanilag egyáltalán nem indokolt maximum), akkor az 5 holdon aluli törpegazdaságok kiegészítésére szükségeltetnék minimum 1.384.953 kat. hold, míg a 100 holdon felüli gazdaságokból elvonható volna maximum 1.404.463 kat. hold, vagyis a fenti birtokmennyiség egy radikális földbirtokreform esetén is csak a törpebirtokok helyzetének némi enyhítésére volna elégséges.¹⁰¹ Közgazdaságilag gondolkodva tehát a fenti területen, amely birtokpolitikai és szociális viszonyaiban is jobbára megegyezik a Romániához csatolt magyar területtel, távolról sem lehetséges — még radikális eszközökkel sem — olyan

⁹⁹ *M. Stat. Közl. Új f. XXIV. k.*

¹⁰⁰ Cornăţeanu Miklós, a romániai üzemtani viszonyok kiváló kutatója *Cercetări asupra rentabilităţii agriculturii ţărăneşti* c. munkájában (Institutul de cercetări agronomice a României. Metode, îndrumări, rapoarte, anchete (1934). 16. sz. Bukarest, 1935) a 3 hektáros (5.2 kat. holdas) törpebirtokot jelöli meg minimumként, mint amely „okvetlenül szükséges egy földműves család meglehetősen alacsony életszínvonalának fenntartásához“ (125—126.). Az óromániai helyzetet vizsgáló Creangă D. D. azonban még az 5 hektáros (8.7 kat. holdas) minimumot sem helyesli, ezt is „szerencsétlenség“-nek mondja a mezőgazdaság fejlődése szempontjából (*Consideraţiuni generale asupra reformelor agrare şi asupra expropriării*. Bukarest, 1913; idézi Frunzănescu, i. m. 65). Mindenesetre jellemző az is, hogy az erdélyi földreformtörvény parlamenti vitája során a törvénytervezet 5 kat. holdas mértékét jónak látták 7 kat. holdra felemelni, — sajnos minden gyakorlati következmény nélkül.

¹⁰¹ A történeti Erdély területén természetesen még ilyen lehetőség sem volt. Az 5 kat. holdon aluli üzemek kiegészítésére szükséges lett volna 707.317 kat. hold; a 100 kat holdra való redukálás mellett pedig felszabadult volna 405.827 kat. hold. Itt még egy teljes mezőgazdasági üzemrevízió is a legnagyobb nehézségekbe ütközött volna.

teljes értékű szociális földbirtokreformot végrehajtani, amely egyfelől eltüntetné az egészségtelen törpegazdaságokat, másfelől egészséges törpegazdaságokhoz juttatná hozzá a földnélküli mezőgazdasági cseléd- és munkásréteget, amelynek számát 1919-ben 406 ezerre becsülték.¹⁰²

OSVADANAK tehát minden szempontból megvolt az oka arra, hogy — az erdélyi helyzet ismeretében — aggodalmát, sőt tiltakozását fejezze ki egy olyan törvénytervezettel kapcsolatosan, amely a szűkében lévő erdélyi földet nem birtokrendezési célra kívánja felhasználni, hanem az erdélyi valóságtól igen messze eső agrárpolitikai gondolkodással szétherdálni akarja.

Sajnos, a figyelmeztetések és tiltakozások nem sokat segítettek; a földhiány láttán IACOB sem terjeszt a képviselők elé valamiféle józan szellemű megoldást: sőt erős hangsúllyal azt állapítja meg, hogy a földhiány miatt nem lehet egyeseket 5 kat. holdhoz juttatni s másokat kisémmizni, nem lehet szelekciót alkalmazni, mert „ez forradalmi elégedetlenséget szülne“.¹⁰³ Forradalom nem is következett be, mert a földek egy részét szétfaricskálták közel négyszázezer „igényjogosult“ között átlag 2.06 kat. holdas parcellákban, a földnélkülieket helyezték előtérbe, a beteges törpeüzemek reformja elmaradt, sőt ezek szaporítása következett be és az, amit egyhelyt Iacob is félve megemlít,¹⁰⁴ a földbirtokállomány hatalmas méretű pulverizálása.¹⁰⁵

¹⁰² *Mon. Of.* i. h. 3923.; Iacob, i. m. 56.

¹⁰³ U. o. ¹⁰⁴ U. o.

¹⁰⁵ Nițescu P. Pál könyvet szentel a kérdés vizsgálatának: *Proprietatea parcelară și raționalizarea agricolă* (Kolozsvár, 1931). Kifejti, hogy a „földosztási egység“-nek „üzemi egység“-nek kellett volna lennie, de „a kisajátítás és a földosztás minden gazdasági norma nélkül történt“; „az állami intervencionizmus — ahelyett, hogy kiegészítette és tagosította volna a földtulajdonokat ott, ahol ezek nem képeztek gazdasági (üzemi) egységet, vagy részeire bontotta volna azokat, amelyeknél a nagyüzemi termelés nem felelt meg a racionális termelés követelményeinek, — a termőföld pulverizálásának előidézője let“. „A háború utáni földbirtokreform retrográd intézkedés volt“: „e földbirtokreform törvényhozójának kezdetől fogva tudnia kellett volna, hogy a mezőgazdasági termelés a földbirtok megosztásával a legszorosabb kapcsolatban áll“: a termelés és általában a mezőgazdaság azért jutott válságba, mert a „földosztási egységek annyira kicsinyek, hogy különösképpen Erdélyben 1—2 kat. holdnál többet alig haladnak meg“: „ez pedig nem paraszti kisbirtok, hanem a földtulajdon teljes pulverizálása“. Stb. (Vö. a *Reforme agrare de după război* c. fejezettel: 40—45.). Megoldásképpen a „regrupare parcelară“ (törpebirtokok csoportosítása) programját adja elő. Grintzescu Ernő elemzésének (*Le problème du redressement agricole en Roumanie*. Bukarest, 1931) ugyanez a konklúziója. Cornățeanu is azt látja jónak (i. m. 126.), hogy a három hektáron aluli pulverizált törpebirtokra „sajátos agrárprogram“ alkalmaztassék, a törpe-

Az 1895. évi mezőgazdasági üzemstatisztika értelmében a területük túlnyomó részével Romániához csatolt vármegyékben a 10 kat. holdnál kisebb gazdaságok száma 606.612 s ezek közül 420.856 (69.3 százalék) 5 kat. holdnál kisebb.¹⁰⁶ Az 1931. évi román statisztika szerint viszont a Romániához csatolt magyar területeken az 5 hektárnál (8.7 kat. holdnál) kisebb birtokkal rendelkező földtulajdonosok száma 1,007.030¹⁰⁷ s ezeknek legalábbis háromnegyede még 3 hektárral (5.2 kat. holddal) sem rendelkezett. A problematikus törpegazdaságok száma tehát legkevesebb háromnegyed-millióra emelkedett, a pulverizált szántóterület pedig legalább 1.2—1.3 millió kat. hold, az összes szántóterület 20—22 százaléka. S ezt az abszolút mértékben is tetemes agrárpolitikai terhelést még súlyosbítja az a körülmény, hogy a földbirtokreform lehető legradikálisabb végrehajtása után semmi lehetőség sincs arra, hogy újabb termőterületek szabadíttassanak fel az életképtelen törpeüzemek megerősítésére. Ennek folytán az agrárszociális helyzet ma akútabb, mint aminő a földbirtokreform előtt volt; mert könnyű azt hangoztatni, hogy ez a földbirtokreform 388.717 agrárproletárt önállósított, de van-e köszönet az olyan önállósításban, amelyből „a nyomorúságban egyenlővé tett parasztság”¹⁰⁸ elszomorító társadalmi kategóriája született meg.

*

Az erdélyi román földbirtokreform kitervelői és végrehajtói nem számoltak azzal, hogy az erdélyi agrárpolitikai kérdés nem szorítható be egy gyorsan összeütött¹⁰⁹ földreformtörvénybe, mert itt nem a különböző birtoktípusok arányainak eltolódásából származó agrárszociális kérdés okoz fejtörést, hanem a föld és a nép

birtokosság jórészenek — a tehermentesítés céljából — más foglalkozási ágak felé irányítása mellett. L. még Basarabeanu, i. m. 258—272; Frunzanesu, i. m. 128.

¹⁰⁶ L. előbbi szövegek közti statisztikánkat.

¹⁰⁷ *L'Agriculture en Roumanie* 1938. 75.

¹⁰⁸ Cornăţeanu, i. m. 125.: „ţărani egalizaţi în mizerie”.

¹⁰⁹ Az erdélyi földreformtörvény tervezetét 1921 március hó 23-án nyújtják be a szenátusba (vö. *Mon. Of.* 1921 április 3-i 54. sz.); a szenátusi vita 1921 április hó 19 és 23 között zajlik le (vö. *Mon. Of.* 1921. évi 69—73. sz.); a kamarai bizottság 1921 július hó 15-én terjeszti elő részletes jelentését s a vita július hó 19-én véget is ér (vö. *Mon. Of.* 1922. évi 149—155. sz.). A szenátusi tárgyalások közvetlenül a húsvéti parlamenti szünet előtt a kamarai tárgyalások pedig az akkori román belpolitikai életet alapjaiban megrázó parlamenti válság napjaiban tartatnak, s mindkét alkalommal a kormány enyhe nyomást gyakorol a törvényhozó testületekre a törvénytervezet általános és részletes vitájának gyors lefolytatása érdekében (vö. Függelék V.).

egymásközi viszonyában beállt egyensúlyzavar, amelyet a földosztás egyáltalán nem, a birtokrendezés is csak részben tud megoldani. Az a körülmény ugyanis, hogy a történeti Magyarországon egy agrárlakosra erdélyi átlagképpen 4.98 kat. hold termőföld jutott, míg az országos átlag csak 4.09 kat. hold, a laikusnak jelenthette a megoldások könnyű lehetőségét, a komoly agrárpolitikusnak azonban még azt is fentartással kellett fogadnia, hogy a mezőgazdasági és legelőterület fejátlaga ugyancsak némiképpen nagyobb Erdélyben (2.99), mint a történeti Magyarországon (2.97), mert a kiváló és részletes magyar mezőgazdasági statisztika további adatsoraiból az derül ki, hogy a tisztán mezőgazdasági terület fejátlaga már kisebb (Erdélyben: 2.28, a történelmi Magyarországon: 2.46), még kisebb a szántóterület fejátlaga (Erdélyben: 1.42, a történeti Magyarországon: 1.96), de kisebb a szántóterületekben a bevetett területek aránya is (Erdélyben: 81.5, a történeti Magyarországon: 91.8 százalék) és kisebb — hogy más viszonylatokat ne is említsünk — az egyes művelési ágak kataszteri tiszta jövedelme:

	Magyarország	Erdély
szántó	10.42	4.04
kert	13.84	9.40
rét	5.82	3.31
szőlő	22.57	15.74
legelő	2.18	0.93
erdő	1.11	0.58
nádas	7.91	3.11

Tehát az erdélyi agrárhelyzetet nem lehet abszolút mértékkel mérni. Pl. a mezőgazdasági és legelőterület abszolút fejátlagában nincs jelentékeny különbség: Erdélyben 2.99, a történeti Magyarországon 2.97 kat. hold. De már jelentékeny különbség mutatkozik a szántóterület arányában: Erdély mezőgazdasági és legelőterületeinek csak 47.5 százaléka szántó, míg a történeti Magyarország ugyanazon területeinek 66.1 százaléka s ez a különbség igen súlyosan esik a latba, mert az itt számbavett művelési ágak között — a területükben nem jelentős kert- és szőlőingatlanoktól eltekintve — a szántón van a hangsúly, a szántón, amelynek jövedelmezőképessége jóval nagyobb, mint a rété és a legelőé, s amelynek jövedelmezőképessége 61.2 százalékkal nagyobb a történeti Magyarországon, mint Erdélyben. Így érthető, hogy az összes mezőgazdasági és legelőterület kataszteri tiszta jövedelméből a történeti Magyarországon egy kat. holdra 8.67 Korona jut, míg Erdélyben csak 3.32 Korona, vagyis a minőségbeli különbségeket is figyelembe véve, e területek fejátlaga nem valamivel (0.02 kat. holddal)

nagyobb, hanem két és félszer kisebb, mint a történeti Magyarország fejátlaga, mert a történeti Magyarország átlagos 8.67 Koronás kataszteri tiszta jövedelmét Erdélyben két és félszer akkora mezőgazdasági és legelőterület tudja előállítani, mint a történeti Magyarország átlagában.¹¹⁰

Ezek a különbségek természetesen romániai viszonylatban is fennállanak. Ugyan nem rendelkezünk az előbbiekhöz hasonló részletes kataszteri adatokkal, de az 1938. évi *Statistica Agricolă*¹¹¹ alapján megállapíthatjuk, hogy a Romániához csatolt magyar területeken a fejátlagok általában kisebbek, mint a háború előtti Erdélyben: a termőterület fejátlaga 0.98, a mezőgazdasági és legelőterület fejátlaga 0.38 és a tisztán mezőgazdasági terület fejátlaga 0.26 kat. holddal kevesbedett; csak a szántóterület fejátlaga gyarapodott valamivel (0.05 kat. holddal), ami a földbirtokreform után szántóföldi művelés alá vont rét- és legelőterületek kárára történt. Az agrárnépesség számának növekedésével tehát az általános helyzet rosszabbodott, annál is inkább, mert az előbb említett viszonylatok Romániában is fennállnak: a szántó fejátlaga Erdélyben csak 1.47, míg Romániában 1.79 kat. hold, sőt a mezőgazdasági terület fejátlaga is valamivel kisebb (Erdélyben: 2.02, Romániában: 2.07) s bár a mezőgazdasági és legelőterületek fejátlaga nagyobb (Erdélyben: 2.61, Romániában: 2.45), de itt is rá kell mutatnunk, hogy az erdélyi mezőgazdasági és legelőterületeknek csak 56.5 százaléka szántó, míg a romániai átlag 72.9 százalék s az erdélyi szántóterületnek csak 91.5 százaléka bevetett, míg a bevetett szántóterületek romániai átlaga 96.5 százalék.

Erdélyben tehát — akár a háború előtti, akár a háború utáni viszonylatokat nézzük — nagyfokú agrárnépsűrűséget állapíthatunk meg s ez az az alapvető közgazdasági és társadalmi jelenség, amellyel a román földbirtokreform kitervelői és végrehajtói egyáltalán nem számoltak. A szokványos népsűrűségi mutatószámok e tekintetben számításba se vehetők. Ezek szerint 1910-ben Erdély a maga km²-ként 46.3 lelkes népsűrűségével¹¹² Magyarország

¹¹⁰ Vö. az egyes vármegyék adóközségeinek területét és kataszteri tiszta jövedelmét művelési ágak és osztályok szerint, az 1909 : V. tc. alapján végrehajtott kataszteri kiigazítás után, 1914-ben közzé tett hivatalos kiadványok részletes adataival, továbbá *M. Stat. Közl. Új s. 52.* (foglalkozási statisztika) és 66. (az 1901—1915. évi mezőgazdasági termelés).

¹¹¹ *Statistica Agricolă a României în 1938.* Anul II—Vol. II. (Institutul Central de Statistică, 1939). L. továbbá a román földművelésügyi minisztérium statisztikai osztályának évente megjelenő *Statistica Agricolă* c. kiadványait, valamint az *Enciclopedia României* III. kötetének statisztikai mellékletét.

¹¹² Vö. *M. Stat. Közt. Új s. 42.* (a népesség főbb adatai).

**Az őstermelő népesség és a kataszteri tiszta jövedelem
összevetése.**

O r s z á g r é s z	Őstermelő népesség (1910)	Kataszteri tiszta jövedelem		
		Korona	fej-átlag	
			Korona	Index
Duna jobb partja	2.012.123	68.355.490	33.97	125.8
Duna bal partja	1.341.628	33.807.362	24.90	92.2
Duna—Tisza köze	1.738.615	69.846.719	40.17	148.7
Tisza jobb partja	1.084.401	20.224.758	18.65	69.0
Tisza bal partja	1.819.580	38.137.064	20.96	77.6
Tisza—Maros szöge	1.480.401	56.217.784	37.97	140.6
Királyhágóntúl	1.920.776	21.274.747	11.07	41.0
Magyarország	11.397.524	307.863.924	27.01	100.0

legritkábban lakott területe, 1930-ban pedig Dobrudzsától eltekintve éppen a Romániához csatolt magyar területek km²-ként 54.2 lelkes népsűrűségi átlaga a legkisebb.¹¹³ Agrárius szempontból azonban a népsűrűség kiszámításába az ember nem járta havasok vidéke nem vonható be olyan mértékben, mint a lapályos területek, ahol minden talpalatnyi hely a rajta lakó népesség kultúra-teremtő ereje alá van vetve.¹¹⁴ Nem lehet egyenlő mértéket alkalmazni Erdélyben, ahol a terület több mint egyharmada erdő, és a vele szomszédos alföldeken, amelyeknek földje egyébként is magasabb jövedelmezőképességet mutat, mint az erdélyi föld. A magyarországi kataszteri adatok értelmében (vö. a mellékelt táblázattal) egy erdélyi őstermelőre átlag 11.07 Korona kataszteri tiszta jövedelem jut, míg az országos átlag 27.01 Korona, s a Duna—Tisza közén, tehát az alföldön 40.17 Korona. Ha nemcsak a mennyiségi, hanem a minőségi viszonylatokat is figyelembe vesszük, akkor dereng fel előttünk Erdély agrárhelyzetének valóságos képe. Abból a körülményből ugyanis, hogy Erdélyben általában kevesebb a szántóterület és gyengébb minőségűek az egyes művelési ágak, viszont az őstermelő lakosság száma aránylag nagy, olyan agrárnépsűrűségi állapot következett, amelyet már 1910-ben bátran túlnépesedésnek mondhatunk. Az agrárnépesség általános szegénysége, az időnként aggasztó méreteket öltő kivándorlás, akár csak a földbirtoknak már a világháború előtt tapasztalható pulve-

¹¹³ Vö. *Anuarul Statistic al României 1937 și 1938.* 42—43.

¹¹⁴ Vö. Schneller Károly, *Az agrárnépsűrűség számítás módja.* Miskolc, 1939. Miskolci Jogászetel Könyvtára, Új s. 46. sz. Az itt előadott módszernek erdélyi viszonylatban való alkalmazását l. *A székely népfelcsesleg* c. tanulmányunkban (Hitel, 1942 (VII) 1. sz. 18—32. és kny.).

rizációs folyamata elsősorban ezzel a jelenséggel magyarázható: többen akartak az erdélyi földből megélni, mint amennyien megélhettek volna — talán a legintenzívebb termelési ágak meghonosítása mellett is.

A román agrárpolitikusok mindebből csak azt látták, ami a legszembeötlőbb, azt, hogy az agrárnépesség szegény és földéhes, s az erdélyi viszonylagos agrártúlnépesedés lényegének vizsgálata nélkül a szűkké vált élettér bővítésének a legegyszerűbb s egyúttal a legveszedelmesebb módját választották: az 50, illetve 100 kat. holdnál nagyobb földbirtokokat (termelő mezőgazdasági üzemeket) felaprózták s egyben megbontották a művelési ágak régi rendjét: legelőket feltőrettek, erdőkből legelőket hasítottak ki. Vagyis az erdélyi román földbirtokreform — a „szűk tér“ kérdését horizontálisan igyekszik megoldani s a hibát akkor követi el, amikor úgy véli, hogy ez a horizontális élettérbővítés függetleníthető a vertikális, tehát minőségi élettérbővítéstől. Ha a gyarmatosítás, tehát új területek benépesítése lett volna e földbirtokreform feladata, semmit se szólnánk, de az erdélyi agrárnépesség megélhe-

A búzatermés hektáronkénti

É v	Belgium	Bulgária	Dánia	Franciaország	Ír szabad állam	Luxemburg	Magyarország	Nagybritánia
1904—13	24.28	11.18	27.98	13.51	24.55	14.95	12.24	21.30
1921—25	26.12	9.30	29.80	14.48	22.46	11.06	12.04	22.50
1922—26	25.30	9.42	27.66	13.60	23.18	10.86	12.30	21.90
1923—27	26.14	9.64	27.04	13.94	24.02	12.50	12.78	22.04
1924—28	26.62	9.98	27.74	14.14	24.70	12.58	13.24	22.20
1925—29	26.48	10.32	28.54	14.76	26.02	12.44	13.98	22.60
1926—30	25.48	10.70	27.44	13.92	26.98	12.02	13.94	22.06
1927—31	25.50	11.60	26.70	14.42	26.98	11.86	13.66	21.96
1928—32	25.26	11.56	28.12	14.92	26.66	12.38	13.36	21.88
1929—33	25.02	11.50	27.52	15.60	26.98	13.66	13.44	22.12
1930—34	25.02	11.62	27.40	15.60	26.84	15.84	13.02	22.30
1931—35	25.82	11.42	28.20	16.14	26.84	16.68	13.06	22.94
1932—36	26.06	11.38	29.38	15.90	25.70	17.42	13.56	23.00
1933—37	25.62	12.00	29.04	15.90	24.74	17.78	13.92	22.76
1934—38	26.48	12.68	30.14	16.02	23.66	18.22	13.94	23.06
1930—38	25.83	12.50	28.64	15.55	25.03	16.71	13.70	22.41

tési alapja, a föld mennyisége nem növekedett az ismertett birtokpolitikai beavatkozás következtében, csak az egészségtelen, nem rentábilis törpegazdaságok hatásterülete szélesbedett és a gyenge minőségű szántóföldek gyarapodtak a legelők feltörése következtében. Az agrárreformnak olyan területen, mint Erdélyben, az lett volna a hivatása, hogy a minőségi (vertikális) élettér-bővítésre helyezze a hangsúlyt: hatást kellett volna gyakorolnia a mezőgazdasági termelésre s ezzel növelnie a mezőgazdasági területek eltartóképességét, és hatást kellett volna gyakorolnia a birtokpolitikai fejlődésre, megakadályozva a földbirtokok további elaprózódását, elősegítve az agrárnépesség egy részének más foglalkozások körében való érvényesülését, hogy ezáltal a revízió alá vont mezőgazdasági üzemek tehermentesüljenek s eleget tehessenek a minőségi követelményeknek. A román „agrárreform“ azonban — politikai szempontoktól vezérelve — éppen az ellenkezőjét cselekedte: a már megmutatott mértékben a pulverizációs folyamat elősegítője és meggyorsítója lett s természetes, hogy a mezőgazdasági termelésre gyakorolt hatása sem pozitív, hanem negatív értelmű.

átlagai métermázsában.

Németalföld	Németország	Norvégia	Olaszország	Spanyolország	Svájc	Svédország	Erdély	Román Ókirályság
23.63	20.64	16.16	9.63	8.64	21.43	20.23	10.88	11.81
28.20	18.30	15.90	11.52	9.16	20.52	20.12	8.70	9.46
27.52	17.46	16.26	11.76	9.10	20.46	19.78	9.00	9.14
27.48	18.38	16.08	12.02	9.26	21.74	19.98	9.38	8.78
28.78	18.92	16.78	11.90	8.78	21.62	20.48	10.42	8.46
30.06	19.78	17.10	12.84	9.16	22.00	22.10	11.44	8.80
29.96	19.90	17.28	12.44	8.90	21.40	21.60	11.34	9.40
29.08	20.56	16.38	12.76	8.68	21.28	20.86	11.56	10.18
29.48	21.18	16.68	13.66	9.08	20.86	21.84	10.64	9.54
28.90	21.56	16.62	14.36	9.20	19.96	22.18	10.14	9.68
28.82	21.50	16.66	13.96	9.34	19.70	23.04	9.56	9.22
28.96	21.68	17.76	14.66	9.44	20.58	23.30	9.24	8.16
29.80	22.02	18.86	14.28	9.36	19.94	23.94	9.22	7.68
29.44	22.16	19.48	14.32	—	20.70	23.88	10.48	8.80
30.24	22.58	19.86	14.38	—	22.34	24.30	10.88	9.52
29.22	22.20	18.37	14.32	9.10	21.07	23.34	10.39	9.72

**Európai országok 1904—13. és 1930—38. évi termésátlagainak
összevetése hektáronként métermázsában.**

O r s z á g	Búza	Rozs	Árpa	Zab	Tengeri
Belgium	+1.55	+1.73	—1.08	+1.51	
Bulgária	+1.32	+1.17	+2.72	+0.33	+1.44
Dánia	+0.66	+0.59	+7.21	+8.62	
Franciaország	+ 2.04	+0.61	+1.59	+1.82	+3.94
Ir szabad állam	+0.48		+1.33	+2.73	
Luxemburg	+1.76	+0.61	—1.54	—0.02	
Magyarország	+1.46	+0.01	+ 0.85	+1.40	+2.95
Nagybritánia	+1.11	—2.04	+1.74	+2.98	
Németalföld	+5.59	+4.49	+2.19	+1.49	
Németország	+1.56	+0.10	+1.00	—0.39	
Norvégia	+2.21	+2.54	+1.44	+4.28	
Olaszország	+4.69	+2.50	+2.14	+1.90	+5.07
Spanyolország	+0.46	+0.77	+1.55		+1.99
Svájc	—0.36	+2.82	0.00	—0.94	+4.39
Svédország	+3.11	+4.71	+4.62	+4.31	
Erdély	—0.49	—0.52	—0.91	—1.43	—0.74
Román Ókirályság	—2.09	+0.98	—1.28	—0.53	—0.98

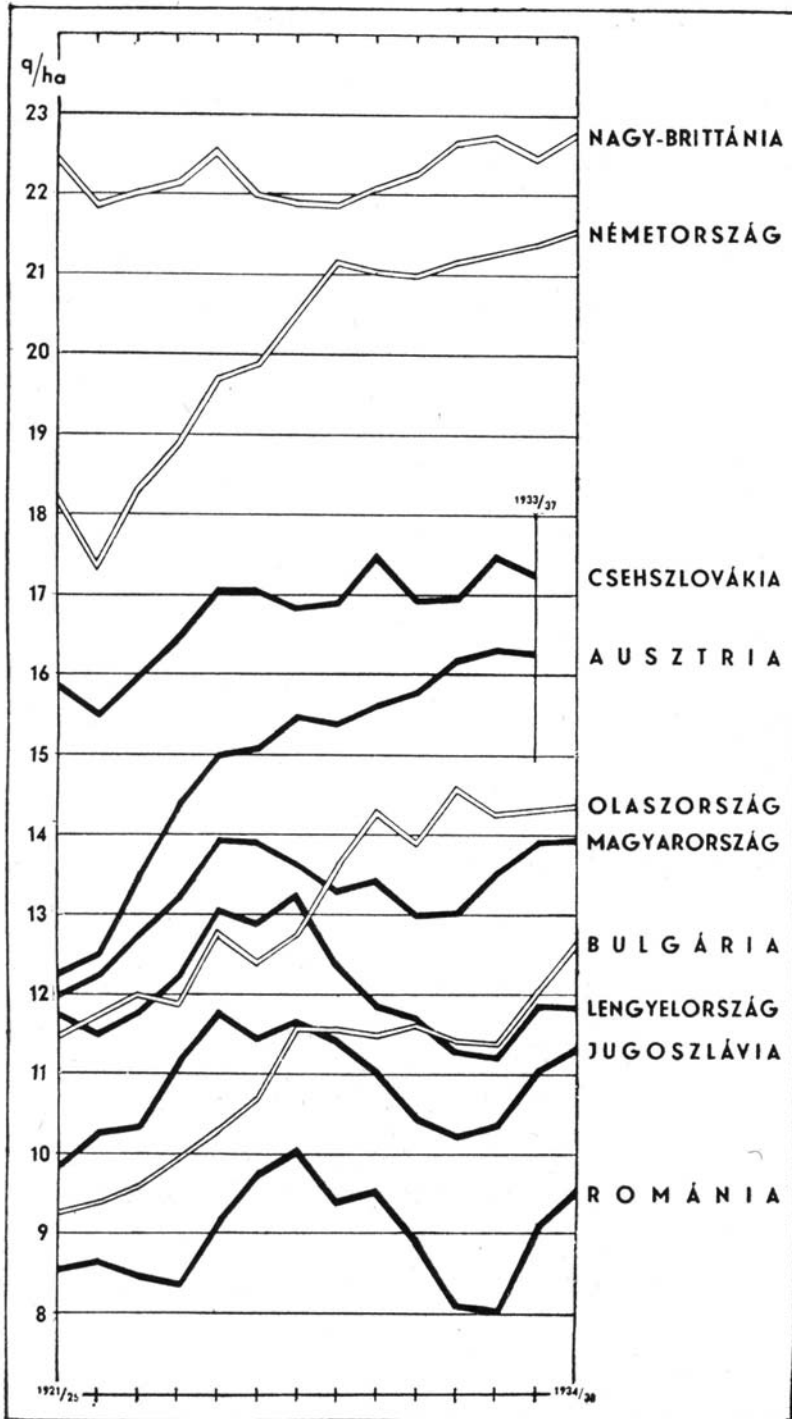
A mellékelt összefoglaló táblázat adatai¹¹⁵ azt bizonyítják, hogy a felsorolt európai államok 1930—38. évi főbb terméseredményei általában jobbák, Erdély és a román Ókirályság 1930—38. évi terméseredményei általában rosszabbak, mint a világháború előtti

¹¹⁵ Forrás: 1904—13: *Annuaire international de statistique agricole* (Institut International d'Agriculture, Service de la Statistique Générale) 1911—12. és 1913—14. évi kötet (Róma, 1914, ill. 1915). 9. és 29. tábla; 1921—38: *M. Stat. Évkönyv* (1923—1939): Nemzetközi adatok.

Az 1904—13. évi termésátlagok az egyes országok háború előtti területeire vonatkoznak. Ezért az 1904—13. és 1930—38. évi termésátlagokat csak azokban az országokban hasonlítottuk össze, ahol az időközben beállt területi változások zavart nem idézhettek elő. Magyarország háború előtti adatait is csak azért vesszük figyelembe, mert a *M. Stat. Közl.* Új s. 66. k. (1901—1915. évi mezőgazdasági termelés) adatai szerint nagyobb eltolódás nem történt a történeti és a trianoni Magyarország 1904—1913. évi termésátlagai között. Ha csak azokat a vármegyéket vesszük, amelyek területük nagyobb részével a trianoni Magyarországhoz tartoznak, úgy a búza 7.1, a rozs 6.6, az árpa 7.2, a zab 6.7 és a tengeri 9.0 q termésátlagot mutat kat. holdanként, míg az elszakított részekkel együtt a búza termésátlaga 6.9, a rozsé 6.4, az árpáé 7.2, a zabé 6.3 és a tengerié 8.8 q. Erdélynél a háború előtti átlag a királyhágóntúli vármegyék, valamint Arad, Bihar, Krassó-Szörény, Szatmár, Szilágy és Temes vármegyék adataiból számítottott ki (vö. *M. Stat. Évkönyv* 1904—13).

A háború előtti időszakban Luxemburg 1906—13., Olaszország 1909—13., Svájc 1908—13. és Svédország 1904—12. évekből jelent adatot s az Ir szabad

A búzatermés hektáronkénti átlagai métermázsában

évtizedben (1904—13).¹¹⁶ A húszas és harmincas évek folyamán a mezőgazdasági termelés Európaszerte jelentős fejlődést mutat, Románia mezőgazdasága azonban stagnál, sőt a húszas években hatalmas visszaesés mutatkozik. Mert „politikai okokból“ a földosztásnál nem vették tekintetbe „a juttatottak munkaképességét és gazdasági felszerelését“ s ezért „nagy számú gazdaságilag gyenge elem jutott földhöz“; mert elvetették az 1918. évi agrárreform-dekrétumnak a juttatott földek közösségben (in obște) való megművelésére vonatkozó elvét („mely lehetővé tette a birtokbahelyezett parasztság gyakorlati nevelését és a nagy üzem technikai előnyeinek megtartását a kisbirtokrendszerben“); mert a birtokbahelyezési pénztár sokhelyt elnézte, hogy „a juttatási egységek kisebbek a törvényben előírt minimumnál“ s így „a földbirtokoknak már a reform előtt is jelentős pulverizációja csak fokozódott“; s mert nem vették számításba „a birtokbahelyezendő parasztság többségének tökeszegénységét és műveltségbeli visszamaradottságát“, — „érthető, — írja IONESCU-ȘIȘEȘTI az *Enciclopedia României* harmadik kötetében, a román mezőgazdaság fejlődését ismertető tanulmányában, — hogy az Ókirályságban éppenúgy, mint a többi tartományban a mezőgazdasági termelés színvonala mind mennyiségi, mind minőségi szempontból visszaesett“.¹¹⁷

állam és Nagybritannia rozs-adata nincs elkülönítve. A háború utáni időszakban Ausztria 1921—37., Csehszlovákia 1921—37. és Spanyolország 1921—36. évekből jelent adatot, de Spanyolország adatközléséből így is hiányzik az 1934. és 1936. évi tengeri-adat. Továbbá hiányzik Franciaország 1937. évi búza-, az Ír szabad állam 1923. évi 1931. évi rozs-, Nagybritannia 1923., 1931. és 1934. évi rozs- és Svédország 1935—37. évi zab-adata. A szóbanforgó országok közül tengeri-adatot általában nem jelent Belgium, Dánia, az Ír szabad állam, Luxemburg, Nagybritannia, Németalföld, Németország (1937—38. évek kivételével), Norvégia és Svédország.

¹¹⁶ Ld. még Vita Sándor, *Erdély mezőgazdaságának helyzetképe*. Hitel 1939 (V) 3. sz. 211—228. és kny., valamint Rónai András, *Erdély gazdasági élete Romániában*. Erdély (kiadja a Magyar Történelmi Társulat), 1940, 246—247.

¹¹⁷ *Enciclopedia României* III. (Agricoltura României), 300. Vö. még C. Garoflid, *Părerii economice și financiare*. Bukarest, 1926, 53.; G. Ionescu-Șișești, *La culture des céréales au point de vue économique et social*. Rapport présenté au XIII-e congrès international d'agriculture de Rome. 1927, 11.; E. M. Branovicovici, *Cereale și comerțul lor în România*. Institutul Economic Românesc, Bukarest, 1929, 10—12.; A. Nasta, *La réforme agraire en Roumanie*. Rapport présenté au XIV-e congrès international d'agriculture de Bucarest. 1929, 27.; C. I. Băicoianu, *Contribution à la solution de la crise agricole*. Bukarest, 1930, 3.; Grintzescu: i. m. 84—95.; E. I. Filitti, *Dezorganizarea producției agricole în România. Cauze și soluții tehnice*. Bukarest, 1937, 14., 40., 59.; G. Ionescu-Șișești et N. Cornățianu, *La réforme agraire en Roumanie et ses conséquences* (Académie Roumaine, Connaissance de la terre et de la pensée roumaines X.). Bukarest 1937, 42—53.; G. Mantu, *Agricultura țărănească în*

A világháborút követő esztendőket tehát méltán nevezi FRUNZĂNESCU „a román mezőgazdaság regeresszív időszaká“-nak,¹¹⁸ s mégha teljes mértékben igazat is adunk IONESCU-ȘIȘEȘTI-nek hogy a terméseredmények visszaesése nem kizárólag csak a föld birtokreformoknak tudható be¹¹⁹ s így nem is kívánjuk a kérdés e vonatkozását kiélezni, meg kell állapítanunk, hogy az az agrárpolitika, amely a háború utáni román földbirtokreformokban, de különösen az erdélyi román földbirtokreformban megnyilatkozik, mentséget alig találhat: annyira primitív a benne testet öltő agrárius szemlélet és annyira felületes az általa javítandó helyzet megítélése. Elismerjük, hogy az időjárási viszonyok sok esztendőben nem kedveztek a romániai mezőgazdaságnak, tudjuk, hogy mennyire oktalan volt nem egy román kormány gazdaságpolitikája s minő romboló hatást gyakorolt a nagy világválság,¹²⁰ de mindez nem semlegesíti a romlásnak azokat a tényezőit, amelyek az „agrárreformok“-kal állanak oksági összefüggésben. Sőt, erdélyi viszonylatban a nemzeti elfogultságot is nehéz mentegetni, azt, ami a magyarság és a németiség gazdasági megrontására történt, s ezen az úton idézett elő válságot a gazdasági élet széles területén. És mivel mentegethetnénk a minden nemzeti vonatkozástól független, tisztán közgazdasági és társadalmi viszonylatoknak a meg nem értését, azok igazi természetének a fel nem ismerését, az erdélyi társadalomban és közgazdasági életben annyira nyilvánvaló s az előbbieken részletesen be is mutatott folyamatoknak és jelenségeknek a számba nem vételét? Ez már nem a nemzeti jellem és a politikai helyzet kérdése, itt már az ország-építés tudományáról van szó.

criza economică și industria la sate. Analele Economice și Statistice, 1937, 1—2. sz. és kny. 3—15.; Frunzănescu, i. m. 128—130. Frunzănescu többek között arra is hangsúlyosan rámutat, hogy amíg az 1905—1914 közötti évtizedben 6.395 ezer ha mezőgazdasági területről 3.354.876 tonna mezőgazdasági termék, elsősorban gabona került kivitelre, addig az 1925—1935 közötti évtizedben 16.899 ezer ha mezőgazdasági területről csak 3.908.710 tonna. Vagyis a háború előtt egy hektár 520 kg. mezőgazdasági termékkel vett részt a romániai kivitelben, míg a háború után ez a részesedés csak 230 kg. s amíg a háború előtti fejátlag 488, addig a háború utáni fejátlag csak 216 kg. (i. m. 129.). Ld. még C. Garoflid, *Regimul agrar în România.* Enciclopedia României I. 581—585.

¹¹⁸ *Evoluția cheștiunii agrare în România*, 130.

¹¹⁹ *Enciclopedia României* III., 300.

¹²⁰ Vö. C. Garoflid, *Politica agricolă.* Enciclopedia României III. 150—152. és G. Ionescu-Șișești, *Agricultura României.* U. o. 301.

Függelék.

I. Az erdélyi román földbirtokreform bibliográfiája.

A román földbirtokreformokkal kapcsolatosan MOLDOVEANU KONSTANTIN *Die grossen Agrarreformen seit dem Weltkrieg* c. bibliográfiai műve (Bukarest, 1939, 73—90.) 179, MITRANY DÁVID *The Land and the Peasant in Rumania. The War and agrarian Reform 1917—21* c. monográfiája (Publications of the Carnegie Endowment for International Peace. Economic and Social History of the World War. Rumanian Series. London, 1930, 597—609.) 141 és PETRASCU N. N. *La réformé agraire roumaine et les réclama-tions hongroises* c. polémikus tanulmánya (Bukarest, 1931, 141—147.) 64, tehát e három bibliográfiai, illetve részletes bibliográfiát közlő forrásmű összesen 384 olyan cikkre, tanulmányra és könyvre utal, amelyek részben vagy egészben az 1918—1921. évi román földbirtokreformokat tárgyalják s e földbirtokreformok megértéséhez — címük után itélve — forrásanyagul szolgálhatnak.

Az erdélyi román földbirtokreform kutatója számára azonban ez a mennyiségében igen gazdag bibliográfia sok csalódást okoz, ha sorjában veszi az itt említett cikkeket, tanulmányokat és könyveket, mert ezek az erdélyi vonatkozásokat csak futólag, felületesen tárgyalják, tudományosan értékesíthető adalékokkal alig szolgálnak; legtöbbjük statisztikai és egyéb forrásanyagot nem is közöl, hanem megelégszik az általános ítéletmondással és a propagandisztikus véleménynyilvánítással.

Részletes és alapos monográfia mindössze két mű. Az egyik a volt román agrárkomité vezetőtitkárának, CONSTANTINESCU MITITZA-nak *L'évolution de la propriété rurale et la réformé agraire en Roumanie* c. francianyelvű tanulmánya (Bukarest, 1925), a másik MITRANY fennebb idézett angolnyelvű monográfiája, Mindkettő részletesen tárgyalja a román agrárnépesség történetét, bőséges adattárt adnak az agrárreformokkal kapcsolatosan s Mitrany az agrárreformok hatását is hosszasan fejtegeti.

Az óromániai parasztság kérdéseinek történeti vázlata természetesen egyiknél sem újszerű, mert ezt már több román történetíró s a gazdaságpolitikusok sorából BASILESCU MIKLÓS *La réformé agraire en Roumanie* c. munkája (Páris, 1919) előttük rögzítette, sőt Basilescu előadta azokat az összefüggéseket is, amelyek az óromániai parasztság kérdéseinek történeti kialakulása és az óromániai agrártörvényhozás között megállapíthatók. Ellenben újszerű az erdélyi parasztság kérdéseinek történeti vázlata, mind Constantinescu-nál, mind Mitrany-nál, mind azokban a ma már csak bibliográfiai szempontból jelentős kisebb monográfikus dolgozatokban, amelyek még Mitrany műve előtt jelentek meg, mint aminő: LAZAR LIVIU SZ *La Mise en Oeuvre de la Réformé Agraire en Roumanie* c. párizsi doktori értekezése (Párizs, 1924), BERCARU VALÉR *La réformé agraire en Roumanie* c. dizsoni doktori értekezése (Párizs, 1928) és DAMIAN C. KONSTANTIN *Reforma agrară din 1918—1921* c. társadalomgazdaságtani tanulmánya (Bukarest, 1928). Az erdélyi történetet Órománia agrártörténetéhez kívánják hangolni s minden történeti kútfőt meghamisítva azt bizonyítani, hogy az 1918. évi erdélyi uralomváltozás idején az erdélyi agrárkérdés éppen olyan forradalmi jellegű, mint az óromániai, s az erdélyi földbirtokreformnak ugyanaz volt a feladata, mint az óromániai földbirtokreformnak, neve-

zetesen: az agrárrevolúció helyett útnak indítani az agrárrevolúciót. Mitrany monográfiájának megjelenése után a vele polemizáló MÓRICZ MIKLÓS mutat rá erre a propaganda érdekében elkövetett történettudományi herezisére s javítja ki a román szerzők tévedéseit *Az erdélyi föld sorsa. Az 1921. évi román földreform* c. magyarnyelvű (Erdélyi Férfiak Egyesülete Jancsó Benedek-Társaságának Könyvei II. Budapest, 1932) és *The Fate of the Transylvanian Soil. A brief account of the Rumanian Land Reform of 1921* c. angolnyelvű munkájában (Budapest, 1934). Itt a kétféle agrártörténet eseményeit és adatait kronologikus sorrendben egymásmellé helyezi s így szemléletesen mutatja be az óromániai és az erdélyi parasztság történetének különbözőségét s az 1918. évi helyzetet ama megdönthetetlen történeti igazságok alapján jellemzi, amelyeket KLEIN GUSZTÁV ADOLF *Soziale und nationale Probleme der Agrarreform in Siebenbürgen* című, a *Deutsche Politische Hefte*-ben megjelent tanulmánya is (Nagyszeben, 1927) világos megfogalmazásban előad.

Adatközlés szempontjából azonban az említett monográfiák mellett még figyelemreméltó: Gr. IONESCU-ȘIȘEȘTI, *La réforme agraire en Roumanie et ses conséquences*. Rapport présenté à la III-ème Section du Congrès International d'Agriculture de Paris en Mai 1923 (Bulletin d'Agriculture de Roumanie, 1923. évi II. k. és *Structure agraire et production agricole de la Roumanie*, Bukarest, 1924, 30—37.); az *Argus* c. közgazdasági lap 1923. december 26-án közölt táblázatait, ismerteti GR. BETHLEN GYÖRGY, *Statistikai adatok az erdélyi agrárreformról* (Erdélyi Gazda 1924 (LV) 14. sz. 141—144. és Magyar Kisebbség 1924 (III). 6. sz. 255—260.); *La réforme agraire en Roumanie et ses résultats d'après les derniers chiffres officiels fin 1924* (Bukarest, 1925) ; A. NASTA, *Reforma agrară și problemele agricole ale Viitorului* (Bukarest, 1926) ; *L'Agriculture en Roumanie*. Album statistique publié à l'occasion du XIV-e Congrès International d'Agriculture (Bukarest, 1929, 70—71.) ; A. NASTA, *La réforme agraire en Roumanie*. La Roumanie Agricole (Bukarest, 1929, 53—65.) és kny. (Bukarest, 1929); A. NASTA, *La réforme agraire en Roumanie*. Rapport présenté au XIV-e Congrès International d'Agriculture de Bukarest. *Actes II: Rapports principaux et rapports* (Bukarest, 1929, 3—32.) és kny. (Bukarest, 1929); E. PETRINI, *Reforma agrară*. Transilvania, Banatul, Crișana și Maramureșul 1918—1928 (Bukarest, 1929) I. 285—314.; E. PETRINI, *La réforme agraire en Roumanie*. Bulletin mensuel de renseignements économiques et sociaux. 1931. évi 3. sz. és kny. (Bukarest, 1931); *L'Agriculture en Roumanie*. Atlas statistique publié par le Ministère de l'Agriculture et des Domaines (Bukarest, 1938, 75.); I. C. VASILIU, *Structura economică a agriculturii românești*. Enciclopedia României (Bukarest, é. n.) III. 304—305.

Végül a tisztán polémikus iratokat és az ú. n. optánsperrel kapcsolatos nemzetközi jogi fejtegetéseket figyelmen kívül hagyván, még kiemeljük a román Kormányzótanács agrárszakértőjének, OSVADÁ C. VAZULNAK *Reforma agrară pentru Transilvania, Banatul, Crișana și Maramureș* cím alatt összefoglalt javaslatait (Bukarest, 1921); DOBRESCU AUREL képviselőnek a *Legea agrară pentru Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș și Regulamentul de aplicare al acestei legi* c. kiadványában írt kommentárjait (Biblioteca Partidului Național Român, Nr. 2. Nagyszeben, 1922); az erdélyi román földreformtörvény kamarai előadójának, IACOB JÁNOSNAK könyvét: *Chestia agrară în Ardeal* (Nagyvárad, 1924); továbbá a következő tanulmányokat: M. CÉCROPID, *La loi agraire en Roumanie et ses conséquences économiques* (Párizs, doktori értekezés, 1924); G. IONESCU-ȘIȘEȘTI, *Reforma agrară și producțiunea*. *Cu un program pentru ridicarea agriculturii* (Institutul Economic

Românesc, Bukarest, 1925); N. D. CORNĂȚEANU, *Die Bedeutung und die Rentabilität der Viehzucht in Rumänien nach der Agrarreform*. Buletinul Agriculturii 1928. évi I. k. és kny. (Bukarest, 1928); M. A. ANTONESCU, *Regimul agrar român și chestiunea opțiunilor unguri* (Bukarest, 1928); M. ȘERBAN, *Die Folgen der Agrarreform auf die sozialen und wirtschaftlichen Verhältnisse in Rumänien* (Berlin, 1929); M. ȘERBAN, *Les conséquences de la réforme agraire sur l'état social et économique de la Roumanie* (Bukarest, 1929) Bulletin de l'Agriculture, Second Série, X. évf. III. k. 5—6. sz. 21—27.; C. FILIPESCU, *L'agriculture roumaine* (Bukarest, é. n. — egybekötte: *Die rumänische Landwirtschaft*); N. D. CORNĂȚEANU, *Reforma agrară și gospodăria noastră agricolă* (Bukarest, 1930); P. Suciu, *Proprietatea agrară în Ardeal. Scurt istoric al dezvoltării ei*. Societatea de Măine, 1931. évi I., 3—4., 6—7. és 8. sz. és kny. (Kolozsvár, 1931); I. C. PUȘCAȘIU, *Agricultura, Reforma Agrară, Colonizările, Cadastrul și Cartea Funduară din Ardeal* (Szatmárnémeti, 1931); I. L. CIOMAC, *Despre stările agrare din Transilvania sub regimul maghiar și cercetări asupra situației exploatărilor agricole după reforma agrară*. Buletinul Ministerului Agriculturii și Domeniilor. 1931. évi I. 1—2. sz.-hoz melléklet és külön (Bukarest, 1931); P. P. NIȚESCU, *Proprietatea parcelară și raționalizarea agricolă* (Kolozsvár, 1931); E. GRINTZESCU, *Le problème du redressement agricole en Roumanie* (Bukarest, 1931); G. A. BASARABEANU, *Proprietatea rurală în România* (Bukarest, doktori értekezés, 1935); A. CSEDŐ, *Reforma agrară în Ungaria și Ardeal* (Nagyvárad, doktori értekezés, 1935); T. POPESCU-BUZĂU, *Problema agricolă în România în prezent, trecut și viitor* (Buzău, doktori értekezés, 1936); E. I. FILITTI, *Dezorganizarea producției agricole în România. Cauze și soluții tehnice* (Bukarest, 1937); G. IONESCU-SIȘEȘTI et N. CORNĂȚEANU, *La réforme agraire en Roumanie et ses conséquences* (Académie Roumaine, Connaissance de la terre et de la pensée roumaines X. Bukarest, 1937); A. FRUNZĂNESCU, *Evoluția chestiunii agrare în România* (Bukarest, 1939); N. CORNĂȚEANU, *La situation et les résultats de L'agriculture roumaine*. Société des Nations: Conférence européenne de la vie rurale 1939. Monographie élaborée par le Service Social: Roumanie (Bukarest, é. n. 19—60); C. GAROFLID, *Politica agricolă*. Enciclopedia României (Bukarest, é. n.) III. 145—154.; G. IONESCU-ȘIȘEȘTI, *Agricultura României*. U. o. III. 295—302. — Német részről KLEIN GUSZTÁV ADOLF idézett tanulmánya mellett CONNERT FRITZ-nek a *Nation und Staat* 1927. évi 4. füzetében megjelent *Zur Frage der Agrarreform in Siebenbürgen* c. közleménye (238—264.) és WITTSTOCK ERWIN *Die Liquidierung des sächsischen Nationalvermögens und die Enteignung der Sieben-Richter-Waldungen* c. könyve (Segesvár, 1931) fejezi ki a román földbirtokformával kapcsolatos álláspontot.¹ Magyar részről számos részlet-tanulmány mellett SEBESS DÉNES *Új Románia földbirtokpolitikája Erdélyben* c. munkája (Budapest, 1921); SZÉKELY JÁNOS *La réforme agraire en Transylvanie et l'histoire* címen írt fejtegetései (La Revue des Études Hongroises et Finno-Ougriennes, 1927, 1—2. sz.); OBERDING JÓZSEF GYÖRGY *Az erdélyi agrárreform* c. tanulmánya (Kolozsvár, kny. az O. M. P. Közgazdasági Szakosztálya „Gazdasági sérelmeink és kívánságaink” c. kiadványának III. kötetéből, 1930), MÓRICZ MIKLÓS már idézett polémikus műve, BARÓTHY JÓZSEF *Magyar föld román kézen* c. kis monográfiája (Budapest, 1940) és a Magyar Statisztikai Társaság (ma: a Gróf Teleki Pál Tudományos Intézet) Államtudományi Intézetének *Die Rumä-*

¹ Wittstock *Bruder, nimm die Brüder mit* c. regényének (Albert Langen-Georg Müller Verlag, München, 1933) háttere éppenúgy a szóbanforgó földbirtokreform, mint Berde Mária *Földindulás* c. regényének (Erdélyi Szépművés Céh, Kolozsvár, 1931).

nische Bodenreform in Siebenbürgen c. kiadványa (Budapest, 1940) ad tájékoztatást az erdélyi román földbirtokreform kérdésében². Ld. még: VENCZEL JÓZSEF, *La Transilvania e la riforma agraria rumena* (Rassegna d'Ungheria, 1941 (I) 10. sz. 726—742. és kny.); *Erdély és az erdélyi román földreform* (Hitel 1940—41 (VI). 3—4. sz. 258—276. és kny.); *Tallózás az erdélyi földreform román irodalmában* (Hitel, 1943 (VIII) 1. sz. 8—24. és kny.). Ez utóbbi tanulmányban részletesem tárgyalom a fennebb idézett román forrásmunkák statisztikai adatközlésének legszembeötlőbb ferdtéseit és azokat a ténybeli tévedéseket, amelyek az erdélyi román földbirtokreform megítélését lényegileg befolyásolhatják³.

² Az erdélyi román földbirtokreformmal kapcsolatos magyar álláspontot a Garoflid-féle törvény életbeléptetésével és végrehajtásával egyidejűleg az Erdélyi Gazdasági Egylet hivatalos közlönye, az *Erdélyi Gazda* (a továbbiakban: EG) és a *Magyar Kisebbség* c. nemzetpolitikai szemle (a továbbiakban: MK) fejezi ki. Az itt megjelent cikkek és tanulmányok legtöbbjére fejtegetéseink során utalni fogunk, de már itt kiemeljük az alábbiakat, illetve utalunk az alábbiakra: F. A., *A földbirtokelosztás jövő képe*. EG 1921 (LII) 19. sz. 115—116., Gróf Bethlen György: *Az új földbirtokreform törvény*. EG 1921 (LII) 10. sz. 67., Dr. Fosztó Béla: *A földreform kérdéséhez*. EG 1922 (LIII) 34. sz. 279—280., Dr. gróf Bethlen György, *Birtokfosztás*. EG 1922 (LIII) 35. sz. 287—288., Dr. Sulyok István: „*Az agrárreform Romániában*“. MK 1922 (I) 5. sz. 159—161., Dr. J. E., *Kép az agrárreformról*. MK 1922 (I) 6. sz. 190—192., B. F., *Széljegyzetek a földbirtokreform végrehajtásához*. EG 1922 (LIII) 49. sz. 383—384. és 50. sz. 389—390.; Dr. gróf Bethlen György, *Az agrárreform várható eredményei*. EG 1922 (LIII) 52. sz. 401—402.; Dr. Pál Gábor, *A székelyföldi közbirtokok és az agrárreform*. MK 1923 (II) 1. sz. 4 — 15. és 2. sz. 46—57.; Dr. Jakabffy Elemér, *Van-e elég föld?* MK 1923 (II) 4. sz. 123—127., Dr. Jakabffy Elemér, *A régi telepések pusztulása*, MK 1923 (II) 9. sz. 319—323.; *Az alkotmány és az agrártörvény*. EG 1923 (LIV) 19. sz. 177—178.; Dr. Szabó András, *Ami nem jogi, hanem hatalmi kérdés*. „*Egyház-kisajátítás a birtokkiszajátítások rendjén*“. MK 1923 (II) 12. sz. 444—449.; *A közép- és nagybirtokok kisajátításához*. MK 1923 (II) 3. sz. 99—103. és 13. sz. 491—493.; Dr. Jakabffy Elemér, *Sorsdöntő agrárreformok*. MK 1923 (II) 15—16. sz. 568—575.; *Válasz Leonte Moldovan kamarai képviselő úrnak*. MK 1923 (II) 21. sz. 804—809.; Dr. Jakabffy Elemér, *Az első panasz*. MK 1925 (IV) 6. sz. 201—203.; *Az erdélyi és bánági telepések panasza a Nemzetek Szövetsége előtt*. MK 1925 (IV) 7. sz. 262—270.; *A Nemzetek Szövetsége Tanácsának 35. üléséről felvett ideiglenes jegyzőkönyv az erdélyi és bánági magyar telepések ügyében*. MK 1925 (IV) 19. sz. 734—743.; Dr. Meskó Miklós, *A harói büntett*. MK 1927 (VI) 8. sz. 318—324.; Br. Bánffy Ferenc, *Az agrárreformok hatása Délkelet Európában*. MK 1928 (VII) 5. sz. 163—167.; Török Bálint, *Az agrárreform 10 éves multja*. EG 1929 (LX) 22. sz. 137—141.; Balogh Arthur, *A Csikmegyei Magánjavak ügye a Népszövetség előtt*. MK 1932 (XI) 7—8. sz. 203—210.; Balogh Arthur, *A csikmegyei határőrcsaládok panaszának elintézése a Nemzetek Szövetségének Tanácsa előtt*. MK 1932 (XI) 24. sz. 745—757.; *Szerban Mihály kisebbségi alminiszter úrnak átadott emlékiratunk*. MK 1933 (XII) 6. sz. 185—186.; Hegedüs Nándor, *Mi van az agrárreform számai mögött?* MK 1936 (XV) 18. sz. 485—487.; Gyárfás Elemér, *Az első kísérlet*. MK 1937 (XVI) 2. sz. 70. — Az Országos Magyar Párt közgazdasági szakosztályának *Gazdasági sérelmeink és kívánságaink* c. kiadványában ld. Dr. Szász Ferenc, *Az agrárreformmal kapcsolatban még megoldandó kérdések* (I. k. 1926, 38—53.); gróf Teleki Domokos, *Az agrárreformmal kapcsolatos sérelmek* (II. k. 1929, 127—133.); Dr. Oberding József György, *Az agrárreform és az agrárreformmal kapcsolatban megoldásra váró kérdések* (III. k. 1930, 315—423.).

³ Itt javítom ki e tanulmányomnak a gör. kat. és gör. kel. egyházi vagyonnal kapcsolatos elírását. A történeti Erdély területén 1895-ben a gör. kat. és gör. kel. egyházi vagyon csak 56.582, illetve 29.838 kat. hold. A tallózás 16. lapján közölt adatok nem a történeti Erdély, hanem az ott idézett Enescu-féle statisztikában felvett erdélyi és keletmagyarországi részek adatai (vö. u. o. 5. lap). Egyben utalunk arra, hogy a jelen tanulmány 43. lapján és a fenti tanulmány 16. lapján közölt azonos jellegű birtokstatisztikában a naszódvidéki és karánsebesi közvagyon adatai azért különböznek, mert a tallózás készületekor csak Suciú Péter és Kenéz Béla adatai voltak birtokomban.

II. Az erdélyi román földbirtokreform északerdélyi helyzetképe.

A fennebb említett román forrásmunkák közül az *Argus* c. közgazdasági lap 1923 december 26-i statisztikája mellett egyedül CONSTANTINESCU MITITZA *L'évolution de la propriété rurale et la réforme agraire en Roumanie* c. 1925-ben megjelent monográfiája közöl megyei adatokat; így a második bécsi döntés folytán felszabadult keletmagyarországi és északerdélyi vármegyék területén kisajátított ingatlanok végösszegét — bibliográfiánk segítségével — Constantinescu nyomán állapíthatjuk meg. A Constantinescu-féle statisztika alapján ez a végösszeg 1,472.693 kat. hold¹, de nyilvánvaló, hogy a kisajátított területek minket most közelebből érdeklő végösszege ennél jóval kisebb, mert a fenti adat Bihar, Kolozs, Maros-Torda, Udvarhely és Háromszék vármegyéknek azokat a kisajátított területeit is tartalmazza, amelyek e vármegyéknek a bécsi határon túlfekvő részein találhatók. Az *Erdélyrészi Földreform Tanulmányi Bizottságának* adatgyűjtése ezt a végösszeget 1,205.221, illetve 1,270.596 kat. holdban állapította meg² s — úgy véljük — ez a végösszeg jobbára kimeríti az északerdélyi román földbirtokreform anyagát, habár tudatában vagyunk annak, hogy az ilyen utólagos adatgyűjtés sohasem lehet egészen tökéletes és teljes. Az idő múlásával sok adat feledésbe merül, sok adatrögzítő irat elkallódik s az utólagos adatgyűjtést a meglévő írásos dokumentumok felületes és pontatlan volta is jelentékenyen megnehezíti. A hibák és hiányok azonban — a Constantinescu-féle adatokkal való összevetés alapján — legfőnnebb néhány százaléknyit tehetnek ki; így az Erdélyrészi Földreform Tanulmányi Bizottságának adatait tudományos értékelés szempontjából is nyugodtan vehetjük számításba.

1. A kisajátított területek főbb adatai.

Az Erdélyrészi Földreform Tanulmányi Bizottsága adatait egyfelől a földbirtokreformmal kapcsolatos hivatalos dokumentumok, irattári források, elsősorban a földbirtokreform idején készült különleges

¹ Vö.: Constantinescu, i. m. 404. (az *Argus* adatait ld. Erdélyi Gazda 1924. (LV) 14. sz. 142.)

	Constantinescu kat. hold.	Argus négyzögöl	Argus kat. hold.
Beszterce-Naszód	25.051	1085	18.129
Bihar	476.625	1338	495.188
Csík	134.754	—	109.208
Háromszék	60.011	197	55.393
Kolozs	155.390	916	95.624
Maros-Torda	104.489	1227	75.842
Máramaros	68.155	788	64.907
Szatmár	208.884	1586	169.270
Szilágy	115.917	37	117.654
Szolnok-Doboka	102.048	946	87.500
Udvarhely	21.364	591	20.707
	<i>összesen: 1.472.693</i>	<i>711</i>	<i>1,309.422</i>

Ezek a megyei adatok azonban csak azzal a megfontolással vehetők össze a mi megyei adatainkkal, hogy az adatfelvételek idején a megyei beosztások nem azonosak.

² Vö. az Erdélyi Földreform Tanulmányi Bizottságának adattárával, amely egyfelől az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület statisztikai és birtokpolitikai osztályán, másfelől a Gróf Teleki Pál Tudományos Intézet Államtudományi Intézetében tanulmányozható.

telekkönyvek, másfelől a kisajátítást szenvedett földbirtokosok részéről kitöltött kérdőívek közléseinek felhasználásával rögzítette. A fennnebb említett két végösszeg közül az első túlnyomórészt az irattári forrásokon alapszik s itt a kérdőívek adatai csak abban az esetben vettek figyelembe, ha az adatszolgáltató földbirtokos közölte a kisajátított földbirtok fölosztását is, mert az a statisztikai feldolgozás, amelynek 1,205.221 kat. hold a végösszege, arra törekedett, hogy a kisajátított ingatlanok felhasználására vessen fényt, vagyis bemutassa: milyen mértékben részesültek a kiosztott földekben az ú, n. igényjogosultak, továbbá a községek, az egyházak, a különböző községi és állami intézmények és maga az állam. A másik végösszeg viszont túlnyomórészt a kérdőívek adatain alapszik s itt az irattári források csak kiegészítő szerepet töltek be, mert az a statisztikai feldolgozás, amelynek 1,270.596 kat. hold a végösszege, arra törekedett, hogy a kisajátítást szenvedett birtokosok főbb adatait rögzítse, A különbséget sajátos okokra vezethető vissza. Az irattári források amennyire részletesek a kiosztott birtokok vagy birtokrészek leírásában, éppen annyira szűkszavúak és hiányosak más vonatkozásban: csak elszórtan adnak támpontot arra, hogy a kisajátított birtokosnak mennyi földtulajdona volt a kisajátítások előtt, a kisajátított ingatlanon kívül hol volt még ingatlana stb., de megtörténik az is, hogy az irattári forrás elegyíti a kisajátított ingatlanokat, nem jelöli meg az egyes birtokrészek volt tulajdonosait, nem utal a kisajátított ingatlanok tulajdoni jellegére stb. A kérdőíves anyag viszont, amely éppen ezekben a vonatkozásokban ad eligazítást, a kisajátítás alá vont területek mértékében rendszerint eltér az irattári anyagtól, mert az adatszolgáltató földbirtokosok többsége a telekkönyvi vagy kataszteri adatot közli, míg az irattári források minden esetben a földbirtokreform idején készült új felmérés adatait tartalmazzák. Ezért az a statisztikai feldolgozás, amely túlnyomórészt a kérdőívek közlésén alapszik, nagyobb összeget mutat, mint az, amely túlnyomórészt az irattári forrásokat veszi számba, mert a telekkönyvi és kataszteri adatok is általában meghaladják a földbirtokreform idején sebtében készített felmérések eredményeit.

Az Erdélyrészi Földreform Tanulmányi Bizottságának adataira azonban lehetőséget nyújt arra is, hogy ezt a különbséget eltüntessük. Községről-községre, sőt birtokról-birtokra haladva összehasonlítottuk a két adatsort: a földbirtokosok közlését helyesbítettük az irattári források alapján (vagyis a földreformos felmérések adatait vettük irányadónak), az irattári források hiányait pedig pótoltuk helyi adatgyűjtéssel, s így a kisajátított területek végösszegét 1,223,485 kat. holdban rögzítettük.³ Egyben megállapítottuk, hogy abszolút mértékben Szatmár vármegye részesedése a legnagyobb (220.468,5 kat. hold), majd Bihar, Maros-Torda, Szilágy, Csík, Háromszék, Kolozs és Szolnok-Doboka vármegyék következnek (mind 100 ezer kat. holdnál nagyobb részesedéssel),

³ Ezeket a munkálatokat az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület áldozatkész közreműködésével, az Egyesület statisztikai és birtokpolitikai osztályának segítségével végeztük el. Vö. *Az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület munkája 1942—1943* (Kolozsvár, 1943) c. kiadványában közölt jelentésünkkel (179—193.: *Az erdélyi román földbirtokreform északerdélyi helyzetképe*: „1940 október 20-án az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület gr. Teleki Pál miniszterelnöktől arra kapott megbízást, hogy az 1940. október 19-én létesített Erdélyrészi Földreform Tanulmányi Bizottságával karöltve gyűjtse össze az erdélyi román földbirtokreform adatait és azokat dolgozza fel. Az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület elnöksége e megbízás alapján statisztikai és birtokpolitikai ügyosztályát földreformtanulmányi munkakörre alakította át s az ügyosztály ettől fogva a múlt év végéig ebben a minőségben működött, mint az Erdélyrészi Földreform Tanulmányi Bizottságának statisztikai irodája.“

1. A román földbirtokreform során kisajátított területek az egyes vármegyék összes területéhez képest*.

V á r m e g y e	Összes terület	Kisajátított terület	
		kat. holdakban	az összes terület %-ában
Beszterce-Naszód	741.873	34.533	4.7
Bihar	677.448	166.125	24.5
Csík	844.803	120.035	14.2
Háromszék	585.984	109.504	18.7
Kolozs	464.244	103.658	22.3
Maros-Torda	828.252	148.644	17.9
Máramaros	616.567	74.041	12.0
Szatmár	806.906	220.469	27.3
Szilágy	711.999	121.855	17.1
Szolnok-Doboka	709.360	103.014	14.5
Udvarhely	459.383	13.915	3.0
Ugocsa	59.349	7.692	13.0
Összesen:	7,506.168	1,223.485	16.3

azután Máramaros vármegye (közel 75 ezer kat. hold részesedéssel), végül Beszterce-Naszód, Udvarhely és Ugocsa vármegyék (50 ezer kat. holdon aluli részesedéssel). A vármegyék összes területeihez viszonyítva ugyancsak Szatmár vármegye kisajátított területei állanak az élen (27.3 százalék), majd Bihar (24.5), Kolozs (22.3), Háromszék (18.7), Maros-Torda (17.9), Szilágy (17.1), Szolnok-Doboka (14.5), Csík (14.2), Ugocsa (13.0), Máramaros (12.0) következik, végül Beszterce-Naszód (4.7) és Udvarhely vármegye (3.0 százalék).

A kisajátított 1,223.485 kat holdból:

szántó	273.025,3	kat. hold	22.3%
kert	2.972.0	„	0.2%
rét	76.914,8	„	6.3%
szőlő	687,0	„	*
mezőgazdasági	353.599,1	„	28.9%
legelő	360.145.5	„	29.4%
erdő	477.373,7	„	39.0%
nádas	1.444.8	„	0.1%
nem termő	30.921,9	„	2.5%

Az egyes vármegyék részesedése a különböző művelési ágakban természetesen változó, mert az egyes vármegyék jellege is más a művelési ágak szempontjából (vö. 2. sz. táblázattal).⁴

* Az összes területet az egyes vármegyék adóközségeinek területét és kataszteri tiszta jövedelmét művelési áganként és osztályonként az 1909. évi V. tc. alapján végrehajtott kataszteri kiigazítás után, 1914-ben közlő, már többször idézett füzetek alapján állapítottuk meg. A M. Stat. Szemle 1940 (XVIII). 8—9. sz. 701. l.-ján ezt a területet vármegyei részletezés nélkül 7,489.919 kat. holdban rögzíti; a különbség abból áll elő, hogy mi a volt trianoni határ mentén fekvő községek régi (teljes) területét vettük, tehát nem voltunk tekintettel a községek területében éppen a trianoni határ megvonása miatt beállt változásokra.

⁴ Adatfeldolgozásunk során a négyszögöket — technikai okokból — tizedes holdakká alakítottuk át, olyképpen, hogy az egy kat. holdat kitevő 1600 négyszögöl-

2. A román földbirtokreform során kisajátított területek megoszlása főbb művelési ágak szerint.

V á r m e g y e	A kisajátított										
	összes	szántó	mező gazda- sági	legelő	erdő	egyéb	szántó	mezőgazdasági	legelő	erdő	egyéb
Beszterce-Naszód	34.533,3	5.692,4	7.470,2	14.574,5	11.725,1	763,5	16,6	21,6	42,2	34,0	2,2
Bihar	166.124,8	75.306,1	85.105,4	40.375,8	32.734,0	7.909,6	45,3	51,2	24,3	19,7	4,8
Csík	120.034,8	2.510,9	12.353,0	47.263,1	58.905,7	1.513,0	2,1	10,3	39,4	49,1	1,2
Háromszék	109.504,4	7.072,3	10.077,8	46.778,6	51.762,2	885,8	6,5	9,2	42,7	47,2	0,8
Kolozs	103.658,1	26.401,5	40.442,0	30.588,9	29.050,6	3.576,6	25,5	39,1	29,6	28,0	3,3
Maros-Torda	148.643,5	23.554,5	30.006,2	51.782,9	62.934,0	3.920,4	16,0	20,2	34,8	42,3	2,6
Máramaros	74.041,2	901,4	3.937,6	8.262,5	61.409,7	431,4	1,2	5,3	11,2	82,9	0,6
Szatmár	220.468,5	74.090,6	87.519,8	46.681,9	78.644,8	7.622,0	33,6	39,7	21,2	35,7	3,4
Szilágy	121.855,4	32.017,7	39.022,6	33.682,8	45.889,6	3.260,4	26,3	32,0	27,6	37,7	2,7
Szolnok-Doboka	103.013,8	22.023,6	29.946,8	35.394,5	35.475,2	2.197,3	21,4	29,1	34,4	34,4	2,1
Udvarhely	13.915,5	1.375,4	2.854,4	2.066,6	8.821,8	172,7	9,9	20,5	14,9	63,4	1,2
Ugocsa	7.691,7	2.078,9	4.863,3	2.693,4	21,0	114,0	27,3	63,2	35,0	0,3	1,5
Összesen	1,223.485,0	273.025,3	353.599,1	360.145,5	477.373,7	32.366,7	22,3	28,9	29,4	39,0	2,6

A kisajátított szántóterületek nagyobbak az átlagnál Biharban (45.3 százalék), Szatmárban (33.6), Ugocsában (27.3), Szilágyban (26.3) és Kolozsban (25.5); kisebbek az átlagnál Szolnok-Doboka, Beszterce-Naszód, Maros-Torda, Udvarhely, Háromszék, Csik és Máromaros vármegyében.

A kisajátított mezőgazdasági (szántó-, kert-, rét- és szőlő-) területekben való részesedést jobbra a szántóterület előbbi arányszámai szabják meg. Így nagyobb az átlagnál Ugocsában (63.2), Biharban (51.2), Szatmárban (39.7), Kolozsban (39.1), Szilágyban (32.0) és Szolnok-Dobokában (29.1); kisebb az átlagnál Beszterce-Naszód, Udvarhely, Maros-Torda. Csik, Háromszék és Máromaros vármegyében.

A kisajátított legelő- és erdőterületek arányszámai azonban már fordított sorrendet mutatnak. A legelőterület arányszáma nagyobb az átlagnál Háromszéken (42.7), Beszterce-Naszódban (42.2), Csikban (39.4), Ugocsában (35.0). Maros-Tordában (34.8), Szolnok-Dobokában (34.4) és Kolozsban (29.6); kisebb Szilágy, Bihar, Szatmár, Udvarhely és Máromaros vármegyében. Az erdőterület arányszáma nagyobb az átlagnál Máromarosban (82.9), Udvarhelyen (63.4), Csikban (49.1), Háromszéken (47.2). Maros-Tordában (42.3); kisebb Szilágy, Szatmár, Szolnok-Doboka, Beszterce-Naszód, Kolozs, Bihar és Ugocsa vármegyében.

Általában megállapíthatjuk, hogy a mezőgazdasági területben az országrész alföldies nyugati szegélye vezet. Különösképpen a székelyhídi (78.3), érmihályfalvi (70.0), nagykárolyi (69.2), halmi (63.2), nagyváradi (60.9), szalárdi (60.6), cséffai (58.5), nagyszalontai (50.2) és csengeri járás (50.2 százalékkal); a belső erdélyi részekben csak az oklándi (64.6) és mezőbándi járás (60.0) mutat feltűnően nagy arányszámot. A legelő- és erdőterületekben viszont az északi, északkeleti és keleti részek dominálnak; így északon a felsővisói (97.4), aknasugatagi (95.6), kápolnokmonostori (94.5), dragomérfalvi (91.1), nagybányai (87.7), técsői (87.3), magyarláposi (81.0), avasújavárosi (71.4) és szilágycsehi járás (70.4); északkeleten az óradnai (92.5) és a besztercei felső járás (88.5); keleten a parajdi (98.1), kézdi (96.0), orbai (95.8), régeni felső (93.6), gyergyótölgyesi (93.0), gyergyószentmiklósi (91.1), szépvízi (89.8), régeni alsó (85.0), csikszeredai (83.0), sepsi (75.3), erdőszentgyörgyi (74.7), székelyudvarhelyi (72.3), és székelykeresztúri járás (70.0); egyebütt az élesdi (82.2), bánffyhungyadi (76.9), nagyilondai (76.9), krasznai (76.3) és zsbói járás (72.3) arányszáma feltűnő a legelő- és erdőterület szempontjából.

2. A kisajátítást szenvedett földbirtokosok főbb adatai.

Az Erdélyrészi Földreform Tanulmányi Bizottságának adatgyűjtése a második bécsi döntés után a visszatért keleti és erdélyi részekre megállapított közigazgatási beosztás⁵ 1789 községére terjedt ki s ennek az adatgyűjtésnek az eredményeképpen megállapítható, hogy 1453 községben történt, 258 községben pedig nem történt földbirtokkisajátítás. Tisztázatlan maradt 74 község kérdése, azonban ezentúl a községeknél feltételezhető, hogy szintén kiestek a román földbirtokreform köréből. A földbirtokkisajátítással érintett 1453 község közül 1154 község földreformos helyzetképét a már említett különleges telekkönyvek alapján, 299 községét pedig e telekkönyvekkel egyenlő értékű hivatalos irattári

ből az első és az utolsó nyolcvan négyszöglet elhanyagoltuk s a közbeeső egységeket (80—1519) kilenc egyenlő (egyenként 160 négyszöglet kitevő) csoportba osztottuk.

⁵ Vö. az 1780—1940. M. E. sz. rendelettel (*Bp. Közlöny* 1940 november 3-i 250. sz.). Természetesen a második bécsi döntéssel felszabadult keleti és erdélyi részek egyes vármegyéit és járásait csak a volt trianoni határig vettük figyelembe.

anyag feldolgozásával sikerült rögzíteni. Így az Erdélyrészi Földreform Tanulmányi Bizottsága a második bécsi döntéssel visszatért keleti és erdélyi részek román földreformos viszonylatainak több mint 95 százalékára nyújt megbízható felvilágosítást és bőséges adattárat.

Eszerint a szóbanforgó 1,223.485 kat. hold 4370 birtokostól, 5528 birtokból sajtátított ki az alábbi megoszlásban:

	A kisajátítást szenvedett		
	birtokosok száma	birtokok száma	birtokok területe (kh.)
Beszterce-Naszód	287	315	34.533,3
Bihar	283	401	166.124,8
Csík	327	391	120.034,8
Háromszék	495	586	109.504,4
Kolozs	466	600	103.658,1
Maros-Torda	467	630	148.643,5
Máramaros	206	226	74.041,2
Szatmár	451	616	220.468,5
Szilágy	637	828	121.855,4
Szolnok-Dohoka	519	691	103.013,8
Udvarhely	209	220	13.915,5
Ugocsa	23	24	7.691,7
Összesen	4370	5528	1.223.485,0

A kisajátítást szenvedett birtokosok és birtokok közül

	birtokosok száma	birtokok száma	birtokok területe (kh.)
50 holdon aluli	1923	1938	8.228,5
50—100 holdas	213	226	7.175,7
100—500 holdas	801	927	81.503,4
500 holdon felüli ismeretlen nagyságú	421	1117	593.712,8
összes magánbirtokok	3358	4208	692.651,0
összes közbirtokok	1012	1254	443.567,5
kincstári birtokok		66	66.462,1
ismeretlen jellegű	?	?	20.804,4
mindössze	4370	5528	1.223.485,0

E két összefoglaló és a mellékelt (3. sz.) táblázat⁶, valamint a rendelkezésünkre álló részletező adatsorok alapján megállapíthatjuk:

a) Az erdélyi román földbirtokreform egyetlen birtokcsoportnak sem kegyelmezett: a kisajátítást szenvedett 100 holdon aluli birtokosok (2136 birtokos), az összes kisajátítást szenvedettek 48,8 százalékát jelentik s habár a tőlük kisajátított terület nem túlságosan nagy, mindössze 15.404,2 kat. hold, de a kisajátítási mérték ezeknél is éppen olyan súlyos, mint a nagyobb birtokoknál, hiszen az egyes birtokosok tulajdonában talált összes ingatlanoknak

az 50 holdon aluli törpe- és kisbirtokosoknál	51,4
az 50—100 holdas kisbirtokosoknál	53,3
a 100—500 holdas középbirtokosoknál	44,3
az 500 holdon felüli közép- és nagybirtokosoknál	62,6

százaléka esett kisajátítás alá.

⁶ Az „összes kisajátított területek“ rovatból hiányzik a kincstári és az ismeretlen jellegű birtokok területe (66.462,1+20.804,4 = 87.266,5 kat. hold). Az „ismeretlen nagyságú“-nak jelzett magánbirtok az, amelynek előző területe nem volt megállapítható.

b) A kisajátított közbirtokok száma 1012 (1254 birtoktest) s a kisajátítást szenvedett közbirtokok vesztesége 443.567,5 kat. hold, ami az összes kisajátított területek 36,2 százalékát jelenti.

c) A törpe- és kisbirtokok vonalán feltűnő Szilágy, Szatmár, Szolnok-Doboka, Háromszék, Kolozs, Beszterce-Naszód és Maros-Torda vármegye részesedése, a közbirtokok vonalán Csík, Háromszék és Bihar vármegye vesztesége. Ez arra mutat, hogy a kisajátítások e része bizonyos jól megfontolt nemzetiségi célkitűzéseket követett.

d) Nemzetiségi szempontból⁷ természetesen a magyarság áll az élen (86.1 százalék); a zsidóság 5.9, a románság 4.9, a németség 2.9 százalékkal vesz részt a földbirtokreformban. A magyarság — eltekintve Beszterce-Naszód, Máramaros és Ugocsa megyéktől — mindenütt 87.3—97.8 százalékát adta a kisajátított területeknek; a németség is magas arányszámmal szerepel Beszterce-Naszód vármegyében (57.6 százalék), a zsidóság Ugocsa vármegyében (68.4 százalék), de a románság legnagyobb hozzájárulása sem nagyobb 37.6 százaléknál (Máramaros vm.) s a Beszterce-Naszód vármegyei 16.7 százalékos arányszámtól eltekintve, a románság arányszámai mindig a 10 százalék alatt, de általában a 2—4 százalék között mozognak. Összesítve:

	a kisajátított			
	birtokosok száma	terület kat. hold	%	
magyar	3074	978.253,0	86.1	80.0
német	384	32.319,9	2.9	2.6
román	561	55.761,9	4.9	4.6
zsidó	338	67.316,6	5.9	5.5
egyéb	13	2.567,1	0.2	0.2
összesen	4370	1.136.218,5	100.0	92.9
kincstár		66.462,1		5.4
ismeretlen		20.804,4		1.7
mindössze		1.223.485,0		100.0

⁷ A felszabadult keletmagyarországi és északerdélyi vármegyék 1910. évi főbb anyanyelvi adatai (százalékos arányszámokban) az alábbiak:

	magyar	német	román
Beszterce-Naszód	8.4	19.4	69.1
Bihar	63.7	1.0	32.1
Csík	85.2	0.7	12.2
Háromszék	90.6	0.4	8.3
Kolozs	47.1	1.1	49.7
Maros-Torda	57.2	5.7	34.7
Máramaros	21.4	18.2	50.7
Szatmár	52.7	2.4	44.4
Szilágy	36.7	0.5	60.4
Szolnok-Doboka	23.2	2.8	72.7
Udvarhely	97.7	1.0	1.1
Ugocsa	52.7	3.4	41.4
<i>Összesen:</i>	<i>51.4</i>	<i>4.1</i>	<i>42.1</i>

3. A román földbirtokreform során kisajátított területek a kisajátítást szenvedett földbirtokosok nemzetisége szerint.

Vármegye Birtokcsoport	Összes kisajátí- tott területek	Magyar	Német	Román	Zsidó	Egyéb	Magyar	Német	Román	Zsidó	Egyéb
		nemzetiségű birtokosoktól kisajátított területek									
		kat. holdakban					százalékban				
V Á R M E G Y É N K É N T											
Beszterce-Naszód	32.057,9	8.029,1	18.477,2	5.358,7	192,9		25,0	57,6	16,7	0,6	
Bihar	157.791,3	139.035,0	2.362,0	3.487,4	12.276,2	630,7	88,1	1,5	2,2	7,8	0,4
Csík	118.181,0	115.527,2		1,7	2.652,1		97,8		*	2,2	
Háromszék	102.448,0	97.339,6	503,7	4.587,6	15,8	1,3	95,0	0,5	4,5	*	*
Kolozs	102.987,6	92.484,1	116,3	3.051,4	7.335,8		89,8	0,1	3,0	7,1	
Maros-Torda	128.287,8	112.224,2	3.888,6	3.276,5	8.898,5		87,3	3,0	2,6	6,9	
Máramaros	50.728,3	12.038,2	5.840,9	19.086,9	13.432,2	330,1	23,7	11,5	37,6	26,5	0,6
Szatmár	210.830,6	194.317,8	141,9	6.354,4	8.933,8	1.082,7	92,2	*	3,0	4,2	0,5
Szilágy	121.248,1	111.087,9	38,2	4.334,5	5.617,5	170,0	91,6	*	3,6	4,6	0,1
Szolnok-Doboka	95.109,3	83.155,6	945,8	6.222,8	4.432,8	352,3	87,4	1,0	6,5	4,7	0,4
Udvarhely	13.164,2	11.944,7	5,3		1.214,2		90,7	*		9,2	
Ugocsa	3.384,4	1.069,6			2.314,8		31,6			68,4	
Összesen	1.136.218,5	978.253,0	32.319,9	55.761,9	67.316,6	2.567,1	86,1	2,9	4,9	5,9	0,2
B I R T O K C S O P O R T O N K É N T											
50 holdon aluli	8.228,5	6.150,7	1.131,6	284,4	658,1	3,7	74,7	13,7	3,5	8,0	*
50—100 holdas	7.175,7	4.884,9	235,0	297,5	1.758,3		68,1	3,3	4,1	24,5	
100—500 „	81.503,4	65.578,6	872,7	2.379,6	12.500,7	171,8	80,5	1,1	2,9	15,3	0,2
500 holdon felüli	593.712,8	539.359,5	3.859,3	8.052,6	41.358,7	1.082,7	90,8	0,6	1,4	7,0	0,2
Ismeretlen nagys.	2.030,6	1.789,4	240,9	0,3			88,1	11,8	*		
Magánbirtok	692.651,0	617.763,1	6.339,5	11.014,4	56.275,8	1.258,2	89,2	0,9	1,6	8,1	0,2
Közbirtok	443.567,5	360.489,9	25.980,4	44.747,5	11.040,8	1.308,9	81,3	5,9	10,0	2,1	0,3
Összesen	1.136.218,5	978.253,0	32.319,9	55.761,9	67.316,6	2.567,1	86,1	2,9	4,9	5,9	0,2

3. A kisajátítást szenvedett közbirtokok főbb adatai.

A kisajátított birtokok sorában a közbirtokok⁸ mind mennyiségük-nél, mind jellegük-nél fogva külön figyelmet érdemelnek. A „szociális“ célkitűzésű erdélyi román földbirtokreform a vizsgált keletmagyarországi és északerdélyi részekben 443.567,5 kat. hold közbirtokot sajátított ki, amelyből

	kat. hold	%
alapítványi vagyon	1.740,5	0.4
egyházi vagyon	141.722,0	31.9
közbirtokosság	142.539,1	32.1
községi birtok	90 630,5	20.4
urbéri birtok	7.771,4	1.7
egyéb „közbirtok“ ⁹	59.164,0	13.3
összesen	443.567,5	100.0

A kisajátított közbirtokok túlnyomórésze tehát egyházi, közbirtokossági és községi vagyon. A 4. sz. táblázat tájékoztat e három közbirtokfajta nemzetiségi viszonylatairól is: a kisajátított egyházi vagyonok 92,8, a kisajátított közbirtokosságok 79,7 és a kisajátított községi vagyonok 72,9 százaléka magyar volt. A községi birtokok szempontjából Szatmár, Háromszék, Beszterce-Naszód és Csík vármegye vezet, vagyis azok a vármegyék, amelyek vagy teljes egészükben, vagy legalább is igen tekintélyes részükben a magyarság, illetve a németiség életterébe tartoznak. A kisajátított közbirtokosságoknak több mint 75 százaléka meg éppen Csík és Háromszék vármegyéből telik ki, azokból a vármegyékből, amelyekben a románság elenyésző kisebbség volt. Az egyházi birtokok vonalán viszont Bihar, Csík és Kolozs vármegyén a hangsúly, mert Bihar vármegyében volt birtokos a nagyváradi róm. kat. püspökség és káptalan, Csík vármegyében ősi jogon majdnem minden róm. kat. egyházközségnek volt birtoka s Kolozs vármegyéhez tartozott az erdélyi róm. kat. Státus iskolai célokra rendelt három nagyobb kiterjedésű uradalma. A kisajátítások során a felszabadult keletmagyarországi és északerdélyi részekben:

a római katolikus egyház	114.881,9	kat. holdat
a református egyház	12.963,6	„
a luteránus egyház	4.304,0	„
az unitárius egyház	1.984,1	„
a magyar gör. kat. egyház	1.649,5	„
az örmény kat. egyház	352,3	„
a rutén gör. kat. egyház	4,3	„
a zsidó szentegylet	0,3	„
a fenti egyházak összesen	136.140,0	kat. holdat
a görög rítusú „román“ egyházak	5.582,0	„
az egyházak összesen	141.722,0	kat. holdat

veszítettek, vagyis a „román“ egyházak 3,9 százalékaival szemben a „nem román“ egyházak 96 százalékkal szerepelnek a veszteségeknek ebben a csoportjában.

⁸ Közbirtok alatt általában az ú. n. korlátolt forgalmú birtokokat értjük a kincstári birtokok nélkül. Vö. Venczel József, *Tallózás az erdélyi földreform román irodalmában*. Hítel 1943 (VIII) 1. sz. és kny. (4—8.: a korlátolt forgalmú birtokok az 1895. évi birtokstatisztika tükrében).

⁹ Túlnyomórészt bankok és iparvállalatok földbirtokai.

4. A román földbirtokreform során kisajátított „közbirtokok“.

V á r m e g y e	A kisajátított							A földbirtok- reform során kiosztott kincstári birtokok
	összes „közbirto- -kok“	alapítványi vagyonok	egyházi vagyonok	közbirtokos- ságok	községi birtokok	úrbéri birtokok	egyéb „közbirto- -kok“	
	k a t . h o l d a k b a n							
Beszterce-Naszód	22.299,8		2.425,3	562,3	17.938,5	63,0	1.310,7	2.429,1
Bihar	78.422,5		75.764,3	171,8	762,5	1.078,0	645,9	
Csík	101.614,4		19.997,9	67.036,8	10.103,2		4.476,5	1.853,8
Háromszék	79.809,3	67,9	8.296,7	40.392,2	23.563,8	1.775,2	5.713,5	4.583,5
Kolozs	23.566,7	153,7	13.514,8	880,0	4.422,2	1.053,0	3.543,0	352,9
Maros-Torda	26.700,7	91,5	6.921,1	1.204,7	2.294,0	631,1	15.558,3	20.355,7
Máramaros	35.671,2		488,9	24.739,2	134,5	133,1	10.175,5	23.312,9
Szatmár	37.146,9	190,0	4.759,9	878,3	23.650,2	1.360,6	6.307,9	5.447,7
Szilágy	11.732,6	926,7	3.850,5	95,5	1.632,2	556,4	4.671,3	489,1
Szolnok-Doboka	17.418,0	310,7	3.479,5	21,7	5.786,6	1.121,0	6.698,5	7.541,3
Udvarhely	8.832,6		2.057,4	6.556,6	155,7		62,9	96,1
Ugocsa	352,8		165,7		187,1			
Összesen	443.567,5	1.740,5	141.722,0	142.539,1	90.630,5	7.771,4	59.164,0	66.462,1
Ebből: magyar	360.489,9	215,3	131.479,1	113.645,7	66.188,2	3.554,6	45.407,0	
német	25.980,4		4.304,0	6.171,2	13.938,6	84,1	1.482,5	
román	44.747,5	1.523,9	5.582,0	22.545,3	10.492,3	3.966,4	637,6	
zsidó	11.040,8		0,3				11.040,5	
egyéb	1.308,9	1,3	356,6	176,9	11,4	165,3	596,4	

4. A kiosztott területek és a juttatás mértéke.

A kisajátított 1,223.485 kat. hold a földbirtokreform második szakaszában az ú. n. igényjogosultak, az egyházak, a politikai községek és községi intézmények, valamint az állam és intézményei között került kiosztásra az alábbi mértékek szerint (vö. 5. sz. táblázatunkkal):

	kat. hold	%
„igényjogosultak“	257.387,9	21.0
politikai községek	712.100,9	58,2
köztelek és temetők	1.390,5	0,1
állattenyésztési alapok	4.942,4	0,4
sportterek	1.805,0	0,1
általában községek	720.238,8	58,9
görög rítusú egyházak	24.152,9	2,0
egyéb egyházak	4.603,6	0,4
általában egyházak	28.756,5	2,4
állami iskolák	13.215,7	1,1
különböző közintézmények ¹⁰	19.281,9	1,6
„állami tartalék“ ¹¹	153.653,8	12,5
általában állam	186.151,4	15,2
ismeretlen jellegű kiosztás	30.950,4	2,5
összesen	1.223.485,0	100,0

Az „igényjogosultak“ pártolása átlagon felüli a volt trianoni határ mentén telepítési vidéknek szánt járásokban (érmihályfalvi 59,2, székelyhídi 54,1, nagykárolyi 50,8, szalárdi 46,1, cséffai 45,7, nagyváradi 41,5, szatmári 34,8, margittai 33,6, tasnádi 32,4, erdődi 30,6 százalék), Kolozs és Szolnok-Doboka vármegye egyes részein, továbbá Beszterce-Naszód és Maros-Torda vármegye mezősegi területein, valamint a Székelyföldnek a romanizálás szempontjából előtérbe állított pontjain. A politikai községek részesedése általában átlagon felüli az erdőkben gazdag vidékeken, így Máramarosban (94,8 százalék), ahol hatalmas kiterjedésű kincstári és közbirtokossági vagyonok alakították át községi birtokokká, a székely vármegyékben, ahol a székely közvagyonok tönkretételét célozta ez a művelet, de egyéb helyeken is, feltűnő módon Szokiok-Doboka vármegye nagyilondai járásában (78,4 százalék) és Beszterce-Naszód vármegye óradnai járásában (97,9 százalék), ahol a román földbirtokreformnak pozitív román célkitűzései voltak, különösképpen az óradnai járásban, hiszen itt egyébként is érintetlenül maradtak a naszódi volt 2. román határhoz közel hatalmas erdősegei és közlegelői. Az „állami tartalék“, illetve az állam kezelésében hagyott, de legalább is jogilag az állam nevében álló birtokrészek Szatmár vármegyében a legnagyobb tömegűek s ezek a „rezervák“ itt a volt trianoni határ mentén létesített román telepek megerősítésére szolgáltak*.

¹⁰ Mezőgazdasági kamarák, államvasútak, erdészeti hivatalok, véderő stb.

¹¹ Mindaz, ami forrásaink szerint az állam nevében áll s adatgyűjtésünk értelmében végleges kiosztásra nem került.

* E telepekkel kapcsolatosan ld. Függelék VIII: a román telepítési mozgalom.

5. A román földbirtokreform során kiosztott földbirtokok fölhasználása.

V á r m e g y e	Összesen kiosztott terület	„Igény-jogosultak“	Egyházak	Politikai községek	Állam és állami intézmények	Ismeretlen jellegű kiosztás	Igény-jogosultak	Egyházak	Politikai községek	Állam és állami intézmények	Ismeretlen jellegű kiosztás
		részese d e s e					részese d e s e				
	k a t . h o l d a k b a n						%				
Beszterce-Naszód	34.533,3	5.059,2	858,9	23.805,7	3.802,8	1.006,7	14,7	2,5	68,9	11,0	2,9
Bihar	166.124,8	63.082,8	6.706,6	66.744,7	24.367,8	5.222,9	38,0	4,0	40,2	14,7	3,1
Csík	120.034,8	14.584,0	2.059,1	75.049,7	26.273,0	2.069,0	12,1	1,7	62,5	21,9	1,7
Háromszék	109.504,4	5.138,7	1.009,5	78.183,9	23.023,9	2.148,4	4,7	0,9	71,4	21,0	2,0
Kolozs	103.658,1	30.392,5	3.844,7	55.846,9	13.485,8	88,2	29,3	3,7	53,9	13,0	*
Maros-Torda	148.643,5	20.236,6	2.837,2	104.674,2	12.396,3	8.499,2	13,6	1,9	70,4	8,3	5,7
Máramaros	74.041,2	2.311,7	6,2	70.179,1	1.544,2		3,1	*	94,8	2,1	
Szatmár	220.468,5	65.210,9	3.558,5	94.151,7	53.592,7	3.954,7	29,6	1,6	42,7	24,3	1,8
Szilágy	121.855,4	23.509,5	4.161,5	70.153,5	16.520,1	7.510,8	19,3	3,4	57,6	13,5	6,2
Szolnok-Doboka	103.013,8	22.852,5	2.854,4	70.264,7	6.908,1	134,1	22,2	2,8	68,2	6,7	0,1
Udvarhely	13.915,5	1.951,5	569,1	8.645,7	2.449,8	299,4	14,0	4,1	62,1	17,6	2,2
Ugocsa	7.691,7	3.058,0	290,8	2.539,0	1.786,9	17,0	39,8	3,8	33,0	23,2	0,2
Összesen:	1.223.485,0	257.387,9	28.756,5	720.238,8	186.151,4	30.950,4	21,0	2,4	58,9	15,2	2,5

6. A román földbirtokreform során földhöz juttatott „igényjogosultak“ részesedése.

V á r m e g y e	Ismeretlen		Felsorolt		Magyar	Német	Román	Egyéb
	nemzetiségű földhöz juttatott „igényjogosultak“							
	száma	részesedése (kat. hold)	száma	részesedése (kat. hold)				
Beszterce-Naszód	291	163,0	3.729	4.896,2	108,8	399,8	3.760,6	627,0
Bihar	1.131	2.007,4	28.793	61.075,4	23.990,2	35,1	33.523,2	3.526,9
Csík	763	2.069,9	3.564	12.514,1	2.950,1	2,1	9.497,9	64,0
Háromszék	177	110,7	4.280	5.028,0	3.304,4	7,0	1521,6	195,0
Kolozs	1.271	2.423,5	18.973	27.969,0	3.612,7	14,6	23.751,6	590,1
Maros-Torda	654	939,3	17.170	19.297,3	6.136,1	184,5	12.062,5	914,2
Máramaros	193	707,3	1.497	1.604,4	35,3	4,2	1.527,3	37,6
Szatmár	486	2.112,7	28.204	63.098,2	16.099,7	1.349,6	44.731,8	917,1
Szilágy	220	407,1	18.303	23.102,4	4.359,4	22,6	18.284,1	436,3
Szolnok-Dohoka	787	1.060,9	18.161	21.791,6	3.144,4	63,2	18.117,2	466,8
Udvarhely	6	9,1	1.714	1.942,4	1.661,0	2,0	229,8	49,6
Ugocsa		2.497,0	416	561,0	479,0		64,1	17,9
Összesen	5.979	14.507,9	144.804	242.880,0	65.881,1	2.084,7	167.071,7	7.842,5
A juttatottak száma:				144,80	40.873	1.428	96.643	5.860
A juttatottak arányszáma (%)				100,0	28,2	1,0	66,7	4,0
A juttatás „ (%)				100,0	27,1	0,9	68,8	3,2
Nemzetiségi arányszám 1910-ben				100,0	51,4	4,1	68,942,1	2,4

7. A román földbirtokreform során kiosztott területek megoszlása a részesítettek nemzetisége szerint.

Vármegye	Összes	Magyar	Német	Román	Egyéb	Ismeretlen	Állam és állami intézmények	Nem magyar honosok	Magyar	Német	Román	Egyéb	Ismeretlen	Állam és állami intézmények	Nem magyar honosok
		nemzetiségük							nemzetiségük						
	részesedés(e) k at. holdakban								részesedése %-ban						
Beszterce-Naszód	34.533,3	1.765,2	2.826,2	24.291,3	627,0	1.169,8	3.802,8	51,0	5,1	8,2	70,3	1,8	3,4	11,0	0,2
Bihar	166.124,8	47.371,1	41,4	78.432,7	8.004,4	7.230,4	24.345,8	699,0	28,5	*	47,2	4,8	4,4	14,6	0,4
Csík	120.034,8	47.668,0	2,1	41.486,7	64,1	4.138,9	26.250,5	424,5	39,7	*	34,6	0,1	3,4	21,8	0,3
Háromszék	109.504,4	66.444,7	7,0	16.554,3	194,9	2.259,2	22.990,9	1.053,4	60,7	*	15,1	0,2	2,0	21,0	0,9
Kolozs	103.658,1	16.192,9	14,6	69.304,8	590,0	2.511,5	13.474,0	1.570,3	15,6	*	66,9	0,6	2,4	12,9	1,5
Maros-Torda	148.643,5	35.407,9	2.715,6	86.829,2	914,2	9.438,6	12.343,5	994,5	23,8	1,8	58,4	0,6	6,3	8,3	0,7
Máramaros	74.041,2	3.063,1	1.451,6	57.884,2	9.390,9	707,2	1.544,2		4,1	2,0	78,2	12,7	0,9	2,1	
Szatmár	220.468,5	48.974,6	2.223,4	108.693,0	917,4	6.067,4	53.592,7		22,2	1,0	49,3	0,4	2,7	24,3	
Szilágy	121.855,4	20.910,0	22,6	75.038,5	1.446,4	7.917,8	16.520,1		17,1	*	61,6	1,2	6,5	13,5	
Szolnok-Doboka	103.013,8	15.610,4	739,5	78.094,0		466,9	6.908,1		15,1	0,7	75,8	0,4	1,2	6,7	
Udvarhely	13.915,5	10.213,4	2,0	851,3	49,6	308,4	2.442,7	48,1	73,4	*	6,1	0,3	2,2	17,6	0,3
Ugocsa	7.691,7	1.224,9	125,0	2.023,1	17,8	2.514,0	1.786,9		15,9	1,6	26,3	0,2	32,7	23,2	
Összesen	1.223.485,0	314.846,2	10.171,0	639.483,1	22.683,6	45.458,1	186.002,2	4.840,8	25,7	0,8	52,3	1,9	3,7	15,2	0,4

Már most nemzetiségpolitikai szempontból megállapíthatjuk, hogy	a 150.783 „igényjogosult” közül	szám	%	nemzetiségi arányszám ¹²	index ¹³
	magyar	40.873	28.2	51.4	54.8
	német	1.428	1.0	4.1	24.4
	román	96.643	66.7	42.1	158.4

Az „igényjogosultak” között kiosztott földből (vö. 6. sz. táblázatunkkal):

	kat. hold	%	nemzetiségi arányszám ¹²	index ¹³
magyar részesedés	65.881,1	27.1	51.4	52.7
német „	2.084,7	0.9	4.1	21.9
román „	167.071,7	68.8	42.1	163.4

Tehát a magyarság 45.2—47.3 százalékkal gyengébben részesült, mint ahogy nemzetiségi arányszámához képest részesülhetett volna, a németiség meg éppen 75.6—78.1 százalékkal gyengébben, amikor a románság 58.4—63.4 százalékkal erősebben részesült. S ezek a viszonylatok lényegileg nem módosulnak akkor sem, ha számításba vesszük az egyházi juttatásokat is és a községi juttatásokban való eszményi részesedést, amit a valóságban egyáltalán nem érvényesült *objektív arányosítás* segítségével számítottunk ki.¹⁴ E szerint (vö. 7. sz. táblázatunkkal¹⁵):

	kat. hold	%	nemzetiségi arányszám ¹²	index ¹³
magyar részesedés	314.846,2	25.7	51.4	50.0
német „	10.171,0	0.8	4.1	19.5
román „	639.483,1	52.3	42.1	124.2
egyéb nemzetiségek ismeretlen nemzetiségek	22.683,6	1.9		
állam	45.458,1	3.7		
nem magyar honosok	186.002,2	15.2		
összesen	1,223.485,0	100,0		

¹² Az 1910. évi népszámlálás alapján.

¹³ Ha a nemzetiségi arányszám = 100.

¹⁴ A politikai községek, köztelkek, temetők, állattenyésztési alapok és sportterek javára történt minden juttatás — számításaink szerint — annak a nemzetiségnek a részesedését növeli, amely az illető (részesülő) községben meghaladja a község lakosságának a nyolcvan százalékát. Ha egy nemzetiség sem haladja meg a nyolcvan százalékot, akkor a juttatott terület arányosan megosztott mindazon nemzetiségi csoportok között, amelyeknek a száma meghaladja a község lakosságának a húsz százalékát (az 1910. évi népszámlálás szerint). Természetesen újból hangsúlyozzuk: ennél az arányosításnál nem számoltunk azzal a sajnálatos körülménnyel, hogy e területeknek az adminisztrációja a román megszállás idején úgy vitetett, hogy a magyarság legtöbb esetben nem válhatott e területek hasznélvezőjévé.

¹⁵ Az „állam és állami intézmények” rovatban található mindazt, ami „állami tartalék” és amit állami iskolák s különböző közintézmények kaptak. E rovat végösszege azért különbözik az 5. tábla hasonló rovatának végösszegétől, mert bizonyos mennyiség a következő rovatba tolódtott át, ahol „nem magyar honosok” címmel azokat a területeket vesszük számba, amelyeket a bécsi határon túlfekvő községekben lakó egyének, illetve ott működő iskolák és intézmények kaptak.

III. Az erdélyi és a román ókirálysági földbirtokreform összevetése.

Az erdélyi román földbirtokreform nemzetiségpolitikai kilengései — miként arra már rámutattunk — elsősorban azokból az eltérésekből származnak, amelyek az erdélyi és a román ókirálysági földreformtörvény és a földbirtokreform célkitűzése, magatartása és végrehajtása között megállapítható. Különösképpen kiemeljük, hogy az ókirálysági földreformtörvény 4. §-a értelmében csak olyan birtokokat lehetett kisajátítani, amelyeknek művelhető területe meghaladja a 100 hektárt (174 kat holdat), viszont az erdélyi földreformtörvény alapján ki lehetett sajátítani bárminő ingatlant; az ókirálysági földreformtörvény 8. és 9. §-a értelmében minden birtokból meg kellett hagyni legalább 100 hektár (174 kat. hold) művelhető területet, míg az erdélyi törvényben ilyen szigorú rendelkezés nincsen; az ókirálysági földreformtörvény 6. §-a az egy tulajdonos kezén lévő birtokokból csak azokat tekinti egy jószágtestnek, amelyek egy községben vagy közeli (szomszédos) községekben fekszenek s az előbbi mértékeket minden jószágtestre külön vonatkoztatja, míg az erdélyi törvény minden birtokot egybevesz s a mértékeket nem a jószágtestekre, hanem magára a tulajdonosra, tehát az összes jószágtestekre együtt és egyszer alkalmazza; továbbá az ókirálysági földreformtörvény 7. §-a értelmében a jogi személyek birtokainak — jelentéktelen kivételektől eltekintve — csak a művelhető részét lehetett kisajátítani, míg Erdélyben általában mindent; végül az ókirálysági földreformtörvény nem ismerte az erdőkisajátítást, míg Erdélyben a kisajátított területek tekintélyes része éppen az erdőkből telt ki. Most ha számbavesszük az északerdélyi kisajátított birtokokat, azt találjuk, hogy 2655 olyan birtok került kisajátítás alá; amelynek megelőzőleg nem volt 174 kat. hold művelhető területe: így ha Erdélyben is érvényesülnek az ókirálysági törvény enyhébb intézkedései, akkor a 4. §. alapján 82.397,6 kat. hold mentesült volna a kisajátítás alól, amelyből erdő 19.850,9 kat. hold, legelő- és mezőgazdasági terület 62.546,7 kat. hold. A 8. és 9. §. intézkedésének erdélyi érvényesülése további ke- reken 30.000 kat. hold mezőgazdasági terület mentesülését jelenthette volna. A 6. §. alapján viszont mentesítendő lett volna további 50.764,5 kat. hold, mert a földbirtokreform előtt nem volt jószágtestenként leg- alább 174 kat. hold művelhető terület s 11.970,3 kat. hold, hogy a kisa- játítások után jószágtestenként maradjon legalább 174 kat. hold művel- hető terület, tehát összesen 62.734,8 kat. hold, amelyből erdő 31.478,7 kat. hold, legelő- és mezőgazdasági terület 31.256,1 kat. hold. Az említett négy törvényszakasz eltérése tehát északerdélyi viszonylatban 175.132,4 kat. holdat jelent, amely területből erdő 51.329,6 kat. hold, legelő és mezőgazdasági 123.802,8 kat. hold. Ehhez járul — az ókirálysági 7. §. szándékának megváltoztatása következtében — 120.894,9 kat. hold legelő- terület, mint a minden elfogadható indok nélkül kisajátított közlege- lők területe, s az erdőkisajátítás törvénybeiktatása folytán: 477.373,7 kat. hold erdőterület, amelyből már az előbbieken számbavettünk 51.329,6 kat. holdat. Vagyis a két törvény szándék- és intézkedésbeli különbsége — csak a fenti eltéréseket véve figyelembe —: 123.802,8 kat. hold túlnyomórészt mezőgazdasági terület, 120.894,9 kat. hold legelő, 477.373,7 kat. hold erdő, összesen 722.071,4 kat. hold vegyes művelési ágakhoz tartozó terület, amely a keleti és északerdélyi részekben kisa- játított összes ingatlanok 59 százaléka. Természetesen az arányszám nem mindenütt egyforma: legmagasabb Máramarosban (88,7) és a székely vármegyékben (Háromszék: 81,9, Udvarhely: 78,2, Csík: 70,6, Maros-

Torda: 67.6), az átlaghoz közel áll Szolnok-Dobokában (58.9), átlagon aluli Szilágyban (53.3), Szatmárban (48.8), Kolozsban (47.3), Biharban (39.0) és Ugocsában (15.4).

IV. Az erdélyi román földbirtokreform hatása a birtokmegoszlásra.

Az erdélyi román földreformtörvény kamarai előadója, IACOB JÁNOS, már többször idézett jelentésének utolsó részében számbaveszi a tervbevett földbirtokreform várható eredményeit. E számbavétel során megállapítja, hogy a 100 holdon aluli birtokcsoportok növekedése az igényjogosultak földhöz juttatása révén 1.6 millió, a községi legelők és erdők létesítésével 500 ezer, összesen 2.1 millió kat. holdra becsülhető, vagyis a törpe- és kisbirtokok kiterjedése a földbirtokreform végrehajtása után 10,985.743 kat. hold lesz a földbirtokreform előtti 8,885.743 kat. holddal szemben s a 100 holdon felüli (közép- és nagy-) birtokcsoportok birtokállománya 3,926.744 kat. holdra fog csökkenni. Így „a földosztás következtében... eltűnnek a latifundiumok és a nagybirtokok. Történetivé válik a feudális rendszer utolsó maradványa is”.¹⁶

Iacobnak az a számítási ötlete, hogy ami kisajátítás alá kerül, az teljes egészében a „nagy“-birtok mennyiségét és arányát kisebbiti és a „kis“-birtok mennyiségét és arányát növeli, később, a földbirtokreform végrehajtása során és után, nagy népszerűsége tett szert és az alábbi egyszerű statisztikai művelet forrásává lett.¹⁷

1. a 10 hektáron aluli (törpe) birtokok összes területe 1919-ben	2,536.738 Ha	
2. az 1921. évi földreformtörvény alapján kiosztott összesen	1,663.809 Ha	
3. a 10 hektáron aluli (törpe) birtokok összes területe a földbirtokreform után	<u>4,200.547 Ha</u>	4,200-547 Ha
4. a 10—100 hektáros (kis) birtokok változást nem szenvedett összes területe		2,153.117 Ha
5. a 100 hektáron felüli (közép- és nagy) birtokok összes területe 1919-ben	2,751.457 Ha	
6. az 1921. évi földreformtörvény alapján kisajátított összesen	1,663.809 Ha	
7. a 100 hektáron fölüli (közép- és nagy) birtokok összes területe a földbirtokreform után	<u>1,087.648 Ha</u>	1,087.648 Ha
		<u>7,441.312 Ha</u>

Vagyis a román földreformszakértők szerint az erdélyi román földbirtokreform hatása a birtokmegoszlásra az volt, hogy amíg a földbirtokreform előtt:

törpebirtok	2,536.738 Ha	34.10%
kisbirtok	2,153.117 Ha	28.93%
közép- és nagybirtok	2,751.457 Ha	36.97%

addig a földbirtokreform után:

törpebirtok	4,200.547 Ha	56.45%
kisbirtok	2.153.117 Ha	28.93%
közép- és nagybirtok	1.087.648 Ha	14.62%

¹⁶ Iacob, *Chestia agrară în Ardeal*, 63—64.

¹⁷ Vö. Constantinescu, i. m. 413.; Nasta, *Reforma agrară și problemele agriculturii în România*, 9.; Bercaru, i. m. 62.; *L'Agriculture en Roumanie 1929*, 71.; *La*

Az erdélyi és a román ókiráltsági földbirtokreform összevetése.

V Á R M E G Y E	Az 1921. évi román ókiráltsági földreformtörvény							az összes kisajátított területek %-ában
	4. §-a	8. és 9. §-a	6. §-a	4., 6., 8., és 9. §-ai	7. §-a	ált. rendel- kezései	vonatkozó rendelkezései	
	értelmében a kisajátítás alól <i>ad analogia n</i> mentesítendő							
	m a g á n -			köz-		magán- és köz-		
	b i r t o k o k t e r ü l e t e							
	túlnyomórészt mezőgazdasági terület				legelő	erdő	összesen	
k a t . h o l d a k b a n								
Beszterce-Naszód	1.913,5	415,5	1.025,7	3.354,7	7.276,5	11.725,1	22.356,3	64,7
Bihar	4.293,6	4.648,0	5.825,8	14.767,4	17.265,9	32.734,0	64.767,3	39,0
Csik	3.320,7	809,1	437,2	4.567,0	21.305,3	58.905,7	84.778,0	70,6
Háromszék	4.947,6	926,3	2.822,7	8.696,6	29.281,5	51.762,2	89.740,3	81,9
Kolozs	6.003,4	4.200,0	4.605,3	14.808,7	5.156,9	29.050,6	49.016,2	47,3
Maros-Torda	16.343,3	4.092,1	2.098,6	22.534,0	14.960,6	62.934,0	100.428,6	67,6
Máramaros	763,8	188,0	33,3	985,1	3.312,1	61.409,7	65.706,9	88,7
Szatmár	6.963,9	6.634,0	5.436,9	19.034,8	9.924,8	78.644,8	107.604,4	48,8
Szilágy	9.012,7	3.276,6	4.383,7	16.673,0	2.349,9	45.889,6	64.912,5	53,3
Szolnok-Doboka	7.994,6	3.817,1	4.446,3	16.258,0	8.960,9	35.475,2	60.694,1	58,9
Udvarhely	750,4	248,2	140,6	1.139,2	918,0	8.821,8	10.879,0	78,2
Ugocsa	239,2	745,1	—	984,3	182,5	21,0	1.187,8	15,4
Összesen	62.546,7	30.000,0	31.256,1	123.802,8	120.894,9	477.373,7	722.071,4	59,0

E szerint a közép- és nagybirtok területe 60.47 százalékkal csökkent, a törpebirtok területe pedig 65.59 százalékkal gyarapodott.

Csakhogy az idézett szerzők mindegyike közli a földkiosztás hivatalos eredményét s e szerint:

az igényjogosultak jutaléka	151.653,96 Ha
községi erdők	418.361,43 „
községi legelők	484.805,24 „
az állam igazgatásában maradt erdők	179.162,00 „
kiosztásra alkalmatlan területek	36.442,78 „
közérdekű rezervák	93.383,62 „
összesen:	1,663.809,03 Ha

Tehát a kisajátított területeknek csak 27.15 százaléka (451.653,96 hektár) került kétséget kizáróan a 10 hektáron aluli birtokcsoportba, mint a földnélküli s törpebirtokos igényjogosultak jutaléka; 18.57 százalékról (308.988,40 hektárról) e vonatkozásban szó sem lehet; mert ennek egyrésze az állam kezén maradt (erdők), illetve az állam nevében van (rezervák), másrésze viszont, kiosztásra alkalmatlan lévén, kiosztásra nem is került; a maradék 54.27 százalék (903.166,67 hektár), pedig, mint községi erdő és legelő, kevés kivétellel 10 hektárnál nagyobb, nem ritkán 100 hektárnál is nagyobb egységekben osztatott szét a községek között. De számításba veendő az is, hogy — az északerdélyi adattár értelmében — kisajátítás alá nemcsak 100 hektárnál nagyobb ingatlanok és birtokok kerültek, hanem még 10 hektárnál kisebb birtokok is, vagyis a f e n t i s t a t i s z t i k a i m ű v e l e t m i n d a k i o s z t á s , m i n d a k i s a j á t í t á s o l d a l á n d ű r v á n t o r z í t j a a v a l ó s á g o s v i s z o n y l a t o k a t . A közép- és nagybirtok csökkenése távolról sem olyan nagy mérvű, miként azt a román földreformszakértők mutatták, mert a kisajátítás a többi birtokcsoportokat is érintette s mert a kisajátított területek tekintélyes hányadából — községi erdők és legelők formájában — újból 100 hektárnál nagyobb egységek létesültek; a kisbirtok nem maradt változatlan kiterjedésű, mert a kisajátítás is érintette, de meg a juttatásokból is részesült; a törpebirtok gyarapodása pedig semmiképp sem nagyobb 18 százaléknál, mert a törpebirtok a földbirtokreform után sem haladja meg a hárommillió hektárt, vagyis arányszámának változása

	nem	hanem
a földbirtokreform előtt	34.10	34.10
a földbirtokreform után	56.45	40.16

Északerdélyi viszonylatban természetesen még pontosabb számításokat végezhetünk. Itt a 100 holdon felüli magánbirtokok 698.051 kat. holddal kevesbedtek, tehát megelőző területük 44.1 százalékaival s így a földbirtokreform után az összes területnek csak 11.8 százalékát jelentik, szemben a földbirtokreform előtti 21.1 százalékos részesedésükkel. A 100 holdon felüli magánbirtokok rovására kisajátított ingatlanokból azonban csak 271.985 kat. hold került a 100 holdon aluli birtokkategóriákba, mert a 100 holdon felüli közbirtokok ugyancsak gyarapodtak, mégpedig 426.066 kat. holddal, megelőző területük 25.7 százalékaival s így a 100 holdon felüli közbirtokok a földbirtokreform után 27.8 százalékat

Roumanie Agricole (Nasta) 62—63.; Nasta, *La réforme agraire en Roumanie* (Actes II.) 28.; *Transilvania, Banatul, Crișana și Maramureșul 1918—1928* (Petrini) I. 314.; Filipescu, i. m. 8.; Mitrany, i. m. 211.; Petrini, *La réforme agraire en Roumanie*, 41.; Suciú, i. m. 91.; Ciomac, i. m. 89.; Frunzãnescu, i. m. 113. — Az itt közölt számolási vázlat az 1929. évi Bukarestben megrendezett XIV. nemzetközi mezőgazdasági kongresszus alkalmával kiadott művekben és az ott elhangzott jelentésben rögzítődött.

**A birtokmegoszlás változása a román földbirtokreform
következtében.¹⁸**

Megnevezés	A 100 kat. holdnál			Összes
	nagyobb		kisebb köz- és magán	
	köz-	magán-		birtokok (kat. hold)
A földbirtokreform előtt	¹⁾ 1,659.266	¹⁾ 1,583.834	4,263.068	7,506.168
Kisajátítva	²⁾ 502.055	³⁾ 698.051	⁴⁾ 23.379	1,223.485
Kiosztva	⁵⁾ 928.121	885.783	⁶⁾ 295.364	1,223.485
A földbirtokreform után	2,085.332		4,535.053	7,506.168
Előző terület %	22.1	21.1	56.8	100.0
Új terület %	27.8	11.8	60.1	100.0
Gyarapodás (+) } kh	+426.066	—698.051	+271.985	—
Apadás (-) } %	+25.7	—44.1	+6.4	—

teszik ki az összes területnek a földbirtokreform előtti 22.1 százalékos részesedésükkel szemben. A 100 holdon aluli birtokcsoportok, a köz- és magánbirtokok együtt, mindössze 6.4 százalékkal gyarapodtak s az összes területhez képest arányszámuk a földbirtokreform után sem több 60.4 százaléknál, szemben a földbirtokreform előtti 56.8 százalékos részesedésükkel. Tehát az erdélyi román földbirtokreform birtokpolitikai hatása a magántulajdonban lévő törpe- és kisbirtokok szempontjából — annak ellenére, hogy különösképpen a törpebirtokoknak a számát olyan katasztrófális mértékben növelte — nem jelentékeny: ezeknek a birtokkategóriáknak az ingatlygyarapodása — fenti számvetésünk értelmében — aránylag kicsiny; jelentős ellenben a 100 holdon felüli közbirtokoknak, elsősorban a községi birtokoknak a gyarapodása, vagyis a román földbirtokreform birtokpolitikai hatása éppen azon a területen mutatkozik a legerősebbnek, amely területen — láttuk — a földbirtokreform a legnagyobb mértékben és a legkegyetlenebb módon vezetett írtó hadjáratot.¹⁹ Valójában a román agrárpolitikusok csak addig beszéltek a korlátolt forgalmú birtokok átkos voltáról, amíg az évszázadok során kialakult közbirtokok egységét megbonthatták, s mihelyt ezzel a bontó művelettel végeztek s a közbirtokok hagyományos rendszerét felborították, sürgősen maguk is korlátolt forgalmú birtokok létesítéséhez fogtak hozzá, s az erdő- és legelőbirtokoknak nagyarányú átcsoportosításával újabb lehetőségeket teremtettek az eleve elhatározott nemzetiségpolitikai célok megvalósítására.²⁰

¹⁸ *Jegyzet:* 1. A többször idézett *Magyarországi Gazdacimtár* alapján; 2. a kisajátítás alá vont kincstári birtokokkal együtt; 3. a kisajátított ismeretlen nagyságú és jellegű birtokkal együtt; 4. a kisajátított 100 holdon aluli magánbirtok + 7.974,4 kat. hold 100 holdon aluli közbirtok; 5. a politikai község és az állam részesedése, valamint az ismeretlen jellegű juttatások; 6. az igényjogosultak és az egyházak részesedése, valamint azok az ingatlanok, amelyeket a politikai községeknek juttattak s amelyek nem nagyobbak 100 kat. holdnál, illetve amelyekkel a község birtokállománya nem lett nagyobb 100 kat. holdnál (összesen 9.219,7 kat. hold).

¹⁹ A román földbirtokreformnak ezzel a vonatkozásával részletesebben az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület statisztikai osztályának titkára, *dr. Bratyinka Jenő* foglalkozik, kinek — mint a román földbirtokreformra vonatkozó anyag összegyűjtésében és feldolgozásában legközvetlenebb munkatársamnak — e helyen töl-mácsolom hálás köszönetemet.

²⁰ L. ezzel kapcsolatosan a soron következő sérelmi anyagot.

V. Adalékok az erdélyi román földreformtörvény történetéhez.

1. Az erdélyi földbirtokreformot előkészítő események.

Az 1918 december hó 1-én Gyulafehérvárt összeülő román nemzetgyűlés az új román állam egyik alapvető feladatának a radikális földbirtokreform²¹-ot jelöli meg. A *gyulafehérvári határozatok* III. szakaszának 5. pontja kimondja, hogy „a nagybirtokok összeíratnak. Ennek az összeírásnak az alapján a hitbizományok megszüntetnek s a latifundiumok a szükséglethez mérten annyira kisebbittetnek, hogy a földműves legalább akkora birtokot (szántót, legelőt és erdőt) szerezhessen, amekkorát ő és családja meg tud munkálni. Az így életbelépő agrárpolitikának vezérelve egyfelől a társadalmi kiegyenlítődés előmozdítása, másfelől a termelés fokozása²¹.”

*

Az 1918 december 11-i 3632. sz. királyi dekrétum — az egyesület kimondó 3631. sz. dekrétummal egyidejűleg — szabályozza a Gyulafehérvárt megválasztott Román Nemzeti Nagytanács kebeléből alakult Kormányzó Tanács (Consiliul Dirigent) hatáskörét s 5. §-ában e Kormányzó Tanács feladatává teszi, hogy az Erdély, Bánság, Kőrösvidék és Máramaros területén végrehajtandó agrárreform tárgyában törvényjavaslatot készítsen s azt minél előbb a király elé terjessze.²²

*

A Kormányzó Tanács a *Gazeta Oficială* 1918 december hó 14-én megjelenő első számában 1918 december 11-i keltezéssel *kiáltványt* ad közre, amely szerint „a földnek, amelyet eddig is, századokon át, véres verejtékével a földműves munkált meg, a földműves tulajdonába kell jutnia szorgalma mértékének megfelelően, hogy megelégedett lehessen s hogy a sokak munkájának gyümölcséként földünk termése megtízszereződjék²³”. Továbbá: „a nemzetek nagy családjában csak annak a népnek van létjogosultsága, amely többet, mértéken felül tud termelni²³.”

*

A *Gazeta Oficială* 1919 február 8-i 14. számában megjelent 82. A. sz. *kényszerbérleti rendelet* a közérdekre hivatkozva az állami, testületi és magánbirtokok kötelező bérbeadását írja elő, kivéve a kincstári birtokok sorából azokat, amelyek mintagazdaságok, állattenyészetek és ipari üzemek fenntartására szolgálnak, a természetes és jogiszemélyek birtokai közül azokat, amelyek megfelelő felszereléssel rendelkeznek s így megművelésük biztosítva van, valamint az erdőket és az erdőterületeket (1. §.). A kényszerbérlet igényjogosultjai mindenekelőtt azok, akik a háborúban résztvettek, valamint az elesett frontharcosok özve-

²¹ „Se va face conscrierea tuturor proprietăților mari. În baza acestei conscrieri desființând fideicomisele și în temeiul dreptului de a micșora, după trebuință, latifundiile, i se va face posibil țăranului eă-și creeze o proprietate (arător, pășune și pădure) cel puțin atât cât s'o poate munci el și familia lui. Principiul conducător al acestei politici agrare e pe de o parte promovarea nivelării sociale, pe de altă parte potentarea producției.”

²² *Vö. Mon. Of.* 1918. évi december 13-i 212. sz.

²³ „Pământul care și până acum a fost muncit cu sudori de sânge în decurs de veacuri de plugari, să ajungă în aceea măsură în stăpânirea țăranului, cum hărnicia lui o cere, ca să fie fericit, iar prin munca celor mulți roada pământului nostru să fie înzecită. Numai popoarele care produc maximul, care supraproduc, au drept de existență în familia cea mare a națiunilor.” *Vö. Petrini: Reforma agrară.* Transilvania, Banatul, Crișana și Maramureșul 1918—1928, 291.

gyei és árvái, utánuk következően azok a földnélküliek, akik a föld megművelésére képesek, ezek után a Kormányzó Tanács által mozgósítottak családjai, majd a 10 holdon aluli törpebirtokosok és végül általában mindazok a községbeli gazdák, akik a megfelelő termelési eszközökkel rendelkeznek (6. §.). E kényszerbérlet célja, hogy „a termelés folytonossága meg ne szakadjon“ s „a kisajátítás alá vonandó birtokok részei még a földbirtokreform végrehajtása előtt a falusiak kezére jussanak“.²⁴

*

A kényszerbérleti rendeletet 1919 március 25-én, illetve március 27-én az 1149. és 1150. sz. kormányzótanácsi rendelet egészíti ki, amelyek közül az első megtiltja a 10 kat. holdnál nagyobb ingatlanok eladását és az ennél kisebb ingatlanok forgalmát is csak azzal a feltétellel engedélyezi, hogy a vevő igazolja földművesvoltát, a második elrendeli az 1918 október 18. után foganatosított ingatlanvételek revízióját.²⁵

*

1919 augusztus 12-én a Román Nemzeti Nagytanács megszavazza a Kormányzó Tanácsnak a 3632. sz. királyi dekrétumban adott felhatalmazás alapján elkészült agrártörvény tervezetét. E törvénytervezettel kapcsolatosan BONTESCU agrárreszortfőnök értekezletet hívott össze, amelyen az Erdélyi Gazdasági Egylet igazgatóválasztmányának jelentése szerint dr. Apáthy Árpád, Béldi László, gr. Teleki Arthur, Krüger Aladár, Ravasz László, Tokaji László és még mások felszóltak. DR. APÁTHY ÁRPÁD a meghívottak álláspontjaként, még a tárgyalások megkezdése előtt kifejezte, hogy előterjesztéseik csak egyéni nézeteket fejezhetnek ki, mert meghívatusuk oly későre történt, hogy az egyes megyék álláspontját kipuhatolni már idejük nem volt. „Elvben egy korszerű, úgy a parasztság, mint a birtokosság és munkásosztály méltányos érdekeivel számoló agrárreform megvalósítását célszerűnek és szükségesnek“ találják, de kívánják, hogy 1. „az agrárreform a végleges békeszerződés megkötése után valósíttassék meg“, 2. „mód nyújtassék arra, hogy az agrárreform teljes és korlátlan publicisztikai méltatásban részesítendő legyen és hogy a gyülekezési jog visszaállítása után az összes érdekeltek ... nézeteiket szabadon nyilváníthassák“ és 3. „a reform alkotmányos parlamenti tárgyalások után egy ilyen korszakalkotó fontos alaptörvény feltételeit képező kritériumok között jöjjön létre“.²⁶

*

A Kormányzó Tanács törvénytervezete, a királyi szentesítés után, 1919 szeptember 12-én a Monitorul Oficial 117. számában jelent meg, mint a 3911. sz. rendelet törvény („*decret-lege pentru reforma agrară în Transilvania, Banat și țările ungurene*“) s a gyulafehérvári határozatok III. szakaszának 5. pontjára hivatkozva kimondja az állam közcélú kisajátítási jogát azzal a céllal, hogy 1. gyarapítsa, növelje és gazdasági szempontból kiegészítse a falusi parasztbirtokokat, 2. közép- és mintáüzemek útján hatást gyakoroljon a falusi gazdálkodás intenzitására, 3. elősegítse a fennálló és lehetséges nemzeti iparágak fejlődését, s 4 városokban, bányá-, ipari- és fürdőközpontokban a munkások és más ugyancsak szerény megélhetésű lakosok számára kisgazdaságok létesítésével hozzájáruljon az élet megkönnyítéséhez (1. §.).

²⁴ Petrini, i. m. 294.

²⁵ Uo.

²⁶ Az E. G. E. igazgató-választmányának jelentése az egyesület 1918, 1919. és 1920. évi működéséről. Erdélyi Gazda 1921 (LII) 22. sz.

Ennek a célnak érdekében a rendelettvény előírja az alábbi kisajátítások végrehajtását:

I. Teljes egészükben kisajátítandók (2. §. 1. pont):

a) az idegen állampolgárok és a meghozandó állampolgársági törvény alapján idegen állampolgárságot optáló személyek birtokai,

b) a külföldön székelő köz- vagy magánérdekű jogi személyek, intézmények, testületek, alapítványok, bankok, vállalatok stb. birtokai,

c) azok a birtokok, amelyek tudományos szempontból különös jelentőségűek,

II. Teljes egészükben kisajátíthatók (2. §. 2. pont):

a) a gyógyíthatatlan elmebetegek és a gondnokság alatt állók falusi birtokai, amennyiben leszármazottaik nincsenek,

b) azok a 20 kat. holdnál nagyobb falusi birtokok, amelyek 1914 július 31 után nem mezőgazdák kezére jutottak,

c) azok a birtokok, amelyek 1917 november 1 után a volt magyar kormánynak az ingatlanforgalom megszorítására vonatkozó rendeletei alapján mentek át a jelenlegi birtokosok tulajdonába,

d) a belföldön székelő jogi személyek falusi birtokai, hacsak nem állanak valamely különleges tudományos, művészeti, nevelésügyi, közegészségügyi, jótékonyági vagy nemzetgazdasági célkitűzés szolgáltatásban. Nem tekinthetők jogi személyeknek azok a birtoktársaságok, amelyek több tulajdonos önkéntes hozzájárulásából alakultak s amelyeknek tulajdona a telekkönyvben ma is az egyes tulajdonostársak hányadrészben kifejezett résztulajdonát képezi. Ezeknek birtokai az általános kisajátítás (vö. 2. §. 4. pont és köv. §§.) hatáskörébe tartoznak. Általában nem sajátíthatók ki a politikai községek, az 1898:XIX. tc. 1. §-ának b), c) és d) pontjában körvonalazott közbirtokosságok és a volt határörzezekből létesült vagyonközösségek erdői, havasi és más legelői; szükség esetén is legfőbb a községi legelők sajátíthatók ki, amennyiben a kisajátítási művellet káros formában nem befolyásolja a község állattartását (9. §. második bekezdés) vagy amennyiben a szomszédos község legelőterületeinek átcsoportosításáról van szó (11. §.). Azok az erdők, amelyek közvetlenül a kisajátítást szenvedő jogi személy tűzi- és épületfeszükségletének ellátására szolgálnak, szintén nem kerülhetnek kisajátítás alá. Az egyházi birtokok művellet alatt álló részeiből pedig a parochiális szessziók és kanonika porciók jutalékképpen 32 kat. hold, tanítói javadalomként 16 kat. hold és 5 kat. hold templomi alap feltétlenül kisajátításmentes marad.

III. Teljes egészében kisajátítható falvakon 30, városokon 10 kat. holdon felül azoknak a birtokoknak mezőgazdaságilag művelhető része, amelyek 1900 és 1918 között tizenkét egymást követő esztendőben bérbeadva vagy részes művelletben voltak, kivéve, hogyha a birtokos kiskorú volt és mihelyt elérte nagykorúságát, házikezelésbe vette a birtokot. De ez a kivétel csak azokra a kiskorú tulajdonosokra vonatkozik, akiknek birtoka a házikezelésbe vétel előtt nem volt hat esztendőn át haszonbérbe kiadva (2. §. 3. pont).

IV. Kisajátítható bárminő falusi ingatlan vagy városi kültelek művelhető területeinek 500, illetve szükség esetén 200 kat. holdon felüli része (2. §. 4. pont). Ha azonban a földre igény tartók kielégítéséhez s a községi legelők létesítéséhez vagy kiegészítéséhez semmiképpen sincs elegendő föld, úgy — a 4. §. értelmében — át lehet lépni még a 200 kat. holdas alsó határon is, sőt városokban, bányai, ipari és fürdőközpontokban igénybevehető minden 50 kat. holdnál nagyobb birtok s a házhelyhezjuttatás szempontjából ki lehet sajátítani bármiféle ingatlant, amely a falvak belterületének szélétől számított

600, a városok belterületének szélétől számított 1000 méteres körzeten belül fekszik, továbbá azokat a telkeket, amelyek városokban, bánya-, ipari- és fürdőközpontokban 1919 január 1-től számított három esztendő múltán is beépítetlenül maradnak. A szőlők, veteményesek, gyümölcsösök és komlósok általában nem esnek kisajátítás alá, hasonlóképpen a díszkertek és parkok sem, ha falvakon nem haladják meg az 5, városokban, bánya-, ipari- és fürdőközpontokban a 2 kat. holdat. De a városok, bánya-, ipari- és fürdőközpontok belterületén bármiféle kert és park kisajátítható, ha az nem valamely lakás közvetlen tartozéka, sőt szükség esetén a veteményesek, gyümölcsösök és komlósok is 5 kat holdon felül kisajátíthatók (9. §.). Havasi legelők és erdők általában nem kisajátíthatók, de ezeket a birtokrészeket is kisajátítás alá lehet vonni, ha a lakosság gazdasági érdeke úgy kívánja. Ez esetben — a 10. §. értelmében — a kisajátítás úgy hajtható végre, hogy mind a kisajátított, mind a mentesülő rész gazdaságilag kihasználható legyen. Az így kisajátított havasi legelők és erdők csak községeknek, közösségeknek vagy szövetkezeteknek juttathatók, közös és megoszthatatlan tulajdonba vagy használatba, az állam ellenőrzési vagy tulajdonjogának fenntartása mellett. Szükség esetén azonban az arra alkalmas erdőterületek művelési ága megváltoztatható s akkor a fenti megkötés nélkül éppen úgy kerülnek kiosztásra, mint az eredetileg is mezőgazdasági területek.

Ha a kisajátítást szenvedő birtokosnak több község határában vannak birtokai, azok egyetlen jószágtestnek számítanak (6. §.) s a mentesítés mértékei az egészre egyszer alkalmazhatók. A birtokosnak csak annyi joga van, hogy választhat: melyik birtokát akarja mentesíttetni (6. §.), illetve a kisajátítás alá kerülő birtok melyik részére tart igényt, számításba véve, hogy mind a mentesülő, mind a kiosztásra kerülő rész gazdaságilag jól kihasználható legyen (5. §.). Emellett még joga van egy részt fenntartani e g y fia számára, aki legkésőbb 1918 december 1-én mezőgazdasági tanulmányokhoz fogott s e tanulmányok r e n d e s időben való befejeztével a gazdálkodásnak szenteli életét (5. §. második bekezdés). A birtokostársak külön-külön mentesíthetik részüket, amennyiben legkésőbb 1914 július 31-én a közös birtokot természetben megosztották. A házastársakra azonban ez a megszorítás nem vonatkozik. A leszármazottakra viszont az a szabály, hogy a számukra külön-külön mentesítendő birtokrészek együttesen nem haladhatják meg azt a mennyiséget, amely szüleik számára mentesíttetett volna (7. §.).

A kisajátítási ár kat. holdanként, a földek osztálya és minősége szerint állapítatik meg, mégpedig vagy az 1913. évi forgalmi ár, vagy az 1913 előtti öt esztendőben átlagos hasznóbér, hitelérték, kataszteri tiszta jövedelem, becserték, földadó stb. alapján (20. §.).

A kisajátítási műveletek első fóruma a helyi bizottság, amelynek az illetékes járásbíró vagy helyettese, a megyei gazdasági tanácsos vagy helyettese, a kisajátítás alá vont birtok tulajdonosa vagy megbízottja és két községbeli megbízott a tagja (15. §.). A helyi bizottság megegyezést igyekszik létrehozni a birtokos és az igényjogosultak között, kijelöli a kisajátítandó területet, megállapítja a kisajátítási árat s a tárgyalásairól felvett jegyzőkönyvet a megyei bizottság elé terjeszti (16. §.). A megyei bizottság, amelynek a törvényszéki elnöktől kinevezett egy törvényszéki bíró, a megyefőnöktől kinevezett két delegátus, a megyei gazdasági tanácsos vagy a Kormányzó Tanács földművelésügyi osztályának képviselője, az Agrárbank képviselője, egy földmérő mérnök, egy erdőmérnök és szükség esetén a Kormányzó Tanács földművelésügyi osztályfőnökétől kinevezett egy vagy több szakértő a tagja, érdemi határozatokat hoz a kisajátítás és a

birtokbahelyezés kérdéseiben (17—19. §§.). Legfelsőbb szerv az ú. n. *Consiliul superior pentru reforma agrară*, amelynek három osztálya van: egy Erdély, egy a Bánság és egy a „magyar részek” számára. Ez a tanács határoz minden olyan vitás kérdésben, amely nincs a Táblák hatáskörébe utalva. Szükség esetén ez a tanács javaslatot is tehet a földművelésügyi, pénzügyi és igazságügyi reszortok főnökeinek, hogy újabb törvényhozási és közigazgatási intézkedéseket léptessenek életbe (13. §.).

A kisajátított földek parcelláztatnak (31. §.), mégpedig a birtokbahelyezendő munkaképessége és gazdasági felszerelése, továbbá a kiosztandó földek minősége és ára, valamint a helyi körülmények figyelembevételével (32. §.). Birtokbahelyezendők: 1. azok a helybeli hadirokkant családfők, akik mint gazdasági cselédek és munkások a mozgósítást megelőző két esztendőben, leszerelés esetén pedig a kisajátítás idején is a kisajátított birtokon dolgoztak s családjukkal együtt a föld megmunkálására alkalmasak; úgyszintén a háborúban elesettek özvegyei és családjai, ha ezeknek a feltételeknek megfelelnek; 2. azok a helybeli frontharcos családfők, akik mint gazdasági cselédek és munkások az utóbbi két esztendőben s leszerelés esetén a kisajátítás idején is a kisajátított birtokon dolgoztak; 3. általában a hadirokkant családfők, ha családjukkal együtt a föld megmunkálására alkalmasak; úgyszintén a háborúban elesettek özvegyei és családjai; 4. általában a frontharcos családfők; 5. a hadirokkant nőtelen férfiak, akik a föld megmunkálására alkalmasak; 6. a frontharcos nőtelen férfiak; 7. a Kormányzó Tanács által mozgósítottak családjai; 8. a visszatért emigránsok és családjai, amennyiben ellátatlanok; 9. a háborús katonai szolgálatot nem teljesített családfők; 10. a háborús katonai szolgálatot nem teljesített nőtelen férfiak (33. §.).

A birtokba helyezés során a fentiek közül azok részesítendőek előnybe, akik földnélküliek vagy igen kevés földjük van (34. §.). Azok, akiknek 5 kat. holdnál kisebb birtokuk van s így kiegészítő juttatásra tarthatnak igényt, csak a földnélküliek és a náluknál kisebb birtokkal rendelkezők kielégítése után következhetnek. Akiknek már is van 5 kat. holdjuk, csak a legvégén jöhetnek számításba. Általában minden igényjogosultnál tekintettel kell lenni a család nagyságára, vagyis azoknak a számára, akiknek eltartása az igényjogosult családfő közvetlen gondja (33. §. két utolsó bekezdés).

A falusiak birtokbahelyezése után fennmaradó földek felhasználhatók a parochiális szessziók (kanonika porciók) kiegészítésére, a falusi elemi iskolák mellett létesítendő legfőnnebb 5 kat. holdas kis mintagazdaságok céljaira, valamint új középbirtokok és mintagazdaságok alapítására (36. §.).

*

Az 1919 szeptember 15-én kelt *1000 R. A. sz. kormányzótanácsi rendelet* intézkedik, hogy szeptember 30-ig kijelöltesse azokat a személyeket, akik az egyes bizottságokban működni fognak. Az 1919 november 20-án kelt *1004. és 1005. R. A. sz. kormányzótanácsi rendeletek* viszont utasítást adnak a helyi bizottságok összetételére és működésére vonatkozólag, illetve a kisajátítható földek és e földek felosztásával kapcsolatos kívánalmak jelentésére. Egyben az utóbbi rendelet a kényszerberletek hatályát a következő esztendőre is kiterjesztette, mivel „előrelátható volt, hogy a földbirtokreform végrehajtása nem fog gyorsan történni”.²⁷

*

²⁷ Petrini, i. m. 302.

A Gazeta Oficială 1920 február 17-i számában megjelenik a második (20393. A. sz.) kényszerbérleti rendelet, amely a kényszerbérleti intézményt összekapcsolja a tervezett földbirtokreformmal, kimondván, hogy „a kisajátítási és földosztási munkálatok megkönnyítése, valamint a mezőgazdasági termelés biztosítása céljából, most, midőn az agrárreformról szóló törvényrendelet intézkedéseinek végrehajtása ország-szerte kezdetét vette, mind a természetes, mind a jogi személyek tulajdonát képező kisajátítható birtokok, valamint azok a birtokok, amelyeket tulajdonosaik saját erejükből megművelni képtelenek, a földbirtokreform végleges végrehajtásáig... bérbeadatnak“. A rendelet négyféle birtokot különböztet meg: első helyen tárgyalja azokat, amelyeknek nincs saját gazdasági felszerelésük: — ezek, tekintet nélkül a 3911. sz. rendelettvény intézkedéseire, teljes egészükben kényszerbérletbe adatnak (1. §.); második helyen azok a birtokok következnek, amelyekre a kényszerbérlet kötelezettsége ugyan nem vonatkozna, de mégis részben vagy egészen kényszerbérbe adatnak, mert a 3911. sz. rendelettvény értelmében kisajátítás alá kerülnek (2. §.); harmadik helyen azokról a már is haszonbérbe adott birtokokról van szó, amelyek egész terjedelmükben kisajátítás alá kerülnek: — ezeknél, amennyiben a haszonbérletnek van saját gazdasági felszerelése, a kényszerbérlet alól a haszonbérlet javára annyi mentesül, amennyi a haszonbérlet családjának, gazdasági személyzetének és állatállományának eltartásához okvetlenül szükséges (3. §.); végül negyedik helyen azokról az alhaszonbérletekről történik intézkedés, amelyek vagy nyereszkeskedésből, vagy a gazdasági felszerelés hiánya folytán jöttek létre: — ezek semmiesek s a szóbanforgó területek teljes egészükben kényszerbérletbe adatnak (4. §.).²⁸

*

E kényszerbérleti rendelet végrehajtásával azonban már nem dicsekedhetik a Kormányzó Tanács, mert a rendelet megjelenése után nem egészen két hónappal, 1920 április 2-án az 1462. sz. királyi dekrétum²⁹ megszünteti a Kormányzó Tanácsot; az 1920 május 27-i 21825. sz. miniszteri rendelet pedig felállítja Kolozsvárt az Agrárkomité e r d é l y i osztályát³⁰ s ezzel az erdélyi földbirtokreform történetének első szakasza lezárult. 1920 június 4-én megtörténik a békekötés s a Romániához csatolt magyar területek birtokpolitikai változásainak kulcsa véglegesen Bukarest kezébe kerül. A következő időszak sűrűn megjelenő birtokpolitikai rendeleteit és utasításait már nem az erdélyi reszortfőnökök, hanem az a GAROFLID KONSTANTIN agrárügyi miniszter jegyzi, aki nem-sokára kijelenti, hogy „mindaz, amit a Consiliul Dirigent végzett, egyenlő a nullával“.³¹

2. Az Erdélyi Gazdasági Egylet memoranduma.

A békekötés felszabadítja az eddig jobbára passzivitásba kényszerült magyar politikai erőt is. Első lépésként az Erdélyi Gazdasági Egylet agrárszakosztályt létesít, újból megjelenti hivatalos közlönyét, az Erdélyi Gazdát, s részben az Erdélyi Gazda³² hasábjain, részben választott képviselőit politikai tevékenysége útján szívós küzdelmet

²⁸ Vö. Erdélyi Gazda 1920 (LI) 1. sz.: A kényszerbérletre vonatkozó rendelet; u. o. 2. sz.: A kényszerbérletekről (n. gy.).

²⁹ Közli a Mon. Of. 1920. évi április 2-i 4. sz.

³⁰ Vö. Petrini, i. m. 303.

³¹ Miniszteri nyilatkozat a földbirtokreformról. Erdélyi Gazda 1920 (LI) 6. sz.

³² Az alábbi utalásokban: EG. Az évszám utáni szám a lapunk a száma, tehát nem oldalszám.

indít az eddigi földreformos kísérletek tévelygései, elfogultsági és romboló szándéka ellen s egy olyan földbirtokreformért, amely nemzetiségi szempontból méltányos, minden vonatkozásában korszerű és főként, amely számol Erdély sajátos agrárpolitikai helyzetével.

„Mi a jog, törvény, igazság és méltányosság sziklaszilárd alapján állunk — írja DR. GRÓF BETHLEN GYÖRGY, az agrárszakosztály elnöke, az *Erdélyi Gazda* 1920 július 1-én megjelenő első számában. — Nem ellenezünk egy olyan földbirtokreformot, amely ugyanezekkel számolva, a társadalomra áldásthozó lesz. Nem ellenezük, hogy a háborús világkatasztrófa közöttünk járó béna áldozatainak, hadiözvegyeinek, hadiárvának sorsa könnyíthessék, az egész társadalom vállaira hárítatván ennek terhe és hogy a földbirtokreform áldásaiban részesíthessenek azok. Nem ellenezük, hogy ahol valóban földéhség van, olyanok, kiknek kezében jó helyen lesz az áldott föld, a boldogulhatásukhoz szükséges földhöz juttatassanak. De az ellen joggal tiltakozhatunk, hogy ősi földjétől a mi intelligens gazdaosztályunk megfosztassék és hogy emellett a reform társadalmi szempontból katasztrófális legyen... Aki a földhöz nyúl, az legyen tisztában annak szent mivoltával.“³³

Az *Erdélyi Gazda* augusztus 15-i harmadik száma már konkrét javaslatokat is közöl: az *Erdélyi Gazdasági Egylet* terjedelmes memorandumát, amelyet néhány nap mulva, augusztus 18-án BR. JÓSIKA GÁBOR elnök és BR. GRÓF BETHLEN GYÖRGY alelnök átnyújtanak GAROFLID KONSTANTIN agrárügyi miniszternek, s augusztus 20-án AVARESCU marsall miniszterelnöknek is.³⁴

Ez a memorandum³⁵ mindenekelőtt megállapítja, hogy „az erdélyi birtokosságtól semmi sem áll távolabb, mint az, hogy egy egészséges agrárreform megvalósításának útját állja“, de tiltakoznia kell ama „kivételes bánásmód“ és „ellenséges eljárás“ ellen, amely a földbirtokreformmal kapcsolatosan Erdélyben érvényesül. „A békeszerződés aláírása azt jelenti, hogy ugyanazon állam polgárait nem lehet a béke után továbbra is ellenségként kezelni és az egész európai törvényhozásban ismeretlen jogi elv alapján vagyona egyrészének vagy nagyrészének elvonásával minden bűn és bűnvádi eljárás nélkül büntetni.“ Márpedig „az agrárreformnak jelenleg tervezett alakjában leendő megvalósítása az Erdélyben levő magyar birtokosság tönkretételét s az azok birtokában levő ingatlan vagyonnak elkobzását jelenti“.

Ennek ellenére az Erdélyi Gazdasági Egyletbe tömörült erdélyi birtokosságot, amikor „ebben az immár utolsó órában szervezeten

³³ *Néhány szó gazdatársainkhoz*. EG 1920:1. — Ugyanez a azám *A kényszerbérletek statisztikája* címmel közli, hogy az EGE kérdőíves adatgyűjtést folytat, amelynek eddigi eredményeként megállapítható, hogy

	száma	mezőgazdasági területé	igénybevett területé
Alsófehér	41	23.510	16.493
Hunyad	43	8.773	8.695
Kisküküllő	53	23.399	11.811
Kolozs	34	34.220	21.156
Maros-Torda	2	1.311	1.305
Szilágy	10	6.618	2.656
Szolnok-Doboka	33	20.299	12.075
Torda	22	16.672	9.542

³⁴ *Az E. G. E. a bukaresti kormánytól*. EG 1920:4.

³⁵ A teljes szöveget l. EG 1920:3.

emeli fel szavát az erdélyi agrárreform megvalósításának azon módja és formája ellen, melyet az eddig kiadott rendeletek terveznek“, „nem önös osztályérdek vezet, hanem csak azt akarja elérni, hogy a jog és gazdasági termelési rend, a termés átlagos fenntartása, a városi köz-élelmezés, az adó, a pénzügy és az állam érdekeivel számoló jobb agrár-reform jöjjön létre“. „Lelkiismereti kötelesség“-nek tesz tehát eleget, amikor az ország felelős vezetőinek figyelmét bizonyos eltévelyedésekre hívja fel s a célszerű megoldáshoz a maga jól megfontolt javaslataival is hozzájárul.

a) A közép- és nagybirtokot nem lehet csak úgy szemlélni, mint a t u l a j d o n tárgyat, elvontan, mint középvagyon és nagy vagyon. „Ez a termelés szempontjából laikus szemlélet köztetszést aratóan hirdeti a szocialisztikusan nem iskoláztak előtt azt, hogy inkább legyen egy óriási vagyon helyett több kis vagyon. Szem elől tévesztik azonban azt az elemi tény, hogy a közép- és nagybirtok egyúttal ü z e m i t í p u s is. A termelés szempontjából csakis üzemi típusok és csak a vagyoneloszlás szempontjából vagyontárgyak. Üzemi típusok, melyek az e téren kielégítésre váró szükségletekkel szemben elsőrendű szerepet játszanak.“

b) A birtokmegosztás vonalán az állam feladata „nem mesterkéltén megteremtett helyzetek előállítása, hanem a t e r m é s z e t e s f e j l ő d é s zavartalan menetének biztosítása“, különös tekintettel arra, hogy „Erdélyben évtizedek óta a kisbirtok terjeszkedése zavartalanul folyamatban van. A közép- és nagybirtokok természetes úton parcellázódnak a fejlődési menetnek és a szaporodó kisbirtokosság természetes birtokfelvévesi képességének megfelelően“.

c) De ha már az állam „eltért itt Erdélyben a birtokfelosztási kérdés természetes menetének kísérő jellegű kezelésétől és saját maga közvetlenül beavatkozva akar birtokot osztani“, akkor szabatosan és a helyzethez mért tárgyilagossággal kell az állami beavatkozás irányát és mértékét megszabni. „A föld kerüljön azok kezébe, kik azt tényleg megdolgozzák, meg is akarják és meg is tudják dolgozni. N e l e g y e n a f ő l d h ő z v a l ó i g é n y j u t a l o m, mert földdel jutalmazni csak olyant lehet, aki az előbbi követelménynek megfelel“. A magántulajdonhoz és a közösségi birtokokhoz csak akkor lehessen hozzányúlni, ha az állami és az állami jellegű birtokok a földéhség kielégítésére nem volnának elégségesek s a kisajátítás esetén bizonyos kategórián aluli területekhez nyúlni ne lehessen, a nagyobb területekhez pedig csak bizonyos arányban. A tervezett módnál „igazságosabb és megnyugtatóbb lehetne a v i d é k e n k é n t i m a x i m á l á s, mely tekintetbe venné Erdélynek vidékenként rendkívül különböző klimatikus, domborzati és közlekedési viszonyait, melyek a kérdésnél igen fontos szerepet játszanak“.

d) Minden esetben a föld elvétele csak kisajátítás lehet és semmi esetben sem vagyonelkobzás. „Hogyha az értékelésnél az 1913-iki árak vétetnének tekintetbe, akkor a valutaváltozásokra és eltolódásokra tekintettel vétessék alapul az a viszony, melyben a korona a svájci frankkal áll és így fiztessék ki a vételár.“ Kiáltó igazságtalanság volna, hogy az állam, midőn „jutalmazni akar, akkor ennek terhé, a teherviselési egyenlőség általános elvének megsértésével, ugyanazon birtokosokra hárítsa, akiket anélkül is zavar üzembükben a beálló változás és elvétel“ „Ha az állam kedvezményben akarja részesíteni az egyik társadalmi osztályt, mely semmivel sem inkább, illetőleg még kevésbé szorul rá, mint a többi társadalmi osztály, akkor azt a különbséget, melyet a való érteken felül elenged, ne

egyedül a birtokos osztály, hanem az egész társadalom viselje. Ha az állam jutalmazni akar, akkor jutalmazzon saját maga és igazságosan, az összes vagyónok, nem csupán a mező- és erdőgazdasági vagyon tekintetbe vételével“.

Általában a földreform keresztülvitelénél elkerülendő mindaz, ami a kényszerbérleteket, „ezt az egész gazdasági termelést pusztító eljárást“, a tervszerűtlenség és az ötletszerűség jegyében jellemezte. „Előfordult, hogy ellentétben a rendelettel nagy- és minta-állattenyészetektől majdnem az egész legelő elvonatot, kaszáló pedig semmi sem hagyatott. Minélfogva az értékes és minőségileg pótolhatatlan állatállományt a tulajdonos eladni kényszerült. Előfordult, hogy 10 holdon aluli gazdaságokat vettek ki kisbirtokos kezeiből és adták oda olyanoknak, kiknek maguknak is volt ingatlanuk. A nép közt elterjedt az a hit, hogy az, aki nem kap a kényszerbérletből, az kima-rad a végleges birtokosztásból is. Boldog-boldogtalan jelentkezett és valóságos láz vett erőt az embereken, hogy minél többet és mentől többet kapjanak. Napirenden volt a kapott területekkel űzött üzérkedés. Ily eljárás következménye az, hogy sok föld maradt megműveletlenül. De ez annak is a bizonyítéka, hogy a termelés szempontjának sérelmével a falubeliek több földet kaptak kényszerbérletbe, mint amennyit megművelni képesek.“

„A célunk azonban nem a rekriminálás, hanem a helyes rendezésnél való közreműködés. Éppen ezért kimondandónak tartjuk, hogy a további kényszerbérletbeadás beszűntettség, az eddigi kényszerbérletek felülbíráltassanak és a birtokosnak addig a területnagyságig, mely előterjesztésünk alapján a végleges reformnál megállapíthatni fog, az elvett terület még a folyó gazdasági év végén visszaadassék. Szükségesnek látjuk továbbá, hogy a kényszerbérletek ellenértéke az eddigi gúnyárak helyett méltányosan állapíttassék meg és az e téren űzött visszaéléseknek vége vettessék. Ellenértéként pedig katasztrális holdanként a szántóföldeknel a termelt gabona-féléknek két métermázsája állapíttassék meg, esetleg akként, hogy ezt a közélémezés céljára a kényszerbérlet magának a hatóságnak tartozik beadni és a birtokos a hatóságtól kapja meg a gabona árát. Széna-füveknél, kaszálóknál a termény kétharmada illesse a birtokost és ezt esetleg a hadsereg vegye igénybe, úgy, hogy itt is annak árát a birtokos a katonaságtól kapja meg. A legelőknél pedig a mindenkori legeltetési árakhoz viszonyítva állapíttassék meg az ellenérték. Kívánja továbbá a birtokosság, hogy az ilyen kónyszerbérleteknel a birtokosság a bérlet utáni adó alól mentesíttessék.“

Annak reményében, hogy a hozandó földreformtörvény a z erdélyi birtokosság meghallgatása mellett alkottatik meg s a részletek előterjesztésére majd a törvény megalkotása során lehetőség nyílik, általános kíváncsalmként az alábbiak szövegeztetnek le:

a) „Teljes kisajátításmenetség biztosítandó oly gazdaságok részére, melyek ipari termelést űznek, vetőmagnemesítéssel foglalkoznak, tenyészállatokat nevelnek, de adható oly birtokosoknak is, kik ily üzemágak bevezetésére köteleztek magukat és e tekintetben a gazdaságot vezető szaktudása és személye elég biztosítékot nyújt.“

b) A bérben lévő és éppen ezért kisajátításra ítélt birtokok esetében megfontolandó, hogy ezek a birtokok többnyire nem azért adattak bérbe, mert „a tulajdonos nem akart gazdálkodni, hanem, mert valami ok gátolta őt ebben“. „Lehetetlenség büntetni vagyontul elvételével árvákat, mert véletlenül a kitűzött időn belül születtek, büntetni özvegyeket, mert özvegyen maradtak, büntetni köz- és állami szolgálatban

levőket, mert a közt szolgálván, birtokukat kénytelenek voltak bérbeadni“. Nem kétséges, hogy „nemzetgazdaságilag előnyösebb, ha egy hozzáértő bérlelő gazdálkodik, mintha például egy hozzá nem értő özvegy kontárkodik a birtokon“

c) Tekintetbe veendő, hogy „egész Erdélyben, a házilag kezelt birtokoknál is majdnem kivétel nélkül, a szokásos gazdálkodás módja, úgy a tengerinél, mint a természetes és mesterséges takarmánynál, valamint a kalászosoknál is a r é s z e s m ű v e l é s i r e n d s z e r“, tehát a részes művelésben volt birtokok nem sorozhatók egy kategóriába a haszonbérbe adott birtokokkal.

d) Az egyházi, iskolai és más művelődési célt szolgáló birtokok, valamint azok az alapítványi birtokok, amelyek — még ha közvetve is — m ű v e l ő d é s i c é l t szolgálnak, mentesítendőek mindennemű kisajátítás alól, mert „ha most e birtokok részben vagy egészben elvételnének, a kultúrintézmény alapjában támadatnék meg, életképtelen lesz és végeredményben az ország kultúrája szenved“.

e) „Az élet, a gyakorlat azt mutatja, hogy a s z e m é l y h e z k ö t ő t t b i r t o k m a x i m u m h i b á s és a nép között is állandó elégedetlenség forrása...“ Éppen ezért a földreformnak a községből, mint közigazgatási és közéleti egységből, illetve a községbeli birtokból, mint gazdasági egységből kell kiindulnia s arra törekednie, hogy „minden község és minden kisajátítás alá eső birtok egyforma elbírálásban részesüljön“. „Tehát, ha egy tulajdonosnak több község határában van birtoka, minden egyes község határában fekvő ingatlana külön-külön veendő számításba“.

Az erdélyi birtokosság „a béke, a nyugalom és a gazdasági rend nagy érdekeit tartva szem előtt, a viszonyok és a helyzet teljes megértésével és méltánylásával“ törekszik közreműködni egy egészséges agrárreform megvalósításában. Ez azonban csak akkor lehetséges, hogyha az agrárreform „szabályosan, törvényhozási úton“ jön létre, mégpedig „az összes érdekelt meghallgatása után, a szembenálló összes érdekek és igények mérlegelésével, harmonikus összeegyeztetésével“.

3. Küzdelem a méltányos földbirtokreformért.

A fenti memorandum előterjesztése idején — miként már utaltunk rá — az erdélyi birtokpolitika irányítása is a bukaresti Agrárkomité hatáskörébe tartozik s tudnunk kell, hogy már érvényben van GAROFLID agrárügyi miniszter első iránytszabó erdélyi intézkedése, az 1920 július 20-án kelt 5617. sz. *határozat*, amely megállapítja, hogy a 3911. sz. rendelettörvény, illetve a 82. A./1919., 7153. A./1919. és 20393. A./1920. sz. kormányzótanácsi kényszerbérletrendeletek alapján foganatosított kisajátítási munkálatok elkéstek, nem teljesekek, azokat majdnem egészükben át kell dolgozni s ezért a kisajátítások továbbra is késlekedni kénytelenek; kijelenti, hogy a nemzetgazdaság általános érdekét tartva szem előtt a kisajátítandó és még az ősszel búzával bevetendő területekből a megfelelő kisajátítható részeket mielőbb a lakosság rendelkezésére kell bocsájtani; és elrendeli, hogy az eljárások meggyorsítása mellett kényszerbérletbe kell adni a 3911. sz. rendelettörvény alapján kisajátítható birtokokat és birtokrészeket, kivéve, hogyha azok gazdasági iskolák céljaira vagy mintagazdaságok létesítésére jelöltettek ki, továbbá kényszerbérletbe kell adni a 3911. sz. rendelettörvény értelmében teljes egészükben kisajátítható birtokok parlagon heverő vagy ugar-részeit is, hogy azok azonnal felszántassanak és őszi búzával

bevetessenek. A határozat eltilt minden albérletet és megtiltja a kényszerbérleti földek részes művelését. Egyben hangsúlyozza, hogy a kényszerbérlet igényjogosultjai csak azok azok a földművesek lehetnek, akiket a 3911. sz. rendeletőrvény 33. §-a felsorol.³⁶

Garoflid tehát radikálisabb formában továbbfejleszti a Kormányzó Tanács agrárpolitikai elgondolásait s ezeket az Erdélyi Gazdasági Egylet memoranduma annál kevésbbé tudja megváltoztatni, mert e memorandum kívánalmi és javaslatai egyszerűen figyelembe sem vétetnek, azokra Garoflid egyáltalában nem reflektál. De hatástalan marad az *Erdélyi Gazdasági Egylet október 22-i második memoranduma* is, amelyben egyes gyakorlati kérdésekre mutat rá s azokra a kirívó eltérésekre, amelyek az erdélyi és az ókirálysági földreformos rendeletőrvények intézkedései közt megállapíthatók s a jogegyenlőség elvébe ütköznén, az erdélyi birtokosságra nézve „különösen sérelmesek”.³⁷ Eredménytelen marad a szászok többszöri felszólalása³⁸ és a vármegyei gazdasági egyletek sorozatos tiltakozása³⁹ is. GAROFLID második alapvető intézkedése, az 1920 november 5-én kelt 30.313. sz. *miniszteri rendelet*, nemhogy javítana a helyzeten, még újabb és fájóbb sérelmek forrása lesz. Ez a rendelet ugyanis, megállapítván, hogy egyes vármegyei bizottságok csak azokat a földbirtokokat helyezték kényszerbérlet alá, amelyekre nézve a falusiak igényt jelentettek be, más bizottságok pedig csak az őszi vetések részére szükséges földekkel foglalkoztak, megint más bizottságok nem terjesztették ki a kényszerbérletet a legelőkre és a kaszálókra, s ezért a kényszerbérleti eljárások nem egységesek, elrendeli,

³⁶ *Új rendelet a kényszerbérletek tárgyában*, EG 1920:3.

³⁷ *Az E. G. E. újabb felszólalása az agrárreform tárgyában Garoflid miniszter előtt* (a második memorandum teljes szövegével), EG 1920:8—9.

³⁸ *A Landwirtschaftliche Blätter* 1920. évi 40—41. számában közli az Erdélyi Szász Gazdasági Egyletnek az 1918—1920. évekről szóló jelentését, amely éles kritikai hangon foglalkozik a román földbirtokreformos törekvésekkel. Vö. EG 1920:8—9.: *A szászok az agrárreformról*. De figyelemreméltó a Kisküküllővármegyei Gazdasági Egylet közgyűlésén felszólaló Conner Fritz véleménye is. Vö. EG 1920:8—9. (*A Kisküküllővármegyei Gazdasági Egylet közgyűlése*).

³⁹ Különösképpen jelentős Kisküküllő, Arad és Torda-Aranyos vármegye gazdasági egyleteinek tiltakozása. A Kisküküllővármegyei Gazdasági Egylet kimondja, hogy „a széleskörű demokratikus földbirtokreformot elodázhatatlan követelménynek tekinti s annak mielőbbi megvalósítását a maga részéről is szükségesnek tartja”, de „éppen e reform érdekében... követeli, hogy ez a kérdés törvényhozási úton s az egész országra nézve egységesen szabályoztassék”; kijelenti, hogy a „jelenlegi, csupán Erdélyre vonatkozó rendeletőrvényt, melynek intézkedései egyaránt sújtják a kis-, közép- és nagybirtokos osztályt” nem tekintheti a reform megoldásának s „tiltakozik az ellen, hogy a törvényhozás döntése előtt Erdélyben a tendenciózus, igazságtalan és fogyatékos szövegezése miatt mindenemű visszaélésre és félremagyarázásra tápot nyújtó rendeletőrvény erőszakolt és elsietett végrehajtása által a birtokososztály földönfutóvá tétessék.” Az Aradvármegyei Gazdasági Egylet memoranduma kitér arra is, hogy az erdélyi részeknek a régi királyságtól eltérő kezelése faji elfogultságra enged következtetni s hangsúlyozza, hogy a végrehajtás módja miatt az állam, az eddigi tulajdonos, az ipari munkásság, a kereskedelem, tehát a közgazdasági élet csaknem minden ága és a társadalom minden rétege egyformán károsodni fog. A Torda-aranyosmegyei Gazdasági Egylet felszólalása hasonló értelmű. Egyként tiltakoznak az erdélyi gazdasági élet rendjét felbolygató agrárközégek garázdálkodása ellen, amely „a jogrendet s a gazdasági produktiót, a tulajdon elvét, a közéletet egyaránt teljes felforgatással” fenyegeti és követelik, hogy „a törvénysértések, jogtalanságok és visszaélések elkövetői felettes hatóságuk által felelősségre vonassanak s az okozott súlyos károk megtérítésére köteleztessenek.” (Vö. *A Kisküküllővármegyei Gazdasági Egylet közgyűlése*, EG 1920:8—9.; *Aradi földbirtokosok az agrárbizottság ellen*, EG 1920:8—9.; *Az aradvármegyei gazdák memoranduma*, EG 1920:11.; *A torda-aranyosmegyei gazdák csatlakozása az E. G. E.-hez*, EG 1921:1.).

hogy minden kisajátítás alá eső mivelhető földterület, legelő és rét kényszerbérlet alá vonandó, tekintet nélkül arra, hogy sík területen vagy hegyen fekszik, 200 kat. holdig, sőt az agrárkomité engedélyével 200 kat holdon alul is. (1. §).⁴⁰

*

A 30313. sz. miniszteri rendelet, amely radikálizmusával minden eddigi törvényes és rendeleti úton hozott intézkedést felülmúl, az Erdélyi Gazdasági Egylet elnökségét arra készíti, hogy a jogorvoslat egy újabb lehetőségét próbálja ki azzal, hogy az erdélyi magyar gazdátársadalom kifogásait a király tudomására hozza, mivelhogy a kormánynál tett eddigi lépései sikertelenek maradtak. Az 1920 november 19-én átnyújtott felirat utal arra, hogy az Erdélyi Gazdasági Egylet a kormánynál ismetelten felszólalt az erdélyi földbirtokreformnak „sérelemes, számos esetben jog- és törvényellenes, a termelés érdekeit legnagyobb mérvben veszélyeztető és antiszociális kezelési módja” ellen, de a kormány negligens magatartást tanúsít, s így az erdélyi magyar birtokosság kénytelen arra kérni a királyt, hogy „királyi hatalmával élve” szüntesse meg a „különböző fokú jogszabályok közötti ellentétet”. A felirat kifejti, hogy a 30313. sz. miniszteri rendelet több szakasza ellentétben áll a király által is aláírt 1919. évi 3911. és azt módosító 1920. évi 2478. sz. rendelettörvények intézkedéseivel. A felirat különösképpen két pontot tart sérelemesnek. Az egyik a kényszerbérleti rendelet már idézett 1. §-a, amely a kisajátítható birtokok 200 kat. holdon felüli részét imperatívus kényszerbérletbe adhatja, bár a rendelettörvénye birtokok 200—500 kat. hold közötti részére csak kisajátítási felülről engedélyez. A másik a kényszerbérleti rendelet bevezető részében, valamint a 3. és 4. §-ban foglalt intézkedés, amely egyfelől ott is elrendeli a kényszerbérletet, ahol nincsenek igényjogosultak, másfelől lehetővé teszi, hogy a vármegyei bizottságok a rendelettörvénynek az igényjogosultak kérdésével foglalkozó 33. §-át önkényesen figyelmen kívül hagyják. A felirat „megengedhetetlennek” tartja, hogy egy miniszteri rendelet a király által is aláírt rendelettörvényekkel „ellentétben álljon és azok fölé helyezkedjék”.⁴¹

*

Az Erdélyi Gazdasági Egylet következő lépése egy nagyarányú *gazdaértekezlet* összehívása, amely 1920 december 5-én ül össze Kolozsvárt, hogy „a mezőgazdasági termelés pusztulásának a romlásba vezető lejtőn tiltakozó szavával... gátat vessen”.⁴²

Az értekezlet, amelyen képviselteti magát az Erdélyi Szász Gazdasági Egylet, az Erdélyi Magyar Közművelődési Egylet, az Erdélyi Mész Egylet, a Hangya-szövetkezetek, a Gazdák Biztosító Szövetkezete és az összes csatolt vármegyék gazdasági egyletei és szervezetei, a következő határozati javaslatot tette magáévá:

„A Kolozsvárt, 1920 december hó 5-én megtartott gazdaértekezlet, melyen résztvettek Erdély, a Bánát és a csatolt magyar területek gazdasági egyesületeinek kiküldöttjei, kik e területeknek magyar és szász gazdáit és bérlőit birtokkategóriákra való tekintet nélkül, valamint gazdasági karát képviselik, a földbirtokreform tárgyában egyhangúlag a következő határozatot hozta:

⁴⁰ Új rendelet a kényszerbérletekről, EG 1920:8—9.

⁴¹ A gazdák panasza a király előtt, EG 1920:11. (a felirat teljes szövegével). L. még Oberding, *Az erdélyi agrárreform*, 24—26.

⁴² A kolozsvári gazdaértekezlet, EG 1920:11.

A földbirtokreformtörvény megalkotásához szükséges felajánlja. megalkotásához szükséges felajánlja. megalkotásához szükséges felajánlja. megalkotásához szükséges felajánlja. megalkotásához szükséges felajánlja.

Az alkotandó törvény alapelvei tekintetében álláspontja a következő:

1. Hogy az Románia egész területére e g y s é g e s legyen.

2. Annyi föld legyen k i s a j á t í t h a t ó, amennyi a földet megművelni képes és hajlandó földműveseknek, minden egyes földművelő családnak kellő munkaalkalmat biztosító mérvig, nemzeti és különbség nélkül való földhözjuttatása, valamint közlegelők létesítése céljából szükséges.

Új középirtokok csakis okleveles gazdák részére legyenek alakíthatók. Egyéb célokból kisajátítás ne legyen eszközölhető.

Mondassék ki a megművelési kényszer.

3. Feltétlenül biztosítandó egy k i s a j á t í t á s a l ó l m e n t e s t e r ü l e t m i n i m u m, amely 500 kat. holdban lenne megállapítandó.

Egyházi, kulturális, élelmezési vagy más közcélokot szolgáló birtokok, mintagazdaságok, ipari, növény-nemesítő, nemesebb állatfajtákat nevelő gazdaságok kisajátítás alól mentesítendőek ezen mértéken felül is.

4. E r d ő k r e és k ü l ö n l e g e s m ű v e l é s i á g a k r a (szőlők, gyümölcsösök, komlóskok, kertek stb.) e törvény ne terjedjen ki.

5. A b é r l e t i l e g v a g y r é s z m i v e l é s b e n k e z e l t b i r t o k o k a házilag kezelttel egyenlő elbírálás alá kerüljenek.

6. A kisajátítást szenvedő a kisajátított földekért kártalanításul a kisajátítás időpontjában fennálló forgalmi árat vagy hozadékértéket, éspedig annak egyik felét készpénzben, másik felét államilag biztosított lombardirozható záloglevelekben kapja meg.

7. A kisajátítási eljárás végrehajtása bírói függetlenséggel rendelkező, nemzeti és különbségre való tekintet nélkül összeállított szervre bízassék, melybe szakközegek és a birtokosság képviselői is bekapcsolandók, ugyancsak nemzeti és különbségre való tekintet nélkül.

Az értekezlet hivatkozik a földbirtokreform és kényszerbérlet tárgyában az Erdélyi Gazdasági Egyletnek a Király Őfelségéhez, a Szenátushoz, a Képviselőházhoz és a Kormányhoz intézett felirataira, melyekben e kérdés helyes megoldására vonatkozó javaslat és egyúttal a sérelmekért való panaszok foglaltatnak.

Egyúttal ünnepélyesen tiltakozik a földbirtokreform és a kényszerbérlet eddigi kezelési módja ellen, amely antiszociális, midőn a mezőgazdasági termelés és ezzel az ország jövőjét dobja áldozatául muló politikai szempontoknak, továbbá midőn a birtokos-, bérlő- és gazdatiszti osztályt teszi földönfutóvá és kiváló szaktudásuk érvényesítésének lehetőségétől fosztja meg egy ország termelését.

Tiltakozik azon kezelési mód ellen, amely a jog- és törvényszerűséget számtalan esetben nélkülözi és ezért, valamint gyakran a végrehajtó közegek rosszakarata és szaktudásbeli fogyatéksága következtében a közérdekbe ütközik.⁴³

Tiltakozik az ellen, hogy a földbirtokreform a régi román királyság területén alkalmazott módtól eltérően, az Erdélyben, a Bánátban és a csatolt magyar területeken élő nemzeti és kisebbségek ellen irányuló nyilvánvaló és a békeszerződésbe ütköző céllal kezeltessék.

⁴³ EG 1921:1. a földreformügyi szemlében közli, hogy Brassó, Nagykovács és Torda-Aranyos vármegyék gazdasági tanácsosai rendelkezési állományba helyeztetek, mivel — a hivatalos lapban közzétett felfüggesztő rendelet indoklása értelmében — a birtokbárművelési munkálatokra vonatkozó utasításokat hanyagul teljesítették s „elsősorban személyes dolgaikkal foglalkozván, a közérdeket másodrendűnek hagyták“.

Végül tiltakozik az ellen, hogy a földkiszajátításnak nevezett eljárás a valóságban a b i r t o k e l k o b z á s h o z hasonlóvá tétessék, amely ennél fogva a magántulajdon alapján álló állam átlagos jogelvéibe, valamint az írott román alkotmányba ütközik.

Jelen határozatot küldöttség útján közli a Szenátussal, a Képviselőházzal és a Kormánnyal.“

A fenti határozat értelmében eljáró küldöttség vezetését az Erdélyi Gazdasági Egylet felkérésére UGRON ISTVÁN volt meghatalmazott miniszter fogadta el, akivel együtt 1921 január havának végén Bukarestbe utaztak BÉLDI PÁL földbirtokos, vármegyei főjegyző (Sepsiszentgyörgy), GR. TELEKI DOMOKOS földbirtokos (Gernyeszeg), SZÁSZ GYULA cukorgyári gazdasági felügyelő (Marosvásárhely), GR. BETHLEN BÁLINT földbirtokos (Keresd), GR. TOLDALAGHI LÁSZLÓ földbirtokos (Marosgombás) és FARKAS ÁRPÁD gazdasági akadémiai tanár, az Erdélyi Gazdasági Egylet birtokpolitikai szakosztályának titkára. A küldöttséget február 4-én fogadta a király, akinek a határozatot az alábbi felirat kíséretében nyújtották át:

„Felség!

Alulírottak mély alázattal bátorkodunk az 1920 december hó 5-én Kolozsvárt megtartott gazdaértekezletnek a földreform tárgyában egyhangúlag hozott határozatát, amelyet a Szenátushoz, a Képviselőházhoz és Felséged Kormányához is beterjesztünk, mellékelten hódolattal átnyújtani.

Amidőn ezt az ország jövője érdekében tesszük, nem kívánjuk szavunkat az agrárreform eszméje ellen felemelni, amely a háború nyomában támadt megváltozott idők kívánalmainak teljesítésére királyi szóval megígértetett, ámde a mezőgazdasági termelés és országunknak ehhez szorosan kapcsolódó boldogulása érdekében állampolgári kötelességünknek tartjuk rámutatni, hogy az a mód, amellyel az agrárreformot Erdélyben, a Bánátban és a többi csatolt magyar területeken kényszerberletek alakjában alkalmazták, illetőleg kisajátítás formájában alkalmazni szándékoznak, ezen vidékek összes nagy-, közép- és kisbirtokosaival, bérlő- és gazdatiszti osztályával szemben alkalmazott kíméletlen elbánás mellett, e területek virágzó mezőgazdasági kultúrájának elpusztítását jelenti.

Felség!

A háború okozta súlyos gazdasági megrázkódtatás ellen, amelyet Európa összes államai megéreznek, csak úgy harcolhatunk eredményesen, ha az ország társadalmának minden osztálya kivétel nélkül minden erejét a többtermelés szolgálatába állítja, a tervezett földbirtokreformnak is az kell vezérelve legyen, hogy a gazdatársadalom minden rétegének továbbra is alkalom nyújtsák szakértelmének, szorgalmának és munkásságának az ország érdekében való érvényesítésére.

A reform jelenlegi alakjában nemcsak a birtokososztályt teszi tönkre, de egyúttal a t e r m e l é s nek nagymérvű csökkenését is eredményezi, amely Erdélyben és a többi csatolt magyar területeken a kényszerberleteknek következményeképpen már be is következett és amelyet a mezőgazdaság termékeinek hiánya folytán a fogyasztóközönység minden rétege már a jelenben is súlyosan érez. A jelenleg érvényben lévő rendelettörvények szerint végrehajtandó kisajátítások a jövőben előreláthatólag a termelésnek még nagyobb fokú csökkenését idéznék elő és ennek nyomán fokozottabb mérvű drágaság és inség következik be, amelyet különösen a szegényebb munkás és iparos osztályok, az értelmiségi foglalkozásúak és egyáltalában az összes nem földművelő lakosok érznek meg.

Eme végzetes következmények ellensúlyozása céljából kötelességünknek tartottuk mellékelni határozatban a kisajátítás azon mérvére és a kivitel azon módjaira rámutatni, amelyeknek szem előtt tartása mellett a földfelosztás az ország mezőgazdasági termelésének súlyosabb válsága nélkül keresztülvihető volna.

Felséged államfői bölcseségéhez és igazságérzetéhez folyamodunk, amelyet éppen az agrárreform kérdésében eddig is érvényesíteni kegyes volt és ennek tudatában biztosan reméljük, hogy az a mérsékelt irány, amely alázatosan mellékelni határozatunkban kifejezést nyer, Felséged előtt is kellő méltánylásra fog találni.⁴⁴

A küldöttség ezután GAROFLID agrárügyi miniszternél, COANDA tábornok szenátusi elnöknel és ZAMFIRESCU képviselőházi elnöknel tisztelgett, átadták a határozatot, majd a szenátus és a képviselői kamara elnöksége útján a határozat egy-egy példányát eljuttatták a szenátorok és a képviselők kezeihez is.⁴⁴

*

Ez az újabb akció sem járt különösebb eredménnyel. A kormány 1921 március hó 23-án a szenátusban benyújtja az erdélyi földbirtok-reform tervezetét s ez a tervezet minden lényeges pontban ellenkezik az erdélyi magyar és szász kívánalmakkal. Az Erdélyi Gazdasági Egy-let azonban még ekkor sem adott fel minden reményt s mihelyt a tervezetről értesült, újabb *feliratot* intézett a kormányhoz s megkereste a törvényhozó testületek elnökeit, a pártelnököket, sőt a törvényhozó testületek összes tagjait. Ebben a feliratban nyomatékosan kifogásolja a hektárnak az erdélyi kat. holddal való egyenlő gazdasági értékelését, az ármegállapítás módját, a közlegetők kisajátítására adott lehetőségeket és általában azokat az ellentmondásokat és gazdaságilag lehetetlen intézkedéseket, amelyek a tervezet törvényerőre emelkedése előtt közérdekből föltétlenül módosítandók.⁴⁵

Sajnos azonban: ez a felirat is az előző memorandumok és feliratok sorsával osztozik s vigaszul legfőnnebb csak az szolgálhat, hogy az erdélyi románok is elégedetlenek. A szenátusi viták lezajlása után az erdélyi román nemzeti párt ugyancsak szükségesnek tartja, hogy a kormányra gyakorlandó fokozottabb nyomás érdekében, 1921 május hó 13-án Gyulafehérvárt közgazdasági nagygyűlést hívjon össze s azon PORUȚIU PÉTER egyetemi tanár indítványára 1. követelik a gyulafehérvári nemzetgyűlésen kimondott elvek fenntartását, amelyek szerint az állam kisajátítási tevékenységének nemcsak a társadalmi kiegyenlítő-désre, hanem a több termelés előmozdítására is kell törekednie; 2. kívánják, hogy az agrárreform törvényének meghozatalánál figyelem fordítottassék a különböző tartományok tényleges gazdasági helyzetére és az ingatlantulajdonosok jogviszonyaira; és 3. követelik, hogy az árak és a költségek megállapítása az egész országban egységes elvek szerint történjék.⁴⁶

4. Magyar és szász álláspont a Garoflid-féle agrártörvénnyel kapcsolatban.

Az Erdélyi Gazdasági Egyletnek az előbbieken részletezett agrárpolitikai tevékenységét az a körülmény teszi jelentőssé, hogy az erdélyi magyarságnak ebben az időszakban még nincs tulajdonképpeni politikai képvisellete, így a háromnegyedszázados muúltra visszatekintő és

⁴⁴ Magyar gazdák küldöttsége Bukarestben, EG 1921:7.

⁴⁵ Az agrárreform törvénytervezet, EG 1921:16.; Az igazgató-választmány ülése (Birtokpolitikai szakosztály jelentése), EG 1921:21.

⁴⁶ Gyulafehérvári közgazdasági nagy-gyűlés, EG 1921: 21.

általános tekintélynek örvendő gazdasági egyletnek kell politikai sikon is a magyar ügy és érdek szolgálatát vállalnia. A Garofli-d-féle törvénytervezet parlamenti tárgyalásai azonban megnyugtathatták a magyar közvéleményt: semmiféle rövidülést nem szenvedett amiatt, hogy a parlamentben nem volt képviselote, mert a szász képviselők aktív közreműködése is teljes mértékben eredménytelen maradt s az erdélyi román nemzeti párt képviselői is kénytelenek voltak politikai passzivitásba vonulni.

A kamarai tárgyalások során német részről Connert Fritz, Roth Hans Ottó, Connert Arthur és Brandsch Rudolf szólaltak fel. CONNERT FRITZ kifejezte, hogy nem fogadhat el egy olyan reformtervezetet, amely „kisajátítani kész nemcsak azoknak a földjét, akik maguk is földművelők, hanem azokét is, akik a földet jobban megművelik, mint akik a reform útján földhöz jutnának“, nem fogadhat el egy olyan reformtervezetet, amely „kisajátítja a paraszti birtokot is s ezzel... még nagyobb elégedetlenség és igazságtalanság forrása less“, de különösképpen nem fogadhat el egy olyan reformtervezetet, amely „nyílt támadás az ország nemzeti kisebbségei ellen“. A törvényjavaslat egyes intézkedéseit sorbavéve, megállapítja, hogy „a kisajátítási határ messze túllépi a közérdekkel is megegyező mértéket“: emiatt a tervbevet reform „nem tudja fenntartani a mezőgazdasági termelést, pulverizálja a földtulajdont s végeredményképpen gazdasági visszafejlődéshez vezet“. Elhibázottnak tartja, hogy a kisajátítás alapjául a földosztást tekintik s azért, hogy minél többen földhöz juthassanak, megfelelőnek a meglévő és megszervezett gazdasági üzemek termelési kapacitásának fenntartásáról. BRANDSCH RUDOLF viszont megállapítja, hogy a földbirtokreform ügyét sajnálatosan politikai, sőt pártpolitikai kérdéssé alacsonyították le s ma már „nem a tényekhez, hanem a szavakhoz igazodik“. Pedig a földbirtokreform elsősorban ténykérdés, sőt gazdasági ténykérdés és számolni kell azzal, hogy „a parasztság proletarizálása“ lehet az eredménye.⁴⁷

Az ellenzék nagyrészenek, így elsősorban az erdélyi román képviselőknek kivonulásával⁴⁸ megcsönkült képviselői kamara azonban nem sokat törődik a szászok és németek felszólalásaival s a törvényjavaslat kevés kivétellel abban a formában kerül szavazás alá, amelyben a kamarai bizottság július 15-én előterjesztette. Ezért a szavazás elrendelése előtt CONNERT FRITZ nyilatkozattételre jelentkezik s a szász parlamenti csoport nevében kifejezi, hogy a tervbevet agrárreformmal elégedetlenek elsősorban k ö z g a z d a s á g i szempontból, mert a reform gazdasági romlásához vezet, másodsorban s z o c i á l i s szempontból, mert a törvény több antiszociális intézkedést tartalmaz, harmadsorban j o g i szempontból, mert a jogfolytonosság elve sérelmet szenved, negyedsorban a l k o t m á n y o s s á g i szempontból, mert az alkotmány kimondja, hogy kisajátítani csak teljes és igazságos kártalanítás mellett lehetséges, ötödsorban p o l i t i k a i szempontból, mert a reformnak destruktív következményei lesznek, és hatodsorban a s z á s z n é p é r d e k e i szempontjából, mert a reform nem szociális reform, hanem az e r ő s z a k reformja. Ezért „ünnepélyesen és a legerőteljesebben tiltakozunk e törvény ellen s nem vállaljuk a törvény jóváhagyásával

⁴⁷ Vö. *Mon. Of.* 1922 március 4-i 149. sz. 3966—3969.; u. o. 1922 március 5-i 150. sz. 3984—3990.

⁴⁸ L. az ezzel kapcsolatos kamarai vitát *Mon. Of.* 1922 március 5-i 150. sz. 3975—3982. Később Ghilezan képviselő panaszkodó hangon állapítja meg: „Fájdalmas, hogy erdélyi testvéreink teljes érdektelenséget mutatnak ezzel az egész nemzetet oly közletről érdeklő kérdéssel kapcsolatosan, nem vevén részt a törvény tárgyalásában“ (u. o. 3991.).

bekövetkező súlyos gazdasági és politikai következményekért a felelőséget⁴⁹.

A törvényhozás munkájából kizárt magyarság álláspontját a *Magyar Szövetség* augusztus 4-i nagygyűlése rögzítette:⁵⁰

„A Magyar Szövetség Vezetősége az erdélyi földbirtokreform kérdésével megalakulása óta a legnagyobb gonddal foglalkozik és megtett minden előkészületet arra, hogy mint a romániai magyarság egyetlen és teljes jogú képviselője egyelőre a parlamenten kívül megtegye mindazt, amit népünk e legegésőbb gazdasági problémájának megoldása érdekében vállalnia kötelességének tart.

Ennek kapcsán szükségét látja a következő megállapításainak nyilvánosságra való hozatalát:

I. A kamara az erdélyi agrártörvényjavaslat bizottsági tárgyalását ez évi július 8-án kezdte meg, úgy, hogy értesülésünk szerint a törvénytervezetet a bizottság tagjai is csak két nappal a tárgyalások megkezdése előtt kapták kézhez, viszont a kamara a törvényt július 19-én már részleteiben is megszavazta.

II. Erdély földreformtörvénye, mely nemzeti különbségre való tekintet nélkül, közmegelegedésre kellene, hogy megoldja Erdély és a lecsatolt részek földdel dolgozó népének e legfontosabb kérdését,

1. a kétmilliónyi magyarság meghallgatása nélkül,

2. a szászág és a németiség tiltakozása és

3. az erdélyi románság képviselői jórészenek távollétében szavaztatott meg és vált törvénné.

III. Le kell tehát szögeznünk, hogy a törvénytervezet alkotmányos és demokratikus országok parlamenti szokásaival ellenkezően idejében kellőképpen nem publikáltatott, arról a sajtó útján vagy más úton-módon a legjobban érdekelt Erdély tudomást nem vehetett, tehát arról a közvélemény ki nem alakulhatott. A tíz nap alatt k e r e s z t ű l h a j s z o l t törvénytervezet megszavazását még a parlamentben is csak a n e m e r d é l y i kamarai többség tette lehetővé.

Mindezek megállapítása után a Magyar Szövetség szükségesnek tartja kijelenteni, hogy ezt a törvényt n e m t a r t j a Erdély és a lecsatolt részek mezőgazdaságára, de különösen a magyarságra nézve megnyugtató megoldásnak a máskülönben szükségesnek és elodázhatatlanul megoldandónak tartott földreform ügyében. De teljes erejével és minden rendelkezésére álló törvényes és jogos eszközökkel rajta lesz, hogy ez a r ó l u n k - n é l k ü l ű n k hozott törvény minél hamarabb megfelelő r e v í z i ó a l á kerüljön.

Anélkül, hogy a részletekre kitérnénk, megállapítjuk, hogy az számos lényeges pontjában az egyidejűleg Órománia számára megalkotott agrárreformtörvénytől eltér... Mindeme eltérések az itt élő nemzeti kisebbségek sérelmére szolgálnak és szolgálhatnak és az állampolgári j o g e g y e n l ő s é g elvével is ellentétben állanak. Különösképpen sérelmesnek és revideálandónak tartja a magyarság kultúráját veszélyeztető és a közbirtokosságokat, vagyis a földmivelő népet károsító, sőt egzisztenciáját sokhelyütt veszélyeztető ama pontjait, melyek egyházi, iskolai, kulturális, alapítványi birtokok és a közbirtokossági földek kényszerkiszajátítását mondja ki, amely rendelkezések tehát merőben ellenkeznek egy demokratikusnak mondott törvény intencióival, de a n t i s z o c i á l i s a k, a n t i k u l t u r á l i s a k és különösen

⁴⁹ Vö. *Mon. Of.* 1922 március 15-i 155. sz. 4377.

⁵⁰ Közli a *Magyar Kisebbség*, 1923 (II) 13. sz. 500—502. EG 1921:34. és Oberding, i. m. 56—58.

Erdély és a csatolt részek nem román nemzeteit egyoldalúan károsítók és s é r e l m e s e k, mert sovíniszta célokat látszanak szolgálni.

Mindezek ellen a Magyar Szövetség — ezidő szerint más mód hiányában — a nagy nyilvánosság előtt és az utókor előtt ünnepélyes ó v á s t emel.⁴⁴

A Magyar Szövetség e határozatához másfél hónap múltán, szeptember 26-án csatlakozott az *Erdélyi Gazdasági Egylet* marosvásárhelyi gazdanagygyűlésének határozata:

„Erdély és a többi kapcsolt magyar területek gazdaközönsége egyhangúlag óvást emel azon mód ellen, amellyel az agrárreformjavaslat törvénytervezőre emeltetett, amidőn figyelmen kívül hagyott az ország gazdasági élete legjelentékenyebb osztályának érdeke és a törvényhozásban a képviselők túlnyomó többségének távollétében és a nemzeti kisebbségek megkérdezése és hozzájárulása nélkül megszavaztatott a jelenleg érvényben lévő agrárreformtörvény.

Óvást emel azon világos célzattal ellen, amely szerint az erdélyi részek mezőgazdái, úgy a kisajátítás által sújtottak, valamint az igényjogosultak, a régi királyságbeli állampolgártársaikkal szemben egyoldalúan kedvezőtlenebb elbánásban részesíttessenek.

Óvást emel a törvényben világosan kifejezésre jutó azon célzattal szemben, mely a végrehajtásnál az ország egyes nemzetiségeit az uralkodó népfaj előnyeire háttérbe helyezi, őket anyagilag sokszorozottan hátrányosabban kezeli és sok esetben vagyoni tönkretételüket idézi elő.

Követeli a régi királyságbeli állampolgártársaikkal egyenlő elbánást, a nemzetiségek egyenlő kezelését, e célból a törvény r e v i z i ó j á t és a végrehajtás p á r t t a l a n keresztyűvitelét.

Követeli az erdélyi mezőgazdátársadalom különösen az egyházaknak vallási és különböző kulturális célokat szolgáló és ezek anyagi bázisát nyújtó ingatlanainak mentesítését a kisajátítás alól.

Követeli a gazdátársadalom a csiki I-ső székely határhozred úgynevezett c s í k m e g y e i m a g á n j a v a k nevét viselő havasi erdőinek és hasonjogú legelőbirtokainak további fenntartását és a régi tulajdonosok kezében való meghagyását.

Kívánja a gazdátársadalom, hogy a s z é k e l y b i r t o k l á s jogrendje az ősi gyakorlat alapján a székelyföldön meghagyassék és a törzsökös székely gazdák ingatlanai a kisajátítás alól a székely közvagyonokkal, közbirtokossági erdőkkel és legelőkkel együtt mentesíttessenek.

Kívánja a gazdaközönség, hogy e célból s a tisztalítás kedvéért a s z é k e l y f ö l d i t e l e k k ö n y v e k a tényleges birtoklásnak megfelelően még az agrárreform módosítása előtt átdolgoztassanak s az eddig telekkönyvi átírás nélkül a székely szülőbirtokosok által az ősiség alapján az amúgyis törvényes örökösöknek tekintendő gyermekek között kiosztott ingatlanok az agrárreform által ne érintessenek.

Kívánja az erdélyi gazdátársadalom, hogy a t e l e p e s e k letelepedési helyeiken zavartalanul továbbra is meghagyassanak.

Kívánja az erdélyi gazdátársadalom a kisajátítási m e g v á l t á s i ár és a kisajátítás alól m e n t e s t e r ü l e t kérdésének az okirálysági agrárreformtörvényben szabályozott móddal teljesen azonos szabályozását.

Kívánja az agrárreform által sújtott g a z d a t i s z t e k megfelelő kárpótlását.⁵¹

⁵¹ A marosvásárhelyi gazdanagygyűlésen egyfelől az Erdélyi Gazdasági Egylet tagjai, másfelől a legfőbb magyar csúcshintézmények, a vármegyei gazdasági egyletek,

VI. Az erdélyi román földbirtokreformmal kapcsolatos sérelmek

Az 1921 július 23-án kihirdetett erdélyi román földreformtörvény és az ennek alapján végrehajtott földbirtokreform jellegzetessége, — miként az a tanulmányunk első részében előadott részletes ismertetéséből nyilvánvaló — hogy az elvi jelentőségű intézkedéseket (mint amilyen főként a 6. és 7. §.) meglehetősen homályos, többértelmű megfogalmazásban közli s ezeket az elvi határozatokat az enyhítő és súlyosbító kivételek bonyolult, nem egyszer kúszált, sokszor alig áttekinthető rendszerébe állítja be, amely a végrehajtás során kitűnő lehetőséget nyit a törvény expressis verbis ki nem mondott nemzetiségi célkitűzéseinek megvalósítására. Az erdélyi román földbirtokreform nem elégszik meg azzal a már bírálat alá vont lehetőséggel, hogy Erdélyben is általános földosztást rendel el, habár itt a birtokpolitikai változtatás más, egészségesebb módszerei időszerűek, s hogy az erdélyi földbirtokokat radikálisabb mértékben sajátíttatja ki, mint az ókirályságbelieket, — hanem a végrehajtásnak is olyan szabadságot engedélyez, hogy a földbirtokreform általában az erdők reformja és a vasgyonu törvénnyel eszköze lesz, miként azt egyfelől a szász deklaráció, másfelől a Magyar Szövetség és az Erdélyi Gazdasági Egylet határozata hangoztatja.

A földreformos sérelmek ezekből a körülményekből következnek s azoknak nagy általánosságban az alábbi főbb csoportjait különböztethetjük meg*:

A földbirtokreform üzembontó hatásával kapcsolatos sérelmek.

Különösképpen a magánbirtokosokat érintette egzisztenciálisan az erdélyi és az ókirálysági földreformtörvény intézkedései közt megállapítható s az előbbieken már részletezett eltérések, elsősorban az, hogy az erdélyi katasztrális hold egynek vétetett az ókirályságbeli hektárral,⁵² hogy Erdélyben a mértékek általában kedvezőtlenebbek, az enyhítő kivételek jelentéktelenebbek s a súlyosbító kivételek gyakoribbak és terheesebbek, mint az Ókirályságban, s hogy Erdélyben az erdők kiszajátítása is elrendeltetett. Ennek következtében az erdélyi földbirtokreform nemcsak a kisszámú nagybirtokot tüntette el, hanem jobbra felszámolta a jelentős társadalmi és gazdasági funkciót betöltő kis-középbirtokrendszert is. Az *Erdélyi Gazdasági Egylet* egy régebbi sta-

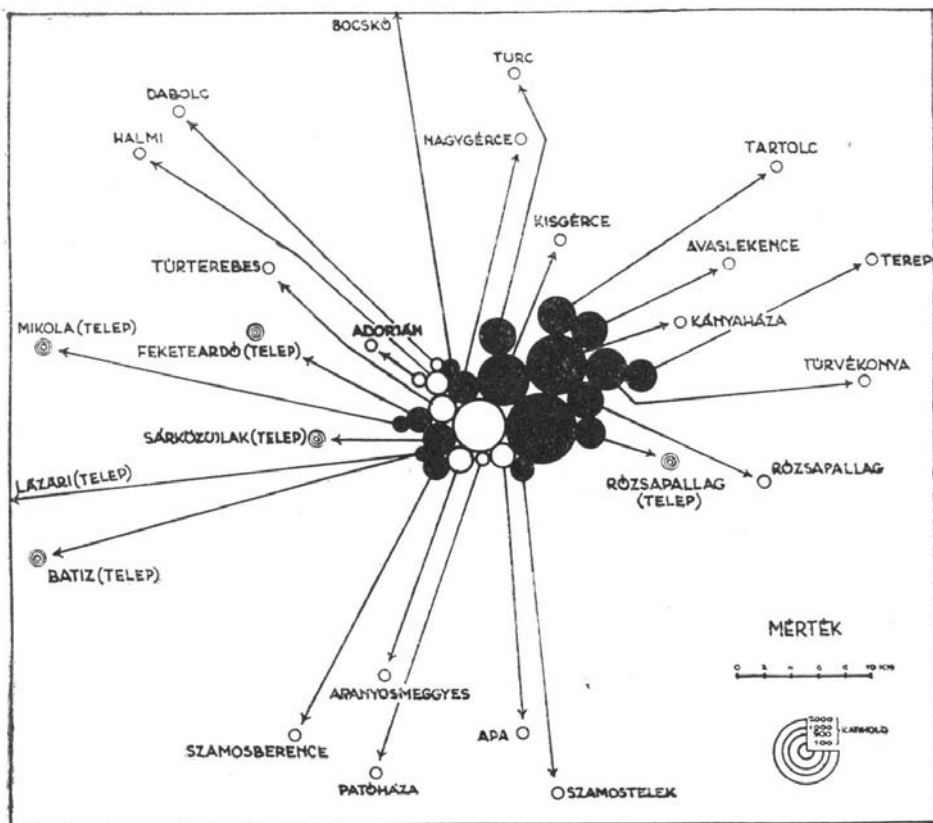
a gazdakörök és szövetkezetek, valamint a telepesek községei képviselői jelentek meg. A nagygyűlés keretében Gál Imre, az Udvarhelymegyei Földműves Szövetség elnöke igen alapos előadást tartott az erdélyi agrártörvényről, kifejtve e törvény nemzetiségi vonatkozásait s részletezve azokat az eltéréseket, amelyek az erdélyi és az ókirálysági agrártörvények között mutatkoznak. Fenti határozatot, a nagygyűlés résztvevőinek névsorát s Gál Imre előadásának teljes szövegét 1. EG 1921:40.

* Alább a sérelmi anyagnak csak főbb forrásaira utalunk: egyfelől az erdélyi román földbirtokreform kérdését tárgyaló nagyobb tanulmányokra és művekre, másfelől az *Erdélyi Gazda* (EG) és a *Magyar Kisebbség* (MK) közleményeire. A napilapok idevonatkozó híreit és tudósításait e helyen mellőzzük, azonban idézett forrásaink ezekre is bővegesen utalnak.

⁵² Garoflid törvényindokolása értelmében „az éghajlati viszonyok, népsűrűség, köz- és vasúti hálózat, valamint a vásárhelyek elosztottsága szempontjából kétségtelen, hogy az erdélyi területegység, a katasztrális hold, egynek vehető az ókirályságbeli hektárral“ (*Mon. Of.* 1922 március 4-i 149. sz. 3929.). Csak éppen a leglényegesebb szempontból, a mezőgazdasági termelés szempontjából nem, miként az világosan kiderül az erdélyi és az ókirályságbeli mivelhető területek termelési viszonyainak összehasonlásából.

Helyzetkép az erdélyi román földbirtokreformról.

A Szatmár vármegyei Sárköz község határában kisajátított báró Vécsey (ma gróf Sztáray)-féle 12.805 kat. holdas uradalom szétosztása a környező községek és az újonnan létesített telepek között a földbirtokreform idején készült telekkönyvek alapján.

A besötétített körök a tisztán román érdekű juttatások arányát jelzik a megadott mértékben. A nyíl arra a községre vagy telepre mutat, amely a juttatásban részesült.

tisztikai felvétele szerint Szolnok-Doboka vármegye 64 magyar birtokosának 32.675 kat. holdat kitevő birtokállományából 23.567 kat. holdat sajátítottak ki (vö. OBERDING, *Az erdélyi agrárreform*, 66., de ld. meg *A közép- és nagybirtok kisajátításához*. MK 1923 (II) 3. sz. 99—103. és 13. sz. 491—493., ahol Szolnok-Doboka vármegye mellett Arad, Bihar, Csík, Háromszék, Hunyad, Kisküküllő, Kolozs, Krassó-Szörény, Maros-Torda, Nagyüküllő, Szatmár és Szilágy vármegye helyzetképére is kapunk adalékot 118 birtok statisztikájában). Az *Erdélyrészi Földreform Tanulmányi Bizottsága* is hasonló viszonylatra mutat rá, amikor megállapítja, hogy a második bécsi döntéssel felszabadult keleti és erdélyi részekben kisajátítást szenvedett 1222 jobbára magyar közép- és nagybirtokos 446.739 kat. hold mezőgazdasági ingatlanából csak 163.752 kat. hold maradt az előző tulajdonosok kezén. Ld. még OBERDING, *Az erdélyi agrárreform*, 63—66. és JAKABFFY ELEMÉR—PÁLL GYÖRGY, *A*

bánsági magyarság húsz éve Romániában 1918—1938 (Budapest, 1939) 198—204. adalékait, (Sajnos, módszeres adattárral a sérelmek e csoportjáról még nem rendelkezünk.)⁵³

Az „optáns“-ügy.

A földreformtörvény 6. §. c. pontjában érintett, részben eredetileg is magyar állampolgár, részben a magyar állampolgárságot a trianoni szerződés 63. és 64. cikke alapján optáló földbirtokosok a magyar-román döntőbírótság előtt lefolyt agrárperekben 567.946 kat. holdért követelnek kártérítést. Az abszintizmusról intézkedő törvényszakasz alkalmazása folytán kialakult sérelmi anyag azonban ennél jóval nagyobb területre vonatkozik, mert az agrárperekből sokan ki-maradtak. MÓRICZ MIKLÓS adatai szerint (*Az erdélyi föld sorsa*, 102—103.) a 348 „optáns“-tól 674.159 kat. holdnyi területet sajátítottak ki. Ezek közül 17 birtok kisebb 5 kat. holdnál, 72 birtok 5—100 kat. holdas, 169 birtok 100—1000 kat. holdas és 87 birtok 1000 kat. holdnál nagyobb; a 6. §. c. pontja alapján kisajátított ingatlanok 4.91 százaléka törpebirtok, 20.81 százaléka kisbirtok, 48.85 százaléka középbirtok és 25.43 százaléka nagybirtok. (A *Die rumänische Bodenreform in Siebenbürgen* c. kiadvány szerint a szóbanforgó ingatlanok összterülete 701.880 kat. hold. További irodalmi utalásokat ld. tanulmányunk első részében, a 9. jegyzet végén. CONNERT FRITZ adattárában jellegzetes a szásvárosi Binder Károly és neje, Drotlef Elza, 105 kat. hold 447 □öl kiterjedésű városi külterkének a 6. §. c. pontja alapján való kisajátítása. Az ingatlan nem volt falusi birtok, hanem városi kültelek, tehát kívül esett a 6. §. c. pontjának hatáskörén, amely csak falusi birtokokra vonatkozik. Az ingatlanból 1919-ben az agrárkomité jóváhagyásával két szásvárosi román földművesnek eladtak 9 kat. hold 1255 □ölet s a fennmaradó részre már 1918 tavasza óta érvényben volt az a közjegyzői szerződés, amely szerint a társtulajdonosok egymás között a birtokot megosztották s így sem a Binder Károly része, sem a Drotlef Elza része (egyformán 47 kat. hold 1296 □öl) nem haladta meg a 6. §. c. pontja alól kivételezett 50 kat. holdat, tehát még abban az esetben sem lehetett volna a 6. §. c. pontját alkalmazni, ha a birtok „falusi birtok“. De nem is áll fenn az abszintizmus esete, mert Binder Károly és neje ugyan

⁵³ Max Sering szerint a romániaihoz hasonló földbirtokreformok üzembontó és üzembontó hatása természetszerű. „Mindezek a törvények *geometriai maximumot* állítanak fel, amelyet egyetlen birtok sem haladhat túl s a többletet kisajátítják. Ez az eljárás a demokratikusan egyenlő birtokelosztás gondolatából eredt s nélküli a gazdasági célszerűség szempontjait. A birtok *célszerű* nagysága a talajviszonyok és éghajlat, az épületekben és a talajjavításban fekvő tőke, az üzem minősége szerint igazodik, ezek viszont a munkásviszonyok, a forgalmi fekvés és egyéb feltételek szerint. Mindezek a törvények tehát elvi szempontból helytelenek. A nagybirtokok *gépiés* megkisebbitése és területük elosztogatása földnélküliek és szomszédos kisbirtokosok között az orosz példát követi és bárhol is hajtották eddig végre, mindenütt a mezőgazdasági termelést csökkentette. A kár különösen azokban az országokban nagy, amelyeknek munkássága és parasztsága szellemileg elmaradott. Ha ezek a törvények életben maradnak, végképpen kizárják az intelligenciát az önálló mezőgazdasági tevékenységből“ (*Die Umwälzung der Agrarverfassung in Mittel- und Osteuropa und ihre wirtschaftlichen Folgen*. Die Wiederaufbau in Europa (a Manchester Guardian öt nyelven megjelenő folyóirata) 6. sz. — idézi dr. Sulyok István, „*Az agrárreform Romániában*“. MK 1922 (I) 5. sz. 161.). — A fenti és a soron következő sérelmekkel kapcsolatosan l. még Max Sering, *Die agrarischen Umwälzungen im ausser-russischen Osteuropa* (Berlin und Leipzig, 1930) és Ewaid Ammende, *Die Nationalitäten in den Staaten Europas* (Wien—Leipzig, 1931) fejtegetéseit, amelyekre az Államtudományi Intézet *Die rumänische Bodenreform in Siebenbürgen* c. kiadványa is részletesen utal.

tervelték a Németországba való kiköltözködést, azonban a törvényben előírt kritikus idő (1918 december 1—1921 március 23) javarészt Szászvároson töltötték, ezidőben is birtokukat sajátmaguk kezelték, így tehát csak rendes kisajátításról lehetett volna szó, amit azonban megakadályozott volna az a körülmény, hogy a gyártelep, a befásított részek levonása után a két birtokrész együtt sem haladta volna meg a mentesítendő terület minimális mértékét. Vö. CONNERT FRITZ, *Zur Frage der Agrarreform in Siebenbürgen*, 258—259.)

A magyar telepések kérdése.

A földreformtörvény 10. §-a alapján kisajátítás alá került az 1885 január 1. után létesített 8 magyar telepeseközség és 17 már meglévő községekhez hozzákapcsolt magyar telep eredetileg 24 kat. holdas telepesbirtokainak az a része, amely meghaladja az igényjogosultak birtokbábelhelyezése céljából az ingatlanjuttalékra kiszabott mértékét. Így a Beszterce-Naszód vármegyei Magyarnemegye, a Hunyad vármegyei Déva régi telep és Déva új telep, a Kolozs vármegyei Kolozskara és Nagysármás a Krassó-Szörény vármegyei Bálinc, Bégamonostor, Bégahosszú-patak. Facsád, Igazfalva. Nagybodófalva, Nörincse, Szapárfalva, Új-Nörincse és Vásáros, a Nagyküküllő vármegyei Fehéregyháza, a Szolnok-Doboka vármegyei Vice, a Temes vármegyei Babsa, Gizellafalva, Mosnica. Rékás. Sztancsófalva és Újszentes, valamint a Torda-Aranyos vármegyei Felsődetrethem és Marosludas mintegy kétezer telepescsaládjá elveszített kereken 24.000 kat. hold területet, aminek következtében több gazdaság teljesen megszűnt, 1802 telepes kivándorolni kényszerült s a telepék a legsúlyosabb anyagi válságba kerültek.

Ld. *A telepések és a földbirtokreform*. EG 1921:37., *Egy új törvény az 1918. éri december 1. után történt átírásokról*. EG. 1921:48.; *A telepések kérdése* (az Erdélyi Gazdasági Egylet felirata az igazságügyi miniszterhez). EG 1922:2.; *A telepések az erdélyi miniszternél*. EG 1922:4.; *A telepések a királynál*. EG 1922:16. *A telepések*. EG 1922:17.; *Agrárreform és a telepések*, MK 1922 (I) 1. sz. 20—24.; DR. J. E., *Kép az agrárreformról*, MK 1922 (I) 6. sz. 190—192.; *A telepések*. EG 1922:43.; *A Bánátban kiűrték a magyar telepéseket belterületeikről*. EG 1922:44.; DR. JAKABFFY ELEMÉR, *A régi telepések pusztulása*. MK 1923 (II) 9. sz. 319—323.; *Válasz Leonte Moldovan kamarai képviselő úrnak*. MK 1923 (II) 21. sz. 804—809.; *A Krassószörény vármegyei telepes birtokok kisajátítása*. EG 1924:3.; TÖRÖK BÁLINT, *A telepések, kisgazdák és gazdatisztek agrárreformügyi sérelmei* (előadás a Magyar Párt 1924 december 14-i nagygyűlésén). EG 1924:51.; az Országos Magyar Párt 1924. évi december hó 14-én megtartott nagygyűlésén elfogadott határozati javaslatok sorában: az intézőbizottság határozati javaslata a telepések ügyében. MK 1925 (IV) 1. sz. 29—30.; *A Magyar Párt a telepésekért és az altruista kölcsönös birtokokért*. EG 1925:2.; DR. JAKABFFY ELEMÉR, *Az első panasz*, MK 1925 (IV) 6. sz. 201—203.; *Erdélyi magyar telepések birtokügye a Nemzetek Szövetsége előtt*. MK 1925 (IV) 6. sz. 237.; *Az erdélyi és bánági telepések panasz a Nemzetek Szövetsége előtt* (a panaszirat magyar fordításban). MK 1925 (IV) 7. sz. 262—270.; *A telepések ügyéhez*. MK 1925 (IV) 7. sz. 281—283.; *A Nemzetek Szövetsége Tanácsának 35. üléséről felvett ideiglenes jegyzőkönyv az erdélyi és bánági magyar telepések ügyében*. MK 1925 (IV) 19. sz. 734—743.; W. J.: *Utóhangok a telepések ügyében*. MK 1925 (IV) 19. sz. 754—756.; BETEGH MIKLÓS; *Nyílt levél a telepések ügyében*. MK 1925 (IV) 20. sz. 757—758.; *A telepések kártalanításának dolga*. EG 1925:40.; *Az agrárreform Romániában*. MK 1926 (V) 5. sz. 192.; TORNIA GYULA *válasza Tătă-*

rescunak a telepesek ügyében. MK 1927 (VI) 7. sz. 268—269.; JAKABFFY ELEMÉR *előterjesztése a Kamara 1929 július 26-i ülésén a telepesek ügyében.* MK 1929 (VIII) 15—16. sz. 623—624.; DR. SÜLYOK ISTVÁN, *Az erdélyi magyar telepesek.* Erdélyi Magyar Évkönyv 1918—1929. (I. évf. szerk.: Dr. Sulyok István és Dr. Fritz László, Juventus-kiadás, Kolozsvár, 1938) 228—233.; OBERDING, i. m. 72—77.; és JAKABFFY—PÁLL, i. m. 205—213., ahol a szerzők három jellemző esetet részletesebben is ismertetnek. S z t a n c s ó f a l v a telepes községben eredetileg a telepeseknek 107 olyan nagy telepük volt, amelyek mindegyike 24 kat. hold szántóból, 7 kat. hold erdő-illetéséből, 5 kat. hold legelőilletményből és 1 kat. hold beltelekből állott és 47 olyan kis telepük, amelyek egyenként 3 kat. hold 800 □öl szántóból, 1 kat. hold legelőilletményből és 800 □öl belsőségből álltak.. Itt az ú. n. *lot tip* 4 kat. holdban állapított meg. Viszont a családok nagy létszámúak. Pl. Bús Ferenc telepesnek szintén csak 4 kat. holdat hagytak meg, bár négy családos fia volt s a négy fiúnak összesen huszonkét gyermeke, Szabó János telepesnek ugyancsak 4 kat. hold maradt, bár tizenkét élő gyermeke van. Természetes, hogy a családtagok — megélhetési alap híján — szétszéledtek, ki Amerikába, ki máshova, annál is inkább, mert az igényjogosultak jegyzékéből is kihagytak, bár hatan a háborúban megrokkantak, hat hősihalottnak özvegye maradt hátra s ezeken kívül még negyvenhárom családos és hat nőtlen háborús szolgálatot teljesített férfi jelentett be igényt juttatásra.⁵⁴ T e m e s r é k á s községben a telepesek helyzetét tanulmányozó BAKKER VAN BOSSE asszony, a Népszövetségi Ligák Uniója kisebbségi bizottságának alelnöke állapíthatta meg, hogy az eredetileg 20 kat. holdas telepekből csak 5 kat. hold hagyott meg s az elvett földet idegenből hozott román telepesek kapták meg és hallhatta id. Malonyai István telepes előadását, hogy telephelyét annak idején szilasi birtokának árából vásárolta s most 28 családtagjával tengődik a meghagyott 5 kat. holdon. M o s n i c a községben ugyancsak megcsonkították a telepeket, bár a község határában kisajátított 2286 kat. holdas nagybirtok a román igényjogosultak kielégítésére bőségesen elég volt; 42 magyar föld-igénylőt itt is kisemmiztek a juttatások során, de viszont létesítettek egy 300 kat. holdas rezervát s 600 kat. holdat legelőnek jelöltek ki.)

Az 1918 december 1-ig meg nem történt telekkönyvi átirásokkal kapcsolatos sérelmek.

A földreformtörvény 4. §-a úgy intézkedik, hogy a földbirtokok kiterjedése az 1918 december 1-i jogi helyzetük szerint állapítódik meg. A *Monitorul Oficial* 1921 november 2-i 172. számában közzétett s az Erdély területén fekvő állami, vármegyei, községi, illetve az állami felügyelet és ellenőrzés alá tartozó alapítványi vagy intézményi vagyonok elidegenítését szolgáló jogügyletek hatálytalanításáról szóló (ú. n. telepfosztó) törvény viszont kimondja, hogy a kincstári javakat illetően semmis minden olyan jogügylet, amelyet 1918 december 1. után nem a román kormány illetékes minisztere kötött, tehát mindazok a jogügyletek, amelyek a magyar kormány vagy annak szervei által köt-

⁵⁴ A kisemmizés mellett a sztancsófalvi Matuska Balázs örökösének még azt a sérelmet is el kellett viselniük, hogy az 1927 február 17-i hagyatéki tárgyaláson ingatlanvagyonnak az eredeti telepvagyonot vették, tehát a kisajátított részeket is, s az örökösöknek a tárgyalásért 13.810, a leltározásért 8240 lejtt kellett fizetniük s az örökösödési illeték is az egész vagyon után számított; így „ezeknek a költségeknek fedezésére ráment a kisajátítás során megállapított egész összeg és a genfi összeg jelentékeny része is“ (Jakabffy—Páll, i. m. 213.).

tettek, továbbá azok az 1918 december 1. előtt kötött jogügyletek, amelyek bár az összes szükséges törvényes formákkal el vannak látva, de 1918 december 1-ig a telekkönyvbe nem jegyeztettek be vagy bejegyzésük 1918 december 1. után a román kormány illetékes miniszterének vagy a Kormányzó Tanácsnak engedélye nélkül történt, illetve azok, amelyeknek lebonyolításához és telekkönyvi bejegyzéséhez a magyar kormánynak vagy felsőbb hatóságoknak engedélye lett volna szükséges s ez az engedély 1918 december 1-ig nem adatott meg, vagy csak 1918 december 1. után adatott meg; a vármegyei, községi s az állami felügyelet és ellenőrzés alatt álló alapítványi és intézményi vagyonekat illetően semmiek azok a jogügyletek, amelyeknek lebonyolításához vagy telekkönyvi bejegyzéséhez királyi, kormány- vagy felsőbb hatósági beleegyezésre lett volna szükség s ez a beleegyezés nem adatott meg vagy csak 1918 december 1. után adatott meg, vagy a telekkönyvi bejegyzés 1918 december 1-ig nem történt meg, illetve 1918 december 1. után a román kormány illetékes miniszterének engedélye nélkül történt. A törvény még elrendeli az 1918 október 18. és december 1. közötti telekkönyvi bejegyzések revízióját abból a szempontból, hogy a Kormányzó Tanács 1919. évi VII. sz. rendeletében előírt bejelentés megtörtént-e s nem hiányzik-e a szükséges felsőbb hatósági jóváhagyás. (Vö. *Egy új törvény az 1918 december 1. után történt átírásokról* EG 1921:48. és az Erdélyi Gazdasági Egylet felirata az igazságsügyi miniszterhez. EG 1922:2.)

A földreformtörvény 4. §-a csak általában az 1918 december 1-i „jogi helyzet”-ről és a telepfosztó törvény megjelenése után a 4. §. intézkedése is általában olyan értelmezést nyer, mintha az 1918 december 1-i telekkönyvi helyzetről beszélne. Ld. DR. JAKABFFY ELEMÉR, *A régi telepések pusztulása*. MK 1923 (II) 9. sz., 319—323.: A Temes vármegyei Ötvösd községet a magyar vállálap birtokán 1869-ben az állam telepítette. 1913 augusztus 7-én, illetve 15-én a telephelyül szolgáló birtok átadott a Magyar Földhitelintézetek Országos Szövetségének, mint az állam megbízottjának, azzal a céllal, hogy a telepéseket egyénenként juttassa a telekkönyvbe, mégpedig azokon az ingatlanrészekben, amelyeket a telepítés óta a vállálaptól bírnak. A telepések 1918 november haváig hiánytalanul ki is fizették a Magyar Földhitelintézetek Országos Szövetségénél a kiszabott megváltási árat, s ha ekkor a Szövetség már telekkönyvi tulajdonos, sor kerülhetett volna a birtok telekkönyvi átírására. Csakhogy a Magyar Földhitelintézetek Országos Szövetsége csak 1919 február havában lett telekkönyvi tulajdonossá s a közbejött események megakadályozták a telepések telekkönyvi bejegyzését. Így a kisajátítások megkezdésekor a telepések birtokainak telekkönyvi tulajdonosa a Magyar Földhitelintézetek Országos Szövetsége, illetve 1918 december 1-én még mindig a vállálap. A kisajátítás nem is a 10. §. alapján történt, nem is történhetett, mert a telep 1885 január 1. előtti alapítású, hanem a 6. §. a. pontja alapján, mert a határozat értelmében: a Magyar Földhitelintézetek Országos Szövetségének birtokszerzése a földreformtörvény 4. §-a alapján semmis — ezért nem alkalmazható a 7. §. a. pontja — a telepések kérdése pedig szóba sem hozható, tulajdonjogukat bizonyítani nem tudván; tehát a kisajátítás csak a vállálapra, mint közcélú jogi személyre vonatkozik.⁵⁵

⁵⁵ Hasonló helyzetbe jutott még *József szállás* és *Torontálkeresztes*. — A telepések ügyében eljáró dr. Tornya Gyula e három község érdekében is petíciót adott be a Nemzetek Szövetségéhez, de a petíciót visszavonta, mert a román kormány méltányo-

A Magyar Földhitelintézetek Országos Szövetsége (*Altruista Bank*)⁵⁶ közbeiktatásával vásárolt törpe- és kisgazdaságok egész sorát sajátították ki a 4. §. fenti értelmezése alapján, de hasonló elbánásban részesültek azok, akik a szász *Siebenbürgische Vereinsbank* útján szereztek kisebb ingatlanokat, CONNERT FRITZ ismerteti a Beszterce-Naszód vármegyei Bilak község 165 szász kisbirtokosának sérelmét, akik 1917 őszén és 1918 tavaszán az említett pénzügyintézet támogatásával olyképpen vásároltak fejenként 1—10 kat. holdas ingatlanokat, hogy a birtok átírása csak a vételár kiegyenlítésekor történjék meg. Az agrárkomité 1923 december 22-én kelt 235. sz. határozata a birtokkomplexumot kisajátítandónak ítéli, mert „a telexkönyvben a Vereinsbank nevében áll“. (Vö. Connert, i. m. 256—257., ahol Connert azt az álláspontot foglalja el, hogy a 4. §. helyes értelmezése szerint, ha „a birtok 1918 december 1-i tényleges helyzete más, mint a jogi, akkor a kisajátításnál a tényleges helyzetet kell figyelembe venni“. A bilaki esetnél: „1918 december 1-én a bilaki gazdák voltak a szóbanforgó birtok tényleges tulajdonosai és nem a Vereinsbank. Kisajátítás tehát nem történhetett volna, mert egyetlen gazdának a földje sem haladta meg a törvény megszabta mértéket. Itt kisbirtokosokról van szó, akiknek birtokszerzését annál is inkább el kellett volna ismerni, mert a törvény 4. §-a értelmében az 1918 december 1. utáni birtokszerzések érvényesek, ha a birtokszerzők földművesek és a gazdátcsereelő birtok nem nagyobb 10 kat. Holdnál“.)

Önkényes birtokfosztások.

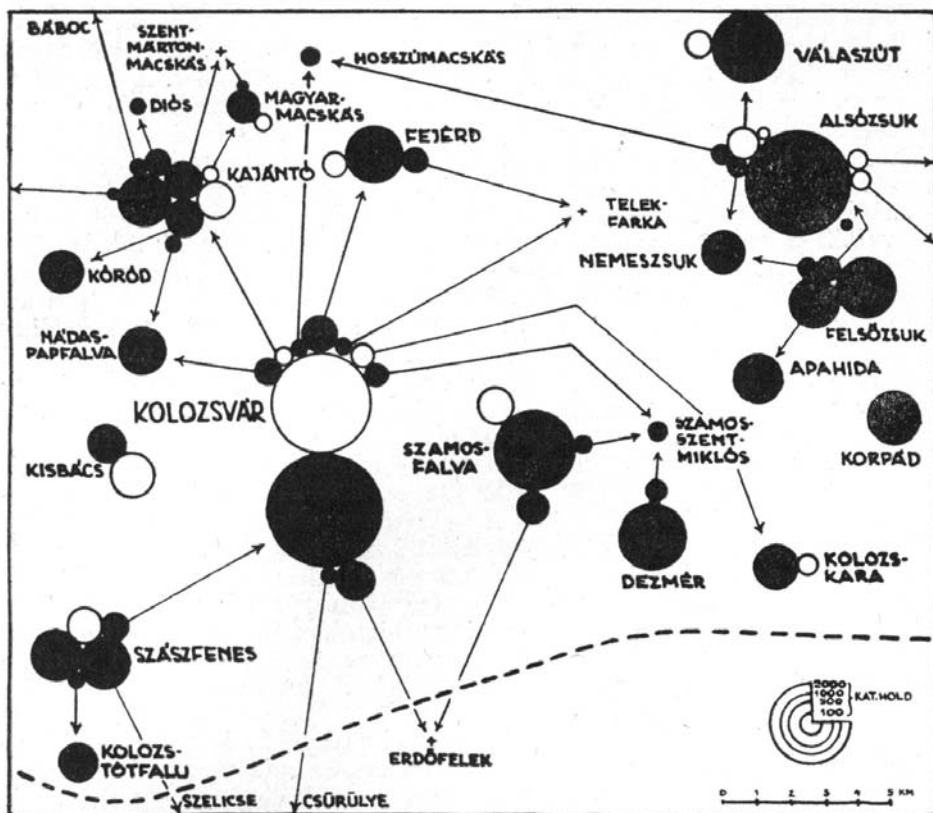
A nem szabatos törvény és a szabados végrehajtás összejátszásának eredményeként a román földbirtokreformban megnyilatkozó önkényesség helyenként a birtokfosztás ismerveit is kimeríti. A „harói büntett“, a dévai csángók Haró község szomszédságában fekvő, Földvár nevű, 126 kat. holdas legelőjének az ügye különösképpen jellegzetes. Ezt a legelőt a járási kisajátítási bizottság a telepesföldiek felülvizsgálata során mentesítette s 1924 február 25-én kelt 3. sz. határozatával, a földreformtörvény 139. §-ára hivatkozva, egyhangúlag elutasította a harói románoknak e legelő kisajátítása iránti kérését. A megyei bizottság azonban 1924 április 9-én kelt 185. sz. határozatával semmisnek jelentette ki a csángók 1912. évi birtokszerzését, elrendelte a legelőterület kisajátítását, s Földvárt ki is osztották a haróiaknak, valamint a dévai és a harói görög keleti egyházaknak s más intézményeknek. Az agrárkomité 1926 március 29-én foglalkozik a kérdéssel s 307. sz. határozatával ezt a kisajátítást megsemmisíti s 1926 április 15-i 3754. sz. leiratával elrendeli, hogy a megyei agrárbizottság e határozatot „sürgősen hajtsa végre és a végrehajtást azonnal jelentse“. A

san megállapított vételár megfizetése ellenében a telepeket a birtokosok kezén hagyta (vö. Jakabffy—Páll, i. m. 212.).

⁵⁶ Az 1924 január 7-i 1005. sz. miniszteri rendelet úgy intézkedik, hogy az Altruista Bank útján szerzett ingatlanok teljes egészükben kisajátítandók, tekintet nélkül arra, hogy a birtokosoknak az Altruista Bank által nyújtott kölcsönük ki van-e egyenlítve vagy nincs. Ezt a kisajátítást a rendelet az állam visszavásárlási jogával idokolja, holott a m. kir. kincstár és az Altruista Bank között létesült szerződés értelmében a kincstár javára biztosított eladási, megbízási és vételi jog (optió) csak abban az esetben gyakorolható, ha az adós az Altruista Bankkal szemben fennálló kötelezettségének eleget nem tesz s ha az optió gyakorlására az Altruista Bank a kincstárt félkéri. (Vö. Issekutz Viktor, *Altruista kölcsön és agrárreform*. MK 1923 (II) 5. sz. 171—174.). Az Országos Magyar Pártnak csak nagynehezen sikerült ezt a veszélyes rendeletet 1927-ben hatályon kívül helyeztetnie. (Ld. Oberding, i. m. 76—77).

Helyzetkép az erdélyi román földbirtokreformról.

Kolozsvár tj. város és a vele szomszédos községek határában kisajátított földbirtokok a földbirtokreform idején készült telekkönyvek alapján.

A besötétített körök a tisztán román érdekű juttatások arányát jelzik a megadott mértékben. A nyíl arra a községre mutat, amely a kisajátítás szennvedett község határában juttatásban részesült.

megyei agrárbizottság azonban nem siet a végrehajtással, míg nem május 4-én távirati úton rendeltetett el a csángók birtokba való visszahelyezése. Ez másnap meg is történt volna, de a jegyzőkönyv aláírása pillanatában távirat érkezett, amely a végrehajtást felfüggeszti. Újabb közbejárások kezdődnek, de hiába, mert 1926 szeptember 17-én a dévai polgármester 3555. sz. alatt kézbesíteti a Központi Birtokbahelyezési Pénztár 21.262/1926. sz. rendeletét, amely szerint (az agrárkomité határozata és a törvény 139. §-ának intézkedése ellenére) a kisajátítás jogerős. Erre a csángók a temesvári ítélőtáblához panasziratot adnak be, mire 1927 március 7-én a hunyadmegyei gazdasági felügyelőség 969—1926. sz. rendelete alapján ismét a csángók birtokába adják a földvári legelőt. Csakhogy a haróiak nem akarnak elállni a Földvár birtoklásától s április 12-én mintegy 100—120 fegyveres harói ember körülfogja a földméréssel foglalatoskodó hét fegyvertelen dévai csángót, agyba-főbe verik őket s egyet közülük, Molnár Pétert beszorítják a Marosba, ki véres fejjel ott is leli halálát. Erre 1927 április 20-án a dévai rendőr-

kommisszárius egy közrendőr kíséretében megjelenik a dévai csángótelep bírójánál s aajtájára kiszégezi a bukaresti földművelésügyi minisztérium Casa Centrală osztályának 14.801. sz. rendeletét, amely a csángókat eltiltja a Földvár használatától s azt a harói románoknak meghagyni rendeli. (Vö, MESKÓ MIKLÓS, *A harói büntett.* MK 1927 (VI) 9. sz. 318—324.)⁵⁷

A „harói büntett“ lezajlása után nemsokára Kolozs vármegye területén idéz elő a földreformos önkény nagyobb sérelmet. A kalotaszenti királyi közbirtokosság legelőjére Székelyjő román lakosságú község igényt jelent be s az alsófokú megyei agrárbizottságtól kisajátítási végzést is szerez, amelyet önhatalmulag végrehajtanak. Az agrárkomité ebben az ügyben is, akárcsak a dévaiak legelőkérdésében, igazságos döntést hoz s 1929-ben a szóbanforgó földeket visszaítéli a magyar kisbirtokos tulajdonosoknak. De „amint már több helyen is előfordult“, a székelyjői lakosok a jogerős agrárhatározat végrehajtását erőszakkal megakadályozzák, s mikor a birtokháborítási per folyamán a semmitőszék is elutasítja a birtokfogláló székelyjőiak érvelését s jogos tulajdonosoknak a kalotaszentkirályi magyarokat jelenti ki, a földművelésügyi alminiszter „dörgedelmes fenyegető beszédben“ Magyarországra utasítja a birtokukat visszaigénylő magyar kisgazdákat s elrendeli a csendőrség parancsnokának, hogy semmiképpen engedje meg a legelők visszavételét. (Vö. *Genfi hatás a Zam-Sáncrai közbirtokosság ügyében.* 1936 (XV) 13. sz. 339—341. T. i. ez az ügy a Nemzetek Szövetsége elé került s a panasz elintézése következtében a kormány kényszerült az 1936 április 7-i egyszakaszos törvényben felhatalmazni a földművelés és birtokügyek minisztériumát, hogy a kisajátítási kötvényekben fizetendő egymilliószázezer lej ellenében vásárolja meg a kalotaszentkirályi közbirtokosság 136 kat. hold 540 □ól legelő- és erdőterületét s ezt ugyanezen az áron, tíz évi részletfizetésre, 5 százalékos kamat felszámításával juttassa a Kolozs vármegyei Székelyjő községnek.)

Az önkényesség másfajtája az árokaljai, kerlési és királynémeti szászoknak a Connert-féle adattárban ismertetett sérelme, amely a Beszterce-Naszód vármegyei Kerlés és Kentelke határában fekvő volt Késmárky-féle birtokkal kapcsolatos, amelyet 1916-ban a már említett Siebenbürgische Vereinsbank megvásárolt s amelyből 159 kat. holdat 65 árokaljai szász gazda, 117 kat. holdat 56 kerlési szász gazda, 69 kat. holdat 37 királynémeti szász gazda és 139 kat. holdat kentelkei román gazdák vásároltak meg. A birtok már 1917 tavaszán a gazdák kezére került s 1917 őszére a végleges parcellák is kijelöltettek. Telekkönyvezésre azonban csak 1919 januárjában került sor, amikor az átírás végre is hajtatott. Ennek ellenére a dési megyei bizottság engedélyt kért az agrárkomitétól, hogy a birtokot kisajátíthassa, s az agrárkomité bele is egyezett 285 kat. hold kisajátításába a földreformtörvény 7. §. d. pontja alapján, amely a volt magyar kormánynak az ingatlanforgalmat korlátozó rendeletével kapcsolatos, 1917 december 1. utáni birtokszerzések semmis voltával foglalkozik s lehetővé teszi az ilyen birtokok teljes kisajátítását. A megyei bizottság végre is hajtotta a kisajátítást, mégpedig úgy, hogy a szász gaz-

⁵⁷ Az *Erdélyi Gazda* 1929. évi 9. száma Simény Béla aranyi földbirtokos esetét ismerteti (*Megisméllődött a harói merénylet Hunyadmegyében*). Simény Béla az agrárkomité jogerős ítélete alapján birtokába akarta venni mentesített földjeit, de embereit a piskii és arany románok „vasvillával üzték el a megkezdett barázdák mellől“. A felelős megyefőnökök erre csak annyi megjegyzése volt, hogy „az agrárkomité olyan értelmű határozatot hozott, amely technikailag végrehajthatatlan“.

dák parcelláit mind igénybe vette, míg a román gazdák parcelláit kivétel nélkül a tényleges birtokosok kezében hagyta. (VÖ. CONNERT, i. m. 257—258., ahol Connert rámutat arra, hogy ez a határozat, amellet, hogy a szász és a román birtokszerezőket másként minősíti s így beleütközik a jogegyenlőség elvébe, „a törvény nyilvánvaló megsértését jelenti“. A szász gazdák éppenúgy, mint a kentelkei román gazdák, új birtokaikat nem a magyar kormány említett rendelete alapján szereztek, mert ők már 1917 november 1. előtt birtokban voltak, a rendelet viszont nem vonatkozik azokra a birtokszerezőkre, akik a rendelet életbelépte (1917 november 1) előtt a vásárolt ingatlant már tulajdonukba vették. Tehát a földreformtörvény 7. §. d. pontját csak önkényesen lehetett itt alkalmazni. De a 4. §-ról sem lehetett szó, mert ugyan a telekkönyvi átírás nem történt meg 1918 december 1-ig, azonban a 4. §. második pontja nyomtatékosan megállapítja, hogy az 1918 december 1. utáni ingatlanszerzések érvényesek, ha az ingatlanszerző földműves és a gazdátcserélt ingatlan nem nagyobb 10 kat. holdnál.)

Az egyházi birtokok kisajátítása.

Az egyházi birtokok kisajátításának méreteiről az *Országos Magyar Párt* 1929. évi statisztikája tájékoztat. E szerint az erdélyi római katolikus és protestáns egyházak — a római katolikus egyházközségek birtokaiból kisajátított területek beszámítása nélkül — elveszítették közcélú ingalanvagyonuknak 84.54 százalékát, 314.331 kat. holdat, túlnyomórészt olyan vagyont, amelynek jövedelme elsősorban iskolák, másodsorban művelődési vagy jótékonyági intézmények fenntartására szolgált.⁵⁸ Ld. *Az erdélyi kisebbségi egyházak és az agrárreform.* Erdélyi Magyar Évkönyv 1918—1929. 72. Az itt közölt statisztikai tábla főösszegeiben:

	a földreformos veszteség kat. holdakban	%
nagyváradai róm. kat. egyházmegye	229.151	97.39
erdélyi róm. kat. egyházmegye	37.656	85.56
temesvári róm. kat. egyházmegye	10.270	95.58
szatmári róm. kat. egyházmegye	568	76.55
<i>róm. kat. egyház összesen</i>	<i>277.645</i>	<i>95.50</i>
erdélyi református egyházkerület	24.563	41.98
királyhágómelléki ref. egyházkerület	660	18.09
unitárius egyház	11.389	63.57
magyar evangélikus egyházközségek	74	7.10
<i>protestáns egyházak összesen</i>	<i>36.686</i>	<i>45.23</i>

⁵⁸ Az első erdélyi földreformtörvény expressis verbis mentesítette azokat a közbirtokokat, amelyek tudományos, művészeti, nevelésügyi, egészségügyi, népjóléti vagy nemzetgazdasági cél szolgálatában állanak. A Garoflid-féle törvény ilyen megkülönböztetést nem tesz s ennek folyománya az egyházak közalapítványainak kisajátítása s több más közművelődési, népjóléti és gazdasági cél szolgálatában álló ingatlan elvétele. Különösképpen súlyos az *Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület* sérelme, amely megfosztatott magyarkályáni birtokától (576 kat. hold) teljes egészében, algyógyi 1708 kat. holdas alapítványi birtokától pedig 69 kat. hold erdő kivételével szintén teljes egészében, noha a törvény értelmében, a belsőségeken, szőlőkön és gyümölcsösökön kívül, a 6. §. a. pontjának 3. kivétele alapján híres gazdasági iskolája számára joga lett volna 200 kat. hold szántóra és megfelelő erdő- és legelőterületre s a 9. kivétel alapján további 30 kat. hold szántóra árvaháza fenntartása érdekében. (L. EG 1922:32.: *Elvették az E. M. K. E. földműves iskolájának a birtokát*; továbbá Oberding, i. m. 71.).

Ld. még OBERDING, i. m. 66—70., MÓRICZ, i. m. 97—100., továbbá DR. SZABÓ ANDRÁS jellemző adatközlését *Ami nem jogi, hanem hatalmi kérdés. „Egyház-kisajátítás“ a birtokkisajátítások rendjén* címmel, MK 1923 (II) 12. sz., 444—449. és CONNERT-nek a szász evangélikus egyházi vagyonok keletkezését és szerepét bemutató közlését (i. m. 250—251., ahol rámutat arra, hogy a szász evangélikus egyházközségi birtokok a korábbi alapítványok és szerzemények mellett jelentősen gyarapodtak 1880 után, a tagosítások idején, amikor sok szász kisbirtokos tulajdonának egyrészeről lemondott az egyház javára, hogy az iskolafenntartással és egyéb közösségi funkciókkal kapcsolatos egyházi terheken könnyítsen; az egyházi birtokok tehát semmiképp sem tekinthetők egyszerűen csak holtkézi vagyonoknak, azok jövedelme teljes egészében közösségi célokat szolgál, az egyházi birtokok a szó szoros értelmében vett közösségi birtokok.)

Sajnos — az északerdélyi részeket kivéve — nincs adatunk arra, hogy a magyar és a német egyházközségek a juttatások során milyen mértékben részesedtek. A kisajátítások ugyanis az egyházi sérelmeknek csak az egyik csoportját alkotják s a másik csoport éppen abból telne ki, hogy a nem görög rítusú egyházak miként és milyen mértékben neglígáltattak a juttatások rendjén. Az északerdélyi arányszámból azonban következtethetünk, hogy egyházaink kisémmizése⁵⁹ a lehető legnagyobb méretű volt Északerdélyben a „kisébbségi“ egyházak 136.140 kat. holdas veszteségével szemben a nyereség 4.604 kat. hold, ellenben a görög rítusú „román“ egyházak részén a veszteség csak 5.582 kat. hold, míg a nyereség 24.153 kat. hold. A görög rítusú „román“ egyházak pártolása azonban nemcsak abban áll, hogy minden létező és nem létező egyházközség hozzájutott legalább a törvényben előírt minimális földtulajdonhoz, hanem abban is, hogy a kisajátítások összehasonlíthatatlanul enyhébben érték a román egyházi birtokokat, sőt később bizonyos visszajuttatásokról is gondoskodtak, mint pl. a *Monitorul Oficial* 1936 április 9-i számában közzétett törvény útján, amely elrendeli 1600 kat. holdnak kisajátítási áron való visszajuttatását hét megnevezett balászfalvi gör. kat. román egyházi intézmény számára (vö. *Az agrárreform visszacsinálása a görög katolikus egyházzal szemben*. MK 1936 (XV) 9—10. sz. 258—259.).

Jellemző viszonylatokra mutat rá a BEACH-féle amerikai misszió jelentése is (*The Religious Minorities in Transylvania*), amelynek idevonatkozó részeit szözszerinti magyar fordításban ld. *The Religious Minorities in Transylvania. A vallási kisebbségek Erdélyben*. (Ford. Szombati Szabó István.) IV. A kisajátításnál és földosztásnál a kisebbségekkel szemben tanúsított különbségtételre felhozott panaszok. MK 1925 (IV) 17. sz. 655—661. és 18. sz. 684—691., valamint BARÓTHY JÓZSEF, *Magyar föld román kézen*, 103—117.

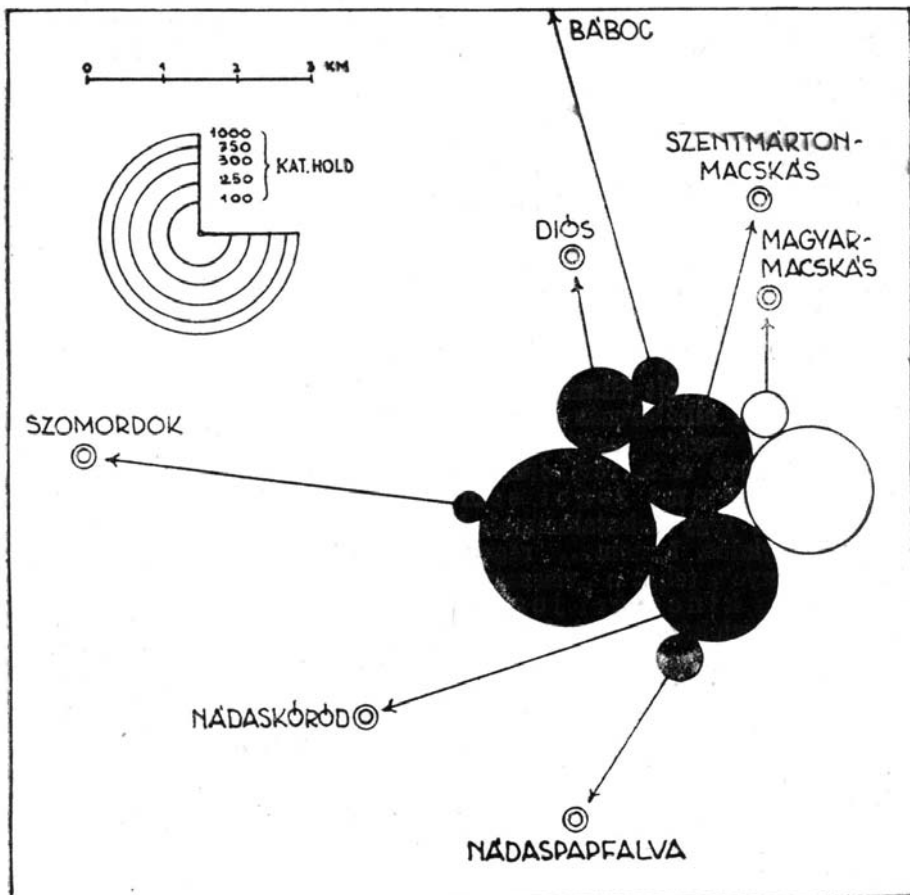
A Csíki Magánjavak elkobzása.

Az erdélyi közvagyonok másik csoportja, amelynél a földreformtörvény és a végrehajtás nemzeti elfogultsága különösképpen nyilvánvaló, az a három sajátos természetű vagyonközösség, amely a XVIII. század folyamán létesített határőrszervezet emléket őrzi: a volt naszódi 2. román határőrezred vagyonából alakult *naszódvidéki közvagyon* (463.327 kat. hold), a volt 13. román bántági határőrezred vagyonát kezelő *karánsebesi vagyonközösség* (253.142 kat. hold) és a volt 1. székely határőrezred vagyonát felölélő *Csíki Magánjavak* (62.501 kat. hold). Ezek közül a naszódvidéki közvagyon a földreformtörvény e x p r e s s i s

⁵⁹ Figyelemreméltó közlést olvashatunk az *Erdélyi Gazda* 1929. évi 11. számában *A magyar egyháznak nem szabad földet adni* címmel.

Helyzetkép az erdélyi román földbirtokreformról.

Az Erdélyi Római Katolikus Státus kajántói (Kolozs vm.) birtokainak szétoztása az 1926 november 30-i földreformos telekkönyv adatai szerint.

A besötétített körök a tisztán román érdekű juttatások arányát jelzik a megadott mértékben. A nyíl arra a községre mutat, amely a juttatásban részesült.

verbis intézkedése folytán (vö. 24. §. II. c. pont és 32. §. c. pont), a karánsebesi vagyonszövetség pedig a végrehajtó hatóságok „jóindulata” következtében teljes egészében mentesült a kisajátítás alól. Viszont a Csíki Magánjavakat, amely a legkisebb volt e három vagyonszövetség között, a végrehajtó hatóságok kisajátítandónak ítélték s az agrárkomité 1923 február 26-án — Constantinescu földművelésügyi miniszter szavai szerint: „fenséges hazafias cselekedettel” — elkobozta, arra való hivatkozással, hogy e javak tulajdonképpen állami javak, amelyeket mind II. József 1783 május hó 27-i, mind Ferenc József 1869 február 16-i legfelsőbb elhatározása értelmében csak haszonnévelézetre adtak a csíki székelyeknek, illetve Csík vármegye közönségének, éppen ezért itt nem kisajátítani kell, hanem az államnak in jure

successionis a tulajdonjogával kell élnie, annál is inkább, mert a román állam a vagyon szolgálta feladatokat mind jól ellátja s így a javakra a további haszonélvezet engedélyezése értelmetlen és szűk-ségtelen.

Az érdekeltek előbb a belső fórumoknál keresik a jogorvoslatot. Rámutatnak mindenekelőtt arra, hogy a Csíki Magánjavak tulajdonjogát egy olyan hatóság vonta kétségbe, amelynek csak a földreform-törvényben érintett kérdések megítélésére van felhatalmazása. Az agrárkomité egyszerű közizgazgatósi szerv, amely nem vindikálhat magának bírói hatáskört, nem bocsájtkozhatik a tulajdonjog elbírálásába s különösképpen nincs joga arra, hogy egy addig még senki által nem vitatott tulajdonjog egyszerű önhatalmú felfüggesztésével az állam javára — minden ellenérték nélkül — ingatlanokat, sőt az agrártörvény céljaival semmiféle összefüggésben nem álló intézményeket és ingóságokat elkobozzon. De rámutatnak arra is, hogy a Csíki Magánjavak — a hiteles történeti okiratok bizonyossága szerint — minden időben a székely határérezredek leszármazóinak, a jogosult csíki székely családoknak a kizárólagos közös tulajdona volt és soha sem volt állami vagy vármegyei tulajdon. Az 1869 február 16-i legfelsőbb elhatározás alapjául szolgáló minisztériumi felterjesztés expressis verbis megállapítja, hogy a Csíki Magánjavak törzsvagyonát kitevő ú. n. revindikált havasokon fekvő „erdőbirtokokra a kincstár semmi jogot sem szerzett, ugyanis ezek visszaszerzése nem fegyverhatalommal, hanem határjárás útján történt, ez nem új foglalás, hanem... régebbi birtoklás visszaállításának jogkövetkezménye“, tehát a „visszaszerzett havasokra a pusztá visszaszerzés jogcímen kincstári jogosultság nem létezik“. Ezért az 1851-ben retorzióképpen elkobzott javakra nézve a minisztérium javasolja, hogy a gyergyószentmiklósi és kászonújfalusi államerdészet által az állam javára kezelt szántó-, kaszáló-, legelő- és erdőbirtokok, az azokon található építményekkel, felszerelésekkel és telepekkel örökre és feloszthatatlanul, teljes tulajdonjoggal Csíkszék közönségének, az első gyalogezredtől elkobzott ruházati pénzalap és annak kamatjáruléai, valamint a székely huszárezredtől elkobzott ruházati pénzalap és ennek kamatjáruléai szintén Csíkszék közönségének, a felosztatott második gyalogezred és a székely huszárezred ruházati pénzalapja és ennek kamatjárándósága Háromszék székely közönségének valláskülönség nélkül, feloszthatatlanul és örökjoggal, az ú. n. lóbeszerzési alap és ennek kamatjáruléka a felosztatott huszárezredet alkotott székely huszárcsaládoknak közös és egyenlő jogosultsággal visszaadassanak. A legfelsőbb elhatározás e felterjesztés alapján kimondja, hogy „e felterjesztésben elősorolt mindazon ingó és ingatlan javak, ideértve a ruházati és lóbeszerzési alapokat is, kamatjövdelmeikkel együtt, melyeket a felosztatott első és második székely gyalog- és huszárezredek birtak és használtak, amelyek jelenleg az elkobzás után az állam által használatnak, azon közhasznú célokra s feltételek mellett, amelyek a felterjesztésben megjelölve vannak s amelyek a székely nemzeti jólétét képesek előmozdítani, részint Csíkszék, részint Háromszék közönségének és amelynyiben a lóbeszerzési alap által e székek területén lakó székely huszárcsaládok is érdekelve vannak, ezeknek is, e felterjesztés értelmében, kegyelemből, idegen jogok épségben tartása mellett, visszaadni rendeltetik...“

Az érdekeltek továbbá hivatkoznak a történelmi tényre, hogy a tulajdonjog eme tisztázása után, 1869 szeptember 27-én és az azt követő

napokon Csíkszéknek átadatott a tölgyesi pagony 24.600 hold erdő, a bélbori pagony 19.000 hold erdő, 185 hold szántó, 8.114 hold rét, 8.027 hold legelő, 348 hold terméketlen terület, továbbá Solyomtár, Keresztes és a báskai pagony 8.400 hold erdő és 200 hold legelő, azután a márapataki tiszti szállás a rajta fekvő épületekkel, Polyánában a Besztercevégi két fűrészmalom eszközökkel és felszereléssel, 8.527 frt 53 kr haszonbérkövetelés, a csíkszéki katonai tiszti telkek, erdélyi úrbéri földtehermentési kötvényekben 75.550 frt, készpénzben 40.312 frt 53 kr, s elismertett 144.385 frt 89½ kr követelés. Ez a Csíki Magánjavak, amely közvagyon az 1909. évi alapszabály megfogalmazásában: a csíkvármegyei volt határövezredekelt alkotott községek székely lakosságának a m a g á n t u l a j d o n a s amelynek kezelői — ez alapszabály 5. szakasza értelmében — a törvényhatósági közgyűlésnek azon tagjai, akik a vagyonhoz j o g o s u l t a k, jogosultjai viszont — a 8. szakasz értelmében — a v o l t h a t á r ö r e z r e d e k e t a l k o t ó k ö z s é g e k ből származó fő-, lófő- és darabontrendű nemes s z é k e l y családok leszármazottai.

A román kormányra azonban e jogi ellenérvek nem hatnak, a felelős minisztérium semmit sem tesz az agrárkomité ö n h a t a l m ú intézkedésének kiküszöbölésére, sőt teljes egészében magáévá teszi az agrárkomité álláspontját és segédkezet nyújt a Csíki Magánjavak végleges „leszerelésé”-hez. Erre az érdekeltek kénytelenek „az agrárreform minden szörnyősége közt is e legsúlyosabb igazságtalanság” jogorvoslatát a nemzetközi fórum előtt keresni s a Nemzetek Szövetsége Tanácsához panasszal fordulni. Azonban a Tanácsnak hosszas huzavona, egyezkedő tárgyalások után, 1932 szeptember 27-én hozott döntése a kérdés lényegét mindenképpen kikerülő ítélet, mert a t u l a j d o n j o g k é r d é s é t n e m t i s z t á z z a, azt nyitott kérdésnek hagyja, s csak „gyakorlati megoldást” javasol, olyképpen, hogy a román kormány állítsa vissza a Magánjavak régi igazgatóságát, saját alapszabályainak megfelelően; adja át ennek az igazgatóságnak az összes városi ingatlanokat s a régi adminisztráció birtokában talált értékeket, az 1923. évi leltár szerint, a visszaadás időpontjában lévő állapotukban, továbbá a borszéki üdülőházat és 11.659 kat. hold erdő- és legelőingatlant (a 62.501 kat. holdból), viszont tartsa meg a csíkszeredai liceumot és a csíksomlyói árvaházat s vállalja át a magánjavak volt alkalmazottainak a nyugdíjterhét. Valóban igaz, hogy „a Nemzetek Szövetségének Tanácsa tizenkét évi működése alatt nem hozott még határozatot, amely ennél a határozatnál jobban kimutatná annak a nemcsak a kisebbségek által, hanem más elfogulatlanok által is régen leszögegetett ténymegállapításnak igazságát, hogy a nemzetközi kisebbségvédelemnek a Tanács által való kezelése egyáltalában nem alkalmas a kisebbségek jogos érdekeinek megvédésére”.⁶⁰ A tulajdonjog tisztázatlansága következtében ugyanis bekövetkezett az, ami előrelátható volt. Mikor a visszaitélt javak átadására került a sor, a román kormány olyan nyilatkozatot követelt a Magánjavak képviselőitől, amelyben ők lemondanak a t o v á b b i igénytámasztásról. Természetes, hogy az érdekeltek kitarítottak korábbi álláspontjuk mellett: „E vagyont a kormány elvehette erőszakkal és megtarthatja továbbra is, mert hatalmában áll, de arra soha sem vehet rá minket, hogy a csíki székelység nevében a vagyon tulajdonjogáról és rendeltetéséről egészben lemondjunk és a vagyon elkobzásával elkövetett súlyos jogtalanságot ezen lemondással minden időre megváltoztathatatlanná tegyük.”⁶¹

⁶⁰ MK 1932 (XI) 24. sz. 747.

⁶¹ MK 1932 (XI) 6. sz. 167.

Ld. DR. PÁL GÁBOR, *A székegyföldi közbirtokok és az agrárreform.* MK 1923 (II) 2. sz. 52—57.; WILLER JÓZSEF, *A csikiak elkobzott panaszához.* MK 1923 (II) 19. sz. 712—715.; *Válasz Leonte Moldovan kamarai képviselő úrnak.* MK 1923 (II) 21. sz. 801—813.; DR. LÁSZLÓ DEZSŐ interpellációja a Csiki Magánjavak ügyében a Kamara 1929 április 13-i ülésén. MK 1929 (VIII) 9. sz. 359—360.; DR. BALOGH ARTHUR, *A csikmegyei magánjavak.* Erdélyi Magyar Évkönyv 1918—1929. 223—227.; OBERDING, i. m. 82—86.; *A Csiki Magánjavak népszövetségi panasa a svájci sajtóban.* MK 1930 (IX) 10. sz. 367—369. *Még mindig a csiki panasz.* MK 1930 (IX) 11. sz. 406.; MÓRICZ, i. m. 116—118; *Hogyan folytak a népszövetségnek beígért egyezkedési tárgyalások a román kormány és „Csiki Magánjavak” megbízottai között.* MK 1932 (XI) 6. sz. 161—167.; BALOGH ARTHUR, *A Csiki Magánjavak ügye a Népszövetség előtt.* MK 1932 (XI) 7—8. sz. 203—210.: *A Népszövetség új ülészaka és a Csiki Magánjavak ügye.* MK 1932 (XI) 10. sz. 304.; BALOGH ARTHUR, *A csikmegyei határőrcsaládok panaszának elintézése a Nemzetek Szövetségének Tanácsa előtt.* MK 1932 (XI) 24. sz. 745—757.; *A Magánjavak átadását július 1-re elnapolták.* MK 1936 (XV) 13. sz. 360.; *Emlékirat a Csiki Magánjavak ügyében.* MK. 1936 (XV) 14. sz. 373—374.; BARÓTHY JÓZSEF, *Magyar föld román kézen,* 118—122. — Történeti adatokat I. ENDES MIKLÓS, *Csik-, Gyergyó-, Kászon-székek (Csik megye) földjének és népének története 1918-ig* (Budapest, 1937) 228. és 486—493.: revindikált havasok és a csiki magánjavak.

A Szász Egyetem és a Szász Hétbírak ingatlanainak kisajátítása.

A Romániához csatolt magyar részekben a határövidéki vagyonszomszágok mellett még két, mind keletkezésénél, mind rendeltetésénél fogva sajátos jellegű vagyonszomszág volt: a *Szász Egyetem és a Szász Hétbírak*. Eredetük visszavezet a szászokat Erdélybe betelepítő magyar királyok adományaira, tehát jóval előbbieket, mint a határövidéki vagyonszomszágok, de szomszági szerepük ugyanaz: művelődési és gazdasági alapot és segítséget nyújtanak mindazok számára, akik a vagyonszomszágban érdekeltek. Az 1908. évi községi háztartási statisztikából (*M. Stat. Közl. Új s. 39.*) tudjuk, hogy e két szászjellegű közvagyon jövedelméből 409.320 korona az erdélyrészi ág. hitv. ev (szász) felekezet kulturális és iskolai céljaira, 87.400 korona a görög keleti egyház, 46.000 korona az ev. ref. egyház, 36.600 korona a róm. kat. egyház, 5.000 korona a gör. kat. egyház támogatására, 2000 korona egy községi iskola s 22.000 korona pedig egy iparostanonciskola segélyezésére fordított. A népiszkolák támogatása meghaladja a 349 ezer koronát, s mivel olyan népiszkolák segélyezéséről van szó, amelyeknek fenntartási költségeiről egyébként a községeknek kellett volna gondoskodniuk, e támogatás „elég tekintélyes összeg arra, hogy maguknak a politikai községeknek háztartási terhein érdemlegesen könnyítsen“.

E szász közvagyon jelentős részét azok az erdő- és legelőingatlanok jelentik, amelyek Szeben vármegye déli részén, Zsinna, Orlát, Resinár, Nagydisznód, Vesztyén, Nagytalmács és Bojca körzetében, Erdély és a Havasalföld határán s kis részben e határon túl fekszenek. Ezek jövedelme 1908-ban 853.412 korona, az összes jövedelem egyharmada; tehát e földingatlanok a szászság szempontjából éppen olyan jelentősek, sőt még jelentősebbek, mint a székelység számára a Csiki Magánjavak. Sorsukat nem is kerülhették el s a román földbirtokreform a nagydisznódi járási agrárbizottság 13/1922. és 40/1922., valamint a nagyszebeni járási agrárbizottság 93/1923. sz. határozatával, illetve a Szeben vármegyei agrárbizottság 1025/1923. és az agrárkomité 366/1924. sz. határozatá-

val kevés kivétellel az egészet, mintegy 35.000 kat. hold⁶² terjedelemben, kisajátította. Ld. WITTSTOCK ERWIN, *Die Liquidierung des sächsischen Nationalvermögens und die Enteignung der Sieben-Richter-Waldungen*, 114—159. és CONNERT, i. m. 251.

A közbirtokosságok és községi vagyonok kisajátítása.

A közbirtokokkal kapcsolatos földreformos sérelmek harmadik csoportja a közbirtokossági, úrbéres és községi vagyonok felforgatása, megcsonkítása vagy célzatos átcsoportosítása, amely méreteiben az előbbieket is felülmulja, antiszociális hatásában pedig a legközvetlenebbül érinti a kisbirtokos réteget, azokat, akiknek helyzetét a normális földbirtokreform nem megnehezíteni, hanem megkönnyíteni és elviselhetőbbé tenni hivatott.

Többszáz hasonló eset közül kiemeljük azokat, amelyeket már DR. PÁL GÁBOR kiváló tanulmánya (*A székelyföldi közbirtokok és az agrárreform*) is előad. M e n a s á g közbirtokosságától — habár a község földje a legsilányabb az egész Székelyföldön s az 502 családfő a törvény értelmében legkevesebb 5020 kat. hold közlegelőt igényelhetett volna, — 161 kat. holdból kisajátítottak 126 kat. holdat. B o r z o v a közbirtokosság 202 családfő után legalább 2020 kat. hold közlegelőt igényelhetett volna, ennek ellenére 827 kat. holdjából a kisajátítás után csak 83 kat. hold maradt meg. T a p l o c a közbirtokossági legelője lecsökkent 492 kat. holdra, habár 400 családfő után legkevesebb 4000 kat. hold közlegelő illetve volna meg. V á r d o t f a l v a közbirtokossága is 250 családfő után legalább 2500 kat. hold közlegelőre számíthatott, de a kisajátítások után csak 371 kat. hold mentesült. C s o b o t f a l v a közbirtokossága még rosszabbul járt: 12.800 kat. holdra lett volna joga s meghagytak

⁶² Az érdekelteknek az agrárkomitéhez benyújtott revíziós kérése megállapítja, hogy a „kérdéses vagyónrészek kiterjedését, fekvését, tulajdoni helyzetét hitelesen nem tisztázták“, sőt az egyik alsóbbfokú kisajátítási hatóság „még a telekkönyvek pontos adatait sem vette tekintetbe“, az eljárások során az ingatlanok területét csak „megközelítőleg“ határozták meg (vö. Wittstock, *Die Liquidierung des sächsischen Nationalvermögens und die Enteignung der Sieben-Richter-Waldungen*, 142—143.). A nagy-szebeni járási bizottság 93—1922. sz. határozata szerint az Orlát, Zsinna, Nagydisznód, Resinár, Resinár-Riusád és Bendorf határában kisajátított terület: kb. 527 négyszögöl szántó, 2 kat. hold 279 négyszögöl rét, 512 kat. hold 20 négyszögöl legelő, 2972 kat. hold 14 négyszögöl havasi legelő, 4680 kat. hold 32 négyszögöl kitermelhető erdő, 1144 kat. hold 89 négyszögöl fiatal erdő, 709 kat. hold 99 négyszögöl kitermelt, de fásított erdő, 1852 kat. hold 94 négyszögöl kitermelt és nem fásított erdő, 1428 kat. hold 94 négyszögöl védett erdő, 2479 kat. hold bokros és futó fenyővel benőtt legelő, 76 kat. hold 15 négyszögöl terméketlen terület és 1 kat. hold 635 négyszögöl út, vagyis összesen 15.856 kat. hold 298 négyszögöl (l. Wittstock, i. m. 127—128.). A nagydisznódi járási bizottság 13—1922. sz. határozata szerint a Nagytalmács és Bojca határában kisajátított ingatlanok területe 8156 kat. hold 969 négyszögöl, míg a 40—1922. sz. határozattal kisajátított vesztényi ingatlanok területe 9330 kat. hold 204 négyszögöl (l. Wittstock, i. m. 130.). A három járási bizottsági határozatban szereplő ingatlanok végsőszege 33.342 kat. hold 1471 négyszögöl, de a megyei bizottság határozata már cca 35.000 kat. holdról szól (l. Wittstock, i. m. 132.), s általában ennyire becsülik a Héttőről és a Szász Egyetemről kisajátított területeket (vö. Connert, i. ni. 251.).

Egyébként az agrárkomité határozatában külön érdeklődésre tarthat számot a Rámnicul Vâlcea megyebeli Voineasa község 1923 december 12-i 39088. sz. alatt érkezett kérése ügyében hozott döntés. Nevezett havasalföldi község maga számára igényelte a Szász Egyetem, illetve Héttőrök azon ingatlanait, amelyek határában fekszenek. Az agrárkomité azonban elutasítja ezt a kérést, mert „az okiráltsági földreformtörvény az okiráltságban községi erdők létesítéséről intézkedik“ és „az erdélyi földreform törvény, amely községi erdők létesítéséről intézkedik, csak a számára megjelölt tartomány határai között alkalmaztatik“ (Wittstock, i. m. 159.).

összesen 269 kat. holdat. C s o m o r t á n közbirtokossága közlegelőjéből pedig csak 598 kat. holdat mentesítettek, pedig legalább 2130 kat. holdra kellett volna a közbirtokossági legelőt kiegészíteni. De „van olyan közbirtokosság, melyet a kisajátítás úgy sújtott, hogy ősi legelőjéből a minden község részére létesíteni rendelt közlegelő megszabott területének egyharmcada sem maradt meg“. (Vö. MK 1923 (II) 1. sz. 9—10. és ld. *Válasz Leonte Moldovan kamarai képviselő úrnak*. MK 1923 (II) 21. sz. 801—813., továbbá OBERDING, i. m. 77—82.).

CONNERT is jellemző eseteket ismertet. A m o n o r a i úrbéres erdőket 410 kat. hold kivételével teljesen kisajátították, bár a törvény értelmében az erdőbirtokos 230 úrbéres 1150 kat. hold erdőre tarthatott igényt. A Szeben vármegyei V u r p ó d község 170 szász földműves családja a tagosítások alkalmával 937 kat. hold kiterjedésű közlegelőt létesített; ebből sem maradt meg több, mint 133 kat. hold, bár a vurpódiak előzőleg is legelőbérletekre voltak rászorítva, mert saját legelőjük gyenge minőségű volt s szarvasmarhaállományuk mintegy 1460 drb. Az ugyancsak Szeben vármegyei N a g y t a l m á c s község 292 igényjogosult családja a törvény értelmében 1460 kat. hold erdőre és 1460 kat. hold legelőre tarthatott igényt; ezzel szemben csak 530 kat. hold erdő és 450 kat. hold legelő mentesült s a legelőből 80 kat. hold terméketlen terület. Viszont a szomszédos román K i s t a l m á c s 18.000 kat. holdas és B o j c a 12.000 kat. holdas erdő- és legelőterületei érintetlenek maradtak, sőt Nagytalmács rovására még juttatásban is részesültek. De különösképpen „otromba eset“ W e i l a u község közös legelőjének kisajátítása. Ez a legelő ugyanis a gazdák nevében állt s csak közösen használták. 150 kat. holdig sajátították ki a szomszédos román községek javára. Így a községnek 642 szarvasmarha, 102 ló és 1720 juh eltartására összesen 200 kat. hold legelő maradt s „a részesített román falvak egyike kb. 10.000 kat. hold legelővel rendelkezik“. (Vö. *Nation und Staat*. 1927 (I) 4. sz. 262—263.)

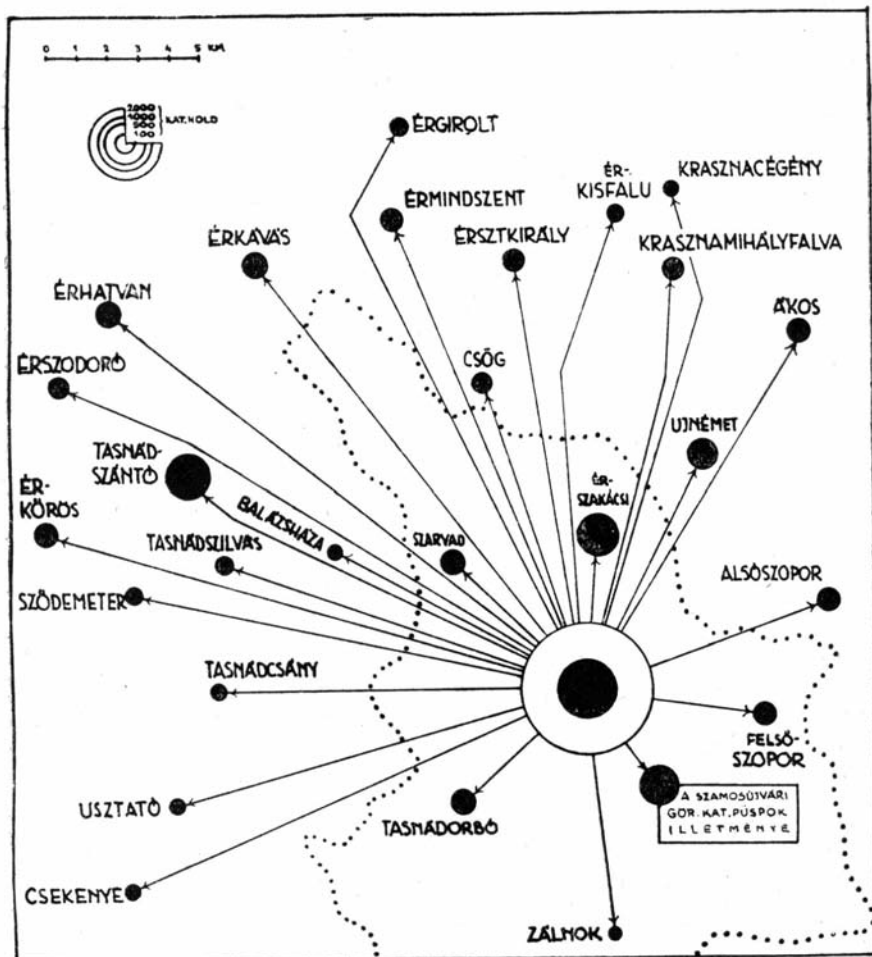
A kisajátítási ár megállapítása.

Nem egyeseket, sem nem egyes csoportokat és vidékeket érdeklő, hanem általános, mindenkit egyformán sújtó sérelem a földreformtörvény V. fejezete, amely a kisajátítási ár megállapítása során minden kisajátítást szenvedett birtokos egzisztenciáját, a magánbirtokosét épügy, mint a közbirtokos jogi személyét, a kisbirtokosét nem kevésbé, mint a nagybirtokosét egyformán érintette. Az alapsérelem a törvény azon ismert intézkedése, amely szerint az ármegállapítás kiindulópontja az 1913. évi, illetve az 1908—1913. évek közötti átlagos forgalmi ár vagy az akkor átlagos hitelérték, kataszteri tiszta jövedelem, földadó stb. segítségével kiszámított valószínű ár,⁶³ mégpedig olyképpen, hogy e számításokban — habár a törvény kihirdetése idején fizetési eszközül használt lej csak 8.31 százalékát éri az 1913-ban fizetési eszközül használt lejnek — egy korona egy lejjel egyenlő, kivéve a községi legelők létesítése céljából kisajátított ingatlanokat, ahol két korona egyenlő egy lejjel. A sérelem továbbfokozása a törvénynek az a másik, szintén ismert intézkedése, amelynek értelmében a kisajátítást szenvedett még ezt az ellenértéket sem kapja meg készpénzben,

⁶³ Fentiekben csak a mezőgazdasági és erdőingatlanok ármegállapításával általában kívánunk foglalkozni s nem vagyunk tekintettel az embatikusok, taxalisták és zsellérek számára kisajátított ingatlanok kisajátítási árára, amelynél a számítási alap az 1880—1895 közötti évtizedben fizetett átlagos évi összegnek vagy az akkori átlagos természeti szolgáltatások értékének a tizenötszöröse.

Helyzetkép az erdélyi román földbirtokreformról.

A Szilágy vármegyei Kegye község határában gróf Károlyi István által alapított II. sz. Károlyi-hitbizomány és az ugyanott kisajátított Appelheimer- és Jankovics-féle birtokrészek szétszétlása a környező községek között a végleges kihatás után készült földreformos telekkönyvek alapján.

A besötétített körök az egyes községek részesedésének arányát jelzik a megadott mértékben. A pontozott határig terjed Kegye község közvetlen környéke.

hanem kisajátítási kötvényekben, s a sérelem beteljesül egyfelől a végrehajtás visszaéléseivel, amikor az 1913. évi, illetve 1908—1913. évek közötti ár-alapot lefokozzák, másfelől a lej további értéktelenedésével s a kisajátítási kötvények alacsony árfolyamával, amelyek következtében a kisajátított birtok után adott kártalanítás átlaga a valóságos értéknek legfönnb 1.42 százaléka.

A sérelem első része tudatos megtévesztésen alapul. A minisz-

teri indokolás, abból a tényből kiindulva, hogy a földreformtörvény megalkotása idején a lej mintegy négyszer értékesebb a koronánál,⁶⁴ kedvezménynek tünteti fel, hogy „a koronát egyenlőnek vette a lejgel”⁶⁵ s így „megadta a koronának az ármegállapítás idején bírt értékét”,⁶⁵ habár a kifizetések lejben történnek.⁶⁵ Csakhogy nem koronákat, hanem földeket sajátítottak ki s ezeknek értéke nem a valutapiac törvényei, hanem egészen más gazdasági törvények szerint változik. A kártalanítás tehát csak a föld értékét tarthatja szem előtt; s ha az 1913. évi, illetve az 1908—1913. évek közötti értéket vette alapul, akkor az a k k o r i koronának és a kisajátítások idején forgalomban lévő lejnek a viszonyát kell tekintenie s nem az 1921. évi lej-korona viszonylatot. Akkor 100 lej egyenlő 95.2258 koronával,⁶⁶ de az akkori lej nem azonos értékű a háború utáni lejgel, mert ez időközben egészen elértéktelenedik, hiszen a békebeli lejért 1920-ban 9.69, 1921-ben 15.56, 1922-ben 28.56, 1923-ban 37.96, 1924-ben 37.13, 1925-ben 40.42, 1926-ban 42.60, 1927-ben 32.38, 1928-ban 31.61 stb. lejt kellene fizetni,⁶⁷ vagyis az akkori száz korona értéke 1920-ban 1017.45, 1921-ben 1633.80, 1922-ben 2998.80, 1923-ban 3985.80, 1924-ben 3898.65, 1925-ben 4244.10, 1926-ban 4473.00, 1927-ben 3399.90, 1928-ban 3319.05 lej és így tovább. A miniszteri indokolás szavainak értelmet adó „kedvezmény”⁶⁸ biztosítása tehát azt jelentette az erdélyi kisajátítást szenvedett birokosoknak, hogy ezen az úton, a fenti esztendőkből, 91.2—97.8 százalékos károsodás érte mindegyiküket.⁶⁹

⁶⁴ 1921. április—július havában a lej budapesti árfolyama az egyes hónapok első napjaiban: 3.90, 3.20, 3.92 és 3.90.

⁶⁵ *Mon. Of.* 1922. március 4-i 149. sz. 3929.

⁶⁶ Paritás.

⁶⁷ A békebeli lej azonos értékű a svájci frankkal. Ezek a mutatószámok a svájci frank bukaresti árfolyamának középértékeit jelzik. Vö. M. Gr. Romanşanu, *Tezaurul român dela Moscova* (Institutul Economic Românesc, Cercetări şi material documentar privitor la Istoria Economică a României, III.) Bukarest, 1924, 105.

⁶⁸ Garoflid nyakatekert közgazdasági észjárása már az ókirálysági földreformtörvény indokolásában megnyilatkozott: „In ceea ce priveşte preţul, este evident pentru ori si cine, că dacă se poate lua ca bază de preţuire preţurile din 1916, nu se poate ca plata să se facă fără a cerceta într-o măsură oarecare scăderea de azi a puterii de cumpărare a banului. Acest punct de vedere a fost înţeles de deputaţii Ardealului şi Bucovinei, cari admiţând pentru exproprierea de acolo preţuirea pământului după datele dinaintea războiului, în mod logic au socotit şi coroana cu cursul ei de atunci, egalizând-o cu leul şi dând astfel în mod indirect o bonificare justificată a tă proprietarilor expropriaţi” (idézi Frunzănescu, *Evoluţia chestiunii agrare în România*, 97.). E retorikai fordulat azonban az ókirályságbelieket sem elégitette ki s a Mihalache-féle nyilatkozat ennek az elégedetlenségnek hangot is adott (vö. Frunzănescu, i. m. 102.). Később a bátrabb hangú román szerzők is *konfiskálásról* beszélnek (mint pld. a már többször idézett Basarabeanu, *Proprietatea rurală în România*, 271.), habár a kártalanítással kapcsolatos ókirályságbeli helyzet össze sem hasonlítható az erdélyivel vagy a bukovinaival.

⁶⁹ A lej zürichi árfolyamát a mellékelt táblázat és grafikon részletezi, az *Argus* c. közgazdasági lap közlései alapján. L. még Domány Gyula, *A háborús valuta* (Budapest, 1917); Navratil Ákos, *Valutánk helyreállítása* (Átmenetgazdasági M. Kir. Minisztérium és Átmenetgazdasági Tanács, III, Budapest, 1918); P. Plesnila, *Leul si problema valutară* (Bukarest, 1921); G. G. Caranfil, *Studiu statistic asupra valoarei leului între anii 1916—1925* (Bukarest, é. n.); A. G. Balan, *Les fluctuations du change roumain depuis 1914* (doktori értekezés, Nancy, 1925); Popovics Sándor, *A pénz sorsa a háborúban* (Budapest, 1926); A. I. Popescu, *Variațiile sezonale ale leului* (Biblioteca Economică, Bukarest, 1927); *Buletinul Institutului Românesc de Conjunctură* 1933 (I) 1—2. sz. 103., 3—4. sz. 69., 1935 (III) 3. sz. 90.; *Anuarul Statistic al României 1935 şi 1936*, 366.; *Anuarul Statistic al României 1937 şi 1938*, 641.; *A Romániához csatolt magyar területek gazdasági élete* (Budapest, 1940) 254—257.

A sérelem második része további károsodás. A kártalanítás fejében adott kisajátítási kötvény (renta de împroprietărire) évi legacsonyabb és legmagasabb árfolyamértékei⁷⁰ ugyanis az alábbiak:

1923	36.25—47.25	1932	24.00—33.75
1924	44.25—56.34	1933	24.00—37.50
1925	42.00—51.50	1934	35.00—44.50
1926	36.50—45.00	1935	37.25—45.25
1927	40.00—51.75	1936	37.00—45.75
1928	52.75—69.50	1937	46.50—64.00
1929	51.00—62.00	1938	57.75—66.00
1930	42.63—51.75	1939	49.75—63.25
1931	31.50—47.50		

A minimumok csak három, a maximumok is csak kilenc esztendőben haladták meg az ötvenes szintet s ennek következtében a kötvényekben adott kártalanítás a fenti tizenhét esztendő átlagában az alapul vett 1913. évi ingatlanértéknek csak az 1.42 százaléká. ⁷¹ Erdély kisajátítást szenvedett földbirtokosa ingatlanv alóságos értékének évi átlagokban

1923	1.24	1929	1.73	1934	1.26
1924	1.39	1930	1.49	1935	1.20
1925	1.23	1931	1.33	1936	1.13
1926	0.96	1932	0.88	1937	1.82
1927	1.52	1933	0.97	1938	2.05
1928	1.96			1939	1.90

százalékához juthatott hozzá, ami kétségtelenül nem a román alkotmányban emlegetett „méltányos kártalanítás”⁷².

Az erdélyi román földbirtokreform során nyújtott kártalanítás mértéke.

A = a lej árfolyamértékei zürichi jegyzés szerint (a hónap elején, tizedike és huszadika körül).

B = a kisajátítási kötvény árfolyama a bukaresti értéktőzsdén (a hónap elején, tizedike és huszadika körül).

C = a kötvényekben nyújtott kártalanítás valóságos értéke az alapul vett 1913. évi ingatlanérték százalékában (dült számok; a számítási alapul vett árfolyamértékek).

	A	B	C
1923	X	2.60	2.60
	XI	2.69	2.79
	XII	2.90	2.97
		44.75	44.25
		38.50	36.25
		46.75	47.25
			1.16
			1.29
			1.28

⁷⁰ Vö. a mellékelt táblázat adataival (forrás: az *Argus* c. közgazdasági lap tőzsdé-rovata).

⁷¹ Ha a békebeli lej és korona 5 százalékos értékkülönbséget is figyelembe vennénk, akkor e százalékarány csak 1.35.

⁷² A mellékelt táblázat a lej zürichi és a kisajátítási kötvény (renta de împroprietărire) bukaresti árfolyamértékeit az *Argus* c. közgazdasági lap közlései alapján rendszerint tíz napos időközökben adja. A kártalanítás százalékos arányszámát mindig a kisajátítási kötvény legmagasabb havi árfolyamértékével számítottuk ki.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

		A			B			C
1924	I		2.90	2.90	48.50	48.13	51.50	1.49
	II	2.91	2.94	2.94	50.75	56.34	52.63	1.66
	III	3.05	3.10	3.15	51.34	56.00	55.75	1.74
	IV	3.07	3.00	2.97	53.75	49.75	52.25	1.65
	V	2.87	2.85	2.75	51.13	49.50	49.25	1.47
	VI	2.75	2.25	2.50	45.50	44.50	44.25	1.25
	VII	2.37	2.30	2.42	47.50	48.50	48.25	1.12
	VIII	2.35	2.42	2.40	48.50	49.50	49.75	1.19
	IX	2.60	2.80	2.67	47.10	46.13	47.50	1.27
	X	2.65	2.80	2.95	47.50	47.50		1.33
	XI	2.90	2.99	2.70	49.50	48.50	49.75	1.34
	XII	2.65	2.60	2.62	47.25	49.00	48.25	1.27
1925	I	2.65	2.65	2.71	48.50	48.25	48.50	1.31
	II	2.70	2.67	2.62	49.25	49.00	49.50	1.30
	III	2.55	2.55	2.45	49.50	49.00	49.00	1.26
	IV	2.40	2.35	2.35	49.75	51.25	51.50	1.21
	V	2.37	2.52	2.45	48.50	48.50	48.50	1.22
	VI	2.45	2.45	2.37	48.75	48.50	49.50	1.17
	VII	2.37	2.52	2.50	50.25	51.50	50.25	1.30
	VIII	2.61	2.70	2.65	50.25	50.25	49.75	1.36
	IX	2.55	2.60	2.50	49.25	49.50	49.75	1.24
	X	2.45	2.50	2.47	50.00	49.00	48.75	1.23
	XI	2.47	2.45	2.37	47.25	43.50	42.00	1.17
	XII	2.37		2.40	43.00	42.50	39.25	1.02
1926	I	2.40	2.32	2.31	40.25	40.25	40.50	0.94
	II	2.32	2.24	2.22	41.25	43.25	43.25	0.97
	III	2.20	2.20	2.18	45.00	44.25	44.50	1.00
	IV	2.14	2.12	2.10	43.50	43.75	45.00	0.95
	V	1.92	1.99	1.90	42.25	39.00	40.50	0.81
	VI	2.10	2.17	2.20	38.50	39.50	39.50	0.87
	VII	2.40	2.35	2.40	39.50	39.50	38.50	0.95
	VIII	2.35	2.40	2.42	38.50	38.50	38.50	0.92
	IX	2.57	2.58	2.75	38.50	37.00	36.50	0.95
	X	2.65	2.70	2.77	37.00	37.75	37.75	1.05
	XI	2.90	2.87	2.80	37.00	36.50	37.25	1.04
	XII	2.75	2.57	2.65	38.25	37.75	38.50	1.02
1927	I	2.70	2.72	2.77	40.00	42.50	44.00	1.22
	II	2.80	2.92	3.15	40.25	42.75	43.50	1.37
	III	3.15	3.15	3.11	43.50	46.75	47.50	1.48
	IV	3.25	3.20	3.20	47.00	46.25	50.50	1.62
	V	3.32	3.32	3.11	51.75	46.50	47.50	1.72
	VI	3.15	3.06	3.10	48.50	48.50	48.50	1.53
	VII	3.12	3.25	3.07	48.00	48.50	47.50	1.58
	VIII	3.17	3.22	3.19	48.50	47.50	47.75	1.54
	IX	3.21	3.18	3.21	46.50	46.50	47.25	1.52
	X	3.24	3.24	3.23	49.25	49.50	50.00	1.62
	XI	3.18	3.21	3.20	47.50	46.00	46.75	1.51
	XII	3.19	3.20	3.20	46.75	47.50	48.25	1.54

[Erdélyi Magyar Adatbank]

			A		B		C	
1928	I	3.18	<i>3.21</i>	3.19	52.75	<i>59.50</i>	53.50	1.91
	II	3.20	3.20	<i>3.19</i>	57.67	58.00	<i>58.50</i>	1.86
	III	<i>3.19</i>	3.21	3.22	<i>65.00</i>	64.50	63.50	2.07
	IV	<i>3.27</i>	3.27	<i>3.24</i>	65.00	54.50	<i>66.50</i>	2.15
	V	<i>3.24</i>	3.20	3.21	<i>69.50</i>	65.50	65.50	2.25
	VI	<i>3.20</i>	3.17	3.17	<i>64.50</i>	64.50	64.50	2.06
	VII	<i>3.17</i>	3.18	3.17	<i>62.50</i>	59.50	59.50	1.98
	VIII	3.16	3.16	<i>3.17</i>	58.50	59.50	<i>59.50</i>	1.89
	IX	<i>3.16</i>	3.16	3.16	58.75	58.50	58.50	1.86
	X	3.16	<i>3.14</i>	3.14	58.50	<i>59.50</i>	59.34	1.87
	XI	3.13	3.12	<i>3.12</i>	59.00	59.50	<i>60.00</i>	1.87
	XII	3.12	3.12	<i>3.12</i>	57.00	57.00	<i>57.50</i>	1.79
1929	I	3.12	3.12	<i>3.12</i>	57.25	58.50	<i>58.75</i>	1.83
	II	3.12	<i>3.10</i>	3.10	61.00	<i>62.00</i>	60.25	1.92
	III	<i>3.10</i>	3.09	<i>3.09</i>	58.50	<i>58.50</i>	57.25	1.81
	IV	3.09	3.08	<i>3.08</i>	59.00	50.50	<i>60.25</i>	1.86
	V	<i>3.07</i>	3.08	3.08	<i>60.50</i>	55.00	50.50	1.86
	VI	3.08	<i>3.08</i>	3.08	51.50	<i>52.75</i>	51.00	1.62
	VII	3.08	3.08	<i>3.08</i>	52.00	51.25	<i>52.00</i>	1.60
	VIII	3.08	3.08	<i>3.08</i>	53.75	54.00	<i>54.25</i>	1.67
	IX	3.08	3.09	<i>3.08</i>	54.00	53.75	<i>54.75</i>	1.69
	X	3.08	3.08	<i>3.08</i>	54.00	52.00	<i>54.25</i>	1.67
	XI	3.08	<i>3.08</i>	3.07	52.25	<i>52.50</i>	52.50	1.62
	XII	<i>3.07</i>	3.07	3.07	<i>52.00</i>	51.75	51.50	1.60
1930	I	<i>3.07</i>	3.07	3.08	<i>51.00</i>	50.25	50.25	1.57
	II	3.08	3.08	<i>3.08</i>	49.00	48.75	<i>50.75</i>	1.56
	III	3.08	<i>3.07</i>	3.07	51.00	<i>51.75</i>	49.25	1.59
	IV	3.07	<i>3.07</i>	3.07	50.00	<i>51.75</i>	51.25	1.49
	V	3.07	<i>3.07</i>	3.07	48.25	<i>48.50</i>	47.88	1.59
	VI	3.07	3.06	<i>3.07</i>	48.50	48.50	<i>48.75</i>	1.50
	VII	<i>3.06</i>	3.06	3.06	48.25	47.75	47.75	1.48
	VIII	3.06	3.06	<i>3.06</i>	48.75	48.50	<i>48.75</i>	1.49
	IX	<i>3.07</i>	3.07	3.07	<i>49.00</i>	48.88	48.63	1.50
	X	3.06	<i>3.06</i>	3.06	47.50	<i>47.50</i>	47.25	1.45
	XI	<i>3.06</i>	3.06	3.06	<i>44.25</i>	44.13	42.63	1.35
	XII	3.06	<i>3.06</i>	3.06	43.00	<i>44.00</i>		1.35
1931	I	3.06	<i>3.06</i>	3.07	43.75	<i>45.75</i>	44.00	1.40
	II	3.07	3.08	<i>3.08</i>	43.75	43.75	<i>43.75</i>	1.35
	III	3.09	3.09	<i>3.09</i>	44.00	44.25	<i>45.50</i>	1.41
	IV	3.09	3.09	<i>3.08</i>	45.25	47.00	<i>47.50</i>	1.46
	V	3.09	<i>3.09</i>	3.09	46.50	<i>47.25</i>	43.00	1.46
	VI	3.08	<i>3.07</i>	3.06	44.00	<i>44.25</i>	43.75	1.36
	VII	<i>3.07</i>	3.07	3.07	<i>45.00</i>	44.50	44.00	1.38
	VIII	3.05	<i>3.05</i>	3.06	44.50	<i>45.00</i>	44.25	1.37
	IX	<i>3.06</i>	3.05	3.05	<i>44.50</i>	43.00	40.75	1.36
	X	3.03	3.05	<i>3.05</i>	36.00	39.75	<i>40.00</i>	1.22
	XI	3.05	3.05	<i>3.07</i>	36.25	36.75	<i>37.50</i>	1.15
	XII	<i>3.07</i>	3.05	3.05	<i>34.00</i>	33.50	31.50	1.04

			A		B		C	
1932	I	3.07	3.08	3.08	33.50	33.75	33.75	1.04
	II	3.05	3.02	3.05	31.75	32.00	31.75	0.97
	III	3.05	3.08	3.09	31.50	32.00	31.75	0.99
	IV	3.08	3.07	3.07	30.75	27.25	29.00	0.95
	V	3.07	3.06	3.06	25.00	25.25	24.00	0.77
	VI	3.06	3.06	3.05	25.00	25.50	26.00	0.79
	VII	3.06	3.06	3.05	26.00	25.75	25.25	0.80
	VIII	3.06	3.05	3.05	26.50	26.00	26.25	0.81
	IX	3.05	3.06	3.06	26.75	29.25	31.25	0.96
	X	3.07	3.07	3.07	28.50	28.00	28.00	0.87
	XI	3.08	3.08	3.08	26.00	26.75	26.88	0.83
	XII	3.08	3.08	3.08	26.25	26.00	24.00	0.82
1933	I	3.08	3.08	3.08	24.00	26.00	26.75	0.82
	II	3.08	3.08	3.08	27.75	28.00	28.50	0.88
	III	3.08	3.08	3.08	28.75	30.00	29.25	0.92
	IV	3.08	3.08	3.08	28.25	29.75	31.50	0.97
	V	3.08	3.08	3.08	28.75	30.00	29.25	0.92
	VI	3.08	3.08	3.08	30.75	30.75	30.75	0.94
	VII	3.08	3.08	3.08	30.75	31.25	31.25	0.96
	VIII	3.08	3.08	3.08	32.00	33.50	33.00	1.03
	IX	3.08	3.08	3.08	30.50	31.25	31.50	0.97
	X	3.08	3.08	3.08	32.00	32.50	33.00	1.02
	XI	3.08	3.08	3.08	32.75	31.50	33.00	1.02
	XII	3.08	3.08	3.08	34.50	36.50	37.50	1.16
1934	I	3.08	3.08	3.08	36.50	35.00	37.50	1.16
	II	3.08	3.08	3.08	39.25	37.50	38.75	1.19
	III	3.08	3.08	3.08	41.00	41.00	41.00	1.26
	IV	3.08	3.08	3.08	42.00	42.25	42.25	1.30
	V	3.08	3.08	3.08	37.00	39.25	38.00	1.29
	VI	3.08	3.08	3.08	38.75	35.50	37.75	1.16
	VII	3.08	3.08	3.08	41.50	39.00	39.25	1.21
	VIII	3.08	3.08	3.08	41.50	44.50	41.50	1.37
	IX	3.08	3.08	3.08	41.75	41.50	42.50	1.31
	X	3.08	3.08	3.08	40.75	41.75	42.13	1.30
	XI	3.08	3.08	3.07	40.00	41.25	42.00	1.29
	XII	3.06	3.05	3.05	36.50	41.00		1.25
1935	I	3.05	3.05	3.05	41.00	41.25	45.00	1.37
	II	3.05	3.05	3.05	43.50	43.50	43.50	1.33
	III	3.05	3.05	3.05	43.50	44.00	44.50	1.36
	IV	3.05	3.05	3.05	44.00	45.25	45.25	1.38
	V	3.05	3.05	3.05	43.00	42.25	41.75	1.31
	VI	3.05	3.05	3.05	40.00	39.25	39.50	1.22
	VII	3.05	3.05		39.75	41.50	40.75	1.27
	VIII				41.00	41.00	41.50	
	IX	2.50	2.50	2.50	40.25	40.00	40.25	1.01
	X	2.50	2.50	2.50	40.00	40.50	40.50	1.01
	XI	2.50	2.50	2.50	38.00	37.25	38.00	0.95
	XII	2.50	2.50	2.50	38.50	38.25	38.25	0.96

		A			B		C	
1936	I	2.50	2.50	2.50	37.00	38.00	0.95	
	II	2.50	2.50	2.50	38.50	40.25	1.01	
	III	2.50	2.50	2.50	39.00		0.98	
	IV	2.50	2.50	2.50	40.00	39.50	1.00	
	V	2.50	2.50	2.50	39.00	38.50	0.97	
	VI	2.50	2.50	2.50	38.50	39.00	0.97	
	VII	2.50	2.50	2.50	39.50	42.00	1.05	
	VIII	2.50	2.50	2.50	43.75	44.75	1.12	
	IX	2.50	2.50	2.50	44.00	43.50	1.10	
	X	3.25	3.25	3.25	45.25	45.75	1.49	
	XI	3.25	3.25	3.25	45.50	44.50	1.48	
	XII	3.25	3.25	3.25	44.75	45.75	1.49	
1937	I	3.25	3.25	3.25	46.50	47.00	48.25	1.57
	II	3.25	3.25	3.25	48.00	49.00	50.50	1.64
	III	3.25	3.25	3.25	50.75	51.75	51.50	1.68
	IV	3.25	3.25	3.25	54.50	54.00	54.50	1.77
	V	3.25	3.25	3.25	51.50	51.75	52.00	1.69
	VI	3.25	3.25	3.25	54.00	54.50	53.75	1.77
	VII	3.25	3.25	3.25	52.50	53.00	54.25	1.76
	VIII	3.25	3.25	3.25	54.75	55.50	57.50	1.87
	IX	3.25	3.25	3.25	58.00	62.50	60.50	2.03
	X	3.25	3.25	3.25	62.00	63.00	62.75	2.05
	XI	3.25	3.25	3.25	62.50	64.00	63.00	2.08
	XII	3.25	3.25	3.25	59.50	58.50	60.00	1.95
1938	I	3.25	3.25	3.25		57.75	59.50	1.93
	II	3.25	3.25	3.25		59.50	63.00	2.05
	III	3.25	3.25	3.25		64.50	66.00	2.15
	IV	3.25	3.25	3.25		65.13	65.00	2.12
	V	3.25	3.25	3.25		61.50	61.50	2.00
	VI	3.25	3.25	3.25		61.38	62.25	2.02
	VII	3.25	3.25	3.25		64.50	64.38	2.10
	VIII	3.25	3.25	3.25		64.38	63.50	2.09
	IX	3.25	3.25	3.25		62.63	63.00	2.05
	X	3.25	3.25	3.25		62.13	63.75	2.07
	XI	3.25	3.25	3.25		60.75	60.63	1.97
	XII	3.25	3.25	3.25		60.63	61.63	2.00
1939	I	3.25	3.25	3.25	62.00	41.25	45.00	2.02
	II	3.40	3.25	3.37	60.75	43.50	43.50	2.11
	III	3.37	3.37	3.37	63.25	44.00	44.50	2.13
	IV	3.37	3.30	3.30		62.25	61.38	
	V	3.25	3.25	3.25		61.63	62.50	1.89
	VI	3.25	3.25	3.25		63.25	61.50	1.92
	VII	3.25	3.25	3.25	57.63			1.88
	VIII	3.25	3.25	3.25		58.00		1.85
	IX	3.25	3.25	3.25	56.25		59.00	1.83
	X			3.40	50.25	57.75		
	XI	3.40	3.40	3.40	51.25		57.00	1.76
	XII	3.40	3.30	3.30			49.75	1.66

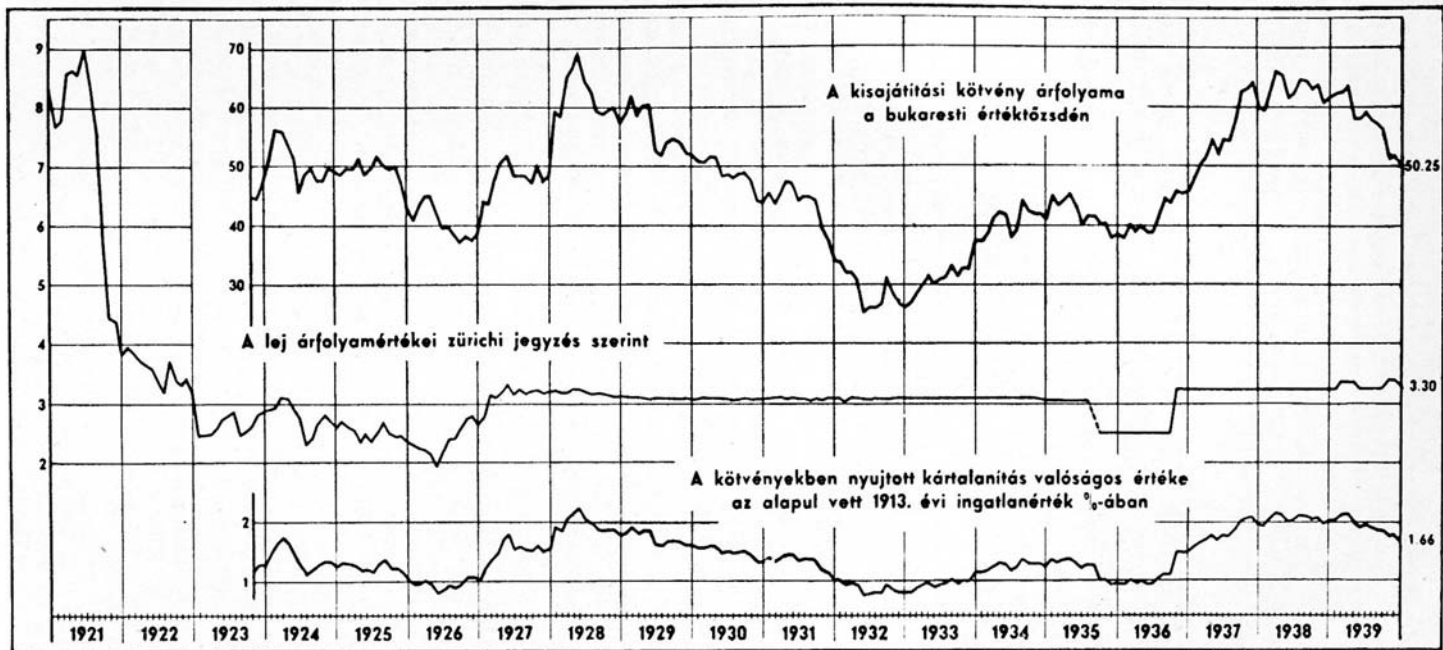
A szántóterületek 1910. év körüli forgalmi értékének és az 1923. évi kisajátítási áraknak összevetése.*

V á r m e g y e	A szántóföldek forgalmi értéke a Gazdacímár szerint koronában (100 korona = 105 sv. frank)	A szántóterületek megállapított kisajátítási ára az EGE adatai alapján lejben (100 lej = 2,6—3 sv. frank)
Alsófehér	100—300—800—1200	700—1100
Arad	750—1600	
Beszterce-Naszód		500—1400
Bihar	400—600—800—1200	
Brassó	300—500—1600—3000	500—900
Csik	300—600—1000—1500	
Fogaras		300—1300
Háromszék	300—500—600—900	800—1200
Hunyad	200—600—1000—1600	300—1800
Kisküküllő	200—600—700—2200	100—1200
Kolozs	350—650	700—1000
Krassó-Szörény	200—400—800—1400	400—1000
Marostorda	600—1000—2400	
Máramaros	300—600—1000—1200	700—1250
Nagyküküllő		300—1000
Szatmár	600—750—1200	250—1100
Szeben	200—500—1000—1400	700—1000
Szilágy	200 1200	300—1000
Szolnok-Doboka	160—400—800—1200	
Temes	400—700—1200—2000	400—700
Torda-Aranyos	400—800—1600	
Udvarhely	300—100—1200—1600	

A kártalanítással kapcsolatosan ld. *Döntés előtt a kisajátítási ár.* EG 1922:4.; DR. KONOPI KÁLMÁN, *A kisajátítási árak és a lei értéke.* EG 1922:35.; *A kisajátítási árak fizetése.* EG 1924:17.; DR. GYÁRFÁS ELEMÉR, *A kisajátított földek árának kifizetése.* MK 1925 (IV) 17. sz. 637—638.; DR. GYÁRFÁS ELEMÉR felirati beszéde a szenátus 1927 október 29-i ülésén. MK 1927 (VI) 22. sz. 831; továbbá CONNERT, i. m. 253—254.; OBERDING, i. m. 68—69. és 95—97., MÓRICZ, i. m. 136—137.; WITTSTOCK, i. m. 63. és 94—95.; BARÓTHY, i. m. 86—88.; *Die rumänische Bodenreform in Siebenbürgen*, 24—25. Mind a német, mind a magyar szerzők egyöntetű véleménye, hogy

* A már többször idézett *Magyarországi Gazdacímár* 1910 körüli földárakat közöl. Ezen adatok alapján adjuk a legsúlyosabb és a legjobb szántóföld akkori forgalmi értékét, valamint — dült számokkal — a közepes minőségű szántók legkisebb és legnagyobb forgalmi értékét. A kisajátítási árakat tartalmazó EGE-adatgyűjtést l. *A közép- és nagybirtokok kisajátításához.* MK 1923 (II) 3. sz. 100—103. és 13. sz. 492—493. A Szeben és Torda-Aranyos vármegyei kisajátítási árakat az Unitárius Egyházi Főtanácsnak abból a jegyzőkönyvből vettük, amelyet Oberding közöl (i. m. 68—69.). — Nem minden jelentőség nélküli Suciu Péternek, az „Astra” megyei elnökének Torda-Aranyos vármegyére vonatkozó közlése: „Tot pământul expropriat în județul Turda este prețuit la 104,500.000 lej rotund, ceace revine la 945 lei iugărul una cu alta. Valoarea pământului expropriat în județul Turda după cursul zilei ar fi de minimum 800,000.000 lej.” (*Județul Turda.* Schiță monografică. Torda, 1929, 19., ahol arra is rámutat, hogy a kisajátított birtokosok nagyrésze magyar volt, akiknek 150.125 kat. hold 1006 négyszögöl birtokállományából mindössze 39.590 kat. hold 1026 négyszögöl mentesült.)

Az erdélyi román földbirtokreform során nyújtott kártalanítás mértéke a lej zürichi és a kisajátítási kötvény bukaresti árfolyama alapján.

az ármegállapítás következtében az erdélyi román földbirtokreform tulajdonképpen nem más, mint egy nagyarányú földelkobzás, s ha más sérelmek nem is sújtották volna, Erdély magyar és szász magánbirtokosait és közbirtokos jogi személyeit, ez az egyetlen tény, a konfiskálás ténye elégséges ahhoz, hogy bizonyítsa a szász deklarációban kifejezett álláspont igazságát: az erdélyi román földreform nem szociális reform, hanem az erőszak reformja, eszköz Erdély nem román lakosságának vagyoni tönkretételére.⁷³

VII. A Garoflid-féle földreformtörvényt módosító vagy azzal szoros kapcsolatban álló román jogszabályok.⁷⁴

A) A végrehajtó szervekre és általában a végrehajtásra vonatkozó jogszabályok:

1. *Lege pentru modificarea art. 48, 49, 58, 59, 61, 62, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 81, 86, 87, 101, 102, 103, 105, 106, 108, 111 și 137 din legea pentru reforma agrară din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș, promulgată la 23 Iulie 1921* (Mon. Of. 1922 június 23-i 63. sz.; végrehajtási utasítás: Mon. Of. 1922 július 12-i 79. sz.). Ennek folytán a földbirtokreform pénzügyi lebonyolítását eddig ellátó Banca Agrară helyét a megfelelő állami szervek foglalják el, a végrehajtó bizottságok összetételükben átalakulnak, s „az alakítások egyszerűsítése, valamint a határidők megrövidítése által⁷⁵ a végrehajtás menete meggyorsul, de olyannyira, hogy DR. GRÓF BETHLEN GYÖRGY megállapítása szerint „valóságos stacionárium” lépett életbe, mert a felek megidézésének és a kiképzéseknek eltörlésével s a felebbezési idők megrövidítésével az agrárreform végrehajtása „rögtönítélő jelleg”-et öltött.⁷⁶

A már ismertetett végrehajtó szervek személyi összetételében a változás lényege az, hogy a bizottságok bíró-tagját mindig az igazságügyi miniszter jelöli ki, a Birtokbahelyezési Központi Pénztár képviselőjének helyét a földművelésügyi minisztérium képviselője foglalja el s a tagok sorából kiesik a földmérő mérnök. Egyébként mind a megyei, mind a járási kisajátítási és birtokbahelyezési bizottságok összetétele azonossá lett. A megyei bizottság elnöke egy tábla- vagy

⁷³ Meg kell jegyeznünk azonban, hogy a szenvedő alanyok nemcsak a birtokosok, hanem a gazdatisztek és a gazdasági cselédek is. Az előbbieket kenyer nélkül maradtak, az utóbbiak — bár némi saját tulajdonon — a reform előttinél rosszabb gazdasági helyzetbe jutottak. L. *Az agrárreform és a gazdasági cselédek*. EG 1922:10; továbbá *Gazdatisztek és bérlők marosvásárhelyi nagygyűlése*. EG 1921:35.; Török Bálint: *A gazdatisztek földigénylése és a földreform*. EG 1922:40.; *600 távirat Garoflidnak egy napon*. EG 1926:30. Ez utóbbi közlemény arról tudósít, hogy az okleveles gazdák és gazdasági alkalmazottak, mintegy hatszázan, egy és ugyanazon a napon táviratilag fordultak Garoflid miniszterhez, hogy az 1926 május hó 12-én 774. sz. alatt küldött feliratuk áttanulmányozását s a földreformtörvény 99. §-a alapján támasztott jogos igényeik kielégítését sürgessék: „minden igényjogosult megkapta már illetményét, csak mi, a föld iskolázott és hivatásos művelői, vergődünk megélhetésünkért és nélkülözünk ma is”.

⁷⁴ A földreformtörvényt (*Lege pentru reforma agrară din Transilvania, Banat, Maramureș și Crișana*) ld. Mon. Of. 1921 július 30-i 93. sz.; helyesbítések: Mon. Of. 1921 augusztus 23-i 112. és október 19-i 160. sz.; végrehajtási utasítás: Mon. Of. 1921 november 4-i 174. sz. s ennek módosítása: Mon. Of. 1924 február 27-i 43. sz. Az 1923. évi alkotmány 131. §. c. pontja az alkotmányba iktatja e földreformtörvény 3—14., 16., 18., 22., 24., 32. és 85. §§-ait.

⁷⁵ A miniszteri indokolás szavai.

⁷⁶ *Birtokfelosztás*. EG 1922:35.

törvényszéki bíró, tagjai a megyei gazdasági tanácsos és a földművelésügyi minisztérium képviselője. A járási bizottság elnöke az illetékes tábla körzetéből egy járás- vagy törvényszéki bíró, tagjai a járási gazdasági felügyelő (agronom) és a földművelésügyi minisztérium képviselője. A helyi birtokbাহelyezési bizottság összetétele anynyiban módosult, hogy e bizottságnak a községi jegyzőn és bírón kívül csak egy pap és egy iskolaigazgató a tagja, a falusiak delegátusainak száma kettőben rögzítődött s a tanítók többé nem tagjai a bizottságnak.

2. *Executarea hotărîrilor de expropriere cu teritorii de pășune din din vechiul regat (organizarea comitetului agrar pentru întreg cuprinsul țării)* (Mon. Of. 1922 október 28-i 164. sz.; végrehajtási utasítás: Mon. Of. 1922 november 1-i 167. sz.). Az előző törvényt kiegészítő jogszabály, amely az 55—57. §§. intézkedéseit érinti, ahol az erdélyi földreformtörvény az agrárkomité jellegét és hatáskörét körvonalazza, utalván az ókirálási földreformtörvény 37. §-ra, amely Erdély és a csatlótörvény részek viszonylatában is iránytmutató.

3. *Lege pentru modificarea și abrogarea unor dispozițiuni din lege pentru reforma agrară* (Mon. Of. 1932 november 2-i 257. sz.; végrehajtási utasítás: Mon. Of. 1932 december 24-i 302. sz.). Ennek folytán az előzőekben módosulást szenvedett 55—63. §§. hatályon kívül helyeztetnek; mind az agrárkomité, mind a megyei és járási bizottságok megszűnnek s hatáskörüket az ítélőtáblák, a törvényszékek és a járásbíróóságok veszik át.

B) Néhány különleges intézkedés:

1. *Legea privitoare la valabilitatea vânzărilor de pământ făcute sătenilor* (Mon. Of. 1924 augusztus 5-i 168. sz.). Egyszakaszos törvény, amelynek értelmében a kisajátítás alá vonható földekre 1921 február 1. és 1924 január 1. között kötött adásvételi ügyletek érvényesek, amennyiben a birtokszerző földműves, az adásvétel tárgyát képező birtokrész nem nagyobb 5 hektárnál s az így elidegenített birtokrészek együttesen sem haladják meg a birtokosnak egyébként is mentesítendő területek mértékét.

2. *Executarea hotărîrilor de expropriere cu teritorii de pășune din păduri prin derogare dela prevederile legilor de reforma agrară* (az 1936 november 25-i 249.644. sz. miniszteri határozat, Mon. Of. 1936 december 4-i 283. sz.). Erdőterületeknek legelő céljából való kisajátítása esetén az erdélyrészi földreformtörvény 24. §. II. e. pontja előírta az erdészeti hatóságok véleményezését. E miniszteri határozat megengedi e véleményezés nélkül is a kisajátítást, mert „a társadalmi és gazdasági szükségesség” „gyors megoldást” követel.⁷⁷

3. *Legea pentru interpretarea art. 47. din legea pentru reforma agrară din Ardeal* (Mon. Of. 1937 március 29-i 73. sz.). E szerint az erdélyi földreformtörvény 47. §-ának az az elvi kijelentése, hogy az államnak elővételi joga van a kisajátított birtokok tanyáira (conace), valamint az 50 kat. holdon felüli egy tagban lévő birtokok mivelhető területeire, úgy értelmezendő, hogy az államnak elővételi joga van az egészben vagy részben kisajátított birtokok tanyáira és belsőségeire épületekkel együtt, továbbá mindazokra a birtokokra, amelyek egy vagy több tagban meghaladják az 50 kat. holdat s ezek belsőségeire, tekintet nélkül arra, hogy

⁷⁷ Az erdélyi földbirtokreform már emlegetett talajromboló szerepét ez a miniszteri határozat is nem kis mértékben segítette elő.

ezeket a birtokokat a kisajátítások során hogyan minősítették, ha mivelhetők, vagy mivelhetővé váltak az eladás pillanatáig. Mivelhető terület az, ami haszonnal megmívelhető, tekintet nélkül arra, hogy kisajátítható volt-e vagy pedig mentesült a kisajátítás alól. Az elővételi jog gyakorlásának feltételei viszont a vásárba bocsajtás és nem a kisajátítás alól való mentesítés időpontjában vizsgálandók s e jog gyakorlását nem akadályozhatják meg sem a telekkönyvek és a kisajátítási határozatok adta minősítések, sem azok a jogcímek, amelyek folytán ezek a területek a kisajátítások során mentesítettek.⁷⁸

C) A juttatott ingatlanok forgalmára vonatkozó jogszabályok:

1. *Legea privitoare la înstrăinarea loturilor dobândite prin improprietăre* (Mon. Of. 1925 március 13-i 58. sz.; végrehajtási utasítás: Mon. Of. 1925 április 15-i 85. sz.). Hatályon kívül helyeztetnek a földreformtörvény azon szakaszai, amelyek az ingatlanjuttalékok elidegenítésével foglalkoztak (119—120. §§.) s három elvi jelentőségű kijelentést tartalmaztak: a) a kisingatlanjuttalékok, az állam elővételi jogának fenntartásával, román állampolgároknak adásvétel, ajándékozás, hagyomány és csere útján elidegeníthetők; b) az állam elővételi jogát nem gyakorolja, ha az ingatlantervező falusi földműves vagy okleveles gazda; c) a részleges elidegenítés csak akkor érvényes, ha az ingatlanjuttalékát elidegenítő birtokbahelyezett a juttatási (megváltási) árát teljes egészében kiegyenlítette, ellenkező esetben az elidegenítés tárgya csak az egész ingatlanjuttalék lehet, s az ingatlantervezőnek kötelessége a juttatási (megváltási) árát kiegyenlíteni. Az új törvény szerint az állam elővételi joga minden földreformos földre érvényes (1. §.). Ha azonban az állam ezt a jogát nem gyakorolja, akkor a földreformos földek a juttatási (megváltási) ár kiegyenlítését követő öt esztendő múltán helyben, román állampolgárságú földműveseknek és okleveles gazdáknak adásvétel, ajándékozás és hozomány címén elidegeníthetők, ha az elidegenítés tárgyát képező ingatlanjuttalék vagy annak része síkvidéken legalább 2, hegy- és dombvidéken legalább 1 hektár kiterjedésű (kivéve a házhelyeket, gyártelepeket, veteményeskerteket, gyümölcsösöket és szőlőket, amelyekre ez a megkötés nem vonatkozik) s ha a birtoktervezőnek az új ingatlannal együtt sem lesz 25 hektárnál nagyobb birtoka (2. §.). Művelődési célok szolgálatában álló jogi személyek, közösségek (obștii) és mezőgazdasági szervezetek is vásárolhatnak ilyen ingatlanokat, azonban egy községben legföljebb 25 hektár kiterjedésben (2. §.). A birtokbahelyezés során juttatott s falusi földművesek tulajdonában lévő földek 25 hektárig csak a Birtokbahelyezési Központi Pénztár, a népbankok és az állam által erre felhatalmazott intézmények útján terhelhetők meg, azonban a ház, kert és környező terület, amelyek együtt egy birtoktestet alkotnak, semmilyen formában sem terhelhetők meg s azokat elárverezni sem lehet (4. §.).

⁷⁸ L. e. törvénnyel kapcsolatosan Gyárfás Elemér, *Az ingatlanforgalom újabb korlátozása*. MK 1937 (XVI) 7. sz. 196—201., ahol szenátusi beszédét idézi: „Egyik Teleki gróf eladta a birtokát egyik volt orvostanárnak 3 és fél millióért két év előtt s azóta futkosnak — itt láthatják önök, mit jelent az elővételi jog — hogy ezt az eladást véglegesítsék és tisztázzák, vajjon az állam illeti-e vagy sem elővételi jog. Két év óta nem jutott a kérdés előbbre, a perek sorozata van folyamatban s tudtommal azért jönnek ezzel a törvénnyel, hogy megnyerhessék a pereket, melyeket különben elveszítenének.” (A Kolozs vármegyei Kendilóna község határában fekvő Teleki-birtokról van szó. Az orvostanár Gyergyay Árpád egy ny. r. tanár, aki után e törvényt *lex Gyergyay*-nak nevezték.)

2. *Lege pentru regulamentularea circulației pământurilor dobândite prin legile de improprietărire* (Mon. Of. 1929 augusztus 20-i 183. sz.). E szerint a földreformos földek a juttatási (megváltási) ár kiegyenlítése után minden különösebb alakiság nélkül elidegeníthetők román állampolgárságú földműveseknek, okleveles gazdáknak, papoknak, tanítóknak és egyházi embereknek, sőt hozomány esetén bárkinek, ha a birtokszervezőnek az új ingatlanal együtt sem lesz több mint 25 hektár (44 kat. hold) birtoka, olyan birtok, amelyet ömaga feleségével és kiskorú, nőtlen, illetve hajadon gyermekeivel együtt művel (1. §.). De ha arról van szó, hogy az elidegenítés az iparfejlesztés vagy valamiféle közintézmény (kórház, szanatórium) felállítására érdekében történik, akkor 5 hektárig a fenti korlátozások sem alkalmazhatók (2. §.). Az itt szóbanforgó, 25 hektárig terjedő ingatlanok csak a Földhitelintézetek útján terhelhetők meg, kivéve az iparfejlesztés céljából elidegenített ingatlanokat, mert azok minden megkötés nélkül megterhelhetők (5. §.). Ugyancsak minden feltétel nélkül elidegeníthetők és megterhelhetők az egy hektárnál kisebb szőlők, gyümölcsösök, dinya- és kerti területek (?) és házhelyek (3. §.). Mindazok a törvényt megelőző elidegenítések, amelyek az előadott feltételeknek megfelelnek, érintetlenül érvényben maradnak (9. §.).⁷⁹

D) A fenntartott területek hasznosításával, az újabb ingatlanjuttatásokkal és a teleptéssel kapcsolatos jogszabályok:

1. *Regulament pentru arendarea și exploatarea loturilor constituite pe rezerva de Stat* (Mon. Of. 1925 február 27-i 46. sz.). Az állam nevében fenntartott vagy fenntartandó területeken a kisgazdarétegnek mintául szolgáló olyan mezőgazdasági üzemek szerveztetnek, amelyek elősegítik az okszerű mezőgazdaság, a méhészet és selyemhernyótenyésztés terjedését s a kisgazdaságokat ellátják vetőmaggal, gyümölcsfacsemetékkel és oltványokkal, valamint jóminőségű tenyészállatokkal (1. §.). Ennek érdekében ezek a területek, 1924 augusztus 1-től számítva, 25 esztendeig bérbeadatnak a mezőgazdasági iskolák végzettjeinek, ha van legalább négy évi gyakorlatuk, mezőgazdasági szövetkezeteknek és olyan szakembereknek, akik legalább tíz éve a megfelelő üzemágban dolgoznak és nem köztisztviselők (2. §.). A bérlmények kiterjedése méhészet és selyemhernyótenyésztés esetén 5 hektár, más termelési ágak esetén 25 hektár (3. §.). A bérlőknek meghatározott élő- és holtleltárral kell rendelkezniük (4–6. §§.); s teljesíteniük kell a földművelésügyi minisztériumtól meghatározott művelési tervet (9. §.). Adott esetben a bérlő házhelyjuttatásban is részesülhet (7. §.).

2. *Lege pentru improprietărire a ofițerilor decorati cu ordinul „Mihai-Viteazul”* (Mon. Of. 1927 május 25-i 105. sz. végrehajtási utasítás:

⁷⁹ *Vö. O. I. Goruneanu, Regimul circulației pământurilor rurale. Constanța, 1932. — Az 1929. évi u. n. Mihalache-törvénnyel kapcsolatosan az összes Temes-Torontál vármegyei községekről figyelemreméltó adatokat közöl I. Negru, Pierdem și pământul, Revista Institutului Social Banat-Crișana, 1936 (IV) 16. sz. 17–18.: szerinte 4885 román, 1358 német, 1232 magyar, 920 szerb és 359 egyéb nemzetiségű birtokbábelhelyezett vált meg ingatlanjuttalékától; a 37.919 birtokbábelhelyezett közül 8744 (23.1 százalék). Északerdély területén ez az arányszám még magasabb. A különböző tájegységekben számbavett községek adatai szerint a juttatottak 54.7 százaléka vált meg a friss tulajdontól s a földbirtokreformmal nekik juttatott föld 37.9 százaléka tehetősebb gazdák kezére került. Az erdélyi román földműves réteg még ma is, két évtizeddel a földbirtokreform megindulása után, „fortat”-nak, azaz „erőszakolt-nak” nevezi a földreformos földet s ha teheti, kész örömet átcsereleli olyanra, amely a nép szemében nincs így megbélyegeve.*

Mon. Of. 1927 december 15-i 277. sz.). A „Mihai-Viteazul“ renddel kitüntetett tényleges, tartalékos és szolgálaton kívüli viszonyban álló román katonatisztek, elsősorban a határok mentén, Erdélyben 25 kat. hold, az ország többi részén 25 hektár földingatlan- és 500 m házhelyjuttatásban részesülnek azzal a megkötéssel, hogy a juttatott ingatlan elidegeníthetetlen és oszthatatlan (vö. 2., 3. és 6. §§.). Az az igényjogosult katonatiszt, aki az agrártörvények végrehajtása során már részesült földjuttatásban, kérheti a juttatott ingatlan kiegészítését 25 hektárig (9. §.).

3. *Jurnalul Consiliului de Miniştri pentru împrörietăria învătătorilor din zonele frontierelor* (Mon. Of. 1929 február 7-i 30. sz.). Az ú. n. kultúrözónában⁸⁰ (Erdély területén: Bihar, Szilágy, Szatmár, Máramaros, Udvarhely, Csik, Háromszék, Maros-Torda, Torda-Aranyos és Hunyad vármegyében) működő állami tanítók esetenként Erdélyben 10 kat. holdas, a besszarábiai, bukovinai és újdobrudzsai területeken 10 hektáros juttatásban részesülhetnek (vö. 1—3. §§.). Ha az igényjogosult tanító az agrártörvények végrehajtása során már részesült földjuttatásban, ingatlanjuttaléka kiegészül (4. §.). A juttatás megsemmisítődik, ha a juttatásban részesült tanító önként elhagyja állomáshelyét, kilép a közszolgálatból vagy fegyelmi úton áthelyeztetik, de érintetlen marad, ha a juttatásban részesült tanító az egyik kultúrözónás vármegyéből a másikba helyeződik át (7. §.). A juttatott föld bérletbe ki nem adható, azt a tanítónak és családjának kell művelnie (8. §.). Az elidegenítésre és megosztásra nézve az agrártörvények, illetve az ingatlanjuttalékok forgalmát szabályozó 1925. évi törvény előírásai mérvadóak (6. §.).

4. *Lege pentru preferința acordată invalizilor, văduvelor și orfanilor de război la împrörietărie* (Mon. Of. 1930 július 7-i 148. sz.; végrehajtási utasítás: Mon. Of. 1930 augusztus 28-i 192. sz.). A még kiosztásra kerülő földeken és az állam javára fenntartott területeken a birtokbাহelyezések során elsősorban a hadirokkantak, a hadiárvak és özvegyek, továbbá a „Virtutea Militară“ rendjellel kitüntettek árvái és özvegyei, valamint a csatolt területek önkéntesei és ezek árvái és özvegyei részesülnek juttatásban, mégpedig illetőségi községük határában vagy a község szélétől számított 5 km sugarú körzeten belül más községek határában is, ha az előző juttatások során egy hektár művelhető területnél többet nem kaptak.

5. *Lege asupra colonizării* (Mon. Of. 1930 július 17-i 157. sz.; módosítva: Mon. Of. 1932 október 21-i 247. sz. és 1933 április 28-i 97. sz.). A földreformtörvény 97. és 113—118. §§-ai foglalkoznak a telepítés kérdésével; a 97. §. megszabja a telepítési ingatlanjuttalék mértékét (maximum 16 kat. hold), a 113—118. §§. utasítást adnak a telepítés lebonyolítására. Jelen törvény szélesebb alapokat épít ki a telepítés tervének. Létrehozza a Telepítések Nemzeti Hivatalát (5—34. §§.) s feladatává teszi, hogy a földreformtörvények, az Új-Dobrudza megszervezéséről szóló törvény, valamint a tagosítási munkálatok végrehajtása után rendelkezésre álló területeken, a kincstár birtokában lévő mezőgazdasági megművelésre alkalmas, illetve művelhetővé tehető más területeken, továbbá a törvényes deposszedálások és az állami elővételi jog gyakorlása folytán a kincstár birtokába jutó területeken nagyobb arányú telepítésbe fogjon (vö. 2. §.). Telepíthető bárki, aki még nem töltötte be 45. életévét, nincs korlátozva politikai jogainak gyakorlásában, eleget tett katonai kötelezettségének, családosa ember, földműves

⁸⁰ Vö. Ajtay András, *A kultúrözóna*. MK 1924 (III) 15—16. sz. 615—619.

és bizonyítja, hogy sem ő, sem családja nem szenved gümőkór- vagy vérbajban (35. §.). A külföldről hazatért románoknál e feltételek nem veendőek szigorúan (uo.). Előnyben részesítettek azok, akik demobilizáltak, írástudók, törvényes gyermekek és valamelyes kezdőtökével rendelkeznek (36. §.). A telepesek ingatlanjuttaléka legfönnebb 5000 □m házhely és 15 hektár mezőgazdasági terület; a mesteremberek és a közhivatalnokok ingatlanjuttaléka legfönnebb 5000 □m házhely és ugyanannyi kert (40. §.). A telep lehet hozzátelepítés vagy — legalább 50 telepscsalád esetén — önálló telep (39. §.).

6. *Lege privitoare la regimul colonizării* (Mon. Of. 1936 április 7-i 82. sz. Megerősíti az előző törvénynek ismertett 35. §-át annyi különbséggel, hogy hangsúlyozza: a katonaszökevény nem lehet telepes. (1. §.). Az előnyben részesítés feltételei sorából törli a „törvényes gyermek“-minőséget s előnyt biztosít azoknak, akik valamelyik első vagy másodfokú gazdasági iskolát elvégezték (2. §.). Papok, tanítók és falusi kishivatalnokok is lehetnek telepesek, ha az előírt feltételeknek megfelelnek, bár foglalkozásuk nem a földművelés (3. §.). Az ingatlanjuttalék ettől fogva csak 2500 □m házhely és legfönnebb 10 hektár mezőgazdasági terület (4. §.). A telepes köteles családjával együtt a telephelyen lakni s földjét sajátmaga művelni (16. §.). Az állam illetékes szervei — az ókirálysági földreformtörvény 137. és 139. §-ának az egész országra nézve érvényessé tett intézkedései folytán — művelési tervet készíthetnek és írhatnak elő, s ha a telepes nem teljesíti kötelezettségeit, a megváltási ár visszafizetése mellett bírói úton elmozdítható (17. §.).

7. *Lege asupra colonizărilor* (Mon. Of. 1940 április 25-i 98. sz.; végrehajtási utasítás: Mon. Of. 1940 június 11-i 133. sz.). E szerint a telepítés a földművelésügyi minisztérium hatáskörébe tartozik (1. §.). Telepíthetők mindazok a r o m á n o k, akik még nem töltötték be 50. életévüket, katonai kötelezettségüknek eleget tettek, nincsenek gondnokság alatt, büntetlen előéletűek, családosak, földművesek, rendelkeznek a megfelelő gazdasági felszereléssel és igazolják, hogy sem maguk, sem családjuk nem szenved gümőkór- vagy vérbajban (5. §.). A külföldről hazatért románok csak az állampolgárság elnyerése, a katonai szolgálat teljesítése és a szükséges gazdasági felszerelés megszerzése után helyezhetők tulajdonba (6. §.). Előnyben részesülnek azok, akik jelentősebb gazdasági felszereléssel rendelkeznek, akik gazdasági iskolát végeztek (de nem közhivatalnokok), akik a telephelytől távolos vidékről származnak, akik a háborúban kitüntették magukat, különösképpen a „Virtutea Militară“ rendjellel kitüntettek, akik háborús önkéntesek és a tartalékos szakaszvezetők (7. §.). Papok, tanítók, községi agronomok, községi legelőkezelők, állategészségügyi közegek, erdőőrök, erdészek és falusi kishivatalnokok is telepíthetők (8. §.). A telephely 10 hektár mezőgazdasági ingatlan és házhely kerttel, de különleges esetekben meghaladhatja a 10 hektárt is; a mesteremberek telephelye 3 hektár (10. §.). Ha a telepes vállalja azt a kötelezettséget, hogy három év alatt hektáronként legalább 5000 lej értékű befektetéssel gyarapítja a gazdaság élő- és holtleltárát, épületeit, talajjavító munkálatait stb., akkor a telephely nagysága lehet esetleg 50, sőt 100 hektár is (10. §.). A telepes előbb bérleti viszonyba kerül s a telephely ellenében bérösszeget fizet (11. §. első bekezdés). Ez az átmeneti állapot azonban nem tarthat két esztendőnél tovább s a bérlő-telepest — ha ezalatt a két esztendő alatt nem rendezi be gazdaságát, a földet nem kezdi el sajátmaga művelni, nem teljesíti az előírt beruházásokat és nem fizeti rendesen a bérösszeget — a két esztendő elmúltával közigazgatási úton birtokon kívül helyezik (11. §. harmadik és 12. §. harmadik

és kk. bekezdések). A telephely a telepes tulajdonába a d á s v é t e l i s z e r z ő d é s megkötésével és t e l e k k ö n y v i b e k e b e l e z é s s e l megy át (12. §. első és második bekezdés). A telephely o s z t h a t a t l a n gazdasági egység s minden olyan jogügylet, amely a telephely egységének megbontását idézné elő, semmis s azzal a következménnyel jár, hogy a bírálók eltávolíthatnak (18. §.). A telephely e l i d e g e n í t é s e csak kivételes esetekben engedélyezett s ha a telepes a törvény idevágó rendelkezéseit nem tartja be, minden kártalanítás nélkül birtokon kívül helyeztetik (19. §.). Egyébként a telepes k ö t e l e s s é g e családjával együtt a telephelyen lakni, ott gazdaságot berendezni, a földet sajátmaga művelni, teljesíteni a földművelésügyi minisztériumtól előírt művelési tervet (29. §.) s a megszábot vételár részleteit minden év november havának első napján pontosan kifizetni (14. és 16. §§.). Amennyiben a 29. §-ban előírt kötelezettségeknek nem tesz eleget, illetve az árreszletek törlesztését két egymástkövető alkalommal elmulasztja, úgy bírói úton, az utóbbi esetben minden felszólítás vagy késelelembe helyezés nélkül, birtokon kívül helyeztetik (30. és 17., illetve 31. §§.). D e p o s s z e d á l á s esetén a telepvagyon, házhellyel és épületekkel együtt, a kincstár tulajdonába tér vissza, a már kifizetett árreszletek a terület használati díjának tekintetnek s a telepest csak az el nem mozdítható befektetésekért illeti kártérítés (33. és 17. §§.).

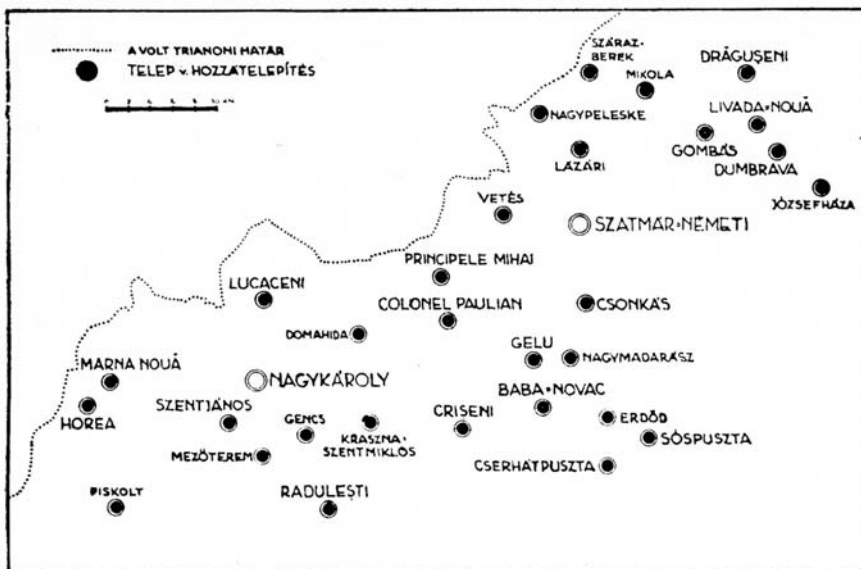
VIII. A román telepítési mozgalom.

Az előbbieken ismertetett tizenöt jogszabály közül kétségtelenül a három t e l e p í t é s i törvény a legjelentősebb. Az erdélyi földreformtörvényben megnyilatkozó román nemzetiségpolitika ezekben teljesül ki s ezek útján valósítja meg azt, amire a földbirtokreform önmagában elégtelen volt: egyes vidékek n é p r a j z i képének megváltoztatását.⁸¹ A cél itt nem rejtett, szociális és gazdasági jelleggel nem álcázott, mint a földbirtokreformnál. A határokat meg kell erősíteni, az itt lakó nemzetiségek tömegeibe „in f i l t r á l n i” kell a román érzést és gondolatot, meg kell változtatni a többség és a kisebbség s z á m b e l i arányát, meg kell értetni „az ide jött vagy ide hozott idegenekkel — bármilyen nyelven beszéljenek s az Istent bármiképpen imádják — hogy a nap alatt ez a föld a románság teljes és örök uralma számára van fenntartva” s ezért „a román állam köteleességszerűen a népi önmegtartás (a u t o c o n s e r v a r e e t n i c ă) érdekében elhatározott és kiterjedt tevékenységbe fogott s ennek első és legjelentősebb része a román népi életter kitisztítása minden oda nem illő i d e g e n elem-től”.⁸²

⁸¹ A földreformtörvényben az általános intézkedések között különösképpen a 14. és 40. §. szolgálta ezt a célt, amelyek alapján a földbirtokreform — minden agrárpolitikai vonatkozástól független népességpolitikai tervet igyekezett végrehajtani a községek és főként a városok belterületének romanizálásával. Ld. Connert, i. m. 260—261.; Móricz, i. m. 127—128.; Şerban Mihály kisebbségi miniszter úrnak átadott emlékiratunk. MK 1933 (XII) 6. sz. 185.

⁸² Vö. V. Jinga, *Migraţiunile demografice şi problema colonizărilor în România* (kny. az Analele Academiei de Inalte Studii Comerciale şi Industriale din Cluj. Anal I. 1939—1940 c. kiadványból, Brassó, 1941) 19., 22., 23. és 38. Hasonló nézeteiket hangoztatott már Constantinescu földművelésügyi miniszter a szenátus 1923 november 10-i ülésén: „Erdélyben, a Temes-Torontáltól Aradon át Szatmárig húzódó zónába eső kisajátított területet arra a célra tartottuk meg, hogy oda határainkon túl és havasainkon élő románokat telepítsünk, mert úgy gondolom, hogy ez a kisajátított terület csak azokat illeti meg, akik a román nacionalizmus bölcsőit képviselik” (idézi Ajtay, *A kultúrzóna*. MK i. h. 615.).

Román telepítések a volt trianoni határ mentén, Nagykároly és Szatmár-Németi körzetében.*

JINGA VIKTOR adatai⁸³ szerint e tevékenység 341.655 hektár 3323 □m területen, 748 helységben, 34.078 telepescsalád földhözjuttatását eredményezte. A telepek közül 111 a trianoni határ mentén létesült, mégpedig Temes-Torontál vármegyében 45, Szatmár vármegyében 19, Szilágy vármegyében szintén 19, Arad vármegyében 15, Bihar vármegyében 9 és Krassó-Szörény vármegyében 4. Itt átlag 13.9 kat. holdas telephellyel 4973 telepescsalád között kiosztásra került 69.223 kat. hold (39.835 hektár 4029 □m). A fejátlag nagyobb Szatmárban⁸⁴ (17 kat. hold), Szilágyban⁸⁴ (16 kat. hold) és Temes-Torontálban (14.8 kat. hold), kisebb Biharban⁸⁴ (11.7 kat. hold), Arad megyében (11 kat. hold) és Krassó-Szörényben (10.4 kat. hold).

⁸³ Jinga, i. m. 31—43. Táblázatunk adatait még kiegészíti Jinga-nak egy másik közlése (i. m. 46.), amely szerint 1940 március 15-ig a Telepítések Ingatlanalapja további 14.423 hektár 7259 m² ingatlannal gyarapodott, amelyből Szatmár megyére esik 544 hektár 5743 m², Szilágyra 272 hektár 541 m² és Temes-Torontálra 428 hektár 2353 m². Ezekből az ingatlanokból 27 szatmári, 22 szilágyi és 39 temestorontáli telepescsalád részesült juttatásban. Rendelkezésre áll még 250 hektár Szatmár megyében és 46 hektár 8099 m² Temes-Torontál megyében.

⁸⁴ Az 1938. évi román közigazgatási beosztás szerint, amikor Szatmár vármegyéből a telepítések szempontjából annyira előtérben álló nagykárolyi járás és Bihar vármegyéből az érmihályfalvi járás Szilágy vármegyéhez tartozott.

* A fenti térképen jelzett körzet román telepei és hozzátelepítései az alábbiak: 1. *Piskolt-liget* (Piskolt határában, 138 telepescsalád), 2. *Horea-Karuly telep* (Szatmár határában, 117 telepescsalád), 3. *Marna-Nouă-Dégenfeld tanya* (Csomaköz határában, 42 telepescsalád), 4. *Szentjános* (Nagykároly határában, 106 telepescsalád), 5. *Mezőterem* (hozzátelepítés, 29 telepescsalád), 6. *Gencs* (hozzátelepítés, 8 telepescsalád), 7. *Krasznaszentmiklós* (hozzátelepítés a Majortanyán, 12 telepescsalád), 8. *Badulești* (Érkávás határában, 58 telepescsalád), 9. *Lucaceni-Lukácsfalva*, (Börvely határában, 221 telepescsalád), 10. *Domahida-Paprika telep* (hozzátelepítés, 27 telepescsalád), 11. *Criseeni-Anyatelep* (Királydaróc határában, 66 telepescsalád), 12. *Cserhátpuszta* (hozzátelepítés Szakas határában, 4 telepescsalád), 13. *Erdőd* (hozzátelepítés,

A romániai telepítés főbb eredményei (Junga adatai alapján.)

Országrészt, vármegye	Telepek száma	A kiosztott					Telepes családok száma	A telephely átlaga (ha)
		szántó	rét	házhely	nem termő	összes		
		terület hektárokbán						
<i>Románia:</i>	748	293.756,94	33.021,35	11.957,43	2.919,61	341.655,33	34.078	10,03
Ókirályság	72	27.997,69	3.229,71	1.681,67	251,00	33.160,07	5.640	5,88
Besszarábia	37	2.692,30	922,95	48,50	9,67	13.673,42	574	23,82
Bukovina	41	2.289,44	307,50	129,24	56,15	2.782,33	489	5,69
Dobruzsza	487	217.229,51	24.435,98	8.658,53	1.880,09	252.204,11	22.402	11,26
<i>Erdély:</i>	111	33.548,00	4.125,21	1.439,49	722,70	39.835,40	4.973	8,01
Arad	15	5.409,96	966,03	311,94	151,17	6.839,10	1080	6,33
Bihar	9	5.146,68	655,90	296,73	124,74	6.224,05	896	6,72
Krassó-Szörény	4	124,36	–	3,94	56,79	185,09	31	5,97
Szatmár	19	4.953,76	795,20	182,79	127,32	6.059,07	618	9,80
Szilágy	19	6.158,22	835,24	318,24	124,04	7.435,74	810	9,18
Temes-Torontál	45	11.755,02	872,84	325,85	138,64	13.092,35	1.538	8,51

E telepek közül a második bécsi döntéssel visszatért területen van 42, a mai közigazgatási beosztás szerint: Biharban 10, Szatmárban 28 és Szilágyban 4. A telepescsaládok száma egykor 2141; ma azonban már jóval kevesebben vannak e telepeken, mert a telepítések óta eltelt idő kevés volt ahhoz, hogy ezek az „Erdély különböző részeiből toborzott” civil grancsárok „az új környezethez alkalmazkodhassanak”, elfelejthessék régi otthonukat s „hegyi ember”-létükre gyökeret verhessenek a számukra teljesen idegen környezetben, megszokván a telepítési törvények szigorával rájuk erőszakolt új, alföldies jellegű életformát.⁸⁵

16 telepescsalád), 14. *Baba Novac-Lajosmajor* (Erdőd határában, 107 telepescsalád), 15. *Sópuszta* (hozzátelepítés Meddes határában, 10 telepescsalád), 16. *Nagymadarász* (hozzátelepítés, 1 telepescsalád), 17. *Colonel Paulian-Sándormajor* (Szamosdob határában, 84 telepescsalád), 19. *Principele Mihai* (Csengerbagos határában, 50 telepescsalád), 20. *Vetési telep* (Vetés határában, 40 telepescsalád), 21. *Csonkás* (hozzátelepítés Szatmár-Németi határában, 26 telepescsalád), 22. *Lázári* (hozzátelepítés, 19 telepescsalád), 23. *Nagypeleske* (hozzátelepítés, 10 telepescsalád), 24. *Szárzaberek* (hozzátelepítés, 14 telepescsalád), 25. *Mikolai telep* (Mikola határában a Kölcsey-telepen, 39 telepescsalád), 26. *Batiz* (hozzátelepítés a gombási részen, 3 telepescsalád), 27. *Dumbrava-Gombás* (hozzátelepítés Szatmárudvari határában, 8 telepescsalád), 28. *Józsefháza* (hozzátelepítés a Papolczy Erdei tagon, 13 telepescsalád), 29. *Livada Nouă-Sárközújlak* (hozzátelepítés Sárköz határában, 28 telepescsalád), 30. *Drăgușeni-Kisterebes* (Turterebes határában, 62 telepescsalád).

A bihari részeken, az említett *Piskolt-ligeten* kívül van még kilenc telep: 1. *Nagyszalontai telep* (Nagyszalonta határában a Kölesér dűllőben, 60 telepescsalád), 2. *Gyapjú* (hozzátelepítés, 34 telepescsalád), 3. *Regele Ferdinand-Mácsapuszta* (Váradles határában, 179 telepescsalád), 4. *Berthy-telep* (Szalárd határában, 39 telepescsalád), 5. *Mihai Bravu* (Biharfőlegyháza határában, 180 telepescsalád), 6. *Újtelep* (Bihardiószeg határában, 85 telepescsalád), 7. *Érsenjén* (hozzátelepítés, 14 telepescsalád), 8. *Érmihályfalva* (hozzátelepítés, 4 telepescsalád), 9. *Szalacs* (hozzátelepítés a kocsordi részen, 8 telepescsalád).

A szilágyi részeken, az említett érkávi *Radulești* telepen kívül van még három telep: 1. *Giles-telep* (Tasnádszarvad határában, 42 telepescsalád), 2. *Borzai telep* és 3. *Csorai telep* (mindkettő hozzátelepítés Szilágycseh határában, előbbinél 12, utóbbinál 9 telepescsalád).

⁸⁵ Az idézett részek Jinga megállapításai (vö. i. m. 43–44.).

TARTALOM:

	Lap
<i>Biró Vencel</i> : Gróf Mailáth Gusztáv Károly püspök a román szenátusban	1
<i>Csik Lajos—Kállay Ernő</i> : Vércsoportvizsgálatok kalotaszegi községekben	25
<i>Imre Samu</i> : A kolozsvári fazekasság műszókincse	47
<i>Márton Gyula</i> : A rumén nyelv atlasz első három kötetének magyar eredetű anyaga	119
<i>Nagy Zoltán</i> : Az erdélyi magyar szövetkezetek a visszatéréskor	159
<i>Szabó. T. Attila</i> : A kalotaszegi helynévanyag vízrajzi szókincse	221
<i>I. Tóth Zoltán</i> : Az »Astra« románosító tevékenysége a Székelyföldön	251
<i>Venczel József</i> : Az erdélyi román földbirtokreform	309

**AZ ERDÉLYI
MAGYAR SZÖVETKEZETI SZERVEZET
HÁLÓZATA**

1940 AUGUSZTUS 30-ÁN

ÖSSZEÁLLITOTTA: DR. NAGY ZOLTÁN
RAJZOLTA: LÉTAY LAJOS

MAGYARAZAT

- Fogyasztási szövetkezet
- Hitelszövetkezet
- Tejszövetkezet
- Termelő és értékesítő szövetkezet
- Fogyasztási szövetkezeti árucetkár
- Hitelszövetkezeti kirendeltség
- Tejszövetkezeti feldolgozó telep
- Fogyasztási szövetkezetek szövetsége
- Gazdasági és hitelszövetkezetek szövetsége
- Történelmi országhatár
- Trianoni határ
- A bécsi döntés által 1940 aug 30-án megállapított határ
- Magyehatár az 1914-es közigazgatási beosztás szerint

